

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Karabük University Journal of Institute of Social Sciences

ISSN: 2147-7841

Cilt: 9

Sayı: 1

2019

Vol.9

No.1

<http://joiss.karabuk.edu.tr>

DERGİ HAKKINDA

Yayın hayatına 2010 yılında başlayan Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Karabük University Journal of Institute of Social Sciences), 2013 yılının Ocak ayından itibaren yayını online olarak sürdüren hakemli bir dergidir. Dergi, sosyal bilimler alanında yapılan araştırmaları yayımlama ve bilim insanlarının hizmetine sunmayı amaçlamaktadır. Dergide İktisadi ve İdari Bilimler, Eğitim Bilimleri, İlahiyat, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat, Sosyoloji gibi sosyal bilimler alanındaki bilimsel nitelikte özgün çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergi ilkbahar ve sonbahar olmak üzere yılda 2 kez yayınlanır. Türkçe ve İngilizce dillerinde yayın yapan dergiye gönderilen makaleler yayın kurulu tarafından biçim ve içerik yönünden incelendikten sonra hakemlere gönderilir.

ABOUT THE JOURNAL

Karabük University Journal of Institute of Social Sciences which has been publishing since 2010 is an academic, refereed and online journal. The main aim of the journal is to publish the research studies on social science and to provide knowledge for researchers. In the journal scientific articles about economics and administrative sciences, educational sciences, theology, painting art, music, history, history of art, geography, linguistics, literature, sociology are published. The journal is published two times a year including Spring and Autumn. The articles to be submitted should be in Turkish or English. All manuscripts submitted to the Journal of Institute of Social Sciences is sent to the referees after the initial review of the editorial board with respect to formatting and content.

EDITOR

Doç. Dr. Nuray TÜRKER nturker@karabuk.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSOCIATE EDITORS

Dr. Cenk Murat KOÇOĞLU cmkocoglu@karabuk.edu.tr

Dr. Önder DENİZ (Uşak Üniversitesi) onder.deniz@hotmail.com.tr

YAYIN KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Eka DEVIDZE (European University/Georgia)

Prof. Dr. Yüksel ÖZTÜRK (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Güven MURAT (Ordu Üniversitesi)

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Nedim Bakırcı	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsen Demir	Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Kabak	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Say	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Talip Yıldırım	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan Yüksel	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nurettin Ayaz	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Şehnaz Ceylan	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Demir	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Taşkın Deniz	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Hişmanoğlu	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa İnce	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Kaya	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Korkmaz	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Alp Özel	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu Özyürek	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Sezgin	Uşak Üniversitesi
Dr. Mehmet Alptekin	Kilis Yedi Aralık Üniversitesi
Dr. Özlem Özer Altundağ	Karabük Üniversitesi
Dr. Can Biçer	Karabük Üniversitesi
Dr. Fahri Dağı	Karabük Üniversitesi

Dr. Didem Deniz
Dr. Önder Deniz
Dr. Oğuz Diker
Dr. Muhammed Akdoğan
Dr. Mehmet Levent Erdaş
Dr. Elif Gürsoy
Dr. Hüseyin V. İmamoğlu
Dr. Hüseyin Karamelikli
Dr. Cenk Murat Koçoğlu
Dr. Ayşe Kurtlu
Dr. Onuz Öksüz
Dr. Ahmet Özpay
Dr. Volkan Sancı
Dr. Vedat Yeşilçiçek

Uşak Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Sinop Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Uşak Üniversitesi

Yayına Hazırlayan

Mehmet Uçar

**KARABÜK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**
**Karabük University Journal of Institute of Social
Sciences**

ISSN: 2147-7841

Cilt: 9

Sayı: 1

2019

Vol.9

No.1

<http://joiss.karabuk.edu.tr>

İçindekiler / Contents

Batı Karadeniz Bölümü Antik Kentlerinin Kültürel Miras Turizmi Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Ancient Sites of Western Black Sea Region in terms of Cultural Heritage Tourism

Nuray TÜRKER, Zuhâl YAŞAR 1-27

Popüler Kültürde Şiddet Olgusu üzerinden Recep İvedik 5 Filminin Analizi

Analysis of Recep İvedik Film 5 in terms of Violence in Popular Culture

Hakan ALP, Erkan TURAN 28-40

Yerel Kalkınmada Üniversite-Kalkınma Ajansı İşbirliği:Türkiye (İzmir) Örneği

The Cooperation of University-Development Agency in Local Development: The Case of Turkey (Izmir)

Fatih ÇELİK 41-62

Firmaların Kurumsal Yönetim Notunu Etkileyen Unsurlar: BİST 100 Örneği

The Elements Affecting Corporate Governance Scores of Firms: BIST 100 Example

Dilek COŞKUN ERDOĞAN 63-79

Sultan Abdülhamid'e Muhalif Devlet Memurlarından Süleyman Kadızâde

Rıfat'ın "Padişah Aldattı mı Aldandı mı" Adlı Eserinde Meşrutiyet Eleştirisi

A Criticism of Constitutionalism in "Did the Sultan deceive or was he deceived"

Worko Süleyman Kadızâde Rifat one of the State Officials Opposing Sultan

Abdulhamid

Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU 80-97

Siyasal Bilgilenme Aracı Olarak Medyanın Kullanılması Using the Media as a Political Information Method Mustafa İNCE, Mevlüt Can KOÇAK	98-111
Neoliberal Bir Kent Deneyimi Olarak Kentsel Yaşamın ve Mekânın Risk, Korku ve Belirsizlikler Bağlamında İrdelenmesi: İstanbul'daki Güvenlikli Siteler Üzerinden Bir Değerlendirme An Investigation of Public Life and Space as a Neoliberal City Experience in the Context of Risk, Fear and Uncertainty: An Evaluation in Gated Communities in Istanbul Kadir ŞAHİN	112-139
Müfide Ferit'e Özgü Feminizm Feminism of Müfide Ferit Sevim KARABELA ŞERMET	140-159
Gazeteci, Roman-Öykü Yazarı, Senarist Kimliklerinin Yanı Sıra Mistik Bir Şair Olarak: Ömer Lütfi Mete Journalist, Novel-Story Writer, Writer as well as A Mystical Poet: Ömer Lütfi Mete Vedat YEŞİLÇİÇEK, Hasan Hüseyin GÖK	160-175
Recâizade Mahmut Ekrem'in Yazdığı Bir Takrîz Örneği: İdes'e Takrîz A Takriz Example Written by Recâizade Mahmut Ekrem: Takriz to Ides Türkan GÖZÜTOK	176-188
Tatil Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörler: Kocaeli'ndeki Çağrı Merkezi Operatörleri Üzerine Bir Araştırma Factors Affecting Travel Purchasing Decisions: A Research on Call-Center Operators Cenk Murat KOÇOĞLU, Aygül ÖZYILDIRIM	189-209
Türkiye'de Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi Analysis of Causal Relationship Between Real Effective Exchange Rate, Export and Import in Turkey Dilek ŞAHİN, Savaş DURMUŞ	210-223
Marka Kimliği, Marka Kişiliği, Marka İmajı ve Marka Konumlandırma Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Yönelik Bir İnceleme A Study about Post Graduate Theses on Brand Identity, Brand Personality, Brand Image and Brand Positioning Metin İNCE, Hilal UYGURTÜRK	224-240

**Kadınların Özel Hallerinde Mescide Girmesini İlgilendiren Rivâyetlerin
Tahlili ve Değerlendirilmesi**

The Analysis and Assessment of Hadith Narrations related to the Entry into the
Masjid During the Women's Special Circumstances

Şule SOYAL ŞENOL 241-264

**36-72 Aylık Çocukların Dil Gelişim Özelliklerinin Çeşitli Değişkenler
Bakımından İncelenmesi**

Examination of Language Developmental Characteristics of 36-72 Month Children
in Terms of Various Variables

Gizem ULADI, Derya ERYILMAZ, Mehmet GEYİK, Merve ÖZTÜRK 265-277

**Üniversite Öğrencilerinin Alkol Kullanma Alışkanlığının Lojistik Regresyon ile
Araştırılması**

Investigation of the Alcohol Usage Habits of University Students by Logistic
Regression Analysis

Filiz ERSÖZ, Gizem KAPANŞAHİN, Taner ERSÖZ 278-292

**Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Türk Destanlarında Kurt Ata
Kültünün Anadolu'ya Yansıması: Safranbolu Örneği**

The Reflection of Wolf Ancestor Cult in Turkish Epics on Anatolia within the
Context of Intangible Cultural Heritage: The Example of Safranbolu

Fahri DAĞI, Taşkın DENİZ 293-303

Vergi Hukukunda Uzlaşma Kurumu ve Komisyonları

Reconciliation Institution and Commissions in Tax Law

Sevil ŞİN 304-322

Mersin Folklorunda Püse (Kara Hekim) İle İlgili Tespitler

Designation of the Püse (Kara Hekim) in the Folklore of Mersin

Mehmet ALPTEKİN 323-336

**Çağdaş Sanat Müzelerine Engelsiz Turizm Bağlamında Bütünsel Bir Bakış - Orta
Avrupa'dan Örnek İncelemeleri**

A Holistic View on Contemporary Art Museums in the Context of
Accessible Tourism - Case Studies from Central Europe

Selin YILDIZ 337-348

**Araştırma Makalelerinde Yumuşatma Stratejilerinin Kullanımı: Anadili İngilizce
Olan ve Olmayan Araştırmacıların Derlem Yoluyla Karşılaştırılması**

The Use of Hedging Strategies in Research Articles: A Corpus Comparison of
Native and Non-Native Researchers

Elif TOKDEMİR DEMİREL 349-362

Antioksidan Baharatların Osmanlı Saray Mutfağındaki Yeri

The Importance of Antioxidant Spices in Ottoman Cuisine

Sibel AYYILDIZ - Fulya SARPER 363-380

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Felsefi Arabesk

Philosophical Arabesques

Gölsüm ESEN 381-382

Batı Karadeniz Bölümü Antik Kentlerinin Kültürel Miras Turizmi Açısından Değerlendirilmesi

Nuray Türker*

Karabük Üniversitesi
Safranbolu Turizm Fakültesi
orcid.org/0000-0001-5701-5674

Zuhal Yaşar

Anadolu Üniversitesi
Turizm İşletmeciliği Doktora Öğrencisi
orcid.org/0000-0002-6705-2361

Öz

Son yıllarda seyahat trendlerinde meydana gelen değişimlerle birlikte kültürel miras alanları turistler için önemli bir çekim nedeni olurken, kültürel miras turizmi de gün geçtikçe büyüyen bir pazar haline gelmiştir. Geçmişten günümüze kalan tarihi binalar, mimari eserler, arkeolojik yapılar ve kültürel geleneklerden oluşan kültürel miras; turizm endüstrisinin önemli bir parçasıdır. Batı Karadeniz Bölümü sahip olduğu tarihi ve kültürel miras nedeniyle kültürel miras turizmi açısından önemli potansiyele sahiptir. Nitekim; Pers Prensesi Amastris'in kurduğu kent Amastris, Karadeniz'in Efes'i olarak nitelendirilen Prusias ad Hypium, adını su perisi Sinope'den alan Sinope, Batı Karadeniz'in Zeugması olarak bilinen Hadrianoupolis, adını Yunan mitolojisinin yenilmez kahramanı Herakles'ten alan Herakleia Pontika, Paflagonya'ya başkentlik yapmış olan Pompeiopolis ve adını kurucusu Rahip Tios'tan alan Tios antik kentleri bölgede bulunan önemli kültürel miras alanlarıdır. Bu çalışmanın amacı, Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan antik kentlerin kültürel miras açısından incelenmesi ve turizm potansiyelinin ortaya konulmasıdır. Batı Karadeniz Bölümü'nde kültürel miras turizminin geliştirilebilmesi için devam etmekte olan arkeolojik çalışmaların en kısa sürede sonuçlandırılması ve bu alanların turizme açılarak tanıtımlarının etkili bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras Turizmi, Antik Kent, Batı Karadeniz Bölümü.

Evaluation of Ancient Sites of Western Black Sea Region in terms of Cultural Heritage Tourism

Abstract

Due to the changes in the travel trends in recent years, cultural heritage sites have become a major attraction for tourists and cultural heritage tourism has become a growing market. Cultural heritage consisting of the historical buildings, architectural monuments and structures, and cultural traditions is an important component of the tourism industry. The Western Black Sea region has an important potential for cultural heritage tourism due to its historical and cultural heritage. Therefore, Amastris, the city founded by the Persian prince Amastris, Prusias ad Hypium, which is known as the Ephesus of the Black Sea, Sinope, that took its name from water nymph Sinope, Hadrianapolis, known as the Zeugma of the Western Black Sea region, Herakleia Pontika, which took its name from Herakles, the invincible hero of Greek mythology, Pompeiopolis, the capital of Paphlagonia, and Tios, which took its name from Priest Tios, the founder of the city, are the most remarkable cultural heritage resources of the region. The aim of this study is to examine the cultural heritage of the Western Black Sea region and to reveal its tourism potential for the development of tourism industry. In order to develop cultural heritage tourism in the Western Black Sea region, archeological excavations should be completed in a short span of time and promotion of these places should be done effectively.

Keywords: Cultural Heritage Tourism, Ancient Sites, Western Black Sea Region.

1. Giriş

Son yıllarda tüm dünyada yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik değişimler, uluslararası seyahatleri hem nitelik hem de nicelik yönünden etkilemiştir. Deniz, kum, güneş turizminden oluşan kitle turizmi yerini kültürel, sosyal, tarihi ve çevresel kaynaklara yönelen turizm türlerine bırakmıştır. Böylece, turist taleplerinde ortaya çıkan bu değişimler, yeni turizm türlerinin geliştirilmesi ve destinasyonların sundukları turistik ürünlerinin çeşitlendirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (Ayaz, Apak ve Sünbül, 2018: 3). Geliştirilen yeni turizm türleri bir yandan yerel kalkınmaya katkı sağlarken; diğer yandan da turizm modelleri geliştirerek pazarın genişlemesine (Martini vd., 2016: 36), kitle turizminin yarattığı yeknesaklığın yeni çekim unsurları yaratarak heyecana dönüştürülmesine (Smith vd., 2016: 13) olanak sağlamaktadır. Nitekim Türkiye'de alternatif turizm türleri olarak da ifade edilen yeni turizm türlerinin geliştirilmesi, Türkiye 2023 Turizm Stratejisinde de en dikkati çeken ve önemle vurgulanan hususlardır.

Geçmişten günümüze kuşaktan kuşağa aktararak gelen ve ait olduğu medeniyetin özelliklerini yansıtan tarihi binalar, mimari eserler, arkeolojik yapılar ve kültürel geleneklerden oluşan kültürel miras, turizm destinasyonlarının gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Kültürel miras alanları, tarihi ve kültürel değerlere ilgi duyan, bu alanları tecrübe etmek isteyen turistler için önemli çekiciliklerdir (Ayaz, Apak ve Sünbül, 2018: 3).

Bir medeniyete ait eserlerin ziyaret edilmesi olarak ifade edilen kültürel miras turizmi günümüzün en hızlı büyüyen turizm pazarlarından biridir (McNulty ve Koff, 2014: 5). Turistlerin değişen seyahat anlayışları ve oldukça çeşitlenen seyahat amaçları ve motivasyonları dikkate alındığında turizm türlerindeki çeşitlenmenin gelecekte de devam edeceği öngörülmektedir. Bu bağlamda 11 bin yıllık tarihi ile çok çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan ve dolayısıyla çok zengin kültür ve miras değerlerine sahip olan Anadolu önemli bir rekabet avantajına sahiptir.

Asya ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi gören Anadolu toprakları, birbirinden farklı ırkların, kültürlerin karşılaştığı, kaynaştığı ve yeni kültürlerin meydana geldiği bir mozaik temsil etmektedir. Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Batı Karadeniz Bölümü antik çağlardan bu yana insan yerleşimine sahne olmuş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle bölge sahip olduğu tarihi ve kültürel miras nedeniyle kültürel miras turizminin gelişmesinde önemli bir avantaja sahiptir.

Tarihte Paflagonya olarak bilinen Batı Karadeniz bölümü Hititler, Frigler, Fenikeliler, Lidyalılar, Persler, Hellenler, Bitinyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Cenevizliler (özellikle Amasra ve Sinop kıyıları), Selçuklular, Candaroğulları, Çobanoğulları ve Osmanlı İmparatorluğu gibi pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır (Düzce Belediyesi, 2018; Bolu Valiliği, 2018; Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018a; Zonguldak Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018; Karabük Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018; Kastamonu Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018; Sinop Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018). Bu medeniyetlerin bıraktığı mirasların büyük çoğunluğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Bununla birlikte günümüze kadar ulaşmış

kültürel miras değerleri genellikle Bizans, Anadolu Selçuklu, Candaroğulları ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerine ait kültürel varlıklardır.

Bölge hem somut hem de somut olmayan kültürel varlıklar açısından çok zengindir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 2017 yılı verilerine göre Batı Karadeniz Bölümü Bartın'da 509, Bolu'da 710, Düzce'de 244, Karabük'te 2.050, Kastamonu'da 1.987, Zonguldak'ta 380 ve Sinop'ta 673 olmak üzere toplamda 6.553 taşınmaz kültür varlığına ev sahipliği yapmaktadır. Bu haliyle tüm Türkiye'deki toplam 106.359 taşınmaz varlığın % 6'sı bu bölgede bulunmaktadır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2018a).

Bu çalışmada Batı Karadeniz bölümünde kültürel miras turizminin gelişmesinde önemli bir potansiyel oluşturan antik kentler incelenmekte ve miras turizminin geliştirilebilmesi için öneriler sunulmaktadır. Böylece, bugüne kadar ihmal edilmiş olan Batı Karadeniz Bölümü'nün arkeolojik değerleri ile ilgili farkındalık yaratılması, turistik çekim unsurları olarak ilgi çeken alanlara dönüştürülmesi, bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan gelişmesi ve kalkınması ile turizmin sürdürülebilir gelişmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. Kültürel Miras Turizmi

Boniface ve Fowler'a göre (1993: 11) turizm endüstrinin en önemli hayat kaynağı mirastır. Miras kavramıyla ilgili birçok tanım bulunmakla birlikte bu tanımların hemen hemen hepsinde miras; insanoğlunun geçmişten günümüze kalan eserleri olarak ifade edilmektedir (Timothy, 2014: 31; TDK, 2018). Cassia'ya (Cassia'dan, 1999, Akt. Diker, 2016) göre, geçmişte varlığı bilinen ancak tarihi süreçten geçerken özünü kaybetmemiş olan ve kültürel değer taşıyan unsurlar miras olarak nitelendirilebilir.

Miras, kültürel ve doğal mirası içeren geniş bir kavramdır. Dağlar, nehirler, ormanlar vb. doğal değerler doğal mirası oluştururken; insan eliyle yaratılan kültürel unsurlar da kültürel mirası oluşturmaktadır. Kültürel miras, somut ve somut olmayan kültürel miras olarak iki başlık altında incelenmektedir. Somut kültürel miras arkeolojik alanlar, kiliseler, anıtlar, camiler, kaleler, eski madenler, fabrikalar gibi tarihi değeri olan yapıları kapsamakta; somut olmayan kültürel miras ise sanatsal unsurlar, el sanatları, gastronomi, müzik, inançlar, festivaller vb. kültürel değerlerdir.

Bir kültürel veya doğal varlığın miras olarak nitelendirilebilmesi için geçmişle yani tarih ile bağının olması gerekir (Tataroğlu, 2018). Sezer, (2017: 175) kültürel mirası, "toplumların geçmişten günümüze kadar gerek doğayla gerek diğer kültürlerle gerekse kendi iç dinamikleri içerisinde meydana getirdikleri ve günümüze kadar ulaştırdıkları değerli kültür varlıkları" olarak tanımlamaktadır. Diker (2016: 368) kültürel mirasın "geçmişten günümüze kadar değişmeden aktarılmış olan; tarihi, sanatsal, bilimsel, estetik, antropolojik, etnolojik açılardan evrensel değer taşıyan; oluşumu insan emeğine ya da doğal etkenlere dayanan ancak üzerinde insan yaratıcılığının etkisi bulunan taşınamayan yapılar ile estetik ve sanatsal açıdan önem taşıyan ve taşınabilen somut kaynakları, el sanatları ve yemek pişirme teknikleri de

dâhil olmak üzere halkın tamamına mal olmuş sanatları ve insanların günlük yaşamlarını etkileyen, örf, adet, gelenek ve görenekleri içeren değerler" olduğunu belirtmektedir.

Kültürel mirasın odak noktasını tarihi eserler, binalar ve sanat eserleri oluşturmaktadır. Miras olarak önceki nesillerden aktarılan kültürel miras, somut ve somut olmayan unsurlardan oluşmakta ve geleneksel üretim yöntemleri, yaşam biçimleri, gelenekler veya ibadet biçimleri gibi soyut veya mimari, arkeolojik eserler, el sanatları, giysiler ve yemekler gibi somut unsurları yaratanlar hakkında bilgi vermektedir (MacDonald ve Joliffe, 2003: 308).

Kültür turizminin gelişmesi ve kültürel sembollere daha fazla önem verilmesi kültürel miras turizminin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Öter ve Özdoğan, 2005: 12). Turizmin en eski şekillerinden biri olan kültürel miras turizmi (Prentice, 1993: 178) bir ülkenin mirasını tanımak amacıyla yapılan seyahatlerdir. Prentice'ye (1993) göre miras turizmi "geçmiş ve bugünü birbirine bağlayan bir şeyin araştırılmasıdır". Kültür turizminin bir alt dalı olarak değerlendirilen miras turizminde esas olan husus, turistlerin miras değerlerini kendi miraslarının bir parçası olarak algılamaları ve kültürel miras seyahatinin öğrenme fonksiyonlu olmasıdır. İngilizce *heritage tourism* olarak ifade edilen kültürel miras turizmi bu haliyle kültür turizminden ayrılmaktadır (Aliağaoğlu, 2004). Kültürel miras turizminde öğrenme ve keşfetme esas motivasyon kaynağını oluşturmaktadır (Light, 2000b: 160).

Kültürel miras turizmi çeşitli yararlar sağlamaktadır. Bu yararlar arz ve talep yönlü olarak incelenebilir. Arz yönüyle incelendiğinde kültürel miras turizmi turistik destinasyonlara ekonomik katkılar sağlamakta, yerel halkın yaşam kalitesini arttırmakta ve destinasyondaki sosyal yaşamı geliştirmektedir. Ayrıca; miras bölgesine turistleri çekerek, kültürel miras hakkındaki bilgilerin yayılmasına ve kültürel mirasın korunmasına yönelik farkındalık yaratılmasına olanak sağlamaktadır (Somuncu ve Yiğit, 2009: 386). Diğer yandan; talep edenler yani turistler açısından değerlendirildiğinde ise turistler için önemli sosyo-kültürel faydalar yaratmaktadır. Turistlerin, farklı kültürlere sahip toplumların kültürel miras ve varlıklarını tanımalarına ve ziyaretçilerin kültürel açıdan gelişmelerine katkı sağlamaktadır. Turizmin insanları dönüştürdüğü gerçeğinden hareketle kültürel miras turizmi, miras alanlarının sürdürülebilirliği ile ilgili farkındalık yaratarak turistlerin bu alanların korunması yönünde çaba göstermelerini de sağlamaktadır.

Kültürel miras turizmi son yıllarda hızla gelişen ve büyüyen bir turistik pazardır. Dünya Turizm Örgütü'ne göre uluslararası seyahatlerin % 40'ı kültür ve miras odaklı olarak gerçekleşmektedir (Nguyen ve Cheung, 2014). Tüm dünyadaki seyahatlerin %20'sinin kültürel miras odaklı olduğu ve 160 milyon seyahatin kültürel miras amaçlı olarak gerçekleştiği ifade edilmektedir (Caribbean Tourism Organization, 2018).

Rakamlar kültürel miras amaçlı seyahatlerin önemli ölçüde artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Örneğin; Vietnam'da bulunan UNESCO Dünya Miras Şehri Hue'ya yönelik turistik seyahatler 1990 yılında 100 bin kişi iken bu sayı 2010'da 1,5

milyona yükselmiştir (Nguyen ve Cheung, 2014). 1979 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine dahil edilen Versailles Sarayı yılda 7 milyon ziyaretçi almaktadır (Eco-counter, 2017). Keza 2017 yılında, ülkemizin önemli UNESCO Dünya Miras alanları olan Efes Antik Kenti'ni 996.800, Truva Antik Kenti'ni 329.258, İstanbul Ayasofya Müzesi'ni 1.892.250 ve Safranbolu'yu yaklaşık 900 bin kişi ziyaret etmiştir (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2018b; Safranbolu Turizm Danışma Müdürlüğü, 2018).

ABD Ticaret Bakanlığı ABD'ye yönelik kültürel miras odaklı uluslararası seyahatlerin her yıl arttığını belirtmektedir. Nitekim ABD Ticaret Bakanlığı Ulusal Seyahat ve Turizm Ofisine göre 2010 yılında 14,5 milyon olan kültürel miras turisti sayısı 2014 yılında 19.6 milyona yükselmiştir. Bu sayı ABD'yi ziyaret eden turistlerin yaklaşık %57'sini oluşturmaktadır. Ziyaretçilerin %48,5'i Avrupalı, %22,5'i Asyalı ve %15,4'ü Güney Amerikalı turistlerden oluşmaktadır (Cultural Heritage Tourism Organization, 2018a).

Benzer şekilde Avrupa kültürel turizm pazarı da oldukça gelişmiş olup Avrupa kıtasında milyonlarca turist için çekicilik arz eden önemli kültürel miras alanları bulunmaktadır. İngiltere kültürel miras turizmi pazarından her yıl ortalama 3,86 milyar dolarlık gelir elde etmektedir (South Pacific Specialist, 2018). Avrupa'da artan yaşlı nüfus sayısı kültürel miras turizmi pazarının genişlemesine neden olmaktadır.

Araştırmalar kültürel miras turistlerinin diğer turistlerle kıyaslandığında farklı motivasyonlarla seyahat ettiklerini göstermektedir (Tataroğlu, 2018). Örneğin; tarihi ve kültürel alanlara büyük ilgi gösteren Japonlar genellikle denizaşırı ülkelere farklı kültürleri öğrenme amacıyla seyahat etmektedirler. Japonların %60'ının denizaşırı ülkelerdeki destinasyon seçimlerinde kültür ve tarih önemli bir faktördür. Keza Avustralyalı ve Yeni Zelandalı turistler de genellikle kültürel miras odaklı seyahatlerinde ulaşım kolaylığı ve tarihsel bağlar nedeniyle Avrupa ve Asya kıtasını tercih etmektedirler (South Pacific Specialist, 2018).

Araştırmalar (Nguyen ve Cheung, 2014; Poria, Butler ve Airey, 2004) kültürel miras alanlarını ziyaret eden turistlerin temel motivasyonlarının miras alanlarını tecrübe etmek ve öğrenmek olduğunu göstermektedir. Nitekim, Fernández, Pérez-Gálvez ve López-Guzmán (2016) İspanya Cordoba'da yaptıkları bir araştırmada turistlerin %72'sinin temel motivasyonunun tarihi miras alanını ziyaret etmek olduğunu belirlemişlerdir. Chui Teo, Mohd Khan ve Abd Rahim (2014) de Dünya Miras Şehri Melaka, Malezya'da yaptıkları araştırmada ziyaretçilerin temel motivasyonlarının kültürel mirası, yerel halkın adet ve geleneklerini öğrenmek ve otantik bir seyahat tecrübesi elde etmek olduğunu ortaya koymuşlardır.

Kanada'da yapılan araştırmalar kültürel miras turistlerinin iyi eğitilmiş, yüksek gelir grubuna ait kişiler olduklarını ortaya koymaktadır. Bu ziyaretçiler genellikle kolej ya da üniversite diplomasına sahiptirler (Canada Federal Provincial Territorial Ministers of Culture and Heritage, 2012). Nitekim Fernández, Pérez-Gálvez ve López-Guzmán (2016)'ın araştırması bu durumu doğrulamaktadır. Cordoba'yı ziyaret eden turistlerin %61,8'i üniversite mezunudur. Benzer biçimde Vietnam Hue şehrini ziyaret

eden yabancı turistlerin %64.6'sı ve yerli turistlerin ise % 77.8'i üniversite derecesine sahiptir (Nguyen ve Cheung, 2014).

Tataroğlu (2018) kültürel miras turizmine katılanların gelir düzeylerinin görece daha yüksek olduğunu, kadınların erkeklere göre daha fazla olduğunu, seyahat kararlarının alınmasında tur operatörü ve seyahat acentalarının pek fazla rolü olmadığını belirtmektedir. Fernández, Pérez-Gálvez ve López-Guzmán'in (2016) Cordoba'da yaptıkları araştırma da kültürel miras turistlerinin çoğunluğunun kadınlardan oluştuğunu (%57) göstermektedir.

Kültürel miras turistleri genellikle 55 ve üzeri yaşta kişilerden oluşmaktadır. Gelir düzeyleri yüksek olup iyi eğitimlidirler. Destinasyonda kalış süreleri oldukça uzun olup, çok sayıda seyahat tecrübesine sahiptirler. Genellikle çevresel ve sosyal konularda bilinçlidirler (Cultural Heritage Tourism Organization, 2018b, Caribbean Tourism Organization, 2018; Koçoğlu ve Boztepe, 2017; Nicholls v.d., 2004).

Kültürel miras turistleri ağırlıklı olarak ABD, Almanya, İngiltere, Japonya, Fransa, İtalya, İspanya, Avustralya ve İskandinav ülkeleri vatandaşlarından oluşmaktadır. ABD vatandaşlarının en önemli kültürel miras turist grubunu oluşturduğu 2009 yılında 118,3 milyon ABD vatandaşının kültür ve miras turizmi amaçlı seyahatlere katıldığı ifade edilmektedir. Bu turistler seyahat başına ortalama 994 ABD Doları harcama yapmışlardır. (Cultural Heritage Tourism Organization, 2018b, Caribbean Tourism Organization, 2018).

Kültürel miras turistleri diğer turistlere kıyasla bir yıl içinde birden fazla kez seyahat etmektedirler. Ayrıca, bir kültürel miras alanını ziyaret etmeden önce araştırma yapıp seyahat öncesinde detaylı bilgi elde etmektedirler (Canada Federal Provincial Territorial Ministers of Culture and Heritage, 2012).

3. Metodoloji

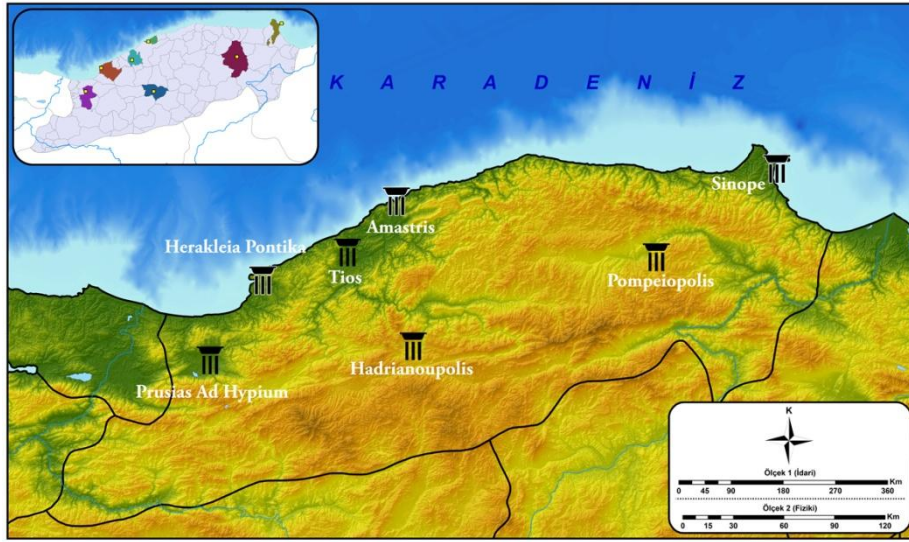
Batı Karadeniz Bölümü'nde bulunan arkeolojik alanların incelenmesi ve kültürel miras turizmi kapsamında değerlendirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada ikincil kaynaklardan ve yazarların kültürel miras alanlarına yaptıkları seyahatlerdeki gözlemlerinden yararlanılmıştır. Bu amaçla çalışmada kitap, makale, internet kaynakları gibi ikincil kaynaklardan yararlanılarak alanla ilgili temel bilgiler toplanmıştır. Bunun yanı sıra araştırmacılar, 2016-2017 yılları içerisinde farklı zamanlarda bu arkeolojik alanları ziyaret etmişler ve gözlem yoluyla bilgi elde etmişlerdir. Böylece bu alanlarda yapılan kazı çalışmalarını da yakından izleme olanağına sahip olmuşlardır. Çalışmada ayrıca Batı Karadeniz Bölümü'nde bulunan arkeolojik alanlardan kültürel miras turizmi amacıyla yararlanılması için Karabük Üniversitesi'nde görev yapan bir turizm ve bir arkeoloji uzmanı olmak üzere iki uzmanın da görüşlerine başvurulmuştur.

4. Bulgular

Antik dönemde Paphlagonia ve Bithynia bölgesi yerleşimlerine ev sahipliği yapmış olan Batı Karadeniz bölümü günümüzde Çankırı, Bolu, Düzce, Bartın, Karabük, Kastamonu, Zonguldak ve Sinop illerini kapsamaktadır. Bölgede arkeolojik

kazılar yapılmaya başlanmış fakat henüz tam anlamıyla sonuçlandırılmamıştır. Bu nedenle bölgenin tarihi geçmişiyle ilgili kaynaklar oldukça kısıtlıdır.

Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgiler, arkeolojik alanlarda yapılan gözlemler ve uzman bilgileri doğrultusunda antik dönemde Batı Karadeniz bölümünde kurulmuş olan Amastris (Amasra/Bartın), Prusias ad Hypium (Konuralp/Düzce), Sinope (Sinop), Hadrianapolis (Eskipazar/Karabük), Herakleia Pontika (Ereğli/Zonguldak), Pompeiopolis (Taşköprü/Kastamonu), Tios (Çaycuma/Zonguldak) antik kentleri incelenmiş ve yapılan değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur (Bkz Resim 1). Esasen antik çağda Batı Karadeniz Bölümü'nde Abonuteichos-Ionopolis, Kromna, Kytoros gibi kentler de bulunmaktadır. Ancak, bu kentlerde yüzeyde görülebilen kalıntılara rastlanmadığı ve henüz yeterli arkeolojik çalışmalar yapılmadığı için bu kentler çalışmanın dışında tutulmuştur.

Harita 1: Çalışma kapsamında incelenen Batı Karadeniz Bölümü antik kentleri

4.1. Prusias Ad Hypium

Prusias ad Hypium Antik Kenti, Düzce ili Konuralp beldesinde bulunmaktadır. Tarihi M.Ö. 3. yüzyıla kadar uzanan kent antik Bithynia Bölgesi'nde Hypios (Melen Çayı) kenarında kurulmuştur (Dikmen ve Toruk, 2017: 179). Bölgede meydana gelen depremler nedeniyle Prusias'a ait yapılar günümüzde Konuralp olarak bilinen yerleşim yerinin altında kalmıştır (Akıncı vd., 2009: 9).

Ovaya hâkim bir tepe üzerine kurulan Prusias ad Hypium'un hayvan yetiştiriciliğine uygun olduğu ve bölgede üzüm ve buğday yetiştirildiği belirtilmektedir. Kentin Anadolu'nun kuzeybatısında, doğu ile batıyı birbirine bağlayan Nikomedia yolu üzerinde kurulması çevresindeki kentlerle kültürel, ticari ve siyasi ilişkilerinin güçlü olmasını sağlamıştır (Kaya ve Demir, 2018: 78).

Hypios Çayı'nın denizle bağlantını sağlayan bir suyunun olması bölgede ticaretin geliştiğini göstermektedir. Roma dönemi sikkelerinin arka yüzünde bulunan

bir geminin üzerinde sol elinde üzüm ve meyve tabağı sağ elinde dal taşıyan Eirene figürü bölgedeki bereketi ve zenginliği tasvir etmektedir (Bilir vd. 2015: 4).

Roma imparatorluk çağında zenginliğe kavuşan kentte Romalılar büyük yapılar inşa etmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nun doğuya yaptığı seferlerde Prusias'a uğradıkları bilinmektedir. Roma'nın doğusuna doğru uzanan anayollarından biri olan Kuzey yolunun Prusias'tan geçtiği Hypios Çayı üzerine inşa edilen 3 gözlü köprüye ait kalıntılardan anlaşılmaktadır (Akıncı Kesim, Köylü ve Girti, 2009: 9).

Konuralp Beldesi'nde yer alan Geç Hellenistik-Erken Roma dönemlerine ait sur duvarları, köprü, su kemerleri, atlı kapı ve tiyatro Prusias ad Hypium antik kentinden günümüze kadar ulaşan başlıca mimari eserlerdir. Şehrin sembolü olarak kabul edilen tanrıça Tyhke heykeli en önemli buluntudur. M.S. 2. yüzyıla tarihlenen eser İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Orijinali M.Ö. 4. yüzyıla ait olan bu eser Tyhke heykelinin M.S. 2. Yüzyılda yapılmış bir kopyasıdır. Tanrıça Tyhke'nin başında zeytin yapraklarıyla süslü, şehir surunu temsil eden bir taç bulunmaktadır. Sol kolunda ise çeşitli meyvelerle dolu bir bereket boynuzu ile zenginliği simgeleyen Plutos ismindeki çocuğu taşımaktadır (Okan, 2016: 1).

Kentte bulunan Roma dönemi antik tiyatrosunun bir kısmı hala ayakta. Batı Karadeniz'de günümüze kadar gelebilen tek tiyatro Prusias ad Hypium kenti tiyatrosudur (Dikmen ve Toruk, 2017: 181). Günümüze çok az bir kısmı ulaşabilmiş olan Yunanca kitabe parçasından tiyatronun Roma çağından da önce Helenistik dönemde yapıldığı tahmin edilmektedir (Akıncı vd., 2009: 9).

Antik dönemde Akçakoca yolu kenarında, antik köprünün bulunduğu yerin karşısından başlayarak Hamam Sokağı'na kadar uzanan sur kalıntılarının günümüzde 200 m kadar korunabilmiştir. Akçakoca yolundan kente bağlanan yol kenarında bulunan "Atlı Kapı" kentin bir diğer savunma duvarıdır. Kapının üzerinde at tasvirli, üzerinde Grekçe bir yazıt bulunan bir Prusiaslı'nın annesine yaptırdığı mezar steli olan büyük bir lento yer almaktadır (Akıncı vd., 2009: 11).

Nekropoller Prusias Ad Hypium'un ölü gömme adetleri hakkında bilgi vermektedir. Bölgede bulunan mezar yapıları, tümülüsler ve lahitler farklı ölü gömme şekillerini göstermektedir (Akıncı vd., 2009: 13).

Psikoterapi, fizik ve moleküler tıbbın babası olarak kabul edilen Asclepiades Roma döneminde Prusias'da doğmuştur. Hekim Asclepiades'in bilinen tek büstü İtalya-Capitoline Müzesi'nde sergilenmektedir (Kara, 2016: 21).

Resim 1: Antik Tiyatro, Konuralp

Resim 2: Orpheus Mozaïği

Kaynak: Düzce Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018

4.2. Herakleia Pontika

Adını ünlü kahraman Herakles'ten alan kent Zonguldak İli, Ereğli ilçesinde bulunmaktadır. Herakleia Pontika'nın M.Ö. 550 yılında Megaralı ve Boitalı Dor göçmenleri tarafından kurulduğu bilinmektedir. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan kent yazıtlarında bulunan lehçenin Dor lehçesi olması kentin Dorlar tarafından kurulduğunu doğrulamaktadır (Korkmaz, 2011; Öztürk, 2013).

Kente Herakleia isminin verilmesinin nedeni, mitolojide Herakles'in on ikinci ve son görevi ölümler diyarı karalı Hades'in Cehennem köpeği üç başlı Kerberos'u Atina'ya getirmesi ile ilgilidir. Herakle'in Kerberos'u çıkarttığı yerin Heraklia'daki Cehennem Ağzı Mağaraları olduğu belirtilmektedir. Pontika adı ise, bölgenin antik çağlardaki genel coğrafi adı olan Pontus'tan gelmektedir. Kentin diğer Heraklia adını taşıyan kentlerden ayrılması için Herakleia Pontika denmiştir (Öztürk, 2013: 510). Herakles inancının kentte oldukça etkili olduğu Herakleia Pontika'da bulunan sikkelerden anlaşılmaktadır. Kentin sikkeleri üzerinde Herakles'in On İki Görevi'nin tamamı tasvir edilmiştir (Demirtaş ve Pınarcık, 2016: 70).

Pers İmparatorluğu'nun Anadolu'yu egemenliği altına almasıyla (M.Ö. 513) Herakleia Pers satraplığına (eyaletine) bağlanmıştır. Kentin yönetimi M.Ö. 3. yüzyılda Kraliçe Amastris'in eline geçmiştir (Öztürk, 2013). Tiranlığa dayalı, güçlü idari yapısı bulunan kent Roma dönemine kadar bölgenin en önemli siyasi otoritelerinden biri olmuştur (Korkmaz, 2011: 5). M.Ö. 70'te Roma'nın Pontus et Bithynia Eyaleti'ne dahil olmuş ve siyasi ve ekonomik önemini Bizans Dönemi'nin sonuna kadar korumuştur. Bizans Devleti, 1261'de Cenevizliler ile bir anlaşma yaparak, onlara Karadeniz kıyılarında, aralarında Herakleia'nın da olduğu bazı kentleri vermişlerdir. İç Paphlagonia Bölgesi, Anadolu Selçukluların eline geçmesine rağmen; Herakleia, Tios, Amastris ve Kytoros 1280'lere kadar hala Bizans toprağı olarak kalmıştır (Öztürk, 2013).

Tarihsel süreçte önemli bir liman kenti olan Herakleia Pontika Sinope gibi dönemin en önemli ticari amfora üreticilerinden biridir. Antik kaynaklar, Herakleia

halkının geçim kaynaklarının tarım, deniz ticareti ve balıkçılık olduğunu göstermektedir (Öztürk, 2013).

Bölgede bulunan Cehennem Ağzı Mağaraları Hristiyanlık inancının başlangıç dönemlerinde ibadet yeri, su sarnıcı ve korunak olarak kullanılmıştır. Ayrıca Kilise Mağarası'nda bulunan tarihi kalıntılar (sütun, sütun başlığı, mezar kapağı ve taban mozaikleri) inanç turizmi açısından oldukça önemli kaynaklardır. Mağaralar 1989 yılında 1. Derecede doğal ve kültürel sit alanı ilan edilmiştir. (Karakuzulu, 2002: 240).

Yapılan incelemelerde ortaya çıkan Dor lehçesinin izlerini taşıyan Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait bazı yazıtlar; imparator ve devlet görevlileri için onurlandırmalar, tanrı-tanrıçalara sunulan adaklar ile mezar taşları kentten sosyo-politik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yapısı ve dini tarihi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Tanrıça Ma ve Herakles'e adanmış adaklar Roma Dönemi'nde kent ve yakın çevresindeki dinsel inanışları göstermektedir. Keza mezar taşlarının üzerindeki yazıtlar, sahiplerinin isimleri, meslekleri, sosyal konumları ve hatta mezar soygunculuğuna karşı konulan mezar cezaları da kentten siyasi, kültürel ve ekonomik tarihine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır (Öztürk, 2013: 511-512).

Resim 3: Cehennemağzı Mağarası

Resim 4: Valentianus, Theodosius ve Arcadius'un Onurlandırılması, Karadeniz Ereğli Müzesi

Resim 5: Çocuk Herakleitos'un Mezar Taşı, Karadeniz Ereğli Müzesi

Kaynak: Öztürk, B. (2013). Herakleia Pontika (Zonguldak – Karadeniz Ereğli) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları, I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, s:520, 523, 527.

4.3. Tios / Tieion

Adını kurucusu Rahip Tios'tan alan ve Antik Çağda Bithynia ile Paphlagonia bölgeleri arasındaki geçiş noktalarından biri olan Tios Antik Kenti M.Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısında Miletoslu koloniciler tarafından Ballaios Irmağı'nın (Filyos Irmağı) hemen ağzında Karadeniz'e uzanan bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Amasyalı Strabon tarafından "Söylenecek çok önemli bir şeyi olmayan kent" olarak nitelendirilen

Tios-Tieion, Zonguldak İli, Çaycuma İlçesi, Filyos Beldesi sınırları içerisindedir (Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2018).

M.Ö. IV. yüzyılın sonlarına kadar kent hakkında pek bilgi olmasa da kentin, sırasıyla Lydia Krallığı, Pers İmparatorluğu, İskender İmparatorluğu'nun satraplıkları ve Herakleia Pontika Tiranlığı egemenliğinde kaldığı düşünülmektedir. Herakleia Tiranı Dionysios'un ölümünün ardından başa geçen eşi Kraliçe Amastris; Sesamos (Amasra), Kytoron (Cide), Kromna (Kurucaşile) ve Tios'u birleştirerek, adını taşıyan Amastris kentini kurmuş; fakat Tios bir süre sonra bağımsızlığını kazanmıştır. Amastris'in öldürülmesiyle kent çeşitli krallıklar arasında el değiştirmiştir. Tios, IV. Nikomedes'in ölümüne kadar (M.Ö. 74) Bithynia Krallığı'nın egemenliğinde kalmıştır. Sonrasında ise M.Ö. 64 yılında Romalı General Pompeius tarafından oluşturulan Pontus-Bithynia Eyaleti sınırları içine dahil edilmiştir (Öztürk, 2013).

Elde edilen yazıtlar ve sikkeler, Roma İmparatorları ve valilerinin kentin kalkınmasına büyük önem verdiklerini göstermektedir. Tioslu piskoposların isimlerinin yer aldığı kurşun mühürlerden kentin, Bizans Devri'nde piskoposluk merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönmlerinde giderek önemini yitiren kent günümüzde küçük bir balıkçı köyüdür (Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2018).

Ballaios Irmağı'nın ağzında kurulan kent, antik çağlarda önemli bir liman kentidir. Nehir ve deniz taşımacılığı kentin balık, şarap, tahıl gibi ürünlerin ticaretinin yapıldığı bir merkez haline gelmesine neden olmuştur. Ayrıca Billaios Nehri'nin denize döküldüğü yerdeki bereketli alüvyonlu topraklar tarımın gelişmesine ve böylece de kentin zenginleşmesine neden olmuştur (Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2018).

Tios bir ticaret, tarım, balıkçılık, üzüm ve şarap üretim merkezidir. Roma imparatorluk dönemi sikkelerinin arka yüzünde bulunan üzüm motifi ve şarap tanrısı Dionysos figürleri bölgede üzüm yetiştiriciliği ve şarap üretiminin yapıldığını göstermektedir (Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2018). İç bölgelerde yetiştirilen ürünler Ballaios Nehri vasıtasıyla Tios Limanı'na getirilip oradan da Karadeniz'de ve Akdeniz'de bulunan kentlere dağıtılmaktaydı (Yıldırım, 2017: 211).

Tios'a ait M.S. 3. yüzyıla tarihlenen iki mezar yazıtı bölgede deniz ticareti yapıldığına dair önemli bir kaynaktır. Bu mezar yazıtlarından birinin Pantikapaion'da (Kırım/Kerş) bulunması ticaretin coğrafi boyutunu göstermesi açısından ilgi çekicidir (Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2018).

Günümüzde, Roma, Bizans ve Ortaçağ dönemlerine ait sur duvarları, kale, tonozlu galeri, tiyatro, su kemeri, savunma kulesi ve çeşitli mezarlara ait kalıntılar izlenebilmektedir. Kentte ayrıca bir liman ve bugün tamamen sular altında kalmış olan iki mendirek mevcuttur. Ayrıca yapılan çalışmalarda içinde mezarların da bulunduğu Bizans Dönemi kilise yapısı, Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen bir tapınağın temelleri, Roma Dönemi'ne ait hamam, nymphaeum olduğu sanılan mimari yapılar,

çok sayıda keramik heykel parçaları, sikkeler, yazıtlar ile kısmen taş döşeli yollar ortaya çıkarılmıştır (Öztürk, 2013; Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2018).

Resim 6: Akropolis Kazıları, Kilise

Resim 7: Rahip Tios, Roma Dönemi
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Koleksiyonu

Kaynak: Öztürk, B. (2013). Tios / Tieion (Zonguldak - Filyos) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları, I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, s; 498-499.

4.4. Amastris

Tarihte kendi adına para bastıran ilk kraliçe olarak bilinen ve kendi adına bir kent kurarak krallığını ilan eden kraliçe Amastris'in kenti Amasra, Bartın ili sınırlarında bulunmaktadır (Çam, 2016: 41). Coğrafyacı Strabon'a göre kent Amazonlar tarafından kurulmuştur. Bilinen ilk ismi Sesamos (Susam Diyarı) olan Amasra'nın tarihi M.Ö 12. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Fenikeliler; Amasra (Sesamos), Ereğli (Herakleia), Sinop (Sinope) ve Tekkeönü'nde (Kromna) ilk Sayda Kolonilerini kurmuşlardır (Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013).

M.Ö. 8. yüzyılda Miletin (İon) koloni kenti olan Sesamos, Lidya, Pers, Roma, Bizans, Ceneviz ve Osmanlı dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür ve Amastris'ten Amasra'ya dönüşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Pers Prensesi Amastris döneminde en parlak dönemini yaşayan kent, Karadeniz Bölgesi'nde şarap, zeytin ve zeytinyağı ticaretinin yapıldığı önemli bir ticaret merkezi ve amphora üretim yeridir. Amastrios (Amasra mamülü yazılı) damgalı amphoraların bulunması kraliçe Amastris döneminde zeytinyağı ve tuzlu zeytin ticareti yapıldığının en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir (Korkmaz, 2011: 5).

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Amasra ilçesi birinci, ikinci ve üçüncü derecede arkeolojik sit alanlarına ayrılmıştır. Boztepe Adası'nın üst kısmı, Tavşan Adası 1.derece sit alanı; Bedesten Mevkii, Küçük Liman Antik Rıhtım 2.derece sit alanı; Boztepe Mahallesi, Kaleiçi Mahallesi, Tekketepe Mevkii, Nekropol Alanı ve Direklikaya ise 3.derece sit alanıdır (Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013).

Amasra Kalesi, Kuş Kayası Yol Anıtı, Bedesten, Kemere Köprüsü, Kemerdere Köprüsü, Antik Yol, Antik Tiyatro ve Hisarpeçe Yer Altı Galerisi kentteki en önemli arkeolojik kalıntılardır. Amasra Cenevizliler döneminde Karadeniz'deki en önemli

liman kenti haline gelmiştir. Bizans döneminde inşa edilen Amasra Kalesi Cenevizliler döneminde büyük değişikliklere uğramıştır. Cenevizliler yerel halka Amastris'in tarihiyle ilgili olan her şeyin Cenevizlilerin eseri olduğunu göstermek için kale duvarlarına kendi armalarını yerleştirmişlerdir. Bu armalarda genellikle Cenova şehrini temsil eden haç figürü, Cenova'yı yöneten dükün aile amblemi ve Cenova yönetimini temsil eden konsolosun aile arması bulunmaktadır (Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013). Amasra Kalesi "Ceneviz Ticaret Yolunda Akdeniz'den Karadeniz'e Kadar Kale ve Surlu Yerleşimleri" (Trading Posts and Fortifications on Genoese Trade Routes from the Mediterranean to the Black Sea) (URL-16, 2018) adaylık dosyası ile 15.04.2013 tarihinde UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne eklenmiştir (Cengiz, Tekdamar ve Seçkin, 2018: 32).

Bartın-Amasra yolu üzerinde bulunan Kuş Kayası Yol Anıtı, Roma İmparatoru Tiberius Germanicus Claudius adına Gaius Julius Aquila tarafından M.S. 41-54 yılları arasında yaptırılmış olan bir karayolu dinlenme yeri ve anıtıdır. Anadolu'da başka bir örneği bulunmayan anıt, kayalara oyulmuş insan figürlü başsız bir heykel, hâkimiyeti tasvir eden bir Roma kartal figürü ve iki kitabeden oluşmaktadır. Kitabelerde "Devletlerarası barış ve dostluk adına ve İmparator Germanicus'un hâkimiyeti anısına, Gaius Julius Aquila dağı yardı ve bu dinlenme yerini kendi özel ödeneği ile yaptırdı" ibaresi yer almaktadır. Yine aynı dönemde inşa edilen ve kiliselerin yer aldığı Amastris şehrini Anadolu'nun diğer kiliselerine bağlamak amacıyla yapılan Amasra'dan başlayan Antik Yol, Kuşkayası Yol Anıtı'nın önünden geçerek Safranbolu ve Gerede'ye ulaşmakta ve sonrasında ise İpek Yolu ile kesişmektedir. Günümüze bu yolun çok az bir kısmı ulaşabilmiştir (Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013).

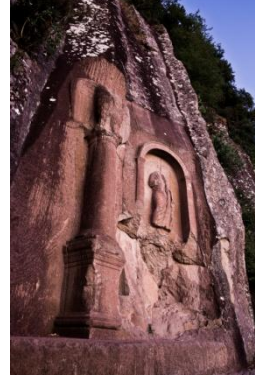
Roma İmparatoru Claudius Dönemi'nde (M.S. 41-54) yapılan tek gözlü Kemerdere Köprüsü Amasra'ya 3 km uzaklıktaki Cevizlik Vadisi'nde yer almaktadır. Köprü, Amasra'yı Bartın'a bağlayan ve 4. km'de Kuşkayası Anıtı'nın önünden geçen Roma yol ağının bir parçasıdır. Köprü ayağındaki kabartma üzerinde bulunan mızrakla savaşan yedi asker figürü, Roma-Pontus savaşlarını tasvir eder (Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013).

M.S. 1.yy sonları ve/veya 2. yy. başlarında Roma Eyalet Meclis Sarayı olarak inşa edilen Bedesten daha sonraları ticari amaçla kullanılmıştır. Antik Tiyatro'nun sadece giriş kapısına ait kalıntılar görülmektedir. Akropol surlarından çok az bir kısmı ayakta. Aya Yorgi tepesindeki antik mezarlık önemli ölçüde tahrip olmuştur. Nekropol'ün günümüzde sadece yeri bilinmektedir (Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013).

Sormagır Kalesi'ni Amasra'daki Zindan Kalesi'ne bağlamak için denizin üzerine inşa edilen Kemere Köprüsü Roma dönemi yapısıdır. Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını genişleten Claudius (M.S. 41-54) tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013).

Roma dönemine ait olan ve Amasra yeraltı galerilerinden biri olan Hisarpeçe Su Galerisi, Zindan Mahallesinin Kaleiçi Mevkii'nden başlayarak liman yönünde ilerlemekte ve yerleşim yerlerinin altına doğru devam etmektedir. 1,55 m genişliğinde

ve 1.80 m yüksekliğinde olan galeriye Kale içindeki ana girişten yaklaşık 30 m'lik kısmına girilebilmektedir (Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013).

Resim 8: Amasra Kalesi ve Kemere Köprüsü

Resim 9: Kuş Kayası Yol Anıtı

Kaynak: Resim 8, Yazarın kendi çektiği fotoğraf; Resim 9, Kemal Onur Özmen (2011) Zonguldak Karabük ve Bartın İlleri Turizm Sektör Analizi, s, 167.

4.5. Sinope

Adını mitolojide Asopus'un su perisi kızı Sinope'den alan Sinope Antik Kenti M.Ö. 7. yüzyılda antik çağda Paphlagonia olarak bilinen bölgenin kuzey ucunda Miletoslu'lar tarafından bir ticaret kolonisi olarak kurulmuştur. Antik çağlarda Karadeniz'deki önemli liman kentlerinden biri olan Sinope bu özelliğini Roma, Bizans, Selçuklu, Candaroğlu ve Osmanlı yönetimlerinde de sürdürmüştür (Sinop Valiliği, 2018).

Karadeniz bölgesindeki en geniş doğal limana sahip olması, Sinope'nin deniz yoluyla farklı coğrafyalara açılmasını sağlamış ve Sinope özellikle antik çağda Karadeniz'in bir metropolü haline gelmiştir (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2012: 50). Kentin iki limanı ve bir de tersanesinin bulunması denizyolu ticaretinin gelişmesine ve şehrin zenginleşmesine neden olmuştur. Deniz yoluyla Ege'den taşınan mallar, Rus steplerinden getirilen tahıl, Anadolu içlerinden kervanlarla getirilen ve gemi yapımında kullanılan kereste ve *miltos* denilen kırmızı aşı boyası, deniz ürünleri ve Sinop damgalı amforalar içinde ihraç edilen zeytinyağı ve şarap bu limanlardan gemilere yüklenip uzak diyarlara taşınmıştır (Köroğlu, 2013). Yapılan kazılarda çok sayıda amfora üretim atölyeleri ve fırınları ortaya çıkarılmıştır. Kazılar Sinope'nin Hellenistik-Roma ve Bizans döneminde şarap, zeytinyağı ve mühürlü kiremit üreten önemli bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir (Korkmaz, 2011: 32).

Yazılı kaynaklarda bahsi geçen yapıların çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Kentteki tüm yapı kalıntıları ve buluntular Klasik çağdan sonrasına tarihlenmektedir (Köroğlu, 2013). Şehrin ve iç kalenin etrafını kuşatan surlar, kentin Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Beylikler dönemlerinin bir arada görülebildiği yapılarıdır. Sinop Kalesi'nde mermer bir bloğun üzerinde yarım daire içerisinde resmedilen 3 haç motifi, Cenevizliler'in koloni kenti olan Amasra Kalesi'nde de bulunmaktadır. Sinop Kalesi 2013 yılında Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Ceneviz

Ticaret Yolu'nda Kale ve Sur Yerleşimleri kapsamında Unesco Dünya Geçici Miras Listesi'ne alınmıştır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2018c).

1951-1953 yıllarında yapılan arkeolojik kazılarda Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde Antik Sinop'un en önemli kültlerinden olan Serapis'e adanmış olduğu bilinen bir tapınak ortaya çıkarılmıştır. M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen tapınak şehrin en eski kalıntılardan biridir. Modern Sinop'un en önemli alış veriş ve gezi yolu olan Sakarya caddesinin altında antik kentin sütunlu yolu yatmaktadır. Bu yolun çevresinde yapılan inşaatlar sırasında Roma villalarına ait döşeme mozaikleri gün ışığına çıkarılmıştır (Köroğlu, 2013).

Geç Roma döneminden günümüze kalan Balatlar Kilisesi ya da 'Mitridates Sarayı' olarak bilinen yapı topluluğu surlardan sonra gerçek işlevi belirlenen en büyük yapıdır. Çevresi yoğun yapılaşmaya maruz kalmış yapı kalıntısından günümüze iki büyük haç planlı yapı ile dikdörtgen planlı büyük bir salon ulaşmıştır. Bazı kaynaklarda yapının Roma döneminde hamam, gymnasium ve palaestra (spor yapısı) olarak inşa edildiği Doğu Roma İmparatorluğu döneminde ise (6-7. yüzyıl) manastır ve kilisenin kurulduğu, 11. ve 13. yüzyıllarda ise tahıl deposu olarak kullanıldığı ve Sinop'un Türklerin eline geçmesinden sonra manastıra dönüştürüldüğü ve aynı zamanda Ortodoks Hıristiyan halk için mezarlık alanı olarak da kullanıldığı belirtilmektedir (Köroğlu, 2013). Osmanlı imparatorluğunun son dönemine tarihlenen mezarlıkta bulunan kemikler üzerine yapılan çalışmaların Balatlar'daki Ortodoks halkın ölümü nasıl algıladığı, ölü gömme geleneklerinin neler olduğu ve Hristiyanlık tarihi boyunca nasıl değişim yaşadığını göstermesi açısından önemli bir kaynak olduğu ifade edilmektedir. Balatlar Kilisesi'nde sürdürülen arkeolojik kazılarda mezarlara gömü hediyesi olarak konulmuş ithal ve yerel üretim seramik çeşitleriyle karşılaşmıştır. 2010 yılında başlanan kazı çalışmaları halen devam etmektedir (Köroğlu, 2013).

Resim 10: Ayazma, Balatlar Kilisesi

Resim 11: İlyas Peygamber, Balatlar Kilisesi

Resim 12: Kütahya işi seramik, Balatlar Kilisesi

Resim 13: Bosporos Krallığı (MS 2.-3. yüzyıl) dönemine ait Amfora, Sinop Arkeoloji Müzesi

Kaynak: Fotoğraf 10-12 - Köroğlu, G. (2013) Sinop Balatlar Kilisesi 2010 ve 2011 Yılı Kazı Çalışmaları, 1. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, s; 403,404,405,414; Fotoğraf 13 - Kassab Tezgör, D. (2013). The Amphorae in the Museums of the Northern Coast of Turkey Typology and Trade Roads, 1. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, s; 585.

4.6. Pompeiopolis

Pompeiopolis Antik Kenti M.Ö. 64/63 yılında general Pompeius Magnus'a ithafen Kastamonu ili Taşköprü ilçesi Gökırmak Nehri'nin kuzeyinde bulunan Zımbıllı Tepe üzerine kurulmuştur (Çetin, 2007: 397). Pompeiopolis Paphlagonia içlerine tek ulaşım kaynağı olan Gökırmak Vadisi'nden geçen ana yola hakim bir konumdadır (Baran, 2003: 397). Zımbıllıtepe oldukça alçak iki tepeden oluşmaktadır. İki tepeden yüksek olanının muhtemelen akropol olarak kullanıldığı, iki tepenin etrafındaki düz alanın ise yerleşim yeri olduğu sanılmaktadır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2006a).

Tarihi Paleolitik çağa kadar uzanan Pompeiopolis Antik Kenti'nde Hititler, Frigler, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Pontus Krallığı ve Roma İmparatorluğu hüküm sürmüştür (Çetin, 2007: 397). M.Ö. 6/5 yıllarında Paphlagonia bölgesi eyalet meclisinin toplantı merkezi olan Pompeiopolis M.S 2. ve 3. yüzyıllarda Metropol unvanına kavuşmuştur (Baran, 2003: 397).

Roma imparatorluğu döneminde yaklaşık 100-150 yıl Paphlagonia Bölgesi'ne başkentlik yapmış olan Pompeiopolis Roma İmparatorluğu'nun en parlak kentlerinden birisidir. Pompeiopolis kentinde bulunan İmparator Traian'a (M.S. 98-117) adanmış bir onur yazıtı kentin Roma ile iyi ilişkiler kurduğunu ve tam bir Roma kenti olduğunu göstermektedir. Pompeopolis Roma döneminde Paphlagonia Bölgesi'nin piskoposluk merkezlerinden biridir (Baran, 2003: 397).

Yazılı kaynaklardan ve arkeolojik buluntulardan Pompeiopolis Kenti'nin çok gelişmiş ve zengin bir şehir olduğunu göstermektedir. Eyalet valisinin villasından, hükümet binalarından, tiyatrosundan, tapınakları, zenginler için inşa edilen sosyal ve

kültürel alanlardan Pompeiopolis'in ne kadar gelişmiş bir kent olduğunu anlamak mümkündür (Çetin, 2007: 398).

Pompeiopolis Antik Kenti'ne ait günümüze kadar ulaşan kalıntılar arasında taban mozaikleri, akropol, nekropol, mabet, sur, çeşitli binaların duvar kalıntıları, pişmiş topraktan yapılmış çanak-çömlek, su borusu parçaları sayılabilir. 1802-1812 yıllarında Sinop Fransız konsolosu Pascal T. Fourcade tarafından keşfedilen antik kentte 1955-2005 yılları arasında Kastamonu Müzesi tarafından, Zımbıllı Tepesi'nde periyodik kazılar gerçekleştirilmiş bu kazılarda mezar başları, heykeller ve kaideler, sütun başlıkları, lahit, sikkeler ve diğer mimari parçalar bulunmuştur (Çetin, 2007: 399).

4.7. Hadrianoupolis

Paphlagonia Harianoupolis'i olarak bilinen antik kent günümüzde Karabük'ün Eskipazar ilçesinin 3 kilometre batısında yer alan "Viranşehir" olarak adlandırılan bölge ve çevresindeki arazi üzerinde dağınık bir şekilde konumlanan Beytarla, Budaklar, Çaylı ve Büyükyaylalar, köylerini kapsayan alandır. Hadrianoupolis kentinin yayılmış olduğu alan 2007 yılında Karabük Bölge Koruma Kurulu tarafından 1. Dereceli Arkeolojik Sit olarak tescillenmiş ve koruma altına alınmıştır (Lafli, 2008b: 399).

Araştırmalar güneybatı Paphlagonya Bölgesi'nde yer alan Hadrianoupolis Antik Kenti'nde M.Ö. 1. yüzyıldan M.S. 10. yüzyıla kadar yerleşimin olduğunu ortaya çıkarmıştır (Keleş ve Çelikbaş, 2013: 366). M.S. 5 ile 7. yüz yıllar arasında kentin yayıldığı alanının 10 km olduğu ve bu geniş alanda en az 30.000 nüfuslu bir kentin var olduğu tahmin edilmektedir. Batı Karadeniz'in Orta Anadolu'dan gelen yolları üzerine kurulu olduğu olan Hadrianoupolis'in bu büyüklüğü ile çağdaşı Ephesos'un yaklaşık dörtte biri kadar olduğu varsayılmaktadır (Lafli, 2008a: 2).

2003 yılında başlayan kazı çalışmaları, Hadrianoupolis'in, Geç Hellenistik, Roma ve Erken Bizans dönemlerinde bir yerleşim yeri olduğunu ve kentin diğer Paphlagonia şehirlerinde olduğu gibi bir merkeze ve bu merkez çevresinde genişleyen bir yayılım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Gün yüzüne çıkarılan kalıntılar antik kentin özellikle Geç Roma ve Bizans dönemlerinde oldukça önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Aziz Stylianos Alypius'un antik kentte yaşamış olması şehrin bir hac yeri olmasına neden olmuş ve kent, kız ve erkek manastırları ile tanınmıştır. Kent, Iustinianus döneminde bishopluk merkezi haline gelmiştir (Keleş ve Çelikbaş, 2013: 162).

Geç antik çağda (M.S. 5. ve 7. yüzyıllar arası) mozaik sanatının benzersiz örnekleriyle ön plana çıkmış olan Hadrianoupolis'te tespit edilen 24 yapıdan 10'unun mozaik tabanlı olması kentin o dönemlerde oldukça zengin olduğunun bir göstergesidir (Lafli, 2008a: 3). Bu mozaik zeminli yapıların en önemlileri Hamam A ve B, A ve B kiliseleri, Geç Roma Dönemine tarihlenen bir villa ve yine Hamam B yapısının yakınında keşfedilen apsidal bir yapıdır (Patacı, 2011: 27).

Hadrianoupolis Kilise A yapısı 3 nefli bir bazilika'dır. Kilisenin tüm tabanı mozaiklerle süslenmiştir. Bu mozaiklerde "Nuh'un Gemisi" sahnesine ait hayvan tasvirleri ile fil, tavuskuşu, geyik, grifon, kaplan, benekli tavuk, kuş ve karaca gibi çeşitli hayvan figürleri bulunmaktadır (Kılavuz ve Çelikbaş, 2013: 166).

Üç nefli bir bazilika olan Kilise B'de yer alan mozaikler Tevrat'ta adları geçen nehirler Geon, Phison, Tigris ve Euphrates'i tasvir etmektedir. Kilisenin zemininde yer alan bir diğer mozaik ise; iki tavus bir kaptan su içerken betimlendiği mozaiktir. Görkemli bir bahçe içerisinde, bir kaptan su içerken resmedilmiş olan tavus kuşları ölümsüzlüğü anlatmaktadır. Zira tavus kuşlarının, cennetteki kutsal sudan içtikten sonra etlerinin çürümediğine ve ölümsüz olduklarına inanılmıştır (Kılavuz ve Çelikbaş, 2013: 167).

M.S. 5. yy sonuna tarihlenen Geç Roma villası 2007 yılında yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Geniş bir avlu içine konuşlanmış en az 10 mekândan oluşan villanın 2 no'lu mekânının tabanında evin sahibinin ve karısının portreleri bulunmaktadır (Lafli, 2008b: 401).

Hadrianoupolis Antik Kenti'nde dikkati çeken unsurlardan birisi de tepelik kısımlarda bulunan bağcılık faaliyetleri için yapılmış teraslardır. Hadrianoupolis'te ortaya çıkarılan Erken Bizans kiliselerinin tabanında bulunan bağcılık faaliyetlerinin resmedildiği bu tasvirler kentte bağcılığın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kilise A ve Kilise B'de yer alan üzüm temaları görülmeğe değerdir. Hadrianoupolis Antik Kenti'nde şarap üretiminde kullanılan sıkma taşları bölgede bağcılığın antik dönemden beri var olduğunu kanıtlamaktadır (Lafli, 2008a: 19).

Resim 14: Roma Hamamı, Hadrianoupolis

Resim 15: Euphrates Mozaiği, Hadrianoupolis

Kaynak: Eskipazar Belediyesi Fotoğraf Arşivi, 2006.

5. Sonuç

Turistik ürünün önemli bir bileşeni olan kültürel miras turizmi, turizmin gelişmesinde yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bir bölgenin tarihi geçmişi, miras alanları, sanat ve estetik değerleri, yaşam biçimi gibi kültürel unsurlar turistlerin temel seyahat motivasyonlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, farklı medeniyetlerin

kültürlerinin izlerini sürmekten hoşlanan insanlar için antik kentler önemli çekim alanlarıdır.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan ve zengin bir kültür mirasına sahip olan Batı Karadeniz Bölümü turizm endüstrisinden hak ettiği payı alamamaktadır. Bölgede yer alan antik kentlerde yapılan kazılar oldukça yenidir. Bu arkeolojik çalışmalar tam anlamıyla sonuçlandırılmadığı için bölgedeki arkeolojik yapı hakkında elde edilen bilgiler oldukça sınırlıdır.

Ülkemizde arkeolojik kazılara Ege ve Akdeniz bölgelerinde daha çok ağırlık verilmekte olup Karadeniz Bölgesi bu konuda yeterli ilgiyi görememektedir. Bölgede dikkate değer ilk arkeolojik kazılar 2000'li yıllarda başlamıştır. Örneğin; Hadrianoupolis'te bulunan Bizans dönemine ait kilisede Karadeniz Ereğli Müze Müdürlüğü başkanlığında 2003 yılında bir kurtarma kazısı yapılmıştır. 2005 yılında ise yüzey araştırması gerçekleştirilmiş ve 2006 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Kazı çalışmaları halen devam etmektedir (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2006b; 2018d).

Bölgede bulunan diğer antik kentlerde de kazı çalışmaları devam etmektedir. İlk kez 1802-1812 yılları arasında Sinop'ta konsolosluk yapan Fransız Pascal T. Fourcade tarafından bulunan Pompeiopolis kenti harabeleri bugün neredeyse tamamıyla yok olmuştur. Zımbıllıtepe'de 1955-2005 yılları arasında Kastamonu Müzesi tarafından aralıklı olarak kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. 2006 yılından bu yana kazı çalışmaları devam eden Pompeiopolis'te Münih Üniversitesi öğretim üyesi Latife Sumerer tarafından kazı çalışmalarına başlanmış olup kazı çalışmaları halihazırda Bülent Ecevit Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Tayyar Gürdal başkanlığında devam etmektedir (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2006a; 2018d).

Tios Antik Kenti'ndeki bilimsel arkeolojik kazılar, 2006 yılında test sondajları ile başlatılmış; 2007 yılında, Karadeniz Ereğli Müzesi ve Trakya Üniversitesi işbirliğinde, bitki örtüsü temizlik çalışmaları ve bilimsel kazılarla sürdürülmüştür. Kazı çalışmaları halen Karabük Üniversitesi tarafından yürütülmektedir (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2007; 2018d).

Sinop Balatlar Kilise kazı çalışmaları ise Prof. Dr. Gülgün Köroğlu'nun bilimsel başkanlığında 2010 yılı Temmuz ayında başlamış olup günümüzde de devam etmektedir (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2010; 2018e). Bununla birlikte kazılarda önemli ilerlemeler elde edilmesi ve arkeolojik eserlerin gün yüzüne çıkarılması için çok uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Bu bağlamda bu durum Batı Karadeniz bölümü arkeolojik kazılarında geç kalındığını göstermektedir. Bölgede turizmin gelişmesi bu kazıların önem ve hız kazanmasına neden olmuştur.

Bölgenin sahip olduğu arkeolojik alanların ve kaynakların çokluğu bölgenin antik dönemlerde önemli bir yerleşim yeri, üretim, ticaret ve sanat merkezi olduğunu doğrulamaktadır. Özellikle Roma dönemi eserlerinin ağırlıklı olarak bulunduğu bölge önemli bir kültürel miras turizmi potansiyeline sahiptir. Örneğin; Ceneviz Ticaret Yolunda Akdeniz'den Karadeniz'e Kadar Kale ve Surlu Yerleşimleri" adıyla Unesco

Dünya Geçici Miras Listesi'nde yer alan Amasra, Akçakoca ve Sinop Kaleleri bu bölgede bulunmaktadır. Bu kaleler, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan deniz yolu ticaretinin önemli birer bileşenidirler.

Benzer şekilde toprak altındaki zenginliklerinin Efes Harabeleri'ne eşdeğer olarak görüldüğü Prusias ad Hypium kentinde bulunan tiyatro Batı Karadeniz bölümünde günümüze kadar gelebilmiş tek antik tiyatro olma özelliğine sahiptir. Keza antik dönemde önemli bir ticaret limanı olan Sinope aynı zamanda Karadeniz'in en büyük amfora üretim merkezidir. Balatlar Kilisesi'nde ortaya çıkarılan mezarlar Ortodoks halkın ölüm algısını çok iyi ifade etmekte; Ortodoksların ölü gömme adetleri ile ilgili bilgi vermektedir.

Batı Karadeniz'de bağcılık ve şarap kültürünün izlerinin sürülebildiği Hadrianoupolis Antik Kenti aynı zamanda Hristiyanlar için kutsal bir yer olarak kabul edilmektedir. Yine kentteki tabanları süsleyen mozaikler Hadrianoupolis'i Karadeniz'in Zeugması ünvanına kavuşturacak niteliktedir.

Herakleia Pontika kentinde bulunan ve Hristiyanlığın erken gelişme dönemlerinde ibadet ve korunma amaçlı olarak kullanılan Cehennem Ağız Mağaraları ve Kilise Mağarası kültürel miras turizmi yanı sıra bölgede inanç turizminin gelişmesi açısından da önemli bir kaynaktır. Benzer şekilde Karadeniz Bölgesi'nde üzerinde modern yerleşim yerinin kurulmadığı tek antik kent olan Tios ve Roma döneminde Paphlagonia bölgesine başkentlik yapmış olan Pompeiopolis Batı Karadeniz'de bulunan arkeolojik mirasın turizmin gelişmesi açısından ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Yukarıda bahsi geçen tüm bu kültürel miras değerleri, günümüz Avrupa ve Asya halklarının geçmişiyle ve Hristiyanlıkla ilişkili olan tarihsel bağlar, şarap ve zeytinyağı gibi kutsal sayılan yiyecek ve içeceklerin üretim, taşıma (amforalar) ve ticaret süreci bölgenin kültürel miras turizmi açısından potansiyelini ortaya koymaktadır. Bu potansiyelden etkin bir şekilde yararlanılabilmesi için aşağıdaki çalışmaların yürütülmesi yerinde olacaktır;

Arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları devam etmeli ve antik kentler mümkün olduğunca gün yüzüne çıkarılmalıdır. Bu kazılar için gereken maddi kaynağın Kültür ve Turizm Bakanlığı bütçesinden karşılanmasının yanı sıra bu değerlerin dünya mirası olmasından hareketle yabancı kaynaklardan da maddi destek alınması konusunda gereken çaba gösterilmeli ve proje üretilmelidir. Bölgede bulunan arkeolojik değerlerin gün yüzüne çıkarılarak turizmin hizmetine sunulması, bölgeye gelen ziyaretçi sayısını ve dolayısıyla da turizmden elde edilen geliri arttıracaktır. Ziyaretçilerden elde edilen gelirler yine bu alanların kazılması ve restorasyonu için harcanmalıdır.

Kazı çalışmalarında alanında uzman üniversitelerde ve diğer kurumlarda çalışan akademisyenlerden yararlanılabilir. Batı Karadeniz bölümünde bulunan her ilde üniversite kurumları bulunmakta olup bunlardan Karabük, Düzce, Zonguldak

Bülent Ecevit, Bartın, Kastamonu ve Sinop Üniversitesi'nde arkeoloji ve sanat tarihi bölümlerinde eğitim öğretim devam etmektedir.

Batı Karadeniz Bölümü'nde bulunan diğer kültür varlıklarının ortaya çıkarılması için yüzey araştırmaları yapılmalıdır. Bu alandaki teknoloji oldukça gelişmiş olup mevcut kalıntıların tespit edilmesinde dijital teknolojilerden yararlanılabilir.

Arkeolojik alanlarda çevre temizliği yapılmalıdır. Örneğin; Amasra kalesinin üzerini kaplayan bitki örtüsünün temizlenerek kale duvarlarının ve surların ortaya çıkarılması ve Roma Hamamı'nın temizliğinin yapılması gereklidir. Ayrıca bu alanlardaki çarpık yapılaşma iyileştirilmelidir. Örneğin; Sinop Kalesindeki yapılaşma kale surlarına kadar dayanmıştır. Bu yapılaşma kentin estetik görünümünü olumsuz etkilemekte olup ayrıca surların zarar görmesine de neden olmaktadır.

Kazı çalışmaları kapsamında su altı arkeolojik araştırmaları da yapılmalı, bu alanlarda bulunan fener ve limanların ortaya çıkarılması için gerekli çalışmalar yürütülmelidir. Örneğin; Amasra'daki Ceneviz dönemi batıkları, Kraliçe Amastris döneminden kalan antik dalgakıran ile Tios'taki batıkların ortaya çıkarılması için gerekli çalışmalar yürütülmelidir.

Kültürel miras unsurları turistik ürüne dönüştürülmeli ve pazarlanmalıdır. Bu bağlamda Batı Karadeniz bölümünde bulunan antik kentlerin tanıtılması için broşürler hazırlanmalı, tüm arkeolojik değerleri kapsayan bölgesel bir web sitesi tasarlanmalı, olası tur güzergahları belirlenmeli, seyahat acentalarının bölgeyi kültürel miras turizmi kapsamında pazarlamaları için bu alanların tur programına alınması konusunda çalışmalar yürütülmelidir. Kültürel mirasın tanıtılması ve koruma farkındalığının yaratılması için sanal ortamda bu miras kentlerinin üç boyutlu rekonstrüksiyonu yapılarak bu görseller web sayfasında sunulabilir. Böylece bu tarihi alanların tarihi dokusunun, konutlarının, mabedlerinin sanal ortamda yeniden inşa edilmesi ile ziyaretçilere bu alanı uzaktan (ex situ) deneyimleyebilme imkanı sunulmuş olacaktır. Bu çalışmalar bölgenin tanıtımına yarar sağlayacaktır. Ayrıca bölge "kültürel miras turizmi destinasyonu" olarak konumlandırılabilir ve bölgenin antik kültür merkezi olduğu imajı geliştirilebilir. Nitekim Khlaikaew (2015) de kültürel miras özelliği taşıyan turistik ürünlerin destinasyonun tanıtımında etkin rol oynadığını belirtmektedir.

Bölgede kültürel miras turizminin gelişmesi bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Kültürel mirasın korunması ve kültürel miras turizminin geliştirilmesi için farklı kurumların ortak çalışmalar yapması ve bu çalışmaların eşgüdümlü bir biçimde gerçekleştirilmesi gereklidir. Bu bağlamda yerel kurumların öncülüğünde (örneğin; bölgede bulunan üniversiteler, kültür ve turizm müdürlükleri, Mimarlar Odası, sivil toplum örgütleri, turizm endüstrisi temsilcileri, Batı Karadeniz, Kuzey Anadolu ve Doğu Marmara Kalkınma Ajansları gibi) bir Batı Karadeniz Kültür Turizmi projesi hayata geçirilebilir.

Kültürel miras turizminin gelişmesinde temel ilkeler; arkeolojik kazıların devam etmesi, kazılardan çıkan arkeolojik buluntuların yereldeki müzelerde sergilenmesi, arkeolojik alanın çevre kalitesinin geliştirilmesi, ziyaretçi deneyiminin kalitesinin artırılması, ziyaretçi yönetimi, turizmin yerel topluma olan ekonomik yararının gözetilmesi, bölgedeki diğer destinasyonlarla rekabet etmek yerine ortak çalışmalar yürütülmesi, işbirliği içerisinde bir turizm rotası şeklinde hareket edilmesi ve birbirini tamamlayan etkinlikler yapılması olmalıdır.

Bölgede bulunan arkeolojik eserleri, müzeleri, dünya miras kentlerini ziyaret eden turistler üzerinde araştırmalar yapılarak kültürel miras turistlerinin özellikleri, seyahat motivasyonları, seyahate katılma biçimleri, seyahat bütçeleri, geceleme sayıları v.b özellikleri belirlenmelidir. Böylece bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar, ziyaretçi davranışlarının anlaşılmasında, turistlerin beklenti ve eğilimlerinin belirlenmesinde ve bölgenin kültürel miras turizmi destinasyonu olarak pazarlanmasında yol gösterici olacaktır.

Bu alanlarda turizmin gelişmesinin yarattığı / yaratacağı etkiler analiz edilmeli ve alanda turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir gelişmesi dikkate alınmalıdır. Zira bölgede bulunan bu arkeolojik değerler eşsizdir ve yeniden yapılmaları mümkün değildir. Bu alanlarda gelişen turistik faaliyetler taşıma kapasitesi sınırlarını aşmamalıdır. Bu bağlamda planlı bir turizm gelişimi hedeflenmeli, turizmin yarattığı olumsuz etkilerden kaçınmak için planlı ve kontrollü sürdürülebilir bir gelişme modeli benimsenmeli, kültürel miras yönetimine önem verilmelidir.

Kültürel miras turizminin geliştiği alanlarda ziyaretçilerin miras öğelerini yapılı çevre içinde (in situ) orjinal haliyle deneyimleyebilmeleri için sanal gerçeklik (Visual Reality-VR) uygulamalarından yararlanılmalıdır. Böylece ziyaretçiler, rekonstrüksiyonları yapılmış kalıntıları tecrübe ederek geçmişte kentte nasıl bir yaşamın var olduğunu anlayabilirler.

Kaynakça

- Akıncı Kesim, G., Köylü, P. ve Girti, P. (2009). Roma Dönemi Kent Yerleşimleri ve Prusias ad Hypium (Kieros, Üskübü, Konuralp), *Düzce Üniversitesi Ormancılık Dergisi*, 1: 5-24.
- Aliağaoğlu, A. (2004). Sosyo-Kültürel Miras Turizmi ve Türkiye'den Örnekler, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2 (2), 50-64.
- Ayaz, N., Apak, Ö. C., ve Sünbül, K. (2018). Kültürel Miras Alanları Üzerine Bir Meta Analizi Safranbolu İlçesi Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 1-14.
- Baran, A. (2003). *Paphlagonia'daki Pompeiopolis Antik Kenti*, Belleten Dergisi CLXVI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2013). <https://www.amasra.com.tr/wp-content/uploads/2015/11/UNESCO-Yolunda-Amasra.pdf>
- Bartın Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2018a). <http://www.bartinkulturturizm.gov.tr/TR-68969/tarihce.html>

- Bati Karadeniz Kalkınma Ajansı (2018). <http://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/kultur-envanteri-antik-yerlesim.pdf>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.
- Bilir, A., Pınarcık, P., Okan, E., ve Bilir, G. (2015). The Agriculture and Trade in the Ancient Age in Duzce in the Light of the Prusias ad Hypium Coins, 1st International Yew Workshop of Turkey In Duzce, 2-9.
- Bolu Valiliği (2018). <http://bolu.gov.tr/bolu-tarihi>
- Boniface, P., Fowler, P.J., (1993). *Heritage and Tourism in 'the global village'*, Routledge, London.
- Canada Federal Provincial Territorial Ministers of Culture and Heritage (2012). https://tourismns.ca/sites/default/files/page_documents/cultural_heritage_tourism_hanbook.pdf
- Caribbean Tourism Organization (2018). <https://www.onecaribbean.org/content/files/CulturalCaribbeanNicheMarkets-5.pdf>
- Cengiz, B. Tekdamar, D. ve Seçkin, G. (2018). Amasra Kalesi Ve Surlu Yerleşim Dokusunda Kentsel Kültürel Ve Arkeolojik Mirasın Sürdürülebilir Gelişimi, *Bartın University International Journal of Natural and Applied Sciences JONAS*, 1 (1): 29-42.
- Chui Teo, C.B., Mohd Khan, N.R. ve Abd Rahim, F. (2014). Understanding Cultural Heritage Visitor Behavior: The Case of Melaka as World Heritage City, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 130,1 – 10.
- Cultural Heritage Tourism Organization (2018a). <http://culturalheritagetourism.org/2010-cultural-heritage-tourism-profile/>
- Cultural Heritage Tourism Organization (2018b). <https://culturalheritagetourism.org/cultural-heritage-tourism-research-studies-statistics/>
- Çam, Bağdatlı F. (2016). Paphlagonia'da Bir Pers Prensesi Ve Onun Kenti: Amastris, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2): 31-46.
- Çetin,T., (2007), "A New Touristic Value Uncovered: The Antique City of Pompeipolis (Taşköprü)", *INST Knowledge, Creativity and Transformations of Societies (KCTOS)*, Vienna, Austria, 01.09.2018 tarihinde (http://www.inst.at/trans/17Nr/1-6/1-6_cetin17.htm) adresinden erişildi.
- Demirtaş, N. ve Pınarcık, P. (2016). Herakleia Pontike Sikkeleri Üzerinde Herakles'in On İki İşinin Tasvirleri, *Tyhke Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1): 64-102.
- Diker, O. (2016). Kültürel Miras İle Kültürel Miras Turizmi Kavramları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma, *The Journal of Academic Social Science*, 4(30), 365-374.
- Dikmen, B., Ç. ve Toruk, F. (2017). Prusias ad Hypium Antik Kenti Üzerinde Bir Yerleşim: Konuralp, *Researcher Social Science Studies*, 5(4), 176-210.
- Düzce Belediyesi (2018). <http://www.duzce.bel.tr/detay.asp?id=2151>
- Düzce Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2018). <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/duzce/kulturenvanterisit/>
- Eco-counter (2017). <https://www.eco-compteur.com/blog/2017/10/04/10-unesco-sites-measure-visitor-numbers/>

- Eskipazar Belediyesi (2006). Eskipazar Belediyesi Fotoğraf Arşivi
- Fernández, G.A.M., Pérez-Gálvez, J.C., ve López-Guzmán, T. Tourist motivations in a heritage destination in Spain, *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 7(3),1-10. DOI: 10.1515/ejthr-2016-0024
- Kara, İ., H. (2016). A Famous Physician Lived Two Thousand Years' Ago in Prusias: Asclepiades of Prusias, *Prusias Medical Journal*, 1(1): 16-22.
- Karabük Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2018). <http://www.karabukkultur.gov.tr/TR-63710/tarihce.html>
- Karakuzulu, Z. (2002). Cehennem Ağzı (Kdz. Ereğli) Mağaralarının Turizm Coğrafyası Açısından Önemi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(28-29): 227-243.
- Kassab Tezgör, D. (2011). The Amphorae in the Museums of the Northern Coast of Turkey Typology and Trade Roads, 1. *Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı*, 6-9 Ekim 2011, Sinop, 575-586.
- Kastamonu Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2018). <http://www.kastamonukultur.gov.tr/TR-63806/tarihce.html>
- Kaya, A. ve Demir, Z. A. (2018). Conservation Approach Via The Unesco Recommendation On The Historic Urban Landscape, *Recent Researches in Education (E-Kitap)*, Cambridge Schoalars Publishing, Edt: Recep Efe, Irina Koleva ve Emin Atasoy.
- Keleş, V., Çelikbaş, E. (2013). Paphlagonia Hadrianoupolisi'nde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6): 365-376.
- Khlaikaew, K. (2015). The Cultural Tourism Management Under Context of World Heritage Sites: Stakeholders' Opinions between Luang Prabang Communities, Laos and Muang-kao Communities, Sukhothai, Thailand. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1286-1295.
- Kılavuz, N. B. ve Çelikbaş, E. (2013) Paphlagonia Hadrianoupolis'i, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(3): 159-214.
- Koçoğlu, C., Boztepe, B. (2017). Examination of the Cultural Tourism Perception of Safranbolu in Terms of Domestic Tourists' Travel Behaviours. *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 44-54.
- Korkmaz, H. (2011). 2007-2008 Yıllarında Belentepe ve Mengefe Yöresindeki Sondajlarda Ortaya Çıkarılan Amphora Dipleri Ve Mühürlü Amphora Kulpları, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Sualtı Arkeolojisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Köroğlu, G. (2013). 2010 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları. *Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3: 65-70, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı.
- Köroğlu, G. (2013). Sinop Balatlar Kilisesi 2010 ve 2011 Yılı Kazı Çalışmaları, 1. *Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı*, 6-9 Ekim 2011, Sinop, 397-415.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (2006a). <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44208/2006-bakanlar-kurulu-kararli-yabanci-kazilar.html>

- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2006b) <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44207/2006-yili-bakanlar-kurulu-kararli-turk-kazilari.html>
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2007) <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44197/2007-yili-muze-mudurlugu-baskanligindaki-kazilar.html>
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2010) <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44157/2010-yili-bakanlar-kurulu-kararli-turkkazilari.html>
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (2018a). <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44799/illere-gore-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-i-.html>
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (2018b). <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-43336/muze-istatistikleri.html>
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (2018c). <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-51590/dunya-miras-listesine-dogru-emin-adimlarla.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2018d). <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/61607,2018-muzekazilaripdf.pdf>
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2018e) <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/61601,2018-bakanlarkurulukararlikazitpdf.pdf>
- Lafli, E. (2008a). *Paphlagonia Hadrianoupolis'i Arkeolojik Kazıları ve Onarım Çalışmaları 2008 Yılı Çalışma Raporu*, 1-24.
- Lafli, E. (2008b). *Hadrianoupolis-Eskipazar Paphlagonia Hadrianoupolis'i Arkeolojik Kazıları*", 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 3: 399-410.
- Light, D., (2000b) "An Unwanted Past: contemporary tourism and the heritage of communism in Romania", *Journal of Heritage Studies*, Vol. 6, No. 2, s. 145-160.
- Macdonald, R. ve Joliffe, I. (2003). Cultural Rural Tourism Evidence from Canada, *Annals of Tourism Research*, 30(2): 308.
- Martini, U., Buffa, F., Richins, H., & Hull, J. S. (2016). Creating Tourist Experiences in European Alpine Areas: Beyond Mass Tourism. *Mountain Tourism: Experiences, Communities, Environments and Sustainable Futures*, 36.
- McNulty, R. ve Koff, R. (2014). Cultural Heritage Tourism: Partners for Livable Communities.
- Nguyen, T. H.H. ve Cheung, C. (2014) The classification of heritage tourists: a case of Hue City, Vietnam, *Journal of Heritage Tourism*, 9:1, 35-50, DOI: 10.1080/1743873X.2013.818677
- Nicholls, S., Vogt, C. A., and Soo, J. H. (2004). Heeding the call for heritage tourism *Parks and Recreation*, 39(9), 38-47.
- Okan, E. (2016). Tykhe ya da Fortuna, *Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1): 01-14.
- Öter, Z. ve Özdoğan, O. N. (2005). Kültür Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Selçuk-Efes Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 127-138.
- Özmen, K. O. (2011) Zonguldak Karabük ve Bartın İlleri Turizm Sektör Analizi, Türmtaşan Organize Matbaacılık, İstanbul

- Öztürk, B. (2013). Herakleia Pontika Antik Kenti Epigrafik Araştırmaları ve Tarihsel Sonuçları, 1. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, 6-9 Ekim 2011, Sinop, 505-527.
- Öztürk, B. (2013). Tios / Tieion (Zonguldak - Filyos) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları, 1. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, 6-9 Ekim 2011, Sinop, 485-504
- Patacı, S. (2011). Paphlagonia Hadrianoupolis'i Hamam A ve A Kilisesi Mozaikleri, *Journal of Mosaic Research*, 4: 27-50.
- Poria, Y., Butler, R., and Airey, D. (2004). Links between tourists, heritage, and reasons for visiting heritage sites. *Journal of Travel Research* 43(1), 19-28.
- Prentice, R.C. (1993). *Tourism and Heritage Attractions.*: Routledge, London, 20.,172-175.
- Safranbolu Turizm Danışma Müdürlüğü (2018) Ziyaretçi istatistikleri.
- Sezer, İ. (2017). Kültürel Mirasın Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Taşköprü İlçesi Örneği, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 175-198
- Sinop Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2018). <http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR-107043/tarihce.html>
- Sinop Valiliği (2018). <http://www.sinop.gov.tr/tarih>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.
- Smith, N. L., Cohen, A., & Pickett, A. C. (2016). Exploring the motivations and outcomes of long-term international sport-for-development volunteering for American Millennials. *Journal of Sport & Tourism*, 1-18.
- Somuncu, M. ve Yiğit, T. (2009). Goreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Sitleri Dünya Mirası Alanı'ndaki Turizmin Sürdürülebilirlik Perspektifinden Değerlendirilmesi. Ankara: V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu.
- South Pacific Specialist (2018) <http://southpacificspecialist.org/>
- Tataroğlu, E. (2018). Miras Turizmi <https://www.turofed.org.tr/kose-yazilari/enis-tataroglu-miras-turizmi>
- TDK (2018). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=M%C4%B0RAS
- Timothy, D. J. (2014). Contemporary Cultural Heritage and Tourism: Development Issues and Emerging Trends, *Public Archaeology*, 13(1-3):30-47, 20.08.2018 tarihinde <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1179/1465518714Z.00000000052> adresinden erişildi.
- Üstün Demirkaya, F. Tuluk, ve İ., Ö. (2012). Eflatun'un "Kurbağa"sı Sinope'den Sinop'a: Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi, *Metu Journal of the Faculty of Arch*, 1(29:1): 45-48.
- Yıldırım, Ş. (2017). Tios-Teion: Söylenecek Önemli Bir Şeyi Olmayan Kent, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 7(13): 206-242.
- Zonguldak Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2018).<http://www.zonguldakkulturturizm.gov.tr/TR-92525/tarihce.html>

Popüler Kültürde Şiddet Olgusu üzerinden Recep İvedik 5 Filminin Analizi

Hakan Alp*

Fenerbahçe Üniversitesi
orcid.org/0000-0001-9696-8902

Erkan Turan

Fenerbahçe Üniversitesi
orcid.org/0000-0001-8387-240

Öz

Türkiye’de son dönemde izlenme oranları gittikçe artan yerli dizi ve filmler, makalemizde üzerinde durduğumuz kadına yönelik şiddet, baskı ve ayrımcılığın en görünür olduğu yerlerdir. Çalışmada amacımız, eleştirel bir bakış açısıyla analiz edeceğimiz Recep İvedik karakterinin argo ve şiddetle sarmalanmış yaşam biçimini, arkadaşlık ilişkilerini, ayrımcı söylemin bu yeni nesil kahraman aracılığı ile nasıl toplumsallaştırılmaya çalışıldığını açıklamak olacaktır. Makalemizde Recep İvedik 5 filminin ana karakterinin yaşam biçimi, fiziki şiddet eğilimleri, kadına yönelik kullandığı dilsel şiddet öğeleri ve bu şiddet eğiliminin sinema seyircisi olan kitleye verebileceği zararlar örneklerle irdelenecektir. Recep İvedik ve ardılı sayılabilecek “Cumali Ceber”, “Şefkat Yerimdar” tarzındaki filmler toplumdaki iktidar ilişkilerini popüler kültürle bağlantısını anlamak açısından önem taşımaktadır. Biz de çalışmamız kapsamında; popülerlik, medyada yer alma, gişe ve hasılat bakımından Türk Sinema tarihinin en fazla izlenen filmi Recep İvedik 5 filmi içerik analizi yöntemini kullanarak analiz edeceğiz. Popüler kültür ürünlerinde, özellikle dizi ve sinema sektöründe şiddet öğeleri, doğal, meşru ve dahası film kahramanları aracılığı ile sempatik hale getirilerek sunulmaktadır. Medya aracılığı ile şiddetin meşrulaştırması ve sempatik hale getirilmesi, bir arada yaşama kültürüne ciddi zararlar vermektedir. Özellikle izleyici kitlesinin çocuk ve gençlerin oluşturduğu Recep İvedik film serisinin, hemen hepsinde yer alan, argo, ayrımcı, ötekileştirici söylem ve kaba üslubun yaratacağı tehlikenin boyutları çok önemlidir. Makalemizin temel varsayımı budur. Popüler kültür ürünlerinin, şiddeti mizah öğeleriyle bezenmiş bir biçimde sunumunu yapması tehlikenin boyutlarını arttırmaktadır. Çünkü mizah öğeleri iletiyi daha da popülerleşmekte ulaştığı kitleye şiddet içeren iletinin doğal olduğu izlenimini aşulamaktadır. Recep İvedik film serisinin ulaştığı izleyici sayısı ve kitle profili düşünüldüğünde, karakterin her davranışının özellikle çocuk ve gençler üzerinde ciddi tahribat yapabileceği ortadadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyetçilik, Medya, Şiddet, Popüler, Ayrımcılık

Analysis of Recep İvedik Film 5 in terms of Violence in Popular Culture

Abstract

Turkish series and movies having high ratings are the places where violence against women, oppression and discrimination can be seen. The main purpose of this study is to analyze the sovereignty and violent life of Recep İvedik character, his friendship relations, discriminatory discourse with a critical point of view and to explain the socialization of this character through this hero of new generation. In this study, the life style of the main character of Recep İvedik 5, his physical violence notion, linguistic violence used towards women and the harmful impacts of this violence notion on the audiences will be examined. Films such as Recep İvedik and his successor “Cumali Ceber”, Şefkat Yerimdar” are important for understanding the relation of power relations in the society with popular culture. Recep İvedik 5, which is the most watched film in Turkish Cinema history, will be analyzed in terms of popularity, media coverage, box office and revenue by using content analysis in this study. In

popular culture, especially in the TV series and cinema industry, violence is presented as natural, legitimate and, moreover, sympathetic through the movie heroes. The legitimization and sympathy of violence through the media has caused serious harm to the national culture. The trouble which slang, discriminatory, alienating rhetoric and vulgar style in all of the Recep İvedik film series, consisting of the audiences of children and young people is important. The presentation of popular culture products in the form of violence with elements of humor increases the extent of the harm. His humor elements make the message even more popular and he gives the impression that the message of violence that he wants to reach is natural. Considering the number of audiences reached by the Recep İvedik film series, it is obvious that every behavior of the character can cause serious damage especially for children and young people.

Keywords: Sexism, Media, Violence, Popular, Discrimination

1. Giriş

İdeolojik bir mücadele alanı olarak tanımlanan medya, şiddetin ve cinsiyetçi toplumsal yaklaşımların yeniden üretildiği alanlardan birine dönüşmüş durumdadır. Sanatsal ve kültürel üretim biçim ve içerikleri, kadına yönelik şiddet, ayrımcılık ve baskıyı yeniden üretmektedir. Öte yandan egemen-geleneksel medya aracılığı ile bu söylem kendini meşrulaştırmaktadır.

Medya popüler kültürün dayattığı içeriklerin ideolojisini gizlerken, erkek egemen söylemi normalleştirmektedir. Söz konusu süreç toplumsal rızanın üretilmesiyle beraber kendine zemin bulabilmektedir. Sinema ve dizi sektörü, popüler olmaları, son yıllardaki izlenme oranlarının yüksek oluşu ve egemen ideolojinin ayrımcı söylemini öne çıkarması açısından önem taşımaktadır.

Şiddet eylemi sadece bir kişiye değil, etnik, dini, ulusal azınlıkları, farklı cinsel kimlikleri, yönelimlere de güç ve baskı uygulamayı kapsayabilir. Şiddet yoluyla, kendinden olmayan kişi veya grupları isteği dışında davranış biçimlerine yönlendirme yapılabilmektedir. Makale kapsamında analizini yaptığımız Recep İvedik 5 adlı filmde, özellikle Rus ve Yunan halklarına karşı sürekli bir biçimde hakaret, şiddet ve düşmanlık içeren söylem ve davranış biçimlerine sıklıkla rastlamaktayız.

Çalışmamız kapsamında irdelemeye çalışacağımız Recep İvedik film serisinin ana karakteri Recep karakteri; yukarıda sayılan ve “şiddet” olarak tanımlanan hareketlerin hemen hemen hepsini sıklıkla yapan bir karakterdir. Ayrıca filmde mizahi unsurlarla süslenen şiddet gösterimleri, şiddet kodlarına yeniden bir alan üretmektedir. Filmin ulaştığı izleyici sayısı düşünüldüğünde, toplumsal ilişkiler açısından bu öğrenilmiş kodların, genel ve meşrulaşmış davranış biçimleri olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır. Film serisinin tüm bölümlerinde; haksızlıklara karşı kendi yöntemlerince karşı çıkan Recep karakterinin şiddet uygulamaları toplum tarafından meşru görülmektedir. Söz konusu durum; birey bazında herkesin kendi hukuk kurallarını uyguladığı, hiçbir norm ve kuralın tanınmadığı bir yaşamsal pratiğe neden olması açısından çok tehlikelidir.

2. Dil ve Şiddet

2.1. Şiddet

Günümüze değin şiddetin birçok tanımı yapılmıştır. Şiddet (violence) kelimesi, güç anlamına gelen Latince “vio” kökünden türetilmiştir. Ayrıca şiddet kelimesi Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından, “fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması” şeklinde tanımlanmaktadır (World Health Organization, 2002).

Erten ve Adalı'nın tanımlamasına göre şiddet, “insanlara şiddet kullanmak, kanuna uymamak, kişiye zarar vermek, hakaret etmek, onurunu kırmak, sükûnet ve huzura son vermek, birinin hakkını çiğnemek, hırpalamak, incitmek, canını acıtmak için zor kullanmak, yıkıcı aşırı davranışlarda bulunmak, aşırı derecede öfke ifade etmek şekillerinde kendini gösteren davranışlardır” (Erten, 1996).

Koç, şiddetin sadece fiziksel anlamda olmayabileceğini vurgulamaktadır. Bir kişinin herhangi ahlaki olmayan bir kelime kullanması, imalı bir şekilde bakması, başka bir kişinin duygularını incitmesi, onun bedenine veya eşyalarına zarar vermesi bir şiddet davranışıdır. Şiddet sadece silahla birini yaralama/öldürmeyi değil, aynı zamanda bir kişiye kızmayı ve bağırma da kapsar (Koç, 2011). Saygısızca kullanılan kelimeler, iletişim haline geçilen kişi veya grupları küçük düşürücü, aşağılayıcı söylemler, bakışlar, imalar da insan duygusunu incitebilen ve şiddet olarak tanımlayabileceğimiz davranış biçimleridir.

Michaud'a göre ise şiddet görüntülerinin doğal, estetik ve olduklarından daha zararsız olarak algılanması, şiddeti neredeyse etkisizmiş gibi gösterir. Böylece birey ve toplum için son derece zararlı olan gerçek şiddet ile görüntüsü arasında görünmeyen bir uçurum açılır. Tüketici izleyici, şiddetin ne denli tehlikeli bir olgu olduğunu ya artık göremez ya da görmezlikten gelir. Artık büyüğü bozulan şiddet, her türlü davaya hizmet eder.

Şiddet üzerine yapılan iletişim araştırmaları, şiddet gösterimlerinin şiddet kodlarını yeniden üretip kazandırdığını, gündelik hayatımızdaki gerilim anlarında bu öykülerden öğrendiğimiz davranış biçimlerinin devreye girerek kişisel eylemlere kılavuzluk ettiğini göstermiştir (Büker ve Kıran, 2004).

2.2. Dilsel Şiddet

Dilsel şiddetin amacı ise söylenecek sözle dinleyen üzerinde belirli bir etki yaratmaktır. Bu da toplumsal pratikte dilin rolünün ne kadar önemli ve vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Çok sayıda sözcük negatif değerleriyle sözlü saldırıların vazgeçilmez unsurlarıdır. Küfür sözcükleri daha çok tiksinti ve nefret uyandırır. Bu tür

sözel saldırının hedefi karşısındaki birey veya grubu etkilemek, tiksindirmek, yıldırma, korkutmak ve bu yolla egemenlik altına almaktır (Karabağ, 2010).

Dil sadece şiddeti temsil etmez veya etki yaratmakla kalmaz aksine söylemlerimizi kimi zaman gerçekleştirdiği bağlam içerisinde bir tür şiddet uygulaması olabilir. Edimsel bir bilgilendirme içeriğinde dil ve şiddet ilişkisinin analizi söz konusudur. Buradaki önemli sorun; dildeki şiddet ve güç unsurlarının ne şekilde açıklanabileceğidir. Normalde bir kimsenin başkasına veya bir grubun başka bir gruba fiziki-sözlü saldırısı şiddet uygulamasıdır. Yani şiddetin adresi bir kişi veya gruptur (Karabağ, 2010). Söz konusu dilsel şiddetin, Recep İvedik filmlerinin hemen hepsinde toplumsal birçok gruba karşı yapıldığına defalarca tanık olmaktadır. Seri filmlerin konusuna göre dilsel şiddet; kimi zaman kadına yönelik olabilirken, kimi zaman da insanların fiziki özelliklerine yönelik olabilmektedir. Gündelik yaşamda, çekirdek aileden başlayan ayrımcı, dışlayıcı, şiddet içeren söylemler, okullarda, iş yaşamında ya da makale kapsamında analizini yapacağımız kültür ürünlerinde olduğu gibi, farklı biçimlerde de olsa karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu söylemin sanat ve kültür yapıtlarında yeniden üretilmesi; dilsel şiddetin normalleştirilmesi ve bu söyleme meşruiyet sağlaması açısından değerlendirildiğinde, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir olgudur.

Dilsel şiddet söylemi kimi zaman imajda kimi zaman da bir beden hareketinde de ortaya çıkabilmektedir. Karabağ'a göre ideal olanın iletişimin şiddet ve nefret söyleminden arındırılması ve etkileşimin rasyonel-eşit koşullarda sağlanmasıdır. Bu arınma sürecinin toplumsal gruplar arasındaki barışı yeniden tesis edebileceği çok açıktır.

3. Yozlaşan Medya Kültürü

Horkheimer Akıl Tutulması adlı eserinde endüstrileşen kültürün sanal bir eğlenceye dönüştüğünü belirtir. "Tıpkı annesinin sözlerini tekrarlayan bir çocuk ya da yetişkinlerin tavırlarını benimseyen bir genç gibi, sınaî kültür denen o dev hoparlör de, ticarileşmiş eğlence- dinlencelerin ve her gün birbirine daha çok benzeyen reklamların sağır edici gürültüsünde, gerçekliğin yüzeyini sonsuza kadar tekrarlayıp durmaktadır. Eğlence sanayinin bütün ustalığı, o bayatlamış yaşam sahnelerini tekrar piyasaya sürmekten ibarettir; ama bunda yine de başarılı olduğu görülmektedir. Çünkü yeniden üretimin teknik ustalığı ideolojik içeriğin yanlışlığını örtmektedir. Aynı zaman da bu içeriğin oldukça keyfi bir biçimde içine sokuluşunu örtmektedir" (Horkheimer, 1998).

Recep İvedik film serilerinin birbirlerine benzeyen hikâye kurguları ve şiddetle beslenen eğlence temaları, sözde gerçekliğin yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Hikâye kurgusu gereği bir yandan mağduriyete karşı bir kahraman olarak lanse edilen Recep karakteri, birbirine benzeyen mizah anlayışı temalarını tekrarlayıp durmaktadır. Recep İvedik 5 filminin, Türkiye'deki toplam 2 bin 500 sinema salonunun bin 529'ünde vizyona girmesi "sınaî kültür denen o dev hoparlörün" gücünü göstermesi açısından çok

önemli bir veridir. Bu durum bir yandan söz konusu toplumsal pratiğin bir seçim mi yoksa bir zorunluluk mu olduğu tartışmasını beraberinde getirmektedir.

Popüler kültür ürünlerinin bombardımanına maruz kalmanın yanında şöyle bir durum söz konusudur; gündelik hayatın rutin işleyişi içerisinde yorulan, sıkılan insanların ciddi ya da nitelikli ürünlerden çok eğlendirici ürünlerle, “vakit geçirtmeyi” seçmelerine “realiteden kaçış eğilimi” denmektedir (Oskay, 2016). Oskay’a göre realiten kaçış; bireyin kendi yaşamındaki sorunların ana nedenlerini ve çözüm pratiklerini analiz etmesini gittikçe güçleştirmektedir. Ekonomik sorunlar, işsizlik, çocuk işçi sorunu, kadına yönelik şiddet ve cinayetleri düşünmek ve bu sorunlara cevap aramak yerine, popüler kültür ürünlerindeki sanal gerçeklik ve kaçış olanağı insanlara daha çekici gelmektedir.

Popüler kültürü, iktidarla toplum arasındaki bir çekişme alanı olarak tanımlayan Hall şöyle devam eder; “Popüler kültür daima iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır; içinde iktidarın elinde bulundurduğu güce karşı direnmenin ve bu güçten sıyrılmanın izlerini taşır. Kısmen hegemonyanın yükseldiği ve aynı anda güvenlik altına alındığı yerdir” (Hall, 1994). Recep İvedik ve benzeri formattaki filmlerin alt mesajları; aslında toplumun değer yargılarını, hayata bakış açılarını, geleceğe dair umutlarını ve çözüm noktalarını anlamamız adına önemli bir veri oluşturmaktadır.

4. Medya ve Şiddet Kültürü

Medyada yer alan şiddet betimlemelerinin sıklığı, onları bireyin günlük yaşamının bir parçası haline getirmiştir. Kitle iletişim araçlarının hemen hemen hepsinde sıklıkla şiddet içeren görüntülere rastlamaktayız.

Medyada şiddet üzerine nicelik araştırması yapan kimi çalışmalarda, bir çocuğun 18 yaşına gelene kadar 200 bin simülasyon şiddet hareketi ve 16 bin öldürme sahnesi gördüğünü belirtmektedir (Trend, 2008).

Türkiye’yi düşündüğümüzde eğitim düzeyinin düşük olması ve şiddet konusundaki bilinçlenmenin yeteri kadar gelişmemiş olması, hem toplumda hem de medyada şiddetin ve nefret söyleminin kimi biçimlerinin sıradan ve kabul edilebilir olarak algılanmasına neden olmaktadır. İnsan hakları, farklılıklara ve öteki diye adlandırabileceğimiz toplumsal sınıf ve gruplara yönelik saygı ve bir arada yaşama kültürü henüz ideal oranda varlık kazanamamıştır (Cheviron, 2014).

Özellikle cinsiyetler arası ilişkilerde toplumda hala eril bir dilin kullanıldığını; kadına yönelik aşağılayıcı, küçük düşürücü ve ayrımcı söylemin popüler kültür ürünlerinde sıkça kullanıldığına tanık olmaktayız. Söz konusu söylem, toplumda kadını sadece ev işleri yapan; evin, çocukların bakımını, temizliğini, mutfak işlerini üstlenen bir konumda olmasını olağanlaştıran bir süreci tetiklemektedir.

Aile içinde başlayan, daha sonra yukarıdaki örnekte gördüğümüz biçimlerde eğitim sistemi aracılığıyla yeniden üretilen söylemler, popüler kültür ürünleri tarafından da topluma sunulunca sıradan ve kabul edilebilir bir hale gelmektedir.

Medya ve dizi-film sektörü; öteki olarak adlandırabileceğimiz tüm gruplara karşı şiddeti meşrulaştırmaktadır. Özellikle milyonlarca insan tarafından (ki bu sayının büyük bir bölümünü çocukların ve gençlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz) izlenen popüler kültür ürünleri toplumsal yapıya onarılmaz zararlar vermektedir. Bu zararları Cheviron şöyle sıralamaktadır (Cheviron, 2014: 66):

1. *Medyadaki şiddet içeren görüntüler saldırgan davranışların oranını arttırmaktadır.*
2. *Şiddetin günlük ve sıradan bir olgu olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bunun nedenleri ise şunlardır: Medyadaki şiddet yüzünden;*
 - a. *Günlük yaşamın en sıradan anlarında sürekli şiddet görüntüleriyle karşı karşıya kalan insanlar şiddete karşı duyarsızlaşmaktadır.*
 - b. *Güce dayalı ilişkiler idealleştirilmektedir.*
 - c. *Anlatuların içeriği fakirleşmektedir ve anlamsızlaşmaktadır.*

Trend, medyanın en büyük şiddet izleyicilerinin ergen erkek çocukları olduğunu söylemektedir. “Genç erkekler, şiddet içerikli medyayı izlemeyi cinsiyet tanımlamanın önemli bir parçası olarak görerek sosyalleşirler.(Trend, 2008) Konu özellikle Recep İvedik karakterinde olduğu gibi “taklit” olduğunda, şiddet imgelerinin çocukları daha çok çektiği çok açıktır.

Televizyonda şiddet unsuru içeren filmler, diziler, çizgi filmler gençlerin suç olaylarına karışmasını güçlendirebilmektedir. Bu şiddet unsurları TV’deki karakterlerin davranışlarını taklit etme eğiliminde olan, kimliğini oluşturma sürecindeki gençlerde suç davranışına yol açabilmektedir” (Sadi, 2007).

Popüler Kültürün temel özelliklerinden biri, görüntüye dayanan, özden yoksun güncel söylemlerden kaynaklanan, sığ ve yüzeysel bilgiyi içermesidir. Kitle iletişim araçları, birey ve toplumu yakından ilgilendiren sosyal, ekonomik, siyasal ve ekonomik konuları arka plana iterek, yozlaşmış olan popüler kültür ürünlerine öncelik vermektedir (Köknel, 2013: 150). Dolayısıyla medyatik söylem ve popüler kültür ürünleri, bireyi, olguların neden sonuç ilişkilerini görmekten alıkoymaktadır. Söz konusu süreç bireyin kendisine ve yaşadığı topluma yabancılaşma sürecini de tetiklemektedir.

Althusser, devletin (ya da hâkim ideolojinin) kendi kurallarını uygulamak ve düzenini tesis etmek için baskı ve ideolojik aygıtları kullandığını belirtmektedir. Baskı aygıtları ve ideolojik aygıtlar birbirlerinden kavramsal olarak farklı anlamlar taşımaktadır. Baskı aygıtları genel olarak, hükümet, ordu, polis, mahkemeler, cezaevleridir. İdeolojik aygıtlar ise dinsel, eğitsel, hukuki, siyasal, kültürel, dilsel, haberleşme kurumlarını içerir

(Althusser, 2003). Kültürel kurumların en popüler olanlarından film ve dizi sektörü ulaştığı kitle sayısı ve etki alanı açısından düşünüldüğünde ciddi bir konuma sahiptir. Şiddetin meşrulaştırılması ile başlayan konumlanma; şiddetin toplum tarafından içselleştirmesine kadar uzanan bir süreci de içine almaktadır. Şiddet söyleminin yeniden üretilmesi ve yinelenmesinin etkisi, toplumsal tahribatı arttırmaktadır.

Recep İvedik film serisi, tam da bu noktada toplumsal yozlaşmaya yaptığı etki açısından ciddiylet üzerinde durulması gereken bir üründür. Recep karakteri; şiddet içeren davranışları, saygısız üslubu, hiçbir değer yargısı olmayan kişiliği ve kabalığı ile özellikle çocuk yaşlardaki izleyici kitle açısından örnek alınmaktadır. Bu örnek alınma hali, kimi zaman karakterin yaptığı kaba hareketler ya da küfürleri sonrası gülüşünün, taklit edilmesine kadar varabilmektedir. Kimi zaman da Recep karakterinin saygısız ve kaba bedensel hareketleri genç kuşaklar arasında fenomen hale gelebilmektedir.

5. Recep İvedik 5 Filminin“Şiddet Kavramı” Üzerinden Analizi

Analiz kapsamında amaç; Recep İvedik karakterinin argo ve şiddetle sarmalanmış yaşam biçimini, arkadaşlık ilişkilerini, ayrımcı söylemin bu yeni nesil kahraman aracılığı ile nasıl toplumsallaştırılmaya çalışıldığını açıklamak olacaktır. Analizimizde Recep İvedik 5 filminin ana karakterinin yaşam biçimi, fiziki şiddet eğilimleri, kadına yönelik kullandığı dilsel şiddet öğeleri ve bu şiddet eğiliminin sinema seyircisi olan kitleye verebileceği zararlar örneklerle irdelenecektir. Makalemiz, Recep İvedik film serisinin son filmi olan Recep İvedik 5 filminin incelenmesi ile sınırlıdır. Recep İvedik 5 filmini içerik analizi yöntemini kullanarak eleştirel bir bakış açısı ile analiz edeceğiz.

Recep İvedik film serileri ilk vizyona çıktığı tarihten bugüne kadar toplam 26.767.069 izleyici tarafından izlenmiştir. Film serisi toplamda 64.723.892 TL hasılat elde etmiştir.

Makale kapsamında da analizini yapacağımız Recep İvedik 5 filmi, vizyona girmeden önce fragmanı toplamda 28 milyon kişi tarafından izlenmiştir. Film tek başına 85 milyon liralık hasılatı ulaşılarak, 2017 yılının toplam hasılatının yüzde 22'sini elde etmiştir.

Tablo 1. Recep İvedik Film Serisinin Toplam İzleyici Sayısı ve Hasılatı

Film Adı	İzleyici Sayısı	Toplam Hasılat
Recep İvedik 5	7.437.050	85.986.157 ₺
Recep İvedik 4	7.369.098	72.103.216₺
Recep İvedik 3	3.326.084	28.712.099₺
Recep İvedik 2	4.333.144	33.493.326₺
Recep İvedik	4.301.693	30.172.530₺
Toplam	26.767.069	250.467.328₺

Kaynak: <https://boxofficeturkiye.com/tumzaman/?tm=1989>

“Sinemia adlı internet portalına ait Sinemia Premium üyeleri ve ayda 22 milyon tekil kişiye ulaşan SinemiaSocial takipçilerinin tercihlerine göre yapılan araştırma, filmin ana izleyici kitlesinin Y jenerasyondan erkekler olduğunu ortaya koydu. Şubat – Mart döneminde sinemaya giden her 2 erkekten 1'i Recep İvedik 5'i izledi. Anadolu'da her 4 sinemaseverden 3'ü bu filmi tercih etti.

Rakamlara göre, Recep İvedik 5; yüzde 38'lik oranla en çok 26-35 yaş grubundaki insanlar tarafından izlendi. Bu grubu yüzde 31 ile 21-26 yaş arası gençler takip etmiştir. Sinemaya giden her 3 kadından 1'i Recep İvedik 5'i tercih ederken, erkek izleyicilerin ise yarısının filmi izlediği görülüyor. Tüm bu istatistikler, filmin hitap ettiği ana kitlenin Y jenerasyonundan erkekler olduğunu söylemektedir.”¹

5.1. Filmin Konusu ve Analizi

Recep İvedik (Şahan Gökbakar) mahallesinde yaşayan bir şoför tanıdığıının vefatı sonrası taziye evine gittiğinde, adamın aldığı, ancak ömrü yetmediği için tamamlayamadığı son işi yerine getirmek için gönüllü olur. Bu da Avrasya Gençlik Oyunları'na katılacak milli takım kfilesini Makedonya'ya götürmektir. Yolda Recep'in yaptığı kuru fasulye, sporcuların zehirlenmesine neden olunca kfile başkanı, takımı oyunlardan çekmekten başka bir çare düşünemez. Ancak o noktada Recep kfile başkanlığını ele alır ve rahatsızlanan sporcuların yerine kamyoncu arkadaşlarını çağırır. ²

Film sırasında Recep karakterinin davranış biçimini analiz ettiğimizde, ayrımcı söylemlere, hakaretlere ve şiddet öğelerine rastlamaktayız. Filmin henüz başlangıç sahnelerinde aynı mahallede yaşadığı insanlara, şiddet içerikli şakalar yapması, turnuvaya otobüsle giderken yol boyunca yaptığı anlamsız hareketler, hastane ve otel sahnelerindeki küfür ve hakaret dolu cümleleri, Rus rakibine ikram ettiği lokumun içine doping koyması, yarış sırasında rakiplerine hakaret ederek dikkatlerini dağıtmak vb. hareketlerle dolu olan filmin; şiddet ve hakaret içeren sahneleri aşağıda sıralı halde yer almaktadır.

¹<https://indigodergisi.com/2017/04/recep-ivedik-rekora-tasiyanlar/>

²<https://www.sinemalar.com/film/225696/recep-ivedik-5>

Tablo 2. Recep İvedik 5 Filminden “Kanuna Uymamak ve İnsanlara Şiddet Kullanma” Kategorisinden örnekler

Şiddet Kategorisi	Örnek
Kanuna Uymamak	*Spor kafesini Üsküp’e yarışmalara götürürken seyir halinde şoför değişikliği yapmak
İnsanlara Şiddet Kullanmak	*Bakkalın kafasına kova geçirme
	*Mahalle kahvesinde uyuklayan adamın ayağını dibinde çatapat patlatmak
	*Kahvede oturan arkadaşının yüzüne su fırlatmak/kafasına jelatin geçirmek/kafasında yumurta kırmak/un atmak
	*Arkadaşının ensesine vurup, “lan sen ne kadar yavaşkımışın” diyerek hakaret etmesi
	*Kafile başkanına telefonunu kapatmasını söyleyip tokat atarak bayılması
	*Yardımcısını tekmeleme
	*Rakip sporcuyu otel odasından havuza atmak

Tablo 3. Recep İvedik 5 Filminden “Kişiyi Zarar Vermek” Kategorisinden örnekler

Şiddet Kategorisi	Örnek
Kişiyi Zarar Vermek	*Arabayla birini ezme şakası
	*Merdivenle çalışan işçinin altından merdiveni çekmek
	*Gazete okuya adamın elindeki gazeteyi yakmak
	*Bakkalın kafasına kova geçirme
	*Mahalle kahvesinde uyuklayan adamın ayağını dibinde çatapat patlatmak
	*Kahvede oturan arkadaşının yüzüne su fırlatmak/kafasına jelatin geçirmek/kafasında yumurta kırmak/un atmak
	*Cenaze namazında öne geçmek amacıyla yanında duran adamı itmek
	*Otobüste muavinlik yaparken bilerek sporcuların üzerine kaynar su dökmek
	*Kafile başkanına telefonunu kapatmasını söyleyip tokat atarak bayılması
	*Yardımcısını tekmeleme
	*Rakip sporcuyu otel odasından havuza atmak

Tablo 4. Recep İvedik 5 Filminden “Hakaret Etmek” Kategorisinden örnekler

Şiddet Kategorisi	Örnek
Hakaret Etmek	*Cenaze namazında öne geçmek amacıyla yanında duran adama hakaret etmek
	*Sporcu kafilesi başkanına “Halk ne derse o olur, bok yemek düşer sana” şeklinde hakaret etmek
	*Kafiledeki sporcu kadına, “sen sporcusun, biz neyiz bok muyuz” diye hakaret etmesi
	*Hastanede doktora, “mademki kendi kendine iyileşecek bunlar, sen ne bokuma duruyon/ seni ne bokuma profesör yaptılar/ gerizekalı, kafanda saç kalmamış/dingil/
	*Arkadaşının ensesine vurup, “lan sen ne kadar yavaşkmışsın” diyerek hakaret etmesi
	*Arkadaşına “sen ne büyük bir götlekmışsin” diyerek hakaret etmesi
	*Otel odasında arkadaşının kolunu gösterip, “insan kolu mu bu, hayvan kolu mu; resmen hayvan kolu” demesi
	*Telefonda yarışa çağırdığı arkadaşlarına; “gölge olur çınar altı, girsin sana F16/ O laflar boy boy, sana kayar Recep Kovboy/ O pencere bu pencere, sana girsin düdüklü tencere
	*Tüm ülke rakiplerin olduğu toplantıda, “hepinize koyacağız, geçeceğiz” diyerek hakaret etmesi
	*Yemek yarışmasında Yunan rakiplerine, “bakalım bu dingiller ne hazırlamış” diyerek hakaret etmesi
	*Tüm rakip oyunculara dönüp, “koydum mu size” demesi
	* Kendi takım arkadaşına, “nehir kenarında balık bekleyen boz ayı gibi” şeklinde hakaret etmesi
	*Hakeme rüşvet teklif etmesi ve hakemin kabul etmemesi sonrası, “puu! allah belanı versin” demesi
*Rakip sporcuya, “ne oldu Nikolay, sana koymak ne kolay” demesi	

Tablo 5. Recep İvedik 5 Filminden “Onurunu Kırmak” Kategorisinden örnekler

Şiddet Kategorisi	Örnek
Onurunu Kırmak	Cenaze evinde, helva yerken ağzından garip sesler çıkarmak ve tabağa tükürmek
	*Eşi vefat eden kadına, eşiyle ilgili kötü sözler söylemek
	*Sporcu kafilesi başkanına “Halk ne derse o olur, bok yemek düşer sana” şeklinde hakaret etmek
	*Kafiledaki sporcu kadına, “sen sporcusun, biz neyiz bok muyuz” diye hakaret etmesi
	*Hastanede doktora, “mademki kendi kendine iyileşecek bunlar, sen ne bokuma duruyon/ seni ne bokuma profesör yaptılar/ gerizekalı, kafanda saç kalmamış/dingil/
	*Arkadaşının ensesine vurup, “lan sen ne kadar yavaşkımışsın” diyerek hakaret etmesi
	*Arkadaşına “sen ne büyük bir götlekmişsin” diyerek hakaret etmesi
	*Otel odasında arkadaşının kolunu gösterip, “insan kolu mu bu, hayvan kolu mu; resmen hayvan kolu” demesi
	*Telefonda yarışa ağırdığı arkadaşlarına; “ gölge olur çınar altı, girsin sana F16/ O laflar boy boy, sana kayar Recep Kovboy/ O pencere bu pencere, sana girsin düdüklü tencere
	*Yemek yarışmasında Yunan rakiplerine, “bakalım bu dingiller ne hazırlamış” diyerek hakaret etmesi
	*Tüm ülke rakiplerin olduğu toplantıda, “hepinize koyacağız, geçeceğiz” diyerek hakaret etmesi
	*Çinli rakiplere, “Allah bunların belasını vermiş” demesi
	*Tüm rakip oyunculara dönüp, “koydum mu size” demesi
	* Kendi takım arkadaşına, “nehir kenarında balık bekleyen boz ayı gibi” şeklinde hakaret etmesi
	*Rakip sporcuya, “herkesin tuttuğu kendine” demesi
*Hakeme rüşvet teklif etmesi ve hakemin kabul etmemesi sonrası, “ pu! allah belanı versin” demesi	
*Rakip sporcuya, “ne oldu Nikolay, sana koymak ne kolay” demesi	

Tablo 6. Recep İvedik 5 Filminden Genel Şiddet Örnekleri

Şiddet Kategorisi	Örnek
Sükûnet ve Huzura Son Vermek	*Cenaze namazında yanında duran adama hakaret etmek
Birinin Hakkını Çiğnemek	*Cenaze namazında yanında duran adamı itmek
Hırpalamak, İncitmek, Canını Acıtmak İçin Zor Kullanmak	*Arabayla birini ezme şakası
	*Merdivenle çalışan işçinin altından merdiveni çekmek
	*Gazete okuya adamın elindeki gazeteyi yakmak
	*Bakkalın kafasına kova geçirme
	*Mahalle kahvesinde uyuklayan adamın ayağını dibinde çatapat patlatmak
	*Kahvede oturan arkadaşının yüzüne su fırlatmak/kafasına jelatin geçirmek/kafasında yumurta kırmak
	*Rakip sporcuyu otel odasından havuza atmak
Yıkıcı Aşırı Davranışlarda Bulunmak	*Çinli rakiplere, "Allah bunların belasını vermiş" demesi
	*Hakeme, "Erkek adam silah çekiyorsa sıkacak" demesi
	*Rakip sporcuyu otel odasından havuza atmak
Aşırı Derecede Öfke İfade Etmek	*Sporcu kafilesi başkanına "Halk ne derse o olur, bok yemek düşer sana" şeklinde hakaret etmek
	*Rakip sporcuyu otel odasından havuza atmak

6. Sonuç

Kitle iletişim araçlarının, özellikle televizyon ve sinemanın içerik üretiminde kullandığı dil ve söylem biçimleri şiddeti meşrulaştırmaktadır. Toplum psikolojisi açısından değerlendirildiğine şiddetin normalleştirilmesi, şiddete maruz kalan insanlarda susma ve boyun eğme eğilimini ortaya çıkarmaktadır.

Şiddet ve ayrımcı söylem içeren dizi ve filmlerin talep gördüğü bir toplumsal yapı, belli bir süre sonra şiddeti meşrulaştırmakta ve şiddetin uygulamalarına karşı duyarsızlaşmaktadır. Recep İvedik ve benzer içerik-üsluba sahip filmler şiddet barındıran içeriklerine rağmen eğlence unsuru olarak sunulabilmektedir.

Eğlence olarak tasarlanan filmlerde, karşısındaki bireye şiddet uygulamanın meşrulaştırıldığı, kadına yönelik aşağılayıcı söylemlerin yeniden üretildiği, şiddetin özendirildiği ve cinsiyet ayrımcılığının en üst seviyede olduğu sahneler ne yazık ki en popüler sahneler olabilmekte ve sosyal medya aracılığıyla en fazla paylaşılan sahneler olmaktadır. Bu durum söylemin ve şiddet imgelerinin yeniden üretilmesine neden olmaktadır.

Özellikler çocuk ve genç kitlelerde Recep İvedik karakterinin davranış biçiminin, farkında olmadan olsa da zihinlere yerleştiği şiddet davranışını, günlük yaşamlarında uygulamaları da kaçınılmaz olmaktadır.

Kaynakça

Kitaplar

- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Büker, S. ve Kıran, A. (2004). *Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cheviron, N. (2014). *Televizyon ve İçimizdeki Şiddet*, İstanbul: Ekslibris Yayınları.
- Hall, S. (1994). *İdeoloji Ve İletişim Kuramı, Medya, İktidar, İdeoloji*. Ankara: Ark Yayınları.
- Hoorkheimer, M, (1998). *Akıl Tutulması*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karabağ, İ. (2010). *Dil ve Şiddet*. İstanbul: İkaros Yayınları.
- Koç, B. (2011). *Okullarda Şiddet*, İstanbul: E Yazı Yayınları.
- Köknel, Ö. (2013). *Şiddet Dili*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Oskay, Ü. (2016). *İletişim ABC'si*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Trend, D. (2008). *Medyada Şiddet Efsanesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Diğer Kaynaklar

- Erten, Y. ve Ardalı, C. (1996). *Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikosoyal Yapıları*. Cogito (Şiddet Özel Sayısı) Sayı 6-7 İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İndigo Editör (2017). *Recep İvedik'i rekora taşıyanlar kimler?* 14 Haziran 2018 tarihinde <https://indigodergisi.com/2017/04/recep-ivedik-rekora-tasiyanlar/> adresinden erişildi.
- Sadi, E. (2007). *Ergenlerin Kimlik Oluşturma Sürecine Televizyon Programlarının Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- World Health Organization (2002). *World Report on Violence and Health* Geneva: WHO. 14 Haziran 2018 tarihinde http://www5.who.int/violence_injury_prevention/download.cfm?id=0000000582 adresinden erişildi.

Yerel Kalkınmada Üniversite-Kalkınma Ajansı İşbirliği: Türkiye (İzmir) Örneği

Fatih Çelik*

Milli Eğitim Bakanlığı

orcid.org/0000-0002-4486-5722

Öz

Bölgesel kalkınma, yerel aktörlerin işbirliğinde mevcut potansiyelin harekete geçirilmesi ve geliştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Yerel aktörlerden başlıcaları, Bölgesel Kalkınma Ajansı ve üniversitelerdir. Bölgesel Kalkınma Ajansı, yerel kalkınmayı hızlandırmak üzere aktörler arasında işbirliğini sağlamak için kurulan bir örgüttür. Yerel aktörlerle birlikte projeler geliştirmekte ve uygulamakta; bu projelere mali ve teknik destek vermektedir. Yerel kalkınmanın aktörlerinden bir diğeri üniversitelerdir. Bir yükseköğretim kurumu olan üniversiteler, mezunları ve Ar-Ge faaliyetleri ile yerel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın da desteği ile projeler uygulamaktadır. Çalışmanın amacı, ajansların ve üniversitelerin yerel kalkınmaya yönelik işbirliği faaliyetlerini Türkiye (İzmir) örneğinde incelemektir. Araştırma, İzmir Kalkınma Ajansı'nın yerel üniversitelerle stratejiler geliştirme ve projeler gerçekleştirme faaliyetlerinin analizi ile sınırlanmıştır. Konu, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği ile incelenmiştir. Analiz sonucunda İzmir Kalkınma Ajansı'nın üniversiteler ile işbirliği içinde stratejiler geliştirdiği ve Ar-Ge projelerini desteklediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA), Üniversite, İşbirliği (Yönetişim), İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA), Üniversite-İZKA İşbirliği.

The Cooperation of University-Development Agency in Local Development: The Case of Turkey (Izmir)

Abstract

Regional development can be defined as the mobilization and development of the existing potential in the cooperation of local actors. The main local actors are Regional Development Agency and universities. The Regional Development Agency is an organization established to cooperate with actors to speed up local development. It develops and implements projects with local actors; providing financial and technical support to these projects. Another of the actors of local development is the universities. Universities which are a higher education institution contribute to local development with graduate and R&D activities. They are implemented the projects with the support of Regional Development Agencies. The purpose of the study is to examine agencies and university cooperation activities of local development for Turkey (Izmir) example. The research is limited to the analysis of Izmir Development Agency's activities to develop strategies and realization of projects with local universities. The subject was examined by qualitative research methods using document analysis technique. As a result of the analysis it was determined that Izmir Development Agency developed strategies in cooperation with the universities and supports R&D projects.

Keywords: Regional Development Agency (RDA), Universty, Cooperation (Governance), Izmir Development Agency (IZKA), University-IZKA Cooperation.

1. Giriş

Bölgesel¹ kalkınma, kısaca yerel aktörlerin işbirliğinde mevcut potansiyelin harekete geçirilmesi ve geliştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Yerel aktörlerden başlıcaları, Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) ve üniversitelerdir (Goddard ve Chatterton, 1999). BKA'lar, merkezi ve/veya yerel aktörler tarafından kurulmuştur. Başlıca amacı, yerel kalkınmada aktörler arasında işbirliğini (yönetişim) geliştirmektir. Yönetimi, "çok düzeyli yönetim modeli"ne dayanmıştır (Dulupçu, 2006: 244-245).

Türkiye'de BKA'lar², 2006-2009 döneminde kurulmuştur. Bunlardan biri, İzmir'de 2006 yılında kurulan İzmir Kalkınma Ajansı'dır (İZKA).

Yerel aktörlerden bir diğeri, üniversitelerdir. Bir yükseköğretim kurumu olan üniversiteler, eğitim ve Ar-Ge faaliyetleriyle yerel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, İZKA'nın ve üniversitelerin İzmir'in kalkınmasına yönelik işbirliği faaliyetleri analiz edilmiştir. Çalışma, dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, BKA, üniversite, yönetim yaklaşımı ve Üniversite-BKA İşbirliği (ÜKAİ) kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde, konuya ilişkin literatür özeti verilmiştir. Üçüncü bölümde, araştırmanın amacı, yöntemi, sınırları ve sınırlılığı ortaya konmuştur. Son bölümde ise, öncelikle İzmir ve İZKA hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Üniversite-İZKA İşbirliği'nde geliştirilen stratejiler ve projeler ele alınmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, BKA, üniversite, yönetim yaklaşımı ve ÜKAİ kavramları kısaca açıklanmıştır.

2.1. Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA)

Büyük Bunalım'dan (1929) sonra yerel kalkınmadan sorumlu kurumlar olarak BKA'lar kurulmuştur. BKA'lar, yerel kalkınmanın bir katalizörü ve destekleyicisi olarak aktörler arasında işbirliğini sağlamak, içsel ve dışsal kaynaklara dayalı kalkınmayı hızlandırmak için kurulan örgütlerdir (Çelik ve Yıldız, 2015: 533). ABD'de 1930'larda; Avrupa'da, 1950'lerde; Türkiye'de ise, 2000'lerde kurulmaya başlanmıştır.

BKA'ların amacı, ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç grupta ele alınabilir (EURADA, 1999: 25). Başka bir ifadeyle bölgenin kalkınmasını sağlamak, çekiciliğini artırmak, sosyo-kültürel değerlerini korumak ve geliştirmektir.

Merkezi ve/veya yerel aktörler tarafından "çok düzeyli yönetim modeli"ne göre kurulmuştur (Halkier, 2006: 23-24). Yönetim bakımından ikili bir yapıya sahiptir. Birincisi, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetleme Komitesi ve Genel Müdür gibi birimlerdir. İkincisi, çalışma grupları veya komitelerdir (EURADA, 1999: 34-35). Halkier et al., (1998) ile Halkier'e (2000: 42; 2010: 29; 2011) göre örgütlenme bakımından ideal bir BKA, aşağıdan yukarıya doğru yapılanmıştır ve merkezi yönetimden yarı

¹ Bu çalışmada, bölgesel ve yerel kavramları aynı anlamda kullanılmıştır.

² Türkiye'de ajanslar, literatürdeki gibi Bölgesel Kalkınma Ajansı yerine siyasi endişelerle Kalkınma Ajansı (KA) şeklinde adlandırılmıştır. Çalışmada, BKA kavramı kullanılmıştır.

özerk, çok işlevli bir kurumdur. Bu yapılanma ve yarı özerklik, BKA'lara aktörler arasında aracılık rolünü vermiştir (Roberts ve Lloyd, 1999: 519-520).

Finansmanı, kamu kaynakları, özel fonlar ve hizmet gelirleri ile sağlanmıştır. Bunlar, ulusal ve bölgesel yönetimlerin aktardığı ödenekler, küresel kurumlardan sağlanan fonlar ve sunulan hizmetlerden elde edilen gelirlerdir (EURADA, 1999: 52).

Başlıca faaliyetleri, bölgesel planlar ve araştırmalar yapmak, veri tabanları oluşturmak, mesleki eğitimi geliştirmek, yenilik ve teknoloji transferi yapmak, yatırımcılara destek olmak ve uluslararasılaşma (EURADA,1999: 65). Yerel kalkınmada yenilikçilik (kümelenme, yenilik ve ağ) faaliyetlerini yürütmüştür (Çelik, 2015: 40). Bölgesel Yenilik Sistemi'nin (BYS³) aracı kurumu olarak şu araçları kullanmıştır: Danışmanlık, mali destek, teknoloji transferi, beşeri sermaye yatırımı, kümeler ve ağlar kurulması (Tödtling, 2001: 3-4). Teknopark⁴ gibi kurumlar kurarak; firmalara, rekabet öncesi hizmetler ("reel hizmetler") vermiştir. BYS'nin temel bir unsuru olan Reel Hizmet Merkezleri (RSCs), teknopark, yenilik merkezi gibi isimlerle adlandırılmıştır (Bellini, 2000: 711-712; Clara, 2000: 4).

2.2. Üniversite

Bir yükseköğretim kurumu olan üniversiteler, aktörler arasında işbirliğini sağlayarak yerel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır (Porter, 2007: 43). Dolayısıyla üniversiteler de "bölgesel kalkınmanın başlıca aktörlerinden biri"dir (Charles, 2006: 117; Wolfe, 2005: 1; Trippel et al., 2014: 4).

Üniversiteler, zamanla önemli yapısal ve fonksiyonel değişikliklere⁵ uğramıştır. Başlangıçta yükseköğretim; 19. yüzyıldan itibaren araştırma yapma; 20. yüzyılın ortalarından sonra da Ar-Ge gibi yeni roller üstlenmiştir (Etzkowitz ve Leydesdorff, 1995: 14-15; Youtie ve Shapira, 2008: 1189; Albuлесcu ve Albuлесcu, 2014: 5-6). Bir firma gibi ekonomik yararlılık anlayışını benimseyen üniversiteler, küreselleşme ile piyasaya uyumlu Ar-Ge yaparak "bilgi fabrikası"na dönüşmüştür (Bramwell ve Wolfe, 2005: 2). Böylece "girişimci üniversite"⁶ ve "şirket üniversitesi" gibi yeni üniversite modelleri ortaya çıkmıştır. Girişimci üniversite, araştırma ve öğretim ile bilgi transferi ("üçüncü misyon") rollerini üstlenmiştir (Etzkowitz ve Leydesdorff, 2000: 110). Bazı firmalar ise, üniversiteden bekledikleri işlevleri üniversite (şirket üniversitesi) kurarak gerçekleştirmiştir.

³ BYS kısaca, bilginin üretildiği, kullanıldığı, yayıldığı ve aktörlerin etkileşim içinde olduğu bir ortamdır.

⁴ Teknopark, üniversite veya araştırma kurumunun öncülüğünde üretilen bilginin ticarileştirilmesini amaçlayan; bünyesinde, Ar-Ge ve yenilik temelli firmalar olan kurumdur (Asheim ve Isaksen, 1996: 42).

⁵ Wissema (2009: 3, 23) üniversiteleri, 900 yıllık tarihlerinde üstlendikleri rollere göre üç dönemde gruplandırmıştır. Bunlar, 1. Kuşak Üniversiteler (1GU; bilim odaklı ortaçağ üniversiteleri), 2. Kuşak Üniversiteler (2GU; Humboldt modeli, eğitim ve araştırma odaklı üniversiteler) ve 3. Kuşak Üniversiteler (3GU; girişimci ve toplumla bütünleşen üniversiteler).

⁶ Clark (1998), Avrupa'daki beş üniversiteyi inceleyerek girişimci üniversite kavramını geliştirmiştir. 19. yüzyılda ilk araştırma üniversitesi olarak Almanya'da kurulan Berlin Üniversitesi (1810), girişimci üniversitelere öncülük etmiştir. Etzkowitz (2003: 110), araştırmacı üniversitelerin kurulmasını I. Akademik Devrim; girişimci üniversitelerin ortaya çıkmasını, II. Akademik Devrim; Etzkowitz ve Viale (2010) de üçlü sarmal modelinin girişimci üniversiteleri içermesini, III. Akademik Devrim olarak adlandırmıştır.

Günümüzde üniversiteler, eğitim ve araştırmanın yanısıra ekonomik ve sosyal gelişmeye katkıları ile katalizör olarak görülmüştür. Yapılan çalışmalarda da üniversitelerin yerel kalkınmanın “motor”u olarak kilit rolleri vurgulanmıştır (Popescu, 2011: 1-2). Üniversitelerin yerel kalkınmaya katkıları, ekonomik kurum ve bilgi üreticisi ile beşeri sermaye yetiştiricisi ve ağlar kurucusu ve yöneticisi rolleri ile incelenmiştir. Bunlardan ilk ikisi, ekonomik; diğerleri ise, sosyo-kültürel unsurlara yoğunlaşmıştır. Ekonomik kurum olarak üniversitelerin rolü, ücret ödeyen bir işveren ve harcama yapan öğrencileri çeken bir kurumdur. İkinci rolü, fikri mülkiyet hakları, teknoloji transferi, teknoparklar ve spin-off ⁷ firmalar aracılığıyla bilginin ticarileştirilmesidir. Üçüncüsü, bölge ekonomisine nitelikli işgücü yetiştiren bir eğitim kurumudur. Dördüncü rolü ise, kurduğu ve yönettiği öğrenme, yenilik ve yönetim ağları aracılığıyla aktörlerle etkileşimi ile ilgilidir (Boucher et al., 2003: 888-889).

Üniversitelerin yerel kalkınmadaki rolleri, çeşitli yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bunlardan biri, Etzkowitz ve Leydesdorff’un (1995: 15) geliştirdiği Üçlü Sarmal Modeli’dir. Girişimci üniversiteleri önemli bir aktör olarak kabul eden bu model, üniversite-sanayi-devlet işbirliğine dayanmıştır. Modele göre üniversite, teknoparklar ile firma kurucu; sanayi, üniversiteler için uygulamalı eğitici; devlet ise, finansman sağlayan bir rol üstlenmiştir. Devlet, aktörler arasında aracılık da yapmıştır. Bu konuda bir diğer aktör, kamu kurumu olan BKA’lardır (Trippel et al., 2012: 9, 13, 19). Yerel kalkınmaya katkıları nedeniyle üniversite kurmak, BKA’ların kalkınma stratejilerinde yer alan bir unsur olmuştur (Harloe ve Perry, 2004: 212, 2016).

2.3. Yönetişim Yaklaşımı

1980’li yıllarda başlayan küreselleşme sürecinin etkilerinden biri, ülkeleri yönetimden yönetişime geçişe zorlamasıdır. Küresel sermayenin aktörleri olan ulus-üstü kurumlar ⁸, ülkelere ticari serbestleşme, ademi merkezileşme ve yönetişim modelinin benimsetilmesi konusunda hemfikir olmuşlar (Müftüoğlu, 2012: 98).

Yönetişim kısaca, kamu, özel ve sivil kesim aktörlerinin işbirliği yapmasıdır. Yönetişim modelinde herhangi bir aktör, karar verme sürecine egemen değildir (Dulupçu, 2006: 244-245). BKA’ların yönetiminde, yönetişim modeli esas alınmıştır. Bu model, iki temel özelliğe sahiptir. İlki, katılımcılıktır. Yani yetki ve sorumlulukların kamu, özel ve sivil aktörler arasında paylaşılmasıdır. İkincisi ise, hiyerarşik yapıdan eşitler arası ilişkilere dayalı bir heterarşik yapının kurulmasıdır (Eraydın, 2007: 11-12).

Yönetişim modelinde, Marks ve Hooghe’in (2004) geliştirdiği tipoloji temel alınmıştır. Yazarlar, modeli iki şekilde gruplandırmıştır. Bunlar, Tip 1 ve Tip 2 yönetişim modeli. Tip 1’de yetki dağılımı, coğrafi olarak sınırlıdır. Tip 2’de ise, mekan ve aktörler bakımından bir yetki sınırlaması yoktur. Yönetişim, tüm aktörlerin katılımı ile çok düzeyli bir şekilde gerçekleştirilir (Helvacıoğlu ve Tektaş, 2010: 530-531).

⁷ Spin-off, teknoloji yoğun firmalarda veya üniversitelerde Ar-Ge faaliyetleri ile geliştirilen ürünler/sistemler için alınan lisansı/patenti ticarileştirmek üzere kurulan firmalardır.

⁸ Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü.

2.4. Üniversite-Bölgesel Kalkınma Ajansı İşbirliği (ÜKAİ)

ÜKAİ kavramı, kısaca üniversitelerin ve BKA'ların yönetim yaklaşımı temelinde yerel kalkınmaya yönelik işbirliği faaliyetleri şeklinde tanımlanabilir. Üniversite-Sanayi İşbirliği'nden (ÜSİ⁹) esinlenilerek Çelik ve Yıldız (2015) tarafından geliştirilmiştir. BKA'lar, ekonomik kalkınmayı sağlamak üzere başta üniversiteler yerel aktörlerle işbirliği içinde bölgenin Ar-Ge ve yenilik yapma kapasitesini artırmak için küme ve teknopark gibi yapıların kurulmasına öncülük etmiştir (Salvador, 2008: 15).

ÜKAİ, İngiltere, İrlanda, Avusturya ve Türkiye örneğinde ele alınabilir. İngiltere'de¹⁰ Kuzey Batı Kalkınma Ajansı (NWDA), İmalat Mükemmellik Merkezi'ni, Joule Merkezi'ni ve Kompozitler Merkezi'ni kurmuş; Mersey Waterfront Bölge Parkı'nı 19,8 milyon £, Biomedikal Araştırma Merkezi'ni 9,5 milyon £, MedyaKentiUK'yı 45 milyon £ tutarında desteklemiştir. Cumbria Üniversitesi'nin kurulmasına öncülük etmiştir (Morris, 2010: 21; NWDA, 2011a: 24-25). Ulusal Nükleer Beceri Akademisi'ne 6 milyon £; 34 milyon £ ile kurduğu Ulusal Biyoimalat Merkezi'nde yeni ilaçlar geliştirilmesi için de 30 milyon £ vermiştir (TSB, 2010: 15, 27). Tropikal ve Enfeksiyon Hastalıkları Merkezi'ni 23 milyon £; Daresbury Laboratuvarı, Daresbury Yenilik Merkezi ve Cockcroft Enstitüsü'nden oluşan Daresbury Bilim ve Yenilik Kampüsü'nü 50 milyon £ tutarında desteklemiştir (NWDA, 2011b: 4-5).

İrlanda'nın Shannon Bölgesi'nin kalkınmasını yönlendiren başlıca iki kurum, Shannon Kalkınma Ajansı (SD, 1959) ve Ulusal Teknoloji Parkı'dır (NTP, 1984). SD, yerel ekonominin nitelikli işgücü ihtiyacı üzerine Limerick Üniversitesi'nin (UL, 1972) kurulmasına öncülük etmiştir. SD-UL işbirliğinde kurulan ve yönetilen NTP, ülkenin ilk teknoparkıdır. NTP, UL'nin eğitim ve Ar-Ge imkanlarını firmalara sunmuştur. SD tarafından NTP bünyesinde kurulan Yenilik Merkezi, kuluçka hizmeti vermiştir (Roper et al., 2002: 8). SD, NTP deneyimi ile Kerry Teknoloji Parkı, Tipperary Teknoloji Parkı, Ennis Bilgi Çağı Parkı ve Birr Teknoloji Merkezi'ni; bunları birbirine bağlayarak da "bilgi ağı"nı (SDKN, 2001) kurmuştur (OECD: 14-15, 18; Çelik, 2018b: 27). Bu gelişme süreci, "öğrenen bölge"nin ortaya çıkışı ile karakterize edilmiştir (Boucher, 2000: 4).

Avusturya'nın Styria Bölgesi'nin kalkınma ajansı SFG'dir. SFG'nin kurduğu otomotiv kümesi AC Styria, firmaların Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerini desteklemek için Graz Teknik Üniversitesi, Joanneum Araştırma Enstitüsü ve Leoben Üniversitesi ile işbirliği yapmıştır. SFG'nin finanse ettiği Styria Teknoloji Parkı, Graz Bilim Parkı, Grambach Teknoloji ve Pazarlama Merkezi, Niklasdorf Teknoloji ve Eğitim Merkezi ve Kapfenberg Teknoloji Merkezi'nden oluşmuştur. SFG'nin öncülüğünde kurulan Yukarı Styria İş Parkı ise, Ar-Ge kurumlarını içeren bir ağıdır (Tödtling et al., 1998: 35-37). SFG,

⁹ Tarihsel kökeni 1850'li yıllara dayanan ÜSİ, üniversitenin Ar-Ge altyapısı ve beşeri sermayesi ile sanayi sektörünün kaynaklarını (deneyim, finansman vb.) bir araya getirmek için kurulan karşılıklı etkileşim ortamıdır (Dura, 1994: 101). Dünya Ekonomik Forumu'nun 2014-2015 Küresel Rekabetçilik Raporu'na göre, ÜSİ konusunda 144 ülke arasında ilk beşte olan ülkelerden bazıları, rekabet edebilirlikte de ilk beşte yer almıştır. Buna göre, küresel rekabet ve ÜSİ arasında bir ilişki olduğu söylenebilir (TCBSTB, 2015: 5-6).

¹⁰ İngiltere'de BKA'lar, çeşitli nedenlerle 2012 yılında kapatılmıştır (Çelik, 2017c: 148).

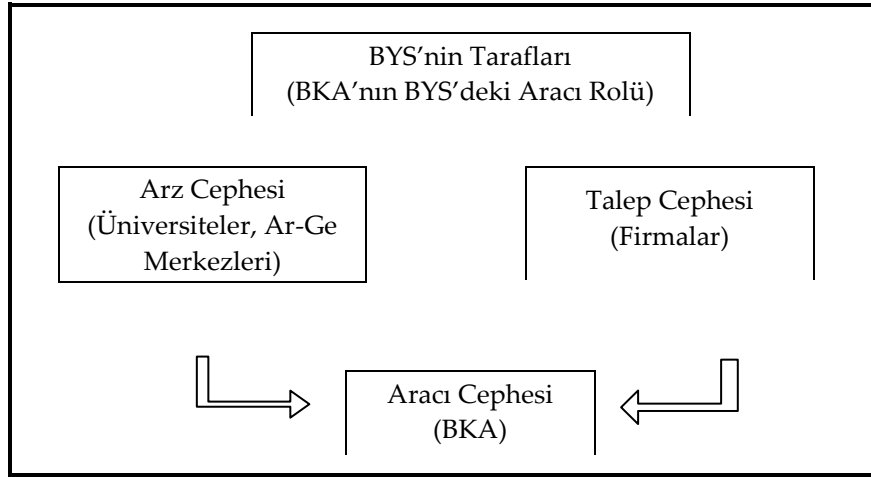
yeni teknolojiye dayalı firmalarının kurulması için de Graz Bilim Parkı'na ve Leoben Uygulamalı Teknoloji Merkezi'ne mali destek vermiştir (Holzschlag et al., 2009: 20).

Türkiye'de de BKA'lar, teknopark kurmaya yönelik projelere destek vermiştir. Bu kapsamda Karaman İş Geliştirme Merkezi (2011), Konya Bölgesel İnovasyon Merkezi (2011), Çorum Teknoloji Geliştirme Bölgesi (2012), İzmir İnovasyon Merkezi (2012) gibi yapıların kurulmasını desteklemiştir (KB, 2012: 78-80; KB, 2013: 86-87).

Kısaca BKA'lar, başta üniversiteler yerel aktörlerle işbirliği içinde bölgenin Ar-Ge ve yenilik yapma kapasitesini geliştirmek için teknopark gibi kurumlar; bunları birbirine bağlamak suretiyle de BYS kurmuşlar. Yenilikler, çok düzeyli işbirliğini gerektirmiştir (Cooke, 2004: 513; Uyarra ve Haarich, 2002: 2). Bu bakımdan BYS, iki alt sistemden oluşmuştur. Bunlar, bilgi üretme ve yayma alt sistemi (bilginin üretilmesi ve yaygınlaştırılması ile uğraşan kurumlar) ile bilgiyi uygulama ve kullanma alt sistemi (firmalar, müşteriler, tedarikçiler, rakipler, ortaklar) (Tödtling ve Trippl, 2005: 1205; Camagni ve Capello, 2012: 8). Cooke'a (2001) göre, bu iki alt sistemin etkileşimi ile BYS ortaya çıkar (Uyarra, 2008: 12).

AB, yenilik sürecinde arz ve talep tarafının (iki alt sistemin) etkileşimini sağlamıştır (Landabaso ve Reid, 1999: 18). Kimi aktörlere de bu konuda aracı rolünü vermiştir. Buna göre BYS'nin, Şema 1'de sunulduğu gibi başlıca üç aktörden oluştuğu söylenebilir (Cooke ve Memedoviç, 2003: 10).

Şema 1: BYS'nin Tarafları

Kaynak: Çelik, 2015: 193.

Şema 1'e göre. BYS'nin arz tarafında, bilgi üreten üniversiteler ve Ar-Ge merkezleri; talep tarafında, bilgiyi kullanan firmalar; aracı tarafında ise, bunları bir araya getiren kurumlar yer almıştır (Sungur ve Keskin, 2011: 163). BKA'lar, BYS'nin arz ve talep cephesini bir araya getiren aracı taraf rolünü üstlenmiş; bu iki tarafın yeniliklere yönelik işbirliği yapmasını sağlamıştır. BKA'ların bu aracı rolü temelinde yeni bir işbirliğinin, Üniversite-BKA İşbirliği'nin (ÜKAİ) ortaya çıktığı gözlenmiştir.

3. Literatür Özeti

Literatürde ÜSİ, çok sayıda araştırmaya konu olurken; ÜKAİ'yi ele alan bir çalışma (Çelik ve Yıldız, 2015) olduğu anlaşılmıştır. Bu konuda kısmen, Dineen (1995), Boucher (2000), Parker (2008), Eren ve Koşan'ın (2012) çalışmalarından söz edilebilir.

Dineen (1995), İrlanda'da Shannon Kalkınma Ajansı'nın (SD, 1959) öncülüğünde kurulan Limerick Üniversitesi'nin (UL, 1972) yerel kalkınmaya katkısını doküman analizi tekniği ile incelemiştir. Geliştirdiği yerel kalkınma stratejisinde, UL'nin mezunları ve Ar-Ge altyapısı ile yerel kalkınmada önemli bir kaynak olduğunu, bölgede teknolojinin ve beşeri sermayenin gelişmesine katkı sağlayabileceğini belirterek; UL'yi, Limerick Modeli olarak nitelendirmiştir.

Boucher (2000) de UL'nin yerel kalkınmadaki rolünü vaka analizi tekniği ile ele almıştır. UL'nin, yerel kalkınmaya katkıları ile literatürde UL Modeli olarak yer aldığını; SD'nin de bu model temelinde Tralee Teknoloji Enstitüsü'nü, Kerry Teknoloji Parkı'nı ve Tipperary Kırsal ve İş Geliştirme Enstitüsü'nü kurduğunu tespit etmiştir.

Parker (2008), bilişim sektöründeki girişimlerin yönetişimini, Limerick (İrlanda), Karskrona (İsveç) ve Adelaide (Avustralya) örneklerinde mülakat tekniği ile incelemiştir. Analizle SD'nin, Limerick'de girişimcilik faaliyetlerinin gelişmesinde önemli rol oynadığını belirlemiştir. SD'nin yönetişim temelinde UL'nin (1972), UL bünyesinde Yenilik Merkezi'nin (IC, 1980) ve Ulusal Teknoloji Parkı'nın (NTP, 1984) kuruluş sürecindeki rolünü örnek göstermiştir. Bu bakımdan SD'nin, başlangıçta Shannon Havaalanı gibi "hard" altyapıya; daha sonra da bilişim sektöründeki girişimleri desteklemek için "soft" (bilgi) altyapıya odaklandığını belirlemiştir.

Eren ve Koşan (2012), konuyu daha ziyade "teorik" olarak ele almışlar. BKA'lar, üniversiteler ve girişimciler arasındaki işbirliğini inceleyerek, Türkiye'de verimliliği artırma yollarını araştırmışlar. Verimliliği ve bölgesel kalkınma düzeyini artırmak için BKA-üniversite işbirliğini önermişler.

Çelik ve Yıldız (2015), yerel kalkınmada SD-UL işbirliğinden (SD-UL Modeli¹¹) hareketle ÜKAİ kavramını geliştirmişler. Bu işbirliği ile kurulan/geliştirilen Shannon Serbest Bölgesi, Ulusal Teknoloji Parkı, Shannon Yazılım ve Shannon Tedarik Ağı'nı inceleyerek; UL'nin yerel kalkınmada yeniliklerin öncüsü olduğuna kanaat getirmişler.

4. Araştırmanın Amacı, Yöntemi, Sınırları ve Sınırlılığı

BKA'lar, yönetişime dayalı bir örgüt olarak kabul edilir. Başlıca görevlerinden biri, yerel aktörleri ortak bir amaç için bir platformda buluşturmak ve yaratılan sinerji ile bölgesel kalkınmayı hızlandırmaktır. Yerel aktörlerden biri olan üniversiteler ile işbirliği (ÜKAİ) faaliyetleri, yerel kalkınma için oldukça önemlidir.

Yönetişim yaklaşımı, AB'ye göre 5 ilkeye dayanmaktadır. Bunlar, açıklık, katılımcılık, hesap verebilirlik, etkinlik ve uyum'dur (CEC, 2001: 10). Karar alma, uygulama ve denetleme gibi boyutları içeren katılımcılık, kamu gücünün kötüye

¹¹ Yerel kalkınmada SD ve UL işbirliği, literatüre SD-UL Modeli olarak geçmiştir.

kullanılmasını önlemek, kamusal düzenlemelere uyumu artırmak, paydaşlar arasında uzlaşma sağlamak gibi yönlerden önemlidir (Güney ve Sat, 2016: 103-104).

Bu araştırmanın amacı, İzmir’de katılımçılık temelinde İZKA’nın üniversitelerle işbirliği içinde uyguladığı projeleri, Tablo 1’de sunulan kriterlere göre analiz etmektir.

Tablo 1. Üniversite-BKA İşbirliği’ni (ÜKAİ) Değerlendirme Kriterleri

Kriter
• Üniversite-BKA İşbirliği yapılan üniversite sayısı
• Üniversite-BKA İşbirliği’nde uygulanan proje sayısı
• Üniversite-BKA İşbirliği’nde uygulanan projelerin bütçesi (BKA’nın katkısı)

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 1’e göre ÜKAİ, işbirliği yapılan yerel üniversite sayısına, uygulanan proje sayısına ve projelere verilen destek miktarına göre incelenebilir.

Çalışma, İZKA’nın İzmir’deki üniversiteler ile strateji geliştirme ve proje gerçekleştirme temelinde işbirliği faaliyetlerinin analizi ile sınırlandırılmıştır. Analiz konusu olarak İzmir’in ve İZKA’nın seçilmesinin başlıca nedenleri şunlardır:

- İzmir, Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı (EGEV¹², 1992), Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı (EBKA¹³, 1993), Başkanlar Kurulu¹⁴, İzmir İçin Yeni Sinerjiler Enstitüsü¹⁵ (2004), İzmir Ekonomik Kalkınma ve Koordinasyon Kurulu (İEKKK¹⁶, 2009) ve İZKA¹⁷ gibi Türkiye’de model olabilecek yönetim yapılarına sahiptir.
- İzmir, Türkiye’de ÜSİ’yi (1983) kurumsal olarak başlatan kenttir.
- İzmir, Türkiye’deki 182 üniversiteden 8’ini barındırmakta olup; üniversite sayısına göre ülkenin üçüncü büyük kentidir.
- İzmir’de yerel aktörlerin en fazla (% 60) işbirliği yaptığı kurum, üniversitelerdir. İkinci sırada ise, İZKA (% 55) yer almıştır.
- Kısaca İzmir, yerel kalkınmada Üniversite-BKA İşbirliği’ni sağlayacak ve geliştirecek kurumsal ve yönetim yapılarına sahiptir.

¹² EGEV, İzmir’de yerel aktörlerin katılımıyla bölgeyi dış yatırımcılara tanıtmak amacıyla 1992 yılında kurulmuştur. 1998 yılında İzmir’in yanısıra 9 kentin katılımıyla tüm Ege bölgesini kapsamıştır. EGEV’in yerel kalkınma girişimleri, İzmir’de güçlü bir yönetim yapısının olduğunu göstermiştir.

¹³ İzmir’in BKA konusundaki ilk deneyimi, İzmir Ticaret Odası’nın ve AB’nin işbirliğinde 1993 yılında kurulan EBKA’dır. Türkiye’nin ilk bölgesel kalkınma ajansıdır. Misyonu, ortak akıl ve katılımçılık ile bölgeye özgü kalkınma modeli geliştirmektir. 1995 yılında EGEV’in bünyesinde A.Ş’ye dönüştürülmüştür.

¹⁴ Kurulun bazı üyeleri şunlardır: İZTO Başkanı, EBSO Başkanı, İzmir Borsası Başkanı, İzmir İhracatçılar Birliği Başkanı, İzmir Ziraat Odası Başkanı, EGEV Başkanı, Batı Anadolu Sanayici ve İşadamları Derneği.

¹⁵ 2004 yılında kurulan İzmir İçin Yeni Sinerjiler Enstitüsü (“İzmir Enstitüsü”), tüzel kişiliği olmayan bir fikir platformudur. İzmir’in yanısıra Türkiye’nin sosyo-ekonomik sorunlarına yönelik projeler geliştirmekte ve bunları ilgili kurumlarla paylaşmaktadır. Yaz ayları hariç her ay toplanmaktadır.

¹⁶ İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin (İBB) öncülüğünde 2009 yılında kurulan İEKKK, kentin ekonomisinde belirleyici role sahip 81 tane kurum ve kuruluşun temsilcisinden oluşmuştur.

¹⁷ Türkiye’deki iki pilot BKA’dan biri olan İZKA, İzmir’in, “ortak aktör” kavramının temelini oluşturan sosyal sermayeye sahip bir kent olduğunu göstermiştir. İZKA, yönetime dayalı örgütsel yapısı ve yerel kalkınma faaliyetleri ile İzmir’de yönetim yapılarının kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur.

Konu, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği ile yapılmıştır. Doküman analizi, konuya ilişkin yazılı materyallerin incelenmesidir. Beş aşamada yapılabilir. Bunlar, dokümanlara ulaşma, orijinliliğini kontrol etme, dokümanları anlama, verileri analiz etme ve kullanma (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217-218, 223).

Çalışmanın başlıca sınırlılığı, Üniversite-İZKA İşbirliği'ne ilişkin verilerin kısıtlı olmasıdır. Bu sınırlılık, kurumsal raporlardan ve bilimsel çalışmalardan derlenebilen verilerle aşılmaya çalışılmıştır.

5. İzmir

İzmir, yaklaşık 4,3 milyon nüfusa sahip olup; Ege Bölgesi'nin en büyük ve en gelişmiş kentidir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından İstanbul ve Ankara'dan sonra 3. sırada yer almıştır (İZKA, 2010: 20). Türkiye'nin önemli bir dış ticaret merkezidir. Kentte tekstil, mobilya, makine ve teçhizat, metal ve tarım sektörleri öne çıkmıştır. Yenilenebilir enerji, turizm ve lojistik sektörlerinde de önemli potansiyele sahiptir. 2 tane Serbest Bölge (SB) ve 17 tane Organize Sanayi Bölgesi (OSB) vardır. Ülkenin en fazla OSB'ye sahip kentidir (İZKA, 2010: 20-23).

İzmir'de yerel aktörlerin % 95'inin, Ar-Ge ve yenilik desteklerinden yeterince yararlanmadığı; dolayısıyla bir "rehber"e (BKA) ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir (İZKA, 2012c: 50). Türkiye'nin ilk kalkınma ajansı olan Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı (1993) deneyiminin de etkisiyle 2006 yılında İZKA kurulmuştur.

Çalışmanın bu kesiminde öncelikle İzmir'deki üniversiteler; daha sonra İZKA ve onun üniversiteler ile işbirliği faaliyetleri ortaya konmuştur.

5.1. İzmir'deki Üniversiteler

Türkiye'deki 186 üniversiteden 8'i İzmir'dedir¹⁸. Kentin ilk üniversitesi, 1955 yılında kurulan Ege Üniversitesi'dir (EÜ). Daha sonra Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ, 1982), İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü (İYTE, 1992), İzmir Ekonomi Üniversitesi (İEÜ, 2001), Yaşar Üniversitesi (YÜ, 2001), İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (İKÇÜ, 2010), İzmir Bakırçay Üniversitesi (İBÜ, 2016) ve İzmir Demokrasi Üniversitesi (İDÜ, 2016) kurulmuştur.

İzmir, üniversite sayısına göre Türkiye'nin üçüncü büyük kentidir. Üniversitelerde yaklaşık 9 bin öğretim üyesi, 172 bin öğrenci, 142 araştırma merkezi bulunmakta; her yıl yaklaşık 21 bin öğrenci mezun olmaktadır¹⁹. Bu veriler, İzmir'in ÜSİ için gerekli beşeri sermaye ve Ar-Ge altyapısına sahip olduğunu göstermiştir.

İzmir'de yerel aktörlerin üniversitelerle işbirliği, yüksek; proje işbirliği ise, düşük bir oranda gerçekleşmiştir. En fazla (% 60) işbirliği yapılan kurum, üniversitelerdir (özellikle EÜ, DEÜ ve İYTE). Üniversiteleri, İZKA (% 55), KOSGEB (% 30) ve TÜBİTAK (% 25) izlemiştir (İZKA, 2012c: 17).

¹⁸ Bu veriler, <http://www.yok.gov.tr/web/guest/universitelerimiz>'den derlenmiştir (Erişim Tarihi: 3.5.2018).

¹⁹ Bu veriler, <https://istatistik.yok.gov.tr/>'den derlenmiştir (Erişim Tarihi: 3.5.2018).

İzmir’de ÜSİ’nin istenilen düzeyde olmadığı belirlenmiştir. Bunun en somut göstergesi, firmaların “açık yenilik modeli”nden (yalnızca % 7’si) ziyade “kapalı yenilik modeli”ni²⁰ uygulamasıdır. Bir diğer kanıt, firmalardan yalnızca % 19’unun Ar-Ge ve yenilik projesi kapsamında ÜSİ yapmasıdır (İZKA, 2012c: 17, 62).

Kısaca İzmir, yenilikçi bölge olmak için gerekli potansiyele sahiptir. Ancak bunu harekete geçirmek için aktörler arasında işbirliğini sağlayacak kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu kurumlardan başlıcası, İZKA’dır.

5.2. İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA)

İZKA, Türkiye’de iki pilot BKA’dan biri olarak 2006 yılında kurulmuştur. Vizyonu, Yenilikçi İzmir’dir. Başlıca amaçları ise şunlardır (İZKA, 2012b: 18):

- Yerel aktörler arasında işbirliğini geliştirmek,
- Bölgenin rekabet gücünü artırmak,
- Bölgenin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak.

Kalkınma Kurulu, Yönetim Kurulu, Genel Sekreterlik ve Yatırım Destek Ofisi şeklinde örgütlenmiştir. Başlıca gelirleri, kamu ve özel kaynaklardır. Kamu kaynakları, merkezi ve yerel yönetimlerin verdiği ödeneklerdir. Özel kaynaklar ise, sanayi ve ticaret odalarının katkılarıdır.

İZKA, kümelenme yaklaşımı temelinde İzmir’in kalkınmasına yönelik yenilikçilik faaliyetlerinde bulunmuştur (Çelik, 2015: 119). Yerel aktörlerin işbirliği yapma kapasitesini artırmak için TCI Network, INSME, EURADA gibi küresel ağlara üye olmuştur (İZKA, 2012b: 33, 35). Ayrıca EÜ ile işbirliği yaparak İzmir Kümelenme ve Yenilik Portalı’nı (www.izmirkumelenme.org) kurmuştur.

İZKA’ya ilişkin başlıca araştırmalar, konularına göre planlama ve kümelenme faaliyetleri ile etki analizi ve diğerleri şeklinde tasnif edilerek Tablo 2’de sunulmuştur.

²⁰ Firmalar, ÜSİ’nin gelişmesiyle kapalı yenilik modelinin yerine açık yenilik modelini uygulamaya başlamıştır. Kapalı yenilik modeli, Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin yalnızca kurum içi bilgi birikimi ve altyapı ile yapıldığı bir modeldir. Açık yenilik modeli ise, bu faaliyetlerin kurum dışı paydaşlarla işbirliği içinde yapıldığı bir modeldir (İZKA, 2012c: 11).

Tablo 2. İZKA'ya İlişkin Literatür Özeti

Konu	Yazarı	Amacı	Yöntemi*	Sonucu
Planlama Faaliyetleri	Aydoğdu (2010)	2009-2013 Bölgesel Gelişme Planı'nı incelemektir.	Anket	Planlama faaliyetlerinin etkinliği, yerel aktörlerin katılımı ile artar.
	Akpınar (2010)	2010-2013 Bölge Planı'nı incelemektir.	Doküman Analizi	Plan, yönetim modeline göre hazırlanmıştır.
	Burak (2011)	2010-2013 Bölge Planı'nı incelemektir.	Doküman Analizi	BKA'lar, planlama sürecinde veri toplayan bir aktördür.
	Eldeniz (2011)	İZKA'nın performansını, 2010-2013 Bölge Planı'na göre belirlemektir.	Mülakat, Doküman Analizi	İZKA, planın koordinatörü, destekleyicisi ve katalizörüdür.
Kümelene Faaliyetleri	Özdemir ve İneler (2009)	İZKA'nın kümelene faaliyetlerini incelemektir.	Doküman Analizi	İZKA'nın kümelene faaliyetleri örnek alınabilir.
	Haşar ve İneler (2011)	İZKA'nın kümelene faaliyetlerini incelemektir.	Doküman Analizi	İZKA'nın kümelene faaliyetleri örnek alınabilir.
	Günaydın (2013a)	İZKA'nın kümelene faaliyetlerini incelemektir.	Doküman Analizi	İZKA'nın kümelene faaliyetleri örnek alınabilir.
Etki Analizi	İZKA (2011)	MDP'lerin** etkinliğini analiz etmektir.	Anket	MDP'ler, firmalarda ciro ve istihdam düzeyini artırmıştır.
	İçen (2012)	İZKA'nın yerel kalkınmaya katkısını tespit etmektir.	Anket	İZKA, MDP ile kırsal kalkınmaya katkıda bulunmuştur.
	Ersayın (2012)	MDP'lerin katkısını ortaya koymaktır.	Anket	MDP'lerin % 50'sinin, yerel kalkınmaya etkisi yoktur.
	Günaydın (2013b)	MDP'lerin kalkınmaya etkisini belirlemektir.	Doküman Analizi	MDP'ler, İzmir'de eğitim ve istihdam düzeyini artırmıştır.
Diğerleri	Şahin vd. (2012)	SD'nin ve İZKA'nın faaliyetlerini incelemektir.	Doküman Analizi	İZKA, kalkınma ve planlama alanlarında gelişme sağlamıştır.
	Çelik (2015)	İZKA'nın yenilikçilik faaliyetlerini incelemektir.	Anket, Mülakat	İZKA, yenilikçilik faaliyetlerinde bulunmuştur.
	Çelik (2016)	Kalkınma Kurulu'nun (KK) gündem belirleme faaliyetlerini incelemektir.	Doküman Analizi	KK, İzmir'in kalkınmasına yönelik gündemler belirlemiştir.
	Çelik (2017a)	KK'nın etkinliğini artırma girişimlerini ele almaktır.	Doküman Analizi	KK, İZKA'yı ve BKA Yasası'nı sorgulamış ve öneriler getirmiştir.
	Çelik (2017b)	İZKA'nın İzmir'in sosyal kalkınmasına katkısını belirlemektir.	Doküman Analizi	İZKA, İzmir'in sosyal kalkınmasına eğitim ve istihdam bakımından katkıda bulunmuştur.
	Çelik (2018a)	KK'yı yönetim yaklaşımı temelinde incelemektir.	Doküman Analizi	Yönetim yaklaşımı, KK üyelerinin toplantılara katılımı bakımından kısmen; kamu, özel ve sivil kesimlere göre dağılımı ile de tam uygulanmıştır.

*: Kimi çalışmalarda yöntem belirtilmemiş olup; bu, yazar tarafından belirlenmiştir.

** : MDP: Mali Destek Programı

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 1'e göre Aydoğdu (2010), Akpınar (2010), Burak (2011) ve Eldeniz (2011), İZKA'nın planlama faaliyetlerini yerel aktörlerin katılımı ile yürüttüğünü tespit etmişler. Özdemir ve İneler (2009), Haşar ve İneler (2011) ile Günaydın (2013a), İZKA'nın kümelene faaliyetlerinin BKA'lara örnek olabileceğini vurgulamışlar.

İZKA (2011), İçen (2012), Ersayın (2012) ve Günaydın (2013b), İZKA'nın MDP'lerle desteklediği projeler aracılığıyla İzmir'in kalkınmasına katkısını belirlemiştir.

Şahin vd. (2012), İZKA'nın da SD gibi kalkınma ve planlama alanında gelişme sağladığını tespit etmişler. Çelik (2015), Avrupa (ERVET ve SD) ve Türkiye (İZKA ve ÇKA) örneğinde BKA'ların yenilikçilik faaliyetlerini incelemiştir. Çelik (2016), İZKA KK'nın İzmir'in kalkınmasına yönelik gündem belirleme faaliyetlerini; Çelik (2017a), KK'nın etkinliğini artırma girişimlerini; Çelik (2017b), İZKA'nın sosyal kalkınmaya katkısını; Çelik (2018a) de KK'da uygulanan yönetişimi ortaya koymuştur.

5.3. İzmir Kalkınma Ajansı - Üniversite İşbirliği

İzmir, Türkiye'de²¹ ÜSİ'yi kurumsal olarak başlatan kenttir. Türkiye'de ilk defa Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın (EBSO) öncülüğünde 1983 yılında Ege Üniversitesi-Sanayi İşbirliğini Geliştirme Merkezi (ÜSİGEM) kurulmuştur. ÜSİGEM yerini, 1989 yılında EÜ'de kurulan İzmir Teknopark'a bırakmıştır. Türkiye'de ilk olan bu teknopark, İzmir'de teknolojik gelişmeye yeterince katkı sağlayamamıştır (İZKA, 2012c: 99). Bunun üzerine İYTE'de 2003 yılında İzmir Teknoloji Geliştirme Bölgesi²² (İZTEKGEB) kurulmuştur. İZTEKGEB'de ÜSİ ile akademisyenlere araştırmalarını ticarileştirme, öğrencilere de staj ve istihdam imkanları sağlanmıştır (İZKA, 2012a: 98).

İzmir, ÜSİ'ye üçüncü defa öncülük etmiştir. Ar-Ge faaliyetlerini artırmak için EÜ bünyesinde Bilim-Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (EBİLTEM²³, 1994) kurulmuştur. EBİLTEM, teknoloji transferini geliştirmek için AB'nin Yenilik Aktarım Merkezi Projesi'nde yer almıştır. EBİLTEM'in öncülüğünde EBSO, İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi ve KOSGEB'in işbirliğinde kurulan Ege Yenilik Aktarım Merkezi (IRC-Ege, 2004), Türkiye'de bu alandaki ilk merkezdir²⁴ (İZKA, 2012c: 101-102).

ÜSİ, Teknoloji Transfer Ofisi veya ÜSİ Ofisi aracılığıyla yapılmıştır. EÜ, ÜSİ'yi EBİLTEM; DEÜ, ÜSİ Ofisi; YÜ de Araştırma ve Geliştirme Merkezi (YAGEM) aracılığıyla yapmıştır (İZKA, 2012d: 35).

İZKA, İzmir'in ÜSİ alanındaki potansiyelini hareket geçirmek, geliştirmek ve kalkınmaya yönlendirmek üzere başta üniversiteler olmak üzere yerel aktörlerle stratejiler geliştirmiş ve projeler gerçekleştirmiştir.

²¹ Türkiye'de ilk kez 1983 yılında ele alınan ÜSİ'ye ilişkin kurumlar, 1990'larda kurulmaya başlanmıştır (İZKA, 2012a: 98). 2000'lerde kurulan Teknoloji Geliştirme Merkezleri (TEKMER) ve teknoparklar, ÜSİ'nin gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca Türkiye Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ) Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2015-2018) hazırlanmıştır. Dünyada ÜSİ konusunda 61. ve rekabet edebilirlikte 45. sırada yer alan Türkiye'de (İZKA, 2012c: 28; TSBSTB, 2015: 6) ÜKAİ'nin, ÜSİ'nin gelişmesine katkıda bulunması beklenir.

²² TEKGE, üniversitelerin, Ar-Ge kurumlarının ve firmaların işbirliği, bilgi üretme ve ticarileştirme faaliyetlerini destekleyen bir yapıdır. Akademisyenlerin de firma kurabildiği TEKGE, girişimci üniversite modeline benzetilebilir.

²³ EBİLTEM, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı'na (TTGV) göre, Türkiye'deki ÜSİ merkezleri arasında en başarılı 6 merkezden biridir. UNESCO'un raporuna (Science Report, 2010) göre ise, Türkiye'nin en başarılı teknoloji transferi merkezidir (İZKA, 2012a: 30).

²⁴ İkincisi ise, ODTÜ Teknokent, Ankara Sanayi Odası ve KOSGEB'in kurduğu IRC Anatolia'dır.

5.3.1. Strateji Geliştirme Alanında İşbirliği

Strateji, uzun vadeli hedeflere ulaşmak için uygulanacak yöntemler ve faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir. İZKA, İzmir'in yeniliklere dayalı sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak üzere yerel aktörlerle işbirliği içinde Kümelenme Stratejisi (2008), Yenilik Stratejisi (2012), Bilgi Toplumu Stratejisi (2012) ve Girişimcilik Stratejisi (2013) geliştirmiştir (İZKA, 2008, 2012c, 2012e, 2013). Türkiye'de yerel düzeyde ilk olma özelliğine sahip bu stratejiler ile ekosistemler kurmaya çalışmıştır.

Kümelenme Stratejisi'nin amacı, İzmir'in rekabetçi sektörlerinin belirlenmesi ve desteklenmesidir. Strateji, dört aşamada geliştirilmiştir. Bunlar, kümelenme komitesi²⁵ kurulması, istatistik ve saha analizi yapılması, bölgesel fırsatların belirlenmesi ve yol haritalarının hazırlanmasıdır. Analizler sonucunda İzmir'deki potansiyel kümeler tespit edilmiş; bunlara yönelik 3 tane öncelik ve 7 tane hedef belirlenmiştir.

Kümelenme Stratejisi'ni tamamlayıcı nitelikte İZKA, EBİLTEM ve TUIK işbirliğinde Yenilik Stratejisi geliştirilmiştir. Strateji geliştirme sürecinde, üniversitelerin ve diğer yerel aktörlerin temsilcilerinden İzmir Yenilik Teknik Komitesi²⁶ ve İzmir Bölgesel Yenilik Komitesi²⁷ oluşturulmuştur. Stratejinin amacı, İzmir'i teknoloji üreten ve ihraç eden bir düzeye yükseltmektir. Strateji geliştirme sürecinde yapılan ankette, İzmir'in yenilik ekosistemi altyapısının olduğu; ancak Ar-Ge ve yenilik odaklı proje hazırlama, işbirliği yapma ve bunları ticarileştirme bakımından istenilen düzeyde olmadığı²⁸ belirlenmiştir (İZKA, 2012d: 46, 50). Stratejinin 6 tane önceliklerinden ilki, "araştırma ve yenilik altyapısının güçlendirilmesi"dir. Bu öncelik kapsamında üniversitelerin, firmaların ve İZTEKGEB'in Ar-Ge altyapısının geliştirilmesi, TEKGE'ler ve teknoparklar kurulması hedefleri öne çıkmıştır.

²⁵ Kümelenme Komitesi, başlıca şu kurumların üyelerinden oluşmuştur: Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Ege Üniversitesi - Bilim Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (EBİLTEM), İzmir Ticaret Odası (İZTO), İzmir Büyükşehir Belediyesi, Ege Serbest Bölgesi, EGEV, Ege İhracatçı Birlikleri (EİB), Ege Serbest Bölgesi (ESBAŞ), Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO), Ege Soğutma Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (ESSİAD), İzmir Serbest Bölgesi (İZBAŞ), PETKİM, İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi, Ege Genç İş Adamları Derneği.

²⁶ İzmir Yenilik Teknik Komitesi, şu kurumların üyelerinden oluşmuştur: Yaşar Üniversitesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, ÜSİMP, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, TTGV, Sabancı Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi

²⁷ İzmir Bölgesel Yenilik Komitesi, başlıca şu kurumların üyelerinden oluşmuştur: Ege Üniversitesi, İzmir Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yaşar Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Gediz Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, EBİLTEM, Ege Sanayici ve İşadamları Derneği (ESİAD), KOSGEB, İzmir Serbest Bölgesi, Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO), Ege Serbest Bölgesi, İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi.

²⁸ İzmir'in bu durumu, Avrupa Paradoksu'na benzetilebilir. Avrupa Paradoksu, AB'nin bilimsel alandaki başarısını, buluşları yeniliklere dönüştürme konusunda gösterememesidir. AB, bu paradoksu çözmek, verimliliği ve rekabet gücünü artırarak bilgi ekonomisine dönüşmek için teknoloji ve yenilik politikaları geliştirmiştir. İZKA'nın da benzer amaçlarla yukarıda belirtilen stratejileri geliştirdiği söylenebilir.

Bilgi Toplumu Stratejisi²⁹, İZKA ve İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü (İYTE) işbirliğinde bilgi toplumu ve bilişim sektörü eksenlerinde üç aşamada hazırlanmıştır. Birinci aşamada, mevcut durum analizi, gelecek eğilimleri, fark analizi ve Delfi anketi yapılmıştır. İkinci aşamada, çalıştaylar düzenlenmiş; öncelikler ve hedefler belirlenmiştir. Üçüncü aşamada ise, strateji haritaları ve eylemler geliştirilmiştir.

Girişimcilik Stratejisi³⁰, İZKA ve Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) işbirliğinde hazırlanmıştır. Amacı, İzmir’de girişimcilik ekosistemini geliştirmektir. Hazırlık sürecinde, bazı yönlerden İzmir’e benzeyen ABD’nin kimi kentlerindeki deneyimlerden yararlanılmıştır. EÜ ve DEÜ, TEKMER³¹ aracılığıyla girişimcileri desteklemiştir (İZKA, 2013: 4-5, 50-51).

5.3.2. Proje Geliştirme Alanında İşbirliği

İZKA, yerel aktörlerin projelerine Mali Destek Programları (MDP), Gündümlü Proje Desteği (GPD³²) ve Doğrudan Finansman Desteği (DFD) aracılığıyla 2017 yılı Mayıs ayı itibarıyla 229 milyon TL³³ mali destek vermiştir. Bu desteklerden üniversiteler de yararlanmıştır. Üniversite-İZKA İşbirliği, Tablo 1’deki kriterlere göre değerlendirilerek Tablo 3’de özet olarak sunulmuştur.

Tablo 3. Üniversite-İZKA İşbirliği’nin Proje Bazlı Değerlendirilmesi (2008-2015)

Kriter	Bulgu
• Üniversite-İZKA İşbirliği yapılan üniversite sayısı	7
• Üniversite-İZKA İşbirliği’nde uygulanan proje sayısı	37
• Üniversite-İZKA İşbirliği’nde uygulanan projelerin bütçesi (İZKA’nın katkısı)	47 milyon TL (41 milyon TL)

Kaynak: İZKA’nın MDP, GPD ve DFD değerlendire sonuçlarından yararlanılarak geliştirilmiştir.

Tablo 3’e göre İZKA, 2015 yılı itibarıyla 7 tane yerel üniversite ile 37 proje kapsamında işbirliği yapmıştır. Projelerin toplam bütçesi, yaklaşık 47 milyon TL’dir. Bütçenin yaklaşık % 87’si (41 milyon TL) İZKA tarafından karşılanmıştır. Söz konusu projelerin tamamını incelemek, çalışmanın boyutunu açacaktır. Bu nedenle söz konusu

²⁹ Bilgi Toplumu Stratejisi geliştirilirken kurulan Danışma Komitesi’nde yer alan başlıca kurumlar şunlardır: Celal Bayar Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Gediz Üniversitesi, Yaşar Üniversitesi, Ege Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü.

³⁰ Girişimcilik Stratejisi geliştirilirken yapılan odak grup toplantılarına katılan başlıca kurumlar şunlardır: Ege Üniversitesi, Gediz Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Ege Üniversitesi Bilim-Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (EBİLTEM), Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği (ESİAD), Batı Anadolu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu, Ege Bölgesi Sanayi Odası, İzmir Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği, İzmir Genç Girişimciler Kurulu, Ege Genç İşadamları Derneği, İzmir Genç Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği.

³¹ TEKMER (Teknoloji Geliştirme Merkezi), KOBİ’lerin teknolojik yeniliklere uyum sağlamasını ve rekabet güçlerini artırmak amacıyla üniversiteler ile işbirliğinde Ar-Ge faaliyetlerinin yapıldığı bir kurumdur.

³² GPD, bölgesel kalkınmaya, rekabet gücünü artırmaya, iş ortamını, girişimcilik ve yenilikçilik kapasitesini geliştirmeye yönelik İş Geliştirme Merkezi (İŞGEM), TEKMER, teknopark gibi büyük bütçeli ve stratejik nitelikteki projelere verilen bir destektir.

³³ <http://www.kureselanahaber.com/tekstilde-artiracak-tamamlandi/> (Erişim Tarihi: 05.04.2018).

projelerden üniversitelerin dolayısıyla İzmir'in Ar-Ge ve yenilik yapma kapasitesini geliştirmeye yönelik olanlar, Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Üniversite-İZKA İşbirliği'nde Gerçekleştirilen Başlıca Projeler (2008-2015*)

Üniversite	Projenin Adı	Amacı	Bütçesi (İZKA'nın Katkısı)
Ege Üniversitesi (EÜ)	AGROLAB Projesi (2009)	Genetiği değiştirilmiş organizmalarla (GDO) ilgili analizler yapmak için laboratuvar kurmaktır.	400 bin TL (% 75)
	Biyokütle Enerji Sistemleri ve Teknolojileri Merkezi (BESTMER) Projesi (2014)	Biyokütle enerji teknolojileri alanında Ar-Ge yapmak üzere bir laboratuvar kurmaktır.	14,3 milyon TL (% 47,7)
	Sürdürülebilir Ege - Güneş ve Biyogaz Enerji Santrali (2016)	EÜ'de biyogaz ve güneşten enerji üretmek üzere bir hibrit santral kurmaktır.	1,25 milyon TL (% 75)
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü (İYTE)	Zeytin ve Zeytinyağı İşleme ve Geliştirme Merkezi (2009)	Ar-Ge çalışmaları ile zeytin özsuyunu arıtacak ve çevreyi kirletmeyecek bir teknolojiyi geliştirmektedir.	583 bin TL (% 75)
	İnovasyon Merkezi (2012)	İzmir'in Ar-Ge ve yenilik yapma kapasitesini geliştirmek için bir yenilik merkezi kurmaktır.	7 milyon TL (% 75)
	İYTE-Yeşil Kampüs'e Doğru: İYTE Yerleşkesinde Rüzgar Enerjisi Yatırım Projesi (2012)	Rüzgar enerjisinden elektrik üretmek ve rüzgar enerjisi ile ilgili araştırmaları geliştirmektedir.	1,5 milyon TL (% 66)
Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ)	İzmir Sağlık Teknolojileri Geliştirici ve Hızlandırıcısı (Bioİzmir) Projesi (2014)	İzmir'de sağlık alanında yeni teknolojileri uygulayacak bir merkez kurmaktır.	9,2 milyon TL (6,9 milyon TL)
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (İKÇÜ)	Fotovoltaik Rüzgar Hibrit Enerji Santralının Kurulumu Projesi (2012)	Güneş ve rüzgar enerjisi alanında teknik uzman ve ara eleman ihtiyacını karşılamaktır.	1,1 milyon TL (838 bin TL)
Gediz Üniversitesi (GÜ**)	Güneş ve Rüzgardan Elektrik Enerjisi Üretilmesi (2011)	Güneş ve rüzgardan aynı anda elektrik üretmek için bir santral (hibrit santral) kurmaktır.	2,2 milyon TL (1 milyon TL)
	500 Kw Güneş-Rüzgâr Kombinasyonlu Hibrit Teknolojilerle Yenilenebilir Enerji Üretimi Projesi (2012)	Üniversite kampüsünün elektrik enerjisi ihtiyacının yarısını karşılamaktır.	2,1 milyon TL (984 bin TL)
İzmir Ekonomi Üniversitesi (İEÜ)	İzmir Bilimsel Araştırma, Uygulama, Test ve Sistem Geliştirme Laboratuvarları Projesi (TEKNOLAB İzmir)	TEKNOLAB İzmir adlı akredite bilimsel araştırma, uygulama ve test laboratuvarı kurmaktır.	10 milyon TL
İBB-EÜ-YÜ	İzmir Kent Koleji Projesi (2015)	İzmir'in rekabet ve ekonomik gelişme düzeyini artıracak sektörlere nitelikli işgücü sağlamaktır.	3,1 milyon TL (% 75)
EİB-DEÜ	Teknik Tekstil Mükemmeliyet Merkezi (TEKSMER) Projesi (2014)	Tekstil sektörünün Ar-Ge kapasitesini artırmak ve üniversite-sanayi işbirliğini geliştirmektedir.	4,5 milyon TL (% 75)
ESSİAD-EBSO-EÜ- İYTE	Endüstriyel Havalandırma, İklimlendirme ve Soğutma Amaçlı Akredite Test ve Analiz Laboratuvarı (2015)	İZTEKGEB Teknopark alanında Türkiye'nin ilk akredite test ve analiz laboratuvarını kurmaktır.	4,7 milyon TL (% 75)

*: İZKA'nın mali destekleri, 2008 yılında başlamış ve günümüzde en son 2015 yılı Mali Destek Programı uygulanmıştır.

** : Gediz Üniversitesi'nin ismi daha sonra İzmir Bakırçay Üniversitesi (İBÜ) olarak değiştirilmiştir.

Kaynak: İZKA'nın 2008-2015 dönemi MDP, GPD ve DFD proje değerlendirme sonuçlarından yararlanılarak geliştirilmiştir.

Tablo 4'e göre İZKA, İzmir'deki üniversitelerin Ar-Ge altyapısını geliştirmeye yönelik projelerine 41 milyon TL destek vermiştir. Projeler kapsamında bölgesel ve/veya ulusal düzeyde ilk olma özelliğine sahip kimi kurumların kurulmasına katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede AGROLAB, BESTMER, TEKNOLAB, TEKSMER, Akredite Test ve Analiz Laboratuvarı, Zeytin ve Zeytinyağı İşleme ve Geliştirme Merkezi, İnovasyon Merkezi, Bioİzmir gibi Ar-Ge kurumlarının yanısıra rüzgar, güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretmeye yönelik santraller kurulmuştur.

6. Sonuç

Bu çalışmada Üniversite-BKA İşbirliği (ÜKAİ) kavramı, İzmir Kalkınma Ajansı'nın (İZKA) ve üniversitelerin işbirliği örneğinde Tablo 1'deki kriterlere göre analiz edilmiştir. İZKA'nın amacı, İzmir'in yönetim temelinde sürdürülebilir kalkınmasını sağlamaktır. Bu amaçla ve Yenilikçi İzmir vizyonu ile üniversitelerle işbirliği içinde kentin Ar-Ge ve yenilik yapma kapasitesini geliştirmiştir.

İzmir'de Üçlü Sarmal Modeli'nde belli ölçüde "kamu"nun rolünü üstlenen İZKA, bir BKA ve BYS'nin "aracı kurum"u (bkz. Şema 1) olarak yeniliklere yönelik "arz tarafı" ile "talep tarafı"nın işbirliği yapmasını sağlamıştır. İzmir'in Ar-Ge ve yenilik yapma kapasitesini artırmak ve bilgi toplumuna dönüşmesini sağlamak üzere başta üniversiteler, yerel aktörler ile kümelenme, yenilik, girişimcilik ve bilgi toplumu stratejilerini geliştirmiş; desteklediği projelerle Ar-Ge kurumlarının kurulmasını sağlamıştır (bkz. Tablo 3-4). İZKA'nın mali destekleri ile gerçekleştirilen projelerin, İzmir'in küresel rekabet gücünü artıracığı ve üniversitelerin 2. Kuşak'tan 3. Kuşağa ve II. Akademik Devrim'den III. Akademik Devrim'e geçmesine katkıda bulunacağı söylenebilir.

Üniversite-İZKA İşbirliği, yerel kalkınmada aktörler arasında işbirliğini geliştirmek ve sinerji yaratmak bakımından örnek bir deneyimdir. 16 yıllık deneyimi ile İZKA'nın yerel üniversitelerle işbirliği faaliyetlerinin, İngiltere, İrlanda, Avusturya örneklerindeki NWDA, SD, SFG ajansları ile uyumlu olduğu gözlenmiştir. İZKA'nın, kurulmasına öncülük ettiği BESTMER, İnovasyon Merkezi, Bioİzmir, TEKNOLAB, TEKSMER gibi Ar-Ge kurumlarından hareketle İrlanda'nın Shannon Bölgesi'nde geliştirilen SD-UL Modeli'ne benzer bir "model" geliştirmesi beklenebilir.

ÜKAİ konusunda sorgulanması gereken hususlardan biri, etkinliktir. Bu bakımdan ÜKAİ için tahsis edilen kaynakların, yerel kalkınmaya üretim, istihdam, ihracat, Ar-Ge, yenilik gibi yönlerden katkısını belirlemek için "etki analizi"nin yapılması önerilebilir.

Yerel kalkınmanın başlıca iki aktörü olan BKA'nın ve üniversitelerin işbirliğinde (ÜKAİ) yaratılan sinerjinin ve kurulan kurumların Türkiye (İzmir) örneğinde incelendiği bu araştırmanın, literatüre katkıda bulunması beklenmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, R. (2010). Türkiye’de Kalkınma Ajanslarının Hazırlanan Bölge Planlarına Dair Bir Kritik: İZKA’nın İzmir Bölge Planı (2010-2013) Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (4): 7-18.
- Albulescu, I. and Albulescu, M. (2014). The University in The Community. The University’s Contribution to Local and Regional Development by Providing Educational Services for Adults, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 142 (14): 5-11.
- Aydoğdu, Ç. (2010). Kalkınma Ajansları ve Toplumsal Sermaye İlişkilerinde Stratejik Yaklaşım. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asheim, B. T. and Isaksen, A. (1996). Location, Agglomeration and Innovation: Towards Regional Innovation Systems in Norway? 52 p.
- Bellini, N. (2000). Real Services’: A Re-appraisal, *European Planning Studies*, 8 (6): 711-728.
- Boucher, G. W. (2000). Unireg Regional Case Study Report The Shannon Region. 74 p.
- Boucher, G., Conway, C. and Meer, E. Van Der. (2003). Tiers of Engagement by Universities in Their Region’s Development, *Regional Studies*, (37) 9: 887-897.
- Bramwell, A. and Wolfe, D. A. (2005). Universities and Regional Economic Development: The Entrepreneurial University of Waterloo. Annual Conference The University of Western Ontario London, Ontario, 43 p.
- Camagni, R. and Capello, R. (2012). Regional Innovation Patterns and the EU Regional Policy Reform: Towards Smart Innovation Policies, 52. *ERSA Conference* in Bratislava, 25 p.
- CEC (Commission Of The European Communities). (2001). European Governance: A White Paper, COM (2001) 428 final, Brussels, 35 p.
- Charles, D. (2006). Universities as Key Knowledge Infrastructures in Regional Innovation Systems, *European Journal of Social Science Research*, 19 (1): 117-130.
- Clara, M. (2000). Real Service Centres in Italian Industrial Districts Lessons Learned From A Comparative Analysis. UNIDO, 23 p.
- Clark, B. R. (1998). The Entrepreneurial University: Demand and Response, *Tertiary Education and Management*, 4 (1): 5-16.
- Cooke, P. (2004), The Role of Research in Regional Innovation Systems: New Models Meeting Knowledge Economy Demands, *International Journal of Technology Management*, 28: 507-533.
- Cooke, P. and Memedovic, O. (2003). Strategies for Regional Innovation Systems: Learning Transfer and Applications, UNIDO World Industrial Development Report, 25 p.
- Çelik, F. (2015). Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Yeniliklere Katkıları: Teori, Deneyimler ve Türkiye Uygulamalarının Değerlendirilmesi. (Basılmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, F. (2016). İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) Örneğinde Kalkınma Kurulu’nun Gündem Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi, *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2): 45-67.

- Çelik, F. (2017a). İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) Kalkınma Kurulu'nun Etkinliğini Artırma Girişimleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (2): 55-80.
- Çelik, F. (2017b). Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın Sosyal Kalkınmaya Katkısı: İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) Örneği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19): 148-170.
- Çelik, F. (2017c). Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) Deneyimlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İngiltere ve Türkiye Örnekleri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2): 145-171.
- Çelik, F. (2018a). İzmir Kalkınma Ajansı Örneğinde Kalkınma Kurulu'nun Yönetişim Yaklaşımı ile Analizi, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2): 364-386.
- Çelik, F. (2018b). Shannon Kalkınma Ajansı'nın (İrlanda) Yenilikçilik Faaliyetleri, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2): 14-36.
- Çelik, F. ve Yıldız, R. (2015). Yerel Kalkınma Sorunu ve Bunun Çözümünde Üniversitelerin Rolü: Shannon Kalkınma Ajansı (SD) ve Limerick Üniversitesi (UL) Örneği. 3. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, Bingöl, 532-548.
- Dineen, D. A. (1995). The Role of A University in Regional Economic Development: A Case Study of The University of Limerick, *Industry and Higher Education*, 9: 140-148.
- Dulupçu, M. A. (2006). Bölgesel Politikalar Kopyalanabilir mi? Bölgeselleşme Karşısında Yeni Bölgeselcilik, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu içinde, Ankara, 233-255.
- Dura, C. (1994). Üniversite-Sanayi İşbirliği Üzerine Bir Deneme, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49 (3): 101-117.
- Eldeniz, F. (2011). The Assessment Of Institutional Performance in Izmir Development Agency. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eraydın, A. (2007). Politikarlardan Süreç Tasarımına: Yeni Bölgesel Politikalar ve Yönetişim Modelleri, 2. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sem., İzmir, 5-23.
- Eren, E. ve Koşan, N. İ. (2012). The Importance of the Cooperation of Regional Development Agencies with Universities Founded in the Provinces in Terms of Entrepreneurship and Innovation Projects, *Social and Behavioral Sciences*, 41: 363-366.
- Ersayın, Z. (2012). Kamu Müdahalelerinde Katkısalılığın Değerlendirilmesi: Çukurova ve İzmir Kalkınma Ajansları KOBİ Destekleri Örneği. (Basılmış Uzmanlık Tezi). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Etzkowitz, H. (2003). Research Groups As 'Quasi-Firms': The Invention of The Entrepreneurial University, *Research Policy*, 32: 109-121.
- Etzkowitz, H. and Leydesdorff, L. (1995). The Triple Helix-University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge-Based Economic Development, *EASST Review*, 14: 14-19.
- Etzkowitz, H. and Leydesdorff, L. (2000). The Dynamics of Innovation: From National Systems and 'Mode 2' to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations, *Research Policy*, 29 (2): 109-123.

- Etzkowitz, H. and Viale, R. (2010). Polyvalent Knowledge and The Entrepreneurial University: A Third Academic Revolution? *Critical Sociology*, 36 (4): 595-609.
- EURADA. (1999). Creation, Development and Management of RDAs. Does it have to be so difficult? 169 p.
- Goddard, J. B. and Chatterton, P. (1999). Regional Development Agencies and the Knowledge Economy: Harnessing the Potential of Universities, *Environment and Planning C: Government and Policy*, 17: 685-699.
- Günaydın, D. (2013a). Bölgesel Kalkınma Sürecinde Kümelenmeler: TR31 İzmir Bölgesi Örneği, *International Anatolia Academic Online Journal*, 1 (2): 11-47.
- Günaydın, D. (2013b). Türkiye’de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Giderilmesinde Kalkınma Ajanslarının Yeri: İZKA Mali Destek Programları Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (1): 73-101.
- Halkier, H. (2000). Regional Policy An Inter-Organisational Approach, Regional and Industrial Policy Research Paper Number 37, European Policies Research Centre University of Strathclyde, UK, 53 p.
- Halkier, H. (2006). Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Çok Düzlemli Yönetişim: Avrupa Perspektifi, *1. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, Ankara, 17-28.
- Halkier, H. (2010). Regional Policy in European Regions: A Survey of Regional Development Agency Policies and Their Knowledge Implications, 50 p.
- Halkier, H. (2011). Regional Development Agencies: European Trends and Experiences, in C. C. Aktan (Ed.), *The Proceedings of 1st International Conference on Regional Development*. Malatya, Turkey: Fırat Development Agency, 1-10.
- Harloe, M. and Perry, B. (2004). Universities, Localities and Regional Development: The Emergence of the 'Mode 2' University? *International Journal of Urban and Regional Research*, 28 (1): 212-23.
- Haşar, E. Ç. ve İneler, F. M. (2011). İzmir Kümelenme Stratejisi Deneyimi ve Kümelenmenin Yönetimi, 5. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara, 253-272.
- Helvacıoğlu K., A. ve Tektaş, A. (2010). Bölgesel Kalkınma Ajansları: Etkin Fon Kullanımı ve Çok Düzeyli Yönetişime Geçiş, Akgül, B. ve Uzay, N. (Ed.), *Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri*, Kalkınma Ajansları, Bursa: Ekin Yay., 535-552.
- Holzschlag, G., Kerschbaumer, M., Gruber, M. and Pohn-Weidinger, S. (2009). Cluster and Innovation Promotion in Styria, *Asia Pacific Tech Monitor*, 26 (4): 11-21.
- İçen, A. (2012). Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kırsal Kalkınmadaki Rolü: İzmir Kalkınma Ajansı Örneği. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İZKA. (2008). İzmir Kümelenme Stratejisi 2013-2018, 36 s.
- İZKA. (2010). İzmir Bölge Planı 2010-2013, 161 s.
- İZKA. (2011). İZKA Etki Analizi Araştırması, 117 s.
- İZKA. (2012a). İzmir Bölgesel Ar-Ge ve Yenilik Kapasitesi Analizi, 123 s.
- İZKA. (2012b). 2011 Faaliyet Raporu, 114 s.

- İZKA. (2012c). İzmir Bölgesel Yenilik Stratejisi, 110 s.
- İZKA. (2012d). İzmir’de Ar-Ge ve Yenilik Ekosisteminin Mevcut Durumu, 52 s.
- İZKA. (2012e). İzmir Bilgi Toplumu Temelli Kalkınma Stratejisi, 137.
- İZKA. (2013). İzmir Girişimcilik Ekosisteminin Geliştirilmesi Projesi, 111 s.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2012). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporu 2012, 196 s.
- KB. (2013). Kalkınma Ajansları 2013 Yılı Genel Faaliyet Raporu, 295 s.
- Landabaso, M. and Reid, A. (1999). Developing Regional Innovation Strategies: The European Commission as Animateur, in *Regional Innovation Strategies*. Morgan, K. and Nauwelaers, C. (Ed.) The Stationery Office. Regional Studies Association, 18-38.
- Morris, M. (2010). Multi-Sectoral Collaboration and Economic Development: Lessons from England’s Regional Development Agencies, 51 p.
- Müftüoğlu, B. G. (2012). Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları, *Çalışma ve Toplum*, 33 (2): 95-116.
- NWDA. (2011a). Business, People and Places (Learning from the NWDA’s Experience), 45 p.
- NWDA. (2011b). Annual Review 2006-2007, 17 p.
- OECD. Shannon Development: Sample Case Studies (50 Years ‘1959-2009’ of Commitment to the Shannon Region), 31 p.
- Parker, R. (2008). Governance and The Entrepreneurial Economy: A Comparative Analysis of Three Regions, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 32 (5): 833-854.
- Popescu, A. I. (2011). The University as a Regional Development Catalyst: Frameworks to Assess the Contribution of Higher Education to Regional Development. Academy of Economic Studies, Bucharest, Romania, 11 p.
- Porter, M. (2007). Colleges and Universities and Regional Economic Development: A Strategic Perspective, Forum for the Future of Higher Education, Cambridge, 41-44.
- Roberts, P. W., and Lloyd, M. G. (1999). Institutional Aspects of Regional Planning, Management, and Development: Models and Lessons from the English Experience, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 26 (4): 517-531.
- Roper, S., Hewitt-Dundas, N. and Savage, M. (2002). Benchmarking Innovation Performance in Ireland’s Three NUTS 2 Regions. 44 p.
- Salvador, E. (2008). Regional Innovation Policies in The United Kingdom: The New Industry-HEIS Relationship and The Role of Science Parks, *Revista Galega de Economía*, 17 (1): 1-23.
- SD (Shannon Development). (2005). Annual Report 2005, 103 p.
- Sungur, O. ve Keskin, H. (2011). Yenilikte Sistem Yaklaşımı ve Bölgesel Yenilik Sistemleri: Kavramlar, Kuramlar, Politikalar, *1. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı* içinde, Malatya, 161-168.
- Şahin, A., Sevinç, İ. ve Taşpınar, Y. (2012). Bölgesel Kalkınmada Ajans Modeli: Shannon ve İzmir Kalkınma Ajansları, *7. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri*, Manisa, 33 p.
- TCBSTB (Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı). (2015). Türkiye Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ) Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018).

- Tödting, F. (2001). Industrial Clusters and Cluster Policies in Austrian Regions, Cluster Policies-Cluster Development? Ed.: Åge Mariussen. Stockholm, Nordregio Report 2001:2, 59-78.
- Tödting, F., Kaufmann, A. and Sedlacek, S. (1998). The State of a Regional Innovation System in Styria: Conclusions and Policy Proposals, 57 p.
- Tödting, F. and Trippel M. (2005). One Size Fits All? Towards a Differentiated Regional Innovation Policy Approach, *Research Policy*, 34: 1203-1219.
- Trippel, M., Sinozic, T. and Smith, H. L. (2012). The "Third Mission" of Universities and The Region: Comparing the UK, Sweden and Austria, 52nd Congress of the European Regional Science Association, Bratislava, Slovakia, 24 p.
- Trippel, M., Sinozic, T. and Smith, H. L. (2014). The Role of Universities in Regional Development: Conceptual Models and Policy Institutions in The UK, Sweden and Austria, 33 p.
- TSB (Technology Strategy Board). (2010). Accelerating Business Innovation Across the UK, 43 p.
- Uyarra, E. (2008). What is Evolutionary About 'Regional Systems of Innovation'? Implications for Regional Policy, Manchester Business School Working Paper, 23 p.
- Uyarra, E. and Haarich, S. N. (2002). Evaluation, Foresight and Participation as New Elements For Regional Innovation Policy Practice: Lessons From The Regional Innovation Strategies (RIS). ERSA Conference, Dortmund, 20 p.
- Wissemma, J. G. (2009). *Towards the Third Generation University: Managing the University in Transition*, Edward Elgar Publishing, 272 p.
- Wolfe, D. A. (2005). The Role of Universities in Regional Development and Cluster Formation. in G. A. Jones, P. L. McCarney & M. L. Skolnik (eds.), *Creating Knowledge, Strengthening Nations: The Changing Role of Higher Education*, University of Toronto Press, 167-94.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 448 s.
- Youtie, J. and Shapira, P. (2008). Building An Innovation Hub: A Case Study of The Transformation of University Roles in Regional Technological and Economic Development, *Research Policy*, 37: 1188-1204.

Firmaların Kurumsal Yönetim Notunu Etkileyen Unsurlar: BİST 100 Örneği¹

Dilek Coşkun Erdoğan*

Şırnak Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

orcid.org/ 0000-0002-0160-2594

Öz

Kurumsal yönetim uygulamalarının her geçen gün önem kazanması ve giderek bu uygulamaların zorunlu hale gelmesi şirketleri daha güvenilir kurumlar haline getirmektedir. Türkiye’de şirketlerin kurumsal yönetim ilkelerine uyumu zorunlu olmasına karşın, kurumsal yönetim ilkelerine uyumun ölçülmesi zorunlu bir faaliyet değildir. Bu çalışma, kurumsal yönetim uygulamaları ile ilintili olan bazı unsurların ve bazı performans ölçütlerinin kurumsal yönetim notu üzerindeki etkisini incelemektedir. Performans ölçütleri olarak özsermaye karlılığı (ROE) ve piyasa değeri/defter değeri oranı kullanılırken; kurumsal yönetim unsurları olarak denetim komitesi üye sayısı ve bağımsız üye sayısı, kurumsal yönetim komitesi üye sayısı ve bağımsız üye sayısı ve riskin erken saptanması komitesi üye sayısı kullanılmıştır. Çalışma Tobit regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmaya 2007-2013 yılları arasında BİST-100’de sürekli faaliyet gösteren firmalar dahil edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye’de faaliyet gösteren söz konusu şirketlerin kurumsal yönetim notları ile finansal performansları arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Buna karşın, kurumsal yönetim komitelerinin bazı özelliklerinin kurumsal yönetim notu üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Kurumsal Yönetim Notu, Firma Performansı, Kurumsal Yönetim Derecelendirme, BİST 100.

The Elements Affecting Corporate Governance Scores of Firms: BIST 100 Example

Abstract

The importance of corporate governance practices and the fact that these applications become increasingly necessary make companies more reliable institutions. Although compliance with corporate governance principles are compulsory in Turkey measurement of corporate governance scores is not mandatory. This study examines the effects of some elements related to corporate governance practices and some performance measures on the corporate governance rating. While return on equity (ROE) and market value/book value are used as performance criteria, the number of audit committee members and independent members, the number of corporate governance members and independent members, and the number of early detection of risk committee members are used as corporate governance factors. The study is analyzed with Tobit regression model. The data set is balanced data set from BIST 100 firms in the period of 2007-2013. As a result, no relationship can be found between corporate governance scores and financial performance of firms in Turkey. However, it is determined that some of the characteristics of corporate committees have positive effects on firms' financial performance.

Keywords: Corporate Governance, Corporate Governance Score, Firm Performance, Corporate Governance Rating, BIST 100.

¹ Bu çalışma 2015 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen doktora tezinden üretilmiştir.

*Yazışma adresi. Email: dilekcoskun_86@hotmail.com

1. Giriş

Kurumsal yönetim, organizasyonun ilk günlerinden beri var olan ve günümüzde ilkelere dönüşmüş (Davies, 2006: 3); yönetim kurulu, şirketin yönetimi, hissedarları ve diğer paydaşları arasındaki ilişkileri içeren; yapısında, kurumun hedefleri, hedeflere ulaşma aracı ve performans izleme sistemleri olan bir kavramdır. Kurumsal yönetim, kurumun gerçek sahibi ve hissedarlar adına ilkelerin belirlenmesi ve pay sahiplerinin haklarının yönetilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Kaliteli bir kurumsal yönetim yapısı, kurumların yıllık raporlarının açıklanmasında yatırımcıları dikkate alarak, onların raporları anlamasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde yatırımcıların işletmeler ile ilgili olan kararlarında doğru ve güvenilir bilgiler sağlamış olmaktadır (Bhasin, 2012: 10).

Kurumsal yönetim temsil ve işlem maliyeti gibi iki sorundan ötürü ortaya çıkmaktadır (Hart, 1995: 678). Adam Smith yıllar önce yayınlamış olduğu "Ulusların Zenginliği" adlı kitabında, anonim şirketlerdeki yönetim ve mülkiyetin ayrılması konularından bahsetmiştir. Adam Smith'e göre işletmelerde etkin bir mekanizmanın oluşabilmesi yöneticiler ile firma sahipleri arasındaki çıkar çatışmalarının çözülmesine bağlıdır. Aynı zamanda modern akademik literatürde kurumsal yönetim, firmadaki yöneticiler yerine pay sahiplerinin menfaatlerinin ön plana çıkarıldığı bir sistem olarak açıklanmaktadır (Bai vd.; 2003: 4-5).

Bu bağlamda anonim ortaklıkların kuralına uygun bir şekilde yönetilmesi kurumsal yönetim olarak açıklanabilmektedir. Kuralına uygun yönetimden kasıt ise kişiye kaim olmayan, anonim şirketin pay ekseninde örgütlenen ve anonim ortaklık menfaati olarak adlandırılan durumdur. Aynı zamanda bu sistem kendi mülkiyetlerini kontrol edenlerin bireysel menfaat ve inisiyatif etkilerinden bağımsız olarak çeşitli menfaat gruplarının meşru menfaatlerini gözetme özelliğine de sahiptir (Deloitte-TKYD, 2007: 3).

Kurumsal yönetimin ortaya çıkışı Amerika'da 1930'lı yıllarda başlayan ekonomik buhranla olmuştur ve bunu 1970'li yıllardaki petrol krizi ve şirket yolsuzlukları izlemiştir. Yine 1980'li yılların sonunda İngiltere'de yaşanan iflaslar kurumsal yönetim alanında çalışmaların başlamasına zemin hazırlamıştır (www.icdenetimmerkezi.com, 12.11.2014). Daha sonra özellikle 1990'lı yıllarda bireysel ve kurumsal yatırımcılar, hissedarlar, yöneticiler ve finansal piyasalar ile finansla ilgilenenler için kurumsal yönetim önemli bir kavram haline gelmiştir (Gürbüz ve Erginçan, 2004: 5). 1997-1998 Doğu Asya finansal krizi ile ise kurumsal yönetim tüm dikkatleri üzerine çekmiştir (Oman, 2001: 12).

1990'lı yıllarda kurumsal yönetim yapısının oluşmasında etkili olan olayları şu şekilde sıralamak mümkündür. Bu olaylar (Aysan, 2007: 75):

- Demir Perde'nin kalkması, 1989,
- Berlin Duvarı'nın yıkılması, 1989,
- Dünya ticaretinin bloklanması, AB, Çin, ABD, NAFTA,
- Özelleştirme akımı, 1985-2000,

- Ekonomilerin liberalleşmesi, kapitalizmin yaygınlaşması,
- Küreselleşmenin hızlanması,
- Özel kesim işletmelerinin önem kazanması,
- 1997-1998 Uzak-Doğu'dan çıkan Dünya Ekonomik Bunalımı,
- Bunalım içinde ortaya çıkan yolsuzluklar,
- Ve büyük iflasların şokları şeklindedir.

Bu gelişmeler doğrultusunda dünyada kurumsal yönetim ile ilgili yapılan çalışmaları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. (icdenetimmerkezi, 12.14.2014):

- 1992 yılı Cadbury Raporu'nun yayınlanması,
- 1995 yılında Greenbury Raporu'nun yayınlanması,
- 1998 yılında Hampel Raporu'nun yayınlanması,
- 1999 yılında OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri'nin yayınlanması,
- 2002 yılında Sarbanes-Oxley Yasası'nın yayınlanması,
- 2003 Higgs Raporunun yayınlanması,
- 2003 Birleşik Kod'un yayınlanması,
- 2004 yılında OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri'nin güncellenerek geliştirilmesi,
- 2014 yılında OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri'nin güncellenmesi.

Kurumsal yönetimin Türkiye'deki gelişimine bakıldığında, ilk çalışmaların 1956 yılındaki Türk Ticaret Kanunu ile başladığı anlaşılmaktadır. Uzun bir aranın ardından 1981 yılında Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmıştır. 1999 yılında ise, Kurumsal Yönetim Uygulamaları ile ilgili önemli bir adım atılmış ve OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri yayınlanmıştır. Daha sonra 2002 yılında TÜSİAD tarafından "Kurumsal Yönetimde En İyi Uygulama Kodu: Yönetim Kurulunun Yapısı ve İşleyişi" adlı tebliğ yayınlanmıştır. Bunu takiben 2003 yılında SPK (Sermaye Piyasası Kurulu), Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliği yayınlamıştır. Bunun ardından ise, SPK Kurumsal Yönetim İlkeleri ile Sermaye Piyasasında Derecelendirme Faaliyeti ve Derecelendirme Kuruluşlarına İlişkin Esaslar Tebliği'ni yayınlamıştır. 2004 yılında OECD Kurumsal Yönetim İlkelerini revize etmiştir. SPK ise, 2005 yılında SPK Kurumsal Yönetim İlkeleri'ni güncellemiş ve yine bu yılda BİST Kurumsal Yönetim Endeksi oluşturma faaliyetlerine başlamıştır. 2007 yılında da BİST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) hesaplamalarına başlamış ve SPK daha sonra 2011 tarihli ve 28081 sayılı 2.mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanan Seri: IV, No: 54 sayılı Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine Ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ yayınlamış ve bunu 2012 de 3 ve 2013'de 2 tebliğ izlemiştir.

Son olarak da 30.12.2012 tarihli ve 28513 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren, 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'na (SPKn) uyum kapsamında hazırlanan, II-17.1sayılı "Kurumsal Yönetim Tebliği" 3 Ocak 2014 tarih ve 28871 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (spk.gov.tr, 08.04.2014).

Dünya'da yapılagelen çalışmalar doğrultusunda Türkiye'de SPK tarafından kurumsal yönetim ilkeleri oluşturulurken Borsa İstanbul (BİST), SPK'nın oluşturduğu söz konusu kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayı destekleme, en önemlisi doğru ve kaliteli kurumsal yönetim uygulamalarını oluşturarak sermaye piyasasının gelişimine

katkı sağlama ve yatırımcıları daha iyi bilgilendirme amacıyla kurumsal yönetim ilkelerine uyumu derecelendirmiştir (Dağlı, Ayaydın ve Eyüpoğlu, 2009: 22).

Kurumsal yönetim ilkelerinin her geçen gün öneminin artması, ilkelerin uygulanma durumunu belirleyecek kuruluşlara ve farklı işletmelerin kurumsal yönetim uygulamaları arasında karşılaştırma yapılmasına olanak sağlaması dolayısıyla "Kurumsal Yönetim Derecelendirmesi" kavramına standart bir ölçüt olarak gereksinim duyulmuştur. İşletmenin mali durumunun değil, yönetim kalitesinin sorgulanması ve ortakların haklarının korunduğu bir sistem olması açısından geleneksel kredi derecelendirme faaliyetinden farklı olan kurumsal yönetim derecelendirmesi; niceliksel değil niteliksel esasların baz alındığı bir mekanizmadır. Kurumsal yönetim kavramının daha çok davranış biçimleriyle açıklanması bunun sebebi olarak görülmektedir (Sakarya, Kutukız ve Ülker, 2012: 238).

İşletmelerin SPK tarafından yayımlanan Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne ne derece uyduklarının ortaya çıkarılması açısından derecelendirme kuruluşlarının bağımsız, adil ve tarafsız bir şekilde işletmeleri değerlendirmesi ve sınıflandırması, Kurumsal Yönetim İlkelerine uyum derecelendirmesi olarak açıklanmaktadır (spk.gov.tr, 08.01.2015).

Bu derecelendirme işleminde işletmelere 1 ile 10 arasında not verilmekte ve not verilirken pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu ile tüm ilkelerin uyumuna bakılmaktadır (spk.gov.tr, 08.01.2015). Ancak derecelendirme şirketleri notları yayınlama aşamasında derecelendirme notlarını 100'lük sisteme çevirmektedir.

Kurumsal derecelendirme notu; kamuyu aydınlatma faaliyetlerinin, menfaat sahipleri ile olan ilişkilerin, kurumların hissedar haklarına verdikleri önemin ve yönetim kurullarının genel kredibilitesi ile ilgili olan bir beyandır (saharating.com, 08.01.2015).

Derecelendirme Metodolojisi

Kurumsal yönetim değerlendirmesi dünya literatürüne bakıldığında dört temel ana ilke üzerinden yapılmaktadır. Bunlar (saharating.com, 08.01.2015):

- *Adillik*: İşletmede kontrolü elinde bulunduran ve işletmeyi yöneten pay sahiplerinin oluşturabileceği yolsuzlukların önlenmesi ve tüm pay sahiplerine eşit davranılmasıdır.
- *Şeffaflık*: Kamuoyunun işletme ile ilgili bilgilere istediği zaman, doğru ve net bir şekilde ulaşabilmesi durumudur.
- *Hesap Verebilirlik*: İşletmenin yöneticilerinin ve kontrolü elinde bulunduranların faaliyetleri ile ilgili açıklama yapılabilmesi için uygun bir sistemin oluşturulmasıdır.
- *Sorumluluk*: İşletme faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi açısından, işletmedeki paydaşların ve işletme yöneticileri arasındaki ilişkilerde yasaların olması ve bu yasalara bağlılık durumudur.

Derecelendirme faaliyeti, açıklanan ilkeler ile 4 ana kriter üzerinden yapılmaktadır. Bunlar (tkyd.org, 03.07.2014) :

- Pay sahipleri (%25 ağırlık ile)
- Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık (%25 ağırlık ile),
- Menfaat sahipleri (%15 ağırlık ile),
- Yönetim Kurulu (%35 ağırlık ile)

Söz konusu tüm ilkelerin uyumu pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu kriterleri üzerinden ana bölümler şeklinde ve ayrı ayrı olmak üzere 1 ile 10 arasında not verilmektedir. 10 en güçlü değer olarak ifade edilirken, 1 en zayıf not anlamına gelmektedir (saharating.com, 03.07.2014). Şirketlerin BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alabilmesi için kurumsal yönetim ilkelerine uyum notunun 10 üzerinden en az 7, her bir ana başlık itibariyle 10 üzerinden en az 6,5 olması şartı gereklidir (borsaistanbul.com, 14.09.2014).

Uyum notlarının anlamı ise şu şekildedir (saharating.com, 03.07.2014);

Tablo 1. Uyum Notlarının Anlamı

Not	Anlamı
9-10	İşletme SPK'nın hazırlamış olduğu Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne tamamıyla uyum sağlamıştır.
7-8	İşletme Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne büyük ölçüde uyum sağlamıştır.
6	İşletme Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne orta derecede uyum göstermektedir.
4-5	İşletme Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne en alt seviyede uyum göstermektedir.
<4	İşletme SPK Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne hiç uyum sağlamamıştır.

Kaynak: saharating.com, 05.07.2014.

Notların verilme işlemi derecelendirme şirketleri tarafından yapılmaktadır ve bu işlemi yapan şirketler tabloda görüldüğü şekildedir.

Tablo 2. Derecelendirme Faaliyetiyle İlgili Kuruluşlar

Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Derecelendirmesi	Türkiye'de Kurulan ve SPK Tarafından Yetkilendirilen Kuruluşlar
	SAHA Kurumsal Yönetim ve Kredi Derecelendirme A.Ş. (saharating.com)
	Kobirate Uluslararası Kredi Derecelendirme ve Kurumsal Yönetim Hizmetleri A.Ş. (kobirate.com.tr)
	JCR Avrasya Derecelendirme A.Ş. (jcravrasyarating.com)

Kaynak: spk.gov.tr, 12.11.2017.

Tabloda yer alan kuruluşlar, ülkemizde şirketlerin kurumsal yönetim ilkelerine olan uyumunu ölçmekte ve değerlendirmektedir. Ülkemizde kurulan ve SPK'nın yetkilendirdiği kuruluşlar, JCR Avrasya Derecelendirme A.Ş., Kobirate Uluslararası Kredi Derecelendirme ve Kurumsal Yönetim Hizmetleri A.Ş. ve SAHA Kurumsal Yönetim ve Kredi Derecelendirme A.Ş.'dir.

Bu çalışmada, 2007-2013 yılları arasında BİST-100'de faaliyet gösteren ve kurumsal yönetim endeksine dahil olan işletmeler baz alınarak, kurumsal yönetim notu ile belirlenen bazı değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmıştır.

Çalışmada sınırlı bağımlı değişkenin varlığı söz konusu olduğu için bağımsız ve kontrol değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi ölçmek için Tobit modeli kullanılmıştır. Adı geçen değişkenler ile kurumsal yönetim notu arasında bir ilişkinin olup olmadığı kullanılan Tobit modeli ile analiz edilmiştir.

2. Literatür Taraması

Black, Jang ve Kim (2003), 2001 yılını esas alarak Kore Hisse Senedi Piyasası kurumsal yönetim endeksinin işletme değerine olan etkisini incelemişler ve kurumsal yönetim endeksinin firma değerinde bir etkisinin olmadığını belirlemişlerdir. Gompers, Ishii ve Metrick (2003), ABD'de faaliyet gösteren 1500 firmanın dahil edildiği 24 değişkenli bir kurumsal yönetim endeksi oluşturarak, bu endeks ile kurumsal performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, kurumsal yönetim düzeyi yüksek olan şirketlerin firma değerlerinin de yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Gürbüz ve Ergincan (2004), İMKB-30 şirketlerini dahil ederek Esas Sözleşme Endeksi ve aynı zamanda işletmeye dışarıdan gelen yatırımcılara açıklık derecesini ölçmek için Ortaklık Endeksi oluşturmuşlardır. Bu iki endeks paralelinde de Kurumsal Yönetim Endeksinin ortaya çıkarmışlardır. Bu endeks ile araştırmaya katılan işletmelerin performansları ile kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi incelemişler ve bu ilişkinin pozitif olduğu sonucuna varmışlardır.

Koç, Yalın ve Yavuz (2004) İMKB'de yer alan tekstil ve gıda sektörü için bir endeks oluşturmuş ve kurumsal yönetim ile söz konusu şirket performansları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuçlara göre, gıda sektöründe kurumsal yönetimin şirket performansı üzerindeki açıklayıcılık etkisi %29 iken, tekstil sektöründe bu oran %8 olarak belirlenmiştir.

Chiang (2005), kurumsal yönetim ile firmaların performansları arasında bir ilişkinin olup olmadığını Tayvan'daki Yüksek Teknoloji Sanayinde incelemiş ve söz konusu ilişkinin varlığını saptamıştır. Bunun yanı sıra bilgi şeffaflığının şirket performansında en önemli unsurlardan biri olduğunu belirlemiştir.

Klein vd. (2005), kurumsal yönetim ile firma performansı arasında bir ilişkinin var olup olmadığını belirlemek için Kanada'da faaliyet gösteren ve kurumsal yönetim endeksine dahil olan 263 firmayı incelemiş ve kurumsal yönetim endeksine dahil olmanın firma performansını etkilemediğini ortaya çıkarmıştır. Buna karşın, genel itibarıyla kurumsal yönetimin firma performansı için önem arz ettiği belirlenmiştir.

Gruszczynski (2006), kurumsal yönetim düzeyi ile firma performansı arasındaki ilişkiyi Polonya'da incelemiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, kurumsal yönetim endeksinde işlem gören şirketlerin kurumsal yönetim uygulamaları ile firma performansları arasında güçlü bir ilişkinin olmadığı anlaşılmıştır.

Kim ve Yoon (2007), işletme performansı ile kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi Kore’de araştırmışlar ve denetim komitesinin varlığının firma performansına bir etkisinin olmadığı ancak, dışarıdan gelen yöneticilerin yönetim kurulunda aldığı rolün firma karlılığında pozitif bir etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Çarıkcı, Kalaycı ve Gök (2009), kurumsal yönetim süreci ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi ve İMKB 100 Endeksinin getiri ve getiri değişkenliğini ARCH-GARCH modelleriyle analiz etmişlerdir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, Kurumsal Yönetim Endeksi volatilitésinin İMKB 100 Endeksine göre daha yüksek olduğu ve daha büyük risk taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, Kurumsal Yönetim Endeksinin İMKB 100 endeksine göre daha büyük negatif getiriye sahip olduğunu saptamışlardır.

Karamustafa, Varıcı ve Er (2009), yılında Türkiye’de kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketlerin endeks öncesindeki ve endeks sonrasındaki performans durumlarına bakmışlar ve söz konusu firmaların endekse girmeden önceki beş çeyrek dönem ile endekse girdikten sonraki 2 çeyrek dönemde gösterdikleri performansı sekiz farklı oran yardımı ile analiz etmişlerdir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, aktif devir hızı, aktif karlılık ve öz sermaye karlılığının endeks öncesi ve sonrası açısından anlamlı farklılaşma gösteren oranlar olduğunu tespit etmişlerdir.

Dağlı, Ayaydın ve Eyüpoğlu (2010), 2007 Eylül-2009 Kasım dönemini kapsayan çalışmalarında İMKB Kurumsal Yönetim Endeksinin risk-getiri açısından analiz ederken, Sharpe, Treynor ve Jensen performans ölçütlerini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, işletmelerin kurumsal yönetim endeksine dahil olmalarının onlara ek bir kazanç sağlamadığı anlaşılmıştır.

Büyükşalvarcı ve Abdioğlu (2010), kurumsal yönetim endeksine dahil olan imalat sektöründeki şirketler ile kurumsal yönetim endeksine dahil olmayan Sınai endeksinde işlem gören şirketler arasında bazı finansal göstergeler yardımı ile anlamlı bir fark olup olmadığını araştırmışlardır. Sonuçlarda kurumsal yönetim endeksine dahil olan işletmelerin daha fazla yabancı kaynağa yöneldikleri ortaya çıkmış ve endeks kapsamındaki işletmelere ait öz kaynak devir hızının endeks dışındaki işletmelere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Şengür ve Püskül (2011), İMKB Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan 24 adet firmanın 2009 verilerinin yer aldığı çalışmalarında, kurumsal yönetim ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, yönetim kurulu yapısı ile işletme performansı arasındaki ilişki belirlenmek istenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, denetim komitesi ve kurumsal yönetim komitesi olmak üzere iki komiteye sahip olan işletmelerin hisse senedi getirilerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Dalğar ve Çelik (2011), imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin kurumsal yönetim endeksine dahil olmadan (2006) ve endekse dahil olduktan sonraki (2009) dönemlerdeki finansal oranlarını aynı sektör ortalamaları ile karşılaştırılarak analiz etmişlerdir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, faaliyet ve karlılık oranlarının endekse girildikten sonraki dönemde aynı sektör ortalamalarına göre daha iyi bir performans sergilediği saptanmıştır.

Kılıç (2011), işletmelerin kurumsal yönetim endeksine girmesinin hisse senedi fiyatlarına olan etkisini incelemiştir. Çalışmaya dahil edilen 28 işletmenin CAPM modeli yardımı ile, endekse dahil olduktan sonraki 5 günlük süreçte sağladığı getiriler belirlenmiştir. Sonuçlara göre, Türkiye’de Kurumsal Yönetim anlayışı taşıyan işletmelerin sadece %60’nun ilk birkaç gün yatırımcısına pozitif getiri sağladığı ve bu etkinin birkaç günden sonra giderek azaldığı anlaşılmıştır.

Velnampy (2013), yapmış olduğu çalışmada, firma performansı ile kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi 2007-2011 dönemini ele alarak analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, yönetim kurulu yapısı, yönetim kurulu komitesi, yönetim kurulu toplantısı, yönetim kurulu büyüklüğü, icrada görevli olmayan bağımsız yöneticiler gibi kurumsal yönetim belirleyicileri ile işletme performansı arasında bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

Korent, Dundekand and Calopa (2014), Hırvat Kurumsal Yönetim Endeksi’ni baz alarak kurumsal yönetim uygulamaları ile firma performansı arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya çıkarmak istemişler ve elde ettikleri analiz sonuçlarına göre, kurumsal yönetimin şirket performansının açıklanmasında önemli bir etken olduğunu belirlemişlerdir.

3. Kurumsal Yönetim Notunu Etkileyen Unsurlar

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, kurumsal yönetim notunu hesaplatan şirketlerin derecelendirme şirketleri tarafından verilen notlarının hangi unsurlar tarafından etkilendiğinin ortaya çıkarılmasıdır. Literatürdeki birçok çalışmaya bakılarak belirlenen unsurlar; öz sermaye karlılığı, piyasa değeri-defter değeri, kurumsal yönetim komitesi üye sayısı, kurumsal yönetim komitesi bağımsız üye sayısı, denetim komitesi üye sayısı, denetim komitesi bağımsız üye sayısı ve riskin erken saptanması komitesi üye sayısı şeklindedir. Ayrıca kontrol değişkenleri olarak da firma büyüklüğü ve finansal kaldıraç düzeyi analize dahil edilmiştir. Bu söz konusu değişkenlerdeki değişimin işletmelerin kurumsal yönetim notlarının değiştirip değiştirmediği araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırma 2007-2013 dönemini ve BİST-100’de sürekli faaliyet gösteren işletmeleri kapsamaktadır. Araştırma verileri yıl sonu mali tablolarından ve faaliyet raporlarından elde edilerek analize dahil edilmiştir. Veriler içerisinde kayıp veri bulunmamakla birlikte, verilerin BİST-100’de sürekli faaliyet gösteren işletmeleri kapsamı dolayısıyla dengeli bir veri seti ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada Tobit regresyon analizi kullanılmıştır. Sansürlü regresyon modelleri olarak bilinen Tobit modeller, genellikle bağımlı değişkenin sağdan ya da soldan sansürlü olduğu durumlar için kullanılan lineer ilişkileri ölçmede kullanılan bir analizdir. Sağ ya da sol sansürlü ifadesi, belli bir alt ve üst limit olduğu durumları ifade etmektedir (ats.ucla.edu/stat/r/dae/tobit.htm).

Tobin (1958) söz konusu modeli şu şekilde açıklamaktadır:

W'nin sınırlı bir bağımlı değişken olduğunu ve alt limitinin ise L olduğunu varsayalım. Buradaki limit ana kütledeki tüm hane halkı için aynı olmayabilir. Y'nin ise (X1, X2,...,Xm) gibi bağımsız değişkenlerin bir kombinasyonu olduğunu varsayalım ve W'ye dair aşağıdaki gibi bir hipotez oluşturulsun:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_m X_m, \quad (1)$$

Hane halkının W ile ilgili davranışları, sahip oldukları farklı X'ler göz önüne alındığında ve alt limit olan L tam olarak dikkate alınmadığında farklılaşacaktır. Diğer farklılıklar ise tesadüfi olacaktır ve normal dağılan e (sıfır ortalamaya sahip bir tesadüfi değişken) ile temsil edilecektir.

Bu durumda hane halkı davranışı şu şekilde olacağı varsayılmaktadır:

$$\begin{aligned} W &= L & (Y - e < L), \\ W &= Y - e & (Y - e \geq L), \end{aligned}$$

P(x)'in her bir x için toplam birim normal dağılım fonksiyonunun toplam değeri olduğunu varsaydığımızda; Q(x) = 1- P(x) olsun; Z(x) her bir x fonksiyonunun birim normal dağılım yoğunluk değeri olduğu varsayalım. Bu durumda W-L aşağıda gösterildiği gibi e'nin dağılımından oluşmuş olabilir:

$$P_r(W = L | Y, L) = P_r(\epsilon > Y - L) = Q\{(Y - L)/\sigma\}, \quad (2)$$

$$P_r(W > x \geq L | Y) = Pr(Y - \epsilon > x) = Pr(Y - x) = P\{(Y - x)/\sigma\},$$

Sonuç olarak, W için toplam yoğunluk fonksiyonu, verilen her bir Y ve L için:

$$F(L; Y, L) = 0 \quad (x < L), \quad (3)$$

$$F(L; Y, L) = Q\{(Y - L)/\sigma\},$$

$$F(x; Y, L) = Q\{(Y - x)/\sigma\}, \quad (x > L),$$

İlgili olasılık yoğunluk fonksiyonu şu şekildedir:

$$f(x; Y, L) = \frac{1}{\sigma} Z\{(Y - x)/\sigma\}, \quad (x > L) \quad (4)$$

Verilen Y ve L değerleri için W'nin beklenen değeri:

$$E(W; Y, L)$$

$$= LQ\{(Y - L)/\sigma\} + \int_L^{\infty} \frac{x}{\sigma} Z\{(Y - x)/\sigma\} dx, \quad (5)$$

$$LQ\{(Y - L)/\sigma\} + Y \int_{-\infty}^{(Y-L)/\sigma} Z(x) dx + \sigma \int_{-\infty}^{(Y-L)/\sigma} -xZ(x) dx, \quad (6)$$

$$-xZ(x) = Z'(x) = dZ(x)/dx, \text{ olduğu için;}$$

$$E(W; Y, L) = LQ\{(Y - L)/\sigma\} + YP\{(Y - L)/\sigma\} + \sigma Z\{(Y - L)/\sigma\}, \quad (7)$$

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Kurumsal yönetim notu üzerinde etkili olan unsurların tespiti amacına dayanan bu çalışmada, özellikle kurumsal yönetim endeksine dahil olan firmaların, kurumsal yönetim notları ile firma finansal performansları arasında bir ilişkinin olup olmadığı

araştırılmaktadır. Bunun yanı sıra yönetim kurulu bünyesinde bulunan komitelerin (denetim komitesi üye ve bağımsız üye sayısı, kurumsal yönetim komitesi üye ve bağımsız üye sayısı, riskin erken saptanması komitesi üye sayısı) yapısının kurumsal yönetim notu üzerinde rakamsal bir etkisinin olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bağımsız ve kontrol değişkenlerin kurumsal yönetim notu üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştıran alternatif hipotez şu şekildedir.

- **H₁:** İlgili bağımsız ve kontrol değişkenlerin kurumsal yönetim notu üzerinde etkisi vardır.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Tablo 3'te kurumsal yönetim endeksine dahil olan 110 gözlemin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü üzere araştırmaya dahil olan şirketlerin kurumsal yönetim not ortalamaları yaklaşık 86'dır. Bu dağılıma ilişkin standart sapma ise 4.44 olarak belirlenmiştir. Ayrıca kurumsal yönetim notlarına ilişkin yüzdesel dağılımların en küçük ve en yüksek puanları aşağıdaki tabloda yer aldığı gibidir.

Tablo 3. Kurumsal Yönetim Notlarının Tanımlayıcı İstatistikleri

	Yüzdeler	En Küçük		
1%	76.76	75.56		
5%	78	76.76		
10%	79.94	77.05	Gözlem	110
25%	83.21	77.1	Ağırlık Toplamı	110
50%	86.65		Ortalama	86.32746
		En Yüksek	Std. Sapma	4.440018
75%	90.25	93.3		
90%	91.89	93.3637	Varyans	19.71376
95%	92.8	93.3637	Çarpıklık	-0.38827
99%	93.3637	93.3637	Basıklık	2.376014

Tobit analizinde hem lojit hem de probit analizleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada probit analizi kullanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 4'de, tüm veri setinin dahil edildiği modeldeki firmaların kurumsal yönetim notları ile değişkenler arası ilişki yer almaktadır.

Tablo 4. Tesadüfi Etkiler Tobit Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	Z	P>z	%95 Güven Düzeyi	
Öz sermaye Karlılığı	-12.82898	34.7029	-0.37	0.712	-80.84541	55.18745
Piyasa Değeri/Defter Değeri	-6.500519	5.576199	-1.17	0.244	-17.42967	4.42863
Kurumsal Yönetim Komitesi Üye Sayısı	7.857628	3.70033	2.12	0.034**	0.6051132	15.11014
Kurumsal Yönetim Komitesi Bağımsız Üye Sayısı	2.744709	10.24238	0.27	0.789	-17.32999	22.81941
Denetim Komitesi Üye Sayısı	10.15566	10.51679	0.97	0.334	-10.45687	30.7682
Denetim Komitesi Bağımsız Üye Sayısı	14.92218	6.216635	2.4	0.016**	2.737801	27.10656
Riskin Erken Saptanması Komitesi Üye Sayısı	1.81447	2.768287	0.66	0.512	-3.611272	7.240211
Finansal Kaldıraç Oranı	-88.17502	44.64307	-1.98	0.048**	-175.6738	-0.67622
Aktif Büyüklük (log)	76.16363	21.65121	3.52	0.000***	33.72804	118.5992
Sabit Terim	-811.0527	203.3372	-3.99	0.000***	-1209.586	-412.519
/sigma_u	135.3779	23.0749	5.87	0.000	90.15187	180.6038
/sigma_e	41.30678	3.319373	12.44	0.000	34.80093	47.81264
Rho	0.9148298	0.0290053			0.8428698	0.958709
Wald chi2(9)	75.22					
Prob> chi2	0.000					

*p <0,1; ** p<0,05; *** p<0,01

Tesadüfi Etkiler Tobit Regresyon analiz sonuçlarının yer aldığı Tablo 3.2.'nin açıklaması şu şekildedir:

- Kurumsal yönetim notu ile öz sermaye karlılığı ve piyasa değeri/defter değeri oranları arasında istatistiksel bir ilişki bulunamamıştır. Yani her iki değişkenin de kurumsal yönetim skoru üzerinde bir etkisi söz konusu değildir.
- Kurumsal yönetim notu ile kurumsal yönetim komitesi bağımsız üye sayısı, denetim komitesi üye sayısı ve riskin erken saptanması komitesi üye sayısı arasında istatistiksel bir ilişki yoktur.
- Kurumsal yönetim komitesi üye sayısı ve denetim komitesi bağımsız üye sayısı artışına bağlı olarak istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde kurumsal yönetim notunun da arttığı anlaşılmıştır.
- Finansal kaldıraç düzeyi yüksek olan şirketlerin düşük olan işletmelere oranla daha düşük kurumsal yönetim notuna sahip oldukları saptanmıştır.
- Firmaların aktif büyüklüğünün artması istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde kurumsal yönetim notunda da artışı getirmektedir.

Marjinal etkiler, bağımsız değişkenlerdeki bir birimlik değişime karşı bağımlı değişkendeki etkiyi gösteren etkilerdir. Çalışmadaki marjinal etkiler modeline göre yapılan analizden elde edilen analiz sonuçları tablo 5'deki gibidir.

Tablo 5. Tobit Analiz Sonuçlarının Marjinal Etkileri

Bağımsız Değişkenler	dy/dx	Standart Hatalar	z	P>z	%95 Güven Düzeyi	
Öz sermaye Karlılığı	-3.57833	9.693043	-0.37	0.712	-22.5764	15.41968
Piyasa Değeri/Defter Değeri	-1.81316	1.577661	-1.15	0.25	-4.90532	1.278997
Kurumsal Yönetim Komitesi Üye Sayısı	2.191694	1.066053	2.06	0.04**	0.102268	4.28112
Kurumsal Yönetim Komitesi Bağımsız Üye Sayısı	0.76557	2.854717	0.27	0.789	-4.82957	6.360712
Denetim Komitesi Üye Sayısı	2.832675	2.973804	0.95	0.341	-2.99587	8.661224
Denetim Komitesi Bağımsız Üye Sayısı	4.162179	1.845737	2.26	0.024**	0.544601	7.779759
Riskin Erken Saptanması Komitesi Üye Sayısı	0.506102	0.777222	0.65	0.515	-1.01723	2.02943
Finansal Kaldıraç Oranı	-24.5943	13.203	-1.86	0.062*	-50.4717	1.283129
Aktif Büyüklük (log)	21.24399	7.453752	2.85	0.004***	6.634905	35.85307

*p <0,1; ** p<0,05; *** p<0,01

Tobit analiz sonuçlarının marjinal etkilerinin yer aldığı Tablo 5 şu şekilde ifade edilebilir:

- Kurumsal yönetim komitesi üye sayısının her bir birimlik artışında kurumsal yönetim notunda yaklaşık 2.19' luk bir artış gerçekleşmektedir.
- Denetim komitesi bağımsız üye sayısının her bir birimlik artışı, firmaların kurumsal yönetim notunda yaklaşık 4.16' lık bir artışa neden olmaktadır.
- Finansal kaldıraç oranının bir birim daha yüksek olması, firmaların kurumsal yönetim notunu yaklaşık 24.5 daha az gerçekleştirmektedir.
- Aktif büyüklüğü bir birim daha büyük olan işletmelerin olmayanlara kıyasla kurumsal yönetim notu yaklaşık 21.24'lük bir artış göstermektedir.

Çalışmada tobit regresyon analizinin ikinci kısmında kurumsal yönetim endeksine dahil olan firmaların analizi yapılmıştır. Bundan dolayı sadece kesikli (truncated) gözlemler analize dahil edilmiştir. Bu modeldeki kesikli ile kastedilen, sadece kurumsal yönetim endeksine dahil edilen işletmelerin var olduğu bir modelin kurulmuş olmasıdır. Modelin sonuçları aşağıdaki Tablo 6'da gösterildiği gibidir.

Tablo 6. Kesikli (Truncated) Tobit Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Stn. Hatalar	z	P>z	%95 Güven Düzeyi	
Öz sermaye Karlılığı	1.633833	2.535137	0.64	0.519	-3.334943	6.60261
Piyasa Değeri/Defter Değeri	0.46542	0.389909	1.19	0.233	-0.2987879	1.229629
Kurumsal Yönetim Komitesi Üye Sayısı	0.385126	0.213629	1.8	0.071*	-0.0335797	0.803832
Kurumsal Yönetim Komitesi Bağımsız Üye Sayısı	0.532859	0.617495	0.86	0.388	-0.6774087	1.743127
Denetim Komitesi Üye Sayısı	1.462569	0.570226	2.56	0.010***	0.3449465	2.580192
Denetim Komitesi Bağımsız Üye Sayısı	1.88862	0.433072	4.36	0.000***	1.039814	2.737427
Riskin Erken Saptanması Komitesi Üye Sayısı	0.507875	0.164978	3.08	0.002***	0.1845238	0.8312257
Finansal Kaldıraç Oranı	0.463614	1.756633	0.26	0.792	-2.979324	3.906552
Aktif Büyüklük (log)	1.76589	0.654075	2.7	0.007***	0.483926	3.047854
Sabit Terim	60.50476	5.80602	10.42	0.000***	49.12517	71.88435
/sigma	3.026612	0.204054	14.83	0.000***	2.626673	3.426551
Wald chi2(9)	=	124.58				
Prob> chi2	=	0.000				

*p <0,1; ** p<0,05; *** p<0,01

Kesikli (Truncated) Tobit Regresyon analiz sonuçlarının yer aldığı Tablo 6 şu şekilde açıklanabilir:

- Bu modelde de hem öz sermaye karlılığının hem de piyasa değeri/defter değeri oranının kurumsal yönetim notu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı saptanmıştır. Aynı zamanda arada istatistiksel anlamlı bir ilişki de söz konusu değildir.
- Kurumsal yönetim komitesi bağımsız üye sayısının kurumsal yönetim notu üzerinde bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır.
- Kurumsal yönetim notu üzerinde pozitif etkileri olan değişkenler ise, kurumsal yönetim komitesi üye sayısı, denetim komitesi üye sayısı, denetim komitesi bağımsız üye sayısı ve riskin erken saptanması komitesi üye sayısıdır. Söz konusu değişkenler kurumsal yönetim notunu pozitif yönde etkilemektedir.
- Kurumsal yönetim notu ile finansal kaldıraç düzeyi arasında herhangi bir ilişki saptanmamıştır.
- Firmaların aktif büyüklüğü artışına bağlı olarak kurumsal yönetim notlarının da arttığı tespit edilmiştir.

Kesikli (truncated) regresyon modelindeki marjinal etkilere bakıldığında ise elde edilen sonuçlar Tablo 7'de şu şekilde yorumlanmaktadır.

Tablo 7. Kesikli (Truncated) Tobit Regresyon Modeli Marjinal Etkileri

Bağımsız Değişkenler	dy/dx	Standart Hatalar	Z	P>z	%95 Güven Düzeyi	
Öz sermaye Karlılığı	1.633833	2.535137	0.64	0.519	-3.334943	6.60261
Piyasa Değeri/Defter Değeri	0.4654204	0.3899094	1.19	0.233	-0.2987879	1.229629
Kurumsal Yönetim Komitesi Üye Sayısı	0.3851261	0.2136294	1.8	0.071*	-0.0335797	0.803832
Kurumsal Yönetim Komitesi Bağımsız Üye Sayısı	0.5328594	0.617495	0.86	0.388	-0.6774087	1.743127
Denetim Komitesi Üye Sayısı	1.462569	0.5702262	2.56	0.010***	0.3449465	2.580192
Denetim Komitesi Bağımsız Üye Sayısı	1.88862	0.4330723	4.36	0.000***	1.039814	2.737427
Riskin Erken Saptanması Komitesi Üye Sayı	0.5078748	0.164978	3.08	0.002***	0.1845238	0.8312257
Finansal Kaldıraç Oranı	0.4636142	1.756633	0.26	0.792	-2.979324	3.906552
Aktif Büyüklük (log)	1.76589	0.6540753	2.7	0.007***	0.483926	3.047854

*p <0,1; ** p<0,05; *** p<0,01

Tablo 7'de yer alan Kesikli (truncated) Modelden elde edilen analiz sonuçları şu şekilde ifade edilebilir:

- Kurumsal yönetim komitesi üye sayısının her bir birim artışında kurumsal yönetim notunda yaklaşık olarak 0.38'lik bir artış görülmektedir.
- Denetim komitesi üye sayısındaki her bir birimlik artış kurumsal yönetim notunda yaklaşık olarak 1.46 oranında bir artışa neden olmaktadır.
- Denetim komitesi bağımsız üye sayısının bir birimlik artışı kurumsal yönetim notunu yaklaşık 1.88 oranında artırmaktadır.
- Riskin erken saptanması komitesinin her bir birim artışında kurumsal yönetim notu yaklaşık olarak 0.50 oranında artmaktadır.
- Aktif büyüklüğün bir birimlik artışı kurumsal yönetim notunda yaklaşık olarak 1.76'lık bir artışa neden olmaktadır.

4. Sonuç

Dünya'daki finansal skandallar neticesinde oldukça önemli hale gelen kurumsal yönetim, her geçen gün bu skandalların sayısının artması ile birçok ülkede uygulanmaya başlanan bir sistem olmuştur. Kurumsal yönetimin kurum içinde rutin bir denetim getirmesi, firmaları daha güvenilir kılmıştır. Dünya'daki gelişmeler ile birlikte Türkiye'de de kurumsal yönetim alanında çalışmalar başlatılmış ve 2002 yılında kurumsal yönetim ilkeleri yayınlanmıştır. Daha sonra SPK'nın yayınladığı bir çok tebliğ ile kurumsal yönetim ilkelerine uyum zorunlu hale getirilmiştir. Ülkemizde kurumsal yönetim ile ilgili olan en önemli gelişmelerden biri de 2007 yılında firmaların kurumsal yönetim notlarının hesaplanmaya başlanmasıdır. 2007 yılından itibaren isteyen her firma kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecesini ölçtürebilmektedir. Derecelendirme şirketleri tarafından belirlenen kurumsal yönetim notları, şirketleri daha güvenilir hale getirmiştir.

Bu çalışmada, kurumsal yönetim notu hesaplanmış olan firmaların notlarının artması ya da azalması durumuna etkili olan unsurlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada kurumsal yönetim ile ilintili bağımsız ve kontrol değişkenler belirlenmiş ve bunların kurumsal yönetim notu üzerinde bir etkisinin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu analiz için sınırlı bağımlı değişken modeli olan Tobit regresyon modeli kullanılmıştır. Bu analizde hem kurumsal yönetim endeksine dahil olan ve olmayan tüm firmaların dahil olduğu sansürlü model hem de sadece kurumsal yönetim endeksine dahil olan firmaların dahil edildiği kesikli model kullanılmış olup, bağımsız ve kontrol değişkenlerinin kurumsal yönetim notu üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Elde edilen analiz sonuçlarına göre, kurumsal yönetim endeksine dahil olan ve olmayan firmaların yer aldığı sansürlü modelde ve sadece kurumsal yönetim endeksine dahil olan firmaların yer aldığı kesikli modelde, kurumsal yönetim notu ile firmaların finansal performansları arasında bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Yönetim performansının en önemli belirleyicilerinden biri olan öz sermaye karlılığının artması işletmelerin kurumsal yönetim notunu artırmadığı belirlenmiştir. Ayrıca yine şirket değerlemesinde kullanılan en önemli oranlardan biri olan piyasa değeri/defter değerinin artması söz konusu şirketlerin kurumsal yönetim notunu artırmamaktadır. Bu bağlamda; daha yüksek öz sermaye karlılığı ve/veya piyasa değeri/defter değeri oranlarının daha yüksek endeks notuna sahip olma anlamına gelmediği anlaşılmaktadır. Ancak kurumsal yönetim unsurlarından sayılan bazı komitelerin üye sayılarının artması kurumsal yönetim notunu pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Kurumsal yönetim endeksine dahil olan ve olmayan işletmelerin dahil olduğu modelde kurumsal yönetim komitesi üye sayısının ve denetim komitesi bağımsız üye sayısının artması kurumsal yönetim notunu artırdığı görülmüştür. Sadece kurumsal yönetim endeksine dahil olan şirketlerin ele alındığı modelde ise; kurumsal yönetim komitesi üye sayısı, denetim komitesi üye sayısı, denetim komitesi bağımsız üye sayısı ve riskin erken saptanması komitesi üye sayısı kurumsal yönetim notunu pozitif yönde etkilemektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, işletmelerin kurumsal yönetim endeksine dahil olmaları ya da olmamaları durumu fark etmeksizin kurumsal yönetim notlarının finansal performans oranlarından etkilenmediği belirlenmiştir. Yani işletmelerin yüksek finansal performans göstermeleri yüksek kurumsal yönetim notuna sahip olabilecekleri anlamına gelmemektedir.

Gelecekte kurumsal yönetim endeksine dahil olan firmaların yer aldığı modeller üzerinde daha fazla çalışılacağı düşünülmektedir. Böylece gelecek yıllarda daha büyük veri setleri ile ve kurumsal yönetim notunu etkileyebilecek farklı değişkenlerle çalışılarak modeller tekrarlanabilir ya da farklı model ve analiz teknikleri ile sonuçlar incelenebilir.

Kaynakça

- Aysan, M. A. (2007). *Kurumsal Yönetim ve Risk*. İstanbul: Elif Ofset
- Bai, C., Liu, Q., Lu, J. Z., Songand, F. M. and Zhang, J. (2002). Corporate Governance and Firm Valuations in China, *Social Science Research Network*, 1-35.
- Bhasin, M. L. (2012). Voluntary Corporate Governance Disclosures: Evidence From a Developing Country, *Far East Journal of Psychology and Business*, 9(2): 10-31.
- Black, B., Jang, H. and Kim, W. (2006). Does Corporate Governance Affect FirmValue?: Evidence From Korea, 08.06.2014 tarihinde <http://www.haas.berkeley.edu/groups/finance/black.pdf>. adresinden erişildi.
- Büyüksalvarcı, A. ve Abdioğlu, H. (2010). İMKB Kurumsal yönetim Endeksinde İşlem Gören Şirketlerin Finansal ve Finansal Olmayan Belirleyicileri: İMKB İmalat Sektöründe Bir Uygulama, *Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı (MÖDAV)*, 3: 119-143.
- Chiang, H. and Chia, F. (2005). An Empirical Study of Corporate Governance and Corporate Performance. *The Journal of American Academ of Business*, 6(1): 95-101.
- Çarıkcı, İ. H., Kalaycı, Ş. ve Gök, İ. Y. (2009). Kurumsal Yönetim-Şirket Performansı İlişkisi: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1): 51-72.
- Dağlı, H., Ayaydın, H. ve Eyüpoğlu K. (2010). Kurumsal Yönetim Endeksi Performans Değerlendirmesi: Türkiye Örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 48: 18-31.
- Dalğar, H. ve Çelik, İ. (2011). Kurumsal Yönetimin İşletmelerin Finansal Yapısına Etkileri: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) Üzerine Bir İnceleme, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(557): 99-110.
- Davies, A. (2006). *Best Practice in Corporate Governance: Building Reputation and Sustainable Success*, Gower Publishing Limited.
- Deloitte (2007). *Kurumsal Yönetimin Anonim Ortaklıklarda Yansımaları*. İstanbul: Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği Deloitte Ortak Yayını, Kurumsal Yönetim Serisi, 1-20.
- Gompers, P., Ishiil, J. and Metrick, A., (2003). Corporate Governance and Equity Prices, *The Quarterly Journal of Economics*, 118(1): 107- 155.
- Gruszczynski, M., (2006). Corporate Governance and Financial Perfomance of Companies in Poland. *International Advances in Economic Research*, 12: 251-259.
- Gürbüz, A. O. ve Ergincan, Y. (2004). *Kurumsal Yönetim Türkiye'deki Durumu ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Hart, O. (1995). Corporate Governance: Some Theory and Implications, *The Economic Journal*, 105 (430): 678-689.
- Karamustafa, O., İ. Varıcı, ve B. Er, (2009). Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Firmalar Üzerinde Bir Uygulama, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1): 100-119.
- Kılıç, S. (2011). İMKB Kurumsal yönetim Endeksine Dahil Olan Şirketlerin Getiri Performanslarının Ölçülmesi, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48 (552): 45-58.

- Kim, H. J. and Yoon, S. S. (2007). Corporate Governance and Firm Performance In Korea, *Malaysian Accounting Review*, 6(2): 1-17.
- Klein, P., Shapiro, D. M. and Young, J. (2005). Corporate Governance, Family Ownership and Firm Value: The Canadian Evidence, *Corporate Governance: An International Review*, 13(6): 769-784.
- Koç, İ. Ö, Yalın, P. ve Yavuz, N. (2004). AB'ye Entegrasyon Sürecinde Kurumsal Yönetim ve Öncü İki Sektör Üzerine Uygulama, Geleneksel Finans Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü & Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu. İstanbul.
- Korent, D., Dundek, I. and Calopa, M. K. (2014). Corporate Governance Practices and Firm Performance Measured by Croatia Corporate Governance Index (CCGI), *Economic Research*, 27(1): 222-231.
- Oman, C. (2001). Corporate Governance and National Development, *OECD Technical Papers*, No. 180.
- Sakarya, Ş., Kutukız, D. ve Ülker, Y. (2012). Küresel Finansal Krizler Sonrası Kurumsal Yönetim Alanındaki Gelişmeler: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi (İMKB XKURY) Bazında Bir İnceleme, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II*, Malatya.
- Şengür, E. D. ve Özbek Püskül, A. S. (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksindeki Şirketlerin Yönetim Kurulu Yapısı ve İşletme Performansının Değerlendirilmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31: 33-50.
- Tobin, J. (1958). Estimation For Relationships With Limited Dependent Variables, *Econometrica*, 26 (1): 24-36.
- Velnapy, T. (2013). Corporate Governance and Firm Performance: A Study of Srilankan Manufacturing Companies, *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(3): 228-236.
- www.spk.gov.tr, (07.09.2017) (22.12.2017)
- www.saharating.com, (12.11.2014)
- www.tkyd.org, (02.03.2015)
- www.borsaistanbul.com , (08.09.2015)
- http://www.ats.ucla.edu/stat/r/dae/tobit.htm, (04.07.2015)

Sultan Abdülhamid'e Muhalif Devlet Memurlarından Süleyman Kadızâde Rıfat'ın "Padişah Aldattı mı Aldandı mı" Adlı Eserinde Meşrutiyet Eleştirisi

Hüseyin Vehbi İmamoglu*

Sinop Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

orcid.org/0000-0002-7182-4627

Öz

Sultan Abdülhamid, iktidarı boyunca iç ve dış pek çok olayla mücadele etmiş ve devleti ayakta tutmaya çalışmıştır. Ancak uyguladığı yöntemler, çoğu kişi tarafından anlaşılamamıştır. Başta Avrupalı devletler olmak üzere, Ermenilerin başını çektiği gayr-i Müslim azınlıklar ve İttihat ve Terakki gibi muhalif hareketler, padişahı tahttan indirmek için uzun uğraşlar vermişlerdir. Darbe girişiminden suikast girişimine kadar pek çok badire atlatan Sultan Abdülhamid, Ermeni olaylarının üstesinden gelse de, meşrutiyetçi muhalefete karşı nihai anlamda direnememiştir. Kendisine yöneltilen suçlamaları hiçbir zaman kabul etmeyen Sultan, dönemindeki icraat ve uygulamalarla ilgili olarak, zamanın şartlarının öyle hareket etmesini gerektirdiği şeklinde kısa bir açıklama yapmakla yetinmiştir. Süleyman Kadızâde Rıfat ise, Mekteb-i Sultani'den mezun olup meşrutiyet devrinde yaşamış ve memurluk yapmış bir devlet görevlisidir. II. Meşrutiyet döneminde eleştirel bir üslupta yazılmış ve ittihatçı bakış açısına sahip "Padişah Aldattı mı Aldandı mı" adlı eserinde, Sultana olan meşrutiyet eleştirisini sert bir şekilde dile getirmiştir. Sultan Murad'ın zât-ı şahaneye yazılmış bir tezkiresi olarak bilinen eser, Sultan Abdülhamid devrine ilişkin olayları, taşra memurları ve devlet adamlarının icraatları ve halkla olan ilişkileri içermektedir. Genel itibarıyla Sultan Abdülhamid'in idaresini istibdad olarak nitelerek, meşrutiyeti gerekli gören ve her iki idare tarzının kıyaslamasını taşra memurları ve devlet adamlarının icraatlarıyla açıklamaya çalışan yazar, özellikle taşradaki devlet memurlarının köylü halkla olan münasebetlerini konu edinerek, düşüncelerini temellendirmeye çalışır. Örnek verdiği bazı devlet adamlarının, Padişah'a olan tutumlarını da ayrı ayrı değerlendirerek, yapılan uygulama ve icraatları, vatan ve millet düşmanlığı olarak yorumlar. Halkın içinde bulunduğu şartların zorluğunu, kendilerine yapılan baskı ve şiddette arayarak, meşrutiyet rejimine olan gerekliliği, yer yer aşırıya kaçan ifadelerle, bu rejimi yerleştirmeye çalışan devlet adamları ve orduyu övgüyle yâd ederek savunur. Vaktiyle Sultan Murad'ın Sultan Abdülhamid'e yazdığı bir tezkireyle Sultan Abdülhamid yönetiminin eksik ve hatalarını ortaya koymak ister. Son aşamada Padişah'ı da aldattıklarını iddia ederek, meşruti yönetimin halk için neden gerekli olduğu sorusuna cevap vermeye çalışır. Olayları öznel bir bakış açısıyla değerlendiren ancak bizzat tanık olduğu vakalara yer vermesi bakımından ilk derece kaynaklık değeri olan Kadızâde Rıfat, eleştirel tarih yazımında önemli bir eser kaleme almış; meşrutiyet eleştirisini henüz görev başındayken çarpıcı bir şekilde dile getirerek döneme ait okunması ve incelenmesi gereken bir eser oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Kadızâde Rıfat, Sultan Abdülhamid, Meşrutiyet, İstibdad, İttihat ve Terakki

A Criticism of Constitutionalism in “Did the Sultan deceive or was he deceived” Worko Süleyman Kadızâde Rifat one of the State Officials Opposing Sultan Abdulhamid

Abstract

Sultan Abdulhamid struggled with many domestic and foreign events during his reign and tried to make the nation survive. However, the methods that he applied were not understood by many. Especially European countries, non-Muslim minorities led by Armenians and opponents such as committee of union and progress tried a lot to dethrone the sultan. Sultan Abdulhamid, who survived lots of crises from coup attempt to assassination attempt, could not resist the constitutionalist opposition ultimately although he overcame Armenian incidents. Sultan, who never accepted the accusations made to him, just made a short explanation about the practices and applications of his time that the conditions of the time required him to act that way. Süleyman Kadızâde Rifat is a state official who graduated Mekteb-i Sultani, lived during constitutional monarchy and worked as an official. In his work “Did the Sultan deceive or was he deceived”, which was written during second constitutional era with a critical style and unionist point of view, he expressed his constitutionalism criticism to Sultan harshly. The work, which is known as a collection of biographies written to Sultan Murad Majesty, includes the incidents of Sultan Abdulhamid era, practices of rural officials and statesmen and relations with the public. The author who describes Sultan Abdulhamid’s ruling as tyranny in general and considers constitutionalism as necessary tries to compare the two regimes by explaining the practices of rural officials and statesmen and tries to base his thoughts by discussing the relations between rural officials and villagers. He assesses the attitudes of some statesmen to Sultan separately and interprets the practices and applications performed as enmity for country and nation. He explains the difficulty of the conditions the nation is in through the pressure and violence exerted on them and advocates the necessity for constitutionalism with exaggerated expressions in some places by speaking highly of the statesmen and the army trying to bring this regime. He tries to show the shortcomings and mistakes of Sultan Abdulhamid regime through a collection of biographies written by Sultan Murad to Sultan Abdulhamid once. In the last stage, he claims that the Sultan was also deceived and tries to answer the question of why constitutionalism is necessary for the people. Kadızâde Rifat created a significant work in critical history literature since he included cases he personally witnessed and his work had a value of first-degree resource although he assessed the events with a subjective point of view; he expressed the criticism for constitutionalism dramatically while he was still on duty and he created a work about the era which should be read and analyzed.

Keywords: Süleyman Kadızâde Rifat, Sultan Abdulhamid, Constitutionalism, Tyranny, committee of union and progress

1. Giriş

Sultan Abdülhamid dönemi, Batılılaşma fikirlerinin zirve yaptığı bir zaman dilimini ifade eder. Batılılaşma fikirleri Tanzimat Fermanıyla başlayan İslahat Fermanıyla devam eden ve bu fermanların hedeflediği yapısal ve kurumsal değişikliklerle şekillenen uzunca bir geçmişe sahiptir. XIX. yüzyılın başından itibaren tahta çıkan her padişah, öyle ya da böyle bir modernleşme çabası içinde olmuş ve pek çok ileri gelen devlet adamı, söz konusu modernleşmenin ölçüsünü Avrupalılaşma/Batılılaşmada aramıştır. Bu uğurda yapılmaya çalışılan icraatlar, Sultan Abdülhamid devrinde meşrutiyet sistemine geçilmesi anlamına gelen Kanun-i

Esasi'nin ilanına kadar gitmiştir. Ancak gerek zamanın şartları gerekse de Sultan Abdülhamid'in şahsi fikirleri, bir anlamda meşrutiyetin ilan edilmesini sağlayan anlayışla aralarını açmıştır. XIX. yüzyıl boyunca devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulmanın formülü olarak Batılılaşmak gerektiğini ileri süren devlet adamlarının başını çektiği gurubun, gittikçe örgütlü bir şekilde düşüncelerini kabul ettirmek istemeleri, zaman zaman dönemin padişahlarıyla çatışmaya girmelerine sebep olmuştur. Bu anlamda Sultan Abdülaziz devrinde Yeni Osmanlılar adıyla kurulmuş olan cemiyet, örgütlü muhalefetin siyasete yön verme çabası içinde olduğunu gösterir nitelikte hareket etmiştir. Söylemlerini Avrupa'da yaygın şekilde dile getirilen hürriyet, eşitlik ve anayasa kavramları etrafında yoğunlaştırmış ve meşrutî bir yönetim arzusuyla önceleri gizli, ardında basın yayın yoluyla aleni bir şekilde Sultan Abdülaziz yönetimine başkaldırmıştır (Hanioğlu, 1985; Sungu, 1999). Sultan Abdülaziz'in direnmesi üzerine, farklı alternatifler üzerinde duran dernek, padişahın şüpheli ölümünden sonra meşrutî yönetime sıcak bakan Sultan Abdülhamid'i tahta çıkarmaya muvaffak olmuşlardır. Artık bütün gayretleriyle yeni padişahın beklentilerinin karşılanması için mücadele eden dernek, Sultan Abdülhamid'den de istedikleri yönetim tarzını göremediklerini ifade ederek, yeniden ayaklanmış ve bu defa İttihad-i Osmanî adı altında faaliyetlerine devam etmişlerdir (Ramsaur, 1972: 30).

Sultan Abdülaziz'i devirerek etkinliğini ispat eden muhalifler, meşrutiyet rejimini ilan etmeye söz veren şehzade Abdülhamid'i tahta çıkarmışlardır. Muhalifler Tanzimat reformlarını yerinde görmekle birlikte yeterli bulmuyorlardı. Sultan Abdülaziz'in bir darbeyle tahttan indirilmesi, söz konusu muhalefetin kararlılığını ortaya koyar niteliktedir. Nihai anlamda amaç, anayasal sisteme geçmektir ve bu uğurda padişahın darbe ile tahttan indirilip başka bir ismin tahta çıkarılmasına varan operasyonlara başvurulmuştur (Engin, 2011: 18). Nitekim devletin ileri gelen bürokratlarından Mithat Paşa'nın desteğiyle kendilerini sağlama alan muhalifler, bir adım daha ileri giderek Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'yi de ikna ederek istedikleri darbeyi yapmaya muvaffak olmuşlardır. Darbenin kendilerince haklı gerekçesi, devletin içinde bulunduğu durumdu. Ancak bu durumu kullanan yalnızca onlar değildi. Avrupalı devletler de Osmanlı Devleti'ne müdahale etmenin bir fırsatını daha elde etmenin peşinde, meşrutiyet yanlılarını Sultana karşı destekliyorlardı. Söz konusu dönemde tahtın birinci varisi olan Sultan Murad, muhaliflerin beklentilerine uygun bir profil çizmekteydi; ancak devleti idare edemeyecek kadar sağlık sorunları vardı. Bu nedenle tahta çıkarılmasına rağmen, yerini Sultan Abdülhamid'e devretmek zorunda kalmıştı. Bir anda tahta çıkan Sultan Abdülhamid, ilk iş olarak uzun zaman beklenen meşrutiyeti ilan etme hazırlıklarına başladı. Ardından muhalif hareketin en önde gelen simalarından Mithat Paşa'yı da sadrazam olarak tayin etti. Ancak sorun bundan sonra başlayacaktı. Çünkü muhaliflerin istekleriyle mevcut durum ve Sultan Abdülhamid'in siyasi fikirleri uyuşmuyordu ve kısa bir süre sonra Rus harbini bahane eden Sultan, meclisi süresiz tatil ettiğini açıkladı. Böylece meşrutî yönetim fiili olarak başlamadan bitiyordu. Sultanın devleti idare etme şekli de ayrıca eleştiri konusuydu. Gerek meclisi kapatması gerekse de kişilik yapısı ve devleti yönetme anlayışı, devrine "istibdad devri"

yakıştırılmasına neden olmuştu. Bu söylemin muhalifler tarafından toplumun geneline yayılmak istendiği aşikârdır. Bununla birlikte Sultanın göreve getirdiği kimi bürokratların halk tabanında hoşnutsuzluğa sebep olacak bir mahiyet arz etmesi de eleştirilere kapı aralıyordu. Eleştiriler o kadar ileri boyutlara varmıştı ki, Sultan Abdülhamid'in bizzat göreve getirdiği devlet adamları dahi muhalif düşünceleri benimseyebilmişlerdi. Kadızâde Süleyman Rıfat da bu tip memurlara çarpıcı bir örnektir. Kaleme aldığı eserinde eleştirilerini açıkça dile getirmekten çekinmeyen Kadızâde Rıfat, hal-i hazırda devlet kademesinde yer aldığı için, bazı olaylara bizzat şahit oluyor veya kulağına doğrudan ya da dolaylı olarak uygulamalar hakkında malumat geliyordu. Aynı zamanda Padişaha yönelik yürütülen faaliyetlerden de haberdar olan Kadızâde, eserinde tarafını açıklamaktan çekinmiyor ve muhaliflerin görüşlerini temellendirecek önerilerde bulunuyordu. "Padişah Aldattı mı Aldandı mı" adlı eser, Kadızâde Rıfat'ın Sultan Abdülhamid devri siyasi yapısını ele alıp eleştirdiği, devlet adamlarının uygulamalarını değerlendirerek muhalif düşüncelerin haklılığını ortaya koymaya çalıştığı ve mevcut sorunların kaynağını meşruti idarenin olmayışında arayarak Padişaha bu yönde eleştirilerde bulunduğu bir eserdir. Dil itibarıyla oldukça keskin ve sert bir uslûba sahip olan Kadızâde, henüz görev başındayken bir başka deyişle az ya da çok olayların içinde veya olaylara ve kişilere şahitken böyle bir eser kaleme alması, dönemi muhaliflerin ve devlet memurlarının gözünden görme noktasında tarihsel bir katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada Kadızâde Rıfat'ın eserinde yer verdiği ifadelerle blok alıntılar yapılmak suretiyle yer verilecek ve kendi ağzından bakış açısı ortaya konmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda eserinde yer verdiği olay ve kişiler hakkında tarihsel dokümanlardan karşılaştırma yapmak suretiyle bilgi verilecektir. Son aşamada ise, yine kendi düşüncesiyle meşruti yönetim eleştirisi ve bu yolda giriştiği temellendirme çabası, diğer tarihi kaynaklarla birlikte değerlendirilecektir.

2. Kadızâde Rıfat'ın Vergi Memurları ve Vergiler Hakkındaki Eleştirileri

Kadızâde Rıfat'ın en büyük eleştirisi, devrin memurları ve onların taşradaki uygulamaları üzerinedir. Devletin içinde bulunduğu durum ve özellikle ekonomik açıdan yaşanan sıkıntılar, halkı derinden etkilerken; devlet memurlarının da halkla olan ilişkileri zaman zaman sorun oluşturmaktadır. Bu anlamda vergi toplama işini halk üzerinde bir egemenlik kurma ve onları sömürme aracı olarak yorumlayan Kadızâde, devletin memurları denetlemediğinden ve hatta sistemin bu uygulamalara kapı araladığından söz etmektedir:

Devr-i sâbıkda istibdad taraftarı olan memurlar halkın başına bela kesilmişlerdi. Ve bâ husus Anadolu ahalişi adeta bu zalimlere haraçgüzâr olmak ve zincir esaretleri altında eğilmekteydiler. Ahali bunlara karşı tevazu gösterdikçe bunlar şımarıyor, adeta milleti kendilerine köle olmak üzere yaratılmış oldukları zehablarına kadar varıyorlardı. Binaenaleyh bunlar Anadolu'da yapmış olduğu tecâvuzat ve kanûnî şeknâne muamelâtını Rumeli cihetlerinde yapmak kâbil olmuyordu. Köylü lisanınca alçak eşeğe binmek kolay olur fehvâsınca Anadolu'da ve bâ husus Kastamonu'da vur abalya gidiyordu. Şu fakir milletten vergi temini, pul parası, köprü parası, maarif techizât hazine nâmlarıyla paralardan başka, bir de arada sırada Hicaz îanesi, Ayn-ı Zübeyde, Ayn-ı Zerka su yolları

iânesi alırlardı. Bunlara iâne demekten ihtirâz etmek lazımdır. Zira bunlar her ne kadar iâne namı altında alınıyor ise de, hemen hemen vergi kadar cebriydi (Kadıızâde Rıfat, 2017: 20).

Şüphesiz Sultan Abdülhamid devri, ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemi ifade eder. Devletin moratoryum ilan ettiği ve dış borçların ödemesini yapamayacağını bildirdiği bir dönemde, Sultan tahta çıkar çıkmaz yeni bir mali politika belirlemiştir. 1879 yılından itibaren uygulamaya konulan bu yeni sisteme göre Sultan Abdülhamid, öncelikle devlet bütçesini denkleştirmeye ve harcamalar üzerinde sıkı bir denetim getirmeye çalışmıştır. Bu yolda yapılan ilk icraat, bir dizi tasarruf tedbiri almak olmuştur ki, memur maaşlarının azaltılması buna bir örnektir (BOA, MF. MKT: 195/70). Bununla birlikte memurların yetersizliği konusu da ele alınmış ve atanmalarından yaptıkları görevlerdeki başarılarına kadar takipleri sağlanarak, görevlerini layıkıyla yapanlara daha yüksek maaş verilmesi de kararlaştırılmıştır (Çevik, 1988: 40). Ancak bu dönemde memur sayısındaki hızlı artış, söz konusu meselenin icrasında birtakım problemler ortaya çıkarmaktaydı. Bunların başında özellikle taşrada görev alan memurların denetimi konusu gelir. Sultanın idari yapılanmada yaptığı reformlardan sonra, vilayetlerde birçok müdürlük oluşturulmuş ve memur maaşlarında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Çıkarılan yeni yasalarla memur maaşları, mevki ve rütbeye göre yeniden şekillendirilmiş; ayrıca memur olabilmek için sınav ve diploma şartı konulmuştur. Memuriyete yeni girenler, en alt basamaktan başlamak üzere, en az iki yıl görev yapmak koşuluyla bir üst mertebeye geçirilmiş ve emeklilik ve azilleri yasalarla belirlenmiştir (Karal, 1983: 336). Elbette işleyiş tam anlamıyla planlandığı gibi yürümemiştir. Yapılan yenilik ve reformlar, çalışma hayatını şekilsel olarak değiştirmiş olmakla birlikte, sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi bir çalışma hayatı oluşturulamamıştır (Deniz, 2012: 251). Devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sıkıntılar, taşrada görev yapan memurların gereği kadar takibinin yapılamamasına sebep olmuştur. Bu durumu kendi şahsi menfaatleri için kullanan bazı memurlar ise, halka vergi toplama bahanesiyle birtakım haksız yükümlülükler getirmişler ve halkı devlet aleyhine isyana sürüklemişlerdir. Devlet işletmelerinde çalışan işçiler de benzer şekilde isyan etmişler ve çalışma koşullarını öne sürerek greve gitmişlerdir (Deniz, 2007: 136). Taşradaki idari yapılanma, Tanzimat'tan beri süregelen yenilik hareketlerinin bir sonucu olarak, İdare Meclislerinin teşkilini zorunlu kılmaktaydı. Buna göre sancaklarda, "Liva İdare Meclisi" oluşturulurken; kazalarda kaymakamın yönetiminde "Kaza İdare Meclisi" oluşturulmuştu. Buradaki temel amaç, yönetim, yargı ve maliye işlerinde idarecilere yardımcı olmak ve gerekli kararları hızlı bir şekilde alıp uygulamaya koymaktı (Çadırcı, 1997: 253). Ancak sözü edilen denetim yetersizliği, yerel idareci ve memurların usulsüz işlemler yapmalarına ortam hazırlıyordu. Kadıızâde eserinde bu durumu şöyle ifade eder:

Umûr-u hükümette bir iş üzerinde bulunmak aralıkta mutasarrıf kaymakam, kadı ile yek diğerlerine rekâbet edercesine görüşmek ve birbirlerini çürütmek mu'tadları bulunduğundan ve daha doğrusu memurün hükümetle beraber olarak, milleti soymak için bundan ahsen-i tarik olamayacağından dolayı memurîne hulûldan sonra, milleti bîmuhabba ezmekte, ez cümle Dersaadet'ten gelen memurları bi cemm-i ğafir tarafından üç beş saatlik mesafelere kadar istikbâl etmeleri menfaatperestliklerinin netice-i alenisi bulunmaktadır (Kadıızâde Rıfat, 2017: 22).

Kadıızâde Rıfat'ın sözünü ettiği durumun yaşanmasında, devletin yeni idari örgütlenmesinin de payı yadsınamaz. Devletin idari örgütlenmede bir birim haline getirdiği nahiyeler, köy ve çiftliklere olan yakınlıkları esas alınarak bir veya birkaç daireye ayrılmasıyla oluşturuluyordu. Nahiyelerdeki idari işler, kazaların idare meclisleri tarafından yürütülecek ve alınan kararlar liva idare meclisine sunulup uygun görüldüğü takdirde, "Vilâyet Umumi Meclisi"ne gönderilecekti (BOA, MV.: 75/121). İşlem burada onaylandıktan sonra, padişaha arz edilecekti (Çadırcı, 1985: 223). Görüldüğü üzere oldukça uzun bir silsile takip ediliyor, devlet bürokratik bir özellik kazanıyordu. Bu durumda işlerin uzaması ve sorunların artması kaçınılmaz oluyordu. Devletin idari yapısındaki bu bürokratik hantallaşma, merkezden uzak bölgelerde suiistimalleri çoğaltıyor ve Kadıızâde'nin sözünü ettiği usulsüzlüklerin yaşanmasına neden oluyordu.

Alçak memurlar, bu gibi evâmiri fırsat addederek nahiyeye merkezine veya kurânın vusta gelir, eline verilmiş olan liste kendi mucibince kurânın ileri gelenleri, sahib-i servet bulunanları celb olunur. Ve bu celb olunanlar meyânında, hırsız olmak şart değil, paralı bulunmak elzemdir. Bu masum bîgünah adamlar, günler belki haftalarca tevkif edilir. Ağaçlara yaslanır, darp ve işkenceler olunur. Nihayet fidye-i necât olmak üzere, herkes bu zalimin pençesinden tahlis-i girîbân için vereceğini verir. Bu harağgüzâr memur milleti, bu suretle soyduktan sonra, mutasarrıfla da uyuşarak, mutasarrıf tarafından olunan iştikâ üzerine tahkik memuru gönderildikten ve şikayât-ı sarf-ı kezibden münba'is bulunmadığından, asayiş berkemâl olduğundan bahisle cevap verilir. Ve bu surette Makamât-ı Âliye de daima aldatılırdı (Kadıızâde Rıfat, 2017: 24-25).

Yukarıdaki ifadeler, taşradaki vergi memurlarının yerel idarecilerle bir olup merkezi yönetimi aldattığından bahsetmektedir. Bu ve benzer örnekler eserde sıkça geçmektedir. Kadıızâde'nin bu örneklere yer vermesindeki temel sebep ise, vergi memurlarının yeterince denetlenmediğinin kanıtlanmak istenmesidir. Bu durumun yaşanmasında ise, Kanun-i Esasi'de hayat bulan hükümlerle yerel yönetimlere verilen geniş yetkilerin payı tartışılabilir. Kanun-i Esasi'de vilâyet yönetimiyle ilgili olarak, valilere geniş yetkiler verilmiş ve vilayet içerisindeki görevler işbölümü çerçevesinde dağıtılmıştır. Aynı zamanda vilâyet, sancak ve kaza merkezlerinde kurulan idare meclisleriyle yapılacak işler, görev taksimi yapılmak suretiyle belirlenmiştir (Karal, 1983: 320). Bu doğrultuda vilayetlerde alınması gereken vergileri belirleyip toplamak ve gerekli görüldüğü takdirde cezalandırmak, söz konusu meclislerin görev alanına dâhil edilmişti. Dolayısıyla Kadıızâde'nin ima ettiği denetim işi, bu meclislere havale edilmişti. Bu durumda meclislerin görevlerini layıkıyla yapmadığı veya eserde de dile getirildiği gibi, memurlarla idareciler arasında bir nevi anlaşma söz konusu olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Sultan Abdülhamid'in özellikle taşrada adem-i merkezîyet ilkesini benimsediğine dair yorumlar dahi vardır.¹ Valilere tanınan geniş yetkiler ve vilayetlerde oluşturulmuş olan meclislerin görev tanımları, yerel yönetimlerin etkinliğini oldukça artırmış ve yer yer umulanın aksine, halkın yerel idareciler karşısında pasif konuma gelmesini sağlamıştır. Oysa arzu edilen, vatandaşın

¹ Bu görüşü ilk defa ortaya atan Carter Findley'dir. Findley'e göre, eyaletler şeklinde yönetilen ve siyasal yapı olarak da adem-i merkezîyetçi anlayışı benimseyen bir Osmanlı Devleti vardır. Çünkü Osmanlı Devleti, Müslüman ve Müslüman olmayan milletlerden oluşan özerk bir milletler topluluğudur. Bkz.: (Findley, 1992; Tabakoğlu, 2003: 27).

hakının yenildiğini düşündüğü durumlarda, açılan meclislere şikâyetlerini kolayca iletmesi ve meclislerin de kendilerine tanınan yetkilerle ortaya çıkan sorunlara mümkün olduğunca hızlı çözümler üretmesini sağlamaktı. Bu bir anlamda keyfî davranışların önüne geçmek demektir. Oysa pratikte tam tersi durumlara da rastlanıyordu. Kadızâde Rıfat'ın sözünü ettiği problemler, teoriyle pratiğin uyuşmadığının göstergesiydi.

Ayrıca Kanun-ı Esasi'de, belediye işleriyle yönetim işleri birbirinden ayrılarak yeni bir yapılanma öngörülmüştü (Kara, 1983: 321). Kanun-i Esasi'nin 108-112. maddelerinde ele alınan konu, vilayetlerin idari yapısında kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsendiğini gösteriyordu. Oysa Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyası, özellikle iletişim ve idari hizmetler hususlarında işleri zorlaştırıyordu. Devletin müdahale etme başarısını etkileyen bir unsur olarak, yeni mülki yapılanmanın uygulamada suiistimallere yol açabilecek bir mahiyet arz etmesi, kaçınılmaz bir şekilde halkın aleyhine olabilecek örneklerin yaşanmasına sebep oluyordu. Elbette en büyük sorun, sistemi yürütecek eleman yetersizliği ve yabancı devletlerin müdahaleleriydi. Konsololar eliyle yapılan müdahaleler (BOA, Y.PRK.DH.: 1/31), yerel yöneticiler üzerinde baskı oluştururken; idarecilerin yeterli donanımına sahip olmamaları da, memurlar ve dolayısıyla vatandaş üzerinde yanlış ve aşırıya kaçan uygulamalara gidilmesine ortam hazırlıyordu (Pakalın, 1993: 586). Ülke genelinde yaşanan rüşvet ve adam kayırma gibi kötü örnekler, memurların vergi toplama konusunda yaptıkları usulsüzlükler ve yer yer idari görevlerin hatır-gönül ilişkisi çerçevesinde verilmiş konuma gelmesi, Kadızâde Rıfat'ın eserinde sıkça bahsettiği olumsuzluklara neden oluyordu. Hatta durum o kadar ciddi boyutlardaydı ki, pek çok devlet memuru sadece rütbesini yükseltme ve bir an önce görev yerini taşradan İstanbul'a aldırmanın peşine düşmüştü (Kara, 1983: 319).

Sultan Abdülhamid'in siyaset tarzına bakıldığında ise, merkeziyetçi tercihlerinin belirginliği göze çarpar. Sultanın yönetim tarzıyla ilgili yapılan adem-i merkeziyet, özerklik ve yerel yöneticilere verdiği yetki genişliği gibi yorumlar arasından, merkeziyetçiliği bariz bir şekilde öne çıkar:

İdare-i umur hususunda devletlerin ittihaz ettikleri usul-i idare esasen iki türdür. Bu usullerin birisi merkeziyet ve diğeri tevsi-i mezuniyet esasları üzerinedir, ki her ikisi de bir mülkün ecnâs-ı muhtelif-i seknesi ve ahval-i mevkiyye ve coğrafiyesi nazar-ı ehemmiyet ve mülâhazaya alınarak ba'det-tatbik te'sis ve icra kılındığı halde mucibi faide ve menfaat yok ise, alelâmya ihtiyar ve icra olunacak olur ise muzır ve mühlik olur. Mesela tevsi-i mezuniyet usulü bir mülkte badi-i mamuriyet olup diğesinde müstevcib-i harabiyet olabilir. Ve idare-i merkeziyye dahi bunun gibidir ki merkeziyet de mülkü hem mamur hem de harap edebilir (Çetin ve Yıldız, 1976: 212-213).

Söz konusu ifadeler, Sultanın merkeziyetçiliğini açık seçik gözler önüne sererken; düşünüldüğü gibi valilere geniş yetkiler verme taraftarı olmadığı da ortaya çıkar. Burada uygulamayla Sultanın siyaseti arasında bir tezat dikkati çekmektedir. Bu tezatın ana kaynağı ise, Kanun-i Esasi'de öngörülen idari yapılanmayla Sultan Abdülhamid'in kişisel tercihleri arasındaki farklılıklardır. Ancak zaman zaman Sultanın, taşrada revaç bulan idari mekanizmaya yeterince şekil veremediği iddia edilebilir. Nitekim Sultan Abdülhamid devri vali atama ve yer değiştirmelerinde, çok

olmamakla birlikte, ilgili nezaretin bilgisi dışında Saray Kâtipleri eliyle icraat yapıldığı görülmüştür (Çadırcı, 1985: 226). Kadızâde de bu durumu eserinde şöyle örneklendirir:

Tophane Müşiri Zeki Paşa eski Tophaneyi ıslah ettiğinden bahisle, Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da cereyân eden havâdisi hulûskârlık olmak üzere meclis esnâsında abdesthaneye çıkarak hemen orada bir jurnal tanzimle, yaveri vasıtasıyla Mabeyn'e gönderir ve bu suretle memuriyetini temin ederdi (Kadızâde Rifat, 2017: 41).

Her ne kadar Padişah bir kişiyi göreve getirirken hakkında tahkikat yaptırıyor olsa da, bazen gözden kaçan bazen de İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenen üst düzey devlet görevlilerinin vali olarak atanması (Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, 1999: 200; BOA, Y.EE.: 14/17) sebebiyle, yerelde sorunlar yaşanabiliyordu. Buna örnek olarak valilerin kendi inisiyatiflerini kullanarak icraat yapmaları gösterilebilir. Özellikle harcama kalemlerinde meydana gelen bu türden kararlar, valilerin görevden alınmalarına varan bir dizi tedbiri gündeme getirmekteydi. Ancak aksi durum da söz konusu olabilmekteydi. Şöyle ki, herhangi bir konuda merkezden gelecek iznin beklenmesi halinde, bazen çok uzun süre geçebiliyor ve bu durum da hizmetlerin aksamasına neden oluyordu (BOA, BEO: 3380/253469). Sultan Abdülhamid'in bu siyasetinin olumlu olduğu kadar olumsuz yönleri de vardı. Taşrada görev yapan memurların ve diğer devlet görevlilerinin ya başına buyruk hareket etmeleri ya da rüşvet, adam kayırma ve görevi kötüye kullanma gibi yanlış yollara tevessül etmeleri (BOA, Y.PRK.SRN.: 3/16), halkın isyan etmesine ve devletle vatandaşın arasının açılmasına ortam hazırlıyordu (Özdemir, 2001: 138). Buna karşılık devlet, rüşvetin kaldırılması için kanun çıkartmaya çalışıyordu. Bu doğrultuda nasıl bir kanun çıkarılması gerektiğine dair devlet adamlarından rapor hazırlamaları talep edilmişti (BOA, Y.PRK.ŞD.: 3/22).

Bir diğer husus da padişahın devlet işlerini Yıldız Sarayı'ndan idare etme yönündeki kararıdır. Babıali'nin kısmen de olsa pasif kalması ve sivil bürokrasinin yetkilerinin tartışmaya açık hale gelmesi, Sultan Abdülhamid için en büyük eleştiri noktalarından biri olmuştur (Akyıldız, 2004: 165). Ancak en çok eleştirildiği konulardan biri olmasına rağmen Sultan, bu kararını idarenin niteliğini artırmak amacıyla aldığını ifade ederek savunmuştur. Hatta memur seçimi konusunda oldukça hassas davranan ve eğitimlerine özel önem veren Padişah, idareci pozisyonuna getireceği kişileri yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Mülkiye Mektebi'ni "Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne" adıyla genişletmiştir (Findley, 1992: 192). Ayrıca Kanun-i Esasi'nin memurların yükümlülükleri ve haklarıyla ilgili olan kısımlarında da birtakım düzenlemelere gitmiş ve en çok itiraz edilen azil konusunu da daha belirgin bir içeriğe sokmuştur (Sunay, 2007: 8). Bu kapsamda ilgili kanuna uymayan vilayet ve mutasarrıflıklarda uyarılmıştır (BOA, BEO: 256/19162). Özellikle Mülkiye Memurlarının sicillerinin kaydedilmesi için kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu (Çetin, 1992: 34), Sultanın titizliğini ortaya koyan bir oluşumdur. Bununla birlikte Sultan'a yönelik eleştiriler son bulmamış ve ilgili komisyon, memurları kontrol ve hatta baskı altına alma girişimi olarak yorumlanarak, memurların görevden alınma şekil ve gerekçelerinin, yine Padişahın iradesine bağlı olduğu değerlendirilmesiyle "istibdad"

vurgusu yapılmıştır. Yereldeki yanlış uygulamalar da Padişaha izafe edilmiş ve meşrutiyet idaresi tek çare olarak sunulmuştur:

Bu kadar seneden beri milletten alınan paralar, çekilen îâne, kifâyet etmiyormuş gibi, hala Hicaz Demiryolu menfaatine tab' ettirilen pullar, ilmühaberler, mahkemede müsta'mil varakalar, muamelât-ı oşriyede kullanılır (Kadızâde Rıfat, 2017: 21).

Bîçare köy ağası neye uğradığını şaşırır; bir cânî ve katil hakkında revâ görülemeyen muamele kendi hakkında icrâ olunur. Müddet-i ömründe böyle bir şey görmemiş, istifa ve sadakatten inhirâf etmemek fakat, bir muhbir-i kâzibin, bir alçağın müfderiyâtına kurban olmuş olan köy ağası, namusu mukaddes ve muazzezinin lekedâr olmaması için kerhen istediklerini vererek canavarların pençey-i kahrından yakasını kurtarmaya mecbur olur Kadızâde Rıfat, 2017: 23).

Birtakım kendi menfaatlerini umumun mazeretinde arayan eşraftan bir kısmı, mürtekib memurîn ile birlik olarak ahaliye hücum göstermeleri son zamanlarda milleti kangren illetine uğratmışlardı (Kadızâde Rıfat, 2017: 29).

Devletin içinde bulunduğu şartların ağırlığı ve ekonomik zorlukların getirdiği mali külfetler, taşradaki memurların yanlış tutumlarıyla birleşince, ortaya gerçekten acı bir tablo çıkmaktaydı. Toplanan vergilerin halka ağır gelmesi başta olmak üzere, vergilerin nerede kullanıldığı ve vergi toplama esnasında yaşanan sıkıntılar, Kadızâde'nin eserinde sık sık vurguladığı hususlardan biri olarak, Sultan Abdülhamid idaresine karşı meşrutiyet eleştirisi anlamında yer bulmuştur.

3. Kadızâde Rıfat'ın Devlet Adamları Hakkındaki Eleştirileri

Kadızâde Rıfat, meşrutiyet eleştirisini devlet görevlisi olarak ilk defa, Sadeddin Kara Tahsin ve Arap İzzet Paşa gibi üst düzey devlet görevlileri hakkında sürdürürken; bir taraftan da Mithat Paşa ve Namık Kemal gibi isimleri de övgüyle yâd ediyordu. Kendilerini şehit olarak takdim ediyor ve fikirlerinin takip edilmesi gerektiğini ifade ediyordu:

Sadeddin Kara Tahsin, Arap İzzet Paşalar gibi öyle parlak fikre mâlik olup da milletin a'mâk kalbine hançer sokmak isteyen Ali Veli Ağa'nın sönmüş fikri daha evludur. Bir de efkâr-ı münevvere ashâbının asl-ı necib-i pak olanları vardır ki, işte bunlar ihyây-ı mülk ve millet için yaratılmış bir cism-i mücessem ve insanların bir timsâl-i müşahhasıdır. Nitekim Mithatlar Kemaller gibi. İşte bu gibi ukalay-ı zaman birtakım menfaatperestlerin hesudların tu'me-i dünyadan hedef-i şemşiri olarak şehiden âlem-i ukbaya milletin kalbindeydi. Bir nâm bırakarak gitmişlerdir. İşte insanlık bu yektây-ı hürriyetin mesleklerini takibiyle olabiliyor. Bu da kavl ile değil, fiil ile olmalı; yoksa ben şöyle yaparım öyle ederim diyerek kendisiyle öğünen bir kimse, emin olunuz hiçbir şeyi yapamaz (Kadızâde Rıfat, 2017: 32).

Şüphesiz Kadızâde'nin dönemin devlet adamları hakkındaki eleştirilerinin ana nedeni, meşrutiyet rejimine karşı oldukları fikridir. Bunun karşısında kendilerinden övgüyle bahsettiği kişiler ise, meşrutiyet taraftarı olarak bilinen kişilerdir. Sultan Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil etme kararından sonra, kendisine yönelik muhalif seslerin yer yer birlikte hareket etmesiyle birlikte, devlet kademesinde görev verdiği şahıslara yönelik eleştiriler, meşrutî idare tarzının yoksunluğu noktasında toplanıyordu. Muhalefetin ortak görüşü, meşrutiyetin yeniden ilan ettirilmesi üzerineydi; ancak bu noktada iki farklı ses yükselmekteydi: Bunlardan ilki, Sultan Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılmasıdır. Ki özellikle gayr-i Müslimlerin

başını çektiği bu gurup, her ne suretle olursa olsun, Abdülhamid'i tahttan indiririnin peşindeydi. Sultan Abdülhamid'e muhalefetin merkezi konumuna gelmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında birleşen bu gurup (İmamoğlu, 2015: 223-233), bazı ayrılıkçı Araplarla (BOA, HR.SFR.04: 229/40) birlikte hareket etmişler (Mardin, 1996: 41) ve Padişahı tahttan indirmeye çalışmışlardır. İkinci muhalif gurup ise, meşrutiyeti yeniden ilan ettirmeyi yeterli gören ve bu uğurda hareket edenlerin oluşturduğu guruptur. Ancak zamanla bu guruptakiler de Padişahın tahttan indirilmesi fikrini benimsedikleri görülür. Kadızâde Rıfat'a gelince, nispeten ikinci gurubun içinde yer aldığı söylenebilir. Nitekim eserinde Padişahın dahi aldatıldığı fikrine sahip olarak, bir bakıma meşrutî idareyi hararetle savunmakla birlikte, Padişahın hayata geçirmeye çalıştığı düşüncelerin devlet adamları tarafından kasıtlı olarak uygulanmadığı iddiasını temellendirmek istemiştir:

İktidarla adem-i iktidar meydana çıkıveriyor. Binâenaleyh zevât-ı muktedir-i millet ekseriyeti teşkil etmekte ise de, hafâ ki bunlardan bazıları vükelây-ı millet ve emnây-ı ümmet kitle-i Osmaniye'nin bütün mevcudiyetle işlerini deruhte etmiş oldukları mevâdd-i mazranın def'i ve umûr-ı nâfi'anın celbi zımmında Meclis-i Umûm-i Milliye'deki serd ve beyân edilen nutk-u perverânelerinin mahv ve bi ma'na olarak sadadan ibaret kalan hatabelerden millet tab'i bir istifâde edemez (Kadızâde Rıfat, 2017: 33).

Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması ve meşrutî idareye geçilmesinin daha doğru olacağı tezini ileri süren Sultan'a yakın devlet adamları gibi (BOA, Y.EE.KP.: 32/3187), Kadızâde Rıfat da mevcut problemlerin ancak meşrutî idareye geçişle hallolacağı görüşündedir. Dolayısıyla aksini savunan ve muhalif sesleri dikkate almadığını düşündüğü devlet adamlarını ve icraatlarını eleştirmektedir. Eleştirilerini ise devlet adamlarının çoğunun liyakatsiz oldukları üzerine kurmuştur:

Bu alakâdar olan tedennimizde birtakım bayağı ve nâ ehil adamları iş başına geçirmekliğimizden ileri gelmiştir. Sütü bozuk adamlardan ne beklenir. Asil olan bir zât, daima vatanın terakkisini ister. Millet'in hukukunu muhâfazaya çalışır. Mürtekib memurlar ile çarpışır. Kötü adamları tahkir ve tehditle fena hallerinden vazgeçirir. Vatandaşına olan zarar ve işkence aynı kendisine imişçesine canı sıkılır (Kadızâde Rıfat, 2017: 35).

Benzer görüşler devletin zirvesinde de vardır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son döneminde rüşvet, adam kayırma ve benzeri suçların yaygınlaştığı bilinen bir gerçektir. Sadrazamlığı sırasında Mehmet Said Paşa, Sultan'a sunduğu bir raporda, devlet memurlarının büyük bir ahlaki çöküntü içinde olduklarını vurgulayarak, bu durumun devletin sonu olabileceği uyarısını yapmaktadır (Kurşun, 1991: 3). Aynı raporda bu halin henüz halka sirayet etmediğini ve tedbir alındığı takdirde sorunun önlenilebileceğini ileri sürmektedir (Çevik, 1988: 10). Sultan Abdülhamid döneminde bunun gibi pek çok layiha hazırlanmış ve Sultan'a sunulmuştur. Raporlara yansıdığı kadarıyla en çok vurgulanan husus, taşra yönetimindeki usulsüzlüklerdir. Tıpkı Kadızâde'nin değindiği gibi, merkezde alınan kararların ve yapılması arzu edilen yenilikler taşra teşkilatlarına yeterince yansımamıştır (Sırma, 2000: 159). Mevcut halin ortaya çıkmasında ise, devletin üst düzey görevlilerinin kötü niyetleri ve Mabeyn makamında bulunanların Babialî üzerindeki olumsuz etkilerini göstermektedir:

Ve Beytül mâlî'l-Müslimîn ihsânlarla bunlara yağma. Hanımlarına, kerimelerine, baldızlarına bilmem nelerine şefkat nişanları i'ta olunurdu. Sâbık-ı Mâbeyn Başkâtibi Yağız

Tahsin, iyiden iyiye Hünkâr'a hulûl etmiş, İkinci Kâtip Arap İzzet, hain kurnazlığı sayesinde mukarrabın tacdârı zümresine dâhil olarak vali ve nâzırların azil ve nasbı bu iki şekinin ellerinde kalmış olduğundan, bilcümle nüzzâr ve vilâyât ve elviye bu iki şeririn emri üzerine hareket ediyor. Valiler, mutasarrıflar ve hatta kaymakamlar bile gittikleri mahalleri Haccac-ı Zalim gibi yakıp yıkıyor.

Bu hunharlardan Makâmât-ı Âliye'ye olan feryatların figânların tesiri görülemiyor. Çünkü bu alçak valilerin dahi mutasarrıfların hâmlerine karşı Babialî'nin nüfuzu tesirsiz kalıyor. Çünkü Mabeyn'in keskin nüfuzuna karşı Babialî bir icraat gösteremiyor (Kadızâde Rifat, 2017: 40).

Rüşvet ve adam kayırma noktasında ise, Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa'yı örnek olarak gösterir:

Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa alçağı, bir taraftan vükelâ meyânında hafiyeliğini ilerletiyor, diğer taraftan taşra memuriyetlerini askıya çıkarmış, değerli değersiz kim fazlayı verirse üstünde kalıyor. Parası olmayan muktedirân millet de aç bîlaç serseriyâna dolaşüyor (Kadızâde Rifat, 2017: 42).

Sultan Abdülhamid dönemine ait en büyük eleştirilerden biri de sürgünlerdir. Sultanın suç işlemiş kişiler hakkında verdiği kararlardan biri olarak sürgün etme politikası, bir Osmanlı geleneği olmasına rağmen, kendi döneminde artan bir orana sahip olması nedeniyle bir baskı unsuru olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Bu dönemde yaşanan olaylar, Padişahın bu metoda sıkça başvurmasını gerektirmiştir. Kendisine karşı örgütlenen gurupların eylem ve darbe teşebbüslerinden sonra, birbirini izleyen tutuklama ve sürgün dalgaları (Hanioğlu, 1995: 71), muhalif sesleri sindirme politikası olarak görülmüştür. Bu konuda Kadızâde'nin aktardığı örnek, Orman ve Maadin Nâzırı Selim Melhame Paşa'dır:

Orman ve Maadin Nâzırı Selim Melhame Yezidine gelince, Memâlik-i Mahrûse-i Şahâne'de bulunan orman ve me'âdinleri, yed-i teshirine almış olan bu rezilin ihâneti, diğer edâniye rahmet okutacak derecededir. Biraderleri bulunan Necip ve Habip Melhamelerin seyyiâtı ta'rif-i gayr-i kâbil bir hale gelmiş bu memliha mıdır mülhame midir bilmem nedir bu canavarlar, Mabeyn'e iyiden iyiye çatmış, hazineyi soydukları yetmemiş gibi aralıkta yüksek yüksek ihsânlar almaktan hâli kalmıyorlardı. Şhremini Reşit Paşa, bi'l-cümle esnafı haraca bağlamış, tiyatrolarda, balolarda kurtizanlıkla demgüzâr oluyor. Merkez kumandanı Sadeddin, sık sık ihsânları derceb ediyor. Beytülmal-i Müsliminin yalıları, kaşâneleri, konakları, hamamları, dükkânları öbürleriyle beraber buna da veriliyor. Hanesinde hanında sazendelerin namesi düzine ile matmazellerin sazendesi kendisini mest-i lâ ya'kil ediyordu. Zabıta Nâzırı Şefik demadem jurnalleri kıraat etmek rûzberûz zincirbend olarak taşralara menfileri göndermekle mükellef bulunuyor (Kadızâde Rifat, 2017: 43-44).

Selim Melhame Paşa başta olmak üzere, biraderleri Necip ve Habip Paşalar hakkında Müellif ve muharriri Mahmud Efendi olduğu ifade edilen bir risalede, Haydaroğlu (1995) bu kişilerin Sultanın hafiyelerinden olduklarını belirtmiş ve Melhamelerin Cebel-i Lübnan Dürzilerinden olduklarını ve jurnalcilik sayesinde saraya girdiklerini söylemektedir (Haydaroğlu, 1995: 125-126). Öte yandan aynı risalede bu kişilerin jurnalcilik sayesinde zengin oldukları ve meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonra firar ettikleri de iddia edilmektedir. Şhremini Reşit Paşa'nın ise, tıpkı Melhameler gibi meşrutiyetin ilanından sonra yurt dışına kaçma niyetinde olduğu, Tanin Gazetesinin 5 Ağustos 1908 tarihli nüshasında yazılıdır (Tanin, 1324/1908: 4). Zabıta Nâzırı Şefik Paşa ile vaktiyle Merkez Kumandanı olan Sadeddin Paşa da

diğerleri gibi Sultan Abdülhamid'in hafiyeliğini yaptığı ilgili risaleden anlaşılmaktadır (Haydaroğlu, 1997: 152-153). Bu kişiler hakkındaki bilgilere bakılacak olursa, Sultan Abdülhamid'in devlet kademesinde verdiği görevlere ek olarak, hafiyelik yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Kadızâde Rifat gibi muhalif düşünceye sahip olanlar, Sultanın hafiyelerine de eleştirel bir gözle bakmaktadırlar. Abdülhamid'in hafiyeleriyle olan ilişkisini halkın aleyhine bir ilişki olarak değerlendirerek, Padişahın idare tarzını beğenmediğini dile getirmektedir. Kadızâde bu durumu izah ederken padişahın şüpheli karakterine de vurgu yapmaktadır:

Padişah daima kendisini öldürecekler zannında bulunur. Aleyhinde demadem böyle cemiyetler olduğuna kâildir. Mesela buna şimdi demiş olsak ki, pejmürde kıyafette bir şahsın Çamlıca'dan Yıldız'a doğru bir balon uçurarak, kendisini saraydan kapıp balonla havada hemen bulutlara kadar yükseldikten sonra aşağı bırakıvermek niyetinde bulduklarını ve bu tertibât da Paris'te tertip edilerek, şimdi Çatalca'da bunların vücutları hissedilmekte olduğu, yolda verilecek bir jurnalle adeta aşıkâne inanır...

Padişah rub' asırdan beri bu gibi Habeşler tarafından aldatılıyor. Ve hazine boşaltılıyordu. Bî'l-cümle bu gibi riyâkârlıklar, şimdi Adalar'da misafir bulunan devr-i sâbık vükelâsının bayağılıkları neticesiydi (Kadızâde Rifat, 2017: 46-47).

Sultan Abdülhamid'in şüpheli bir karaktere sahip olduğu bilinir. Bununla birlikte döneminde pek çok kişiyle fikir ayrılığı yaşamıştır. Ancak kendisinden önceki iki padişahın da öldürülmesi ve başta Çırağan Vakası olarak bilinen ve kendisine yönelik diğer darbe girişimleri, Padişahın şüpheli bir kişiliğe bürünmesine sebep olmuştur (Tekin, 1997: 115).

4. Kadızâde Rifat'ın Meşrutiyet Hakkındaki Düşünceleri

Eseri boyunca meşrutiyet vurgusu yapan Kadızâde, Sultan Abdülhamid döneminin en önemli sorununu idare tarzında bulmaktadır. Halkla yöneticiler arasında derin farklılıklar tespit ederek, Padişahın olan bitenden pek de haberdar olmadığını düşünmektedir. Bunun en büyük sebebini Sultanın devleti tek elden yönetme anlayışı olarak göstermektedir. Abdülhamid'in şüpheli bir karakter yapısına sahip olmasını verdiği çarpıcı örneklerle desteklemiş ve bu durumun atadığı devlet görevlilerinin jurnalcı olmalarına sebebiyet verdiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla liyakattan çok jurnalciliğin ve hafiyeliğin öne çıktığı bir görüntüden bahsetmektedir. Buna karşın meşruti idare tarzının benimsenmesi halinde, sözü edilen problemlerin aşamalı olarak ortadan kalkacağını düşünmektedir. Ancak gerek halkın gerekse de Sultanın bunun farkında olmadıklarını savunmaktadır:

Meşrutiyetten istifâde edemeyen ahali, istibdâdla meşrutiyet arasında bir fark göremez. Müsâvât-ı takrir etmedikçe uhuvvet olamaz. Uhuvvet tamim etmedikçe, bu gibi münkarib asla izâle edilemez. Memâlikimizin en medenisi, Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ahalisi olduğu cümlece müsellemdir.

İşte şu tafsilâtta maksad-ı âcizi vatandaşlarım ba'de mâ, bu gibi gerginlikleri ortadan kaldırı ve meşrutiyet-i idârede bulunuyoruz fikrini mevzubahis ederler de, Avrupalılar gibi yek vücûd olarak emrâr-ı evkât ederler arzusuna müsteniddir. Yoksa biz hala ufak hayâlâtta dolaşarak, hakikat âleminde bî behre olacak olursak, yek diğerimizin leh ve aleyhinde şahsiyetle çarpışmak istersek, halet-i nezi'a gelmiş bir hastayı canlandırıp da koltuk değneğiyle olsun gezdiremeyiz. Ecânibin nazarı bizdedir. Bu meşrutiyet bize verilmedi (Kadızâde Rifat, 2017: 36-37).

Meşrutiyetin olmadığı bir idare tarzını “istibdad” olarak yorumlayan Kadızâde, halkın kasıtlı olarak meşrutiyetin faydalarından uzaklaştırıldığını iddia etmektedir. Osmanlı Devleti’nin çok uluslu yapısı, farklı milletlerin bir arada yaşama zorunluluğunu beraberinde getirmekteydi. Son döneme gelindiğinde, özellikle gayr-i Müslim vatandaşların isyanları artmıştı. Yaşanan olaylarda dile getirilen özgürlük, hürriyet ve eşitlik gibi söylemler, Avrupa eksenli kışkırtma ve müdahalelerin sonucunda da olsa, içeride bir kısım devlet adamında Avrupaî tarzda bir yönetim şeklinin benimsenmesi halinde isyanların son bulacağı fikriyle yaygınlaşmıştır (Hayta ve Ünal, 2016: 174). Kadızâde’nin “uhuvvet olamaz” olarak bahsettiği durum, Osmanlı ülkesinde yaşayan herkesin eşit olduğu ve meşruti sistemin en önemli ayağı olan Kanun-i Esasi’nin kanun önünde herkesin eşit olduğu, bir başka deyişle kanun üstünlüğünün kabul edildiği bir idare anlayışıyla mümkün olabileceğine inanılan durumdur. Nitekim meşrutiyetçi fikirleri ortaya atanlar, Kanun-i Esasi’nin hukuk üstünlüğüne dayanan bir sistemi getirerek, sözü edilen eşit ve özgürlükçü toplum yapısına erişebileceğini savunmaktadırlar (Tanör, 2006: 88). Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için çabalayan İttihat ve Terakki Cemiyeti başta olmak üzere, Abdülhamid’e muhalif bütün sesler, Avrupa’da yürürlükte olan anayasal sistemin iktidarları sınırlayan ve kanun üstünlüğü, keyfilik olmadığı ve bütün düşüncelerin serbestçe ifade edildiği eşitlikçi ve özgürlükçü yepyeni kurumların hayat bulduğu bir düzeni hayal ediyorlardı. Bunun önündeki en büyük engel olarak gördükleri Sultan Abdülhamid’i de baskıcı ve yasakçı bir Padişah olarak takdim ediyorlardı. Padişaha karşı sürdürülen mücadele ise, bu anlamda bir hak arayışı ve halkın istibdattan kurtarılması çabasıydı. Bu noktada örnek olarak gösterilen Fransız İhtilali ve sonucunda oluşan sistemin, Fransa ve İngiltere gibi büyük güçlerin meydana gelmesini sağladığından bahisle, ne şekilde olursa olsun Sultan Abdülhamid idaresinin devrilmesini zorunlu kılıyordu:

Zannederiz ki, mebuslarımızın birçoğu tarih medeniyetinden haberdardırlar. Ve böyle olunca önümüzde Fransa ve İngiltere tarih inkılabâtı güneş gibi bedidârdır. Tarihlere bakılmakta kendimize rehber-i icraat arayalım. İngiltere’de (Kromwel) zaman-ı inkılabâtı, Fransa’da 1790 ihtilâl kebirini düşünelim. Her şeye bir istinadkâh kanunu arıyoruz. Biz “Ada misafirlerine tatbik edilecek hükümlerden iki şey iki fâide çıkarmak istiyoruz. Biri milletin intikamını o rezil o hain hırsızlardan almak, bir de İslam’a bir ibret-i Huneyn bırakmamaktır.”

Bizim şimdi tatbik ve icrâ edeceğimiz usûl, (radikal) kat’i bir tarz-ı harekettir. Zira kanunun mutlaka yazılıp bir yerde teclid olunması şart değildir. Kanun kolay yapılamaz; zamana muhtaç. Bâ husus yapılacak bir kanunun mâ kabline şumullu olamaz. O halde İngiltere’ye bakalım. İngiltere’de millet-i mu’azzaması, hâkimlerine emniyet ederse, biz de mebusânımıza rabt-ı itimat edemez miyiz? Fransa inkılâb-ı kebirinde fevkalade mahkemeleri bilmiyor muyuz? (Kadızâde Rifat, 2017: 47-48)

Bu düşünce, Avrupa’dan Abdülhamid’i devirmek için gelecek yardımı, sorgulamadan kabul etmeye sürüklüyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne meşrutiyeti yeniden ilan ettirmeleri için en büyük desteği veren İngiltere ve Fransa, meşrutiyetin yeniden ilanını bir Jön Türk devrimi olarak değerlendirip ittihatçıları tebrik etmişlerdi (Tunç, 2010: 548). İçerde ise meşrutiyetin ilan edilmesi için ittihatçılara, Arnavut, Rum, Bulgar, Ermeni ve Mason örgüt ve komitelerinin açık desteği vardı (Şıvgın, 2012: 2;

BOA, DH.MKT.: 2709/45). Görüleceği üzere sorun yalnızca bir iç muhalefet sorunu olmayıp uluslararası bir boyutu olan ve doğrudan Sultan Abdülhamid'in kendisini hedef alan bir yönü vardır. Bu noktada amaca ulaşmak için her yol meşru kabul edilmiştir.

Kadıẓâde Rıfat'ın meşrutiyete dair düşüncelerinin esasını teşkil eden Kanun-i Esasi ile ilgili düşünceleri ise şöyledir:

Kanun-ı Esâsi'nin bu berât-ı hürriyet ve adalet-i Osmaniye'nin muhâfız ve müdâfi'i olalım. Bazı mahallerde hürriyetin me'a't-teessüf, bir hatay-ı fâhiş surette, yani hürriyet ilan edilince, herkes dilediğini beyân tarzında telakki edilmesi zehabına kapılmayalım. Hürriyet öyle bir meziyettir ki, insanları cehâletten kurtarır. Hâl-i vahşette yaşayan kavimleri medeniyete davet eder. İnsanlara ittihâdın kuvvetini bildirir. O ittifâklar sayesinde şirketler, kulüpler, cemiyetler teşkil ettirecek harabelere ma'murlar, tedenniler yerine terakkiler, yoksuzluk yerine varlıklar vücuda getirtirir. İzân-ı cümle, bugün meşrutiyet idarede bulunmaklığımız, hep o ittifâk ve ittihâdın neticesi, koca ordumuzun civanmerdâne hareketi ve orduya o fikri ilgâ eden kahraman Niyazilerin, Enverlerin say' ve gayretidir (Kadıẓâde Rıfat, 2017: 38).

Bu cümlelerden açık bir şekilde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan yakınlığını dile getiren Kadıẓâde'nin, ittihatçı düşüncelerle eserini kaleme aldığı ve meşrutiyet fikrini ittihatçı düşüncelerle oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kanun-i Esasi'nin mutlak manada bir kurtarıcı olamayacağını da itiraf ederek, eksikliklerini şöyle belirtiyordu:

Kanun-i Esâsimiz, pek nâkıs surette tanzim edilmiştir. İzân-ı cümle, hükümdara adem-i mes'uliyet nâmına bir çok imtiyâzât verilmiş olduğu gösteriliyor... Milyonlarca Osmanlıların padişahı, Peygamber-i Zîşân'ın vekili bulunmak şeref-i eşrefine hâiziyeti cihetle ulviyetini âşikâr ise de, ehemm-i umûr olan müdâhiline tefviz buyurulmak şartıyla mesâil-i ammede gayr-i mes'ul, mamafih ahvâl-i husûsiyesinde efrâd-ı ümmet gibi mes'uldur.

Nitekim ma'hûd yüz on üçüncü maddenin son cümlesi, Midhat Paşa'nın sebep-i felaketi olduğu gibi, artık şu gibi tehlike-i azime meydanda dururken, nik-ü bedimizi düşünelim de, göz göre göre yine dam-ı belaya düşmeyelim. Lâ yuhattılıke gibi bir belay-ı mübrem başımızı bağlayan, mülkü harap eden insanları ezen, ez kübray-ı vatanı denizlere ilgâ ettiren, maârifi öldüren, ulvi ve vicdanı zindanlarda çürüten birtakım eşkıyay-ı ziyetlere gark eden bu meş'um madde değil midir? (Kadıẓâde Rıfat, 2017: 50-51)

Kanun-i Esasi'nin 5. maddesinde yer alan "*Padişahın nefsi-i hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür*" ifadesi, Kadıẓâde'ye göre en büyük eksikliktir. Padişah, Halife de olsa bütün ümmet gibi sorumlu olmalıdır düşüncesinden hareketle, Anayasanın yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca meşhur 113. maddeye² de atıfta bulunarak, özellikle son cümlesinin, Padişaha istediği kişiyi Hükümetin güvenliğini ihlal ettikleri, kolluk kuvvetlerinin incelemesi sonucu kesinleşmiş olması kaydıyla, sürgün etme hakkı tanınmasından dolayı eleştirmektedir. Maddenin baş tarafı

² Madde 113: Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde Hükümet-i Seniyye'nin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdare-i örfiye) kavanin ve nizamatı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların Memâlik-i Mahrusa-i Şahene'den ihraç ve teb'id etmek münhasıran Zat-ı Haziret-i Padişahi'nin yed-i iktidarındadır.

Hükümetin sıkıyönetim ilan etme yetkisi üzerinedir. Ancak son kısmında yer alan sürgün etme hakkı dolayısıyla çok eleştirilmiştir. Nitekim bu maddeye dayanılarak, Mithat Paşa 5 Şubat 1877 tarihinde İtalya'ya sürgün edilmiştir (Fendoğlu, 2002: 126). Yine bu madde, hüküm altına alınmış olsa dahi, verilmiş güvencelerin Padişahın tek taraflı iradesiyle ortadan kaldırılabileceği kaygısını beraberinde getirmiştir (Akın, 1992: 57). Dolayısıyla Kadızâde, Padişaha sınırsız yetki verdiği düşünülen Kanun-i Esasi'nin ilgili maddelerinin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sultan Abdülhamid'in idaresini "istibdad" olarak niteleyen bir bakış açısı, Padişahın ne surette olursa olsun, kendi iradesiyle hareket ettiği ve bu durumun da baskı ve haksızlıkları beraberinde getirdiği sonucuna gitmektedir. Haliyle ona göre meşrutiyet demek, bütün bu sözü edilen problemlerin kademeli olarak ortadan kalkması demektir.

5. Sonuç

"Padişah Aldattı mı Aldandı mı" adlı eser, Kadızâde Rıfat'ın Sultan Abdülhamid devri siyasi yapısını ele alıp eleştirdiği, devlet adamlarının uygulamalarını değerlendirerek muhalif düşüncelerin haklılığını ortaya koymaya çalıştığı ve mevcut sorunların kaynağını meşruti idarenin olmayışında arayarak, Padişaha bu yönde eleştirilerde bulunduğu bir eserdir. Dil itibarıyla oldukça keskin ve sert bir uslûba sahiptir. Kadızâde ise, henüz görev başındayken böyle bir eser kaleme alarak, dönemi muhaliflerin ve devlet memurlarının gözünden göstermiştir.

Kadızâde, taşradaki vergi memurlarının yerel idarecilerle bir olup merkezi yönetimi aldattığından bahsetmiştir. Eserinde yer verdiği örnekler, vergi memurlarının yeterince denetlenmediğinin kanıtlanmak istenmesidir. Memurların başlarına buyruk hareket etmeleri, Abdülhamid devri idari yapılanmasıyla ilişkilidir. *Valilere* tanınan geniş yetkiler ve vilayetlerde oluşturulmuş olan meclislerin görev tanımları, yerel yönetimlerin etkinliğini oldukça artırmış ve yer yer umulanın aksine, halkın yerel idareciler karşısında pasif konuma gelmesini sağlamıştır. Oysa Sultan merkezîyetçilikten yanadır ve düşünüldüğü gibi valilere geniş yetkiler verme taraftarı değildir. Ancak devletin olaylara müdahale etme başarısını etkileyen bir unsur olarak, yeni mülki yapılanmanın uygulamada suiistimallere yol açabilecek bir mahiyet arz etmesi, kaçınılmaz bir şekilde halkın aleyhine olabilecek örneklerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Ülke genelinde yaşanan rüşvet ve adam kayırma gibi kötü örnekler, memurların vergi toplama konusunda yaptıkları usulsüzlükler ve yer yer idari görevlerin hatır-gönül ilişkisi çerçevesinde verilir konuma gelmesi, Kadızâde Rıfat'ın eserinde sıkça bahsettiği olumsuzlukların nedenleri arasındadır. Taşrada görev yapan memurların ve diğer devlet görevlilerinin ya başına buyruk hareket etmeleri ya da rüşvet, adam kayırma ve görevi kötüye kullanma gibi yanlış yollara tevessül etmeleri, halkın isyan etmesine ve devletle vatandaşın arasının açılmasına ortam hazırlamıştır. Buna karşılık Padişah, memur seçimi konusunda oldukça hassas davranmış ve eğitimlerine özel önem vermiştir. İdareci pozisyonuna getireceği kişileri yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Mülkiye Mektebi'ni "Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne" adıyla genişletmiştir. Ayrıca Kanun-i Esasi'nin memurların yükümlülükleri ve haklarıyla

İlgili olan kısımlarında da birtakım düzenlemelere gitmiş ve en çok itiraz edilen azil konusunu da daha belirgin bir içeriğe sokmuştur. Özellikle Mülkiye Memurlarının sicillerinin kaydedilmesi için kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu, Sultanın titizliğini ortaya koyan bir oluşumdur. Bununla birlikte Sultan'a yönelik eleştiriler son bulmamış ve ilgili komisyon, memurları kontrol ve hatta baskı altına alma girişimi olarak yorumlanarak, memurların görevden alınma şekil ve gerekçelerinin, yine Padişahın iradesine bağlı olduğu değerlendirilmesiyle "istibdad" vurgusu yapılmıştır.

Kadızâde, Sultan Abdülhamid döneminin en önemli sorununu idare tarzında bulmaktadır. Halkla yöneticiler arasında derin farklılıklar tespit ederek, Padişahın olan bitenden pek de haberdar olmadığını düşünmektedir. Bunun en büyük sebebini Sultanın devleti tek elden yönetme anlayışı olarak göstermektedir.

Kadızâde'nin, ittihatçı düşüncelerle eserini kaleme aldığı ve meşrutiyet fikrini ittihatçı düşüncelerle oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kanun-i Esasi'nin mutlak manada bir kurtarıcı olamayacağını da itiraf ederek, eksikliklerini de kısmen ortaya koymuştur. Bu anlamda Kadızâde, Padişaha sınırsız yetki verdiği düşünülen Kanun-i Esasi'nin ilgili maddelerinin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sultan Abdülhamid'in idaresini "istibdad" olarak niteleyen bir bakış açısı, Padişahın ne surette olursa olsun, kendi iradesiyle hareket ettiği ve bu durumun da baskı ve haksızlıkları beraberinde getirdiği sonucuna gitmektedir. Haliyle ona göre meşrutiyet demek, bütün bu sözü edilen problemlerin kademeli olarak ortadan kalkması demektir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, Fon Kodu: Y.PRK.DH., Dosya No: 1, Gömlek No: 31, H.01.01.1297-M.15.12.1879.

BOA, Fon Kodu: Y.EE., Dosya No: 14, Gömlek No: 17, H.29.12.1305-M.06.09.1888.

BOA, Fon Kodu: Y.PRK.SRN., Dosya No: 3, Gömlek No: 16, H.15.04.1309-M.18.11.1891.

BOA, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 256, Gömlek No: 19162, H.29.01.1311-M.12.08.1893.

BOA, Fon Kodu: MV., Dosya No: 75, Gömlek No: 121, H.02.08.1311-M.08.02.1894.

BOA, Fon Kodu: MF.MKT, Dosya No: 195, Gömlek No: 70, H.04.08.1286-M.10.02.1894.

BOA, Fon Kodu: Y.PRK.ŞD., Dosya No: 3, Gömlek No: 22, H.03.04.1320-M.10.07.1902.

BOA, Fon Kodu: HR.SFR.04., Dosya No: 229, Gömlek No: 40, H.06.12.1322-M.11.02.1905.

BOA, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 3380, Gömlek No: 253469, H.25.07.1326-M.23.08.1908.

BOA, Fon Kodu: Y.EE.KP., Dosya No: 32, Gömlek No: 3187, H.26.07.1326-M.24.08.1908

BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 2709, Gömlek No: 45, H.24.12.1326-M.17.01.1909.

Tanin, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908.

Basılı Eserler

- Akın, İ. F. (1992). *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Akyıldız, A. (2004). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı.
- Çadırcı, M. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK Basımevi, 2. Baskı.
- Çetin, A. (1992). "Sicill-i Ahval Defterleri ve Dosyaları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 66, ss. 34-43.
- Çetin, A. ve Yıldız, R. (1976). *Sultan İkinci Abdülhamid Han: Devlet ve Memleket Görüşlerim*, İstanbul: Çığır Yayınları.
- Çevik, Z. (1988). *Sadrızam (Küçük) Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Deniz, Ö. (2007). "Cumhuriyet Dönemi Çalışma Hayatı", *ÇTTAD*, VI/15, ss. 131-150.
- Deniz, Ö. (2012). "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Sosyal Politikaların Gelişimi (1930-1940)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 22, ss. 246-269.
- Engin, V. (2011). *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 5. Baskı.
- Fendoğlu, H. T. (2002). *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Findley, C. V. (1992). *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babı*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1995). *The Young Turks in Opposition*, Oxford: OUP.
- Haydaroğlu, İ. P. (1995). "II. Abdulhamid Döneminde Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17/28, ss. 109-133.
- Haydaroğlu, İ. P. (1997). "II. Abdulhamid'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale (II. Kısım)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19/30, ss. 135-174.
- Hayta, N. Ve Ünal, U. (2016). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara: Gazi Kitabevi, 9. Baskı.
- İmamoğlu, H. V. (2015). "Sultan Abdülhamid'e Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti ve I. Dünya Savaşına Giden Yol", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 39, p. 223-233.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara: TTK Yay., 2. Baskı.
- Kurşun, Z. (1991). *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı, İcraat ve Fikirleri)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul.
- Özdemir, H. (2001). *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: MEB Yayınları.

- Ramsaur, E. E. (1972). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Çev.: Nuran Ülken, İstanbul: Sander Yayınları.
- Sırma, İ. S. (2000). *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Sunay, S. (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Balıkesirli Mülki Görevliler Hakkında Bir İnceleme (Sicilli Ahval Kayıtlarına Göre 1879-1909)*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Sungu, İ. (1999). "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat II*, İstanbul: MEB Yay., ss. 777-857.
- Şıvgın, H. (2012). "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", *Akademik Bakış*, Cilt: 6, Sayı: 11, ss. 1-15.
- Süleyman Kadızâde Rıfat. (2017). *Padişah Aldattı mı Aldandı mı*, Haz.: Hüseyin Vehbi İmamoğlu, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Tabakoğlu, A. (2003). *Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları*, (Ed.: Memet Zencirkıran), Bursa: Dora Yayınları.
- Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamid*. (1999). İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı.
- Tanör, B. (2006). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: YKY, 14. Baskı.
- Tekin, E. (1997). "Hafiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Komisyon, c. 15, İstanbul, ss. 115-116.
- Tunç, S. (2010). "II. Meşrutiyet'in İlk Yılında Paris'te Bir Jön Türk Delegasyonu: Talât Bey Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 2, ss. 547-582.

Using the Media as a Political Information Method¹

Mustafa İnce*

Karabük University

Faculty of Communication

orcid.org/0000-0001-8058-1076

Mevlüt Can Koçak

Karabük University

Safranbolu Vocational School

orcid.org/0000-0002-9496-0541

Abstract

News and information (presentation) are important functions of the media. Through mass media, information from many different areas is delivered to people daily, hourly, and even instantly. Today changes, transformation and sharings are experienced very quickly, people intend to transfer the information by sharing at various platforms. One of these areas is the political area. In particular, politicians desire to share their views, actions, and works on any issue with the public immediately. This demand leads to a (tight) link between politics and the mass media that enables the public to reach the easiest way. When mass media are thought to play an important role in people's decisions, behaviors, reactions, or interest in a topic, it seems that these tools are being used more effectively in the political areas. On the other hand, the individuals, especially when they want to learn about what is happening in the country, they front firstly to mass media. Thus, mass media have an important role to play in political knowledge. The aim of this study is to try to determine the dimensions of the role of mass media in political knowledge. With this study, it is aimed to determine the level of trust in mass media by means of political information. The universe of the study consists of students from Lefke European University and Eastern Mediterranean University in the TRNC during the period of the study. A total of 570 students from both universities participated in the research using coincidental sampling technique. The datas which are subject of the research were collected from the participants through face-to-face interviewing. According to the information obtained during the study, participants mostly use the internet and social media for political information. In addition, the participants have the most confidence in internet, newspapers and television from the mass media.

Keywords; Politics and Media, Political Information, Media

Siyasal Bilgilenme Aracı Olarak Medyanın Kullanılması

Öz

Haber ve bilgi (sunma) medyanın önemli işlevlerinden biridir. Kitle iletişim araçları aracılığıyla birçok farklı alandan bilgiler insanlara günlük, saatlik ve hatta anlık olarak ulaştırılmaktadır. Değişim, dönüşüm ve paylaşımın çok hızlı yaşandığı günümüzde, insanlar paylaşma ihtiyacı duyduğu bilgileri derhal çeşitli platformlar aracılığı ile kitlelere aktarma arzusunda olmuşlardır. Bu alanlardan biri de siyasal alandır. Özellikle siyasiler, herhangi bir konu hakkındaki görüşlerini, icraatlarını, çalışmalarını ilk fırsatta kamuoyu ile paylaşmak istemektedirler. Bu istek ise, siyasiler ile kamuoyuna en kolay şekilde ulaşmasına imkân sağlayan kitle iletişim araçları arasında (sıkı) bir bağ kurulmasına yol açmaktadır. Kitle iletişim araçlarının insanların kararlarında, davranışlarında, tepkilerinde ya da bir konuya ilgi göstermelerinde önemli rol oynadığı düşünüldüğünde, bu araçların siyasal alanda daha etkin bir şekilde kullanılma çabası olduğu görülmektedir. Öte yandan bireyler de özellikle ülkede olup bitenler hakkında

¹ This study was presented as an oral presentation at the International Symposium on Human and Social Sciences (7-9 April 2018, Antalya).

*Corresponding author. Email: mince7@hotmail.com

öğrenmek istediklerinde ilk olarak kitle iletişim araçlarına yönelmektedirler. Böylece siyasal bilgilenmede kitle iletişim araçları önemli bir rol üstlenmiş olmaktadır. Bu çalışmanın amacı siyasal bilgilenmede kitle iletişim araçlarının rolünün boyutlarını tespit etmeye çalışmaktır. Yine bu çalışma ile siyasal bilgilenmede kitle iletişim araçlarına güven düzeyinin belirlenmesi de hedeflenmiştir. Çalışmanın evreni, araştırmanın yapıldığı zamanı kapsayan dönemde, KKTC'de Lefke Avrupa Üniversitesi ile Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Rastlantısal örneklem tekniğinin kullanıldığı araştırmaya her iki üniversiteden toplam 570 kişi katılmıştır. Çalışmaya konu olan veriler katılımcılardan yüz yüze görüşmeye dayalı anket tekniğiyle toplanmıştır. Çalışmadan elde edilen bilgilere göre, katılımcılar siyasal bilgilenmede en çok internet ve sosyal medyayı kullanmaktadırlar. Ayrıca katılımcılar siyasal bilgilenmede kitle iletişim araçlarından en çok sırasıyla internet, gazete ve televizyona güven duymaktadırlar.

Anahtar Kelimeler; Siyaset ve medya, siyasal bilgilenme, medya

1. Introduction

The politicians wanted to use the shortest and most effective way to reach the target groups. For the politics, the authorities that empowering on them, the expectation of them, continuous and effective contact with the society is indispensable. The most important tool that provide this communication and interaction on behalf of politicians is mass media. The interest of politics for the developing and changing mass media along with technology has continued to increase. The politics that was trying to get to the public through newspapers and televisions in advance but now actively they are using the internet (social media) from today's dominant mass media.

The Internet can be viewed as a cornerstone for the political establishment, providing important opportunities for sharing, especially in the political arena. On the other hand, the political developments who are the participants of politics are followed by these channels. Political developments, problems, problems expected to be solved, works of parties, projects, activity programs, election campaigns, follow-up of promises, explanations about candidates, debates and even political scandals can be seen from these circles. Along with the developing technology, mass communication which is one-sided thanks to innovations that internet and social media has taken part in the active participant position from the passive receiver position. Thus, the interlocutors of politics are involved in events, problems, processes and even preferences. This situation has added excitement to political life, and political communication, it has gained a different dimension.

Knowing how frequently mass media are used for political information and how effective they are, can contribute that mass media should prefer politics messages. In addition, determining how the messages are broadcasted on the target audience may also be decisive in the preferences of the areas where the messages are broadcasted. From this point of view, it is especially important to identify the preferences of young people who use the new generation of mass media widely for political information

2. Political information and media

Face-to-face communication is no longer feasible for politicians who want to reach masses of people and at the same time convey messages to millions of people. As a result, mass media have begun to receive great attention from political environments every day. The importance of the concept of time and space through mass media has made these tools effective in the field of political communication. In particular, mass media have become increasingly active in political communication through the provision of news and information (Damlapınar and Balcı, 2014: 42). People are now able to learn 'one click' thanks to the technological possibilities of today, as well as political events such as all developments in the immediate surroundings and the distant surroundings.

When compared to the previous periods, politics had problems about sharing messages and information. The problem of the place in the newspapers, the time constraints in the television has been solved thanks to the Internet and the dominant mass media. Moreover, the possibility of reaching direct correspondence without intermediaries has arisen. Mass media reach not only a narrow part of the population but also large, even nonhomogeneous partitions (Geray, 2003: 17). Thus, political parties and candidates have reached the opportunity to reach massive amounts of information through mass media. Thanks to mass media and a product of contemporary technology, politics is no longer just an idea, When we look at the promises and speeches of political parties and candidates, they are not very different (Bostancı, 1998: 123). That is why political parties have to do an analysis of what image they will make and which media channel they will use. Today's society focuses on visuals from texts instead of speech.

Politics have to be in close to the people (voters) for their positions. Otherwise, forgetfulness, fall into the background or being unpopular may arise

So political communication has an important role in the political arena. In fact, this importance has always been appreciated by most political thinkers. Political scientists emphasize the importance of political communication in the function of political systems; (Tokgöz, 2008: 98). In this case, it has become necessary to use mass media in general and nowadays using social media particularly.

On the other hand, the intense using the media by people can cause them to be intensively bombarded with information. At first this seems to be advantageous in terms of political information, but it has disadvantages. Facing the flow of information in all spheres of everyday can cause people to lose sight of the necessary and important information (Turam, 1994: 63). Individuals have to be alert all the time under this information bombing.

Particularly in societies which are intertwined with politics, the individual begins to be interested in the political world from childhood. In particular, the views that mass media have been influential on individuals as well as the family have been widespread since 1970's (Tokgöz, 2008: 119). With this assumption, politicians are also

consider that using the mass media at the highest level. Thus the media facilitates the work of politicians whose aim is to reach more people and increase the number of voters. The mass media can influence both stable and undecided voters. Unstable voters can help to make a decision (Doğan and Göker, 2013: 32). Politicians use the media more intensively, especially to deliver electoral promises during election periods. The politicians have started to show more and more interest the internet that spread more rapidly than other mass media.

Political parties are involved in political communication studies, taking into account the needs and expectations of voters. Political parties that seek to reach the mass of young voters via the Internet and social media should use a suitable language for young voters. It has become more logical to reach a significant portion of the young voters spend their time on the internet and social media, instead of going to meetings, unions and election branches of political parties.

With the help of today's technology, the internet, which has become a dominant mass media tool, has also allowed each individual to participate in the political process, allowing them to convey their views, thoughts, reactions and contacts. In this regard, politicians have also been able to observe their work.

Despite all these explanations, political communication can not be confined to mass media such as newspapers, radio, television, internet and social media. The concept of political communication covers a wide range from open air advertising, posters, promotional products to non-governmental activities.

3. Research on media role and activity in political information

Balcı and his colleagues (2013: 189) conducted a research on 930 people in the center of Konya. The effect of mass media and methods on the political decisions in the study were discussed; According to the results of the research; television is ranked first as the effect level, followed by newspapers, family members and the internet respectively.

Doğan and Göker (2013: 36-38) conducted a survey on 944 people in Elazığ province center and found that the most effective factor in determining the political preferences of voters was 'family'. 'Friends' and 'non-governmental organizations', while the media is in the fourth place.

In the survey conducted by Damlapınar and Balcı (2014: 188) on 1177 participants who have voter qualifications in the central districts of Ankara, television is ranked first in communication tools and methods that participants use to learn about local elections, followed by the newspaper.

In the survey conducted by Koçak (2014: 132) on 850 people in Konya, television is ranked first to get information on political issues, followed by 'family and close environment' and 'newspapers' respectively. The survey also examined the level of interest of participants in political campaigns and issues. Participants in the survey came to the conclusion that they showed moderate interest in political campaigns and issues.

Koçak (2017: 196-197) Necmettin Erbakan University in Konya and on 540 university students studying at Selçuk University also investigated the frequency of weekly media usage of university students. Internet is ranked first that the most preferred for university students in the research, it was followed by social media and television. Another result that emerged in the research is; participants' interest in the political agenda was reduced as the Internet usage time increased. The research also revealed that as the duration of internet usage increased, the level of confidence in the internet became higher.

Another research was carried out by İnce and Koçak (2017: 742) on 520 university students in Konya. In this research, the most commonly used communication tool used by university students was the internet.

In the light of the above literature review, the following seven basic research questions were searched in this research;

- Research Question 1: What is the frequency of weekly media usage of participants?
- Research Question 2: Does the level of weekly media usage differ according to the gender of participants?
- Research Question 3: What is the level of interest in the political agenda of the research participants?
- Research Question 4: Does the level of interest in political topics differ significantly according to the gender of participants?
- Research Question 5: What is the level of trust in media types in terms of political information?
- Research Question 6: Does gender differ significantly in the level of trust in media types with respect to political information?
- Research Question 7: What is the level of importance that participants give to communication tools and methods in political information?

4. Method

This research was dealt with in accordance with the general screening model and at the same time comparative relational screening was carried out in order to show the relation between dependent and independent variables in the research.

4.1. Application of Research and Sample Selection

The universe of the study consists of students who are trained in the TRNC, Lefke European University and Eastern Mediterranean University during the period of the study. A total of 570 students from both universities participated in the research using coincidental sampling technique. The subjects of the study were collected by face-to-face interview based survey.

4.2. Data Collection Tools

A questionnaire consisting of 25 questions in 3 sections was prepared on the university students participating in the research in order to measure the role and

importance of the media in political information. In the first part of the questionnaire, a scale consisting of 6 questions prepared in a 5-point Likert type (1 = Never, 2 = 1-2 days a week, 3 = 3-4 days a week, 4 = 5-6 days a week, 5 = it was tried to determine the frequency of weekly usage of media by those who participated in the research. In the second part, 1 to 10 'table marking' methods were used to measure participants' level of interest in political agenda items. Measurements were taken at 1 at the lowest level and 10 at the highest level. In the third part of the questionnaire, the participants tried to determine the level of trust in the media types with political information on a scale of 6 items prepared with the 5 Likert type (1 = Never Trusted, 2 = Untrusted, 3 = Unstable, 4 = Secure and 5 = Very Secure).

4.3. Analysis of Data and Tests Used

The field survey was conducted between 20 February and 28 March 2016 by using face to face interviews with Lefke European University and Eastern Mediterranean University students in the TRNC. The data obtained in the field study were processed in electronic environment with the help of statistical package program. The data were subjected to appropriate statistical analysis in order to find answers to the identified questions. In the analysis of the data obtained by the study; frequency analysis was used to determine the demographic characteristics and media usage habits of the participants. Independent Sample T-Test was used to determine whether there was a significant difference between participants' level of interest in gender and political issues and level of trust in the media.

4.4. Some Properties of Participants

When the percentage of respondents participating in the survey was examined by sex, 53.5% of the respondents were men while 46.5% were women. When the results of the survey are considered, there is a slight difference in terms of males, but when the gender of the sample is evaluated, it is not very unbalanced and the analysis is done.

When the descriptive statistics of the age distribution of the participants were examined, it was found that they were interviewed by university students at the age of 39 and at least 18 years old. The average age of the participants was 20.77 and the standard deviation of the distribution was calculated to be 2.27.

When the participant in the survey that was taken the average statistical results of the monthly expenditures they made, they reached the result of having spent the lowest 60 highest 12.000 TL. The monthly average expenditure of the participants is 1,352 TL.

4.5. Participants' Media Usage Habits

In this part of the research weekly media usage habits of the participants were examined.

When the frequency of weekly media usage of the university students participating in the survey is examined, the internet is ranked first with an arithmetic

average of 4.35, followed by social media with an average of 4.29 arithmetic and television with an arithmetic mean of 2.56 (see Table 1).

Table 1. Participants' Distribution of Frequency of Weekly Media Usage

	N	The Lowest	The Highest	Average	Standart Deviation
Internet	570	1	5	4.35	.787
Social Media	570	1	5	4.29	.877
Television	570	1	5	2.56	1.298
Newspaper	570	1	5	2.46	1.219
Radio	570	1	5	2.30	1.079
Magazine	570	1	5	1.56	.660

Significant variation in the frequency of weekly media use by gender of participants; $p < .001$), television ($t = 4.177$, $p < .001$), radio ($t = -4.847$, $p < .001$), newspaper ($t = -3.001$, $p < .001$), and social media usage ($t = -5.949$; $p < .001$). Among the participants, women use internet, radio, newspapers and social media more frequently than males on a weekly basis, while males tend to watch television more frequently than women. There is no significant difference in the attendance of weekly magazine readings according to attendance gender (see Table 2).

Table 2. Difference in Weekly Media Usage by Gender of Participants

	gender		t	df	Sig.
	male	woman			
Internet	4.14	4.60	-7.196	568	.000
Television	2.77	2.32	4.177	568	.000
Social Media	4.09	4.52	-5.949	568	.000
Nwespaper	2.32	2.62	-3.001	568	.003
Radio	2.10	2.53	-4.847	568	.000
Magazine	1.55	1.56	-.283	568	.778

4.6. Participants' Level of Interest in Political Issues

A scale of 1 to 10 points (1 = no interest, 10 = very interested) could be used to determine the level of interest of the participants in the political issues. When the descriptive statistics of the level of interest level of the participants in the survey are examined; participants reached the lowest score of 1, the highest score of 10. As a result of the answers given by 570 participants, it is seen that the level of interest of the participants in political topics is moderate ($\bar{x} = 6.01$) (see Table 3).

Table 3. Descriptive Statistics of Participants' Level of Interest in Political Agenda Items

	N	The Lowest	The highest	Average	SD
Participants' level of interest in political agenda items	570	1	10	6.01	3.27

According to the gender of the university students participating in the research, the level of interest in the political topics is significantly different ($t = 4.576$, $p < .001$). Men are more interested in political issues than men ($\bar{x} = 6.58$) and women ($\bar{x} = 5.35$) (see Table 4).

Table 4. Level Of Interest Of Participants İn Politics By Gender

Gender	N	Average	SD	T	df	Sig.
Male	305	6.58	3.339	4.576	568	.000
Woman	265	5.35	3.068			

4.7. Level of Confidence in Media Types on Political Information

A 6-item scale consisting of 5 likert-type (1 = absolutely unreliable, 5 = highly reliable) was used in order to reveal the types of media that the most trusted by university students who participating in the research.

The most reliable type of media in the political information process of the university students is the internet with arithmetic average of 2.95, followed by television with arithmetic average of 2.79 and newspaper with arithmetic mean of 2.75 respectively. The least reliable media type for political information is social media with a 2.63 arithmetic average, followed by an average of 2.64 arithmetic magazines (see Table 5).

Table 5. Distribution of Confidence Level of Media Types on Political Information

	N	The Lowest	The Highest	Average	SD
Internet	570	1	5	2.95	1.51
Newspaper	570	1	5	2.79	1.34
Television	570	1	5	2.75	1.32
Radio	570	1	5	2.74	1.53
Magazine	570	1	5	2.64	1.52
Social Media	570	1	5	2.63	1.25

Significant differences were found between the level of trust in media types and the level of trust in the political information according to the gender of the participants ($t = -2.769$, $p < .01$), social media ($t = -3.859$; $p < .001$), radio ($t = -3.886$; $p < .001$) and television ($t = 2.96$; $p < .01$). Among the participants, women are more reliant on internet, social media and radio than political information rather than men. Men, on the other hand, find television to be more reliable than political information. There is no significant difference in the level of trust of participants according to sex, magazines and newspapers (see Table 6).

Table 6. Difference in Level of Trust of Media Participants to Political Information by Gender

	Gender		t	df	Sig.
	Male	Woman			
Television	2.90	2.58	2.96	568	.003
Newspaper	2.81	2.76	.443	568	.658
Internet	2.79	3.13	-2.769	568	.006
Social Media	2.45	2.85	-3.859	568	.000
Radio	2.51	3.00	-3.886	568	.000
Magazine	2.72	2.54	1.357	568	.176

There is a positive, significant and weak relationship between internet and television ($r = .136$; $p < .01$) when the results of the correlation analysis are analyzed in terms of defining the confidence, direction and level given to media types in political informing. In other words, as the confidence level of the participants in the research increased from the media types to the political information, the level of confidence in the audience is also increasing. There is a positive, meaningful and weak relationship between the internet and the magazine ($r = .232$; $p < .001$). As the level of trust with the internet increases, the trust level that receives the trust increases. There is a positive, meaningful and weak relationship between newspapers and social media ($r = .170$; $p < .001$). As the confidence in the newspaper increases with political information, the confidence in social media is increasing. There is a negative, meaningful and weak relationship between the Internet and social media ($r = -.106$; $p < .05$). That is to say, as the level of confidence in the political knowledge increases, the level of confidence in social media decreases. There is a positive, meaningful and weak relationship between the radio and the magazine ($r = .186$; $p < .001$). As the level of confidence in the radio increases the confidence in magazine increases. There is a negative, meaningful and weak relationship between social media and the magazine ($r = -.156$; $p < .001$). As the level of confidence in social media increases, the confidence level of the magazine decreases (see Table 7).

Table 7. Correlation Analysis Findings for Determining the Relationship Between Levels of Confidence in Media Types on Political Information

	Television	Newspaper	Internet	Social Media	Radio	Magazine
Television	1	.036	.136**	-.034	-.004	-.013
Newspaper	.036	1	.001	.170**	.089**	-.059
Internet	.136**	.001	1	-.106*	-.004	.232**
Social Media	-.034	.170**	-.106*	1	-.145**	-.156**
Radio	-.004	.089*	-.004	-.145**	1	.186**
Magazine	-.013	-.059	.232**	-.156**	.186**	1

Not: ** $p < .01$, * $p < .05$

4.8. Level of Importance of Communication Tools and Methods in the Field of Information

A scale of 9 items was used to determine which communication tools the university students who participated in the research gave more importance to communication tools in the process of political informing (1 = very insignificant, 5 = very important).

As it is seen in Table 9, while the Internet is the most popular among the communication tools and methods that are most followed and considered by the participants in terms of political information, this is followed by social media, family members and close environment respectively. The least important communication tool and method is; radio and newspapers followed the election flags, announcements and brochures.

Table 8. Level of Communication Given to Communication Tools and Methods

	The Least	The Furthest	Average	SD
Internet	1	5	4.25	.944
Social Media	1	5	4.05	.960
Family members and immediate surroundings	1	5	3.51	1.20
Television	1	5	3.20	1.32
Meetings and Trips	1	5	3.02	1.28
Gallup polls	1	5	2.98	1.23
Newspaper	1	5	2.94	1.37
Radio	1	5	2.61	1.21
Election poster, announcements, brochure	1	5	2.51	1.15

According to the gender of the university students that participating in the research, the significance given to the Internet ($t = 3.748$; $p < .001$) gallop polls ($t = 3.847$; $p < .001$). When the descriptive statistics are examined, women give more important to communication tools and methods than men; the public is more concerned with political inquiry than men (see Table 9).

Table 9. Differences in Level of Importance Given to Communication Tools and Methods by Political Information

	Gender		t	df	Sig.
	Male	Woman			
Social media	4.06	4.05	.117	568	.907
Meetings and Trips	2.97	3.07	-.944	568	.346
Internet	4.12	4.41	-3.748	568	.000
Television	3.11	3.29	-1.588	568	.115
Family members and immediate surroundings	3.54	3.48	.600	568	.549
Gallup polls	3.17	2.77	3.847	568	.000
Newspaper	2.88	3.02	-1.216	568	.224
Election poster, announcements, brochure	2.53	2.48	.531	568	.597
Radio	2.53	2.69	-1.573	568	.119

When the results of the correlation analysis were examined in terms of determining the level and direction of the relationship between the importance of the participants and the means of communication in the political informing process, there is a negative, meaningful and weak relationship between internet and public opinion researches ($r = -.138$; $p < .01$). In other words, as the importance of the university students participating in the research increases, the importance given to the public researches is decreasing. There is a positive, meaningful and weak relationship between the meetings and the trips and the newspaper ($r = .130$; $p < .01$). As the importance given to meetings and trips for political information increases, the importance given to the newspaper increases. There is a negative, meaningful and weak relationship between the television and the meeting ($r = -.116$; $p < .01$). As the importance given on television increases, the importance given to meetings and trips decreases. There is a negative, meaningful and weak relationship between social media and meetings ($r = -.097$; $p < .05$). In other words, as the level of importance given to social media for political information increases, the level of importance given to meetings and tours decreases. There is a negative, meaningful and weak relationship between television and newspaper ($r = -.104$; $p < .05$). As the importance given to television in communication tools and methods for political information increases, the importance given to newspapers decreases (see Table 10).

Table 10. Correlation Analysis Findings for Determining the Relationship Between the Importance Given to Communication Tools and Methods for Political Information

	Social Media	Meetings And Trips	Internet	Television	Family Members Andimmediate Surroundings	Gallup Polls	Newspaper	Election Poster,Announcements, Brochure	Radio
Social Medya	1	-.097*	.015	-.046	.67	.002	.035	.019	.010
Meetings and trips	-.097	1	.006	-.116	.030	.045	.130**	.095*	.027
Internet	.015	.006	1	.040	.046	-.138**	.019	.021	.057
Television	-.046	-.116**	.040	1	-.038	-.074	-.104*	.022	.019
Family members and immediate surroundings	.067	.030	.046	-.038	1	.058	.021	.124**	.051
Gallup polls	.002	.045	-.138**	-.074	.058	1	.090*	.079	.006
Newspaper	.035	.130**	.019	-.104	.021	.090*	1	.113**	.082
Election poster, announcements, brochure	.019	.095*	.021	.022	.124**	.079	.113**	1	.128**
Radio	.010	.027	.057	.019	.051	.006	.082*	.128**	1

Not: **p<.01, *p <.05

5. Conclusion

We live in the age of communication where information spreads and is shared very quickly. It is undoubtedly mass media that mediate the spreading of information to fast and widespread masses. In today's society, having need of quick information in accordance with the circumstances has become necessary. The media has played an important role in meeting this need. Thanks to the direct access of the Internet, which is today's dominant media tool for individuals it has become easier to meet this need. There is a need for mass media, which are means of obtaining economic information, in the political information that will continue for a lifetime (a process). For this purpose, it is important for the young people who use the new generation mass media frequently to determine the level of mass media usage and to have confidence in political information.

Within the scope of this study, media usage habits of university students studying at the European University of Northern Cyprus and the Eastern Mediterranean University in the TRNC were examined; As a result of the survey, university students mostly use internet in weekly media usage, followed by social media and television respectively. When you look at the use of media weekly according to sex, women use the Internet, social media and radio more intensively than boys, while boys watch television more intensively than women.

When the findings of the research are examined, university students are most reliant on political information, followed by newspapers and the television broadcasts respectively. The media type that they least trust is social media. In terms of gender, women are more confident than social media, internet and radio than men, while men who are against it trust television and newspapers more than politicians.

The research also tried to determine the level of interest of university students in the political agenda. As a result of the research, university students reached the political agenda subjects at an intermediate level (6.01). In terms of gender, men are more interested in political agenda than women.

Among the communication tools and methods are believed to be most effective in political information, the internet, social media, family members and intermediate surroundings are in the top three ranks. On the contrary, election posters, announcements and brochures have the least importance, followed by radio and newspapers respectively. In terms of gender, women give more importance to "internet" than men, which is one of the communication tools and methods for political information. Men have paid more attention to "public opinion research" than women.

As a result, this research constitutes one of the few studies conducted in order to determine the role and effect of the media on the political information on the university students who are studying in the TRNC. In the future, the studies of the TRNC in different regions and different samples will make it possible to both contribute to the expansion of the literature and to make comparisons among other researches to be done.

References

- Alkan, T. (1989). Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Balcı, Ş. Tarhan, A. ve Bal, E. (2013). Medya ve Siyasal Katılım, Konya: LiteraTürk Academia.
- Bauman, Z. (2015). Bireyselleşmiş Toplum. Çev.: Yavuz Alagon, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bayraç, N. H. (2003). Yeni Ekonominin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları. Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4(1) 41-62.
- Bostancı, M. (1998). Siyaset, Medya ve Ötesi, Ankara: Vadi Yayınları
- Bostancı, M. (2015). Sosyal Medya ve Siyaset, Konya: Palet Yayınları
- Bourdieu, P. (2000). Televizyon Üzerine. Çev.: Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Cereci, S. Ve Özdemir H. (2015). Medyanın Toplumsal Gelişimi: Medya Toplumlari, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 33, p. 1-10, Spring I 2015
- Damlapınar ve Balcı (2014). Siyasal İletişim Sürecinde Seçimler, Adaylar, İmajlar, Konya: LiteraTürk Academia.
- Doğan, A ve Göker, G. (2013). Siyasal İletişim Araştırmaları, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Geray, H.(2003) İletişim Teknolojisi Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- İnce, M. (2018). Haber edinme aracı olarak internet ve internet haberciliği, Konya: Eğitim Yayınevi
- İnce, M. ve Koçak, M. C. (2017), Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneği, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 2.
- Koçak, M. C. (2014). "Siyasal Bilgilenme Sürecinde Televizyonun Rolü Ve Etkileri: Konya Örneği "Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Konya.
- Koçak, M.C. (2017). Siyasal Bilgilenmede İnternetin Rolü ve Etkinliği: Necmettin Erbakan ve Selçuk Üniversitesi Örneği, Turkish Studies, Volume 12/23, p.187-202.
- Özdemir, S. (1998). Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sağlamtimur, Ö.Z. (2010). Dijital Sanat. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 10(3). 213-238.
- Savaş, G. (2004). Kitle İletişim Araçlarına Eleştirel Bir Yaklaşım. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1
- Tokgöz, O. (2008). Siyasal İletişimi Anlamak, Ankara: İmge Kitabevi.

Neoliberal Bir Kent Deneyimi Olarak Kentsel Yaşamın ve Mekânın Risk, Korku ve Belirsizlikler Bağlamında İrdelenmesi: İstanbul'daki Güvenlikli Siteler Üzerinden Bir Değerlendirme

Kadir Şahin*

Karabük Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0002-6860-0155

Öz

Neoliberal evre Türkiye'deki kentsel yaşamı radikal bir şekilde dönüştürmektedir. Bu evredeki yeni koşullara özgü belirsizlikler bir yaşam formu haline geldikçe, kentte 'risk ve korkular' etrafında kurgulanan yeni hayat tarzları ortaya çıktı. Yaşanan dönüşümler bağlamında 'geleneksel modern kentin' özel ile kamusal hayatını birbirine bağlayan kent geleneksellikleri (komşuluk, mahalle ve sokak vb.) artan belirsizliklere bağlı olarak korkutucu bir faktöre dönüşmektedir. Bu çalışmada kentsel hayattaki 'risk, korku ve belirsizliklerin' çalışma ve gündelik hayat bağlamındaki çıktıları analiz edilerek gündelik hayata olan etkileri irdelenecektir. Çalışma, söz konusu gerçekliğin Türkiye'deki en nitelikli örneği olması nedeniyle, İstanbul özelindeki güvenlikli sitelerde sürdürülmüştür. Araştırma nitel bir kurguyla, derinlemesine mülakatlar çerçevesinde toplanan veriler dahilinde irdelenmiş ve her görüşmede elde edilen veriler söylem analizine tabi tutularak incelenmişlerdir. Söz konusu tartışma geniş bir alan araştırması içinden seçilen veriler özelinde bir örnek olay incelemesi bağlamında derlenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Neoliberalizm, Geç Modern Kent, Güvenlikli Siteler, İstanbul, Risk, Korku ve Belirsizlikler, İş/Çalışma

An Investigation of Public Life and Space as a Neoliberal City Experience in the Context of Risk, Fear and Uncertainty: An Evaluation in Gated Communities in Istanbul

Abstract

Neoliberal stage transforms public life in Turkey radically. As the uncertainties associated with the new conditions in this phase became a form of life, new life styles emerged considering the 'risks and fears'. In the context of the transformations, urban traditions (neighborhood, district and street, etc.) that connect the traditional modern city with their private and public life, turn into a frightening factor due to increasing uncertainties. In this study, the effects of 'risks, fears and uncertainties' in urban life in the context of work and daily life will be analyzed and their effects on daily life will be examined. Due to the superior sample in question the reality of Turkey, the study was conducted in the gated communities in Istanbul. Using a qualitative research method, data were collected through interviews and were analyzed by discourse analysis. The discussion was compiled as a case study in the context of data selected from a wide field survey.

Keywords: Neoliberalism, Late Modern City, Gated Communities, Istanbul, 'Risk, Fear and Uncertainties, Work/Employment

1. Giriş

Weber'in çok uzun zaman öncesinden vurguladığı gibi "modern kent, kapitalist bir kenttir" (Weber, 2000). Bu saptamanın anlamı, kentin tarihsel gerçekliğini açıklayan bir vurgu olmasa da modern zamanlardaki kent gerçekliğini ve ona dayalı olarak ortaya konulması gereken sosyolojik bağlamı açıklayan bir ifadedir. Bizlerin modern sonrası hayatı tahlil eden her türden irdelemesi de bu yönlü kabullerin üzerinde yükselmektedir. Nitekim Weber'in ortaya koyduğu kent vurgularına bugün daha yakından bakıldığında, bazı detaylandırıcı saptamaları eklemek mümkündür. Çünkü onun vurguladığı bu nokta artık kendi içerisinde kapitalizmin aşamalarının da dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Yani kapitalist kenti, kendi içinde yaşadığı kapitalist dönemleştirmeleri dikkate almaksızın artık ifade edebilmek çok mümkün değildir. Bu yönüyle bugün kapitalist modern kenti tahlil ederken onun 'merkantil', 'liberal' ve 'neoliberal' aşamalarını dikkate alarak konuşmak daha gerçekçi bir analiz niteliğindedir.

Smith'in vurguladığı gibi; 'iş nasılsa hayat da öyledir' (Smith, 2006) bağlamındaki saptama, aslında Weber'in vurguladığı durumla birleşince, kapitalist ilişkilerin (yani çalışmayı şekillendiren ekonominin) kendine özgü tarzından hareketle, kendine özgü bir gündelik hayatı ortaya çıkarması son derece doğaldır. O halde 'kapitalist kent', kapitalist aşamalara özgü şekilde değişen doğası, kendine has ilişki sistemini ve doğal olarak da 'gündelik hayatı' mümkün kılmaktadır. Ayrıca bu türden gündelik hayatın kendine özgü mekansal biçimlenmeyi ortaya çıkarması beklenen bir sonuç hükmündedir. Çünkü Weber, eğer kapitalist ilişki biçiminin kendine has kent tarzı ürettiğini ortaya koyuyorsa (ki nitekim öyle), aslında bir ekonomik işleyiş biçiminin mekanı biçimlendirme kapasitesinin olduğunu da iddiasını yapmış olmaktadır. Bu vurgu aslında her türden ekonomik aktivite biçiminin ancak kendini mümkün kılan mekansal formlarda aktığının da vurgusu niteliğindedir. Fakat mekansal biçimlenmeyi içerisinde barındıran ekonomik işleyiş tarzları, en az onun kadar değerli bir diğer faktör olarak kendine uygun olan gündelik hayat tarzlarını içerisinde barındırır. Nitekim Harvey'in de 'mekan nasılsa hayat öyledir' (Harvey, 2003; 84-89) vurgusunu mekanı biçimlendiren ekonomiden bağımsız bir vurgulama biçimi olarak düşünmek mümkün değildir. Bu açıdan bir ekonomik işleyiş biçimi kendine uyumlu bir iş/çalışma tarzı üretirken, kendine ait bir kentsel hayatı da gündelik yaşam formu olarak inşa etmektedir. Bu bakımdan bizlere göre; merkantil kapitalist evre kendine özgü bir gündelik hayat kurgularken, aynı durum liberal ve neoliberal evrelerde de geçerlidir. Bugün neoliberalleşen kentlerde neoliberal ekonomiye özgü işlerde çalışırken, neoliberal işlere özgü hayatların ortaya çıktığını söylemek yanlış bir vurgulama biçimi değildir.

Kentlerin neoliberalleşmesiyle birlikte güvenli siteler gibi 'geleneksel modern kentin dinamikleriyle mesafeli olan yaşamlar da giderek yükselmektedir. Bizler makale boyunca; neoliberal işlere özgü olarak değişen kent gerçekliğinin 'çalışmanın' doğasında yaşanan değişimlere bağlı olarak nasıl farklılaşmalar ürettiğini 'risk, korku ve belirsizlikler' kapsamında irdelemeye çalışacağız. Böylesi bir irdelemeyi de neoliberal ekonomik dönüşümlerle birlikte ortaya çıkan yeni konut sektörünün ürünü

olan 'güvenlikli siteleri' merkeze koyarak yapacağız. Çünkü bizler neoliberal işin doğasında var olan risk ve belirsizliklerin bunlara özgü olan bir gündelik hayatı (ve doğal olarak da kentsel hayatı) ortaya çıkardığını savunmaktayız. Tüm bunlardan hareketle bireylerin hayatında yeni gündelik yaşam formları üreterek yükselen 'güvenlikli sitelerin' ortaya koyduğu ilişki tarzlarını, işin üretmiş olduğu risk ve belirsizliklerden bağımsız mekansal yaşam biçimleri olarak düşünmemektediriz. Bizler de bu gerçeklikten hareketle İstanbul metropolitan alanında yaşanan neoliberal dönüşümlerin bir yaşam tarzı olarak ortaya çıkardığı güvenlikli site yaşamını 'iş ve hayat' bağlamında tartışarak 'risk, korku ve belirsizlikler' çerçevesinde analiz etmeye çalışacağız.

2. Türkiye'de Neoliberalizm, Yeni Bir Kentleşme Deneyimi Olarak Güvenlikli Siteler ve Araştırmanın Kurgusuna Yansıma Biçimi

1970'li yıllarla birlikte dünyada yükselen neoliberal politikaların etkileri çok geçmeden gündelik hayatın tüm alanlarını etkileyen bir gerçekliğe dönüştüler (Harvey, 2007). Fakat Türkiye'de neoliberalleşmeye dair siyasi ve ekonomik hamleleri daha çok 1980'li yıllarda görmekteyiz. Harvey'in vurgusunu yaptığı türden 'gündelik hayat çıktılarını' ise Türkiye'de daha çok 1990'lı yıllarda görmekteyiz. Nitekim 90'lı yıllar Türkiye'de küresel markaların yatırımlarının arttığı ve her türden ekonomik işleyişe finansal bir kapasitenin kazandırıldığı yıllar oldular (Bali, 2013). Özelleştirmelerle kamunun hızla küçüldüğü ve buna karşılık serbest piyasa uygulamalarının hakim belirleyici faktör olarak öne çıktığı yıllar da yine bu yıllar olmuştur. Tüm bu dönüşümler yaşanırken 90'lı yıllarla birlikte Türkiye'deki metropol alanlarında (özellikle de İstanbul'da) küresel işlerin ürünü olan ve daha çok yeni hizmetler sektöründe aktif olan 'yeni orta sınıflar' bir kent gerçekliği olarak görünürlük kazanan kesimler haline gelmişti. Nitekim bu 'yeni orta sınıfların' her türden çalışma etkinliklerinin küresel bağlamlarda gerçekleşiyor olması, yerel işleyiş ve yereldeki kent deneyimlerine de giderek kapanmalarını/ilgisizleşmelerini beraberinde getiren gündelik hayatları ortaya çıkarmıştır. Ayrıca yerelliği devam eden emekçi kesime göre giderek artan gelir seviyeleri, onların üst düzey eğitim seviyeleriyle (ve uzmanlıklarıyla) birleşince, 'geleneksel modern kent' deneyimleri kendi gündelik hayatlarını adına 'istenmeyen sosyal yükler haline gelmiştir'. Bu nedenle dünyadaki diğer örnekleri gibi Türkiye'de de bu türden 'yeni orta sınıflara' özgü kentsel pratikler sunan 'güvenlikli siteler' 90'lı yıllarla birlikte yeni koşullara özgü bir konut sunum türü olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu konut sunum türü 2000'li yıllara gelindiğinde, hakim ölçeğin çok dışında, sıra dışı bir şekilde artışlar göstermiştir. Nitekim bu yıllarda daha da şiddetlenen neoliberal yükseliş, 90'lı yıllarla birlikte İstanbul özelinde başlayan durumun Türkiye'deki diğer metropollere sıçramasına neden oldu. Fakat 2000'li yıllar bu durumun hakim yapısının İstanbul özelinde sürmesinin önüne geçebilen yıllar olmadı ve aynı yıllarda da güvenlikli siteler İstanbul'da büyük bir artış gösterdi. Çünkü Türkiye'nin küresel ekonomiye eklemlenme aracı olan şehir hala büyük oranda İstanbul'dur ve neoliberal işlerin ürünü olan 'yeni orta sınıflar' da bu nedenle ağırlıklı olarak İstanbul'da yaşamaktadır. Nitekim İstanbul'daki güvenlikli sitelerin yıllar içindeki konut sayıları yakından incelendiğinde; 2013 yılında 395 bin olan güvenlikli

konut sayısı, 2014'te 430 bine, 2015'te ise 500 bine yükselmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise İstanbul metropol alanındaki 34 farklı bölgede 1417 farklı güvenli site projesine rastlanmaktadır ve toplam konut sayısı da 560 bine ulaşmış durumdadır (Eva İstanbul Markalı Konut Piyasası Araştırma ve Öngörüler Raporu, 2017). İstanbul'daki konut sayısının 5,3 milyon olduğu düşünüldüğünde ise mevcut kentin %10'undan fazlasını bu türden yerleşimler oluşturmaktadır ve toplamda da 1 milyondan fazla insan bu türden yerleşimlerde yaşamaktadır (Şahin, 2016). Bu nedenle de söz konusu çalışmanın Türkiye bağlamındaki irdemelerine en uygun alanının İstanbul olması nedeniyle alan çalışmasının İstanbul özelinde sürdürülmesine karar verilmiştir.

3. Risk, Korku ve Belirsizliklerin Bir Gündelik Hayat Deneyime Dönüşme Biçimi

Araştırma açısından çok önemli görülen kapitalist katmanlaşmanın içerisinde barındırdığı türden bir başka katmanlaşma türünü modernleşme analizlerinde görmekteyiz. Bu türden analizlerde ortak olan nokta, modernleşmenin yaşanan gerçekliği 'bütüncül anlatılar' vasıtasıyla açıklayabilmesinin mümkün olmadığını vurgusudur (Lyotard, 2014). Böylesi analizler modernizmin erken dönemindeki gerçekliklerle benzer bağlamsallıkları yaşamıyor olduğumuzu merkeze çekerler (Beck, 2011; Lyotard, 2014; Giddens, 2010). 'Geç modern' (Giddens, 2004; 2010), 'refleksif modern' (Giddens, 2010; Beck, 2011), 'radikal modern' (Beck, 2011), 'postmodern' (Bauman, 2011a; Lyotard, 2014) gibi kavramların literatürde sıklıkla kullanılmasının da nedeni budur. Tüm bu kavramlaştırmaların merkezinde, modernizmin içerisinde bulunduğumuz evresinin kendisine has gerçekliklerinden kaynaklanan bir anlamlandırma çabası olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Bauman, 2014). Fakat böylesi bir çabayı ortaya koyan teorisyenlerin, söz konusu farklılıklar bağlamında yaptıkları analizlerde risk, korku ve belirsizlikler bağlamında önemli bir derinliği görebilmek de mümkündür (Giddens, 2004; 2010; Beck, 2011; Bauman, 2006). Bu nedenle bizler de mevcut çalışmamızın sınırları içerisinde, ister kapitalist katmanlaşma isterse de modernist katmanlaşma açısından olsun, her iki bağlamdaki yazın türünü karşılayan bir tartışma sürecinde bulunmaya çalıştık. Çalışma boyunca ortaya konulan tartışma perspektifi hem kapitalist katmanlaşmanın 'neoliberal' yönlü analizlerini hem de modernist katmanlaşmanın 'geç modern' (refleksif modern/postmodern) yöndeki analizlerini karşılama çabasında oldu. Bu bakımdan da neoliberal kent ve neoliberal birey tabirini karşılayacak olan geçmodern ve geçmodern birey (refleksif modern birey) tabirlerini çalışma boyunca birbirini karşılayan mahiyette kullanmaktan çekinilmedi. Yapılan analizlerin her iki teorik zeminin tartışma koşullarıyla örtüşmeler yaşamaları yönüyle mevcut kavramların bir birinden bağımsız şekillerde kullanılması uygun görülmemiştir. Ayrıca 'geç', 'radikal', 'refleksif' ya da 'postmodern' bağlamında yapılan modernleşme tahlillerinin hepsinde de es geçilemeyecek ortak nokta, yeni kapitalistleşme evresiyle de yakından alakalı olmalarıdır. Giddens'a göre "modern kurumlar önceki tüm toplumsal düzen biçimlerinden dinamikleri, geleneksel alışkanlıkları ve adetleri aşındırma dereceleri ve küresel düzeydeki etkileri bakımından ayrılırlar. Ancak bunlar sadece kapsamlı dönüşümler değildir: Modern

gündelik toplumsal hayatın doğasını kökten değiştirir ve yaşantılarımızın en kişisel yanlarını bile etkiler (Giddens, 2010; 11).

Giddens'in vurgusunu yaptığı bu aşındırma şekli aslında modern hayat karşısında geleneksel olanın aşınması bağlamında önemli saptamalar niteliğindedir. Çünkü geleneksel hayat aşınırken onun sunduğu her türden belirlenmişlikler de aşınmaya başlamaktadır. Bu bakımdan Giddens'in içinde bulunulan dönem için yaptığı 'gelenek ötesi toplumlar' saptaması, bir bakıma 'geleneksel olanın belirlenmişliklerinin' karşısına rasyonel olanın konulduğunun vurgusudur. Geleneksel olana dair rutinleri ve belirlenmişlikleri karşısına alan bu süreç aynı zamanda kuşkuya dayalı olanın merkeze konulduğu bir sürecin vurgusudur. Bu sürecin bir başka çıktısı, bilimsel kuşkunun giderek bir gündelik hayat tarzına dönüşmesidir. Söz konusu değişme giderek 'radikal kuşkuya' dayalı sorgulamanın her yere sirayet etmesine neden olmuştur. Tüm bu bağlamlarda geleneksel hayata dair olan gündelik koşullar yeni bir zaman ve mekan kurgusu bağlamında yeniden dizayn edilmiştir. Bizlerin geç modern/neoliberal kent için ifade etmekten çekinmediği nokta aslında radikalleşen koşullar bağlamında gündelik hayatın da yeniden dizayn ediliyor olmasıdır. Bu bakımdan modern hayatın yaşadığı dönüşümler, kentlerde ortaya çıkan güvenli sitelerin varoluş nedenlerinin başında gelen faktördür. Biz de çalışma boyunca Giddens'in ortaya koyduğu perspektifi merkeze koyarak modern kenti, içeriği ve gündelik olan hali açısından 'geleneksel modern' ve 'geç modern' kent şeklinde aşamalandırarak tartışmayı sürdürdük. Ayrıca onun ortaya koyduğu "geç modern toplumlar, gelenek ötesi toplumlardır" perspektifini bizler güvenli siteler için telaffuz ederken, 'gelenek ötesi birliktelikler olarak güvenli siteler' şeklinde kullanarak söz konusu bağlama vurguyu arttırdık. Bu yönlü nedenlerle güvenli site sakinine dair 'geç modern birey' şeklinde bir nitelendirme çalışma boyunca kullanıla gelen bir nitelendirme biçimi oldu.

"Zaman ve mekânın yeniden organizasyonu(yla birlikte)... modernitenin önceki yerleşik kurumsal özelliklerini radikalleştirir ve küreselleştirir; bu özellikler de ayrıca gündelik toplumsal hayatın içeriğini ve doğasını kökten dönüştürür" (Giddens, 2010; 13).

Giddens'in zaman ve mekanı yeniden organize eden bir süreç olarak ifade ettiği bu değişim, aynı zamanda belirsizliklerin bir mekansal bağlam inşa edebileceğinin de vurgusunu yapabilecek cinstendir. Çünkü geç modern evrenin (makale boyunca neoliberal evre de denilecektir) en önemli özelliklerden birisi, kentsel mekânın yaşadığı dönüşümlere özgü yeni bir gündelik hayat formunu şekillendirmesi olmuştur. Geç modern evrede yükselen belirsizlikler, aynı zamanda bir mekansal belirsizlik süreci olarak radikal kuşkuya özgü sorgulamalarla da birleşmektedir. Hayatın standartlarının belirsizliklere özgü şekillerde yaşanmaya başlaması (Bauman, 2011b) mekânın da belirsizlikler bağlamında kodlanmasına neden olmaktadır (2012b). Nitekim artık büyük bir belirsizlik süreci olarak karşımıza çıkan neoliberal kent gerçekliği, söz konusu bağlamlara özgü şekillerde yeni bir form kazanmaktadır. Radikalleşen belirsizlik ve kuşku atmosferine özgü mekansal dönüşüm trendlerinden birisini de bizce 'güvenli sitelerin' ortaya çıkışı oluşturmaktadır. Douglas'ın da vurguladığı gibi

(2005) 'güvenlik, mekanın istikrarı üzerinden inşa edilen bir gerçekliktir'. Fakat neoliberal ortamda kent ve mekan giderek belirsizlikler ve istikrarsızlıklar etrafında kodlanınca, güvenli siteler de 'geç modern bireyler' için bir refleksif hayat stratejisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan neoliberal kentin geç modern bireyinin güvenli site talebinin radikal kuşularla bezenmiş bir hayattaki radikal belirsizliklere karşılık olarak, hayatı istikrarlı hale getirme çabasındaki bir çözüm süreci olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Beck'in 'refleksif modernleşme' (2011) bağlamında yaptığı vurgulara yakından bakılınca, Furedi'nin ortaya koyduğu 'toplumsal davranışı mahkum eden pasifliğin' (Furedi, 2001; 13-19) neden giderek yükseldiğini söylemek daha mümkün hale gelmektedir. Beck'e göre 'risk toplumunda riskler ve tehlikeler etkileri açısından demokratiktirler' (Beck, 2011; 47-48). Söz konusu durum onun vurguladığı gibi 'demokratik bir içeriğe sahip' olsa bile, bu durumun her şeye rağmen sınıfsal bağlamını yitirdiği anlamına gelmez. Bu açıdan Beck'in de vurguladığı şekliyle 'risk demokratiktir fakat ondan kaçınma stratejileri ise sınıfsaldır' (Beck, 2011; 47-48). Bu nedenle bireylerin hayatında korku ve belirsizliklerden sakınma stratejilerinin sınıfsal kodları devre dışı bıraktığını iddia etmek mümkün değildir. Bu açıdan "kentsel kapanma" (Bauman, 2016) , "pasiflik" (Sennett, 2011a) bağlamında bir güvenlik kaygısına karşılık gelen 'güvenli site' talebi, içerisinde 'kaçınma stratejileri' açısından önemli bir sınıfsal kod da barındırmaktadır. Neoliberal işlerden (ve dolayısıyla yeni orta sınıflardan) bağımsız olmayan bu konut sunumu, neoliberal işlere özgü bir gündelik hayat beklentisinden bağımsız şeyler değildir. Nitekim mevcut bağlam kentsel yaşamın risk ve korkularına karşı talep edilen bu yerleşim yerlerinin neoliberal özelliklere sahip sınıfsal temellerinin olduğunu anlatmaktadır. Bu açıdan çalışma boyunca ortaya konulan bağlamsal tartışma zemininin bir neoliberal kent gerçekliği olarak tartışılmasının da nedeni buradan kaynaklanmaktadır. Nitekim söz konusu gerçekliğin neoliberal dönüşümlerden bağımsız olarak tartışılması bizce mümkün değildir. 'Neoliberal kentin' korkuları, belirsizliği ve güvensizlikleri bağlamındaki tartışmamızın bir neoliberal gerçekliğe sahip kitleyle yürütülmesini gerektiren bir başka nokta, söz konusu kaygıların 'kentin içerisindeki diğer sakinlere karşı yürütülüyor olmasını' (Bauman, 2011b) dikkate almamızdan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan kenti içeriden parçalayan bu yeni sürecin en önemli nedenleri onun neoliberal çıktılarında kaynaklı şeylerdir. Bu vurgular da söz konusu bağlamın ona özgü çalışma koşullarından bağımsız düşünülemez anlamına gelmektedir. Ayrıca Bauman'ın vurguladığı neoliberal 'kentin yaşadığı içeriden parçalanma süreci' (Bauman, 2012b), Beck'in (2011) vurgusunu yaptığı 'artık biyografik çözümler gerektiren' sorunlara dönüşmüş durumdadır. Bu haliyle radikal düzeydeki neoliberal kent belirsizliklerine karşı ortaya konulan bir istikrar arayışı olarak böylesi güvenli sitelerin yükselişini vurgulama biçimi mâkul bir saptama tarzı olmaktadır.

Bauman da tıpkı Beck gibi mevcut koşulun neoliberalleşen dönüşümlere özgü olduğunu vurgulamaktadır (Bauman, 2011a; 2012a). Buna dayalı olarak kaçınma, kapanma/yalıtılma ya da pasifleşme gibi davranışların da kendine özgü bir ekonomik arka planının olduğunu ifade etmektedir. Fakat ona göre liberal koşullardan neoliberal

koşullara geçişle birlikte ortaya çıkan bu türden belirsizlikler, geç modern bireyin kent hayatını da büyük bir korku epizotuna çevirmiş durumdadır. Gündelik hayatın temel kurgusu haline gelen bu tür güvensizlik ve korku faktörü kent tarihinde hiç görülmemiş bir korku kültürünü sıradan davranış kategorisine çekmiş durumdadır.

"Hurda yığınlarını ve atıklarını işleyen fabrikalar kapatılınca, atıkları ortadan kaldırma işi de tamamen bireylerin omuzlarına kalmaktadır. Kolektiviteler şehir surları ve hendekler yapıp onarmayı bıraktıktan sonra, şehrin her bir sakininin karate kursuna gitmesi elzem hale gelmiştir. Bütün bunların sonucu Ronald Hitzler tarafından gayet canlı bir biçimde betimlenmiştir: Kendini çekmek, kendini kapatmak, gizlenmek -bunlar, 'dışarıda' olan ve bizi çeşitli maskeler takmış olarak tehdit ediyor gibi görünen şeylerden duyulan korkuya tepki vermenin en yaygın yolları durumundalar bugün. Ev ve avlu kapılarına takılan çeşit çeşit kilitler, çoklu güvenlik sistemleri, alarmlar ve gözetleme kameraları üst sınıf villalardan orta sınıf bölgelerine de geçti. Mekânîk kilitler, elektronik duvarlar, alarmlar, biber spreylere, gözyaşı bombaları ve lazer silahlardan oluşan bir duvarın ardında yaşamak bireyin kentlerde hayatta kalma stratejisinin bir parçası haline geldi" (Bauman, 2012a; 59).

Kentsel mekânın değişimini ortaya koyan bu türden değişimler 'geç modern bireylerin' de bu türden pratikler edinmesinin nedeni olmaktadır.

4. Neoliberal İşler, Yeni Orta Sınıfların Çalışma Şekilleri ve Ortaya Çıkan Gündelik Hayatlar

Küresel işler, hipermekanlaşan ağlar üstünde yükselirken (Jameson, 2009) bunun karşılığı olarak da yereldeki pasiflik ve kapanma stratejileri arttırmaktadır. Artan güvenli sitelerde yaşama eğilimi de bu durumla yakından alakalıdır. Nitekim geç modern bireylerin sahip olduğu işlerin belirsizlik ve güvensizlik temelli hali, onların hayatlarında da 'risk, korku ve belirsizliklerin' sonucu çıktılar ortaya koymaktadır. Bu açıdan çalışmamızın 'işe dayalı olarak ortaya çıkan gündelik hayatı sorgulama' hedefi, iş ve hayat ilişkiselliği açısından önemli gördüğümüz detaylar sebebiyledir. Ayrıca güvenli sitelerin geleneksel modern kent mekanlarına kıyasla neoliberal yaşamlara özgü hayatları içerisinde daha yoğun şekillerde barındırıyor olması çalışmamız açısından önemli bir gerekçe niteliğindedir. Bu açıdan 'yeni kentin' (neoliberal ya da geç modern olan kentin) imgelerinin konuşulduğu yerde, neoliberal piyasanın içeriklerini dikkate almaksızın mesafenin kat edilebilmesi de mümkün görünmemekteydi. Çünkü Bauman (2000), postmodern evredeki güvensizlikler üzerine şekillenen yaşamların nedeninin güvensizlik ve belirsizlik dolu piyasalardan kaynaklandığını söylemektedir. Kalıcı olan her şeyin değersizleştiği böylesi bir dünyada tüm ilişkilerin geçicilik üzerine kurulması sadece bir sonuç olmaktadır (Sennett, 2011b). Bu bakımdan yaşanan yeni koşulların temelinde, toplumsal hayata dair var olan imgelerin giderek daha değersiz hale gelmesini sağlayan neoliberal piyasa koşullarını görmek (Harvey, 2007) mümkün olmaktadır. Böylesi bir kentin de adı bu yüzden 'neoliberal kent'tir (Theodore, vd., 2012; Harvey, 2007;2013).

"Çalışanlara yaşam boyu işler sağlayan, yıllar boyunca aynı ürünleri ve hizmetleri üreten kapitalist şirket de yok oldu (artık)... insanların yaşadığı yerler köyden çok

tren istasyonuna benzer hale geldi... Böyle bir büyümenin bedeli de kuşkusuz büyük: Çok daha büyük bir ekonomik eşitsizlik ve de toplumsal istikrarsızlık” (Sennett, 2011b; 9-10).

Bourdieu da bu koşulların sonuç olarak geleceği bir belirsizlik yumağı haline getirdiğinin vurgusunu yapmaktadır. Çünkü bugünün istikrarsızlığı geleceğe tutunmayı ve de onu planlamayı olanaklı kılmayan bir sürece dönüşmektedir. Şimdiki zamanı kontrol edemeyen birey için gelecek bir belirsizlik hali olmaktan öteye gitmemektedir. Sonuç olarak geleceğe inanmayan bireylerin kalıcılığını gösteren durumlar ortaya çıkar oldu. Artık neoliberal koşulların ürünü olan bireysel hayatlar büyük bir gelecek kaygısı ve güvensizlikler temelinde şekilleniyor (Bourdieu, 1998). Güvensizliği kalıcı hale getiren de bu yenilenen koşulların, bireyi aktör olarak güçsüzleştirmesidir. Bu nedenle ki artık güvensizliğin yükseldiği yerde (yani kent ortamında) ‘kuşkulananmak’ güvenli yaşamın önemli bir kriteri haline gelmiştir (Giddens, 2010). Kalıcı anlatıların tükendiği böylesi koşullarda demirlemek giderek olanaksız hale gelince, esnek yaşamlar ‘güvensizliklerin’ artışına dayalı olarak kanıksanan bir gerçekliğe dönüşmektedir. Böylesi bir hayatta kalıcılık ya da kalıcı planlar yapılabilme en zor şeyler haline geldi.

“Güvensizlik sürekli hale geldiği ve böyle görüldüğü zaman, gelecek planları geçici ve değişken hale gelir. Kişi şimdiki zamana ne kadar az tutunursa, ‘geleceği’ o kadar az tasarlayabilir. ‘Gelecek’ olarak nitelenen zaman süreleri gittikçe kısalmaya ve başa çıkılan epizotlar halinde dilimlenir. Süreklilik artık gelişmenin bir belirtisi değildir... Esneklik kuralı tarafından yönetilen bir hayatta, hayat stratejileri, planlar ve arzular ancak kısa vadeli olabilir” (Bauman, 2011a; 142).

Neoliberaler piyasa koşullarının bireylere çeşitli nitelikler yükleyen bir diğer dikkati çeken özelliği de ‘akış’ olmaktadır. Castells’in de belirttiği gibi artık yeni piyasa koşullarında ‘gerçek güç’, ülkeleri aşan ve küresel niteliklerde bir güç oldu. Onun en önemli özelliği de ‘akış eksenli’ olmasıdır (Castells, 2008). Fakat bu ‘akışkanlık’ her türden istikrarı ve uzun süreli anlatıyı, doğal olarak da ilişkiyi tehdit eden niteliktedir (Bauman, 2012b). Yeni koşullarda ortaya çıkan imgeler akışın ürünü ‘geçicilikler’ olunca geleneksel istikrar söylemleri de bu bağlamda değersizleşmektedir. Akışın ve geçiciliğin sıradanlaştığı dünyada artık sorumluluk alan kurumlar da birer birer yok olmaktadır. Kişiler her durumun sorumluluğunu kendisi omuzlanmak zorunda kalınca, ‘kişisel biyografiler’ ya da ‘hikâyeler’ ‘kapanmayı’ ve ‘pasifliği’ bir hayat tarzı haline getirmektedir. Eski tarz sosyal yükümlülükleri olan ‘kurumlar’, küresel aktörler karşısında etkisiz ve de değersiz hale geldikçe bu söz konusu durum daha kanıksanan hale gelmektedir. Yeni piyasa tepedekileri sorumsuz ve özgür kıldıkça onların yereldeki sorumluluklarını da yok etti (Bauman, 2012b). Bu sorumluluk yükleyen hal güvensiz dünyada birlikte olmanın (kader ortaklığı anlamında) anlamsızlaştığını vurgulamaktadır. Kalıcı anlatıları geçersizleştiren bu yerde artık kalıcı ilişkiler de mümkün değildir.

“İş dünyasının yeni ruhunun sözcüsü Peter Drucker’ın ünlü sözleriyle, ‘artık toplum tarafından kurtarılmaya yok’; Margeret Thatcher ise daha açık sözlü bir tutumla, ‘artık toplum diye bir şey yok’ diyordu. Arkanıza ve yukarıya

bakmayınız; kurnazlığınızın, iradenizin ve gücünüzün bulunduğu yere, içinize bakınız... Artık hepimiz (yalnız başına) bireyleriz; seçtiğimiz için değil, mecbur olduğumuz için" (Bauman, 2011a; 132).

Bireysel performansların sahnenin merkezine yerleştiği yeni piyasada, bireyler biyografik çözümleri zor ve zahmetli olarak algılıyorlar. Fakat ortada sorumluluk alan bir kurumsal kimlik olmayınca çözümler de geçici, anlık ve hatta 'hayali' niteliklerde olmaktadır (Sennett, 2011b; Bauman, 2012b). Çünkü bireyler güvensizliklerin yükseldiği yerde bunalımları aşabilmek adına kalıcı çözümler üretemeyince "onların ulaşabilecekleri çözümlerin yokluğunu hayali çözümlerle telafi etmek gerekir" (Bauman, 2011a; 133). Sonuç belirsizliğin yükselmesi ve de güvensiz yaşam koşullarının kalıcı hale gelmesidir. Bu açıdan neoliberal iş piyasası özgürlük ve özgüven bağlamında akışı merkeze koyarken, temelde risk bağlamında da bireylerin istikrarsız hayatlara savrulmasını öğütüyor. 'Daha fazla özgürlük' bağlamında şekillenen ve giderek kalıcı anlatılardan uzaklaşan bu yeni koşullar temelde 'esneklik' söylemi altında daha çok 'belirsizlik' vaat ediyor.

"Esnekliğin kaygı yaratması son derece doğal: İnsanlar hangi risklerin olumlu sonuç vereceğini veya hangi rotayı seçmeleri gerektiğini bilemiyor... Sabırsız, mevcut ana odaklanan bir toplumda, hangi özelliğimizin kalıcı değer taşıdığına nasıl karar verebiliriz? Kısa vadeye kilitlenmiş bir ekonomide nasıl uzun vadeli hedeflere sahip olabiliriz? Her an parçalanmış veya sürekli olarak yeniden şekillendirilen kurumlarda, karşılıklı sadakat ve bağlılık nasıl sürdürülebilir? Bunlar yeni, esnek kapitalizmin karakter konusunda karşımıza çıkardığı sorunlardır" (Sennett, 2012; 10-11).

Yeni ekonomik koşullar işe dayalı istikrarsızlıkları (ve doğal olarak da belirsizlikleri) hiç olmadığı kadar derinden yaşatmaya başladı. Bu durum gündelik hayatlardaki istikrarı yok ettiği kadar da geçiciliği en mantıklı hayat stratejisi haline getirmiş oluyor. Küresel finans aktörlerinin taşıyıcısı olduğu iş ortamları, 'yeni kapitalizm' -ya da 'neoliberal ekonomik' koşullar- vasıtasıyla yenilenen bir iş ortamı ve de yeni bir toplumsal ilişkiler konsepti yaratmaktadır. 'Merkezisizleşen bu yeni dünyada' (Hayek, 2010; Friedman, 2008) 'çabuk sıkılmak' (yükü taşımamak anlamında da sıkılmak) en klasik davranışlardan birisi haline geldi. Değişim ve esneklik bir yaşam formu üretirken, 'kalıcılık' yerinde saymak olarak lanse edilir oldu (Bauman, 2011a; 2012b; Sennett, 2011b; 2012). 'Zayıf sadakatlerin' yükseldiği bu dünyada insani ilişkiler de yüzeyselliklerin önüne geçememektedir. Yaşamlarını planlama yeteneğinden uzaklaşan bireylerin hayatını bu hale getiren şey 'kısıtlanmış zaman' imgesine dayanmaktadır. Amorflaşan iş koşulları, öngörüsüz yaşamları teşvik ederken doyumları ertelemek ya da disipliner yaşamak da mümkün olmuyor artık. Kalıcı olmayan hayatlar, kalıcı olmayan yeni koşulların özellikle de iş koşullarının ürünüdür. Bu yeni hayat tarzının tek vurgusu 'anı yaşamak'tan başka bir şey olamıyor. Artık sadakat ve bağlılık işle ilgili bir erdem olmaktan çıktı. Başarı adına böylesi erdemler bir ayak bağı haline geldiler. Bu nedenle bireylerin hayatında kalıcılık vaat eden her türden uzun süreli ilişki de giderek anlamsız hale gelmiş oldu. Sennett, istikrarsızlığın ve belirsizliğin yaşanan bu süreçle birlikte sıradan bir yaşam formuna dönüştüğünü

ifade etmektedir. Sonuç olarak da geleneksel modern kentin uzun süreli birlikteliklere açık olan mahalle ve komşuluk türünün ilişkileri sürdürebilmesi mümkün olmayan sosyal yüklerle dönüşmüş durumdadır.

"Belirsizlik güçlü kapitalizmin gündelik işleyişine sinmiştir. İstikrarsızlık normal durumdur... 'Uzun vade yok' anlayışı uzun vadede kişinin davranışını yolundan saptırıyor, güven ve sadakat bağlarını zayıflatıyor; iradeyle davranışı birbirinden koparıyor" (Sennett, 2012; 29-30).

Geç modern dünyada artık irade ortaya koymak adına bir gereklilik de söz konusu değildir. Çünkü her şey geçiciyken irade davranış hiçbir şeyi düzenleyemez olmaktadır. Ayrımların yok olduğu ve netliklerin giderek çözüldüğü bu tarz yaşamlarda 'derinlik' önemsiz bir realite haline geldi. Yüzeysel ilişkilerle biçimlenen piyasanın çalışma koşulları çalışanlar için de sağlıklı bir gereklilik haline getirdi. Algılar, mükâfatı ertelemeyi mümkün kılabilirlerdi ama belirsizlik geleceği silikleştirince ana odaklanmak asıl mesele olmak durumunda kalıyor. Kalıcı olmayan ilişkiler insani ilişkileri de değersiz hale getirmektedir (Bauman, 2011a). 'Zamanın oku kırılınca' sığlık da bir yaşam formu haline dönüştü. Fakat sığ yaşamlar tüm toplumsal karakterleri alaşağı ederek bireyleri kendisine odaklanmaya sevk etti (Sennett, 2012; 30). Bu odaklanma aslında dışa kapanmak anlamında bir odaklanma oldu.

Artık bireyler derinliği olan hayatlar yaşamıyor. Çünkü derinlik ya da kalıcı ilişkilere endekli bir hayat tarzı geç modern bireylerin sorumlulukları kaldırabilme yeteneklerinin çok dışında şeylerdir. Her şeyin gelip geçici olduğu yerde var olan belirsizliklerle uğraşabilmek için kalıcı temaslardan bilhassa kaçınılmaktadır. Bunun için de gündelik hayat ilişkilerince yüzeysellik en iyi strateji haline gelmektedir. Esneklik ve akışın hakim olduğu yerde zaten derinlere inebilmek de mümkün değildir. Artık gerçekçi dokunuşu olmayan hatta buna imkan vermeyen sosyallikler ve buna uyumlu kentsel hayatlar söz konusudur. "Esneklik süreci, yüzey ile derinlik arasında bir duvar örüyor; esneklik rejiminin zayıf kuralları sadece yüzeyde olanları kavrayabiliyor" (Sennett, 2012; 74). Bu nedenle yeni dönemde kalıcı ilişki tarzları gündelik hayat pratikleri açısından giderek değersiz şeyler haline dönüştü. Hayat artık kalıcı belirsizlikler arasında yaşanırken, kalıcılık esaslı ilişkiler mantıklı (ya da rasyonel) bir davranış olmaktan çıkmaktadır. Bu haliyle de kentsel yaşama dayalı belirsizlikler değişen çalışma şekillerinin sonucu olarak ortaya çıkan önemli detaylar sunmaktadır. Bir bakıma kentsel yaşamın belirsizliklerinin ya da güvensizliklerinin asıl nedenine dair cevaplar çalışma koşulları ve çıktıları dikkate alınca çok daha açık hale gelmektedir.

5. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Nitel araştırma özelliği taşıyan bu çalışma, çok geniş bir çerçevede yürütülen alan araştırması kapsamında¹ elde edilmiş ve kendi içinde tutarlılığı olan bir veri grubunun yeniden derlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Araştırmanın tamamı

¹ Çalışma 57 kişiyle sürdürülmüş ve elde edilen yaklaşık 50 saatlik (49,6) ses kaydının deşifresiyle sonuçlandırılmış bir araştırmadır. Burada irdelenen kısım ise kendi içerisinde tutarlılığı olan bir veri grubunun makale kapsamındaki yeniden tartışılmasıdır.

'derinlemesine mülakat' tekniği ile gerçekleştirilmiş olmasına karşılık, çalışma bağlamında dikkate alınan kısım makalenin boyutu kapsamında dönüştürülmüş ve yeniden tartışılmış bir veri grubu niteliğindedir. Araştırmanın kapsamına dahil olan güvenli site sakinlerinin sahip olduğu ihtiyatlılık düzeyi ve geleneksel modern kentin kamusal alanlarını kullanmaktan kaçınan halleri nedeniyle kendileriyle görüşebilmek adına 'kar topu' tekniği kullanılmıştır. Alan araştırması boyunca yapılan görüşmeler derinlemesine mülakat tekniğiyle sürdürülmüş ve her görüşme esnasında görüşmecilerden izin alınarak ses kaydı alınmıştır.

6. Araştırmanın Bulguları ve Yorumlanması

Çalışmamız kapsamındaki veriler öncelikle iki temel kategoride irdelenmeye çalışılacaktır. İlki araştırmaya katılan kitlenin sahip olduğu işin niteliğinin onların gündelik hayat pratiklerine yansıma biçimlerini anlamak üzerine olacaktır. İkinci irdeleme noktamız ise onların ortaya çıkan kentsel deneyimlerinin kendi işleri bağlamındaki gerçekliğini anlamak üzerine olacaktır. Bu çerçevede de neoliberal koşulların ürünü işlerin, iş ve hayat bağlamındaki sahip olduğu realitelerin yeni kent pratiklerine güvenli siteler özelinde nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışıldı.

6.1. Katılımcıların Neoliberal İşlere Özgü Çalışma Koşulları

Güvenli sitelerde oturan kitlenin iş profili dikkate alındığında çok büyük bir kısmının çalışma koşullarının küresel bağlantıları olan neoliberal bir iş profiline sahip olduğunu daha öncesinde vurgulamıştık. Bu kitlenin sahip olduğu işle ilgili olarak 'aşırı esnek çalışma saatleri', 'yoğun ve belirsiz iş tempoları', 'kontrolü zor akışlar', 'zaman ve mekân tanımayan iş yükü', 'iz bırakmayan başarı hikayeleri', 'yoğun seyahat tempoları', 'donanımları yüksek olan küresel insan profili ve ilişkileri', 'hayata dair istikrar vaat etmeyen iş türleri', 'ev ve iş (iş ve özel hayat) arasındaki belirsizlikler' bu tarz kitleler için sıradan iş tempoları haline gelmiş durumdadır. Bu yönlü iş koşullarının giderek sıradan bir hayat tarzı haline gelişinin de hikâyesi araştırma boyunca sıkça karşılaştığımız bir durumdu. Görüşülen kitlenin sahip olduğu özellikler nedeniyle özel hayat, hane yaşantısı, kentsel pratikler, kamusal roller gibi pek çok noktada önemli bir farklılaşma biçimi dikkati çekmiş durumdadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında da bu yönlü analizlerin işle ilgili kapsamı detaylandırılmaya çalışılacaktır.

6.1.1. İşin Belirsizliği

Çalışma dahilinde görüşülen kitlenin en belirgin özelliklerinden birisi çok yoğun ve belirsiz bir iş temposuna sahip olmalarıydı. Araştırma dahilinde görüşülen kişilerin çok önemli bir kısmı, içinde buldukları çalışma zamanı ve özel zaman koşullarının (işte ve evde çalışma açısından) kendileri ya da eşleri tarafından ayrımının çok mümkün olmadığını ifade ettiler. Görüşmeciler gündelik yaşamlarındaki özel hayatla ilgili olan diliminde de -yani iş dışı zamanda- çoğunlukla mesleki koşullarıyla ilgili işler yaptıklarını sıklıkla dile getirmişlerdir. Ayrıca çalışma tempolarına ek olarak çalışma saatlerinin de sıklıkla belirsizlik gösterdiği şeklindeki cevaplarla da sıkça karşılaşılıyordu. Görüşülen kitlenin ortaya koyduğu bu yönlü cevapların onların özel

hayatlarında belirsiz bir zaman-mekân kavramının oluşumuna neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum doğal olarak onların gündelik hayatına dair belirsizlik esaslı bir ritmi ortaya çıkarmış durumdadır. Nitekim aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere yaşanan koşullar durumu net bir şekilde ortaya koyabilmektedir.

İlk örnek olarak, küresel bağlantıları olan bir tersanede genel müdür olarak çalışan 'Görüşmeci 1',² yıllardır var olan aşırı yoğun iş temposunun ne kadar belirsizlik yüklü olduğunun vurgusunu yapan ifadeler kullanmaktadır. 'Görüşmeci' konuşmasında yoğun çalışma saatlerinin, onun gündelik hayatına dair özel zamanları da içine alacak şekillerde "zorunluluklar" ortaya koyduğunu dile getiriyor. Onun vurgusunu yaptığı aşırı yoğun tempunun nedeni, işinin sahip olduğu belirsiz ritimlerle yakından alakalıdır. Çünkü onun gibileri için 'neoliberal iş, çalışmanın hedefini belirsizlikler üzerine kurunca' (Sennett, 2012) işin bitmiyor olduğu her koşul onların hayatındaki kalıcı bir başarı algısını daha da zor hale getirmektedir. Bu türden bireyler için çalışmaya dair bitmeyen (ya da dinmeyen) tempoyu bir "zorunluluk" haline getiren de erişilemeyen bu yönlü tatmin koşulları olmaktadır. Bu nedenle ki neoliberal iş temposu, onlar için belirsizliklerin sona ermesinin zor olduğu işler anlamına geldiği için uzun mesailerini bir "zorunluluk" haline getirmektedir. Çalışanların iş motivasyonu adı altında kendiliğinden 'zorunluluk' ya da 'gereklilik' haline getirdiği bu yönlü iş disiplininin nedeni de buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü çalışanlar adına belirgin geri dönüşleri olmayan neoliberal kariyerlerin (ve dolayısıyla işin) başarı kriteri belirsiz hale gelince, iş sadece verilenleri bitirmek üzerine kurulabilecek bir tempoya dönüşmektedir. Fakat yeni işin çalışanlar adına 'bitmeyen' bağlamı da onlar için uzun ve yorucu iş tempolarının meşruiyet koşulu olmaktadır. Bu nedenle araştırmamız boyunca 'görüşmeci 9' gibi pek çok kişi (görüşmecilerin tamamına yakını) bize hep çok yoğun çalıştıklarının vurgusunu yaptılar.

Görüşmeci 1: "Biz günde 11-12 saat çalışırız. Mesela 29 Ekim'de de buradaydık. Sabah sekizde işe başlarız. Akşam 20.30-21.00'de eve gideriz. Cumartesi günleri de saat 4'e kadar (15.00-16.00) kadar çalışırım. Son beş yıldır Pazar günleri çalışmıyorum ama ondan öncesinde Pazar günleri de çalışırdım. Ayın iki-üç Pazarı çalışırdım daima. Bu kurumsallaştıkça azaldı. Ha! Derseniz ki "12 saat az mı?" ama ondan öncesinde günde 15 saat çalışırdık. Kimse bana "kal" demiyor. Sorumluluklarımız var, bilincimiz var. İşe kalmak durumundayım. Ben şu anda (görüşme günü resmi tatildi ve görüşmeci burada tatil gününü kastederek)- içeride mühendis arkadaşlar var- bugün kimseye "gelin" demedim. Ama gelmek durumunda kalınıyor. Çünkü iş sorumlulukları bizi buna zorluyor."

Belirsiz iş temposu ve çok yoğun çalışma halinin vurgusunu yapan bir başka kişi de 'görüşmeci 3'tür.³ 'Görüşmeci 3'ün işle ilgili olarak yaşadığı yoğunluğu ifade ediş şekline bakıldığında, onun için "herhangi bir zaman mekân kavramının olmadığı" çok rahatlıkla anlaşılıyor. Çünkü görüşmeci ifadelerinde kendisi için "hafta sonu, gün-gece diye bir kavramın olmadığını" söylüyor. 'Görüşmeci 3' birden fazla işi yapması ve bu iş temposunun ürettiği yoğunluğun onun özel hayatının merkezinde olmasına

² 'Görüşmeci 1'; 42 yaşında, bir tersanesinde genel müdür olarak çalışan erkek bir mühendistir.

³ 'Görüşmeci 3'; 43 yaşında, bir şirkette danışman olarak çalışan erkek bir mühendistir.

rağmen, kendisi tarafından ne kadar kanıksanmış olduğunun vurgusunu sıklıkla yapıyordu. Hatta bu durumun kendisini "mutlu ettiğini" dile getirmekteydi. Ayrıca söz konusu görüşmeci kendisini meşgul eden, 'özel hayatını kurgulamakta en temel faktör olan işini, hayatının en merkezi noktası olarak' bile ifade etmektedir. Çünkü görüşmeci kendisinin tüm yoğunluk ve belirsizliğine rağmen "işle evli olduğunu" olumlu bir özellik olarak dile getirmektedir. Yani "işinin hayatının merkezinde olmasını" benimsediğini ifade etmektedir. Fakat onun anlatımını yaptığı tüm bu vurguların anlamı, aslında işin akışının ürettiği belirsizliğin onun için bir gündelik hayat ritmine dönüşmüş olmasıdır. Bu açıdan onun vurgularına bakılırsa; iş belirsiz olduğundan onun hayatının her katmanını da dizayn eden ana etken haline gelmesi artık sıradan ve normal bir hal almış durumdadır. Aslında onun bu noktada bize "ben işimle evliyim" şeklinde ifade ettiği şey, işinin ürettiği ritmin girdabının onun sosyal hayatını da nasıl işin içine çekebildiğinin anlatıcısı olmaktadır. Bu nedenle 'görüşmeci 3'ün yaptığı vurgular, işle özel hayatının sınırlarını kendi gündelik hayatında netleştiremediğinin vurgusudur. Onun "tempo hep artıyor" dediği şey ise, içinde bulunduğu çalışma ritminin kendisini sürekli olarak daha fazla işin içine çekmesinden başka bir şey değildir. Yine kendisinin 'gün-gece' diyerek vurgusunu yaptığı şey de onun zaman kavramını yitirmesine neden olan işinin ritminin dinmeyen ve yavaşlamayan halinden ibarettir. Böylesi bir ortamda iş, sosyal hayatı domine edince, başarı da yerinde durmaksızın işe kapılmaktan ibaret bir duruma dönüşüyor. Bu nedenle ki 'yerinde durmak yeni neoliberal vasıflı işlerle ilgili bir başarısızlık kriteri olunca', işin her türden belirsizlik getiren ritminin sosyal hayatı da domine etmesine çalışanlar tarafından müsaade edilmek zorunda kalınıyor. Bu açıdan iş, görüşmecinin sosyal hayatını domine edince, 'görüşmeci 3' de doğal olarak "işle evlenmek" zorunda kalmıştır. Çünkü işin belirsizliği onun hayatının sınırlarını da (zaman, mekân, sosyallik vs.) her açıdan belirsiz hale getirerek kendi kontrolü altına almaktadır.

Görüşmeci 3: "İnanılmaz yoğun çalışıyorum. Benim hafta sonu kavramım yok. Çünkü dört profesyonel işi bir arada götürüyorum bu aralar. Dershanecilik ve kurumsal networkü bir arada götürüyorum. Üçüncüsü kurumsal danışmanlık. Bir de bir forumun temsilcisi olarak çalışıyorum. Bu işleri bir arada yapmak için günler geceler diye bir kavramım yok... Tempo hep artıyor, hiç düşmüyor. Ben şu arada gece ikide çalışacağım desem bana iş var, yok değil. Ben işimle de evliyim. Çünkü sıfırdan gelen bir adamım. Bunu çok seviyorum ve bununla besleniyorum... Yorulduğumu hissetmiyorum. Ben üniversite sınavına hazırlandığımdan beri hafta sonu nedir bilmiyorum. Kanıksadım bu durumu ve beni yormuyor. Beni daha enerjik hale getiriyor ve beni tatmin ediyor. Günlük 14 saat civarı çalışıyorum."

6.1.2. İş ve Akış

İş/çalışma yeni koşullarda 'hareketlilik' (mobilité) bağlamında akarken, kalıcılık artık onun vaat etmediği şeylerden birisi olmaktadır. Böylesi koşullarda her şey 'geçicilik' üzerine kurulduğundan, 'geleneksellik' de gereksiz tekrarlardan ibaret şeyler haline almaktadır. Çünkü geleneksellik ya da yerellik mukabilinden şeyler 'işin akışı ve hareketinin' önemli olduğu yeni dünyada 'akışı ve hareketi kesme ihtimali olan gerçekliklere dönüşmektedir. Bu açıdan 'yeni işin doğasındaki' küresel mobilité ve hız,

bireyleri 'hareket tutkunu' haline getirirken gündelik hayatlarında yitirdiği kalıcılıkların da anlatıcısı olmaktadır. Nitekim 'görüşmeci 7'nin⁴ aşağıda verilen konuşmasında dile getirdikleri, işin akışına kapılarak 'belirsizliği' kalıcı hale getiren durumların anlatımıdır. Dolayısıyla onun bu yöndeki anlatımı, sınırları net olmayan bir iş temposunun nasıl ortaya çıktığının vurgusu niteliğindedir. İşin onun anlatımındaki gibi artık 'paket akması' işe dair yükü tamamen bireysel hale getirdiği için, başarısızlık da salt bir bireysel faktöre dönüşmektedir. Böylesi çalışma koşulu ise yükü tamamen bireylerin yalnızlıklarına dayalı olarak onların omuzlarına (kendi sorumluluklarına) indirmektedir. Hal böyle olunca bireylerin yaptığı iş, sadece 'bitir ama nasıl bitirirsen bitir' konseptine dönüşmektedir. Bu açıdan 'görüşmeci 7'nin konuşmasında "8-17.30 mesai yapabilirsiniz" dediği nokta, peşinden "işiniz bitmek kaydıyla" diye bir şartın ortaya konulmasına neden olmaktadır. Görüşmecinin de vurguladığı gibi yeni çalışma koşullarında, mesai kişisel olduğu için "kendi inisiyatifinizde çalışmak durumunda kalıyorsunuz" şeklinde söylemlerini çokça söylenir duruma getirmiştir. Onun bizlere burada vurgusunu yaptığı şey aslında işin kişiselleşmesine dayalı olarak, müşterek davranmaya ve gerçek ilişkilere açık biçimdeki temaslarla çalışmaya müsaade etmeyen iş koşullarının anlatımıdır. Bu noktada başarı hayata dair ortaklıklar vaad edebilen sosyal anlatılar üretemeyince, bireylerin sadece kişiselliklere dayalı olan işlerine dair tatminleri de işi bitirinceye kadar durmamayı bir iş sorumluluğu (ya da ahlakı) haline getirmelerine neden olmaktadır. Çünkü onların hayatında paket işlerin durumu dışında kendilerine geri bildirimde bulunan kalıcı bir gösterge yoktur. Bu açıdan 'görüşmeci 7'nin vurgusunu yaptığı "sorumluluk", temelde bir 'neoliberal iş ahlakının' dışı vurumudur: 'Bitir ama nasıl bitirirsen bitir' ahlakı.

Görüşmeci 7: "İş temposu çok yoğun. Uluslararası bağlantılı bir firmayız. Yaklaşık 20 kadar firmanın Türkiye mümessiliyiz. Ama işimizin %80'i bir Japon firmasıyla birlikte devam ediyor. Seyahatli ve yoğun bir iş tempom var. İşimiz bittiği sürece 8-17.30 çalışmakta bir mahsur yok. Ama işiniz bitmek kaydıyla. İşiniz bitmediğinde ise kendi inisiyatifinizde mesai yapmak zorunda kalıyorsunuz."

'Görüşmeci 7'nin konuşmasının devamında anlattığı iş yoğunluğunun önemli bir kısmını da gayet mobil durumdaki çalışma koşulunun ürettiği anlaşılmaktadır. Görüşmeci konuşmasında bu durumun eşinin de çalışma koşullarını ne kadar etkilediğinin anlatımını yapmaktadır. Bu açıdan mobil işin niteliği, onun ve eşinin 'geleneksel rollerini' (ev içi rollerini) dolayısıyla özel hayatlarını organize etmelerini zorlaştıran bir faktöre dönüşmektedir. Hatta öyle ki eşi ve kendisinin işleriyle ilgili sahip oldukları yüksek hızdaki akışa endeksli haller, onların özel hayatlarının kurgusunu akışın temposuna göre dizayn etmelerini zorunlu kılmaktadır. Akışın ritmine bakılırsa görüşmecinin anlattığı ev, sabit ve kalıcı koşulların ürünü olan bir nokta olmaktan çıkıp sadece onların küresel akışlarının organize edildiği bir uğrak noktası hatta daha da ötesi -Sennet'in tabiriyle (2012)- 'bir tren istasyonundan ibaret hale' gelmiştir. Onun "ayda iki üç kez oluyor" dediği iş gezisi, kendi eşinin de çalışma ritmi düşünülünce özel hayatın organizasyonu açısından onların kendi birliktelikleri

⁴ 'Görüşmeci 7'; 37 yaşında, bir şirkette yönetici olarak çalışan kadın bir mühendistir.

bağlamında değil, "iş gezilerinin çakışmaması" bağlamında bir organizasyon koşuluna dönüşmektedir. Kaçınılmaz olarak ev de bu organizasyona göre dizayn edilen bir alan haline gelmektedir. Aslında böylesi bireylerin hayatlarında farkına varmadan ortaya çıkan şey; evin onlara ait bir özel alan olmadığı, işlerinin akışı karşısında yine işleri adına mola verdikleri bir noktaya dönüşmesidir.

Görüşmeci 7: "Ben doğum izindeyim. Başladığımda biraz yoğun çalışmak zorunda kalacağım gibi. Tempom ev ile birlikte artacak... İşim gereği seyahat tempom var. Satış departmanındayken daha fazlaydı. O zaman haftalık gitmek gerekiyordu. Pazarlamada ise ayda iki ya da üç kez seyahat oluyor. Genelde de yurt içi ağırlıklı bir seyahat temposu var. Distribütör olmanın gerektirdiği bayilik, eğitim, seminer, kongre gezileri yapmaktayım. Dönemsel yoğunluklar olabiliyor bazen... Eşimin de seyahat temposu var. Onunla denk gelmemesine dikkat ediyoruz. Çocuklarla ilgilenebilmek için. Burada bir yardımcımız var o bizi destekliyor. Zaman zaman da annelerden destek alıyoruz."

Yeni iş akışa dayalı olduğundan beri 'hareket' (ya da akış) bu dünyanın en sıradan şeyleri haline gelmektedir (Bauman, 2000). Bu noktada 'görüşmeci 8⁵ de tıpkı 'görüşmeci 7' gibi akışın baş döndürücü olan halini anlatırken "işin gerekliliği" şeklinde vurgulamalarda bulunmaktadır. Görüşmecinin yoğun seyahat temposu işinin küresel (neoliberal) bağlantıları nedeniyle hareketliliği onun hayatında gayet sıradan bir duruma dönüşmüştür. Kendisi küresel bağlantıların ortaya çıkardığı yüzer-gezer iş koşuluna dayalı bir hayatı yaşamaktadır. Bu açıdan 'görüşmeci 1'in ortaya koyduğu görüşler, hareketliliğin 'yeni iş/çalışma' için ne kadar önemli olduğunu ortaya koyan cinstendir ve görüşmecinin yılda "15 kere" (ya da "12-13 kere") yurt dışına iş gezisi yapmasının anlamı "kendilerine açtıkları küresel pozisyonların" karşılığı olan bir hareketlilik. Onun yıllık hareketliliği dikkate alındığında, ortalama 30 yıllık bir iş temposunda sadece iş için 450 kere yurt dışına çıkabilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum da -Bauman'ın (2012b)- 'turistleşen küreseller' dediği noktaya tekabül etmektedir. Nitekim bu insanlar için hareket bir hayat tarzı olduğu için 'durmak' ya da 'yerele bağlı kalmak' en büyük kaygı faktörü olmaktadır. Böylesi bireylerin yaşadıkları kentte ve gündelik hayatlarında kalıcı ilişkilerden kaçınmalarının nedeni de budur. İşin kendisi hareket etmek üzerine kurulunca böylesi bireylerin geleneksel olana ve geleneksel mekâna mesafeli olmaları da doğal bir sonuç olmaktadır. Bu durum da sonuç olarak bu türden bireylerin yerel/geleneksel ilişkilere dair belirsizlik yüklü kaygılarının altında yatan faktörleri izah edebilmektedir. Çalışma hayatı süresince 450 kere yurt dışına çıkan bireyin kentin gelenekselliğini ya da gündelik işlerdeki rutinlerini olağan karşılaması oldukça zorlaşacaktır. Bu türden işler hayatı akışa endekslendiği içindir ki 'güvenlikli site' gibi organizasyonlar bu tarz bireylerin hayatında fonksiyonelliği olan kurumlar haline gelmektedir. Çünkü 'özel hayatlar' işin akışına entegre edildiğinden 'yerelden kaçış' böylesi bireylerin hayatında bir zorunluluk haline gelmektedir. Mekânsal taleplerinin de bu kaçışı vaat eden türde olması olağan bir sonuç olmaktadır.

⁵ 'Görüşmeci 8'; 42 yaşında, uluslararası bir şirkette hisse sahibi erkek bir mühendistir.

Görüşmeci 8: “Ben şirkette genel yönetimden ve pazarlamadan sorumluyum. Zamanımın yarısı ofiste yarısı da müşteri ziyaretleri ve yurtdışı seyahatlerle geçiyor yoğun olarak. 2013 yılında 15 kere çıkmışım. 2014 yılında yine 12-13’ü bulacak gibi. Avrupa’nın pek çok ülkesine seyahat ediyorum. Ortadoğu’da seyahatlerim oluyor. Bazen müşteri ziyaretleri bazen de beraber çalıştığımız şirketleri ziyaret ediyorum. Şimdi de Uzakdoğu’da birkaç pozisyon açmaya çalışıyoruz. Onunla da ilgili seyahatlerim oluyor.”

6.1.3. İş ve Esneklik

‘Görüşmeci 3’ün bizlere anlattıklarıysa ‘esnek iş’ ve ‘esnek zaman’ koşulunun nasıl ortaya çıktığını anlatan nitelikte vurgulamalardır. Kendisinin sahip olduğu ‘işinin esnek kapasitesi’ onun özel hayatı ve çalışma hayatı arasında var olan sınırın kontrolünü kaybetmesinin nedeni olmuştur. Görüşmecinin "benim için ev-iş arası ayırım yok" dediği nokta, aslında özel hayatının içine sokulan işin ne kadar da özeline kuşatabildiğinin anlatıcısıdır. Ayrıca kendisinin ‘home ofis’ çalışma hali, evinin de esnek çalışma koşuluna göre nasıl dizayn edildiğinin anlatıcısı olmaktadır. Bu açıdan onun "gece ikiye kadar çalıştık" şeklinde örneğini verdiği iş durumu, aslında evin içindeki işin esnek zamanının mesai kavramından bağımsız olarak tüm özel zaman kapasitesini nasıl iş organizasyonlarına açık hale getirdiğinin ispatı olmaktadır. Ayrıca yeni işin esnek mekân niteliği de ona mekânsal özgürlük katmamış, aslında ‘özel alanını’ işin organizasyonu bağlamında dizayn etmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Çünkü onun "evden soyutlanmış odası" ve "oraya temizlikçi hariç kimse giremez" diyerek vurgusunu yaptığı şey, aslında kendisini özgür kılan işten ziyade işe dair çalışma disiplini özel hayatının da bir parçası haline getirmesinin anlatımıdır. Sonucu ise kendisinin dediği gibi, "iş ile özel hayatın birbirine karıştığı" bir durumu kaçınılmaz olarak ortaya koymuştur.

Görüşmeci 3: “Ev-iş arası çok ayırım yok benim için. Evimde de çalışırım. Zaten evimin bir kısmı da ofis benim için. Yani homeofis çalışıyorum. Mesela dün gece bir haber aldık ve saat ikiye kadar tanıtım mailleri hazırladık/yazdık. Artık teknoloji eksenli çalışınca da ekstra ofis kiralari vermenin de bir anlamı kalmıyor ayrıca... Evimiz büyük bir ev, 220 m². Benim burada tamamen kendime ayırdığım ve ofis olarak tabir ettiğim bir odam var. Bu odaya temizlikçi hariç kimse giremez oraya. Burası evden soyutlanmış bir yerdir. Gayet de teknolojik olarak donatılmış ofis ve her yere yetişmemi de mümkün kılıyor. Özel hayatı kısıtlamadan bir arada götürebiliyorum. Özel hayatımla işimin zaman ve mekânı hep iç içe geçmiştir benim. Özel hayat ve iş ayrımı çok yok bende. Gezmelerimizde vs. hep etkilenir bundan. Şehirde yaşıyorsanız ve bir iş adamı iseniz zaten böyle bir şansız olamaz. Ben bunu sadece tatilde yapabiliyorum. Tatilde sadece net ayırım var ama onun dışında iş ve özel hayat birbirine karıştı tabi.”

Görüşmeci 4’ün⁶ eşinin işi açısından anlattıkları da -tıpkı görüşmeci 3’ün anlattığı gibi- ‘işe dair olanla iş olmayan (özel alan) arasındaki sınırların nasıl belirsizleştiğinin’ anlatıcısı bir durumu ortaya koyabilen bir örnek olmaktadır. Artık - Beck’in de vurguladığı gibi (2011)- ‘esnek kontrol’ işi her yere sirayet edebilen bir hale

⁶ ‘Görüşmeci 4’; 36 yaşında, özel bir üniversitede öğretim üyesi olarak çalışan kadın bir akademisyendir.

getirdi. Bu açıdan 'görüşmeci 4'ün "onun (eşinin) çalışma saatleri çok belirsiz" şeklinde vurgusunu yaptığı nokta, çalışmanın hayatlarındaki zamanla ilgili belirsizliğinin anlatıcısıdır. Fakat görüşmecinin anlatımını yaptığı bu belirsizlik, mekânsal anlamdaki belirsizliği de bir form olarak içerisinde taşımaktadır. Bu tarz belirsizlik hali bireylerin hayatındaki her türden gerçek/geleneksel ya da yüz yüze olan ilişki sistemlerini de gereksiz hale getirdi. Fakat gündelik hayatı da farkına varmadan bir kontrol sahası haline getiren bu durum, gerçek ilişkilerin olmadığı yerde sosyal hayat içinde belirsizliğe endeksli koşulları kalıcı hale getirmektedir. Burada 'görüşmeci 4'ün ifade ettiği "bizim için kolaylık" ya da "nimet" şeklindeki şeyler, aslında özel hayatlarının içine 'seyreltilmiş denetim mekânizmalarıyla' birlikte sokulmuş esnek iş temposundan başka bir şey değildir. Başka bir ifadeyle işin nasıl da özel hayatın her yerine sirayet ettiğinin vurgusu olmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan şey, evin işe göre organize edilmesi olmaktadır. Oluşan durum artık evin içini iş disiplini çerçevesinde dizayn etmeyi gerektirmektedir. Bu açıdan 'görüşmeci 4'ün eşinin özelinde ortaya çıkan durum, "iş esnekleşirken" hayatın da esnekleşiyor olmasıdır. Fakat bu oluşan yeni durum gerçekçi bir özgürleşme niteliğini ortaya koymaktan ziyade, hayatın işin denetimine ya da kontrolüne girmesinden başka bir şey olmamaktadır.

Görüşmeci 4: "Eşim bir Amerikan şirketinde satış teknisyeni olarak çalışıyor... Onun çalışma saatleri çok belirsiz. Evden de yoğun olarak çalışabiliyor. O, Türkiye'ye döndükten sonra da aynı firmada çalışmaya devam ettiği için çok alışkın o tempoya ve çok disiplinli çalışır. Kesinlikle evde çalışıyormuş gibi değildir. Fark etmezsiniz bile onun evde olduğunu. Burada bir firmaya başladı yeni. 6-7 ay oldu. Çalışma saatleri esnek ve bu benim için inanılmaz nimet... Homeofis olabildiği için benden önce eve gelir ve onun evde olması bana inanılmaz kolaylık sağlıyor... Görmüyoruz bile! Çünkü ev çok büyük. Kendi çalışma odası var. Bir çay ya da kahve vermeye gidiyorum. Öğlen yemeği için dışarı çıkıyor, o kadar... Akşam 7 olunca onun için iş biter. Denetimi yok. Şirketin güveni ona karşı yüksek... Çok disiplinli çalışıyor. (Araya girerek "online bir denetim söz konusu mu?" şeklinde soru yöneltince görüşmeci düşünerek) Aslında dediğin gibi! Bir denetim mekânizması var. Online olarak görülüyor... Somut ilişkiler yok, evet. Özellikle buraya geldiğimiz ilk zamanlarda çok zorlandı. Çalışma arkadaşları yoktu. Sosyal ilişkiseliliği olmuyordu. Onunla başa çıkabilmek için akşamları spora falan giderdi. Hafta sonları evden çıkmaya özel çaba gösterirdik."

6.1.4. İş, Rekabet ve Kalıcı İlişkilerin Gereksizliği

Uluslararası bir filo şirketinde çalışan 'görüşmeci 2'nin⁷ söyledikleri de 'yeni/neoliberal işin' koşullarını benimsemiş bir çalışanın değerlendirmeleri gibi durmaktadır. Çünkü görüşmeci işin belirsizliği, akışı ve istikrarsızlığını hatta kariyer rekabetini ve yıkıcılığını dahi "olması gereken yapıcılıklar" olarak ortaya koymaktadır. İstikrar -Sennett'in tabiriyle (2011b; 2012)- 'yeni dünyanın' fertleri adına yerinde saymak ya da başarısızlık algısının merkezine düşmek anlamına geliyor. Nitekim görüşmecinin konuşmasında "kamuda çalışmak" dediği şey onun için 'standartları' ve

⁷ 'Görüşmeci 2'; 29 yaşında, bir şirkette yönetici olarak çalışan erkek bir iktisatçıdır.

'katı kuralları' olan bir gerçekliğe karşılık gelmektedir. Aslında görüşmecinin burada vurgusunu yaptığı şeyler bir bakıma onun 'kalıcı iş ilişkilerine' dair bakışını da ortaya koymaktadır. Yeni ekonomiye özgü hayat 'istikrarsızlık' üzerinde yükselen bir ritim elde edince, 'standart olanlar' (rutinler) neoliberal işlerde çalışanlar için sıkıcı şeyler haline gelmektedir. Bu nedenle kısa süreli hedeflere endekslenen işte çalışan bireylerin, hayatlarındaki rutinelere bakışı, içinde buldukları koşullara özgü olmaktadır. Bauman'ın tabiriyle (2003; 2006) böylesi bir dünyada gelecek, belirsizlik yumağı haline gelince, işin üretebileceği uzun süreli anlatıların sonucundaki kalıcılıklar bireyler tarafından aranır ya da beklenir bir durum olmaktan çıkmaktadır. Çünkü başarının kendisi artık uzun süreli bir gerçeklik değildir. Bu yüzden işin böylesi bireyler için "entrikalara, yalancı, kırıcı ilişkilere" açık hale gelmesinin nedeni; kısa vadeli ve sosyal sorumluluklar üstlenmekten uzaktaki çalışma koşullarının ürünüdür. İşin ve bu türden aktığı yerde standart olanlar, rutinler (ya da kalıcılıklar) görüşmecinin de vurguladığı gibi, sadece hayatın 'heyecanı yok eden' şeyler olmaktadır. Bu da hayatın belirsizlik eksenindeki akışının bireyler için ne kadar büyük beklentilere dönüştüğünün anlatımını yapmaktadır. Artık başarı salt bireysel, kariyer de diğerlerini ezip-yıkıp gitmek anlamına gelmektedir. İşin belirsizliği bu yüzden hayata dair hikayeyi radikalleşen kişiselliklere hapsedmektedir. Böylesi bir ortamda da doğal olarak kalıcı anlatıların ürünü olan müşterek davalar geçersiz ve anlamsız şeyler haline gelmektedir. Bu nedenle varlığı istenmez olan kalıcılıklar (standartlar), bireyler için hayatın 'heyecanını alan' bir gerçekliğe dönüşmektedirler. Görüşmecinin vurguları da bunu açık eden tarzda anlatımlardır.

Görüşmeci 2: "Kamuda çalışmak bana katı kuralları olan bir iş bir yer gibi geliyor. Neden katı kuralları var? Standart! Belli! Devletin kuralları bellidir. Standarttır. Değiştirilemezdir. Ama özel sektörde biraz daha rahattır. Biraz daha esnektir. Ama kamuda bir kural neyse Türkiye'deki bütün kamu kuruluşlarında aynıdır. Özel sektörde ise öyle değildir. Her yerde farklıdır... Özel sektörde rekabet var. Yalancı, kırıcı ve hatta gizli rekabet var. Entrikalar söz konusu. Dizilerdeki ve filmlerdekini biz yaşıyoruz... Yüzünüze bakıp sizi seven ama arkanızdan konuşan insanlar da var. Onu yaşadım da ben, eski çalıştığım şirketlerde, firmalarda olsun. Ben 250 kişinin içinde de çalıştım, 10 kişinin içinde de çalıştım... Şu anda 100 kişilik bir şirkette çalışıyorum. Tatlı bir rekabet var çalışanlar arasında. Kariyer açısından, yükselme açısından... Biz rekabete dayalı bir iş ortamında çalışıyoruz. İş hayatımda bunu hep gördüm. Bir kırıcılık, yırtıcılık var... Özel sektörde de bu olmalı. Departmanlar arasında da bireyler arasında da oluyor bu. Olmazsa zaten işin zevki kalmaz bence. Rekabet olan yerde heyecan olur, aksiyon olur, eğlence olur. Ben öyle düşünüyorum."

'Görüşmeci 2'nin konuşmasının ilerleyen noktasındaki vurguları aslında kendi işine dair başarı kriterinin ne kadar belirsiz olduğunu anlatan cinstendir. Buradaki başarılar işe dair hedeflerle belirlendiği için, hedeflere dönük yarışlar işin görüşmeci için sosyal bir anlatı üretmesine müsaade etmemektedir. Çünkü salt kariyer, yükselme ya da primlerle ölçülen başarının sosyal hayata dair kalıcı anlatılar inşa etmesi çok da mümkün olmaz. Sosyal anlatılardan ya da erdemlerinden arındırılmış bu çalışma tarzının doğasında görüşmecinin söylediği gibi "gizli ya da açık kişisel rekabetlerin",

"kırıcılıkların", "entrikaların" ya da 'salt rakamlara/hedeflere odaklı birlikteliklerin olması' son derece doğaldır. Sosyal anlatılara dair çıktılardan arınık işte ya da iş koşullarında 'takım' denilen ya da 'çalışma arkadaşı' denilen kişi, görünürde birlikte çalışılan kişi olsa da kendi bireysel kariyerleri açısından birer engele dönüşmektedirler. Hikâyenin bireysel yazıldığı yerde başarının da bireysel yazılması bir zorunluluktur. Her şeyi bireyselliklere indirgeyen dünyada rutinler, istikrar ya da kalıcılık son derece değersiz şeyler haline gelmektedir. Çünkü elde olan her şey 'no long term' (uzun vade yok) denilen vadesizliklere hizmet etmektedir.

Görüşmeci 2: "Biz işimizi yaparken de kendi departmanımızda, şirketimizde departmanlar arası bir rekabet yoktur gözle görülebilen. Ama raporlara ve kâğıt üzerine baktığımızda bir rekabet vardır. Kendi departmanınız içerisinde de aslında hiçbir rekabet yoktur. Fakat performansa dayalı bir rekabet vardır. Onun dışında bizim departman olarak yarıştığımız bir şey yoktur. Takım ruhu olarak çalışırız. İşe odaklı takım olarak çalışıyoruz... Ben hukuk ve tahsilata bakıyorum. Hukuka sadece ben, tahsilata 3 kişi bakıyoruz. Tahsilata takım ruhuyla bakıyoruz. Bireysel aldığımız görevler performansımıza yansıtılıyor. Ben özel şirketi seviyorum... Bence özel sektörde rekabet olmalı."

6.2. Ekonomik Dönüşümlerin İzinde Geleneksel Modern Kentten Geç Modern Kente

Çalışmamız açısından kritik önemi olan bir nokta da görüştüğümüz güvenli site sakinlerinin kendi kent deneyimlerini geçmişten günümüze yaşanan bir süreç olarak anlatmalarındı. Çünkü kendilerinden bu noktada istediğimiz şey, şu anda yaşadıkları geç modern kent deneyimini geçmiş tecrübelerini dikkate alarak anlatabilmeleriydi. Kendilerinden 'geleneksel modern kent' algıları bağlamında yaşadıkları çocuklukta kent ve anne-babalarının yaşadığı kent deneyimini, şu anda kendi içinde buldukları kent deneyimleri açısından karşılaştırmaları istenmiştir. Aslında burada kendilerinden örtük olarak istediğimiz şey, çocukluklarının 'geleneksel modern kentle' şu anda hali hazırda yaşadıkları 'geç modern kentin' karşılaştırmasını yapmalarındı. Bu açıdan kenti, değişen ekonomik koşullarına bağlı olarak, geline noktada nasıl algıladıkları irdelenmiştir. Böylesi sorgulamalar kendileri açısından 'yeni (neoliberal) kentin' nasıl bir realiteye sahip olduğunun anlatımını yapmış olmaktadır. Bu türden bir çabayla hareket etmemizdeki hedefimiz ise şu anda yaşadıkları neoliberal kente dair deneyiminin öncesinde yaşadıkları geleneksel modern kent deneyimlerini anlatabilmelerini sağlamaktır. Böylesi bir sorgulamadaki beklentimiz ise işleri vasıtasıyla neoliberalleşen hayatlarının ne gibi farklılaşmalar ürettiğinin anlatımını yapabilmeklerini sağlamaktır. Bir bakıma da işin doğasında taşıdığı risk ve belirsizliklerin onların hayatlarındaki pratiklerde karşılıklarının neler olduğunun ortaya konulabilmesi olmaktadır.

Tüm görüşmecilere istisnasız olarak yönelttiğimiz bu türlü sorulara karşılık olarak aldığımız cevaplar, katılımcıların tamamına yakınının (üç görüşmeci hariç) geçmişteki kent deneyimlerine (çocukluklarındaki geleneksel modern kent deneyimlerine) pozitif anlamlar yüklediklerini göstermektedir. Ayrıca her görüşmecinin 'geleneksel modern kent' deneyimlerini anlatırken ortaya koydukları

'çocukluklarındaki kentlerde'; 'sokaklara' (arayüzeyle), 'ilişki tarzlarına', sosyalliklere, dayanışma ağlarına, güvenlik koşullarına dair olumlu şeyler söyledikleri görülmüştür. Görüşmecilerin tamamına yakını da buna karşılık olarak yaşadıkları şimdiki kentte (geç modern kentte ya da neoliberal kentte) tüm bu özelliklerin yitirildiğini ifade etmişlerdir. İfade edilenler açısından koşullar incelendiğinde, kente dair yaşanan farklılaşmaya yüklenen anlamlar bizler için somutluk kazanmış olmaktadır. Bu açıdan bir önceki kısımda işle ilgili olan güvensizliğin ve belirsizliğin gündelik hayata (kentsel yaşama) dair pratik çıktılar üreteceğini beklemek, çalışma adına doğal bir durum haline gelmekte. Çünkü yaşanan değişim koşullarında tüm kent hayatı ve onun gelenekselliklerinin, insani ilişki biçimlerini ve gündelik hayatı değiştiriyor olması son derece doğaldır. Bu açıdan görüşmecilerin 'kendi çocukluklarının kenti' dedikleri koşullar, bir bakıma anne-babalarının sahip olduğu 'geleneksel modern kente' dair pratiklerdi. Kendilerinin yaşadıkları kentler ise onların 'geç modern deneyimlerinin' ürünü olan korku, belirsizlik ve risk algılarının oldukça yüksek olduğu neoliberal kentler olmaktadır.

6.2.1. İş Değişirken Hayat da Değişiyor

Kendisi 'yeni kapitalist' koşullarda' bir kadın doktor olarak çalışan 'görüşmeci 6'nın⁸ hayatını önceki ekonomik dönemlerin kadınlarıyla karşılaştırırken yaptığı vurgular; yaşanan farklılaşmaları özetleyen bir saptama niteliğindedir. Çünkü onun konuşmasında "biz" dediği kitle, kamusal alanda ekonomik aktör olan ve neoliberal ölçeklerde bir iş temposuna sahip olan kadının durumu olmaktadır. Kendisinin "biz" vurgusunun karşısına koyduğu kadın ise; bu koşulların dışında kalan, ekonomik aktör olarak kamusal alanda rol almayan ve geleneksel rollerinin hâlâ devam ettiği geleneksel modern kadındır. Vurgularında kendi hayatındaki "çalıştığı için olduğunu" söylediği durum, aslında hanede var olan her iki eşin işle ilgili yoğun tempoya kapıldıkları neoliberal süreçte, dışarıya ya da dışarıdaki sosyal temaslara karşı nasıl duyarsızlaştıklarının (ya da isteksizleştiklerinin) anlatımıdır. Başka bir ifadeyle de sosyallikleri açısından pasif bir hayata savrulduklarının anlatımıdır. Görüşmecinin ifadesiyle söylenirse, işin akışı karşısında ortaya çıkan yoğunluktan geleneksel olana dair "vakit bulamadıklarını" ortaya koymaktadır. Bu açıdan 'görüşmeci 6' 'komşuluklar' gibi uzun soluklu ilişkiler gerektiren ya da sosyal anlamda 'kalıcı tarzda yatırımlar' gerektiren bir ilişki durumunun kendi hayatında olmadığını vurgusunu yapmaktadır. İşin temposundan geriye kalan kısıtlı zamanda ancak 'özel hayatlarında kalabilmelerine' neden olan bir sosyallik hallerinin ortaya çıktığını dile getirmektedir. Bu durum da kendisinin tabiriyle "onları dışarıda var olabilecek tüm sosyal ilişkilere kapatan" bir süreci ortaya çıkarmaktadır. Görüşmeci ve eşinin hayatında geleneksellikler sona ererken belirsizlikler işin ritmi olmaktan çıkarak, sosyal ilişkilerin tarzını belirleyen koşullar haline gelmektedir. Görüşmecinin konuşmasında "çalıştığı için birbirini tanımayan insanların haliyle birbirine güvenemediğini" anlattığı nokta, işe dayalı olarak hayatın sosyal anlamda nasıl belirsizlikler yüklenebildiğinin anlatıcısıdır. Çünkü kendisinin "eskiden ev kadınları fazlaydı, haliyle komşuluklar da

⁸ 'Görüşmeci 6'; 31 yaşında, bir hastanede uzman olarak çalışan kadın doktordur.

fazla oluyordu" dediği nokta, kadının geleneksel kent ilişkisinin aileyi, geleneksel ve uzun süreli sosyalliklere nasıl açık hale getirebildiğinin ifadesidir. Bir bakıma geleneksel ilişkiler, hayata dair belirsizlikleri ortadan kaldırarak sosyallikler açısından istikrar sağlayıcı ilişkileri mümkün kılabilir. Bu açıdan "kendisi gibi olan kadınların" iş hayatındaki yeni statüsü, onları geleneksel anlamda istikrar vaadi olabilecek olası sosyal ilişkilerden alıkoymaktadır. Bu da iş değişirken hayatın nasıl değiştiğini ortaya koyan örnek bir çıktı olmaktadır.

Görüşmeci 6: "Çalışma hayatı artık eskisi gibi değil. Bir de güven duygusu da artık farklılaştı. Artık insanlar birbirine güvenmiyor. Herkes çalıştığı için. Çünkü eskiden ev kadınları daha fazlaymış ve evde olduğu için haliyle komşuluklar falan da daha samimi ve yoğun oluyordu. Ama şimdi biz çalıştığımız için sabah gidip akşam geliyoruz. Hal böyle olunca da ancak kendi çocuğumuza zaman ayırabiliyoruz ya da kendi dersimiz oluyor. Bakacağımız bir şeyler oluyor. Ancak onlara zaman ayırabiliyoruz. Bırakın komşuları ya da komşulara zaman ayırmayı, akrabalarla bile görüşemiyoruz. Ben zaman yokluğundan böyle olduğunu düşünüyorum. Çalıştığımız için böyle oluyor. Mesela ev kadını olsak durum değişebilir."

Kendisi bir tıp fakültesinde akademisyen olan 'görüşmeci 5'in⁹ ortaya koyduklarına bakılırsa, o da benzer yönlü olarak ekonomi dönüşürken kentteki ilişkilerin nasıl değiştiğinin vurgusunu yapmaktadır. Hatta görüşmeci geleneksel modern kentin kendine has ilişki tarzlarının, kendi hayatları açısından nasıl değiştiğinin de anlatımını yapmaktadır. Onun konuşmasında "iş hayatından ötürü insan ilişkileri geri planda kalıyor" şeklinde ifade ettiği şey, 'yeni iş' koşullarının ortaya koyduğu insan ilişkilerinin detaylandırıcısı bir saptamadır. Onun "çok yoğunuz" ve "sürekli koşuşturmaca içindeyken bu yönde köreliyoruz" ve "istekliliğimiz kalmıyor" şeklinde dile getirdiği şeyler de temelde kendilerini 'güvenlikli site içinde izole etmelerinin' nedeni olan iş merkezli yaşantılarından kaynaklı ifadelerdir. Bu açıdan onun "bizim ekonomimiz değişirken sosyo-ekonomik profilimiz değişti" yönündeki vurgusu, geleneksel mahalle ilişkilerinin niteliğine dair neden 'isteksiz olduklarını' anlatan vurgulardır. Aslında görüşmeci konuşmasında, böyle bir noktaya savrulmalarındaki en büyük nedenin çalışma tarzlarının kendisi olduğunu dile getirmektedir. Çünkü geleneksel ilişkilerden arınık bir ekonominin, geleneksellikleri olan ilişkileri beslemesi mümkün değildir. Onların hayatında da 'geleneğe dair isteksizlik' böylesi bir koşulun sonucu olmaktadır. Belirsizlik bir yere sirayet edince - Bauman'ın tabiriyle (2012b)- yerel ya da geleneksel olana karşı güvensizliğin artması normaldir. Hayat salt bireysel bir mücadele (ve hatta savaş) alanına dönüşünce, yerel ya da geleneksel roller birer ağırlığa/gereksizliğe dönüşmektedir. Görüşmecinin bu noktada vurgusunu yaptığı şeyler de bu durumun sonucu niteliğindedir.

Görüşmeci 5: "Daha çok iş hayatından kaynaklanıyor gibi. Yeni ilişkiler ya da insan ilişkileri işe göre daha ikinci planda kalıyor. İş çok yoğun sürekli koşuşturmaca, sürekli mücadele içindeyiz. O duygular (görüşmeci burada sosyal birlikteliklere dair isteklilikleri kastediyor) köreliyor. Ama ben küçükken de

⁹ 'Görüşmeci 5'; 35 yaşında, bir araştırma hastanesinde doçent olarak çalışan erkek bir doktordur.

hissediyordum. Mesela oturduğumuz yer bir mahalle gibiydi. Gecekondu benzenen şekildeydi. Şehrin merkezinde modern binalar oluyordu... Ben o zaman garipsiyordum "insanlar birbirini nasıl tanımaz" diye. Biz o zaman herkesi tanıyorduk mahallede. Biz şimdi apartmandaki komşularımızı tanımıyoruz. Sosyo-ekonomik düzey değişiyor. Zaman artık yetersiz. Bir de bu konudaki istekliliğimiz de azalıyor. Artık sosyal ilişkiler zayıflıyor. İhtiyaç olarak görmüyoruz artık. Kendimizi izole ediyoruz."

6.2.2. "Annemin İyi Komşulukları Vardı... Ben Öyle Olamayacağım"

Benzer yönlü sorulara 'görüşmeci 4'ün verdiği cevaplar da önemli saptamaları içerisinde barındırmaktadır. Kendisi doktorasını yurtdışında (Amerika'da) yaparak uzun süre kaldıktan sonra yurda dönmüş bir akademisyendir. 'Görüşmeci 4'ün kaldığı süre öncesi ve sonrası karşılaştırmaları analizlerimiz için değerli olmaktadır. Görüşmeci konuşmasında "benim çocukluğum İstanbul'da kenar mahallelerde geçti" şeklinde bir vurgulama yapmaktadır. Bu vurguları yaparken, çocukluğunun geçtiği kent mekânı için yaptığı saptamaları pozitif yönlü algılarla ifade etmektedir. Kendisinin "kenar mahalle" dediği yer için yaptığı tasvirde, kente dair 'arayüzeylerin' kendileri için son derece aktif olduğunun anlatımını yapmaktadır. Bu açıdan bir paylaşım alanı (hatta kendileri için oyun alanı) olan sokak, belirsizlik ya da güvensizlik ürünü olan 'tehlikeli bir mekân' algısının çok dışında, güvenlik vaadinde bulunabilen bir mekân olmaktadır. Fakat görüşmeci kendisinin çocukluğuna dair bahsettiği İstanbul'daki güveni, şimdiki yaşadığı güvenli sitede kendi çocuğu adına hissedemediğinin vurgusunu yapmaktadır. Aslında onun hayatındaki bu durumun temeldeki nedeni, yaşadıkları mekânın güvensiz olmasıyla ilgili bir durum değildir. Yaşanılan mekânlara dair güvensizlik, onun işiyle ilgili hissettiği belirsizliklerin ürünü olan korkuların sonucudur. Çünkü onun hayatında yaşadığı belirsizlik aslında kendisi gibi gerçekliklere sahip olan sitenin diğer sakinlerince de yaşanmaktadır. Fakat belirsizlikler onların mekansal ilişkilerinde de karşılık bulunca, güvenlik hissi üretmeyen ve belirsizlikler üzerinde yükselen bir ilişki biçimini sitenin hayat tarzına dönüştürmüş olmaktadır. Bu açıdan kendisinin çocukluğuna dair bahsettiği 'güvenlik algısı' kentin etkin kullanımının ürünü ve belirsizlikleri yok edebilen bir 'güvenlik' algısıydı. Fakat bireylerin 'etkin kullanımına' açık olmayan ve dolayısıyla dışarıya karşı korunsa bile belirsizlik algılarını kıramayan 'kendi sitelerindeki' yaşam şekli, onun çocuğunun yaşadığı pratiklere karşı "tehlikeli" gözüyle bakmasını sağlamaktadır. Yaşadıkları mekân onların gündelik pratiklerine kapalı hale gelince, algılarına dair güvenlik vaadi de sunamamaktadır. Kendisinin yaşadığı mekândaki deneyimler ve hatta her türden olası karşılaşmalar ("acaba doğru şeylerle mi oynuyor?" türünden bitmeyen serzenişleri gibi) var olan belirsizliklerin giderilememesinin ürünü olarak birer tehlike faktörüne dönüşmektedir. Bu açıdan onun kendi çocukluğuna dair "basit bir yaşam vardı" dediği nokta, aslında 'gündelik pratikler açısından' da basit olan bir durumu içermektedir. Bu basitlik aktif olan arayüzlere kolay dâhil olabilmenin de basitliği idi. Fakat bu basitlik yok oldukça yerini de belirsizliklere bırakmaktadır.

Görüşmeci 4: "Ben 2000 yılında Boğaziçi'den mezun oldum. Ondan sonra yurtdışına gittim. Ondan öncesinde İstanbul'un kenar mahallelerinde yaşadım. Gaziosmanpaşa'da, Bayrampaşa'da, Yıldırım Mahallesi'nde falan yaşadım.

Oralarda, çocukluk yıllarımızda, çok rahat bir şekilde çıkıp oynayabiliyorduk. Şu anda bu sitelerde bile biz çocuklarımızı dışarı çıkarmakta zorlanıyoruz. Oğlum akşam saatine kaldığında ben arkasından çıkıp bakıyorum: "Ne oldu?" diye acaba. "Doğru bir şeylerle mi oynuyor?" "Havuzla mı düştü?" falan diye. Bir sürü stres yaşıyorum. Ama kendi çocukluğumu düşündüğümde kenar mahallelerdeydik ama çok daha basit bir yaşantı vardı. Birbirimizle oynuyorduk. Annelerimiz bizi öğlen yemeğine "eve gelin" diye çağırırdı, bir de "babanız geldi!" diye akşam eve çağırırdı. Hepsi o! Amerika'da 10 yıl kaldıktan sonra geri döndüğümde o ortamı bulamadım. Şimdi Zekeriyaköy'de oturuyoruz. Bir sitenin içinde evimiz var. Aynı ortamı yaşayamıyoruz."

Ayrıca 'görüşmeci 4'ün konuşmasının devamında, 'annesinin geleneksel modern kentteki sosyallikleri' bağlamında yaptığı saptamalar da önemli vurguları içerisinde barındırmaktadır. Kendisinin "annemin sorumlulukları olan komşulukları vardı" şeklinde ifade ettiği nokta, aslında tekinsizliğe dayalı olan ve planlanamaz ilişkilerin inşa ettiği samimiyetlerin anlatıcısıdır. Annesinin yaşadığı kent türünde olduğu gibisinden, planlanamaz rutinlere müsaade eden karşılaşmalar, bireylerinin özel hayatlarını dışa açık hale getiren sosyallikler olmaktadır. Bu nedenle annesinin hayatında da var olan plansızlık, tekinsizlik ve hesap edilemezlik türünden şeyler onu, yaşadığı mekâna karşı aktif hale getiriyordu. Annesinin kentsel ilişkilerindeki bu yönlü karşılaşmaları onun gündelik hayatı için bir istikrar ve güvenlik sağlayıcı enstrüman olmaktadır. Burada belirsizliğin yok oluşu dışa açık olmakla paralel bir gerçeklikti. Kendisinin örneğini verdiği "komşu seslenir, annem yemeğin altını kapatır giderdi" dediği şey, aslında annesinin yaşadığı yerde kendisini güvende hissedebilmesinin de nedeni olan ilişki tarzıydı. Çünkü görüşmecinin annesinin plansızlığa ve tekinsizliğe açık halleri sosyal paylaşımları mümkün kılması kadar, karşılaşmaları da (belirsizlikleri yok etmesi açısından) oldukça sıradan şeyler kılıyordu. Tekinsizlik ve plansızlık bir rutin olunca, özel hayatlara dair belirsizlikleri yok edebilen karşılaşmalar ve temaslar da her an gerçekleşebilir şeyler hale gelmekteydi. Kendisinin "ben kızardım, neden işini bırakıp gidiyorsun" ve "onlara on dakika sonra hazır olacağım bile demezdi" şeklinde ifade ettiği noktalar, annesinin hayatında ihtiyacını duyduğu 'kalıcı ilişki sistemlerini' mümkün kılan kamusal aktifliklerin göstergesi olan davranışlardı. Görüşmeci 4'ün annesinin hayatını güvenli kılan nokta, evinin içinin dışarıdaki gündelik rutinlere ve tekinsizliklere açık olmasından geçmekteydi. Konuşmanın başında "biz oynardık annem bizi hiç merak etmezdi" dediği nokta, aslında annesinin yaşadığı yerden kaynaklı olarak kendisini ne kadar güvende hissettiğinin anlatımıdır. Fakat buradaki 'düzensizlik', 'görüşmeci 4'ün sadece şimdiki hayatına dair bir kavramdır. Annesi için ise gündelik hayatına ve de onun mahalle yaşantısına dair pozisyon alabilmesinin temel koşullarından birisi olmaktadır. Bu da kalıcı ilişkiler kadar, onun annesinin hayatında aradığı türden istikrarı mümkün kılıbiliyordu. Çünkü onun hayatındaki olası belirsizlikleri yok eden sosyal temaslar ancak böylesi ilişkiler üzerinden işletilebiliyordu.

Görüşmeci 4: "Annemin iyi komşulukları vardı. Ben onları gülümseyerek hatırlıyorum. Çünkü ben öyle bir anne değilim. Olamayacağım da. Çat kapılar vardı. Bir de balkon muhabbetleri vardı. Komşumuza karşı sorumluluklarımız

vardı. Bir komşumuz vardı, anneme aşağıdan bağırırdı; "hadi gel! Şuraya gideceğiz!" diye. Annem yemeği ocakta varsa kapatır giderdi. Ben annemi o zaman eleştirirdim, "sen neden işini bırakıp gidiyorsun?" diye. Ama o yemeği kapatır, üstünü giyer, koşa koşa giderdi. Ona böyle bile demezdi: "On dakika sonra hazır olacağım" falan. Ben şu anda onu yaptığımı düşünemiyorum bile."

'Görüşmeci 4'ün konuşmasının ilerleyen kısımlarında; 'annemin kalıcı arkadaşlıkları oldu oralardan', 'kırk yıllık' ve 'halen görüşürler' şeklinde vurgusunu yaptığı noktalar temelde annesinin ilişkilerinin kalıcılığını mümkün kılan sosyal çıktılardır. Kendisinin "gülümseyerek hatırlıyorum", "benim öyle komşuluklarım olmayacak" dediği nokta ise kendi ilişki tarzının kalıcı sosyal ilişkilere açık olmayan halinin itirafı niteliğindedir. 'Görüşmeci 4'ün konuşmasında çocukluğunda yaşadığı sokak ve kaldırım deneyimi şeklinde vurguladıkları ise aslında onun için annesinin ilişki tarzının devamı olan bir sosyalleşme deneyimiydi. "Sokağı bir oyun alanı haline getiren" ve kalıcı paylaşımlara açık bir mekân kılan şey, temelde annesinin belirsizlikleri yok eden ilişki sisteminin varlığıydı. Çünkü kendi çocukluğunun kamusal aktifliği, annesinin yaşadığı mahallenin kamusal alanındaki aktifliğinin devamı niteliğindedir. Aslında kendi çocuğuna dair site içindeki kaygılarının kaynağı da kendi ilişki sistemlerinin -görüşmecinin annesinin aksine- belirsizlikleri yok edememesinin sonucudur. Bu açıdan -Jacobs'un tabiriyle (2013)- güvenlik salt polis işi ya da fiziksel donanım olmaktan ziyade bizim ilişki tarzlarımızın ürünü olan algılarımızdan ibarettir. Bu açıdan onun geleneksel modern bir kadın olan annesinin ilişkileri kalıcı birlikteliklere müsaade ettiği kadar, onun ürünü olan güvenlik vaadini de yerine getiriyordu. Bu tarz bir sosyalliğin parçası olarak sokak (arayüzey) onların hayatında önemli bir kavram haline gelmektedir. Açıkçası sokak bu kertede sadece geçip gidilecek bir yer değil, durup sosyalleşebilecek bir mekân haline gelmekteydi. Kalıcı paylaşımların alanı olan sokağın onların geçmişteki hayatlarında belirsizlik yüklü olması bu nedenle mümkün olmuyordu. Böylesi bir ortamda kalıcı paylaşımlar çocukların sahiplenilmesini, bakımını ve gözetimi salt onların ebeveynlerinin özel alanına endekli bir iş olmaktan çıkarıyordu. Kendisinin konuşmasındaki vurguları, bu 'özel' sorumlulukların bile ne kadar kolektif bir koşulun parçası olabileceğinin ispatıdır. Bu açıdan da kendisinin çocukluğunda başkalarına "komşu annem" diyebilmesi, "annesinin bir hafta onları komşuya bırakarak memleket gezmesine gidebilmesinin" nedeni, aslında onun ebeveynlerinin sorumsuzlukları olan şeyler değildi. Aslında daha büyük olan kolektif sorumluluklarından taviz vermeyen ilişki sistemlerinin, onların hayatlarına dair sağladığı sosyal güvenlik adacıkları olmaktadır. Bu bakımdan görüşmecinin konuşmanın başında annesi için, "ben işini bırakıp gitmesine kızardım" dediği şey, aslında annesinin sahip olduğu bu türden ilişkilerin onun hayatında bir 'komşu anne edinebilmesinin' de nedeni olmaktaydı. Çünkü sosyal birlikteliğe/paylaşımlara dair verilmeyen tavizler kalıcı ilişkilere açık koşulları ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle annesinin ilişki tarzı, onun kırk yıllık arkadaşlıklarını var eden temeldeki noktadır. Görüşmecinin konuşmasında "kendi hayatında olmayacağını" söylediği bu nokta, aslında annesinin hayatında var olanları yapabilecek bir sosyal sermayeye sahip olamamasının anlatımıdır. Kendisi, annesinin aksine, kalıcı ilişkilerin olmadığı yerdeki güvensizlikleri giderebilmek adına 'yapay istikrar

koşulları' satın alma yoluna gitmektedir. "Bakıcılar", "kurallar" vs. aslında onun hayatında olmayan 'sosyal sermayelerin' ürünü olarak, satın alınmaya çalışılan kontrol argümanları olmaktadır. Fakat annesinin hayatındaki kadar belirsizlikleri yüklenebilen koşullar sağlaması da meçhuldür. Çünkü annesinin ilişkileri her türden belirsizliği yok edebilecek ölçekteyken (çocukları komşuna bırakıp memlekete gidebilecek kadar) kendisinin 'satın aldığı' istikrar koşulu geçici ilişkilerin sağladığı resmiyetlerden öteye geçememektedir. Kalıcı anlatıları olmayan ilişkilerin sağladığı rahatlamalar sadece geçici türden rahatlamalar olmaktadır. Nitekim güvenli bir sitede bile çocuğuna dair yaşadığı kaygılar gibi.

Görüşme 4: "Annemin çok kalıcı arkadaşlıkları oldu oralardan. Kırk yıllık ve halen daha görüşüyorlar. Ben de oradan arkadaşlarımla görüşüyorum hâlâ. Bir sürü insan da halen oralarda öyle. Ama şimdi benim hayatım öyle değil... Sokak benim için çok güzel bir kavramdı. Kaldırım, sokak bir oyun alanı gibiydi... O dönemlerde insan ilişkilerinde hem güven hem sevgi vardı. Mesela benim annem Anadolu'dan gelmişti zamanında. Bizi komşusuna bırakıp pazara giderdi. Bizi beraber büyütürlerdi. Benim tırnağımı o komşunun kestiği çok olmuştu. Halen ben ona "cici anne" derim mesela. 'Komşu annemle' birlikte beni bebekten yıkadıkları çok olmuş... Mesela ben, annemin bizi bir hafta cici annemize bırakıp memlekete gittiğini bilirim... Biz annem gelene kadar bir hafta orada kalırdık. Nerede şimdi öyle komşuluk. Ancak bakıcılara bırakıyoruz. Kurallar koyuyoruz baksınlar diye... Bence sorumluluk çok önemli. Şimdilerde biz birbirimize karşı o sorumlulukları hissetmiyoruz."

Tüm bu vurgulamalar ve analizler de temelde iş ve hayat bağlamındaki ilişkiselliğin ne şekillerde bir kent pratiğine karşılık geldiğinin anlatımını yapabilen cinstendir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Güvenli site sakinlerinin kente dair yaşadıkları gündelik hayat deneyimleri, onların içinde buldukları ekonomik durumların sonucu olan çalışma koşullarıyla ilgili gerçekliklerdir. Bu bakımdan yeni işlerin doğasında var olan risk ve belirsizlik halleri, 'yeni orta sınıfların' gündelik hayatlarına yansarak birer kentsel deneyime dönüşmüş durumdadır. Neoliberal kentin 'gelenek ötesi yaşam alanları' olarak ortaya çıkan 'güvenli sitedeki hayat', bu bakımdan yeni işin doğasına özgü olarak ortaya çıkan risk, korku ve belirsizlikler adına istikrar ve kalıcılıklar sunması beklenen yaşamlar haline gelmiştir. Çünkü neoliberal (ya da geç modern) bireyin sahip olduğu işlerin doğasında geleneksel modern kente ait olan tüm gelenek ve kalıcılıklarla mesafeli olan bir gerçeklik söz konusudur. Yeni işler geçicilikler üzerine kurulu gerçekliklere sahip olduğu için, kentin geleneksel kalıcılıklarıyla arasına mesafe koymaktadır. Yükselen risk ve belirsizliklere karşılık olarak ortaya çıkan böylesi 'biyografik çözüm' tarzları güvenli siteye özgü yaşamı yüceltirken, kenti ve toplumsal ilişkileri giderek sorunlu olarak algılanan gerçeklikler haline getirmektedir. Çünkü toplumsal rollerin kaynağını ekonomiden alan istikrarsızlaşma biçiminin yeni hali, güvensizliğe dayalı hayatları kalıcı hale getirmektedir. Güvensizliği bir hayat formu haline getiren yeni ekonominin aşındırdıklarıyla, güvensiz insan ilişkileri ve

sonucunda da güvensiz kent mekânı koşullarının ortaya çıkması yakından alakalı şeylerdir.

Güvenlikli sitelere özgü bir başka önemli durum da kaynağını 'yeni çalışma koşullarının' içinde barındırdığı akışa, esnekliğe ve harekete endeksli olan özelliklerden almasıdır. Küresel çalışma temposuna özgü şekillerde akış ve hareket etrafında kurgulanan yeni işler, bu özellikleri kent içinde de aranan bir standarda dönüştürmüştür. Bu bakımdan akışı ve hareketi kesen her şey (buna gündelik hayatın kalıcı tarzdaki ilişkileri de dahil olmak üzere) neoliberal bireyler için giderek bir ayak bağına dönüşen şeyler haline gelmiştir. Ayrıca küresel ilişkilere son derece açık hale gelen 'yeni iş' deneyimleri, buna karşılık yereldeki ilişkilere ve hatta bunun ürünü olan gündelik hayat pratiklerine oldukça mesafeli duruşlar sergilemektedir. Küresel işlere özgü olan algılar yerele ilişkin deneyimlere mesafeli hale geldikçe, onun mümkün kıldığı türden her türlü istikrar, gelenek ve rutine ilişkin pratiklere de mesafeli hale gelmektedir.

Ayrıca yeni işlerin, esnekleşen zaman ve esnekleşen mekan koşullarının ürünü olan kontrolü zor ve belirsizlikler üzerine kurulu hayatları, geleneksel ilişkileri de 'geç modern kent bireylerinin' rutinleri açısından bir tehdit haline getirmektedir. Bu sayede iş olanla iş olmayan arasındaki sınırları muğlak hale getiren belirsizlikler, hayata dair sınırların da nerede başlayıp nerede bittiğinin ayırt edilmesini giderek zorlaştıran kalıcı bir iş temposuna neden olmaktadır. Hal böyle olunca da bireylerin geleneksel kent deneyimlerinin tekinsizliği ve kontrolsüzlüğüyle yüzleşebilme ihtimalleri, üstesinden gelemeyecekleri bir korku ve belirsizlik faktörüne dönüştürmektedir. Bu açıdan böylesi 'geç modern bireyler' için bir istikrar vaadi sunan güvenlikli siteler, esnek işin ürünü olan hayatın içinde var olan belirsizliklerin kalıcılığına karşılık istikrar vaat eden kentsel mekan sunumları haline gelerek giderek yaygınlaşmaktadırlar. Çünkü yeni iş ile ortaya çıkan esnekliğe dair belirsizliğin yaratacağı karar alma ıstırabı gündelik hayatın sıradanlıklarına dönüştükçe, 'güvenlikli site' her türden istikrarsızlığın (ya da esnekliğin) üretebileceği kaygıları da kontrol altına almayı vaat eden bir kentsel mekanizmaya dönüşmektedir. Bu açıdan güvenlikli sitenin vaadi bir bakıma neoliberalleşen işlerde çalışan bireyin omuzlarına inen belirsizlikler (dolayısıyla da korkular) ve esnekliklerden kaynaklanan yükleri hafifletmek adına bir kontrol mekanizması olmayı vaat ettiği için önemli bir tercih faktörü haline dönüşmektedir.

Ayrıca yeni piyasa koşullarında, acımasızlaşan kariyer hedeflerine özgü savaşların temel belirleyici olduğu yerde, gelenekselliği olan sosyal yükleri taşımak da giderek gereksizleşen bir durum haline geldi. Bu bakımdan gelenekselliği olan kent deneyimleri (komşuluk, mahalle ilişkileri vb.) üstlenilmesi gereken sorumlulukları ve yükleri açısından gereksiz ve hatta kaldırılması mümkün olmayan şeyler haline gelmektedir. Çalışma boyunca yapılan bu yönlü analizler dikkate alındığında, güvenlikli sitenin sakinleri kendi çocukluklarındaki kentin ya da anne-babalarının yaşadığı kentin deneyimlerinin çok uzağında tepkiler ortaya koymaktadırlar. Onların kendi çocukluk deneyimlerine özgü olan her türden 'geleneksel modern kent' deneyimi kendileri için artık bir risk, tehlike ve belirsizlik yumağına dönüşmüş

durumdadır. Bu açıdan böylesi bireylerin üstlenebilecekleri yükün çok uzağına düşen bu türden geleneksel modern ilişkileri, artık onların gündelik hayatlarında dışlanması gereken deneyimler haline dönüşmüştür. Hal böyle olunca da güvenli sitelerin neoliberalleşen kente özgü belirsizlikler ve korkular açısından yeni bir kentsel sunum vaadine dönüştüğünü iddia edebilmek mümkündür.

Kaynakça

- Bali, R. N. (2013) Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (2000) Liquid Modernity, Polity Press.
- Bauman, Z. (2001) Community: Seeking Safety in an Insecure World, Polity Press, Cambridge.
- Bauman, Z. (2003) City of Fears, City of Hopes, University of London, London.
- Bauman, Z. (2006) Liquid Fear, Polity Press, Cambridge.
- Bauman, Z. (2011a) Bireyselleşmiş Toplum, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2011b) Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup, Habitus Yayıncılık, İstanbul.
- Bauman, Z. (2012a) Siyaset Arayışı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2012b) Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2014) Modernlik ve Müphemlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2016) Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı, Say Yayınları, 2016.
- Beck, U. (2011) Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (1998) Acts of Resistance, Cambridge Polity Press, Cambridge.
- Castells, M. (2008) Ağ Toplumunun Yükselişi I (Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Douglas, M. (2005) Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi, Metis, İstanbul.
- Giddens, A. (2004) Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2010) Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum, Say Yayınları, İstanbul.
- Friedman, M. (2008) Kapitalizm ve Özgürlük, Ploto Film / Siyaset Felsefe Dizisi, İstanbul.
- Furedi, F. (2001) Korku Kültürü: Risk Almanın Riskleri, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Furedi, F. (2006) Culture of Fear Revisited: Risk Taking and the Morality of Low Expectation, Cromwell Press, London.
- Furedi, F. (2013) Paranoyak Anne-Babalık: Uzmanları Dikkate Almamak Çocuğunuz İçin En İyisi Olabilir!, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Harvey, D. (2003) Sosyal Adalet ve Şehir, Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2005) Space of Neoliberalism: Towards of Theory Uneven Geographical Development, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

- Harvey, D. (2007). *A Brief of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford.
- Harvey, D. (2013) *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hayek, F. (2010) *Kölelik Yolu*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Jacobs, J. (2011) *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Jameson, F. (2009) *Ütopya Denen Arzu*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Lyotard, J. F. (2014) *Postmodernliğin Durumu*, BilgeSu Yayınları, Ankara.
- Smith, A. (2006) *Milletlerin Zenginliği*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Sennet, R. (1999) *Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sennett, R. (2011a) *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sennett, R. (2011b) *Yeni Kapitalizm Kültürü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sennett, R. (2012) *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Theodore, N. (2007) *Closed Borders, Open Markets: Immigrant Day Laborers' Struggle for Economic Rights (Contesting Neoliberalism içinde s. 250-266)*, Guilford Press, New York.
- Weber, Max (2000) *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, Bakış Kitaplığı, İstanbul.

Raporlar

- Eva İstanbul Markalı Konut Piyasası Araştırma ve Öngürüler Raporu (2017), İstanbul, EVA Gyo.

Müfide Ferit'e Özgü Feminizm

Sevim Karabela Şermet

Sinop Üniversitesi

orcid.org/0000-0001-8990-2278

Öz

Türk edebiyatında milliyetçi/feminist çizgide eserler veren Müfide Ferit verdiği eserler dışında siyasi, edebî, tarihî bir isim olarak da önemlidir. Millî Mücadele döneminde kalemi ile etkin bir figür olması onu aydın bir Türk kadını olarak ön plana çıkarır. Türk kültüründe ve Türk edebiyatında milliyetçi/feminist bir isim olarak belirginleşen Müfide Ferit'in feminizmi ve milliyetçiliği bir yönüyle hümanizme yaslanır. Bunun sebebi Müfide Ferit'in yerel kültürünü dünya kültürünün renklendirmesi ve zenginleştirmesidir. Çocukluk yıllarında babası hürriyet yanlısı seryaver Şevket Bey, eşi ünlü siyaset adamı Ahmet Ferit ve eniştesi ünlü Türk düşün adamı Yusuf Akçura, Müfide Ferit'in etkisi altında kaldığı ve öykündüğü isimlerdir. Özellikle II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele dönemlerinde aktif yazın yaşamı sürmesi ve günün şartları ile ilişkili olarak milliyetçi kimliği baskındır. Ancak Müfide Ferit'in esin kaynakları salt yerel kaynaklardan oluşmaz. Farklı iklimlerden değişik esinler alarak kendini geliştiren Müfide Ferit'in dünyasında çocukluğundan beri olması muhtemel ırk sevicilik insan seviciliğe dönüşür. Bu yönü ile Müfide Ferit, imajlaşmış üslubundan çok da ödün vermeksizin hümanizme yönelen isimlerdendir. Ötekileştiren bir söylemi reddeden Müfide Ferit tüm dünya kadınlarını ilgi alanına alan Soroptimist topluluğunun Türkiye'deki kurucusudur. Bu çalışmada, Müfide Ferit'in düşün ürünü metinlerindeki verilerden hareketle dönemi üzerinde etkisi tespit edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Müfide Ferit, Millî Edebiyat, Feminizm, Milliyetçilik, Soroptimizm

Feminism of Müfide Ferit

Abstract

Müfide Ferit who has works on nationalist / feminist-oriented studies in Turkish literature is also important as a political, literary and historical figure. The fact that she was an active figure with her pen during the Turkish Independence War makes her important as an enlightened Turkish woman. The feminism and nationalism of Müfide Ferit, who became a nationalist / feminist figure in Turkish culture and Turkish literature, is based on humanism. The reason for this is the enrichment of the local culture of Müfide Ferit due to the influence of world culture. In her childhood, her father, the pro-liberty -first aide-de-camp of the president- Şevket Bey, her husband famous politician Ahmet Ferit and a well-known philosopher, her father-in-law Yusuf Akçura were the names who she imitated and influenced by. As her literary life was active in the periods of the 2nd Constitutional Monarchy and the War of Independence and due to the conditions in this period, her nationalist identity was dominant. However, Müfide Ferit's inspiration does not consist solely of local motives. In the life of Müfide Ferit, who develops herself by taking different inspirations from different cultures, her understanding of embracing the races starting from her childhood turned into humanity. With this aspect, Müfide Ferit was one of those who turned to humanism without making any concessions from her image. Refusing the alienation of rhetoric, Müfide Ferit was the founder of Soroptimist community in Turkey which affected the women all over the world. In this study, the effect of Müfide Ferit on the period will be determined using her texts.

Keywords: Müfide Ferit, National Literature, Feminism, Nationalism, Soroptimism.

1. Giriş

Türk Feminizmine dair araştırmalar, bu hareketin kökenleri ve gelişimi ile ilgili farklı verileri barındırır. Türk Feminizm tarihini yakın dönemde ve dalgalar halinde gösterme eğilimine rağmen bu hareketin tarihî kökenlerinin daha eskilere dayandığı akademik araştırmalar aracılığıyla tespit edilmiştir. “Aslında kadınların siyasal hakları meselesini tartışan kadınların çok erken tarihlerde meseleyi yerli yerine oturtmuş olduklarını” (Sancar, 2014: 157-158) görmek mümkündür.

Türk tarihinde kadın hareketleri için Tanzimat dönemi bir başlangıç oluşturmakla birlikte özellikle II. Meşrutiyet dönemi kadın vurgusunun yoğunlaştığı ve kadın kelimesinin altının özenle ve heyecanla çizildiği bir zaman dilimi olur. Osmanlı toplumunda kadın sorunu, 1839’dan sonra Tanzimat ile birlikte aydınların zihinlerini meşgul etmiştir. Tanzimat Fermanının içeriğinde kadın yoktur. Tanzimat Fermanında kadın haklarına dair bir hüküm bulunmamakla birlikte bu fermanın yayınından sonra yapılan düzenlemeler ve bu fermanının doğurduğu toplumsal kazanımlar toplum içinde kadının yaşamını da değiştirecek yeniliklere yol açar. Bu dönemde Fatma Aliye, Emine Semiye, Nezihe Muhiddin, Makbule Leman gibi kadın hakları savunucularının ve kadınlara mahsus *Terakki-i Muhadderât* (1869) *Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderât* (1875), *Âyine* (1875), *Âile* (1880), *İnsâniyet* (1883), *Şükufezar* (1886), *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895) *Hanımlara Mahsûs Malumat* (1895) ve *Âlem-i Nisvân* (1906) gibi yayın organlarının varlığına rağmen genellikle erkeklerin yön verdiği kadın hakları tanımlamaları İslami ilkeler çerçevesinde şekillenir. Feminizm içerikli yazılarda İslamiyet’in kadın haklarına önem verdiği tezi ile birlikte yürütülen söylemler ağırlık kazanır.

1908 sonrasında toplumsal yaşamda görülen değişiklikler ve savaşlar düşün hayatında kadına ve kadınlığa dair soruları/sorunları farklı bir boyuta taşır. II. Meşrutiyet sonrası kurtuluş reçetesi olarak Türk aydınlarının beklentilerini besleyen Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük fikir akımları ile Türkçü, İslamcı, Osmanlıcı, Batıcı örgütlenmeler kadına bakışın değişmesine zemin oluşturur. Milliyetçi/Türkçü örgütlenme mensuplarının Türk kadınının mazesine yönelmesi ile “antik Türk kültürünün anaerki yapısı, kadın sorununa bakışı” (Demircioğlu, 1998: 14) etkiler. Böylelikle Türk feminizmi tarihinin milliyetçilik hareketi ile birlikte işlerlik kazanması meselenin unutulmuş bir yönünü işaret eder. Türk Feminizm tarihini milliyetçilik bağlamında irdeleyen araştırmanın sahipleri milliyetçilik ve cinsiyetçiliğin besin kaynaklarının çok farklı olmadığı ve Türkiye’de 1980 sonrası Feminizm hareketinin birinci dalga feminizmi ortaya çıkardığı yönünde görüş belirtirler. “İkinci dalganın ortaya çıkışı, birinci dalgayı da gün ışığına çıkarır. Tanzimat (1839-1856) ve İkinci Meşrutiyet (1908-1914) döneminin kadın dernekleri ve dergilerinin keşfi, resmi tarihin üzerini örttüğü feminist anneanneler kuşağıyla tanışılmasını sağlar” (Kerestecioğlu, 2014: 29).

Fikir alanında aydınların zihnini meşgul eden kadın mevzusu, kadının toplumdaki yeri üzerine düşünme milliyetçi hareketin dışında diğer taraftan aktüel yaşamın zorunluluk alanı olarak da ortaya çıkar. Balkan ve Trablusgarp savaşları ile bu savaşların kadının hayatında oluşturduğu değişiklikler onun sosyal hayata karışmasını

zorunlu hale getirir. Kadınların savaş ortamının doğurduğu zorunluluklar sonucunda iş hayatına girmesi, toplumsal yaşamda da rolünü değiştirmiş, toplumda kadının görünürlüğü artmıştır. Osmanlı toplumunda yaşam rolü değişen kadının kültürel ve edebî hayata yansımaları da gecikmez. Feminist milliyetçi hareketin Halide Edip'ten sonra en ünlü ve en etkin isimlerinden birisi de Müfide Ferit'tir.

“Yazılarıyla milletin mücadele azmini ayakta tutmaya çalışan (Kurnaz, 1996: 262) Müfide Ferit'in eserlerinin Türk kültür hayatına katkısı, Millî Mücadele döneminde milliyetçi feminist yaklaşımın tespit edilmesi bağlamında önemlidir. Müfide Ferit farklı edebî türlerde eserler vermesine rağmen öncelikle döneminde ses getiren romanları ile tanınmıştır. Biri Almanca olmak üzere üç romanın yazarı olan Müfide Ferit'in ilk romanı aynı zamanda tanınmasını sağlayan 1334 (1918) yılı İstanbul Hukuk Matbaası basımı *Aydemir*'dir. 1340 (1924) yılı Matbaa-ı Amire basımı *Pervaneler* ise “çok unsurlu etnik yapının çöktüğü ve yerine milliyetin başat bir aktör olarak öne çıktığı bir konjonktürün romanı” (Topaloğlu, 2011: 1227) olup döneminde ve daha sonrasında farklı çağrışımlara ve tartışmalara yol açan “yabancılaşmayı ve bunun kurumsal yapısı olan misyoner okullarını” (Çetin, 2018: 27) irdeleyen ve eleştiren bir eserdir. Bir diğer romanı 1933 yılında *Die Unverzeihliche Sünde (Affolunmayan Günah)* adı ile Almanca yayımlanan romandır. Müfide Ferit, süreli yayın sayfelerinde kalmış hikâye ve anı türündeki metinler dışında, feminizmi konu alan, kadın haklarını savaş ve kadın bağlamında irdeleyen fikir yazıları da yazar. “Roman yazmadan önce önemli siyasi yazıları ile de daha öne çıkmış bir kadın” (Sancar, 2014: 158) olan Müfide Ferit'in 1918 yılında *Aydemir* romanının basılmasından sonra siyaset ve kadın odaklı yazılar kaleme aldığı görülmektedir. Müfide Ferit'in verdiği konferanslar, yazdığı makaleler Millî edebiyat döneminde milliyetçi feminist hareketin pekişmesine katkı sağlar.

Türk edebiyatında Müfide Ferit'in eserleri feminist perspektifinden ziyade milliyetçi perspektifi ile tanımlanmıştır. Müfide Ferit'in ırkçı bir kadın yazar olduğu vurgusu özellikle *Pervaneler* ve *Aydemir* romanları ile delillendirilir. Murat Belge yaygın kanının doğru olmadığı görüşündedir: “Ama Müfide Ferit'in ırkçılığı da daha medeni ve ılımlı bir ideoloji olarak ortaya konur.(...) Aslında *Pervaneler* çok daha zenofobik bir kitaptır; ama Müfide Hanım'ınki o çağın yaygın yurtucu ırkçılığı değildir.” (Belge, 2009: 244) Müfide Ferit'in romanlarının ırkçı söyleme sahip olduğu hakim görüşüne karşılık *Aydemir* romanında tavrının militarist olmadığı ve ırkçılığın “mazlum bir düşünce ve hareket olarak sunulduğu” (Belge, 2009: 242) görülmektedir. Benzeri değerlendirmeler Halide Edip ve *Yeni Turan* romanı ile mukayeseli olarak yapılmaktadır. Halide Edip ve Müfide Ferit ırkçılığının kültürel ve aynı zamanda kadınca (Belge, 2009: 243) olduğuna bu yazarların ırkçı tutumlarını çok uzun sürdürmediklerine ve o dönemin başka yazarları gibi korkunçlaştırmadıklarına (Belge, 2009: 243) işaret edilir. Romandan alıntılar yoluyla Belge: “Tarihte örneklerini gördüğümüz ırkçı siyasi hareketlerin dili değil bu dil. Hümanizmden kopmamış, hümanist sevgi temelini geçici ve belki biraz da deneysel olarak “ırk”ta arayan, ama bu “ırk”ın “insaniyet”in üstüne çıkmamasına özen gösteren bir dil var burada. Aslında bir patriyotizm olduğu da söylenebilir. Bu bağlamda ırk yanlış kelime; nitekim iki yazar da kısa bir zaman sonra bu kelimedenden vazgeçiyorlar.” (Belge, 2009: 244-245) demektedir.

Edebî yönünün *Aydemir* romanı ile sembolleşmesinin dışında bir düşünce kadını olarak da tanınan Müfide Ferit, Türk feminizminin önemli isimlerindedir. Gerçekleştirdiği konferanslarda Türk insanını anlatırken dönemin koşulları ile de bağlantılı olarak Türk kadınına merkeze alır. Millî Mücadele döneminde Türk insanının verdiği millî uğraş Türk kadını üzerinden tanımlanır. Müfide Ferit, savaş koşulları altında yalnızlaşan kadınların sorunları üzerinden kadın hakları savunuculuğu yapar. Savaş yıllarında, yaşamak için ekonomiye katkı sağlamak zorunluluğu oluşması sebebi ile toplumsal alanın ortasında kendini bulan kadını ve kadınlığı yazın yaşamına taşır. *“Bence kadın için ilk vazife aile teşkil etmektir. Bu her kadın için bir gayedir. Türkiye şimdi fakir bir devir geçiriyor. Onun için yalnız erkeklerin değil, kadınların da çalışmasına ihtiyaç vardır. Kadınlar için gaye iyi bir aile reisesi olmakla beraber her kadın lüzumu olduğu zaman, ekmeğini hayatını kazanabilmeli. Ve bunun için de her meslek kendisine serbest olarak açılmalıdır.”* (Tek, 1340: 4) diyen Müfide Ferit’in feminizmi ve Türk feminist hareketi içindeki yeri bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Müfide Ferit yazın hayatı dışında tarihî ve siyasi konumuyla da belirgin bir figürdür. Müfide Ferit’in Osmanlı son dönem ve Cumhuriyet dönemlerinde aydın bir kadın yazar kimliği ile ön plana çıkmasına giden yol, hayat öyküsündeki ayrıntılarda gizlidir. Hürriyetçi ve aydın kimliği ile seçkinleşen aile üyelerine sahip olması sebebiyle elit bir atavizmin içinden gelen Müfide Ferit’in yazın yaşamı çocukluğunda babası seryaver Şevket Bey, Fransa’da tıp öğrenimi için bulunduğu yıllarda velayetini üstlenen Ahmet Rıza, eniştesi ünlü Türkçü Yusuf Akçura ve ölümüne kadar eşi ünlü siyasetçi Ahmet Ferit Tek’in düşünceleri ile şekil alır. Ancak bu şekillenme kendine özgü bir yapıya ulaşır ve Müfide Ferit’e has milliyetçi/feminist çizgiden hümanizme kayan bir kadın yazar yaratır. Müfide Ferit’in düşüncelerine yön vererek onu evrensel düşüncelere ulaştıran ve bu fikirleri oluşturan süreci yaşam öyküsünden izlemek mümkündür.

1892-1971 yılları arasında yaşayan Müfide Ferit edebiyat tarihi bağlamında gölgede kalmış bir isim olmakla birlikte yaşadığı dönemde önemli bir kadın kimliği ile öne çıkar. Müfide Ferit’in hayat öyküsünü kadın hareketleri bağlamında değerlendirdiğimizde kadın kimliği ile döneminde dikkatlerin üzerine çevrilmesini sağlayan önemli bir ayrıntı Antep ili ve Müfide Ferit bağlantısıdır. Müfide Ferit’in hayat öyküsü içinde Gaziantep’in yeri diğer şehirlere göre farklıdır ve Müfide Ferit ismi ise Antep halkı için anlam yüklü bir isimdir. Bunun sebebi Müfide Ferit’in Antep için siyaset ve yazın bağlamında değerlendirilebilecek bir metin kaleme alması, bu metnin Antep halkı ve TBMM üzerinde bir etki yaratmasıdır. Mütareke yıllarında Müfide Ferit Ankara’da eşi Ahmet Ferit ile birlikte Hâkimiyet-i Milliye’de yazılar yazmaktadır. Bu yazılar halk ve ordu üzerinde etki gücü yüksek olan ve onlara moral kazandıran yazılardır. Ordu ise bu yazıları bastırarak askerlere dağıtmaktadır. Antep’in işgali günlerinde askere ve Antep halkına moral vermek amacıyla yazılan Gazi Antep makalesi bu yazıların en yetkin örneklerinden biridir. Bu makale sebebi ile Müfide Ferit ismi Antep halkı için günümüze kadar saygınlığını koruyan bir isim olmuştur. Müfide Ferit hayat öyküsünü kaleme aldığı *“Hayat Hikayem”* başlıklı yazıda *“Mütareke senelerinde Ankara’da idim. Hakimiyeti Milliye gazetesine makale*

yazıyordum. Bu makaleleri ordu ayrıca bastırarak askerlere dağıtıyordu. Bu makalelerden birinin ismi Gazi Antep idi. Ayntabın Fransızları kovduğu günlerde idi. B.M.M. bu ismi beğendi ve kanun yaptı.” (Tek, 1972: 11) demektedir.

Müfide Ferit’in Hakimiyet-i Milliye’nin 7 Şubat 1337/1921 tarihli 102. sayısında “Türkler hürmetle eğiliniz. Antep karşısındasınız.” (Kaplan, 1992: 461) diye başlayan yazı Türkleri Antep’i selamlamaya davet ederek dikkatleri Antep üzerine yöneltilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üzerinde yarattığı etki dolayısıyla Antep’in ismine bir de Gazi unvanının ilavesinde etkin olduğu kaynaklarda yer alan bu yazının yayım tarihi Antep’e Gazi ünvanı verilmesi ile eş zamanlıdır. Müfide Ferit’e göre Antep ili milletçe başlatılan mücadelenin, Türkün azminin sembolüdür. Türkler olanaksızlıklara rağmen ellerindeki herşeyi silah olarak kullanarak bir savunma gerçekleştirmiştir: “Şehri muhasara ettiler, demir tellerle çevirdiler, aç bıraktılar. Mahsur kalan halk, bahçelerindeki fıstıkların meyvesiyle karınlarını doyurdu. Fakat dallarıyla frenleri dövdü.” (Kaplan, 1992: 461) Antep bu savunma tarzı ile eşine az rastlanan bir mücadeleye de sahne olmuştur. Antep Gazi nişanını takarken bütün millet Antep karşısında bir kez daha eğilmelidir. “Biz bugün senin yeşil ağaçlarının sakın gölgesinde millî tarihimizin en ulvi vakasını, en saf şehadetini, millî kahramanlığımızın ilahi bir timsalini seyrediyoruz. Onun için hükûmet bugün senin yaralı ve asil göğsüne Gazi nişanını takarken bütün millet, birden karşında huşu ile, şükranla eğiliyor!” (Kaplan, 1992: 462) Müfide Ferit’in yazısı dünyaya meydan okuyan şu cümlelerle son bulur: “Gazi Antep, dünyada bir Türk kaldıkça senin ismin mukaddes tanınacak, dünya durdukça senin gazi kalen Türklüğün ebedi bir timsali olacaktır” (Kaplan, 1992: 462).

Müfide Ferit, Gazi Antep yazısı ile döneminde bir kadın olarak dikkati çekmiş ve bu bir başarı olarak farklı ortamlarda alkışlanmıştır. Antep’e Gazi ünvanının verilmesinden üç yıl sonra yayınlanan Lohânizâde Mustafa Nureddin’e ait *Gaziantep Müdafaası* adlı eserde kitabın henüz baş taraflarında Müfide Ferit’in resmine yer verilir ve ondan büyük bir saygı ile bahsedilir. Eserin 13. sayfasında Müfide Ferit’e ait bir resim ve resmin altında: “Ayntab’ı ilk defa olarak Gazi ünvanıyla tesmiye ve tebci ederek Ayntab’ın isim validesi olan ve Türk kadınlığının şerefini arttıran mücahedekar ve edip kalemin sahibesi Müfide Ferit Hanımefendi” (Lohânizâde, 1340/1924: 13) ifadesi yer almaktadır. Gaziantep savunması ve kahramanları içerikli oldukça geniş hacimli, resimlerle de desteklenen ve zenginleştirilen kitaba giren tek kadın resmi Müfide Ferit’e aittir. Müfide Ferit, Gaziantep müdafaası için sembolik bir kadın ismi olmuştur.

Antep halkının Müfide Ferit’e olan sevgisi günümüze kadar devam etmiş ve şehir halkı bu sevginin karşılığı olarak onun ismini bir caddeye vererek ölümsüzleştirmek istemiştir. Gaziantep’te yayınlanan Sabah Gazetesi Müfide Ferit adının şehrin bir caddesine verilmesini teklif eder. Bu teklifi görüşen Antep Belediye Başkanlığı, Belediye Encümeninin 30.06.1971 gün ve 2321 sayılı kararıyla Akyol Mahallesi, Bahçelievler mıntikasındaki bir caddeye Müfide Ferit adını vermiştir (? , 1972: 31).

Millî Mücadele’de edebiyatın gücü bağlamında Gaziantep yazısını değerlendiren Alev Sınar Uğurlu, Müfide Ferit’in bu metnini yalnızca belli bir dönem

için değil, dünya yüzünde gerçekleşebilecek muhtemel kurtuluş mücadeleleri için de paradigmatik bir örnek olarak görür ve “Silahları olmayan sivil halk kitlelerinin edebiyatın gücü ile nasıl silahlanıp edebiyatı bir silah olarak kullandıklarını göstermesi bakımından anlamlı” (Sınar Uğurlu, 2014: 315) bulur.

Müfide Ferit ve Gaziantep ilişkisine ilave edebileceğimiz Müfide Ferit’in seçilen/seçkin kadın rolüne hizmet eden bir başka ayrıntı Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki seçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Müfide Ferit 1923 yılı seçimlerinde kadınlara seçimlere katılma hakkı verilmediği halde oy alan belli sayıda isimler arasındadır. Sami N. Özerdim’in “Atatürk ve Kadın Hakları 2” adlı yazısından aktaran Özer: “Her ne kadar o günlerde kadınlara seçimlere katılma hakkı verilmemişse de 1923 yılında ikinci meclisin kurulması için yapılan seçimlerde Kilis, Kastamonu, Malatya, Ankara, Yozgat, Gaziantep, Tarsus, Antalya, Düzce, Konya, Elazığ, Burdur ve İzmir’de ikinci seçmenlerin kendi insiyatifleri doğrultusunda Latife, Mevhibe (İnönü), Galibe (Okyar) Müfide Ferit (Tek) hanım ile halk kahramanı Kara Fatma’ya oy verdiği görülmüştür. (Özer, 2013: 135-136) şeklinde tarihî bir bulguya değinmektedir. Diğer illerin seçimlerini de Müfide Ferit’in halk üzerinde etki gücüne bağlamakla birlikte Gaziantep seçmeninin davranışı üzerinde Gaziantep yazısının etkin olduğu şüphesizdir.

Millî Edebiyat döneminde kadın hareketinin öncü isimlerinden biri olan Müfide Ferit’in dönemin hemcinsi olmayan aydınları üzerindeki etkisi de Müfide Ferit’in biyografisinde işaret edebileceğimiz ilgi çekici ayrıntılardandır. Müfide Ferit’in kalemi ile dönemin eril aydınları üzerinde etkisi sadece Müfide Ferit’in eserlerinin okunması ve eleştirilmesi boyutunda olmayıp Müfide Ferit’in roman kahramanları ile özdeşleşmek ve hatta soyuna ad olarak seçmek tercihinine kadar uzanır. Dönemi içerisinde etki alanını göstermesi açısından önemli olan bu ayrıntı ünlü bir yazarın soyadını Müfide Ferit’in *Aydemir* romanından ilhamla almasıdır. *Tek Adam*, *İkinci Adam*, *Menderes’in Dramı*, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa* isimli biyografileriyle “dört devlet adamının roman gibi olan hayatını tarih ile roman arasında” (Uğurcan, ?: 1685) anlatan ünlü Türk aydını Şevket Süreyya, *Aydemir* romanına öykünerek soyadını almıştır. Cephede dahi *Aydemir* romanını elinden düşürmediğini ifade eden Şevket Süreyya Aydemir esasen kitap tutkunu bir Türk aydınıdır ve cephede dahi kitaplarından ayrı kalamaz: “Zaten cephede kitaplarımın benim bölüğümde, bazı askerlerimle benim aramda, katiyen terkedilmez bir silah, bir askeri ağırlık, bir harp eşyası gibi bir değeri vardı. Bunları çavuş yürüyüşlerde inandığı dikkatli askerlerin çantalarına taksim ederdi. Yaralanma ve diğer kaza hallerinde bunların silah gibi el değiştirmesi, terkedilmemesi lazımdı. Onun için ben kendi takımında her zaman ve her yerde kitaplarımı en ileri siperlerde bile elimin altında bulurdum. *Aydemir* bu kitapların en başında gelirdi.” (Aydemir, 1967: 138) Şevket Süreyya, savaş ortamında okuduğu bu romanın etkisinde kalır ve bu etkilenme soyuna ad olarak yansır. Şevket Süreyya Aydemir kendi eserlerinde bu romandan ve roman kahramanından ne kadar etkilendiğini samimi bir üslupla anlatmaktadır. *Suyu Arayan Adam* adlı kitabının 123 ile 146 sayfalar aralığında müstakil bir bölümü *Aydemir* başlığı ile bu romana tahsis edilmiştir. “*Aydemir*, yarı peygamber, yarı idealist, yarı meczup bir tipti. Fakat bu kitap öyle bir zamanda yazılmıştı ve ben onu, öyle bir yerde, öyle şartlar içinde okumuştum ki, o bana derhal Hakk’ın bir ilhamı gibi geldi.” (Aydemir, 1967: 138)

Şevket Süreyya'nın zihni cephede korkunç savaş sahneleri içinde ve yaralandığında hastanede Müfide Ferit'in *Aydemir* romanı ile meşguldür: *"Eski Türk-Rus sınırının hemen biraz ilerisindeki Karaorgan'da, seyyar hastanenin yerleştiği derme çatma binaların kan ve hastalık kokan basık bir odasında, kötü bir kerevete mihlanmış gibi gece- gündüz yatarken hep bu hayalleri kuruyordum."* (Aydemir, 1967: 136) *"Siperlerde yürüyüşlerde, uzun zeminlik gecelerinde, yahut yaralıların çeşitli iniltileriyle uğuldayan askeri hastane odalarında vakit buldukça onu çantamdan çıkarırdım. Okurdum. Her defasında bana daha yeni bir şevk verirdi"* (Aydemir, 1967: 138).

Aydemir romanının Şevket Süreyya ve dolayısıyla dönemin aydınları üzerinde etkisi Müfide Ferit çalışmalarında ilgi çekici bir ayrıntı olarak yer alır. Şevket Süreyya'yı bunların bir prototipi olarak gören Belge, Şevket Süreyya'nın soyadı alması ile ilgili olarak: *"Yayımlanmasından 16 yıl sonra, kendine soyadı olarak Aydemir'i seçti"* (Belge, 2009: 232) demektedir. Ertop da aynı sonuca işaret eder: *"Kendini Orta Asya Türkleri'ni kurtarmaya adanmış roman kahramanı, dönemin aydınlarını derinden etkilemiş, Şevket Süreyya da 16 yıl sonra, dünyada ve kendi ülkesinde yaşanan büyük çalkantıların, gençlik düşüncelerinde görülen pek çok değişikliğin ardından, Turan ülküsünü çoktan geride bıraktığı dönemde soyadını o kitaptan alacaktır"* (Ertop, 2004: 2).

Müfide Ferit Osmanlı son dönem ve Cumhuriyet ilk dönem kadın hareketleri içerisinde değerlendirildiğinde onun uluslararası tanınırlığı göz ardı edilmemelidir. Müfide Ferit bulunduğu ülkelerde Türk kadınına başarı ile temsil ederek Türk kültürüne katkılarda bulunmuştur. Eşi Ahmet Ferit Tek'in büyükelçilik görevi dolayısı ile dünyanın farklı bölgelerinde yaşaması ve bu bölgelerde Türk kadını imajını zedelemekten sergilediği duruşu, Almanya'da yayınlattığı romanı, Pierre Loti ile görüşmeleri, Fransız aydın ve yazarları ile diyalogları, toplumsal huzura katkı oluşturacak Soroptimist faaliyetlerin başında yer alması Türk kadınının yurt dışında temsili açısından önemlidir.

Fransa'da gerçekleşen Müfide Ferit, Pierre Loti görüşmeleri yurt dışında Türk kadınının temsili bağlamında önemli bir yaşam öyküsel ayrıntıdır. Türk tarihinde Türk dostu kimliği ve bu kimliğin yansıttığı bakış açısıyla Avrupa'ya verdiği mesajlar açısından çok önemli bir isim olan Pierre Loti ile Müfide Ferit bağlantısı Müfide Ferit biyografisinde önemli bir yer tutar. Osmanlı yaşam biçiminden etkilenen ve İstanbul'a hayran olan Pierre Loti, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Avrupa'ya karşı Türkler'i savunmuştur. Millî Mücadele döneminde Anadolu'daki direnişe destek vermesi ve kendi ülkesi olan Fransa'yı ağır bir dille eleştirmesiyle Türk halkının sevgisini kazanan Pierre Loti'nin bu dönemde Türklere verdiği destek Türk Hükûmeti tarafından da hoş karşılanmış ve bunun sonucu olarak Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla Pierre Loti'ye *"harb yetimleri tarafından"* (Moralı, 1972: 27) dokunan bir halı eşliğinde bir mektup göndermek istemiştir. Pierre Loti'ye bu hediyeyi sunmak görevi Ankara Hükûmeti'nin temsilcisi Ahmet Ferit Bey'in eşi Müfide Ferit Hanım'a verilir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Türk toprakları işgal altında iken Pierre Loti'yi hasta yatağında ziyaret eden Müfide Ferit, orada Pierre Loti'nin Türkleri savunma görevini Claude Farrare'e miras olarak bıraktığı duygusal ortama tanık olur. Müfide Ferit'in anılarında bu sahne o anın verdiği heyecanla anlatılmaktadır: *"Hasta yatağında, Loti*

ağlıyor, konuşmıyordu. Claude Farrare onun üstüne titriyor, o da ağlıyordu. Çok heyecanlı bir sahne.... Bir aralık Pierre Loti konuşmaya gayret etti. Claude Farrare'e dönerek titrek sesle, 'ben ölüyorum, benden sonra Türkleri sen savunacaksın' dedi. Claude Farrare'den gözyaşlarıyla şu cevabı aldı: Yemin ederim. Tekrar yemin ederim. Bütün kalbimle savunacağım". (Toros, 1995: 58-66) Yine Taha Toros arşivlerinde bu sahnenin Müfide Hanım'ın huzurunda gerçekleştiği Claude Farrare tarafından dile getirilmektedir: "Asla unutmayacağım ki 1921 Kanun-i Evvelinde Loti, İslam, Türk ve Fransız muhabbetinin idame-i vazife-i aliyesinde kendisine halef olmaklığı için Müfide Hanımefendi'nin huzurunda bana yemin ettirmişti"¹ O dönemde Müfide Ferit çok gençtir ve Müfide Ferit'in bu görevi üstlenişi Fransızlar tarafından "Yeni kurulmuş olan hükûmet, kendisini kendi yaşındaki diplomatlar tarafından temsil" (Moralı, 1972: 27) anlamı taşımaktadır.

Müfide Ferit'in oluşturduğu Türk kadını imajı, Paris'in kültür ortamlarında da sürer ve belirgin bir Türk kadın figürü olarak öne çıkmasını sağlar. Bu imaj, dönemin koşulları içinde değerlendirildiği takdirde tıpkı Gaziantep isim analığı, tıpkı *Aydemir* roman kahramanı ile dönemin aydınları üzerinde yarattığı etki gibi son derece önem kazanır. Bunun sonucu olarak Müfide Ferit, yurt dışında Türkiye'nin tanıtımını yapan ilk Türk kadınlarından biri ve Paris'te alkışlanan ilk Türk kadınlarından biri (Toros, 2002: 120) sıfatını kazanır. Paris sefireliği süresinde dönemin ünlü kişileri olan Bergson, Einstein, Anatole France ve Paul Valéry ile tanışıklığı ve dostlukları da anılarında yer almaktadır. Müfide Ferit kurduğu bu dostlukların Türklerin lehine olumlu imaj yarattığını söylemektedir. Türkler aleyhine Ermeniler lehine çalışan bir cemiyette üye olan Bergson ve Valéry'nin cemiyetten istifasını buna örnek olarak gösteren Müfide Ferit "Bergson ve Anatole France beni tanıdıktan sonra, azası oldukları Ermeni cemiyetlerinden istifa ettiler" (Tek, 1972: 12) demektedir. Bu ünlü kişilerle tanışıklığı ve dostluğu Alman kaynaklarda "Fransa'da edebiyatın öncüleri Anatole France, Claude Farrare, Bergson ve diğerleri ile temasa geçti. Türk davası ile ilgili Paris'te de çalıştı, konferanslar gerçekleştirdi, makaleler yazdı ve görüşmeler yaptı" (Spies, 1933:14-15) ifadeleriyle yer almaktadır.

Müfide Ferit'in yurt dışında Türk millî mücadelesinin anlatısı olarak gerçekleştiği bir konferans tarihî açıdan kritik öneme sahip birçok veriyi içinde barındırır. Konferans, Türklerin Anadolu topraklarında yürütmekte olduğu Millî Mücadele davasını Fransız kamuoyuna anlatmak amacıyla düzenlenmiştir. Müfide Ferit'in verdiği bu konferans, eşi Ahmet Ferit'in Fransa'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temsilcisi olarak bulunduğu (1921-1923) tarihlerde gerçekleşmiştir. Müfide Ferit'in 20 Mart 1922 tarihinde Türk Millî Hareketi ile ilgili verdiği konferans Bulut ve Özcan adlı iki ayrı araştırmacı tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır.²

¹ Kaynakçada yer alan Taha Toros arşivindeki metinden alıntılanmıştır. (<http://hdl.handle.net/11498/30855>)

² Türk Tarih Kurumu Kütüphânesinde 5234 A 3840 numarayla kayıtlı 30 sayfalık fasikül, 5294/A3840 no ile kayıtlı 27 sayfalık Fransızca metin, kaynakçada yer alan Bulut ve Özcan adlı iki ayrı araştırmacı tarafından yayımlanmıştır.

Müfide Ferit, bu konferansta millî hareketi tanımlarken bu hareketi kadınlardan ayrı düşünmez. *“Bu savaşın, diğer hükümetlerin geçmişte yaptıkları savaşlarla hiçbir ortak yönü yoktur. Bu savaşı yapmanın gereğini halkın kendisi hissetti. Türkler yaşamak için bu savaşı kazanmalıydı. (.....) Ulusun heyecanı o kadar büyüktü ki orduya gönüllü olarak sadece erkekler katılmıyor, arka cephedeki bütün işleri yapmaktan mutlu olmayan kadınlar da ön cepheye kadar gidiyordu. Aralarından birçoğu, özellikle de köylüler, düşman karşısında gösterdikleri başarıdan dolayı özel rütbeler aldılar ve madalya kazandılar”* (Bulut, 2005: 260). Müfide Ferit Türk’ün millî mücadelesini kadınların rolünü de ekleyerek anlatır: *“Kadınlar, çocuklar, zenginler, fakirler, aydınlar, köylüler hepsinin bir tek hedefi vardı: Ülkeyi kurtarmak”* (Bulut, 2005: 261).

Müfide Ferit’in uluslararası yönelimlerinin Türk toplumuna yansımaları olan toplumsal faaliyetler de onun tanınırlığına katkı sağlar. Eşinin 1943 yılında emekli olması ile emekli hayatı sürmeye başlayan Müfide Ferit’in ilgi alanları da farklılaşır. Toplumla hizmet prensibini benimseyen Müfide Ferit’e göre topluma hizmet ona doğduğu andan itibaren verilen bir görevdir. *“Doğduğum zaman Recep Paşa babama “Şevket’im ismini Müfide koyalım da memleketi müfid olsun” demiş. Hayatımın vazifesi o gün verilmişti.”* (Tek, 1972: 11) diyen Ferit’in ömrünün sonuna kadar bu anlayışın dışına çıkmadığı bir gerçektir. Soroptimist faaliyetler bunun en somut örneğidir. Kızı Emel Esin *“Milletler toplumunun teşekkür ettiği bir dünyada, diğer Türk kadınının da yer tutması için çalışmalar son yıllarını doldurdu.”*(Esin, 1972: 18) demektedir. Müfide Ferit, Türk insanını daha öncesinde Türkiye’de mevcut olmayan soroptimist hareketle tanıştırmıştır. Soroptimist kulüplerin kuruculuğunu yapan ve kulüp adına aktif olarak çalışan bir kadın olarak soroptimizmle olan ilgisi Müfide Ferit’in ulusal ve uluslararası tanınırlığına da katkı sağlar. Müfide Ferit’in ölümünün ardından soroptimistler 1972 yılında ilk başkanları Müfide Ferit adına bir özel bülten çıkarmış ve bu bültende Müfide Ferit’le ilgili yazılara yer vermişlerdir. Bültenin girişinde soroptimizmin kadın odaklı uluslararası gayeleri olan bir cemiyet olduğu dile getirilmektedir. Öncelikle merkezine kadını alarak kadının toplum içindeki konumunu iyileştirme amacı olan topluluk daha sonra tüm soroptimistleri ilgi alanına dahil eder. *“Soroptimistlik bencil duyguların bastırılıp ilgi, saygı ve sevginin başkalarına yönelmesidir, kendi kendine yetmeyen ferdin topluma açılmasının sevincidir.”* (Fındıkoğlu, 1982: 4) Topluluğun asıl amacı ise uluslararası anlaşmaya destek olmak yolu ile insanlığa hizmettir. Kadına hizmetten yola çıkan soroptimistler tüm insanlığa seslenmektedirler. Soroptimizm kadın odaklı bir anlayışa sahip gibi görünmekle birlikte uluslararası hümanist bir anlayışı içinde barındırır. Müfide Ferit’in kurucu başkan olarak destek aldığı kadınlardan biri olan Dirvana’nın Müfide Ferit’ten naklettiğine göre bu fikir ve bu fikrin doğuşu Ferit’in sefirelik görevini yürüttüğü yıllarda yabancı dostları ile yaptıkları fikir alışverişlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. *“Japonya’da beraber buldukları bir dostu, Fransız sefinesi Madame Arsene-Henry, Paris’te bir görüşmelerinden, ilk defa kendine meslek kadınlarını bir hizmet ve anlayış ideali etrafında toplayan soroptimist derneğinden bahsetmiş ve Dr. Suzanne Noel ile tanıştırmıştı. Müfide Ferit Hanımefendi, kurucu üyeleri seçtikten sonra hemen faaliyete geçti. Dr. Suzanne Noel de İstanbul’a gelerek ön çalışmalarımıza katıldı, bizlerle görüştü. Soroptimistliği anlatan konuşmalar yaptı, konferanslar verdi. Bakanlar*

Kurulu'ndan müsaade çıkınca Avrupa Federasyonu Başkanı Norveçli Madame Mary Baratt-Due, İstanbul Kulübünün resmi açılışına geldi." (Dirvana, 1972: 7-8) Sevimli bulmadığı Soroptimizm isimlendirmesini Latince, soror-optima yani en iyi olma yolunda hemşireler olarak açıklayan Ferit "Soroptimistlik bir hayır cemiyeti değildir, fakat bütün hayırları yapmak ister. Soroptimistlik bir yardım cemiyetidir, fakat yardımlarını dünya ölçüsünde hesap eder." (Tek, 1972: 39) diyerek topluluğun uluslararası yönüne dikkat çeker. Müfide Ferit Tek, bu topluluğun önce İstanbul Kulübü Başkanı, 1952'de Ankara Kulübü kurulunca da Birlik Reisi olur. Reisliği bıraktıktan sonra ise çalışmalarına hiç ara vermemiş, Soroptimistliği Yayma Komisyonu Başkanı olarak yeni kulüpler kurmuştur. Günümüzde de faaliyetlerini sürdürmekte olan cemiyetin etkinliklerinde kurucu olarak Müfide Ferit saygı ile anılmaktadır.

Müfide Ferit'in bir kadın olarak yurt içinde ve yurt dışında tanınırlığı onun yazın dünyasındaki rolünü belirleme ve sürdürmede etken olmuştur. Müfide Ferit'in kadın hareketleri ve bu hareketin basına yansımaları olarak niteleyebileceğimiz birbirine yakın tarihlerde yayınlanmış metinleri dönemin nabzını tutan belge niteliğinde metinlerdir. Feminizm üzerine verilen bir konferans ile bu konferansın yayınlanmış metni kadın haklarını çok kapsamlı olarak irdeler. Türkiye'de kadınların üniversite öğreniminde eşit haklar elde etmesi hakkında rol oynayan bir ankete verdiği cevaplar da dönemi için son derece önemlidir. *Firuze Mecmuası*'nda 1340/1924 yılında yayınlanan bir mülakat ise Cumhuriyet'in ilanından sonra değişen yaşam koşulları ile birlikte kadına bakışı analiz etmektedir. Müfide Ferit'e özgü feminizm ötekileştiren ve iki cinsi birbirine yabancılaştıran değil temelinde insani öğeler barındıran bir anlayışı gizler. Müfide Ferit'in kadına bakışı ve şahsına özgü feminizmin şifreleri konferans/anket/mülakat metinlerinde gizlidir. Dönemin aydın kadınlarından biri olarak feminizmi alışılmış, sıklıkla kullanılan türler dışında modern, henüz devrin aydınlarının dahi yeni alışmaya çalıştıkları türlerde ifadesi de göz ardı edilmemesi gereken bir tutumdur. Sabiha Zekeriyya *Büyük Mecmua'daki* ankete fikirlerini almak üzere başvurdukları birçok ismin anket usulü henüz çok yeni bir yöntem olduğu için katılmadığı, Müfide Ferit'in dönemin aydın yazarlarından biri olarak yöneltile soruları cevapsız bırakmadığı ifade edilmektedir. (Sertel, 1335: 89) Bu ankete verdiği cevaba göre kadın ve erkeğin aynı ortamda eğitim almaları önem arz etmeyen bir şekil meselesidir (Tek, 1335: 90).

Müfide Ferit'in ilk romanı *Aydemir* 1334/1918 yılında Halk Kitabhanesi neşriyatı olarak *Türk Kadını Mecmuası* tarafından yayımlanmış, mecmua yayın haberinden bir süre sonra (Türk Kadını, 1335: 304) Türk Kadını dershanesinin açılacağını duyurmuştur. *Türk Kadını Mecmuası*'nın sahibi tarafından tesis edilmiş, Şehzadebaşı'nda Ferah Tiyatrosu arkasındaki Şehzade Sultan Mehmed Mektebi içinde faaliyet gösterecek olan Türk Kadını dershanesinin amacı eğitim almış ya da almamış yaş sınırlaması olmaksızın bütün hanımlara gerekli olan bilgileri vermek, en faydalı sanatları öğretmek ve musiki eğitimi aldırarak belirlenir. "*Hülasa onları iyi birer (anne) olmak üzere hazırlamaktır.*" (Türk Kadını, 1335: 304) diyerek de nihai hedeflerinin eğitilmiş anne yetiştirmek olduğu ifade edilmektedir. Gerek duydukça derslerin artırılacağı, çeşitlendirileceği ve derslere ilave olarak konserler ve konferansların da

verileceği “Konferansların en büyük mütefekkir ve mütefekkirlerimizle muallimelerimiz tarafından verilecektir. Yükselmek isteyen her hanım Türk Kadını dershanesine devam etmelidir.” (Türk Kadını, 1335: 304) şeklinde duyurularak verdikleri eğitimle ayrıcalıklı bir alan oluşturulacağı vurgulanır. Bu duyurunun ardından 4 Nisan 1335/1919’da Türk Kadını dershanesinde Müfide Ferit kadınlara "Feminizm" konulu bir konferans verir. Bu konferans, *Türk Kadını Mecmuası*’nın, 17 Nisan 1335/1919 tarihli 20. sayısında ve 8 Mayıs 1335/1919 tarihli 21. sayısında yayınlanmıştır.³

Bu konferansta feminizmi çok yönlü olarak değerlendirmeye tabi tutan Ferit, dinler tarihi ve yeryüzünde varolan medeniyetler bağlamında karşılaştırmalı olarak kadın hakları meselesini irdeler. Müfide Ferit’e göre her toplum için en saygı duyulacak emek kadınların fikri ve ahlaki gelişimine yapılan emektir. Ancak Türk toplumunda asırlardan beri Türk kadını ile uğraşan olmamış, kadın uğraşılmaya layık görülmemiş, tam bir insan olarak dahi tanınmamış, saç uzun aklı kısa bir mahluk olarak damgalanmıştır.

Uygar olmayı kadına verilen haklar ile orantılayan Ferit’e göre insanlık kadın ve erkekten oluştuğundan insanlığın bir yarısını diğer yarısından geride bırakmak doğal gelişime aykırıdır. Müfide Ferit, toplumsal yapı ile insan vücudu arasında bir benzerlik kurar. Yarısı felç olan insan vücudunun işlevsizleşmesi gibi toplum da diğer yarısı olan kadını hareketsiz bıraktığında toplumsal devinim azalır. Bu sebeple de Türklüğün geri kalmış diğer yarısı uyandırılmalıdır.

Kadına haklar sunmak, toplumsal ve insani bir gereklilik olmak dışında aynı zamanda uluslararası anlamda da bir zorunluluktur. Dünya üzerinde büyük bir hızla değişen yaşam koşulları kadının arka planda kalmasına izin vermez. Dünyadaki gelişmeleri takip etmek yalnızca erkeklerle sağlanamaz, kadınların da aynı seviyeyi yakalamış olmaları gerekmektedir. “Dünya üstünde medeniyet kati adımlarla yürüyor ve bu yürüyüşü esnasında kendisine refik olmayanları zalim ve bi-aman çiğniyor, eziliyor. Öldürüp geçiyor. Binaenaleyh yaşamak istiyorsak yükselmeye, medeniyetle beraber yürümeye mecburuz. Bunun için de Türklüğün geri kalmış nufusunu, kadınları kaldırmaya, uyandırmaya, yürütmeye gayret etmeliyiz.” (Tek, 1335/1919: 305) Müfide Ferit’e göre kadınların desteklenmesi toplumlar için yaşamsal önem taşımaktadır ve kadınlarını kalkındırmayan bir millet uygarlık seviyesini yakalayamayacağı için yok olma mahkumdur.

Müfide Ferit’in son derece insani amaçlarla savunduğu kadın hakları, savaş günleri örneklendirilerek haklı bir dayanak oluşturulmuştur. Hayat karşısında verdikleri mücadelede savaş ortamında yalnızlaşan kadınlar denize düşmüş biçareler gibi ne yapacaklarını bilememişlerdir. Ortaya çıkan başarısızlıklar, sefaletler ve ahlak sukutları sebebiyle kadınları hayata daha farklı hazırlamak zorunludur: “Eski tarz

³ Künyesi kaynakçada yer alan Hülya Balcı adlı araştırmacı “Feminizm” konferansını günümüz Türkçesine aktarmıştır. Başlangıçta bu metinden faydalanmakla birlikte orijinal metnin baskı kalitesi ile ilgili olduğu tespit edilen orijinal metindeki “Macôn” (Tek, 1335/1919: 306) kelimesi çeviri metne “Manon” (Balcı, 1997: 18) olarak aktarılmıştır. Bu durum bizi yayının hazırlanması aşamasında *Türk Kadını Mecmuası*’nda yer alan orijinal metne yöneltti. Macôn konsili kadınların ruha sahip olup olmadığının tartışması yapılan kadın içerikli konsildir. (Harman, 2001: 86)

terbiye bu günkü ihtiyacı hayatiyeye kafi değilmiş, hepimiz kanaat getirdik ki, bundan sonra hanımları başka türlü hazırlamak, onların seviye-i ilmiye, içtimaiye ve ahlakîyelerini daha kuvvetli bir temel üzerine kurmak lazım.”(Tek, 1335/1919: 305) Savaş günlerinde ve sonrasında erkek sayısının azalması nedeniyle kadınların kimseye muhtaç olmadan yaşamını sürdürebilmesi için onları yeni usullerle hayata hazırlamak gerekmektedir. Kadın, toplumsal yaşam içinde tek başına yaşayabilecek derecede donanımlı yetiştirilmelidir. Son derece soft ve ılımlı olan anlayış Müfide Ferit’in üslubuna da yansımıştır: “Kızlarımızı öyle bir suretle hazırlamalı ki, aile içinde kalırlarsa kalpleri ısıtan, sıcak temiz, medeni ve ahlaki bir aile ocağı vücuda getirsinler. Cidal-i hayata atılacaklarsa, müsaid ve müsavi şerait dairesinde, daha kuvvetli arkadaşları olan erkekler ile birlikte yürüyebilsinler” (Tek, 1335/1919: 305).

Müfide Ferit kadının sosyalleşmesi ve iş hayatına girmesi gerekliliğini savunurken kadının ev içi rolünü göz ardı etmez. Aile birlikteliğinin sürdürülmesi gerekliliğine inanan Müfide Ferit’e göre feminizm erkeklerden önde değil birlikte yürümek anlamı taşır ve bu birlikte yürüme isteği son derece insani gerekçelerle. Bu sebeplerle kadının çalışması meselesine temas eden Müfide Ferit kadın ile erkeğin birlikte ve birbirine eşit koşullarda çalışmasını dikenli bir mesele olarak görür. Bu bağlamda Müfide Ferit feminizmi: “Öyle bir mesele-i içtimaiye ki bugün bütün dünya hall ü faslı ile meşgul, buna feminizm derler” (Tek, 1335/1919: 305) diye tanımlamaktadır. Ferit’e göre feminizm kadın ile erkeğin birlikte ve birbirine eşit koşullarda çalışması yani iş hayatını kapsar. Bu tanım Müfide Ferit’i daha genelleyen bir tanıma ulaştırır: “Feminizm nedir? Feminizm diye kadınların medeni içtimai ve siyasi haklarda erkeklere müsavi olmalarını istemek mesleğine derler.” (Tek, 1335/1919: 305) Feminizmin tanımını genişleten Ferit, medeni, içtimai ve siyasi haklarda erkeklerle kadınların eşit olması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Medeni Hak: Müfide Ferit’e göre toplumların ilerlemesinin tabii bir sonucu olarak feminizm hareketi ortaya çıkmıştır. Eşitlik medeni içtimai ve siyasi olmak üzere üç farklı sahada olmalıdır. Medeni hakka olan ihtiyaç bu ihtiyaçlar içerisinde en tarihî olanıdır ve Müfide Ferit bu savını Profesör Toma’nın söyledikleri ile somutlar: “Kadınlar evvela bargir, sonra ehl-i hayvan, sonra esir, daha sonra hizmetçi ve nihayet çocuk addedilmişlerdir” (Tek, 1335/1919: 305). Ferit’e göre kadınlar kendilerini biraz tanyınca bu duruma isyan etmişler ve her bireyin sahip olması gereken medeni haklarının eksikliğini hissederek hissetmez onu talep etmişlerdir.

İçtimai Hak: Medeni hak ve hukuktan sonra gelen içtimai hak ve hukuk yani çalışma hakkı Ferit’e göre toplumsal koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yoksul ailelerde bir erkek tüm hane halkını doyuracak parayı kazanamadığı için kadınlar da ekonomiye katkı sağlamak zorunda kalmışlar, ancak sermayeyi elinde tutanlar kadından aynı çalışmayı daha düşük bir fiyata istediğinde içtimai hak gündeme gelmiştir. Bu haksız uygulamadan çalışma hakkı ve çalışma hakkından da eşitlik mücadelesi ortaya çıkmıştır. Hayatta kalmak için çalışmak zorunda kalan kadına hak ettiğinden daha az ücret ödenmesi kadının eşitlik istemesi ile sonuçlanmış, kadınlar eşit işe eşit ücret talebinde bulunmuştur. Böylece içtimai alanda talep edilen eşitlik de

verilen emek karşılığında diğer cinsle eşit olarak ücretlendirilme gibi haklı nedenlere dayanmaktadır.

Siyasi Hak: Müfide Ferit'e göre kadınlar için siyasi alanda söz sahibi olmak da doğal bir haktır. Çünkü tıpkı erkekler gibi kadınlar da kanunlara uymakla yükümlüdür. O halde kendilerini de ilgilendiren bu yaptırımlar konusunda söz sahibi olmaları bir gereklilik olarak ortaya çıkar. Ancak kadınlar siyasi haklara sahip olamadıkları gibi bazı toplumlarda bilfiil siyasetin sorumluluk alanına dahil edilmekle beraber haklarından mahrum olmuşlardır. Müfide Ferit, dünya tarihine mal olmuş iki şahsiyetin diyalogunu anlatıma yerleştirerek kadının siyasi hakları konusuna canlılık katar: *"Bir gün Napolyon Madam de Stael'e hiddetle sormuş: Kadınlar ne zamandan beri politika ile uğraşıyorlar? O da şu meşhur cevabı vermiş: "Siyaseten idam edildikleri günden beri haşmetmeab!"* (Tek, 1335/1919: 306).

Müfide Ferit'e göre medeni içtimai ve siyasi olmak üzere bu üç hakka ulaşmak ve sahipliğini elinde tutmak Feminizmin gayesidir. Ancak her toplumda bu farklı oranlarda gerçekleşebilir. Bunun en üst seviyesi siyasi olarak hakkı elinde bulundurmaktır.

Müfide Ferit'in çok kapsamlı Feminizm içerikli konferansı aynı zamanda kadın hareketlerinin tarihine ışık tutan bir belge olarak özellikle kültür tarihçileri tarafından da incelenebilecek ve tartışılabilir yetkinlikte bir belge niteliği taşır. Edebî yönü dikkate alındığında her ne kadar tarihi aydınlatıcı en son başvurulacak belge özelliği taşısa bile *"ulaşılabilen belgelerden kalan boşlukları fark etmede ve bunlara tamamlayıcı yorumlar getirilmede göreceği işlev, sosyolojik ya da tarihsel dikkatlerin dışında tutulamaz."* (Kul, 2015: 328) Kadının cinsiyet olarak tarihi bağlamında bir isimler geçidi olan metinde dünyanın her yerinden ve her döneminden kadın özgürlüğü hareketine örnekler verilmektedir. Siyasi tarih, dinler tarihi, kültür tarihi, hukuk tarihi ile ilgili verilerin harmanlandığı metin Müfide Ferit'in yaşadığı dönemde kadın entelektüelinin okuma kültürünün sınırlarını gösterici ve bunun kadın boyutunu sergileyici yönü ile dikkat çeker.

Hz. Adem'den itibaren semavi dinlerin kadına bakışı, semavi dinlerde kadının yeri ve durumu ile ilgili veriler Müfide Ferit'in süzgecinden okura sunulur. Dinler tarihi bağlamında da feminizme ışık tutan metin dinlerin kadına bakış açısını mercek altına almaktadır. Kadına verilen haklar, dinler tarihi çerçevesinde objektif bir bakışla yorumlanır. Müfide Ferit'in konferansta kullandığı dini kavramlar ve isimler dinler tarihine hakimiyetini ve aynı zamanda dinlere bakış açısını göstermesi açısından da önem arzeder. Hz. Adem ile Havva, Hz. İsa ve annesi Meryem, Hz. Musa, Harun ve Miriam, Yahudi melikesi Deborah, Macôn konsili ve manastırlar dinlere ait kullanılan isim ve kavramlar arasındadır. Semavi dinlerden Yahudilik, Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in kadın yaşamına getirdiği kolaylıklar anlatılmakta, semavi dinler dışında ise Budist inanışta kadının konumu sorgulanmaktadır.

Kadın meselesinin çıkış noktası olarak Hz. Adem ve Havva ile ilgili geleneksel anlatıları kadını olumsuzlayan genel yargılardan hareketle değerlendiren Müfide Ferit tüm dinleri etkin bir kadın şahsiyet etrafında yorumlamaktadır. Kadının nakıs ve

akılsız olması bir tarafa ruhu olup olmadığının tartışılması ve bu tartışmaların odağında hep bir dinsel kadın şahsiyetin varlığı ve tüm insanlık aleminin asırlardır Hz Havva ve Hz. Meryem üzerinden kadının kimliğini tartışması ona göre anlam yüklüdür. Hristiyan dünyası 15. yüzyılda gerçekleşen Macôn konsilinde ciddi bir biçimde kadının ruhu olup olmadığını müzakere etmiş ve sadece Hz. İsa'nın annesi Meryem'in bir ruha sahip olduğunu onaylamıştır. Bu içerik Müfide Ferit tarafından eleştirel bir üslupla verilir: *"Bundan daha gülünç bir mesele olur mu? Beşeriyetin yarısı, bütün insanların annesi olan kadınların ruhu var mı yok mu diye düşünüyorlar ve sonra da kadınların ruhu olmasa gerek diyorlar"* (Tek, 1335/1919: 306).

Kadın bağlamında sorgulanan Yahudilikte ise kadınların kurtarıcı ve peygamber rolüne dikkat çekilmektedir. Yahudiler esaret zincirini kırmak için mücadeleye girdikleri her dönemde bir kadının etkisi altındadırlar. Yahudi melikesi meşhur Debora ve Yahudileri Mısır'dan kurtaran Musa, Harun ve Miriam buna örnek olarak gösterilir.⁴ Kadının durumunu tarihî olarak değerlendiren Ferit'e göre başlangıçta kurtarıcı rolünü üstlenen kadının zamanla durumu değişmiş ve değeri azalmıştır. *"Yahudiler de zengin olup milliyetlerini azadegilerini unutarak zevk ü safaya daldıkça kadını bir nişane-i servet bir alet-i zevk gibi tutmaya başladılar ve birkaç kereler evlenmeyi gıpta edilir bir saadet gördüler. Kadınlar için insan olmak ve zevce olmak imkanı kalmayınca anne olmayı, bahusus oğlan annesi olmayı hayatlarının yegane itimad edilecek bir şerefi farz ettiler"* (Tek, 1335/1919: 323). Yahudilikte kadınların zor dönemlerde kullanıldığı ancak refaha erişildiğinde unutulduğu vurgulanmaktadır.

Hristiyanlığın kadına bakışı etkin kadın şahsiyet Hz. İsa'nın annesi Hz.Meryem üzerinden belirlenir. Manastırlar yolu ile kadına hizmet ve Hz. Meryem'in etkin rolü dışında Hristiyanlığın kadına bakış açısı olumsuzdur. Manastırların 14. asra kadar kadın yaşamı üzerinde yarattığı değişimler, manastırlarda toplanan hemşirelerin kibar olan kısmının kendi ilimlerini öbürlerinin de faydasına sunarak *"her daim kadına sakin ve emin bir melce"* (Tek, 1335/1919: 324) olmuştur. Ancak öte taraftan Hristiyanlığın kadın yaşamında Hz. Meryem dolayısı ile sığınılacak bir liman gibi görünmesine karşılık esas itibariyle bunun gerçeği yansıtmadığı, Hristiyanlıkta bekarlığın aile hayatına tercih edilmesinin kadını lüzumsuz bir insan derecesine indirdiği, Hristiyanlığın kadını insanîyetin düşmanı ilan ederek yeryüzündeki bütün günahların nedeni olarak gösterdiği *"Kadına cehennem alevi, cehennem kapısı gibi isimler vererek, baykuş sesini, çingiraklı yılanların sesini kadın sesinden güzel bulduklarını iddia ederek kadın ölümünden acıdır gibi mülahazalarla kendi aciz korkularını ve kadının galip cazibesini"*⁵ (Tek, 1335/1919: 324) dile getirdikleri vurgulanır.

⁴ "Yahudilik'te peygamberliğin sadece erkeklere mahsus olmadığı, kadınlardan da peygamberler geldiği ve onlara "nebiah" (nevi'a) denilmekte olduğu, Yahudi kutsal kitabında adı geçen altı kadın peygamber arasında Mûsâ'nın kız kardeşi Miryam (Çıkış, 15/20) ve Debora (Hâkimler, 4/4)"nın yer aldığı (Harman, 2013: 205) bilinmektedir.

⁵ Müfide Ferit *Tevrat'ta "Vai.7: 26 "Ve kadını ölümünden acı buldum, o kadın ki, yüreği tuzak ve ağlar ve elleri zincirlerdir; Allah'ın önünde iyi olan adam ondan kaçıp kurtulur; fakat suç işliyen ona tutulur"* (<https://incil.info/arama/Vaiz+7:26>) bölümüne gönderme yapmaktadır.

Müfide Ferit'e göre İslam dininin kadına verdiği haklar şüpheye mahal bırakmayacak kadar nettir. "İslamiyet kadını şüphesiz ki birçok himaye etti. Eski Araplarda kadının medeni hukuku pek nakıstı. Hemen hemen hiç yoktu. Bir erkek istediği kadar kadın almakta serbestti. Bir baba kız çocukarını diri diri gömmeye mezun idi. İslamiyet bu vahşetlerin önünü bir dereceye kadar aldı, diri gömmeyi men etti. Kadın almayı dörde indirdi ve bu suretle kadına hiç olmasza erkeğin dörtte bir hakkını vermiş oldu. Miras mesailinde, şehadette biraz daha munsif davrandı, kadını yarım insan saydı." (Tek, 1335/1919: 325) Diğer dinler ile kıyaslanarak tarihsel gelişim açısından düşünüldüğünde zaman faktörü göz ardı edilmeksizin İslam'da kadına verilen hakları tartışmayan Ferit, bu konuda kesin ifadeler kullanır. Ancak verilen hakkın miktarı ile ilgili seçilen "hiç olmazsa", "yarım insan" ifadeleri ironi yüklüdür. Böylece "dini ve kültürel çoğulculuğun yadsınamaz bir gerçeklik olduğu" (Aydın, 2000: 150) anlayışının ışığında kadın bağlamında objektif bir bakışla bütün dinler sorgulanmaktadır.

Müfide Ferit'in Feminizmi milletler ve buna bağlı olarak medeniyetler bağlamında da yorumladığı, kadına bakış açısını belirlemeye literatür oluşturduğu görülmektedir. Anglosaksonlar, Afrika'dan gelen esir Sudanlılar, Japonyalılar, Amerikan Zencileri, Araplar, Yunanlar ile Ortaçağ medeniyetleri, Yunan Medeniyeti, Mısır Medeniyeti, Hint Medeniyeti, Roma Medeniyeti, Fransız medeniyeti ve bu medeniyetlerin kazanımlarının kadın hayatına katkıları geniş bir yelpazede dinleyiciye/okura sunulmaktadır.

Kadının saygınlığı açısından tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde şüphesiz övülen tek medeniyet kadınların her mesleğe kabul edildiği Anglo Sakson medeniyetidir. Bütün aldığı kararlar isabetli olan Wyoming Sulh Hakimi buna örnek gösterilir. Wyoming, 1869 Aralık ayında dünyada ilk defa kadın oy hakkı yasasının geçirilmesine ve kadınlara oy kullanma hakkının verilmesine sahne olan yer olmak itibarıyla önemli bir isimdir.⁶ Dünyada kadın hareketleri içerisinde çok önemli yeri olan Sufrajeterler de övülmektedir.

Hint kültürünün bir parçası olarak Budizm ve Budist inanış kadının yeri açısından sorgulanır. Hint kültürünün önemli kaynaklarından biri olan Mahabharata'dan hareketle kadının tarihsel süreç içerisindeki durumu, kadının zaman içinde değişen konumu işlenmiştir. Mahabharata'da savaşçıların kadınları serbest müstakil birer insan gibi gösterirken eserin ilerleyen bölümlerinde kadının mevkii küçülerek köle durumuna düşürülmüştür. Erkek karısını başka erkeklerin tecavüzünden korumak için evinde hapsedmekte hatta ölümünden sonra karısının yaşamına da izin vermemekte, kadın; ruhbanın emriyle kocasının ölümünden sonra yakılmakta dolayısı ile erkek; kadın yaşamının ve ölümünün sahibi olmaktadır. Yazara göre Buddha Hindistan'a bir şefkat yağmuru gibi inmiş ve kadının mevkisini büyük oranda düzeltmiştir. İsteddiği zaman kocasını dahi terk ederek iltica edebileceği manastırların tesisi ile kadınlar bir dereceye kadar esaretten kurtulmuştur. Budist inanışta da ana rolüne dikkat çeken Ferit'e göre tıpkı Hz. Meryem gibi Buddha'nın annesi de fevkalbeşerler arasındadır. Mısırlıların da tarihsel süreç içinde Hintlilere

⁶ Bilgi kaynakçada da yer alan internet sitesinden alıntılanmıştır. www.academia.edu/19179394

benzer bir seyir ile ilerlediği, yükseliş döneminde önder kadınların varlığı, Mısır'ın en parlak devrinin İsa'dan 15 asır önce Melike Haçyot zamanında olduğu, Mısır zayıfladıkça kadının da değerinin azaldığı örnekleri ile Müfide Ferit ana savını güçlendirir. Araplarda ise kadının durumu bir Arap geleneği ile somutlanmıştır. Araplarda kadının saygın bir yerinin olmadığı kadının saygınlığını korumak ve toplumda yer edinmek için anne olmayı ve özellikle erkek çocuk annesi olmayı hayatının yegane itimad edilecek bir şerefi saydığı, kadının bir isminin dahi olmadığı, Ümmü Ali, Ümmü Ahmet şeklinde oğullarının adı ile çağrıldığı vurgulanmaktadır.

Ortaçağ medeniyetlerinde de durum farklı değildir. Ortaçağ medeniyetlerinde şövalyeler ve meşhur aşk hikayeleri de kadına verilen değer bir göstergesi olamaz. Ortaçağ kadını medeni hukuktan mahrum, şatoda kale duvarları arasına hapsedilmiş yün eğirmekle meşgul olan kadınlardır. Ancak Rönesans kadın yaşamı için gelişime açık bir dönem olmuş, kadınlar bu dönemde eğitim alarak birçok meslekte boy göstermişlerdir. Müfide Ferit'e göre ince ve sanatkar karakteri ile ön plana çıkmasına rağmen Yunan medeniyetinde de diğer medeniyetlerde olduğu gibi kadın ikinci sınıf insandır. Türklerin orta oyununda kadınlara rol vermemesi ile Yunanlıların trajedilerindeki kadın rollerini erkeklerin oynamasından hareketle Ferit, Türk ve Yunan medeniyetlerinin kadına bakış açısı arasında benzeşim tespit eder. Yunanlılarda courtesaneler kadına bakışın bir başka tespit alanı olarak ortaya çıkar. Yunanlılar sosyal ortamlarda kendi kadınlarına yer vermeyip bunun yerine Yunan cemiyetinde serbest tavırlarıyla hoş muhabbet eden courtesaneleri kullanmakta ve bu kadınlar Atina kadın hayatında birinci sırayı almaktadırlar. Müfide Ferit, Yunan toplumunda birbirinden keskin çizgilerle ayrılan iki tip kadın olduğu, Yunanistan'da kadının namuslu ve aynı zamanda saygın olmasının imkansızlığı, kadının ya namuslu cahil ve esir kalacağı ya da hafif meşrep ancak toplumsal hayatta hak sahibi olacağını öne sürer. Müfide Ferit: *"Doğrusu hanımların ahlaklarını hiç de yükselmeye teşvik etmeyen bir usul* (Tek, 1335/1919: 324) diyerek kadınlara üçüncü bir seçenek sunmayan Yunan medeniyetini tenkit eder. Eflatun'a kadar bütün Yunan mütefekkirlerinin kadınlarda yegane fazilet olarak itaati tanımalarının da sonucu olarak toplumun çöküşünü iki cins arasında bu kadar fark yaratan kadına bakış açısına bağlar. Roma Medeniyetinde de kadın benzer durumdadır. Roma Medeniyeti içerisinde Virgil'in anlattığı amazonların, kahraman kadınların devri geçtikten sonra Roma kadınları erkekler tarafından esirlerle birlikte eve kapatılmış, erkekler kendilerini onları idam edebilecek, satabilecek, hediye edebilecek derecede hak sahibi görmüşlerdir. Müfide Ferit ironik bir ifade ile erkekleri yargılar: *"Doğrusu güzel bir usul!.. Şimdi bile ne kadar erkekler içlerinden bu usule müştaktırlar"* (Tek, 1335/1919: 324) Ancak buna katlanamayan Roma kadınlarının çok çalıştığı ve imparatorluk zamanında en büyük mevkilere geldikleri de vurgulanmaktadır.

Bütün medeniyetlerde durumun hemen hemen birbirinin aynı olduğunun altını çizen Ferit'e göre bunun tek bir nedeni vardır. Müfide Ferit'in kadın erkek eşitliği konusundaki asıl savı da zaten budur. Erkekler zor zamanlarında kadına söz hakkı vermekte, refaha eriştiğinde kadını yok saymaktadır: *"Milletler çalışırken, cemiyetler doğarken, teşekkül ederken kadın daima erkeğe yardımcı ve arkadaş oluyor, mevkii tamamıyla*

erkeğe müsaavi, sonra millet zenginleştikçe, sefahate meylettikçe kadınları yerlerinden koğuyorlar ve onları birer zevk aleti, servet nişanesi derecesine indiriyorlar ve öylece yaşatıyorlar. Burada kadınların bazı münasebetsiz hareketleri de oluyor. Bundan tabii bir şey olamaz. Daima dizgin altında meramsız, mesuliyetsiz, bazan esir, bazan oyuncak, kah tapınılarak, kah dövülerek yaşatılan kadınlar elbet mesuliyete kabiliyetli, kendilerini idareye muktedir olamazlar. Dizginlerini ilk boş buldukları zaman tabiatıyla başlarını alıp koşacaklardır. Belki iyi yollardan, belki tehlikeli yollardan, herhalde kabahat onları dizgin altında tutup yolları öğrenmelerine mani olanlardadır” (Tek, 1335/1919: 324).

Fransız İhtilali ile birlikte ilk defa kadın ile erkeğin eşit olduğu ilan edilmiş, kadınlar fikir alemlerine girmişler, okuma yolu ile kendi şahsiyetlerini bulmuşlardır. Kadınların ekonomik sebeplerden dolayı iş yaşamına girmesiyle de feminizm doğmuştur.

Müfide Ferit kullandığı sosyolojik kavramlar yoluyla ilk insandan günümüze çağlar boyunca mevcut olan kadın problemini bilimsel bir temele oturtmaya çalışmaktadır. Kadın özgürlüğünün matriyarka ve patriyarka devri ile tanımlanarak feminist hareketin toplumsal boyutuna vurgu yapılması, kadın hareketleri bağlamında toplumsal bir ayaklanmanın ismi olan sufragetler, kadının erkekler tarafından kullanıldığına veri oluşturan Atina medeniyetinde toplumsal yapıyı etkileyen courtesaneler, dini veriler içerisinde kadın gelişimine katkı sunması yönüne işaret edilmek suretiyle toplumsal boyutuna vurgu yapılan manastırlar kadın özgürlüğünün gelişimine sosyolojik olarak açıklama getirmektedir.

Yazar oldukça geniş bir perspektiften değerlendirdiği feminizmi alıntı ve montajlar yoluyla zenginleştirmekte, bu şekilde konferansın yetkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Müfide Ferit yaşadığı döneme kadar dünya üzerinde mevcut olan dünya tarihine damga vurmuş milletler ve medeniyetleri örneklenirerek kronolojik bir sıralama ile kadın hareketliliğinin tarihçesini vermiştir. Feminizm tarihi, dünya tarihi boyutunda içerik ve yoğunlukta geniş bir yelpazede sunulmuştur. Feminizm üzerine gerçekleştirilen bu konferans Batı dünyasından Doğu dünyasına birçok ismi barındırmaktadır. Müfide Ferit dünya edebiyatından ve dünyanın farklı medeniyetlerinden şair, yazar ve düşünürlerin kadına bakış açısını yakalamaya çalışmaktadır. Eflatun, Madame de Stael, Lamartine, Goethe, Madame de Remusat, Homeros, Virgil, John Stuart Mill, Safo, Aspasia, Profesör Toma bu isimler arasındadır. Yine farklı dünyaların farklı kültürlerin kadına bakış açısını yakalamak üzere dünya edebiyatına mal olmuş isimler ve yapıtlar değerlendirilmektedir. Konferansta ikna unsuru olarak tarihî anlatılara da yer verilmektedir. Napolyon ile Madame de Stael, Goethe ile Madame de Stael arasında geçen diyaloglar yolu ile erkek ve kadın erkinin çatışmasına örnek teşkil eden anlatılar metne hareket katmaktadır.

2. Sonuç

Feminizmi kadınların medeni içtimai ve siyasi haklarda erkeklere eşitliği olarak tanımlayan Ferit'e göre Feminizm mesleği toplumun gelişmişliğine işaret eder ve toplumun ilerleyişinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Feminizmin en son aşaması siyasi olarak kadının hak elde etmesidir. Müfide Ferit'te eşit olmak fiili insani

temellidir, hayati nedenlere dayanır ve toplumun gelişimine paralel ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Toplumların doğal seyrinde ilerleme kaydetmesi için feminizme ihtiyaç vardır. Feminizm uygarlığın bir şartıdır. Müfide Ferit yurt dışında verdiği konferanslar ile Türk millî mücadelesinin sesi olmuş, yurt içinde verdiği konferanslar ile de özellikle kadınların sesi olurken aynı zamanda kadının eğitimi ve uyandırılması konusunda öncü bir rol oynamıştır.

Kaynakça

- Aydemir, Ş. S. (1967). *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, M. (2000). "Bir Hıristiyan Kurtuluş Teolojisinden Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisine Doğru". *Divan* 2000/2, s.133-150.
- Balcı, H. (1997). "Müfide Ferit Tek ve Feminizm Üzerine Bir Konferans" *Toplumsal Tarih*, S.46, Ekim 1997.
- Belge, M. (2009). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, M. (2005). "Bayan Ferit-Bey'in (Müfide Ferit Tek) Paris'te vermiş olduğu konferansın Fransızca'dan Türkçe'ye Çevrilmiş Tam Metni", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt/ Volume: IV Sayı / Issue: 11 Yıl: 2005, s. (249-269)
- Çetin, N. (2018). "Müfide Ferit Tek'in *Peroaneler* Romanına Divan Edebiyatına ve İslam Kültürüne Ait Kavramların Simgeselliğinde Bir Yaklaşım". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 22, 1 (2018) s. 26-41.
- Demircioğlu, C. (1998). *Müfide Ferit Tek ve Romanlarındaki Milliyetçilik*. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dirvana, N. (1972). "Önsöz", Türk Soroptimisti. *In Memoriam Müfide Ferit Tek Özel Sayı*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık Kollektif Şirketi.
- Ertop, K. (2004). "Suyu Arayan Şevket Süreyya Aydemir", *Bütün Dünya*, s.41-44 (<https://core.ac.uk/download/pdf/38326108.pdf>)
- Esin, E. (1972). "Annem Muharrir Müfide Ferit Tek". *Türk Soroptimisti. In Memoriam Müfide Ferit Tek Özel Sayı*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti.
- Fındıkoğlu, E. (1982). "Dünün Bugünün ve Yarının Soroptimist'i" *Soroptimist Dünyası*, Yıl 3, Sayı 5, Kasım 1982.
- Harman, Ö. F. (2001). "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXIV, 85-86.
- Harman, Ö. F. (2013). "Yahudilik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. XLIII, s. 201-207.
- Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B., Birinci, N., Uçman, A. (1992). *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2014). Feminizmin Milliyetçilikle İmtihani, Heinrich Böll Stiftung, 28. (<https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/feminizmin-milietcilikle-imtihani>)
- Kul, E. (2015). "Modern Türk Şiirinde Savaş Karşıtlığı, *Akademik Bakış Dergisi*" Sayı: 48, Mart – Nisan 2015.

- Kurnaz, Ş. (1996). "Millî Mücadele'de Türk Kadını". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt: XII / Mart 1996 / Sayı: 34, s.257-268.
- Lohânizâde Mustafa Nureddin (1340/1924). *Gaziantep Müdafası*. İstanbul
- Moralı, N. (1972). "Claude Farrare'nin Bir Hatırası", *Türk Soroptimisti*. In *Memoriam Müfide Ferit Tek Özel Sayı*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık Kollektif Şirketi.
- Özcan, H. ve ER, A. (2012). "Türk Ulusal Hareketi (Bayan Ferit-Bey'in Konferans Metni) Müfide Ferit Tek" (Çeviren: Ayten Er, Hidayet Özcan), *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6, Sayı 11 (2012), s.293-312
- Özer, S. (2013). "Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2013, s.131-168
- Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sertel, S. Z. (1335) "Hanımlar Darülfunun'da Erkeklerle Aynı Dershanede Ders Yapmalı mı Yapmamalı mı?" *Büyük Mecmua*, Sayı 6, 24 Nisan 1335/1919
- Spies, O. (1933). *Die unverzeihliche Sünde (Affolunmayan Günah): ein Roman aus der Zeit der Turkischen Nationalen Erhebung*. Krefeld: Gustav Hohns Verlag.
- Tek, M. F. (1335/1919). "Feminizm". *Türk Kadını Mecmuası*, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 20, 17 Nisan 1335/1919, s.305-308
- Tek, M. F. (1335/1919). "Feminizm". *Türk Kadını Mecmuası*, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 21, 8 Mayıs 1335/1919, s.323-326
- Tek, M. F. (1335). "Hanımlar Darülfunun'da Erkeklerle Aynı Dershanede Ders Yapmalı mı Yapmamalı mı?" *Büyük Mecmua*, Sayı 6, 24 Nisan 1335/1919
- Tek, M. F. (1340). "Aydemir Müellifesi Müfide Ferit Hanımefendi ile Mülakat" (Osman Nuri), *Firuze*, 29 Eylül 1340, S. 3, s.4-5
- ? (1972). "Müfide Ferit Tek Hanımefendi ve Gaziantep", *Türk Soroptimisti*. In *Memoriam Müfide Ferit Tek Özel Sayı*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., s.30-31
- Tek, M. F. (1972). "Hayat Hikâyem", *Türk Soroptimisti*. In *Memoriam Müfide Ferit Tek Özel Sayı*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti.
- Toros, T. Farrare Claude, İstanbul'da Müfide Hanım ve Ferid Bey Efendilere (Taha Toros Arşivi, Dosya No: 76) <http://hdl.handle.net/11498/30855>
- Toros, T. (1995). "Bir Kara Gün Dostu Claude Farrare". *SkyLife* 1995 Ocak Sayısı, s.58-66
- Toros, T. (2002). "80 yıl Önce Paris'te Alkışlanan İki Türk Kadını Kontes Nuriye ile Müfide Ferit". *SkyLife* 2002 Ağustos Sayısı, s.120-124
- Uğurcan, S. "Tarih İle Edebiyat Arasında Şevket Süreyya Aydemir'in Kitaplarında Bütünlük". (www.ayk.gov.tr)
- Sınar Uğurlu, A. (2014). "Hakimiyet i Milliye Sayfalarından İşgal Altındaki Antep". *Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 16, Sayı: 27, 2014/2, s.307-315

Topaloğlu, Y. (2011). "Pervaneler Romanının Yapısı ve Anlamı Üzerine" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3 Summer 2011, p. 1211-1228

Türk Kadını, 20 Mart 1335/1919, S.19, s. 304

www.academia.edu/19179394

<https://incil.info/arama/Vaiz+7:26>

Gazeteci, Roman-Öykü Yazarı, Senarist Kimliklerinin Yanı Sıra Mistik Bir Şair Olarak: Ömer Lütfi Mete

Vedat Yeşilçiçek*

Uşak Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0002-1994-5309

Hasan Hüseyin Gök

Uşak Sivaslı Tatar Ortaokulu

orcid.org/0000-0002-3837-7132

Öz

1950-2009 yılları arasında yaşayan Ömer Lütfi Mete, gazeteciliğinin yanı sıra roman, hikâye, deneme ve senaryo yazarlığı da yapmıştır. Bütün eserlerinde İslam dinini ve milli değerleri ilham kaynağı olarak kullanmıştır. Ezan Sesi -Çizme-, Balonya Tüneli, Çığlım Ardı Çığlık, Asker ile Cemre, Yerden Göğe Kadar romanları, Allahsız Müslümanlık adını taşıyan deneme kitabı, Basılı Yakıt adını taşıyan hikâye kitabı bulunan Mete'nin televizyon dizisi olarak tasarlanmış Bizim Ev, Ekmek Teknesi, Kurtlar Vadisi, Kurtlar Vadisi Pusu, Kurtlar Vadisi Irak (sinema filmi), Deliyürek gibi senaryoları bulunmaktadır. Bestelenmiş şiirleri de bulunan Mete, şiirlerini 'Gülce' adlı eserinde bir araya getirmiştir. Üç bölüme ayırdığı bu eserinde, mistik duygularla kaleme aldığı şiirlerinin yanı sıra sosyal eleştiri taşıyan şiirleri de bulunmaktadır. Yanlış anlaşılabilir dini konulara ve geri planda bırakılmış milli değerleri sanat ve din anlayışının temeline oturtan Mete, tüm eserlerinde takındığı eleştirel tavırla dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Lütfi Mete, Mistik, Şiir, Din

Journalist, Novel-Story Writer, Writer as well as A Mystical Poet: Ömer Lütfi Mete

Abstract

Ömer Lütfi Mete, who lived between 1950-2009, has also written novels, stories, essays and script writings as well as journalism. He has used the İslam religion and national values as inspiration in all his works. Mete has got Ezan Sesi-Çizme, Balonya Tüneli, Çığlım Ardı Çığlık, Asker ile Cemre, Yerden Göğe Kadar novels, Allahsız Müslümanlık trialbook. He also has got scenarios that are designed for tv series such as Bizim Ev, Ekmek Teknesi, Kurtlar Vadisi, Kurtlar Vadisi Pusu, Kurtlar Vadisi Irak (cinema movie), Deliyürek, poems, brought his poems together in his work 'Gülce' in his this work, which consists of three divisions, there are poems bearing social criticism as well as poetry which he wrote who based on kept in back ground national values and based on understanding of art and religion, draws attraction with his criticism in his works.

Keywords: Ömer Lütfi Mete, mystic, poetry, religion

1.GİRİŞ

1.1. Ömer Lütfi Mete'nin Hayatı

2 Şubat 1950'de Rize -İyidere'de doğar. Ömer Lütfi Mete'nin babası, İyidere'de Meteler adıyla bilinen aileye, annesi ise Trabzon Of ilçesi eşrafından Sarallar ailesine mensuptur (Gök, 2016)¹. Ailesi ve çevresinde dini bir hayat idrak eden Mete'nin dedesi de Süleyman Hilmi Tunahan cemaatindedir. Ailenin en büyük çocuğu olan Mete'nin, bu atmosferde büyüdüğü görülür. Bu konuda yakın arkadaşı olan Okumuş şu tespiti yapmaktadır:

"Babası ve annesi evinden çok buradaki Kur'an kursuna himmet eden insanlardı"
(Okumuş, ADP, 2011)

Ömer Lütfi Mete bir süre bu kurslarda eğitim gördükten sonra on dört yaşlarında yine bu kurslarda hocalık yapacaktır (Gök, 2016). Yoğun bir eğitim ve öğretim süreci içerisinde geçen çocukluğu ona 'çocukluğunu yaşama' olgusundan uzaklaştırır. Gazeteci arkadaşı Ahmet Tezcan onun bu eksikliğini şu cümlelerle dile getirmektedir:

"Çocukluğunu yaşamamış pek. Çocukluğu tespihin, takkenin ve kitabın 'suç unsuru' sayıldığı arabesk faşizm döneminde, gizli gizli Kur'an ve Arapça öğrenmeye çalışarak es geçilmiştir. Çocukluğuna hasretti bu yüzden" (Tezcan, 2010:17).

Mete'nin daha sonra yayımlayacağı 'Ezan Sesi' (Çizme) romanı konusu da bu döneme ait hatıraların ve gözlemlerin ürünüdür. Bu roman, 1991 yılında sinemaya da uyarlanacaktır.

Üniversite yıllarında kaybettiği annesinin, hayat ve sanat anlayışında tıpkı dini ilimlerin olduğu gibi önemli bir yeri vardır. Ancak annesinin beklenmedik ölümü Mete'nin üniversite öğrenimini yarıda bırakmasına neden olacaktır.

1982 yılında Leyla Hanımla evlenir. Bu evlilikten Ali Buhara, Fatma Berra, Hatice Hicaz ve Zeynep Mücteba isminde dört çocuğu olur. Oğlu Ali Buhara, bir baba olarak Ömer Lütfi Mete'yi şöyle anlatmıştır:

"Bir erkek çocuğu için baba figürü hayattaki en önemli şeylerden bir tanesidir. Tabi sizin babamı tanıdığımız kadar ne kadar kendine münhasır bir şahsiyetse, benim için de ve ailemiz için de aslında o kadar sıra dışı bir insandı. Etrafa baktığım zaman onun çok farklı bir baba olduğunu görmek zor değildi. Çünkü bizlere çok farklı şekilde yaklaşırdı. Bizleri bir birey olarak görürdü. Böyle bir insanın yanı başında olması benim için hayatımda en büyük kolaylıklardan bir tanesiydi. Doğruyu ve eğriyi öğrenebilmem için çok fazla uzağa gitmeme gerek kalmazdı. Tabi kendisi çok neşeli bir insandı. Özel bir insandı. Bizlerle uğraşmayı çok fazla severdi. Bizlere takılmaktan keyif alırdı. Giderken bile çok fazla şey öğretti. Birçok şeyi sorgulamama, düşünmeme sebep oldu" (Kartal ve Batuhan, 2010:48).

¹ Eşi Leyla Mete ile 2016 yılında yapılan mülakattan alınmıştır.

Samimi bir inanç dünyasında yetişen Mete'nin Allah sevgisi ve imanı, en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün hayatını bu ilke çerçevesinde şekillendiren Mete, İslam'ın yanlış anlaşılması veya yorumlanmasından kaygı duyan bir mütefekkir kimliği ile karşımıza çıkar. Bidatlara sürüklenen Müslüman camiasından bir düşünce adamı olarak çok endişelenmiş ve inandığı doğruları çok eleştirilse de söylemekten ve yazmaktan kaçınmamıştır. Bu anlamda kaleme aldığı 'Allahsız Müslümanlık' adlı eseri sert eleştiriler almasına neden olacaktır. Ancak dirayetli bir mümin özelliği barındıran Mete, kızının tabiri ile "Allah var, gam yok" der ve bildiği yolda yürürdü (Gök, 2016).

Sürdürdüğü bu imanlı ve velut hayat, 1986 yılında tanıştığı Harputlu Şeyh Tayyar Baba'nın torunu Abdülkadir Şaşmaz Efendi'nin etkisiyle daha derin ve anlamlı bir çerçeveye oturacaktır (Ö.L.M. Bel. TRT, 2012). On dört yaşında Kur'an hocalığı, on yedi yaşlarında yaşadığı İyidere ilçesinde vaizlik gibi önemli görevler ifa eden Mete için bu tanışma, bilgide ve öğrenmede derinleşmenin, kemale ermenin önünü açacaktır. Bu aktif ve bir o kadar da sancılı süreçte Rize Ülkü Ocakları Başkanlığı da yapan Mete için akrabası olan Muhsin Mete; "Türk-İslam sentezini gerçekleştirmişti" (Mete, 2010, s.9) değerlendirmesini yapmaktadır. Ülkemizin o süreçte geçirmiş olduğu sosyal ve siyasal olayların etkilerini taşıyan bu evrilme süreci, aslında Mete'nin iç dünyasında yaşadığı arayışların bir yansıması olarak algılanmalıdır.

Yine Kuveloğlu, Mete'nin bu tavrı ile ilgili:

"Ömer Lütfi Mete, zamanımızın insanın her alanda yaşadığı erozyon ve yozlaşmaya inat, geçmişten günümüze uzanan bir köprü gibiydi. Geçmişten gelen ve bizi biz yapan değerlerin zerresini kaybetmeyen büyük bir değerdi. Türk Milletinin harcına ve harsına bağlı; Türk milletini aziz ve necip millet yapan değerlerle gurur duyan bir dava adamıydı" (Kuveloğlu, 2010:11) tespitlerini yapar.

Tavrı, bilgisi ve duruşuyla ön plana çıkan Mete, dönemin Ülkü Ocakları Başkanı olan Muhsin Yazıcıoğlu'nu da etkileyecek, hatta bu durum Alparslan Türkeş'e iletdikten sonra Türkeş'in talimatıyla Mete'nin bilgi ve tecrübelerinden teşkilatların faydalanması istenecektir (Okumuş, ADP, 2011).

1970 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine kaydolar. Bu dönemde Şeref Oğuz'un yayın yönetmenliğini yaptığı 'Dünyada ve Türkiye'de Sabah' gazetesinde çalışmaya başlar. Yukarıda da belirtildiği gibi annesinin ölümü bu eğitimi tamamlamasını engelleyecektir. Ancak okuduğu üniversitedeki sosyal ortam, karşılaştığı kişiler ve hayat tarzları da Mete'yi üniversiteden uzaklaştıran başka nedenlerdir (Gök, 2016).

Bunun üzerine 1974'de Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği bölümüne kaydolar. Bu yıllar, ülkeyi kasıp kavuran sol merkezli siyasi akımlara karşı 'ülkücü' kimliğinin pekiştiği yıllardır (Mete, 2007, s.9). Buradan mezun olan Mete, memleketi Rize'de öğretmenliğe başlar (Ö.L.M. Bel., TRT, 2012). Mete'nin bir nevi özeleştiri getirdiği romanı 'Balonya Tüneli' adlı eseri de bu döneme ait eserlerindedir.

Terzi çıraklığı, matbaa işçiliği, çeşitli dergi ve gazetelerde mizanpaj sorumluluğu, gazetecilik, öğretmenlik, muhabirlik, spor yazarlığı, genel yayın yönetmenliği, senaristlik gibi çeşitli alanlarda çalışmış ve ürün vermiş olan Ömer Lütfi Mete, bütün bunların birleştiği bir alan olan 'ediplik kimliği' ile ise daha kalıcı eserler vermiştir. 2009 yılında vefat eden Mete, geride bıraktığı bu zengin ve başarılı edebi mirasa rağmen halen gerekli ilgiyi görmüyor olması üzerinde durulması gereken bir husustur.

1.2. Sanatı ve Sanat Anlayışı

Ömer Lütfi Mete'nin sanat ve sanat anlayışını kuşatan iki cepheden bahsetmek mümkündür:

- Çocukluğundan beri hayatını kuşatan 'dini iklim',
- Daha sonraki yıllarda bir sentez olarak algıladığı 'milli iklim'.

Eserlerinin hemen tümünün ilham kaynağını oluşturan ve Mete'nin ruh dünyasında coşkun iki nehir gibi akan bu iki temel unsur, yaşadığı sosyal hayatın gerçekleri ile karşılaştığında, ruhsal anlamda sert bir kayaya, derin bir yara düşmüş gibi olur. Mete, bu süreçte öğrendikleri, bildikleri ve inandıklarıyla yaşadıkları ve gördükleri arasındaki derin uçurumu hiç çekinmeden 'eleştiriye' dönüştürür. Bilgili, derin ama sivri dilli bu kalem elbette beklendiği gibi hemen sanat ve edebiyat çevrelerinden dışlanacak, görmezden gelinecektir. Bütün hayatını 'nehy-i anı'l-münker' prensibi üzerine oturtan Mete'nin karşılaştığı bu durum manen değilse de madden hayatı boyunca ona sıkıntı olarak yansımaktadır.

Anlatma, yazma, üretme tutkusu ile geçen kısa ömründe birçok eser vücuda getiren Mete, kendi tabiri ile sırtını hep bu aziz millete ve onun birikimlerine yaslamıştır. Dolayısıyla hemen hemen bütün eserlerinde görülen didaktik tavrı çok sevdiği milletine doğruları anlatma çabasından neşet eder. Fikir yazılarını bir yana bırakacak olursak romanları, öyküleri ve bu çalışmamızda tematik özellikleri bakımından inceleyeceğimiz şiirlerinde, hep bu tavrı görmek mümkündür. Bu arzu ile 1978 yılında çok sevdiği öğretmenlik mesleğini bırakarak 1980-1986 yılları arasında Tercüman gazetesinde çalışır. Eriş, onun bu sorgulayan ve mücadeleci ruhunu şöyle anlatır:

"Bu millete neden ters düşülür? Çağı yakalamak doğru hedeftir ama değer hükümlerimiz neden inkâr edilerek bir yerlere varılmaya çalışılır? Ve yıllardır rejim tarafından ısrarla itilen- kakılan halk çoğunluğu ile halkının temel değerlerine bağlı münevverlerimiz neden bazı sosyo- kültürel olayların, özellikle çağdaş sanat dallarının içinde olamamış, dışında kalmışlardır? Gönül bağıyla bağlı olduğu münevverler sinema, tiyatro yani drama dünyasında neden ağırlıklı olarak bulunmuyorlar? İşte yetişkinlik yıllarında bu sorular Ömer Lütfi'nin kafasında dolanıp durmuştur" (Eriş, 2010:29).

Aynı süreçte ve aynı saikle, Türk Edebiyatı Vakfı ve Boğaziçi Kültür ve Sanat dergilerinde yazılar yayınlamaya devam eder. Bu kültür aktivitelerinin kaynağı ise Tahsin Banguoğlu'nun kurduğu 'Aydınlar Ocağı'(1970) olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Belli hassasiyetleri dışında, yakınları tarafından tespit edilmiş nev-i şahsına münhasır davranış ve anlayışlara sahip olan Mete'nin yakınları, onun bu konulardaki farklılığı için 'sürekli ev değiştirmesini ve çantasında sürekli elma taşımalarını' örnek göstermektedirler (Gök, 2016).

Karakteristik bir özellik olarak buraya aldığımız bu hayat tarzı ve davranış tarzları Mete'nin eserlerine de yansır. Türk televizyon tarihinin en çok izlenen dolayısı ile en çok ilgi gören dizilerinden biri olan Kurtlar Vadisi' dizisinin senaristliğini yapan Mete, burada hayat verdiği 'Zaza' karakterine sürekli elma yedirmesi kendisinden kaynaklı bir imge olarak karşımıza çıkar. Yine aynı dizide kendi gerçekliğinden yola çıkarak hayat verdiği 'Ömer Baba' karakteri bu anlamda önemlidir. Dini ve milli birikimi ile bir 'bilge' kimliği taşıyan 'Ömer Baba' o güne kadar Türk televizyonlarında görülmeyen bir karakteri insanımızın hayatına taşımıştır. Yaşanan olaylara dini konulardaki derin bilgisi ve milletine karşı duyduğu derin sevgisi ile yaklaşan ve ana karakterlere en sıkıştıkları zamanda yol göstermeyi başaran bu 'bilge' kişilik, Mete'nin belki de çok özlediği toplumsal yapımızın prototipi olma özelliğini taşır.

Türk Edebiyatı Dergisi'nde çalışan Mete'nin İsa Kocakaplan ile münasebeti de edebi yönünün gelişmesinde etkili olacaktır. Hem Kocakaplan hem de bir başka dostu olan ve 'Basılı Yakıt' adlı eserinin editörlüğünü yapan Cem Sökmen, Mete'nin özellikle 'Kurtlar Vadisi' adlı dizinin senaryosunu yazarken, Türkiye'nin hem o anki hem de gelecekteki gündemini yakalayabilme becerisine vurgu yaptıklarını görüyoruz (Gök, 2016).

Konuşmalarında ve eserlerinde her zaman doğruyu söyleme – yazma- bilinciyle hareket eden Mete'nin, taviz vermeyen, sert dilli bir yazar olduğu algısı da yaygındır. Bu konuda Umur Talu:

"Ömer Lütfi Mete ile herhalde apayrı yolların yolcusuyduk. Bizi en azından vicdanla buluşturan temelde de öyle bir şey vardı. "Boyun eğmeme gayreti. İktidar, başkan, komutan, patron, iş dünyası, 'yerüstü ve yer altı zenginlikler' karşısında boyun eğmeme inadı. Ama hepsine birden; öyle seçerek, tek tek basaraktan, kimine efe, kimine kul olaraktan değil. Otoriteye, tahakküme, direnme damarı. Onunki Karadeniz'le de sertleşmiş; bizimkinde belki kana karışmış"(Kartal ve Batuhan, 2010) tespitlerini yapar.

Mete'de yaşam biçimi haline gelmiş olan bu tavır, onun sanatını ve edebi hayatını da kuşatacaktır. Zaten Mete'yi diğerlerinden ayırıştıran, özelleştiren de bu doğrucu ve dik tavrıdır. Bu yüzden Ayla Ağabekim onun hakkında 'satmayan ve satılmayan adam' nitelemesini yaparken, Ekrem Kaftan ise onu 'kendini dünyaya yabancı hissetmiş' (Kartal ve Batuhan, 2010) nitelemesini yapacaktır.

Ömer Lütfi Mete daha önce belirtildiği gibi, öğrendikleri ve inandıkları ile yaşadıkları ve gördükleri arasında tezat yaşar. Bu onu yaşadığı dünyaya yabancılaştırır. Ancak münzevi bir hayat yerine Mete, dirençli, itiraz eden doğruları her yerde söylemeyi prensip edinmiş bir hayatı seçer.

Mete, Tercüman'dan ayrıldıktan sonra 'Yeni Haber' adlı bir gazete çıkarır. Uzun ömürlü olmayan bu teşebbüsten sonra Ankara'ya gidecek, Belediye Başkanı Mehmet Altınsoy'un teşvikiyle 'Belde' adlı bir gazete çıkaracaktır. Bu deneyim de uzun sürmez ve tekrar İstanbul'a dönerek 1987'de Türkiye Gazetesi'nde spor müdürlüğü görevini üstlenir. Böylece çok farklı bir yönü de neşv ü nema bulmuş olur. Fanatik bir Galatasaray taraftarı olan Mete için arkadaşları olan Hasan Kaçan (Kaçan, ÜBAP, 2009), Bahadır Özden (Özden, ÜBAP, 2009) onun haftalık halı saha maçlarını da kaçırmadığını ifade ederler.

Mete, yakın dostu olan Nazif Okumuş'un daveti üzerine bir süre sonra Ortadoğu gazetesinde köşe yazılarına başlar. 1993'te TGRT'de 'Yanı' adlı bir haber programı yapar. Aynı süreçte 'Yeni Şafak'ta köşe yazıları yazmaya başlar. Ancak doğrucu kimliği burada da başına dert olur. 'Hamas'ı eleştiren bir yazısından dolayı Yeni Şafak'tan ayrılmak zorunda kalır. 1996'da kurulan ve sadece bir yıl yayında kalan 'Yeni Sayfa' gazetesinin yayın yönetmenliğini yapar. 'Yeni Bin Yıl'da da yazılar kaleme alır. Namık Kemal Zeybek'in yayınladığı 'Ayyıldız' (1998-1999) da yazı yayınlar. 2000'li yıllarda Sabah'ta yazan Mete daha sonra ise 'Bugün' de köşe yazıları yazar (Ö.M.L. Bel. 2012).

Sinema ve televizyon dünyasının içerisinde olan İsmail Güneş'le tanıştıktan sonra senaryo çalışmalarına hız verir. Mete'nin bu alandaki kabiliyeti için Güneş:

"Onun büyük bir daktilosu vardı. Çok da hızlıydı, pratik yazardı. Sekiz bölüm yazmıştık. Kısmet olmadı onu çekmek ve öyle devam etti. Aşağı yukarı Bizim Ev o senaryonun versiyonudur. Fakat onun öncesinde Veysel Karani, Ahmet Bedevi filmlerinin senaryosunu o yazdı ben de yönetmenliğini yaptım. Bizim Ev dizisi o dönemde en çok devam dizi olmuştur. 101 bölüm sürdü. Dizi devam edecekti fakat o zaman 28 Şubat süreci olduğu için baskılar gelmeye başladı. Bize bu doğrudan söylenmiyor fakat dolaylı bir şekilde anlatmaya çalışıyorlardı. Filmi absürd bir finalle bitirdik. Filmin imamı Salih Kırmızı hiçbir sebep yokken tutuklandı. Salih Kırmızı imamlığın dışında pek çok şeyle ilgili olan bir kişidir. Çocuklarla futbol oynar, okulun çatısını aktartır vs" (Güneş, 2011, <https://www.youtube.com/watch?v=JW4QX-G8xSQ>) tespitlerini yapar.

Ömer Lütfi Mete'nin senaristliğini yaptığı 'Bizim Ev'in laiklik karşıtlığı sebebiyle yayından kaldırılması İsmail Güneş'i çok etkiler. Başka dizilerde başka din adamları hiç problemsiz yer alırken, Müslüman din adamlarının diziyeye konu edilmesine karşı çıkmaları Güneş'i Sirkeci'den Cağaloğlu'na papaz kıyafeti ile yürüyerek kararı protesto etmesine vesile olur. Mete'nin İsmail Güneş'le birlikte bir diğer çalışması Ezan Sesi-Çizme- adlı sinema filmidir. Film ezanın Türkçe okutulması garabetini konu eder. Bu konuda Erdoğan:

"Ülkenin değişik ırk, renk ve inandıktaki insanlarını yönetecek kimseler, milletin manevî değerlerini her zaman iyi etüt etmeli ve bu değerlerle asla çatışma içine girmemelidir. Bu, hem demokrasi anlayışının hem cumhuriyetçiliğin hem de insanlığın bir gereğidir" (Erdoğan, 2010:8) tespitlerini yapar.

Aynı ikili 1980 ihtilalini yeren 'Gülün Bittiği Yer' filmini çekerler. Son olarak da 'The İmam'ı sinemaya aktarırlar. Film, Mete'nin hayatı boyunca yaptığı mücadelenin

özeti gibidir. Eser dini yanlış anlamış, yobaz, tutucu Hacı Feyzullah Hoca ile dini hoşgörü çerçevesinde, gerçek değerleriyle anlayan ve halka anlatan Emrullah'ın hikâyesinden, çatışmasından ibarettir.

'Mevlana' adlı bir senaryo yazan Mete, bu senaryoyu Konya Belediyesi'ne teslim etse de farklı gerekçelerle sinemaya aktarılmamıştır (Gök, 2016).

Mete'nin sinema yanında dizi senaristliği de bu süreçte devam edecektir. 'Bizim Ev' dizisi ile başlayan bu dönem, 'Deliyürek', 'Hayat Bağları', 'Ekmek Teknesi', 'Kurtlar Vadisi', 'Kurtlar Vadisi Pusu', 'Eşref Saati' gibi yapımlarla devam edecektir.

Mete'nin bu yapımlarla yarattığı ilgi ve algı değişikliği gözden kaçırılmamalıdır. Deliyürek'teki 'Kuşçu', Ekmek Teknesindeki 'Fırıncı Nusret Baba', Kurtlar Vadisi'ndeki 'Ömer Baba' vb. karakterlerin izleyiciye taşıdığı milli ve manevi değerler o güne değin hiçbir televizyon yapımının yapmadığı, yapamadığı özellikler barındırır. İzleyicinin karşısına dini ve milli bilgileri ile ve bir 'bilge' kimliğiyle çıkan bu karakterler, toplumun çoktan beridir özlediği, beklediği rol-modelleri ihtiva eder. Çocukların ve gençlerin bir prototip olarak benimsediği bu karakterler, olay örgüsünün içerisine, milli ve yerli değerleri bütün ihtişamı ve güzelliği ile yerleştirmeyi hedefler. Mete, yarattığı bu karakterler yoluyla, sosyal hayatımızın içerisinde var olan çarpıklıkları, yanlış bilgileri, yanlış davranışları, yanlış yorum ve algıları, sabır, metanet ve bilge kimliklerinin kuşattığı bir anlayışla izleyiciye sunar. Özlenen ve beklenen sosyal yaşamın, dini hayatın muhabbetini izleyicilerle buluşturur. Bu son derece orijinal uygulama, toplumdaki 'iyi' olgusunu öncelerken 'kötü'yü terk ettirmeyi hedefler.

Bu anlamda Murat Çeri'nin şu tespitleri önemlidir:

"Günümüzde güzel söz söylemek değildi asıl olan, trajedi ve dramlarla süslemek de değildi marifet; marifet 0-12 yaş grubuna hitap eden aptal kutusunun içine irfanı sokabilmektir. Yılların bilgeliğini sığdırabilmektir. Yok olmaya yüz tutmuş aile kurumunu ayakta tutmaya çalışmak, mertliği, dürüstlüğü, dindarlığı ve vatani sevmeyi yüreğe, yüreklere nakşetmektir"(Çeri, 2010:27).

Yine Mete'nin özlediği dünyanın özeti olan ve duaya dönüşerek 'Kurtlar Vadisi Irak' filminde Şeyh Abdurrahman Kerküki'nin ağzından izleyiciye ulaşan şu sözleri bu anlamda önemlidir:

"Yarabbi! İştik ve itaat ettik. Allah işinde muhakkak ki galiptir. Görünen ne olursa olsun, kim yenersen yensin, kim yenilirse yenilsin galip olan, hâkim olan, yapan ve yaptırın sensin. Ya Rab! Sen ki Muhammed Mustafa'ya dahi yenilgi sınavını yaşatansın. Sen zulmetmezsin Ya Rabbi! İnandık ve tasdik ettik. Zulmeden biziz Ya Rabbi! Senin yolunda kenetlenmeyip ayrı düştüğümüz benlik hevesinde bölündüğümüz için kendimize zulmettik. Biz, bize zulmettiğimiz için düşman da bize zulmediyor. Bütün zalimlerden ve senden sana sığındık Yarabbi! Bizler gafil olduk, günahkâr olduk, mahkûm olduk, mağlup olduk. Kur'an ve Sünnetin hikmetleri ile uyanmadık. Sen bizi düşmanın saldırılarıyla uyandırdın. Şimdi de lütfet Yarabbi! Bize bu saldırıları defedecek güç ve enerji ver. Bilinçli sabır ve sebat ihlan eyle. Yarabbi! Bize barış dini İslam'ı getiren peygamberin hürmetine, onun mecbur kalıp

savaştığı zaman titizlikle sadık kaldığı vuruşma hukuk ve ahlakından ayırma Yarabbi!"(Kurtlar Vadisi Irak Filminden alınmıştır).

Hikâye, roman ve deneme yazarlığı da yapan Ömer Lütfi Mete'nin bu yönü hep geri planda kalmıştır. 1978'de ilk romanı 'Balonya Tüneli' romanını, ardından 'Ezan Sesi-Çizme' romanını, yine 'Asker ile Cemre', 'Yerden Göğe Kadar', 'Çılgınlığın Ardı Çılgınlık', 'İtfaiye Yakıyor' adlı romanlarını yayınladı. Ancak kısa ömrüne sığdırdığı bunca eserde olduğu gibi bu türde verdiği eserlerde de az önce belirtildiği gibi hak ettiği ilgiyi göremeyecektir.

'Hacı Yağı ile Parfüm Arasında', 'Allahsız Müslümanlık' gibi deneme kitapları ile 'Basılı Yakıt' adlı hikâye kitapları da benzer kaderi paylaşacaktır.

2. Metafizik Bir Şair Olarak Ömer Lütfi Mete

Mete'nin yukarıda belirttiğimiz özelliklerinin yanında yine ön plana çıkmayan, kısıtlı çevrelerce bilinen şairlik kimliği de oldukça güçlüdür. Kendine özgü ve o oranda orijinal özellikler taşıyan şiirler kaleme alan Mete, bu türde de toplumsal fayda prensibini esas edinmiş, öğretici, yönlendirici metinler kaleme almıştır. Tasavvufi derinliğin kuşattığı aşk konulu şiirlerinin yanında, toplumsal eleştiri kaynaklı eserler de kaleme alan Mete, sürekli olarak, yaşadığı ve ait olmaktan şeref duyduğu milletin ve içine doğduğu medeniyetin gelişmesi için çabalamıştır. Bu anlamda, eserlerinde, yaşanan sosyal ve siyasal buhranlardan bir aydın duyarlılığı ile müteessir olan anlayışla karşımıza çıkar. Diğer türde yazdığı eserlerinde olduğu gibi şiirlerinde de yerli ve milli bir duyuş ve düşünüşle, bize özgü bir medeniyet tasavvurunun hudutlarını yansıtmaya çalışmıştır. Mete, bu anlayışla farklı dergi ve gazetelerde yayınlamış olduğu şiirlerini daha sonra 'Gülce' adlı eserinde bir araya getirmiştir.

Gülce adlı şiir kitabında kendisi şiirlerini tematik yapılarına göre tasnif etmiştir. Üç bölümlük bu tasnif:

- Leyla Bahsi
- Dünya Bahsi
- Mevla Bahsi

Olarak adlandırılmıştır. Bu kitapta yer alan;

'Yusuf İdim Davut Oldum', 'Yiğidi Gül Ağlatır', 'Bu Şehir Girdap Gülüm', 'Şehidin Destanı', 'Üç Ayak Bir Şafak', 'Gülün Bittiği Yer', 'Olmaz Olsun' başlıklı şiirleri bestelenmiştir. Bu şiirlerden Üç Ayak Bir Şafak Osman Öztunç, Gülün Bittiği Yer Haluk Levent, Yiğidi Gül Ağlatır Fatih Kısaparmak tarafından bestelenmiş ve yine aynı sanatçılar tarafından icra edilmiştir/mektedir.

Mete'nin 'Gülce' ismini taşıyan şiir kitabının 'Leyla Bahsi' bölümündeki ilk şiir -Gülce- kitaba da ismini veren şiirdir. Mistik bir derinlik taşıyan bu şiirde, şairin Necip Fazıl'ın düşünce buhranlarına benzer bir çatışmanın içerisinde yaşadığı görülür. 'Var' ile 'yok' arasında ya da bu dünya ile öte dünya arasında yaşanan bu metafizik buhranlar, Mete gibi dini bütün şairlerde bu dünyanın onlarda yaşattığı korku ve vehimle vücut bulur. Çetin(2014) bu mistik tavrı şöyle tanımlar:

“Mistisizm genelde insanın kendisini üstün, seçkin, tapılası ve değerli niteliklere sahip olduğuna inanılan yüce bir varlıkta, düşüncede ya da kavramda bütünüyle eritmesi ve ondan yok olması, kendini tamamıyla ona vermesi halidir” (Çetin, 2014:31).

Çetin’in vurguladığı ‘onda yok olması’ hali zaten tasavvuftaki yok da yok olma halinin tanımıdır. Mete’nin

Uçurumun kenarındayım Hızır

Ulu dilber kalesinin burcunda

Muhteşem belaya nazır

Topuklarım boşluğun avucunda

Derin yar adımı çağırır

...

Uçurumun kenarındayım Hızır

...

Başım döner, beynim bulanır

El etmez

Gel etmez

Gülce’ m uzaktan dolanır

Uçurumun kenarındayım Hızır

...

Yar yüzünde infaz

Bir gamzeli rüzgâr yetecek

Ha itti beni, ha itecek

Güzelliğin zulme çaldığı sınır

Uçurumun kenarındayım Hızır

...(Mete, 2011:8)

Mısralarındaki anlam derinliği ‘yok da yok olma’ isteğinin ‘var’daki buhranı yaşama halidir. Şairlerin, inançlarından hareketle yaşadıkları bu ruh devinimleri, inanç sistematiklerindeki mukavemete göre şekillenir. Türk şiirinin usta kalemi Haşim de;

Ölmek

Firaz-ı zirve-i Sina-yı kahra yükselerek

Oradan

Oradan düşmek ölmek istiyorum

Cevf-i ye’s aşına-yı hüsrana (Akyüz, 2017:618).

Derken, bir buhranın içinde yaşadığının işaretini verir. Ancak dini duyguları kaybeden (Kaplan, 2012:142) Haşim'in yaşadığı buhran şahsi bir psikolojik durumun dışı vurumudur. Yine, Tefik Fikret

İnanmak İhtiyacı

Bütün boşluk: zemin boş, asuman boş, kalb ü vicdan boş

Tutunmak isterim, bir nokta yok piş-i hasarımda

...

Bu yalnızlık, bu bir gurbet ki benzer gurbet-i kabre...

İnanmak işte bir aguş-i ruhani o gurbette (Fikret, 2015:219)

Derken düştüğü buhranı dile getirir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim yine Cumhuriyet Devri Türk şiirinin büyük kalemi Necip Fazıl'ın kitabına adını veren 'Çile' baştan sona bir düşünce buhranının vehimle bulunduğu travmatik alanları işaret eder. Ancak burada İslam inancıyla perçinlenmiş Necip Fazıl, Mete gibi ruh ve duygu insanların korku ve vehimleri az önce ifade edilen 'yok da yok olma' arzusunun ateşlediği ruh halidir.

Mete'yi uçurumun kenarına iten ve Hızır'dan yardım dileyen hali bir 'acz' hali olmaktan çok bir 'mecz' halidir. İnsani hiçbir korkusu olmayan, hatta Deccal'den, yedi düvelden korkmayan bu ruh, mutlak güzele kavuşmanın arzusuyla düştüğü ruh deviniminden 'tir tir' titremektedir.

Aslında tüm bu ruh hali, içine düşülen ve bütünüyle tanımlanamayan 'aşk' halidir. Maşuk'a kavuşma arzusunun tecelli ettiği bu ruh halinde korku ve vehim içsel bir devinin olarak ortaya çıkar. Bu metafizik algının içine düşen ruh kendisini 'çaresiz' ve boşlukta hisseder. Şairin sık sık tekrarladığı ve şiirin izleği konumunda olan 'Uçurumun kenarındayım Hızır' dizesi böyle düşünülüğünde anlam bulacaktır.

Mete'nin bu şiirde yarattığı metaforik atmosfer bizi bütün yönleriyle 'tasavvufi' bir buhranın derinliklerine taşır. Şair, büyük bir uçurumun boşluğuna benzettiği metafizik tutkusunu- aşkını- duyumsarken, yaşadığı gerçek hayatın kötülüklerinin, faniliğinin farkına varır. Bu durum onu mutlak iradenin karşısında acze düşürür. Bu 'bela' onda derin buhranlar yaratır. Hızır'dan yardım dilemesi onun ruh dünyasında geldiği 'yok da yok olma' arzusunun ortaya koymaktadır. Ötelerden aldığı davet şiirine,

Mecaz değil

Gülce bir davet

Maraz değil

... (Mete, 2011:9)

Mısraları ile yansır. Mete'nin 'mecaz değil' diyerek vurgu yaptığı 'beşeri bir duygu durumundan çok 'tanımlayamadığı, metafizik âleme ait ancak 'hakiki' bir aşkın tezahür ettiği bir halin anlatımıdır.

Benzer bir durum da 'Yar' adlı şiirinde karşımıza çıkar. Türk Halk edebiyatının mani türünü anımsatan bu şiirde, 'aşk, yar, ok, yara, sır, gam, zehir' gibi anahtar kelimeler bizi Mete'nin tasavvufi dünyasına götürür.

Yara beni yara beni,

Aşkın oku, yara beni,

Bıraksınlar yara beni,

Atsın yardan, yara beni,

Yara beni, yara beni,

...

Azığım zehir

Bineğim gamdır,

...

Hem ilaçtın hem yaraydın

Sırrımı deşip yaraydın (Mete, 2011:22).

Mete'nin yukarıdaki dizelerinde sık sık tekrarladığı 'yar/a' kelimesi, şiirin duygu dünyasını kuşatıp anlamlandıran anahtar kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kelimeyi 'ok, zehir, gam, sır' gibi kelimelerle bütünleştiren şair, şiire mistik bir atmosfer kazandırır. Tevriye sanatının imkanlarını kullanarak yarattığı metaforik çağrışımlar, bize şairin tasavvufi kimliğinin derinliklerini hatırlatır. Bir aşk yarasından muzdarip olan şair, şiirin bütününe bakıldığında Fuzuli'yi hatırlatan bir erdemle aşkı ele alır. Dolayısıyla bu durumdan -aşk acısı çekmekten- hoşnuttur. Bu tasavvufi hal aslında 'kemale' ermenin yoludur ve Mete, aslında bu yolun bir yolcusu olma halinden memnundur. Çektiği acı, gam ve sinesinde açılan yaralar onu olgunlaştıracak ve mutlu sona taşıyacaktır. Bu mistik tasavvur, tasavvuf ehlinin vazgeçilmez ve bilinen ruh halinin tezahürüdür.

Mete'nin 'Yiğidi Gül Ağlatır' şiirindeki anlam derinliği de benzer bir metafizik algının tasavvuru şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Yiğidi gül ağlatır gam öldürür

Nice namert ava çıksa, tuzak kursa, kurşun atsa;

Yiğidi çökertmezse kahr.

Bir dem yar hüznle baksa

Bir gönül gözüyle baksa

Yiğidi gül ağlatır, gam öldürür (Mete, 2011:26).

Mete'nin bu dizelerinde gördüğümüz 'gönül gözüyle bakmak' tabiri bize inanç dünyamızın, tasavvufi öğretinin temel unsurlarından olan;

- Ayn-ül Yakın

- İlm-ül Yakın
- Hakk-ul Yakın

İlkelerini hatırlatır. Bu mistik, yani 'gözle görerek bilmek' ya da Yaratanı 'gönül gözü ile görebilmek' aşaması bir kul, bir mümin için son derece büyük bir aşamadır. İlm-ülyakin ile ilk aşamaya varan mümin, ayn-ülyakin ile ikinciaşamaya ve nihayet yok da yok olmaya, Hakk'ı bulmaya ulaşacaktır. Şairin yarattığı bu metaforik örgü, çağrışımları ile mistik dünyamızın derinliklerini işaret etmektedir.

Mete'nin bu duygularla kaleme aldığı bir diğer şiiri de 'Şehidin Destanı' adını taşır.

*Fişekler patlıyor güneş tutukhilal berrak
Dağ taş can evinden tekbir tekbir çağlayarak
Sultanım seni uğurlar bu ebedi bayrak
Sen ki kevseri namluyla içtin ırmak ırmak
Sen bir köprü, düştün de geçit verdi uçurum
...
Şehidim, ruhum, melekler katında alptuğum
...
Yemin dövüşte secdeye kırılan kalemin
Silahın bayrağın kuranın üstüne yemin
...
Müjde ey toprak tuğbadır bu fidan bu civan
Şehidim ölümsüz fani gönüllerde divan
...
Ölmedin sen bir oluştur bu bir şanlı doğum
Kütüğü göklerde soyuna kurban olduğum (Mete, 2011:50).*

Şiiri kuşatan duygu dünyası, görünürde baskın olarak milli duygulardır. Mete, hayatının ayrıntılarına inildiğinde ve ruh dünyası çözümlendiğinde mensubu olduğu millet bilinci ile tabi olduğu İslam inancını mecz eden bir anlayışa sahiptir. Dolayısıyla milli bir durum ile İslami bir kabulü harmanlayan bu şiirinde, mistizmin unsurlarından ve imkânlarından faydalanır. Vatani, milleti ve tabi bunları çevreleyen ve kuşatan dini için can verenleri bizzat Kur'an, yani Allah överek, mertebelerin en yücesi ile muştular. Bu muştı şiire;

*Sen ki kevseri namluyla içtin ırmak ırmak
Müjde ey toprak tuğbadır bu fidan bu civan
Şehidim ölümsüz fani gönüllerde divan (Mete, 2011:50).*

Mısraları ile yansır. Hadisler yoluyla bize ulaşan bilgiler doğrultusunda, 'tuba'nın kudret eliyle dikilmiş ve dalları cennet surlarından taşan bir ağaç olduğu ve bu ağacın unsurlarından cennet ehlinin elbiselerinin dikileceği bilinmektedir. Şiirde metaforik bir unsur olarak kullanılan bu metafizik bilgi, Mete'nin diğer şiirlerinde olduğu gibi onun dini- tasavvufi yönünü ortaya koymasından önemlidir. Öte âlemin unsurlarını imgesel bağlamda mısralarına taşıyan şair, onlara muttali olmakla müjdelenen şehidin şanlı bahtına vurgu yapar.

Mete'nin şehide seslenirken, kullandığı;

....

Ölmedin sen bir oluştur bu bir şanlı doğum (Mete, 2011:50).

Mısrası bu muttali olma durumuna işaret etmektedir. Yine şiirde geçen cennet, kevser, şehit, Kur'an, Hakk, Tuğba vb kelimeler, şiirin mistik atmosferinin ana unsurlarını teşkil eder. Şehitlik, alptuğ, silah, kırılan kalem vb kelimeler de şiirdeki milli atmosferin unsurlarını temayüz ettirir. Mete'nin bu yolla oluşturduğu sentez aslında onun dünya görüşünü de özetleyen duygu halidir.

Kırk biryaşın muhasebesini yaptığı ve 'hikemi' tarzda yazdığı şiirinde de Mete'nin bütün tezatlarını, ruh çatışmalarını, vehimlerini ve korkularını, metafizik kaygılarla sorguladığı görülür.

Mekruh şiirler işledim

Ve belki de haram Sen Tanrı'yla aram

...

Kırk bir yaş burcunda

Zoraki

Baktım ki

Kırk bir kere estağfurullah (Mete, 1991:25).

Burada İslami bir terbiye ve mistik bir tavırla Mete'nin kendisiyle yaptığı muhasebe halini görmekteyiz. Şairin yarattığı metafizik çerçevenin fikri alt yapısını oluşturan İslami literatürü kullanması bu şiirin dikkate değer özelliklerinden biridir. 'Sen Tanrı'yla aram' mısrasında, Allah yerine Tanrı kelimesini kullanması bu anlamda ayrıca önemlidir. Mete'nin siyasi kabullerinin izlerini taşıyan bu tavır, aslında bütün hayatını ve anlayışını kuşatan "sentezci" görüşünün izlerini taşır. Böylece Mete'nin ruh dünyasını şekillendiren İslam inancı ve milli değerlerin şiire hâkim olduğu görülecektir. Kırk bir yaşını idrak ettiği süreçte bir haram- helal muhasebesi yapan şair, her müminin yaşaması gereken bir arınma halini yaşar. Bu durum aslında "günahkâr" olduğumuzun farkında olma halidir. Fakat yine Tanrı'nın takdiri ile bu durumdan kurtulabilme imkânımız bulunmaktadır. Bu da 'tövbe' kapısını çalmakla mümkündür. Mete tüm bu ayrıntılarla, ait olduğu mistik duygu ve düşünüş dünyasının özelliklerini şiirine yansıtır. Şiirde bir imge olarak dikkat çeken;

'Burak mıydın, durak mıydın? (Mete, 1991:25).

Mısrasındaki Burak, Hz. Peygamberin Mi'rac'a çıkarken kullandığı binek olarak İslami literatürde yer alır. Mete'nin mistik bir imge olarak Burak'ı kullanıyor olması yine hem onun ilham kaynağını işaret etmesi hem de ruh dünyasındaki derinlikleri işaret etmesi bakımından önemlidir. Burak'ı manevi olarak Allah'a yakınlaşma unsuru olarak tasavvur eden Mete, 'durak' kelimesini ise hayatın farklı aşamalarını temsil eden bir imge olarak kullanır.

Mete'nin 'İmdat' adını taşıyan şiiri de hem içerdiği mistik derinliği hem de biçim özellikleri ile dikkat çeker. Serbest nazmı bırakarak dördlük biçiminde ve dokuzlu hece vezniyle yazdığı bu şiirinde şair bir mücrim edası ile yardım diler ve dua eder. Şiirin her dördlüğün sonunda bir 'yakarış' mısrası ile karşılaşılıyor olmamız bu anlamda önemlidir.

Vakit kamçıdır, yel ısırgan,

Terk etti hazdan hayır beni

Kara bulutlar yorgan yorgan

Allah'ım toptan sıyr beni

...

Yeter artık, sen buyur beni

...

Kopar kendine ayır beni

...

Bir sen adil, kayır beni

...

Kadir sofranda doyur beni

...

Var dostlarına duyur beni (Mete, 2011:110-111).

Zahirden bunalan bu ruh hali, metafizik bir sığınma alanı arar. Dua, bu sığınma ve manevi ilticanın en kuvvetli aracıdır. Mete yaşadığı âlemlerle, mutlak olan öte âlemin keşiştiği alandaki tezatları ve bu tezatların ruh dünyasında yarattığı vehimleri yaşar.

İslam inancı, bu inanç sistematığının temel ilkeleri, bu ilkelerin sosyal hayatla keşiştiği alanlar Mete'nin şiirinde sıkça yer alır. Bu tür şiirlerinde, gördüğü yanlışlık ve eksiklikleri korkusuzca dile getiren şair, bu içerikle yazdığı eserlerinde eleştirel tavır takınır. Bu eleştirel tavır, zorunlu olarak onu didaktik bir üsluba yöneltir. Toplumcu, insanı bilinçlendirmek, iyiyi ve güzeli göstermek, doğruyu öğretmek kaygısı, onu toplumcu bir sanat anlayışına yönlendirir. Zaman zaman kürsüden va'z eden bir hoca edasıyla oluşturulan şiirleri, Safahat'ın öğretici üslubu ve son derece de derinlik arz eden manzumelerini hatırlatır gibidir. Günümüz Türkçesinin imkânları ve içten bir duyusuyla kaleme alınmış bu şiirler, ferdi buhran ve vehimlerden, kaygılardan mülhemmiş gibi görünse de özünde içtimai bir maksada hizmet eder.

Bu anlamda “Ayrılış” şiirindeki ‘ezan’ mevzusu, “Kaylule Suları” şiirindeki ‘peygamberimizin sünneti’ konusu, “Müjde” şiirindeki ‘şeyh-mürid’ ilişkisi ve ‘şeyhe bağlılık’ konusu, “Yusuf idim” şiirindeki Hz. Yusuf kıssasına atıf, hatta Hz. Davut’u hatırlatan ayrıntıları, “Diriliş” şiirindeki Müslümanlığın ve Müslümanların tekrar dirilip eski gücüne kavuşması arzusu ve yeni bir medeni anlayışla dirilmeleri isteği, “Sahur”, “Teravih” gibi şiirlerindeki temel İslami unsurların dini ve sosyal hayatımızdaki yerleri vb. konular, Mete’nin edebi anlayışını ve şiir dünyasını çevreleyen mistik duyuş ve düşünüşün izlerini taşımaktadır.

3. SONUÇ

Diğer edebi eserlerinin yanında, yazdığı veya danışmalığını yaptığı; Deliyürek, Ekmek Teknesi, Kurtlar Vadisi, Kurtlar Vadisi Pusu, Kurtlar Vadisi- Irak (Sinema filmi), Bizim Ev, Hayat Bağları gibi dizilerle Türk toplum hayatının en çok izlenen yapımlarına imza atmıştır.

Bu dizilere yerleştirdiği –Kurtlar Vadisi serisinde ‘Ömer Baba’, Ekmek Teknesi’nde ‘Fırıncı Nusret Baba’, Deliyürek’te ‘Kuşcu’- yeni karakterlerle, o güne değin bu sektörde göz ardı edilmiş dini ve milli duygularla temerküz eden karakterleri hayata geçirmiştir.

Bu karakterler onları bütünleyen özellikleriyle rol-model olmuşlar, toplumun geniş kesimleri tarafından benimsenerek sevilmişlerdir.

Böylece sürekli eksikliği hissedilen ve sosyal hayatımızın ayrılmaz, bütünleştirici parçaları olan dini ve milli değerlerimiz topluma sevdirmeye, doğru yönleri ile tanıtılmaya çalışılmıştır.

Yine aynı yolla, dini ve milli değerlerimizle ilgili neredeyse yerleşik hale getirilen yanlış inançlar, tutum ve davranışlar eleştirilerek, doğrusu okuyucuya ya da izleyiciye ulaştırılmıştır.

Bütün eserlerinde ‘toplumsal fayda’ prensibi ile hareket eden Mete, eser verdiği edebi türlerin tümünü düşüncelerini, tespitlerini ve eleştirilerini okuyucuya/izleyiciye ulaştırmada bir araç olarak görmüştür.

Şiirlerinde de benzer saiklerle hareket etmiş, özellikle dini konularda kürsüde va’z eden bir hoca hüviyetiyle karşımıza çıkmaktadır.

Şiirlerinin büyük bir bölümünde ilham kaynağı, İslam ve İslami ilkeleri olmuştur.

Bu tür şiirlerinde çoğu zaman, yanlış yorumların, bida’ların hâkimiyetine dikkat çekerek bunların düzeltilmesi gereğine vurgu yapmış, dolayısıyla şiirlerinin ve eserlerinin hemen hepsinde eleştirel bir tavır takınmıştır.

Zaman zaman Halk edebiyatının formlarını kullansa da genellikle serbest nazımla ve açık anlaşılır bir dilde şiirlerini kaleme almıştır.

Kaynakça

- Akyüz, K. (2017) Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Çeri, M. (2010). Kısaca "Ö.L ", *Rengahenk*, 13, 26.
- Çetin, N. (2014). *Şiir Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Yayınevi.
- Eriş, M. (2010). Bir Kardeşi Kaybetmenin Ardından. *Rengahenk*, 13, 28-31.
- Fikret, T. (2015) Rübab- ı Şikeste (Haz. Abdullah Uçman- Hassan Akay), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Gök, Hasan Hüseyin. (2016). Ömer Lütfi Mete'nin Hayatı, Sanatı ve Eseleri, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Kartal, E,& Batuhan T. (2010). Ardından. *Rengahenk*, 13,48-51.
- Kuveloğlu, D.(2010). Yerli ve Milli Kalabilen Gerçek bir Aydındı Ömer Lütfi Mete Hakk'a Yürüdü. *Kardeş Kalemler Dergisi*, 38, 11-13.
- Mete, M.(2010). Geç Buldum, Çabuk Kaybettim. *Kardeş Kalemler Dergisi*, 38, 9-1.
- Mete, Ö.L. (2007). *Milliyetçilik Milliyetsizlik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mete, Ö.L. (2011). *Gülce*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tezcan, A. (2010). 'Ölüm de Uyandım Gülüm, Öldüm de Uyandım'. *Kardeş Kalemler Dergisi*, 38, 17-18.

E- Kaynaklar

- TRT Ömer Lütfi Mete Belgeseli (2012, Kasım,18).http://www.dailymotion.com/video/xv6oy3_omer-lutfi-mete-omer-agabeybelgeseli_news.
- (2011, Ocak 1). http://www.dailymotion.com/video/xgtjxu_ulke-tv-2-bolum-genc-omerler_creation adresinden 10 Ekim 2015 tarihinde elde edilmiştir.
- (2011, Ocak 30). http://www.dailymotion.com/video/xgtk5b_ulke-tv-3-bolum-genc-omerler_creation adresinden 10 Ekim 2015 tarihinde elde edilmiştir.
- Üsküdar Belediyesi Ömer Lütfi Mete'yi Anma Programı (2011, Şubat 3).http://www.dailymotion.com/video/xgvmbm_uskudar-3-bolum-gencomerler_creation adresinden 2 Ekim 2015 tarihinde alınmıştır.
- Üsküdar Belediyesi Ömer Lütfi Mete'yi Anma Programı (2011,Şubat 4).http://www.dailymotion.com/video/xgw5y9_uskudar-4-bolum-gencomerler_creation adresinden 2 Ekim 2015 tarihinde alınmıştır.
- Erdoğan, M. Çizme Neyi Ezmeye Çalışıyorsun (2010, Temmuz- Ağustos). <http://www.yagmurdergisi.com.tr/yazar/konular/mehmet-erdogan> adresinden 20 Eylül 2015 tarihinde elde edilmiştir

Kısaltmalar

ADP: Açık Deniz Programı

ÖML: Ömer Lütfi Mete

Recâizade Mahmut Ekrem'in Yazdığı Bir Takrîz Örneği: İdes'e Takrîz

Türkan Gözütok

Karabük Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

orcid.org/0000-0001-7103-0686

Öz

Recâizade Mahmut Ekrem (1847-1914) modernleşme dönemi Türk edebiyatının önemli adlarından birisidir. Ekrem, Batılı Türk şiirinin "mükemmel" bir kuramcısı olmuş, Batılı normlarda bir edebiyatı sistemleştirmeye çalışmıştır. Ekrem, aynı zamanda Türk Edebiyatında klasik belagatten Batılı tarzda retoriğe geçiş sürecinde de belirleyici olmuştur. Bundan başka, Recâizade Mahmut Ekrem "üstad" sıfatıyla, pek çok genç yazar/şairin kaleme aldığı kitaplara takrîzler de yazmıştır. Bu takrîzlerini ise Takrîzât (H.1314/ M.1896) adlı bir kitapta toplamıştır. Recâizade'nin yazdığı bu takrîzlerden birisi de 1880 sonrası genç kuşak yazarlarından Ahmedbeyzade Osman Âdil'in hikâyelerini içeren kitabı İdes'e yazmış olduğu takrîzdir. Takrîzler, edebiyat araştırmalarında pek çok açıdan önemli kaynaklardır. Dönemin dil, edebiyat ve sanat anlayışının birer aynasıdır. Ekrem'in İdes'e yazdığı takrîzin Türk edebiyat tarihinde ayrı bir yeri vardır. Ekrem, Osmanlı Türkçesinin imlası, söz varlığı ve ıslahı konularında görüşlerini ilk defa İdes'e yazdığı bu takrîzde dile getirmiştir. Ekrem, İdes'i bir edebî eser olarak ve takrîz kuralları içinde değerlendirir. Beğeni ve eleştirilerini sıralar. Ekrem'in İdes hakkındaki eleştirilerini; kitabın yazılma amacıyla konusu arasındaki uyumsuzluk, yazarın "fesahat" ve "belagat" konusundaki bilgi eksikliği, eserde yer yer imla ve gramer hatalarına düşülmesi, iç içe geçmiş ve çok uzun cümlelerin kullanılması diye özetleyebiliriz. Osmanlı Türkçesi hakkında da, eski imlanın terk edilmesi fakat uygulamadaki yeni imlânın ise bir şeye benzememesi biçiminde bir tespit bulunur. Ekrem, Osman Âdil'in İdes'te kendine özgü bir üsluba sahip olduğunu; fakat eserin sonuna konulan ve Lamartine'den alınan şiirin İdes'e uygun düşmediğini de belirtir. Selanikli bu genç yazara "beliğ" kurallar içinde yanlış cümlelerin doğrusunun nasıl olması gerektiğini de gösterir.

Anahtar Kelimeler: Recâizade Mahmut Ekrem, Osman Âdil, Takrîz, Osmanlı Türkçesi.

A Takrîz Example Written by Recâizade Mahmut Ekrem: Takrîz to İdes

Abstract

Recâizade Mahmut Ekrem (1847-1914) is one of the prominent figures in Turkish literature in the modernization period. Ekrem had been a perfect theorist of westernized Turkish literature and he attempted to systematize Turkish literature in the Western norms. Ekrem, also had been decisive in Turkish literature, in the transition from classical rhetoric to the western-style. Furthermore, Recâizade Mahmut Ekrem, with the title of "master", made Takrîz in the books of many young writers. These Takrîz are aggregated in a book named Takrîzât (1314 H./ 1896 M.). One of the taxpayers written by Recâizade is the book which he wrote to İdes, the story of Ahmedbeyzade Osman Âdil, one of the young generation writers after 1880. Takrîz are important sources of literature research in many respects. It is a reflection of language, literature and art. Takrîz, which Ekrem wrote to İdes, has a special place in the history of Turkish literature. Ekrem expressed his views about Ottoman Turkish spelling, vocabulary and their reforms in a Takrîz which he wrote in İdes for the first time. Ekrem evaluates İdes as a literary work and within the rules of Takrîz. He lists his admiration and criticism. Ekrem's criticisms about İdes includes the discrepancy between the subject and the purpose of the writing, his lack of knowledge on

*Bu makale, 5-8 Temmuz 2018 tarihlerinde Ürgüp/Nevşehir'de düzenlenen Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresi'nde (International Scientific and Vocational Studies Congress) sözlü olarak sunulmuş bildirinin genişletilmiş biçimidir.

*Yazışma adresi. Email: turkangzt@gmail.com.

"fesahat" and "belagat" , spelling and grammatical errors, the use of intertwined and very long sentences. He determined on the Ottoman Turkish that the old book is abandoned but the new book in practice does not resemble anything. Ekrem stated that Osman Âdil had his own style in *İdes*; but he also states that the poem taken from Lamartine at the end of the work does not correspond to *İdes*. He also shows the correct sentences in the context of "beliğ" rules to this young writer from Thessaloniki.

Keywords: Recâizade Mahmut Ekrem, Osman Âdil, Takrîz, Ottoman Turkish.

1. Giriş

Recaizâde Mahmut Ekrem (1847-1914) modernleşme dönemi Türk edebiyatının öncü şahsiyetlerinden birisidir. Recâizade Mahmut Ekrem Batı etkisinde başlayan yeni edebiyatın hem kuramcısı hem de uygulayıcısı olmuştur. Edebiyatın hemen her türünde eser vermiş olan Ekrem, aynı zamanda Türk edebiyatında klasik belagatten Batılı tarzda retoriğe geçiş sürecinde de belirleyici olmuştur. Mekteb-i Mülkiye ve Galatasaray Sultânî'sinde verdiği dersler, yazıları, Servet-i Fünun dergisi etrafında topladığı gençlerin ortaya koyduğu edebî faaliyetleri yönlendirmek suretiyle, yeni edebiyat çevrelerinde giderek "üstad" ünvanıyla taltif edilmiştir. Recâizade'nin o dönemde pek çok genç yazar/şairin eserlerine takrîzler yazmış, bu takrîzlerini ise *Takrîzât* (H.1314/ M.1896) adlı bir kitapta toplamıştır. Bu takrîzlerin hem dil, edebiyat ve hem de eser sahibinin sanat anlayışını yansıtmaları bakımından çok önemli bir yeri vardır. Recâizade'nin yazdığı bu takrîzlerden birisi de 1880 sonrası genç kuşak yazarlarından Ahmedbeyzade Osman Âdil'in hikâyelerini içeren kitabı *İdes*'e yazmış olduğu takrîzdir. Recâizade M.Ekrem'in *İdes*'e yazdığı takrîz bu bakımdan çok önemlidir. Çünkü Ekrem, Osmanlı Türkçesinin imlâsı, söz varlığı ve ıslahı konusunda görüşlerini ilk defa burada dile getirmiştir (Parlatır 2010: 310).

Takrîz bir edebiyat terimidir. Genel anlamda edebi tenkit/eleştirinin kapsamına girse de, klasik Türk edebiyatında daha çok *övme/methetme* amacıyla eserin başına konulan *takdim/sunuş* yazılarıdır. "Bir eser hakkında yazılan ve eserin başına konulan övme yazısı. Takrîz, manzum ve mensur olabildiği gibi; bir eserin başına birden fazla takrîz de konabilir. (...) Takrîz, kitabı överek okuyuculara takdim etmek için kaleme alınmakla beraber, bazı takrîzlerde- özellikle Tanzimat'tan sonra yazılanlarda- takrîz yazılan kitap vesilesi ile ele alınan konu etraflıca ortaya konulur; hatta kitabın yanlışlarına da işaret edilir." (TDEA, 8.C.: 204).

Takrîzin Batı edebiyatı etkisinde ve 1880'den sonra farklı bir hüviyete büründüğü görülür. Batı'da takrîz yazma/yazdırma geleneği, Şark'tan farklı olarak genel tenkit/eleştiri kuralları içinde ve edebî eserin bilimsel değerini ortaya çıkarma amaçlıdır: "Garpta da Takrîz yazmak âdeti varsa da Şarktakinden farklıdır. Şarkta Takrîz mutlaka methi tazammum eder. Garplılar ise bir eseri, ilmî kıymetini belirtmek maksadıyla takrîz yazarları, müellifi ulu orta methetmeyip tenkit dahi ederler. Yalnız Recâizade Ekrem Bey, zamanında üstad tanıldığından olacak, yazdığı Takrîzlerde meth ile iktifa etmemiş, gördüğü yanlışlıkların bazılarını da kayıt ve işaret etmiştir" (Pakalın, 1993: 3.C.: 385).

Takrîzler edebiyat geleneği içinde, geleneği ve belli özellikleri olan bir türdür. Öncelikle Takrîz yazan kişi o alanın/ o edebî türün “ustası/üstadı” olmalıdır. Recâizade Mahmut Ekrem ve Muallim Naci gibi Tanzimat’ın otorite isimlerine pek çok sahada takrîz yazdırılmıştır. Edebiyatımızda en fazla takrîz yazan Muallim Naci’dir. Hacim itibariyle ise Recâizade Mahmut Ekrem yazmıştır (Karataş, 2000: 21).

Bugün, bir kitaba yazılan sunuş/tanıtım yazısı diyebileceğimiz Takrîzlerin yazılmasının/yazdırılmasının çeşitli gerekçeleri vardır. Bunlar bir "üstad"ı taltif, ona karşı bir jest amacı taşıyabileceği gibi, bir edebiyat ustasının "reyini" sormak, ondan bir "değerlendirme yazısı" istemek biçiminde de olabilir. Bazen basılacak kitaba bir "isim istemek" de Takrîz yazılmasına vesile olabilir. "Edebiyat yolunun "acemi yolcu"su, yazdıklarındaki kusurların, hataların büyüğü tarafından tashih edilmesini isteyebilir" (Karataş, 2000: 42).

Takrîzler gönüllü yazılabildiği gibi gönülsüz yani birini “Takrîz yazmaya icbar etmek” biçiminde de gelişebilir. “Bir estetik anlayışın/çığırın ya da bir sanat-edebiyat tavrının öncüsü durumunda olan edebiyat adamı için, kendi edebî zevkine uyanların, kendisini üstad belleyenlerin kitapları için Takrîz yazmak, âdeta bir büyüklük borcudur” (Karataş, 2000: 24).

Takrîzler çoğunlukla kitapların başına ve içindekilerden önce konulmasına rağmen, bazen de eserin sonunda yer almakta, mensur ya da manzum olabilmektedir. Mensur takrîzler genellikle "seciin çok rağbet edildiği ve başarılı örneklerinin ortaya konduğu bir yazı türü" olmuştur. Bilimsel kitaplar için, Tanzimat'tan sonra, kalemlerde, özellikle de Mustafa Reşit Paşa'nın etkisiyle oluşan ve mânayı öne çıkaran bir "tarz-ı tersîl üslûbu"nun ortaya çıktığı görülmektedir. Takrîzler gelenekte mesnevi, kaside ve kıta gibi manzum türlerde olabileceği gibi mektup, tezkire, makale, cevapnâme ve not biçiminde de kaleme alınmıştır. Takrîzler, birkaç cümle veya paragraftan sayfalarca uzunluğa sahip olabilirler (TDVA, C: 39, : 473). Takrîz/sunuş yazıları özellikle 19.yüzyıl modernleşme dönemi edebiyatında çok sevilen ve tutulan bir ifade biçimine dönüşmüş ve çok sayıda Türkçe eserlere çeşitli yazarlarca takrîzler yazılmıştır.

2. Recâizade Mahmut Ekrem'in *İdes*'e Takrîz'i

Recâizade Mahmut Ekrem, "yeni edebiyat"ın kuramcısı ve uygulayıcısı olarak, "yeni edebiyat"ın gençlere öğretilmesi yolunda hocalık yapmış bir kişiliktir ve bu nedenle "Ekrem'in “takrîz” yazma yöntemini saygı ile karşılamak” gerekir. “Bu bir anlamda gençlere yol gösterme, onları uyarma ve onların dikkatlerini yazma sanatına teksif etmedir. Sanatçı bunu her fırsatta yapıyor. Yazılarıyla yapıyor, derslerinde yapıyor, Servet-i Fünûn dergisi etrafında gençleri bir araya getirme örneği gibi edebî topluluklar oluşturarak yapıyor. Kısacası her fırsatta “üstad” olma kişiliğini ve kimliğini edebiyat çevresinde hissettiriyor” (Parlatır, 2010: 313).

Recâizade Mahmut Ekrem, *İdes*'i bir edebî eser olarak ve takrîz kuralları içinde değerlendirmiştir. *İdes*'e yazılan takrîz de mektup şeklinde kaleme alınmıştır. Mektup türünün muhabata sesleniş, yumuşak ve dostane üslûbundan faydalanan yazar,

Takrîzine "Selanik'te Ahmedbeyzade Âdil Beyefendi Hazretlerine" diye bir girişle başlar. Ardından da "Mir-i zerafet-semirim Efendim Hazretleri " hitabı ile seslenir. Bu ifadeler, bir edebiyat büyüğünün karşısındakine hem nezaketini hem de genç bir yazar adayını ciddiye aldığını ortaya koyar niteliktedir. *İdes'e* Takrîz bundan sonra şöyle devam eder:

"Hakk-ı âcizîyyede envâ-i telattüfâtı şâmil mektub-ı latîfî'l-üslubunuzu aldım. Ruhânî eşvâka zarf olmuş nuranî hitaplarınıza taalluktan dide-i iştiyak-ı dil ü can müstenîr oldu. Sizin gibi zarafet ve irfan-ı mader-zâdına her sözü, her hali başka başka bürhan olan bir necl-i necibü'l-etvarın teveccühât-ı kalbiyesine mazhariyet benim için iftihara seza bir bahtiyarlıktır" (s. 2).

Ekrem, bu satırlarda, Osman Âdil'in kendisine beslediği halisane duyguları ve iltifatını yansıtan mektubundan dolayı memnuniyetini dile getirir. Mektup müellifini taltif eden Ekrem, asil soylu, zarafet, zevk ve irfan sahibi bu genç edibin teveccühlerine mazhar olmasının kendisi için bir bahtiyarlık olduğunu söyler. Aşağıdaki ifadeler ise söz konusu takrîzin hangi sebeple yazdırıldığını ve Recâizade'nin takrîz yazarken takındığı ciddiyetini ortaya koymaktadır:

"Müsveddelerini lütfen gönderdiğiniz eseri baştanbaşa kemal-i dikkatle okudum. Bunun nik ü bedîni, hata ve sevabını irae hakkındaki teklif-i nazikânenizi kabul edivermek, kudret ve takat fevkinde bir işi deruhte demek olacağından beyan-ı özür ile aff-ı âlinizi temenni yolunda bir cevap ile eseri iade etmek lazım idi" (s. 2).

Recâizade Mahmut Ekrem, burada, aslında, Osman Âdil gibi gençlerin takrîz yazdırma teklifini "kudret ve takat"ın üstünde bir iş olarak görse de, sonuçta, on beş yıl önce tanıştığı Osman Âdil'in onda bıraktığı nahif duygular ve onun oğlu Nejad ile hemhal eylemesinden mütevellid, bu takrîzi bir baba şefkati ile yazdığını beyan eder:

"Okuduğunuz gibi anlayacaksınız ki beyanatım her türlü kuyûd-ı ihtirazyeden vareste, sırf samimi hitabiyat-ı pederaneden ibarettir. Artık bunlarda göreceğiniz kusurları, hataları hüsn-i niyetime bağışlamanızı şime-i kerime-i necibanenizden ümit ederim" (s. 3).

Bu ifadelerde görüldüğü üzere, Ekrem, muhatabına karşı son derece nazik bir dil kullanır. Öncelikle muhatabından bir usta olarak, kendi "hitabet"indeki kusur ve yanlışları iyi niyete yormasını rica eder. Bu ifade, aynı zamanda, Ekrem'in Osman Âdil'in eserine getirebileceği tenkitlere de zemin hazırlama amacı gütmektedir.

Talîm-i Edebiyât yazarı, Osman Âdil'in kendisine gönderdiği eseri belîğ kurallar içinde ele almıştır. Edebî eserin değerlendirme ölçütünü ise Arap belâgatinin yanı sıra 19.yüzyılda Batı etkisiyle oluşan Batılı retorik kuralları belirlemektedir: "Talîm-i Edebiyât, modern edebiyat kuramı ile geleneksel belâgati harmanlayan bir anlayışla yazılmıştır. Dört bölümden oluşan eserin ilk iki bölümü yenilikçi bilgiler içerirken diğer iki bölümü Klâsik Türk edebiyatından tevarüs eden söz ve anlam tekniklerini kapsar. Eserin sonunda bir de "hatime" vardır. Bir sonsöz olarak görülebilecek bu kısımda R.Ekrem, eserinin Arap belâgatinden uzak, Türkçenin imkânlarıyla yazılmış metinlerden hareketle, kendi dilimize özgü bir kuramsal çalışma yaptığını vurgular. Recâizade Mahmut Ekrem, "hatime"de yedi maddede topladığı görüşlerini ortaya koymuştur. Bunlar, Türkçeyi Arapça ve Farsçaya karşı gözetken, ön

plâna çıkarmaya çalışan bir tutumu yansıtır" (Sazyek, 2013: Özet). 1882'den itibaren basın hayatına giren Talîm-i Edebiyât, belagat tartışmalarının "belagat"ten "edebiyat"a doğru evrilmesine yol açmış, bu "değişim ve dönüşüm"le Osmanlı kültür hayatında Türkçe belagat kitaplarının yazılması sürecini de körüklemiştir. "Edebiyat"ın ilk defa bir kitabın başlığı olarak kullanıldığı (Talîm-i Edebiyât) ve terimleşmeye başladığı 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, belagat yerini edebiyata bırakacaktır. Bu değişim ve dönüşümün belagat tartışmaları içinde takip ediliyor oluşu belagatle edebiyatın sıkı ilişkisine somut bir örnek oluşturacaktır. Fakat Türkçe belagat kitaplarının yerini edebiyat kitaplarına bırakması için henüz çok erkendir" (Esra Derya Dilek, 2013: 11).

Osmanlı-Türk basınında belagat tartışmalarını başlatan eser her ne kadar Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı Belagat-i Osmanîye (1880) olsa da, Türk edebiyatında edebî esere "yeni bir estetik arayış" ile yaklaşan kişi Namık Kemal olmuştur. Namık Kemal, "Yeni Türk edebiyatının beyanname"si" olan "Lisân-ı Osmanînin Edebiyâtı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmildir" adlı makalesinde edebî eserin en temel ölçütlerini "mana ile ifadenin birbirine uygun ve aynı şekilde güzel olması, birinin diğerine tercih edilmemesi, aşırı mübalağalardan sakınma; söylenenin açık, hakikat ve tabiata uygun olması, anlamın sanat, lafız sanatlarına feda edilmemesi, edebiyatın "tabiaât-ı beşeriye"yi tahlil etmesi" diye belirler (Yetiş, 2006: 274). Buffon'dan Namık Kemal'e ve oradan Recâizade Mahmut Ekrem'e intikal eden "..beyan ise aynıyle insandır" yorumu, Talîm-i Edebiyât'la, Batılı anlamda bir edebiyat nazariyesine dönüşür. Ekrem, Talîm-i Edebiyât'ın birinci bölümünde "Mânâ yahut Fikir-Lafız yahut Üslûp" başlığı altında, bir edebî eserde bulunması gerekli "fikir ve üslûp dengesi"ni tespit eder. "Burada önce edebî eserdeki anlamın kaynağı, saklandığı yer olarak düşünülen zihin, fikir, his, hayal, hafıza ayrı ayrı ele alınır, edebî esere psikolojik bir derinlik kazandırılır. Ayrıca güzel sanatlarda yaratıcılığın göstergesi olan deha ve hünerverî, zarafet yahut nüktedanlık konularının yanında güzellik ve güzelliği anlama, ölçüleri belirleme için gerekli kabiliyet, seviye ve kıstaslar, hüsn-i tabiat, edebiyatta güzellik neden ibarettir konuları" ele alınır. Talîm-i Edebiyât'ın ikinci bölümü ise bütünüyle "style"e ayrılmıştır. Şekilden önce mana öncelenir. Ekrem, eski belagat kurallarından olan fesahati ilk defa bu eserde üslûbun genel bir özelliği olarak kabul eder. Diğer unsurlar ise "vuzuh, tâbiyet, munakkahiyet, ahenk ve muvafakat"tır (Yetiş, 2006: 274- 278). Talîm-i Edebiyât ile birlikte elinde genel bir belagat ve retorik ölçütü olan Ekrem, takrîzinde öncelikle İdes'in beğendiği yönlerini dile getirir. Bunların başında eserdeki düşünce güzelliği gelir:

"Tebrik ederim evlat! Mukaddes vatanımızı taarruz-ı eşirradan muhafaza etmek, Osmanlılığın ne kadar çok ne kadar büyük meziyyat-ı insaniye ve medeniye ile piraste bir sıfat-ı zekiye-i hamaset olduğunu cihana bir daha göstermek için gayret ve hamiyeti, fedakârlığı nezahet-etvarı bu defa da son derecelere kadar vurdurmaya muvaffak olan ve dağlar dayanamayan her bir hücumlarında bir belde, bir memleket küşat ede ede az bir zaman içinde bir kişver-i azimi yed-i teshire geçirmekle umum efrat-ı Osmanîye'yi ser-be-asuman mübahat eden mücahit, gazi âli cenap, kahraman askerlerimizin o mübarek şehitleriyle bunların vatana veditullah olarak bıraktıkları gözleri yaşlı, yürekleri yaralı yetimleri, dulları, sevgili nişanlıları hakkında o âli, o nezih, o rakik, o nazik hislere, teessürlere mâye-bahş-ı perveriş olan kalb-i latifinizi size tebrik ederim" (s. 4-6).

Ekrem burada, bu genç yazar adayının vatan duygusu, Osmanlılık fikri ve vatan savunmasında kahramanca ölen şehitler ve aileleri hakkındaki hamiyetini takdirle karşılar. Şehit ailelerinin sevinç ve hüznelerini ifadedeki kudretini beğenir. Söz ve düşünce kaynaklarının parlaklığını, yüceliğini, temizliğini ve inceliğini takdir eder. Beyan yeteneğinin kudretini över. Yapılan tasvirleri sıralayıp bunların güzel tasavvur ve tasvirler olduğunu, yazarın betimleme gücünü beğendiğini belirtir:

"Tebrik ederim evlat! Söz ü tâb-ı feyzanesi o âli, o nezih, o rakik, o nazik hislere –ki cilve-i tekdire karşı leblerindeki ibtisam-ı hazin ile kirpiklerindeki dumu' ateşini yalnız kendilerine saklamak için bir şair-i samûminin hayalinden pakize-ter nikaplar altında ihtifa-güzin olmayı tercih etmiş ferîştegan-i hakikattir. İşte bu hislere eşa-i afitap-ı Rabia mukabil olmuş jale-dar goncalar gibi renk ve buy-ı behîstisi ile ervahu mest ü hayran edecek surette inkişaf u inbisat veren kudret-i beyaniyenizi size tebrik ederim! Şairin:

"İnsanü'l-feta nisfün ve nisfün fuaduhu

Ve lem yebki illa suretü'l-lahmi ve'd-demi"¹

bediası ne belîğ ve veciz bir tarif-i fazl-ı natıkiyyet imiş!..." (s. 6-7).

Ekrem, *İdes*'teki bu tür beğenilerini ifade ettikten sonra kitap hakkındaki eleştirilerine geçer. Recâizade Mahmut Ekrem'in *İdes*'e yaptığı bu eleştirileri dört ana başlık altında toplayabiliriz.

2.1. Kitabın Yazılma Amacıyla Konusu Arasındaki Uyumsuzluk

İdes'in yazılma amacı, kitabın yayımından sağlanacak gelirin şehit ailelerine, öksüz ve yetim çocuklara yardım amaçlıdır. Ekrem, eserin yazılma amacındaki bu iyi niyeti takdir ettiğini söyler. Fakat şehit ailelerinin çoğu çiftçidir. Ayaklarının çarığı ile savaş meydanlarına koşan o şerefli şehitlerin çoğu, belki tamamı çiftçilik ve ziraatla uğraşan kesimdir. Dolayısıyla bunların adına hediye edilecek eserin konusunun, tahsil için Londra'ya giden bir Osmanlı genci ile evli bir İngiliz kadınının aşk macerası değil, çiftçilikle ve çiftçi hayatıyla ilgili olması gerekirdi. Ekrem, *İdes*'i eserin konusunun inandırıcı ve okuyucuyu ikna edici olmayışı nedeniyle hafifçe tenkit eder. Ayrıca, Osman Âdil gibi "kibarzade" gençlerin çiftçilik işlerine tamamen yabancı oluşuna dikkat çeker. Fakat Osman Âdil'in şahsında bu gençler arasında çiftçilik hayatına dair bir ilgilinin de uyandığını belirtir:

"Binanenaleyh bunların namına ihda ettiğiniz eserin mevzuu zatü'z-zevc bir İngiliz kadının tahsile gitmiş bir Osmanlı genciyle Londra'da cereyanı farz edilmiş bir münasebet-i âşikanesi musavver olacağına, çiftçilik tarz-ı hayatının sizin gibi kibar-zadelerimizin hemen umumunca henüz bi'l-küllîye meçhul bulunan şayan-ı tahassür-ı gavail ve meşâgile sezaver gıpta-i mehasin ve latif ve fezailine dair olması enseb değil miydi?" (s. 13-14).

Ekrem, burada edebî eserin doğuş sebebi olan güzel düşüncenin, yani amacın konuyla örtüşmediğini ifade eder. Sadece çiftçilik ve çiftlikten söz eden bu eserin gerçek çiftçilerini, onların iç dünyasını ve doğal hayatlarını yansıtmadığını da belirtir.

¹ Genç insan yarımıdır. Diğer yarısı kalbidir. Geriye kan ve etten başka bir şey kalmadı.

Osman Âdil, Ekrem'e göre, *İdes*'te hikâyeye konu olan insanlar ve yaşamlarını realist ve canlı bir biçimde hikâyeye yansıtamamıştır.

"Çiftliğiniz ne tarzda bir çiftliktir? İşçileriniz aylıkçılarınız ne hilkatte ne mizaçta insanlardır? Siz bunları nasıl çalıştırır ve kendiniz de ne yolda imrar-ı vakt edersiniz? Mesken ü mübeyyitiniz nasıl tanzim olunmuştur? Ne zaman yatar ne vakit kalkarsınız? Tenezzüh için seyd ü şikâr için gezip dolaştığımız dağlar, kırlar nasıl yerlerdir? Kırlarda dolaşp dolaşp da saye-perver bir ağacın altında, ruh-nevaz bir çağlayanın başında tek ve تنها oturup düşündüğünüz zamanlar ruhunuz size neler söyler?" (s. 14-15).

Ancak amaç, kitabın geliri ile şehit çocuklarına yardım etmek olduktan sonra sebebe değil neticeye bakılması da lâzımdır. Ekrem yine edebî eserin en temel unsuruna gönderme yapar ve *"Onun için demiş idim ve yine derim ki o hissiyat-ı samimiyyeye mâye-bahş-ı perveriş olan kalb-i latifinizi size tebrik ederim!"* (s. 12) yorumunda bulunur. Zira insanı insan olarak tanıtan, onu başka varlıklardan farklı kılan nesne, hassas kalp ve aydın düşüncedir.

2.2. Bazı İmla (Yazım) ve İfade Yanlışları

Ekrem, genç yazarın *İdes*'te bazı imla ve ifade yanlışlarına düştüğünü belirtir. Bazı kelime ve terkipler yanlış kullanılmıştır. Örneğin, *"kadın mizaç -tul-ı emel perverane -hamuşi-i mahsuse"* terkipleri yanlıştır. Bundan başka *"nevazişat, perişaniyet, ihanet"* kelimeleri de fahiş hatadır. Eserde kullanılan bazı yabancı kelimelerin kabul görmesi için yapılan uzak teviller, yorumlar da geçersizdir. Ekrem eserdeki bu tevil yanlışlarının düzeltilebilmesi için de görüş beyan eder. Kendimize has bir fikri, genele kabul ettirmek ve geneli muhatap kabul ettiğimiz zaman, fikrimiz ne olursa olsun onu nazik ve edebî bir şekilde dile getirmeliyiz. Böyle yaptığımızda, fikrimiz ve düşüncemizde isabet etmiş isek umum tarafından takdir görürüz. Hata etmiş olsak da görmezden gelinir. Aksi takdirde doğru sözümüz dahi kabul görmez, uyarısında bulunur.

2.3. *İdes*'in Dil ve Üslup Özellikleri

Ekrem, her şeyden önce edebî eserde "güzellik" arayan bir sanatçıdır. Sanatçı, *"Zerrâttan şümûsa kadar her güzel şey şî'rdir"* (Ekrem, 1302: 9) diyerek şiirin konu alanını genişletmiştir. Ekrem *İdes*'i de güzel tasavvur edilmiş bir hikâyeye olarak beğenir. Hikâyeye, Doğu kültürüne ait gülünç âdet ve gelenekleri katmak ona ayrı bir yarar sağlamıştır. İnsanî eğilimlere ait psikolojik tahliller ve mekân tasvirleri de dikkat çekici olmuştur. Ekrem, *İdes* yazarını bu konularda başarılı bulur. Bir edebî eserde üslûbun taklitten arınmış, kendine özgü bir üslûp olması önemlidir. Ekrem *İdes*'i *"...şai-be-i taklitten müberra ve kendinize mahsus"* (s. 30) demek suretiyle över. Bu üslup biçimini dengeli bir şekilde muhafaza etmek ve geliştirmek gereklidir. Osman Âdil'in bundan sonra yazacağı eserlerde üslup konusunda kendisini nasıl geliştirmesi gerektiği konusunda da yol gösterici olmuştur:

"Üslûbunuz görünüyor ki şai-be-i taklitten müberra ve kendinize mahsustur. Bu hususiyet-i beyanı mutlaka ve fakat maa't-tadil muhafaza etmeli. Birbiri içinde birçok cümel-i muterizenin teselsülü ile fikrat-ı beyaniyeniz bazen o kadar tıkız tahammülünden o derece ziyade mahmul ve mutavvel oluyor ve bu cümleleri birbirine rapteden rişte-i meram dolaşa

dolaşa öyle bir ukde-i na'kâdi intaç ediyor ki, bu ukdeyi hâl ile uğraşan zihnin tahfif-i piç u tabına araya serpiştirilen yüzlerce işaret-ı tenfike de kifayet edemiyor” (s. 30).

Ekrem, *İdes*'in dili üzerine de görüş beyan eder. Yazarın uzun cümleler ve zincirleme tamlamaları sıkça kullandığına değinir. İç içe giren ara cümleler (cümle-i muterize) o kadar zincirleme uzamıştır ki onları çözüp anlamaya çalışmak eserde ayrı bir düğüm oluşturur. Bu kötü alışkanlık ise, bir fikri verirken onu tüm ayrıntılarıyla bir cümlede ve bir çerçeve içinde vermek gayesinden ileri gelir. Yazarın düşüncesine göre, uzun betimleme öyküdeki olay akışının hızını yavaşlatır ve eseri sıkıcı yapar. Edebiyatçı, eserini sadece kendisi için meydana getirmez. Başkalarının da bunu okuyup mütalaa ederken sıkılması istenmiyorsa biraz fedakârlık göstermeli ve bu konuda keyfi davranmamalıdır.

Ekrem, burada kendinden de birçok örnek vererek öz eleştiri yapar. Kendisinin de çok uzun cümleler kullandığını belirtir. Hatta bu tür uzun cümleleri kullanmamak gerektiğini söylediği bir yazısında bile uzun cümleler kurmaktan kendini alamadığını ifade eder. Bugün artık bu tarz üslup sevilmmez ve beğenilmez olmuştur. Bu yüzden bu tarz cümleleri düzeltmek gerekir. Ekrem, olay anlatımında mümkün olduğu kadar kısa cümleler kullanmanın önemini vurgular. Bunu başarabilmek için üşenmeden, bıkmadan, eseri gerekirse, birkaç kez tekrar yazmanın şart olduğunu belirtir. Her defasında cümlelere çeki düzen vermekle üslûp hatalarının tedricen giderileceğinden emin olduğunu ifade eder. Üstada göre, fikirde oluşan birçok ayrıntıyı kâğıda döktüğünüzde ara cümlelerden oluşan uzun cümleler meydana gelir. Bu durumda önemi ikinci ve üçüncü derecede olan cümleler atılır. Böylece cümle sadeleştirilmiş olur. Bu kolay bir iş değildir. Ancak önemli olan çabuk ve kolay yazmak değil, iyi ve açık yazmaktır. Ekrem, burada bir bakıma, 1880'li yıllardaki Türk nesrinin esas unsurunun anlam açıklığına doğru gittiğini ve artık eski nesir anlayışının sevilmemesi gerektiğini de belirtmiş olur.

“Fakat bugün artık beğenilmez sevilmemesi olan bir üslup inşaada ale'l-ıtlak devamınızı nasihat etmek hayırhahlığa menafi olacağından, tadilini ihtara cesaret ettim... Bazen olur ki başlı başına birer cümle teşkil etmiş efkâr-ı lahikayı sizce ehemmiyetine binaen atmak istemezseniz. Hâlbuki onların vücudu ifadeyi fena bir çapraşıklığa fikri fena bir ta'kî ve iğlaka düşürmüştür. O halde böyle cümleleri birer terkibe tahvil ile cümlelikten çıkarıp diğer cümlelere kalp edivermek ve bu suretle onların sıkletinden fıkra-i inşaiyeyi kurtarmak mümkündür” (s. 45, 47).

Üsluba dair diğer bir mesele de fesahat ve belagat konusudur. Ekrem'e göre bir edebî eserde fesahat ve belagatin hakkı verilmelidir. Recâizade Mahmut Ekrem, fesahat ve belagat arasındaki ilişkiyi 1882'de yayımladığı kuramsal eseri *Talim-i Edebiyat*'ın "Hatime"de de ortaya koymuştur. Ekrem bu "hatime"de, halk dili ile edebî dil arasındaki bağı, cevabını yine kendisinin verdiği bir soru sorarak ortaya koyar. "Buna göre, bir dilde ilkin kuralların mı konup düzenlendiği ve ardından halkın bunlara uyararak konuştuğu, ediplerin de keza eser verdiği; ya da önce halkın mı bir dili konuşarak hayata geçirdiği, ediplerin de aynı dille eser verdiği ve kuralların da söz konusu uygulamadan çıkartıldığı meselesi bir soru şeklinde ortaya atılmaktadır. Recâizade Mahmut Ekrem'in nezdinde halkın günlük diliyle edebiyatın seçili dilinin

bu şekilde birleşmesi iki net sonuç ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, halkın konuşma usulü, dilin -'gramer' denilen- genel kurallarını; ediplerin yazma tarzı da edebiyatın -'belâgat' denilen- kurallar bütününe oluşturur. Bu sonuçlar, birbirinden farklı/uzak gibi görünmekle birlikte çıkış noktası bakımından birbiriyle ilintilidir; çünkü ikisi de bir milletin ürünüdür. Bu bağlamda, Osmanlıca da -Osmanlı Türklerine ait- bir dildir ve grameri ile belâgati de aynı kaynaktan, Osmanlı Türklüğünden beslenmek durumundadır. Recâizade Mahmut Ekrem'in bu düşünceleri, aslında Arap dili ve edebiyatı kökenli klâsik belâgat anlayışına eleştirel bir bakışın ürünüdür. (...) Dolayısıyla, ona göre, "hatime"nin başındaki sorunun doğru karşılığı, dilin, önce halk tarafından günlük iletişim bağlamında oluşturması, ardından da ediplerin bu dili işleyip eser vermesi ve estetik kuralları, millî dil zeminindeki bu eserlerden çıkartmaları gerektiğidir. Ama bu tekâmül, Osmanlı Türkçesinin bünyesinde gerçekleşmemiştir. Recâizade Mahmut Ekrem'e göre, Osmanlıcanın gramatikal ve estetik bağlamdaki kurallarını kendi içinde oluşturup yerleştirmeyi başarması, ancak söz konusu tekâmülün gerçekleşmesi durumunda mümkün olabilecektir ki, hâlihazırda dilimizde bundan eser bile yoktur" (Sazyek, 2013: 2229).

Ekrem İdes'e Takrîz'de de fesahat ve belagat konusuna değinir. Fesahat ve belagatin ne derece önemli olduğu, bir sözün fasih olması, bir kelamın beliğ olması için neler gerektiği, bunların yazıya katkıları ve yazıdaki önemi üzerinde durur. Recâizade Mahmut Ekrem, fesahat ve belagat hakkında geniş açıklama vermek istemediğini, yazarın kendisi isterse bu konuda daha ayrıntılı bilgi alabileceğini belirtir. Yanlışlık ve anlatım bozukluğu olmayan eserin fesahatinin başarılı olduğundan emin olduğunu vurgular. Yazarın mecaz peşinden giderek yanlış ifade kullanmasının doğru olmadığı görüşündedir. İfadelerde tuhaflığa kaçmanın önemsizliğinden bahseder. Özellikle rabitasız, birbiriyle ilgisi bulunmayan betimlemelerden uzak durulması gerektiği fikrindedir. Belagat meselesinde ise en yararlı, en etkileyici ve en takdir edilen kelimelerin tercih edilmesini tavsiye etmiştir:

"Evet! Bir eser-i edebiyede fesahatin hakkı o zaman verilmiş olur ki müfredat ve terkibatça (51) galatat ve sakatat bulunmaz. Mecaza masruf olamayarak kullanılan lügatin maksut olan meaniye delaletleri tam ve sarîh olur. [Mutabakatü'l-elfaz şerîta-i mühimmesi işte bununla hâsıdır.] Zevait ve haşviyat görülmez. Lafızlar, terkipler, ibareler tenafürden salim ve ahenktar bulunur. Şive-i lisan mür'a tutulur. Elfaz-ı garibe istimaline cevaz verilmez. İbaretin tetavülü, cümlelerin teselsülü ta'kît-i lâfzîye meydan verecek dereceyi bulmaz. Cümleler fıkralar, hatta lafızlar, terkipler arasında tenasüp ve muvazat gözetilir. Hele rabitasızlık ayb-ı fahişi hiç görülmez... Belagata gelince: Bunun hakkı da o suretle ifa edilmiş olur ki her bir meram ve maksadı ve bi'l-husus seza-var itina-i efkârı tebliğ ve tercümeye vasıta olan kelamın yalnız müfit değil, yalnız müstahsen de değil mevzuunun ehemmiyetle mütenasip olarak hem müfit ve müstahsen, hem de müessir olması için lütuflarına iftikar olunan vücuh-ı tahsin ve tenviin intihap ve tatbikinde mukteza-yı hâle o eofakiyet bulunur. Bir sözün müfit ve müstahsen ve müessir olması demek onun dil-pezirliği, dil-nevazlığı, dil-şikârlığı dil-aşupluğu demektir" (s. 51-52).

Ekrem, fesahati belagattan önde tutar. Kitaplardaki "belagat" kavramının tarifini yeterli bulmaz. Edebiyatta "icaz", yani kısa anlatmak yerine "itnab"ın gereğinden fazla tafsilat vermek, sözü yersiz yere uzatmanın yaygın olduğundan

şikâyet eder. Söz açık ve belirgin olmalıdır. Edebiyatta fasih olmasa da, belagatle yazılmış eserlere rastlamak mümkündür fakat böyle eserlerin edebiyat incileri arasına yükselmesi mümkün olmaz. Recâizade Mahmut Ekrem daha önce fesahat hakkında *Takdir-i Elhan* ve *Pejmurde* adlı eserlerinde dile getirmiş olduğu görüşlerini “belagatsiz fesahat cari olsa da fesahatsiz belagat gidemez” (s. 58) şeklinde *İdes’e Takrîz’de* tekrar dile getirir:

“Görülüyor ki veya daha aşağıda doğru söylenecek sözler söylendiğinde sonra görülecek ki, kelimada belagat ehem ise de fesahat ondan mukaddemdir. Söz beliğ olmadan evvel fasih olmalı. Fakat her bir kelam-i fesih liyakatince mazhar-ı lütf-i kabul olmak içinde haiz-i nisab-ı belagat bulunmalıdır. Evet! Bir söz fasih olduğu halde beliğ olmayabilir. Buna asar-ı üdeba içinde binlerce misal bulabiliriz. Acaba fasih olmadığı halde beliğ olan sözler de var mıdır? Hiç şüphe yok ki vardır. Fakat bu yoldaki misalleri asar-ı üdebada aramak caiz olamaz” (s. 55-56).

2.4. Osmanlı Türkçesinin Yeni İmla (Yazım) Meselesi

Osmanlı Türkçesinde ortak imla sorunu, Osmanlı Türkçesinin ıslahı ve alfabe sorunu gibi konular Tanzimat'tan sonra Osmanlı kültür hayatında tartışılmaya başlanmıştır. Aydınların ortak görüşü, Osmanlı Türkçesinin “uygar bir dil” olabilmek adına içine düştüğü “yetmezlik”i aşması gerektiğidir. Osmanlı Türkçesinin, imlası, alfabeti, sözlüğü, grameri ve terimleri gibi çok önemli sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. “Bütün aydınlar aralarındaki düşünce ayrılığı ne olursa olsun, bu noktada birleşmişlerdir” (Levend, 1972: 149). Başta Encümen-i Dâniş yazarları olmak üzere Münif Paşa (Cemiyet-i İlmiye-i Osmanîye), Yenişehirli Avni Bey, Şinasi, Namık Kemal,, Ali Suavi, Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sâmî, Macid Paşa, Ali Sedat Bey ve Elhac İbrahim Efendi gibi Tanzimat Döneminin önde gelen isimlerinin imlâ konusunda çeşitli çözüm önerileri getirdiği görülmektedir (Ertem, 1991: 97-134). Bu dönemde imla sorunu “bilimsel bir konu” olarak ele alınmaktan çok, “imlanın bozukluğu” ve “yazının belirli ve esaslı bir kurala bağlanması gerektiği” şeklinde belirlenmiştir. Bu yıllarda Osmanlı Türkçesinin imlası yani yazım kuralları tam bir kargaşa içindedir. Bu dönem aydınlarının ise “İmlayı düzeltmek için belirli bir çare gösteren ve tedbir salık verenler” ile Osmanlı Türkçesinin imlasının düzeltilmesinin imkânsız olduğu ve en kısa yoldan “yeni bir harf sisteminin kabulünü isteyenler” olmak üzere iki grupta toplandığını görmekteyiz (Levend, 1972: 149).

Ekrem’in de, bu eski-yeni imla tartışmalarına *İdes’e Takrîz’de* katılmış olduğu görülmektedir. Girişte de belirttiğimiz gibi Ekrem de Osmanlı Türkçesinin imlâsı, söz varlığı ve ıslahı konusunda görüşlerini ilk defa *İdes’e* yazdığı *takrîz’de* dile getirmiştir. Ekrem, imla konusuna, *İdes’te* genç edip Osman Âdil’e “*Türkçe yeni imlalar hususunda size diyecek sözüm olsa bile yazmağa yüzüm yok*” (s. 66) diyerek konuya girer. Ekrem bu takdim yazısında, eski imlanın terk edildiğini fakat yeni imlanın da bir şeye benzetilemediği eleştirisini yapar. Osman Âdil’e yeni imla kılavuzunun hazırlanmasına çok ihtiyaç olduğunu, fakat bunu “Siz yapın” demeye yüzü olmadığını söyler. Ekrem’in düşüncesine göre yazarlar ve şairler ayrı aralıkta kendi üslupları ile ve sonuç olarak Türk dilinin gramerine bazı müşküller getirmişlerdir. Özellikle gazete ve dergi sayfalarında yayımlanan makalelerde her kişi kendi düşüncesine göre hareket

ettiğinden ve bu kontrol altına alınamadığından dolayı Türkçenin imlası bir çıkmazdadır:

“Evet! Neşriyat ile uğraşanlar içinde yüzde doksanımız imlayı bütün bütün şaşırdık. Eskişini bıraktık, yenisini de bir şeye benzetemedik. Tarz-ı imla-yı Türkîmiz bütün bütün karıştı” (s. 66-67) ifadesini kullanır. Bu karışıklıkta, yazarın kendisinin de payının olmasından üzüntü duyduğunu, zamanında caiz görüp cesaretlendirdiği kullanımdan dolayı şimdilerde pişmanlık yaşadığını söyler:

“Bu karışıklığa doğrudan doğruya değilse de dolayısıyla ile benim de dahlim olmuş olabileceğini düşündükçe hakikatten müteallim olmamak elimden gelmiyor. Hâlbuki bizim vaktiyle tecviz ve tecasür ettiğimiz tağyir-i imla tağyir-i yesir derecesinde bir şey idi ki...” (s. 67).

Ancak şimdilerde -1880'lerde- neredeyse her gün yeni bir garip imla ortaya çıkmaktadır. Böyle yapanların amacı, güya, Türkçe kelimeleri karışıklıktan kurtarmaktır. Ne var ki dilimizdeki birçok Arapça ve Farsça kelimeyi doğru okumamıza rağmen ve doğru okumakla kendimizi mükellef saymamıza rağmen neden Türkçe kelimeleri doğru okuyamayalım? Örneğin hava olaylarından bahseden bir makaledeki Arapça جو (cev) kelimesi doğru okunabildiği gibi Türkçe olan اوت kelimesi de yerine göre “evet” veya “ot” şeklinde neden doğru okunmasın? Ekrem اوت "evet"i "وه ت" şeklinde yazmanın çok yanlış olduğunu vurgular. Ekrem, buradaki amacının eski imlanın mükemmelliğini savunmak ya da mükemmel olmadığı halde eski haliyle devam etmesini sağlamak olmadığını; ancak imlayı ıslah etmenin de öyle rastgele yeni bir tarz imla çıkarmakla mümkün olamayacağı görüşündedir.

Recâizade Mahmut Ekrem *İdes'e Takrîz'de*, imlada yeniliğe ve değişikliğe olumlu baktığını, ancak özellikle Türkçe kelimelerin yazımında ortaya çıkan karışıklığın da giderilmesi gerektiğini belirtir. Ancak onun bu konuda geçmişte yaptığı önerileri, “kangı” yerine “hangi”, “yohsa” yerine “yoksa”, ya da “gelür, bilür, alur” gibi “vav” ile yazılan kelimeleri “gelir, bilir, alır” şeklinde “ya” ile yazmayı öneren küçük değişikliklerden ibarettir. Bunun sebebi ise, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, Türkçenin yazıldığı gibi okunan bir dil olduğunu alışkanlık haline getirenleri bu kötü alışkanlıklarından vaz geçirmek içindir. Şayet bugün “hangi, yoksa kendisi, gelir” gibi Türkçe kelimeler, yazıldığı gibi “kangı, yohsa, kendüsi, gelür” şeklinde telaffuz edilmeye kalkılırsa Türkçenin bugünkü nezaket ve ahengine ters düşeceği bilinmektedir. Şimdilerde ise imla değişikliği meselesi daha başka ve büyük bir noktaya gelmiştir. Yeni yapılan yayınlarda, her gün, garip bir imla şekli karşımıza çıkmaktadır. Kısacası گور , بيلور , آلور gibi kelimelerin yazılışından dolayı (gelür, bilür, alur) tarzında yanlış okunuşun önüne geçmek için گلير , بيلير , آلير (gelir bilir alır) şeklinde yazılmasını önerir.

Recâizade Mahmut Ekrem, *İdes'in* son kısmında bulunan ve ünlü Fransız şair Lamartine'den alınan iki mısralık şiirin hikâyeye konulmasının konuya uygun düşmediğini belirtir. Çünkü bu şiirin konusu, yakalandığı verem hastalığı yüzünden gençliğini yaşayamamış bir zavallının erken solan ömrüdür. Böyle bir şiirin *İdes'e* karşı söylenmesi bir nezaketsizlik olacaktır:

"Hikâyenizde (Lamartin)'in iki mısradan ibaret bir şiirini dercetmişsiniz. Hâlbuki şiirin fikir ve hissi –devre-i şebabını geçirdiğinden veyahut genç yaşında verem gibi zalim bir hastalığa tutulduğundan dolayı nevbahar-ı hüsnü taraçkerde-yi hazan bir zavallı için yazılmış olduğunu gösteriyor. Eğer benim bu tahminim doğru ise o halde bu şiirin âşık-ı huluskârı tarafından (İdes)e karşı irat olunması nezaketsizliği meşer olmaz mı? Başka söyleyeceğim kalmadı" (s. 74-75).

3. Sonuç

Takrîz, edebiyat ustalarının başkalarının kitaplarına yazdığı takdim/sunuş/tanıtım yazısıdır. Genel anlamda edebi tenkit/eleştirinin kapsamına girse de, klasik Türk edebiyatında daha çok *övme/methetme* amacıyla eserin başına konulan *takdim/sunuş* yazılarıdır. Takrîzler çoğunlukla kitapların başına ve içindekilerden önce konulmasına rağmen, bazen de eserin sonunda yer alabilir. Mensur ya da manzum olabilmektedir. Batı'da takrîz yazma/yazdırma geleneği, Şark'tan farklı olarak genel tenkit/eleştiri kuralları içinde değerlendirilir ve edebî eserin bilimsel değerini ortaya çıkarma amaçlıdır. Takrîzin Batı etkisinde oluşan modern Türk edebiyatında ve özellikle 1880'den sonra farklı bir hüviyete büründüğü görülür. Modernleşme dönemi Türk edebiyatının "kuramcısı" ve "uygulayıcısı" olan Recâizade Mahmut Ekrem, "üstad" sıfatıyla en fazla takrîz yazan sanatçılardandır. Hatta bu takrîzlerini Takrizât (H.1314/ M.1896) adlı bir eserde toplamıştır. Takrizât'ta yer alan takrîzlerden biri de, Selanikli genç bir yazar olan Osman Âdil'in isteği üzerine, bir hikâye kitabı olan *İdes*'e yazılmış olan takrîzdir. *İdes*'e takrîz, çeşitli açılardan önemli bir takrîzdir. Recâizade Mahmut Ekrem, *İdes*'i bir edebî eser olarak ve takrîz kuralları içinde değerlendirmiş ve *İdes*'e Takrîz'i de mektup şeklinde kaleme almıştır. Talim-i Edebiyât yazarı, Osman Âdil'in kendisine gönderdiği eseri belîğ kurallar içinde değerlendirmiştir. Edebî eserin değerlendirme ölçütünü ise Arap belagatinin yanı sıra 19.yüzyılda Batı etkisiyle oluşan Batılı retorik kuralları belirlemektedir. Ekrem, *İdes*'te gördüğü bazı noktaları genç yazarın dikkatine sunar. Bunlar ise genç yazarların neyi nasıl yazacağı konusundaki sıkıntıları, kitabın yazılma amacıyla konusu arasındaki uyumsuzluk, bazı imla ve ifade yanlışları, "fesahat" ve "belagat" konusundaki bilgi eksikliği ve gramer hatalarına düşülmesi gibi konulardır. Ayrıca Recâizade Mahmut Ekrem, Osmanlı Türkçesinin 1880 sonrası iyice karmaşık hâle gelen yeni imlası ve imla (yazım) sorununu da ilk defa bu takrîzde dile getirir.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Develi, H., (2008). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu*, Kesit Yay., İstanbul.
- Ertem, R. (1991). *Elifbe'den Alfabe'ye*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Esra, D. D. (2013). 19. Yüzyıl Osmanlı Basınındaki Belagat Tartışmaları Işığında Edebiyatın Dönüşümü, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Karataş, T. (2000). *Takrîz Edebiyatı*, Hece Yayınları, Ankara.
- Parlatır, İ. (1995). *Recâî-zade Mahmut Ekrem*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.

----- (2010), *Osmanlı Türkçesi Metinleri*, Ekin Yay., Bursa.

----- (2017), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara.

Recaî-zade M. Ekrem (1302), *Takdir-i Elhân*, Mahmûd Bey Matbaası, Dersââdet.

----- (1314/1896), *Takrîzât*, Âlem Matbaası, İstanbul.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts, 20.01.2019.

Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_yazimkilavuzu&view=yazimkilavuzu, 15.02.2019.

Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (2010), "Takrîz", C.39, Ankara.

Sazyek, H. (2013). Talîm-i Edebiyât'ın "Hatime"si Üzerine, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1, p.2227-2239, Ankara-Tur.

Yetiş, K. (2006). Belagatten Retoriğe Teori Arayışları, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara.

Tatil Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörler: Kocaeli'ndeki Çağrı Merkezi Operatörleri Üzerine Bir Araştırma

Aygül Özyıldırım

Karabük Üniversitesi

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

orcid.org/0000-0002-0062-7378

Cenk Murat Koçoğlu*

Karabük Üniversitesi

Safranbolu Turizm Fakültesi

orcid.org/0000-0002-9888-6051

Öz

Günümüzde önemli bir hale gelen tatil olgusu insanların sosyal ve fiziksel ihtiyaçlarının yanı sıra psikolojik ihtiyaçlarının da bir sonucu olarak artış göstermiştir. İnsanlar, bu ihtiyaçlarına cevap verebilecek tatil türleri konusunda satın alma kararı vermektedirler. Ancak insanların tatille ilgili bu davranışlarına yön veren veya davranışlarına neden olan birçok faktör vardır. Dolayısıyla bu çalışmada, tatil hareketlerine katılma düzeylerinin yüksek olma olasılığı göz önüne alınarak Kocaeli ilinde faaliyet gösteren çağrı merkezinde çalışan 401 kişi üzerinde, tatil satın alma kararlarını etkileyen faktörler ve bu faktörlerin tatile ilişkin özellikler açısından farklı değerlendirilip değerlendirilmediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, katılımcıların tatil kararını etkileyen faktörlerin; itme, çekme faktörleri ile tatil deneyimi olduğu ve bu faktörlerin tatile ilişkin bazı özellikler açısından farklı değerlendirildikleri ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tatil, Tatil Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörler, Tatile İlişkin Özellikler.

Factors Affecting Travel Purchasing Decisions: A Research on Call-Center Operators

Abstract

Travels, which has become important today, has increased as a result of the psychological needs as well as the social and physical needs of people. People decide to purchase holidays that can meet their needs. However, there are a number of factors that lead to behaviors of people about travel. Therefore, in this study, considering the high level of participation in holidays, it was aimed to determine the factors affecting the holiday purchasing decisions and whether these factors are evaluated differently in terms of holiday characteristics on 401 participants working in call center in the province of Kocaeli. According to the results, the factors affecting the holiday decision of the participants are push, and pull factors and also holiday experiences and these factors are evaluated differently in terms of some characteristics related to the vacation.

Keywords: Vacation, Factors affecting the travel purchasing decisions, Features of vacation.

1. Giriş

Bireyler, geçici süreliğine başka ülkelere veya bölgelere dinlenme, gezip görme, eğlenme, öğrenme gibi fiziksel, psikolojik ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi yaşadıkları yerlerden ayrılırlar. Günümüzde, turizm için büyük bir öneme sahip olan serbest zaman, teknolojinin de geldiği nokta itibarıyla önemli düzeyde artış göstermiştir.

İnsanlar turistik faaliyetler, siyaset, ekonomi, eğitim, gibi birçok faktörden dolayı tatile yönelmekte ve günlük yaşamın stresli ortamından uzaklaşmak

istemektedirler. Bu süreçte turizm işletmeleri, kendi ürettikleri hizmetleri alabilecek kişileri ikna etmek yerine, onların istedikleri hizmetleri üretmek zorunda olduklarını anlayarak (Alabay, 2010: 216), tüketici satın alma davranışlarını irdelemek amacıyla stratejiler geliştirmeye başlamışlardır (Deniz ve Yozgat, 2013: 620). Dolayısıyla turistlerin istek ve ihtiyaçlarını iyi bir biçimde gözlemleyerek, turistlerin gözünde değer kazanabilen turizm işletmelerinin güçlü rekabet ortamında tutunabildiği bir dönem yaşanmaktadır. Bu döneme ayak uydurabilmek için turizm işletmelerinin, turistlerin zevk ve alışkanlıklarını öğrenerek, turistlerin davranışlarını bilmeleri zorunlu hale gelmiştir (Çatı vd., 2010: 430).

Turistin satın alma davranışı, sürekli değişim gösteren kişinin ürün ve hizmetleri seçme, satın alma, tüketme kararları ile ilgili etkinlikleri içeren dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Butler ve Peppard, 1998). Turistlerin satın alma davranışları içerisinde önemli bir yer tutan, tatil satın alma kararı, hem içsel hem dışsal faktörler olmak üzere, birçok unsurdan etkilenmekte ve karmaşık bir hal almaktadır. Dolayısıyla turistlerin tatillerine ilişkin süreçte, tatil satın alma kararlarını nasıl ve neden verdiklerini öğrenmek, bu karmaşık süreci, biraz olsun hafifletmekte ve turizm işletmeleri için önemli bir yol gösterici olmaktadır.

Crompton (1979) tatil satın alma kararını etkileyen psikolojik faktörleri sosyo-psikolojik dürtüler ve kültürel dürtüler olmak üzere iki başlık altında kategorize etmiştir. Sosyo-psikolojik (itme) dürtüleri; kaçış, kendini keşfetme, rahatlama, prestij, gerileme, sosyal etkileşim ve akrabalık olmak üzere yedi alt başlığa ve kültürel (çekme) dürtüleri; eğitim ve yenilik olmak üzere iki alt başlığa ayırmıştır (Hsu ve Huang, 2008: 18). Turist davranışlarını açıklamada en fazla yararlanılan psikolojik model ise Dann'ın (1977) itme-çekme seyahat motivasyon modelidir (İtme ve çekme faktörleri turistlerin tatil satın alma karar süreçlerinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu faktörler tatile çıkmak için istek uyandırdığından ve motive ettiği için dolay motive edici faktörler olarak tanımlanmaktadır (Kim vd. 2003: 172; Park vd., 2008: 162; Snepenger vd., 2006: 141; Ambrož ve Ovsenik, 2011: 72).

Günümüzde tatile en çok ihtiyacı olan gruplardan biri de, iş hayatında içerisinde olanlardır. İş hayatının oluşturmuş olduğu stres ortamından kurtulmak isteyen birçok çalışan, tatile çıkma isteği duymaktadır. Bununla birlikte bazı sektörlerde çalışan bireylerin, tatile çıkma istekleri diğerlerinden daha fazla olabilmektedir. Özellikle fiziksel ve mental bir yorgunluk içerisinde olan bankacılık sektöründe çalışanlar için, tatil ihtiyacını karşılamak oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında bankacılık sektöründe önemli bir görevi yerine getiren çağrı merkezi operatörleri, tatil ihtiyacı fazlasıyla olan kesimdir. Ayrıca bu alan önemli bir niş pazar konumundadır. Bu kapsamda araştırmanın amacı çağrı merkezi operatörlerinin tatil satın alma kararlarını etkileyen faktörleri belirlemek ve belirlenen bu faktörlerin tatile ilişkin özellikler açısından farklı değerlendirilip değerlendirilmediğini tespit etmektir.

2. Tatil Kavramı

Tatil, insanların iyi vakit geçirmek üzere yapmış oldukları arkadaş, akraba ve turistik nitelikteki yerlere yapmış oldukları geçici ziyaretler olarak ifade edilmektedir

(Sezgin ve Ünüvar, 2009: 395; Çavuşoğlu, 2012: 123). Diğer bir tanıma göre tatil, insanların sosyal etkileşimlerini, kişisel gelişimlerini ve bireysel kimliklerinin oluşmasına zemin hazırlayan ve kişilerin normal yaşamlarına çeşitli katkıları olan faaliyetler bütünü biçiminde tanımlanabilir (Türker vd., 2016: 3; Sarı, 2017: 57).

Sanayi devriminden sonra doğal üretim ve tüketimin yerini fabrikasyon üretimin ve tüketimin alması ile birlikte değişen çalışma ve yaşam koşulları bireylerin fiziksel ve düşünsel anlamda yorulmalarına neden olmuştur (Ünal ve Demirel, 2011: 135). Tatil, hem iş yaşamında hem de sosyal anlamda yaşanan bu gelişmeler nedeniyle bireylerin rahatlamak ve gevşemek gibi motive edici ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Özer ve Çavuşoğlu, 2014: 193). Nitekim hayat standartlarında meydana gelen olumlu gelişmeler, küresel dünyanın getirmiş olduğu seyahat özgürlüğü, tatil satın alan kişi yanında hızlı bir artışa neden olmuştur (Yıldız, 2011: 57).

Turistlerin tatil satın almasında rol oynayan sebepler çok çeşitlilik göstermektedir. İnsanlar boş zamanlarını spor türleriyle, güneş banyosuyla, sohbetle, tura çıkmakla, kitap okumakla, şarkı söylemekle veya çevreyi hoşça vakit geçirmek için değerlendirmek istemektedirler (Sezgin ve Ünüvar, 2009: 395). Diğer taraftan insanlar değişik kültürleri tanımakla birlikte o kültüre ait tarihi eserlerini ve doğal güzelliklerini görme, eğlenme, dinlenme gibi sebeplerden dolayı tatil satın almaktadırlar. Bu açıdan tatilin hem psikolojik hem de fiziksel anlamda rahatlık sağladığı, birlik ve beraberliği arttırdığı ve kişisel gelişime katkıda bulunduğu düşünüldüğünde, bireyin yaşamında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir (Nasibov vd., 2017: 70).

Günümüzde tatil popüler bir sosyal olgu haline gelmiş olmasına rağmen insanların seyahat faaliyetini gerçekleştirebilmelerine engel olan bazı nedenler olduğu da söylenebilir (Serçek ve Serçek, 2016: 434). Turistlerin seyahat veya tatil tercihleri göz önüne alındığında, gidilecek tatil yerinin imajı büyük ölçüde önem kazanmaktadır (Akkılıç vd., 2013: 710). Tatil satın almada etkili olan etkenlerin başında, insanların tatil yeri ile ilgili güvenlik kaygısı gelmektedir (Serçek ve Serçek, 2016: 434). Turistlerin tatil seçimini etkileyen bir diğer etken, turistlerin ürün ve hizmetlerin çeşitli olmasını istemesidir (Rızaoğlu vd., 2013: 676). Çünkü günümüzün turist profili önemli ölçüde doğal doğal ortamın zarar görmediği ve sürekli korunduğu alanlara yönelmekte, tatillerini, hobilerini ve ilgi alanlarını geliştirerek, tatmin olabilecekleri yöreleri tercih etmeye çalışmakta, buldukları ortama yabancı kalmayıp çevre ile bütünleşmekte, insanları ve kültürleri tanımaya gayret etmektedirler (Orhan ve Karahan, 2010: 27-28).

Zaman içerisinde teknoloji ve bilimde yaşanan değişimler ekonomik, kültürel ve sosyal hayattaki değişiklikleri tetiklemiş ve bu değişimle birlikte oluşan insanların ihtiyaç, istek ve alışkanlıklarında da farklılıklar yaşanmaya başlamıştır (Yıldız vd., 2015: 392). Bu değişimle birlikte insanların dinlenme ve tatil anlayışları da zaman içerisinde sürekli değişim göstermiştir (Aymankuy vd., 2013: 817). Bu süreçte tatilin, kavramsal ve faaliyet açısından sürekli bir biçimde gelişen ve değişen bir özellik taşıması (Yılmaz ve Surat, 2015: 164), gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin dikkatini çekmiştir (Üstün vd., 2017: 84). Tüketici beklentilerinin hızla değiştiği

günümüzde, daha fazla turist çekebilmek ve turizm payından daha fazla kâr elde etmek isteyen destinasyonlar, turizm faaliyetlerini çeşitlendirerek turistik çekim merkezleri oluşturmaya başlamışlardır (Seçilmiş ve Sarı, 2013: 343). Dolayısıyla dünyadaki yeni turizm eğilimlerine ve değişen tüketici talebine bağlı olarak tatil çeşitliliği de artmıştır.

3. Satın Alma Davranışı

Tüketici davranışları, tüketici ihtiyaçları doğrultusunda pazarlama faaliyetlerinin yapılmasına, satış ve pazarlama faaliyetlerine göre tüketici kararlarına yönelik sonuçların analiz edilebilmesi, müşteri beklentileri doğrultusunda ürünün yaşam ömrü boyunca yapılacak faaliyetlerin şekillendirilmesi gibi birçok önemli bilgiler sunan bir konudur (Çağlıyan vd., 2016: 44). Turist olarak bir tüketicinin ne, ne zaman, nasıl ve kimden mal ve hizmetleri satın alınacağına karar veren süreç “tüketici davranışı” olarak kabul edilmektedir (Bozkurt, 2006: 93). Turistin satın alma davranışı, sürekli değişim gösteren kişinin ürün ve hizmetleri seçme, satın alma, tüketme kararları ile ilgili etkinlikleri içeren dinamik bir süreçtir (Butler ve Peppard, 1998: 603; Demir ve Kozak, 2011: 19).

Diğer yandan turistlerin satın alma davranışı karışık bir yapı sergilemekte ayrıca ölçülebilen ve ölçülemeyen çok sayıda değişkenden etkilenmektedir (Akpınar ve Yurdakul, 2008: 2). Tatil seçimi turistler için tatili satın almanın ötesinde farklı anlamlar taşıyabilmektedir (Deniz ve Yozgat, 2013: 620). Araştırmacılar, birçok bireysel ve çevresel değişkenin yanı sıra ekonomik kaynakların, sosyolojik ve psikolojik faktörlerin de tatil seçimi üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedirler (Çolakoğlu vd., 2013: 158; Güçer vd., 2013: 859). Özellikle psikolojik faktörler, turistlerin tüketim davranışlarını ortaya çıkaran, onların ihtiyaçları dâhilinde harekete geçiren güçler olarak tanımlanmaktadır (Mucuk, 2009: 74). Turistlerin tatilleri değerlendirmelerini etkileyebilen bu faktörler, turistleri tatil yapacakları yere getirmektedir (Ahmed vd., 2017: 47).

Turistin davranışlarını etkileyen psikolojik faktörlerle ilgili yapılan çalışmalarda (Vigolo vd., 2018: 20), turistlerin bir tatili satın alması için iki temel güdünün varlığından söz edilmektedir (Vigolo vd., 2018: 20). Birinci güdü, turistin belli bir tatil indirimi veya teklifinden elde ettiği maksimum fayda olarak tanımlanırken, ikinci güdü ise, bir turistin belli bir turistik ürüne veya hizmete göre duygusal yakınlığı ya da bağlılığı olarak ifade edilir (Çatı ve Koçoğlu, 2008: 169). Crompton (1979) tatil yeri seçimini etkileyen psikolojik faktörleri sosyo-psikolojik dürtüler ve kültürel dürtüler olmak üzere iki başlık altında kategorize etmiştir. Sosyo-psikolojik (itme) dürtüleri; kaçış, kendini keşfetme, rahatlama, prestij, gerileme, sosyal etkileşim ve akrabalık olmak üzere yedi alt başlığa ve kültürel (çekme) dürtüleri; eğitim ve yenilik olmak üzere iki alt başlığa ayırmıştır (Hsu ve Huang, 2008: 18). Turist davranışlarını açıklamada en fazla yararlanılan psikolojik model ise Dann'ın (1977) itme-çekme seyahat motivasyon modelidir (Güçlü, 2017: 64). İtme ve çekme faktörleri turistlerin tatil satın alma karar süreçlerinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu faktörler tatile çıkmak için istek uyandırdığından ve motive ettiği için motive edici faktörler

olarak tanımlanmaktadır (Kim vd. 2003: 172; Ambrož ve Ovsenik, 2011: 72; Park vd., 2008: 162; Snepenger vd., 2006: 141).

İtme faktörleri; bireylerin içsel durumlarından veya ihtiyaçlarıyla alakalı olarak seyahat etmesini tetikleyen etkenleri ifade etmektedir (Yoon ve Uysal 2005: 50). Bu çerçevede tatil yerini tercih eden kişilerden bazıları kültürel, dini ve tarihi miras nedeniyle (Apleni vd., 2017: 6), bazıları ise insanların yaptıkları özgün eserleri görmek ve yeni insanlarla tanışmak amacıyla ziyaretlerini gerçekleştirebilmektedir (Giritlioğlu vd., 2017: 1409; Ojo ve Busayo, 2017: 42; Kozak, 2012: 26; Aslan vd., 2014: 4). Bunların yanı sıra itme faktörleri kapsamında değerlendirilen bireysel yatkınlık, dinlenme, rahatlama, sağlıklı olma, prestij vb. nedenler tatil tercihinin etkileyebilmektedirler (Jönsson ve Devonish, 2008: 400). *Çekme faktörleri*; tatil yeri ile ilgili olup bireyleri seyahate zorlayan nedenlerdir (Yoon ve Uysal, 2005: 51). Turizm endüstrisinin yapısı gereği tatil yeri ile ilgili bu faktörler soyuttur ve stoklanamama özelliğine sahiptirler (Lew, 2008: 410). Tarihi ve kültürel kaynaklar, konaklama yerleri, eğlence merkezleri, olumlu imaj elde etme, fiyat, güvenlik vb. çekme faktörleri arasında yer almakta ve bunlar tatil yapma kararını etkileyebilmektedir (Kassean ve Gassita, 2013: 5; Köse ve Özer, 2012: 28; Kozinets, 1999: 256; Hsieh ve Chang, 2006: 139; Costello ve Fairhurst, 2002: 8).

Literatürde turistlerin satın alma kararı ise, kişilerin maddi değeri olan mal ve hizmetleri elde etme, kullanmalarını doğrudan etkileyen faaliyetler ve bu faaliyetlere yol açan ve belirleyen kararlar bütünü olarak değerlendirilmektedir (Ağaç ve Harmankaya, 2009: 3; İlban vd., 2011: 40). Başka bir deyişle, turistlerin yalnızca satın alma esnasında ortaya çıkan durumları göz önünde bulundurmadan, satın alma öncesi ve sonraki durumları da inceleyerek çeşitli faktörlerin analiz edilmesine denilmektedir (Baycan, 2017: 7). Turizmin gelişmesiyle birlikte turistler, çok sayıda tatil türü arasından tercih yapma şansına sahip olmuştur. Turistlerin tatil seçeneklerinin sayısı artması, seçim sürecinin uzamasına ve karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır (Hacıoğlu vd., 2013: 577). Turistlerin tatil satın almaya karar verirken çeşitli süreçlerden geçmektedirler (Çabuk ve Atılğan, 2013: 395). Satın alma karar aşamaları; ihtiyacın ortaya çıkması, seçeneklerin belirlenmesi ve bilgi toplama, seçeneklerin değerlendirilmesi, satın alma kararı ve satın alma sonrası davranışlar olarak beş aşamadan oluşmaktadır (Kotler ve Armstrong, 1996: 158). Bu kapsamda turizm işletmelerinin, turistlerin ihtiyaçları doğrultusunda, satın alma kararı öncesinde, sırasında ve sonrasında hangi evrelerden geçtiğini, hangi öğelerden etkilendiğini ve kararını nelere göre verdiğini bilmeleri büyük önem taşımaktadır (Gürbüz ve Doğan, 2013: 240-241).

Son yıllarda siyasi olaylar, teknolojik, ekonomik gelişme ve değişimler klasik pazarlamadan modern pazarlamaya geçişi sağlamıştır. Dolayısıyla bilginin yaygınlaşması, bilinçlenen kitleler ve rekabetçi piyasalar gibi kavramların daha fazla ön plana çıkmasıyla yepyeni bir dünya platformu oluşmuştur (Güllülü vd., 2013: 286). Bu gelişmelerden özellikle bireylerin eğitim seviyesinin artması ve iletişim seviyelerindeki artışla değişen tüketici pazarı, teknolojinin ve küreselleşmenin etkisiyle, modern pazarlama anlayışında da bazı gelişmelerin ve değişimlerin meydana

gelmesine neden olmuştur (Çabuk ve Nakıboğlu, 2003: 42). Modern pazarlama anlayışı günümüzde, kişilerin tüketim davranışlarından doğan benzer ve farklı gruplara ayırmayı, satın alma davranışının tekrarlanmasını, hedefli pazarlamayı, müşteri memnuniyeti düzeyini maksimuma çıkararak işletme faaliyetlerine devam etmeyi sağlamak ve strateji geliştirilip, uygulamaktadır (Aksoy, 2013: 93). Dolayısıyla gelişen ve değişen pazar koşullarıyla insanların satın alma eğilimlerini iyi anlayan, bunlara uyum sağlayan işletmeler daha başarılı olmaktadır (Çadırcı vd., 2013: 119).

4. Yöntem

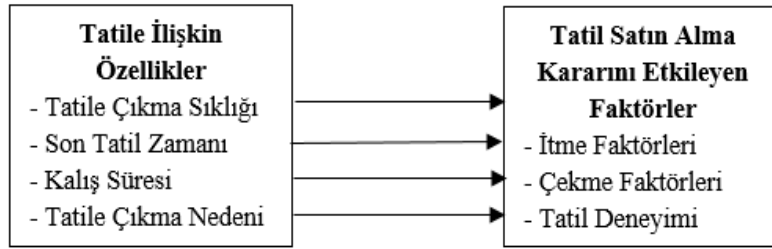
Çağrı merkezleri özelinde gerçekleştirilen bu araştırma, nicel bir araştırma niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede Çağrı Merkezlerinde çalışan kişilerin tatil satın alma kararını etkileyen faktörlerin belirlenmesi için yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Çalışanların satın alma kararını etkileyen faktörleri belirleyen bu ölçek, Demir (2010) ve PSHE (2013) Ayaz ve Yalı (2017) tarafından yapılan çalışmalardan uyarlanmıştır. Tatil satın almak kararını etkileyen faktörler ile ilgili ifadeler 5'li Likert ölçeğinde "1-Kesinlikle Katılmıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum" yapılandırılmıştır. Kocaeli İlinde faaliyet gösteren Çağrı Merkezlerinde çalışan kişilerden elde edilen veriler, SPSS 22 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Tatil, tüm fonksiyonları ile insan için bir mutluluk kaynağıdır. Ancak, tatille ilişkili fonksiyonların amaca uygun bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, insanların bu tür etkinliklere katılım düzeyleri ile birlikte gerçek ihtiyaç ve beklentilerinin ortaya konulması açısından büyük önem taşımaktadır. İş hayatının oluşturmuş olduğu stres ortamından kurtulmak isteyen birçok çalışan, tatile çıkma isteği duymaktadır. Bununla birlikte bazı sektörlerde çalışan bireylerin, tatile çıkma istekleri diğerlerinden daha fazla olabilmektedir. Özellikle fiziksel ve mental bir yorgunluk içerisinde olan bankacılık sektöründe çalışanlar için, tatil ihtiyacını karşılamak oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında bankacılık sektöründe önemli bir görevi yerine getiren çağrı merkezi operatörleri, tatil ihtiyacı fazlasıyla olan kesimdir. Ayrıca bu alan önemli bir niş pazar konumundadır. Bu kapsamda araştırmanın amacı çağrı merkezi operatörlerinin tatil satın alma kararlarını etkileyen faktörleri belirlemek ve belirlenen bu faktörlerin tatile ilişkin özellikler açısından farklı değerlendirilip değerlendirilmediğini tespit etmektir.

4.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada literatürdeki çalışmalardan da faydalanılarak, Şekil 1'de görülen araştırma modeli geliştirilmiştir. Bu modele göre, tatile ilişkin özelliklerden; tatile çıkma sıklığı, son tatil zamanı, kalış süresi ve tatile çıkma nedeni bağımsız değişken olarak ele alınmış ve açıklayıcı faktör analizi sonucu belirlenen tatil satın alma kararını etkileyen faktörler bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Araştırma modelinde tatile ilişkin özelliklere göre çağrı merkezi çalışanlarının tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri farklı değerlendirebilecekleri varsayılmış ve aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

- **H₁:** Çağrı Merkezi çalışanlarının tatile çıkma sıklığına göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmeleri farklılık göstermektedir.
- **H₂:** Çağrı Merkezi çalışanlarının son tatil zamanına göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmeleri farklılık göstermektedir.
- **H₃:** Çağrı Merkezi çalışanlarının tatilde kalış süresine göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmeleri farklılık göstermektedir.
- **H₄:** Çağrı Merkezi çalışanlarının tatile çıkma nedenine göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmeleri farklılık göstermektedir.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Kocaeli ilindeki bankaların çağrı merkezlerinde çalışan personel oluşturmaktadır. Araştırmanın çağrı merkezi operatörleri üzerinde uygulanmasının nedeni, bu sektörde çalışan bireylerin hem fiziksel hem de mental açıdan tatile çıkma ihtiyaçlarının fazla olması ve bu örnekleme başka bir araştırmanın yapılmamasıdır. Çalışmada maddi kısıtlar ve evren hacminin çok olmasından dolayı tam sayımın gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğuna karar verilmiş ve örnekleme yoluna başvurulmuştur. Bu çerçevede araştırma problemine cevap verebilecek kişilerin seçilmesinde tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem sayısının belirlenmesinde ise Sekaran (2003: 294) tarafından önerilen örneklem büyüklüğü tablosundan yararlanılmıştır. Evren hacmi 1300 olduğundan dolayı, örneklem büyüklüğü tablosunda 0,95 güven aralığında ve $\pm 0,05$ hata oranında, örneklem büyüklüğünün 297 kişi olması gerektiği ifade edilmektedir. Ancak bu çalışmaya 401 kişi dâhil edilmiştir.

5. Bulgular

Araştırmanın bulguları kapsamında, Kocaeli İlinde faaliyet gösteren Çağrı Merkezleri çalışanlarından elde edilen bilgilerin analiz edilmesiyle elde edilen sonuçlar detaylı bir biçimde incelenmiştir. Bu kapsamında; çalışanların cinsiyet, yaş, medeni durum, aylık gelir, eğitim durumu vb. bilgilerine yönelik bulgulara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çağrı Merkezleri Çalışanlarının Tanımlayıcı Bilgileri

Cinsiyet	n	%	Yaş	n	%
Kadın	248	61.8	24 Yaş ve Altı	47	11.7
Erkek	153	38.2	25-31 Yaş	186	46.4
Medeni Durumu	n	%	32-38 Yaş	124	30.9
Bekâr	230	57.4	39 Yaş ve Üstü	44	11.0
Evli	171	42.6	Aylık Gelir	n	%
Eğitim Durumu	n	%	3000 TL ve Altı	144	35.9
Lise ve Altı	51	12.7	3001-5000 TL	221	55.1
Önlisans	134	33.4	5001 TL ve Üstü	36	9.0
Lisans	216	53.9	Toplam	401	100

Araştırmaya katılan Çağrı Merkezleri çalışanlarının 248'i kadın ve 153'ü erkektir. Kadın ve erkeklerden 171'i evli ve 230'u bekâr olduğunu ifade etmiştir. Yaş durumu itibariyle 47'si 24 yaş ve altı, 186'sı 25-31 yaş, 124'ü 32-38 yaşında ve 44'ü 39 yaş ve üzerindedir. Katılımcılardan 51'i lise ve altı eğitim durumuna sahiptir. 134'ü ön lisans mezunu ve 216'sı lisans mezunudur. Katılımcılardan 144'ü 3000 TL ve altı, 221'i 3001-5000 TL ve 36'sı 5001 TL üzerinde gelire sahiptir.

Tablo 2. Çağrı Merkezleri Çalışanlarının Tatil Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Tatile Çıkma Sıklığı	n	%	Son Tatile Çıkış	n	%
Hiç Gitmedim	54	13.5	Hiç Gitmedim	35	8.7
Yılda 1 Kez	180	44.9	Bu Yılda İçinde	158	39.4
Yılda 2 Kez	108	26.9	1 Yıl Önce	153	38.2
Yılda 3 Kez ve Üstü	59	14.7	2 Yıl Önce	40	10.0
Kalış Süresi	N	%	3 Yıl Önce	15	3.7
1 Gün	72	18.0	Tatile Çıkma Nedeni	N	%
2 Gün	58	14.5	Dinlenme	277	69.1
3-5 Gün	163	40.6	Arkadaş-Akraba Ziyareti	25	6.2
6-10 Gün	88	21.9	Sağlık	20	5.0
11 Gün ve Üstü	20	5.0	Kültürel Merak	41	10.2
Genel Toplam	401	100	Aktivitelere Katılma	38	9.5

Tatile çıkma sıklığı bakımından yılda 1 kez gidenler birinci sırada (n=180) ve yılda 2 kez gidenler ikinci sırada (n=108) gelmektedir. Çalışmada bu yıl içinde (n=158) tatile gidenlerin ve 1 yıl önce (n=153) tatile gidenlerin sayısının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Kalış süresi açısından 3-5 günlüğüne tatile çıkanlar (n=163), 6-10 günlüğüne (n=88) tatile çıkanlar ile gününbirlik (n=72) tatile çıkanların sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan çalışanların daha çok dinlenme (n=277) amacıyla tatile çıktıkları tespit edilmiştir.

5.1. Tatil Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi

Çağrı Merkezi çalışanlarından elde edilen veriler çerçevesinde, tatil satın alma kararına ilişkin ölçüğe temel bileşenler (principal components) yöntemi ve varimax rotasyonuna göre açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tatil satın alma kararına ilişkin

ölçeğin KMO değeri 0,846 ve Bartlett değeri $p < 0,000$ olup kümülatif varyans açıklama oranı %65,88 olarak ortaya çıkmıştır. Çağrı Merkezi çalışanlarının tatil kararlarını ölçen 16 ifade üzerinden faktör yükleri 0,40'ın üzerine olan ve öz değerleri 1'in üzerinde olan 3 boyut elde edilmiştir. Dolayısıyla belli bir olguyu ölçen ölçek ifadelerinin yük değerlerinin 0,32 veya 0,35'ten büyük olması gerektiği düşüncesinden hareketle, faktör yüklerinin de kabul edilebilir düzeyde olduğu söylenebilir (Tabachnick ve Fidell, 2013; Büyüköztürk, 2007). Bunun yanı sıra tatil satın alma kararı ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha $\alpha = 0,849$) olarak tespit edilmiştir. Güvenirlik katsayısının $\alpha = 0,70$ 'in üzerinde olması, kullanılan ölçeğin kabul edilebilir güvenilirlikte olduğuna işaret etmektedir (Kayış, 2009: 405).

Tablo 3. Tatil Satın Alma Kararına İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi

Faktörler	
İtme Faktörleri	
Tatil kararı vermemde saygı duyulma isteğim benim için önemlidir	.896
Tatil kararı vermemde dinlenme isteğim benim için önemlidir.	.892
Tatil kararı vermemde kaçış (iş ortamı, yaşanılan çevre) isteğim benim için önemlidir.	.851
Tatil kararı vermemde kültür (yeni yerler görme, yeni insanlar tanıma) benim için önemlidir.	.850
Tatil kararı vermemde sosyal etkileşim kurabilme isteğim benim için önemlidir.	.832
Tatil kararı vermemde prestij sağlama isteğim benim için önemlidir.	.800
Özdeğerler	5.367
Varyans Açıklama Oranı	33.544
Cronbach's Alpha	.930
Çekme Faktörleri	
Tatil kararı vermemde sakinlik benim için önemlidir.	.808
Tatil kararı vermemde hijyen durumu benim için önemlidir.	.769
Tatil kararı vermemde yemekler benim için önemlidir.	.756
Tatil kararı vermemde kolay ulaşılabilirlik benim için önemlidir.	.748
Tatil kararını gideceğim yerde önerilen hizmetler, etkiler.	.713
Tatil kararını gideceğim yerdeki güvenlik durumu etkiler.	.694
Tatil kararını gideceğim yerdeki ekonomik durum (fiyatlar, satın alma gücü) etkiler.	.689
Özdeğerler	3.241
Varyans Açıklama Oranı	20.256
Cronbach's Alpha	.865
Tatil Deneyimi	
Tatil kararını diğer insanların deneyim ve tecrübeleri etkiler	.876
Tatil kararını önceki deneyim ve tecrübelerim etkiler.	.855
Tatil kararını medyada verilen reklamları etkiler	.718
Özdeğerler	1.934
Varyans Açıklama Oranı	12.089
Cronbach's Alpha	.765
Kümülatif Varyans Açıklama Oranı	65.889
Tüm Ölçek Cronbach's Alpha	.849

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)=0.846

Bartlett testi: $\chi^2 = 3965.632$; $p = 0,000$

Faktör 1 (İtme Faktörleri) boyutu, toplam varyansın yaklaşık %34'ünü açıklamaktadır. Bu boyut; tatil kararı verilmesinde saygı duyulma, dinlenme, iş ve yaşanan ortamdan kaçış, yeni yerler görme ve yeni insanlar tanıma gibi kültürel nedenler, sosyal etkileşim kurabilme ve prestij sağlama gibi ifadelerden oluşmaktadır. Faktör 2 (Çekme Faktörleri) boyutu toplam varyansın %20'sini açıklamaktadır. Bu boyut; tatil kararı verilmesinde sakinlik, hijyen durumu, yemek ve hizmet imkanları, kolay ulaşılabilirlik, güvenlik durumu ve gidilecek yerin ekonomik durum gibi etkilerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Faktör 3 (Tatil Deneyimi) boyutu toplam varyansın %12'sini açıklamaktadır. Bu boyut; tatil kararının verilmesinde önceki deyim ve tecrübelerin, diğer insanların deneyim ve tecrübelerinin ve son olarak medyada verilen reklamların etkilerinden oluşmaktadır.

Niceliksel çalışmalarda elde edilen verilerin bilimsel açıdan doğru olarak kabul edilmesi veya inandırıcı olması için güvenilirliklerinin de ölçülmesi gerektiği ifade edilmektedir (Christensen vd., 2015: 154). Açıklayıcı faktör analizi sonucu ortaya çıkan üç faktörün Cronbach Alfa katsayılarının sırasıyla itme faktörleri için ,930; çekme faktörleri için ,865 ve tatil deneyimi faktörü için de ,849'dur. Tüm bu oranlar açıklayıcı faktör analizi sonucu ortaya çıkan boyutların güvenilir olduğunu göstermektedir.

5.2. Tatil Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörlerin Tatil Özellikleri Açısından Farklılığı

Tatil satın alma kararını etkileyen faktörlerin tatil özellikleri açısından farklı değerlendirilip değerlendirilmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Öncelikle verilerin, parametrik veya parametrik olmayan test koşullarından hangisini sağladığını tespit etmek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmış, değerlerin -1,5 ve +1,5 aralığında olmasından dolayı (Tabachnick ve Fidell, 2013) normal dağıldığı tespit edilmiş ve Tek yönlü Anova analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Tatile Çıkma Sıklığına Göre Tatil Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörlere İlişkin Anova Tablosu

Tatile Çıkma Sıklığı		N	\bar{X}	SD	F	P	Tukey
İtme Faktörleri	1. Hiç Gitmedim	54	4.463	0.651	12.565	0.000*	1-2,3 4-2
	2. 1 Kez	180	3.694	0.909			
	3. 2 Kez	108	3.916	0.782			
	4. 3 Kez ve Üstü	59	4.084	0.878			
Çekme Faktörleri	1. Hiç Gitmedim	54	4.137	0.650	17.939	0.000*	1-4 2-3,4
	2. 1 Kez	180	4.202	0.573			
	3. 2 Kez	108	3.977	0.870			
	4. 3 Kez ve Üstü	59	3.450	0.718			
Tatil Deneyimi	1. Hiç Gitmedim	54	4.401	0.698	18.345	0.000*	1-2,4 2-3
	2. 1 Kez	180	4.057	0.855			
	3. 2 Kez	108	3.398	0.970			
	4. 3 Kez ve Üstü	59	3.796	1.119			
Toplam		401					

*p<0,05

Tablo 4'te çağrı merkezi operatörlerinin tatile çıkma sıklığına göre, tatil kararını etkileyen faktörlere yönelik yapılan tek yönlü Anova analizi sonuçlarına sunulmaktadır. Bu analiz sonuçlarına göre, tatile çıkma sıklığına göre tatil satın alma kararını etkileyen üç faktöründe farklı değerlendirildiği belirlenmiştir. Buna göre araştırmada, saygı duyulma, dinlenme, iş ortamından veya yaşanan çevreden kaçma, yeni yerler ve insanlarla tanışma, sosyal etkileşim kurabilme ve prestij sağlama gibi itme faktörlerine verilen cevapların tatile çıkma sıklığına ($F=12,565$, $p<0,05$) göre anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre; tatile hiç gitmedim diyenlerin tatile 1 ve 2 kez gidenlerden daha fazla ve tatile 3 kez üzerinde gidenlerin 1 kez gidenlerden daha fazla itme faktörlerinin etkisinde kaldığı söylenebilir.

Tatil kararı verirken tatil yerinin sakin, hijyenik, tatil yerindeki yemeklerin uygun, tatil yerinin ulaşılabilir olmasına dikkat edenlerin tatile çıkma sıklıkları ($F=17,939$, $p<0,05$) açısından farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Buna göre; tatile hiç gitmedim diyenlerin 3 kez ve üzerinde tatile gidenlerden, 1 kez gidenlerin 2 ve 3 seferden fazla tatile gidenlerden daha fazla tatil yeri ile ilgili çekme faktörlerinin etkisinde kaldıkları tespit edilmiştir.

Tatil alternatiflerini değerlendirirken önceki deneyim ve tecrübelerden, diğer insanların deneyim ve tecrübelerinden ve tatil yeri ile ilgili medyada çıkan reklamlardan yararlanmanın tatile çıkma sıklığına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmektedir ($F=18,345$, $p<0,05$). Tukey testi sonuçlarına göre; tatil deneyiminin tatile hiç gitmedim diyenlerin 1 kez ve 3 seferin üzerinde tatile gidenlerden ve 1 kez gidenlerin 2 sefer tatile gidenlerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu sonuçlara göre; "H₁: Çağrı Merkezi çalışanlarının tatile çıkma sıklığına göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmeleri farklılık göstermektedir" hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Son Tatil Zamanına Göre Tatil Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörlere İlişkin Anova Tablosu

Son Tatil Çıkışı		N	\bar{X}	SD	F	P	Tukey
İtme Faktörleri	1. Hiç Gitmedim	35	4.361	0.573	17.743	0.000*	1-3,5 2-3,5 3-4
	2. Bu Yıl İçinde	158	4.219	0.743			
	3. 1 Yıl Önce	153	3.531	0.908			
	4. 2 Yıl Önce	40	3.945	0.822			
	5. 3 Yıl Önce	15	3.500	0.884			
Çekme Faktörler	1. Hiç Gitmedim	35	3.959	0.751	10.872	0.000*	2-3,4,5 3-4,5
	2. Bu Yıl İçinde	158	4.235	0.733			
	3. 1 Yıl Önce	153	4.000	0.637			
	4. 2 Yıl Önce	40	3.532	0.759			
	5. 3 Yıl Önce	15	3.466	0.794			
Tatil Deneyimi	1. Hiç Gitmedim	35	4.323	0.716	12.002	0.000*	1-2,4,5 3-4,5
	2. Bu Yıl İçinde	158	3.827	0.908			
	3. 1 Yıl Önce	153	4.100	0.976			
	4. 2 Yıl Önce	40	3.175	0.850			
	5. 3 Yıl Önce	15	3.244	1.050			
Toplam		401					

*p<0,05

Çağrı merkezi operatörlerinin son tatil zamanına göre, tatil kararını etkileyen faktörlere yönelik yapılan tek yönlü Anova analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmaktadır. Analiz sonuçlarına göre son tatil çıkışına göre, tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmeleri 3 faktörde farklılık arz etmektedir. Buna göre; saygı duyulma, dinlenme, iş ortamından veya yaşanan çevreden kaçma, yeni yerler ve insanlarla tanışma, sosyal etkileşim kurabilme ve prestij sağlama gibi itme faktörlerine verilen cevapların son tatil çıkışına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır (F=17,743, p<0,05). Tukey testi sonuçlarına göre; tatile hiç gitmedim ve bu yıl içinde gittim diyenlerin tatile 1 ve 3 yıl önce gittim diyenlerden ve tatile 2 yıl önce gittim diyenlerin 1 yıl önce tatile gidenlerden daha fazla itme faktörlerinin etkisinde kaldıkları belirlenmiştir.

Tatil kararı verirken tatil yerinin sakin, hijyenik, tatil yerindeki yemeklerin uygun, tatil yerinin ulaşılabilir olmasına dikkat edenlerin son tatil çıkışı açısından farklılıklar gösterdiği görülmektedir (F=10,872, p<0,05). Tukey testi sonuçlarına göre; bu yıl içinde tatile gittim diyenlerin daha önceki yıllarda tatile gidenlerden ve 1 yıl önce tatile gittim diyenlerin 2 ve 3 yıl önce tatile gittim diyenlerden daha fazla tatil yeri ile ilgili çekme faktörlerinin etkisinde kaldıkları tespit edilmiştir.

Tatil alternatiflerini değerlendirirken önceki deneyim ve tecrübelerden, diğer insanların deneyim ve tecrübelerinden ve tatil yeri ile ilgili medyada çıkan reklamlardan yararlanmanın son tatil çıkışına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmektedir (F=12,002, p<0,05). Tukey testine göre; tatile hiç gitmedim diyenlerin tatil deneyiminin bu yıl içinde, 2 yıl ve 3 yıl önce tatile gidenlerden, 1 yıl önce tatile

gidenlerin 2 yıl ve 3 yıl önce tatile gittim diyenlerden daha fazla çıkmıştır. Tüm bu sonuçlara göre “**H₂**: Çağrı Merkezi çalışanlarının son tatil zamanına göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmeleri farklılık göstermektedir” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Tatilde Kalış Süresine Göre Tatil Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörlere İlişkin Anova Tablosu

Tatilde Kalış Süresi		N	\bar{X}	SD	F	P	Tukey
İtme Faktörleri	1. 1 Gün	72	4.182	0.795	8.187	0.000*	1-4 2-3,4 3-4
	2. 2 Gün	58	4.244	0.758			
	3. 3-5 Gün	163	3.875	0.852			
	4. 6-10 Gün	88	3.549	0.833			
	5. 11 Gün ve Üstü	20	3.933	1.216			
Çekme Faktörleri	1. 1 Gün	72	3.912	0.771	3.047	0.017*	2-3
	2. 2 Gün	58	3.775	0.709			
	3. 3-5 Gün	163	4.116	0.849			
	4. 6-10 Gün	88	4.108	0.402			
	5. 11 Gün ve Üstü	20	3.985	0.717			
Tatil Deneyimi	1. 1 Gün	72	4.050	0.942	10.875	0.000*	1-3 4-2,3,5
	2. 2 Gün	58	3.660	1.066			
	3. 3-5 Gün	163	3.662	0.932			
	4. 6-10 Gün	88	4.390	0.784			
	5. 11 Gün ve Üstü	20	3.583	0.935			
Toplam		401					

*p<0,05

Tablo 6'ya göre, çağrı merkezi operatörlerinin tatilde kalış süresine göre, tatil kararını etkileyen faktörlere yönelik yapılan tek yönlü Anova analizi sonuçlarına göre, üç faktöründe farklı değerlendirildiği belirlenmiştir. Buna göre tatilde kalış süresi açısından saygı duyulma, dinlenme, iş ortamından veya yaşanan çevreden kaçma, yeni yerler ve insanlarla tanışma, sosyal etkileşim kurabilme ve prestij sağlama gibi itme faktörlerinin farklılıklar gösterdiği saptanmıştır (F=8,187, p<0,05). Dolayısıyla tatilde 1 gün ve 3-5 gün kalan kişilerin 6-10 gün kalanlardan ve 2 gün kalanların 3-5 gün ile 6-20 gün tatilde kalanlardan fazla itme faktörlerinin etkisinde kaldıkları söylenebilir.

Çalışmada, tatil kararı verirken tatil yerinin sakin, hijyenik, tatil yerindeki yemeklerin uygun, tatil yerinin ulaşılabilir olmasına dikkat edenlerin tatilde kalış sürelerine göre farklılıklar gösterdiği görülmektedir (F=3,047, p<0,05). Tukey testi sonuçlarına göre; 3-5 günlüğüne tatile çıkanların 2 günlüğüne tatile çıkanlara göre daha fazla tatil yeri ile ilgili çekme faktörlerinin etkisinde kaldıkları belirlenmiştir.

Tatilde kalış süresi itibariyle tatil alternatiflerini değerlendirirken önceki deneyim ve tecrübelerden, diğer insanların deneyim ve tecrübelerinden ve tatil yeri ile ilgili medyada çıkan reklamlardan yararlanmanın farklılıklar gösterdiği görülmektedir

($F=10,875$, $p<0,05$). Buna göre; 1 günlük tatile gidenlerin tatil deneyiminin 3-5 günlüğüne tatile gidenlerden ve 6-10 günlüğüne tatile gidenlerin tatil deneyiminin 2 gün, 3-5 gün ve 10 günün üzerinde olanlardan daha fazla olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlara göre; “**H₃**: Çağrı Merkezi çalışanlarının tatilde kalış süresine göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmeleri farklılık göstermektedir” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Tatile Çıkma Nedenine Göre Tatil Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörlere İlişkin Anova Tablosu

Tatile Çıkma Nedeni		N	\bar{X}	SD	F	P	Tukey
İtme Faktörleri	1. Dinlenme	277	3.829	0.861	3.417	0.009*	1-4
	2. Arkadaş vb. Ziyareti	25	3.926	1.096			
	3. Sağlık	20	3.900	0.763			
	4. Kültürel Merak	41	4.325	0.889			
	5. Aktivitelere Katılma	38	4.100	0.747			
Çekme Faktörleri	1. Dinlenme	277	4.126	0.717	5.536	0.000*	1-3,5
	2. Arkadaş vb. Ziyareti	25	3.742	0.704			
	3. Sağlık	20	3.585	0.638			
	4. Kültürel Merak	41	3.944	0.773			
	5. Aktivitelere Katılma	38	3.763	0.756			
Tatil Deneyimi	1. Dinlenme	277	3.963	0.913	5.116	0.000*	1-3,4
	2. Arkadaş vb. Ziyareti	25	3.666	0.952			
	3. Sağlık	20	3.133	0.951			
	4. Kültürel Merak	41	4.105	1.114			
	5. Aktivitelere Katılma	38	3.640	1.026			
Toplam		401					

* $p<0,05$

Tablo 7’de çağrı merkezlerindeki çalışanların tatile çıkma nedenlerine göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmelerine ilişkin Anova analizi görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre, çağrı merkezlerindeki çalışanların tatile çıkma nedenlerine göre itme ($F=3,417$, $p<0,05$) ve çekme faktörlerine ($F=5,536$, $p<0,05$) ilişkin algıları ile tatil deneyimlerinin ($F=5,116$, $p<0,05$) anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Tukey testi sonuçlarına göre; tatile kültürel merakından dolayı çıkanların dinlenme amacıyla çıkanlardan daha çok saygı duyulma, dinlenme, iş ortamından veya yaşanan çevreden kaçma, yeni yerler ve insanlarla tanışma, sosyal etkileşim kurabilme ve prestij sağlama gibi itme faktörlerinin etkisinde kaldıkları söylenebilir. Çalışmada tatile dinlenmek amacıyla çıkanların sağlık ve aktivitelere katılma amacıyla çıkanlara göre tatil yerinin sakin, hijyenik, tatil yerindeki yemeklerin uygun, tatil yerinin ulaşılabilir olmasına daha fazla dikkat ettikleri saptanmıştır. Tatile dinlenme ve kültürel merak amacıyla çıkanların tatil deneyimi sağlık amacıyla tatile çıkan kişilerden daha fazla çıkmıştır. Bu sonuçlara göre; “**H₄**: Çağrı Merkezi çalışanlarının tatile çıkma nedenine göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörleri değerlendirmeleri farklılık göstermektedir” hipotezi kabul edilmiştir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde bireylerin tatil tercihleri bireyden bireye, ortamdan ortama ve kültürden kültüre göre değişiklik gösterir hale gelmiştir. Bu açıdan bireylerin tatil kararı verirken ne tür faktörlerden etkilendiklerinin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Bu önemden hareketle ekonomik ve boş zaman imkânları konusunda tatil yapma olanaklarının diğer insanlara göre daha fazla olduğu düşünülen çağrı merkezleri çalışanları üzerinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 248'i kadın ve 153'ü erkek olmak üzere toplam 401 kişi araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada katılımcıların tatil satın alma kararı verirken saygı duyulmak ve prestij kazanmak, dinlenmek, iş ve yaşadıkları çevreden kaçarak yeni yerler görmek ve yeni insanlar tanımak gibi itme faktörlerinin etkisiyle tatile çıktıkları saptanmıştır. İtme faktörleri ile ilgili bu sonuçlar; Vuuren ve Slabbert (2011), Wong vd. (2013), Güçlü (2017) çalışmalarındaki sonuçlarıyla uyumlu çıkmıştır. Katılımcıların tatil yerini seçerken tatil yerinin sakin olması, hizmet ve hijyen durumu, yiyecek ve içecek kültürü, tatil yerindeki ulaşım, ekonomik ve güvenlik durumu gibi çekme faktörlerine dikkat ettikleri ortaya çıkmıştır. Yiamjanya ve Wongleedee (2014), Dost vd. (2015) yaptıkları çalışmada bir hizmetin satın alınması için çekme faktörlerinin önemli görüldüğünü tespit etmiştir. Katılımcıların tatil satın alma kararı vermeden önce diğer insanların deneyim ve tecrübelerinden, önceki deneyim ve tecrübelerinden ve tatil yeri ile ilgili olarak medyada çıkan reklamlardan etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Tatil deneyimi ile ilgili olarak ortaya çıkan bu bulgular Bieger ve Laesser'in (2000) çalışmalarındaki sonuçları ile uyumlu şekilde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada katılımcıların tatil satın alma kararlarını etkileyen itme ve çekme faktörleri ile tatil deneyimi ile ilgili düşünceleri yaptıkları tatilin özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; tatile hiç gitmedim diyenlerin tatile 1 ve 2 kez gidenlerden daha fazla ve tatile 3 kez üzerinde gidenlerin 1 kez gidenlerden daha fazla itme faktörlerinin etkisinde kaldığı söylenebilir. Tatile hiç gitmedim diyenlerin 3 kez ve üzerinde tatile gidenlerden, 1 kez gidenlerin 2 ve 3 seferden fazla tatile gidenlerden daha fazla tatil yeri ile ilgili çekme faktörlerinin etkisinde kaldıkları tespit edilmiştir. Tatil deneyiminin, tatile hiç gitmedim diyenlerin 1 kez ve 3 seferin üzerinde tatile gidenlerden ve 1 kez gidenlerin 2 sefer tatile gidenlerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Becker (2014), tatile çıkma sıklığı arttıkça tatil deneyiminin de arttığını tespit etmiştir. Araştırmada çağrı merkezi çalışanlarının son tatil zamanına göre tatil satın alma kararını etkileyen faktörlerden; itme, çekme ve tatil deneyimine ilişkin faktörleri de farklı değerlendirdikleri belirlenmiştir. Buna göre tatile hiç gitmedim ve bu yıl içinde gittim diyenlerin tatile 1 ve 3 yıl önce gittim diyenlerden ve tatile 2 yıl önce gittim diyenlerin 1 yıl önce tatile gidenlerden daha fazla itme faktörlerinin etkisinde kaldıkları belirlenmiştir. Tatil kararı verirken tatil yerine ilişkin çekme faktörlerine bu yıl içinde tatile gittim diyenlerin daha önceki yıllarda tatile gidenlerden ve 1 yıl önce tatile gittim diyenlerin 2 ve 3 yıl önce tatile gittim diyenlerden daha dikkat ettikleri tespit edilmiştir. Tatil deneyimi konusunda ise tatile hiç gitmedim diyenlerin bu yıl içinde gidenlerden, 2 yıl önce ve 3 yıl önce tatile gidenlerden, 1 yıl önce tatile gidenlerin 2 yıl ve 3 yıl önce tatile gidenlerden daha yüksek çıkmıştır.

Araştırmada tatilde kalış süresine göre itme, çekme ve tatil deneyimine ilişkin faktörler farklı değerlendirilmiştir. Buna göre, tatilde 1 gün ve 3-5 gün kalan kişilerin 6-10 gün kalanlardan ve 2 gün kalanların 3-5 gün ile 6-20 gün tatilde kalanlardan fazla itme faktörlerinin etkisinde kaldıkları söylenebilir. Tatil yerine ilişkin faktörlere; 3-5 günlüğüne tatile çıkanların 2 günlüğüne tatile çıkanlara göre daha fazla dikkat ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca sonuçlar; 1 günlük tatile gidenlerin tatil deneyiminin 3-5 günlüğüne tatile gidenlerden ve 6-10 günlüğüne tatile gidenlerin tatil deneyiminin 2 gün, 3-5 gün ve 10 günün üzerinde olanlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Diğer yandan araştırmada, tatile çıkma nedenine göre tatil satın alma kararını etkileyen; itme, çekme ve tatil deneyimi faktörleri de farklı değerlendirilmiştir. Buna göre, tatile kültürel merakından dolayı çıkan çağrı merkezi çalışanlarının dinlenme amacıyla çıkanlardan daha çok itme faktörlerinin etkisinde kaldıkları söylenebilir. Çalışmada tatile dinlenmek amacıyla çıkanların sağlık ve aktivitelere katılmak amacıyla çıkanlara göre tatil yerine ilişkin çekme faktörlerine daha fazla dikkat ettikleri saptanmıştır. Ayrıca tatile dinlenme ve kültürel merak amacıyla çıkanların tatil deneyiminin sağlık amacıyla tatile çıkan kişilerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar çerçevesinde çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Tatil yerlerindeki yetkililerin tatilin daha heyecan verici, erişilebilir ve uygun fiyatlı olmasını sağlamak için çaba sarf etmelidirler. Bu, sporu, eğlenceyi, dinlenmeyi seven kişilerin, ülke içindeki yeni yerleri keşfetmesine ve böylece daha az ziyaret edilen turistik yerlerin açılması için önemli bir rol oynamasına olanak sağlayacaktır. Tatil yerlerini ziyaret eden kişilerin tekrar o tatil yerine gelmesini sağlayacak politikaların geliştirilmesi ve tatil yerindeki kaynakların 12 aya yayılacak şekilde kullanılması büyük önem taşımaktadır. Başka bir deyişle turistik faaliyetlerin zenginleştirilmesi turizm pazarında sürekli göz önünde bulundurulmalıdır. Medyanın, toplumun olaylar hakkındaki görüşünü şekillendirmede önemli bir etkisi vardır ve tatile çıkmayı düşünün kişilerin tatil yeri hakkındaki izlenimlerini etkilemektedir. Tüketicilerin tatile ilgili inandıklarıyla, gerçeklerin aynı olabilmesi açısından, tatil yeri ile ilgili çıkan reklamların doğru ve eksiksiz bir mesaj içermesi gerekmektedir. Böylece, tatil yeri ile ilgili olarak dürüst, güvenilir, duyarlı gibi birtakım algılamalar oluşmakta ve oluşan bu algılamalar, tüketicilerin tatil yerine yönelik bakış açılarını ve tutumlarını etkileyebilecektir. Araştırmada tatil özelliklerinin, tatil satın alma kararını etkileyen faktörlerin farklı değerlendirilmesinde etkili olduğundan hareketle; tatil özelliklerinin pazar bölümlendirmedeki önemi de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, turizm tesislerinin bu bölümlendirmelere dikkat etmesi ve tatil satın alma kararını etkileyen itme, çekme ve tatil deneyimlerinin bu özelliklere uygun olarak düzenlenmesi gerekmektedir.

Yapılan bu araştırmada elde edilen bulguların, diğer ülkelerde yapılan çalışmalarla çeşitli benzerlikler göstermesi, seyahat motivasyonlarının tatile çıkmayı düşünen kişilerin kararlarında önemli derecede etkili olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca seyahat özelliklerinin de tatil satın alma kararını etkileyen faktörler üzerinde bir farklılaştırma etkisi ortaya konmuştur. Bu nedenle ileride yapılacak çalışmaların Türkiye'deki bütün bölgeleri kapsayacak şekilde yapılması ilgili literatüre zenginlik

kazandırmanın yanı sıra tatil pazarlayanlar açısından da önemli bir bilgi kaynağı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ağaç, S. ve Harmankaya, H. (2009) "İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerinin Giysi Tercihleri ve Giysi Satın Alma Davranışlarına Etki Eden Faktörler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 1-13.
- Ahmed, Z. Su, L., Rafique, K., Khan, Z. S. ve Jamil, S. (2017) "A Study on the Factors Affecting Consumer Buying Behavior Towards Online Shopping in Pakistan", *Journal of Asian Business Strategy*, 7 (2), 44-56.
- Akkılıç, M. E., Koç, F., Özbek, V. Ve Onar, H. (2013) "Faydacı Tüketim Eğilimi, Destinasyon İmajı ve Davranışsal Niyetler: Edremit Körfezi Örneği", *14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 05-08 Aralık, Kayseri, s.710-732.
- Akpınar, M. G. ve Yurdakul, O. (2008) "Gıda Ürünlerinde Marka Tercihini Etkileyen Faktörler", *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 1-6.
- Aksoy, S. (2013) "Etik Liderin ve Etik İklimin İş Performansına Etkisi: İlaç Mümessilleri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma", *18. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, Kafkas Üniversitesi, Kars, s. 92-102.
- Alabay, M. N. (2010) "Geleneksel Pazarlamadan Yeni Pazarlama Yaklaşımlarına Geçiş Süreci", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 213-235.
- Ambrož, M. and Ovsenik, R. (2011) "Tourist Origin and Spiritual Motives", *Management*, 16 (2), 71-86.
- Apleni, L., Vallabh, D. ve Henama, U. S. (2017) "Motivation for Tourists' Participation in Religious Tourism in Eastern Cape: A Case Study of Buffalo City, South Africa", *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, Volume, 6 (2), 1-14.
- Aslan, Z., Güneren, E. ve Çoban, G. (2014) "Destinasyon Markalaşma Sürecinde Yöresel Mutfağın Rolü: Nevşehir Örneği", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2 (4), 3-13.
- Ayaz, N. ve Yalı, S. (2017). Kültürel Turistlerin Seyahat Tercihleri ve Yiyecek-İçecek Beklentileri: Safranbolu Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 43-61.
- Aymankuy, Y. vd., (2013) "Potansiyel Kırsal Turistleri Kırsal Turizme Yönlendiren Motive Edici Faktörler ve Kırsal Turistlerin Kırsal Turizmden Beklentileri", *14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 05-08 Aralık, Kayseri, s.815-818.
- Baycan, P. (2017) *Y Kuşağının Satın Alma Davranışları Üzerinde Sosyal Medyanın Etkisi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Tartışma Metinleri.
- Bieger, T. ve Laesser, C. (2000) "Segmenting Travel Situations on the Basis of Motivation and Information-Collection by the Traveller", *The Tourist Review*, 55(2), 54-64.
- Bozkurt, İ. (2006) *İletişim Odaklı Pazarlama: Tüketiciden Müşteri Yaratmak*, İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Butler, P. ve Peppard, J. (1998) "Consumer Purchasing on the Internet: Process and Prospects", *European Management Journal*, 16 (5), 600-610.
- Büyükköztürk, Ş.(2007) *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem Yayıncılık.

- Christensen, B. L., Johnson, R. B. Turner, L. A. (2015) *Research Methods, Design and Analysis*, Twelfth Edition, England: Pearson Education Limited.
- Costello, A. ve Fairhurst, A. (2002) "Purchasing Behavior of Tourists Towards Tennessee-Made Products", *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 3 (3), 7-17.
- Crompton, J. L. (1979) "Motivation For Pleasure Vacation", *Annals of Tourism Research*, 6, 408-424.
- Çabuk, S. ve Atılgan, K. Ö. (2013) "Referans Fiyat Oluşumunda Tüketici Odaklı Marka Denkliği Boyutlarının Rolü", 18. *Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, Kafkas Üniversitesi, Kars, s. 394-401.
- Çabuk, S. ve Nakıboğlu, M. A. B. (2003) "Çevreci Pazarlama ve Tüketicilerin Çevreci Tutumlarının Satın Alma Davranışlarına Etkileri İle İlgili Bir Uygulama", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (12), 39-54.
- Çadırcı, O. T., Güngör, S. A. ve Asıl, H. (2013) "İndirimli Gıda Perakendecilerinde Sürekli Müşteri Olma Davranışı", 18. *Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, Kafkas Üniversitesi, Kars, s. 118-134.
- Çağlıyan, V., Işıklar, E. Z. Hassan, S. A: (2016) "Üniversite Öğrencilerinin Satın Alma Davranışlarında Sosyal Medya Reklamlarının Etkisi: Selçuk Üniversitesi'nde Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (11), 43-56.
- Çatı, K. ve Koçoğlu, C. M. (2008) "Müşteri Sadakati İle Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (19), 167-167.
- Çatı, K., Koçoğlu, C. M. ve Gelibolu, L. (2010) "Müşteri Beklentileri İle Müşteri Sadakati Arasındaki İlişki: Beş Yıldızlı Bir Otel Örneği", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 429-446.
- Çavuşoğlu, M. (2012) "Gökçeada E-Koagro Turizm Projesi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14 (23), 123-128.
- Çolakoğlu, E., Türk, B., Başar, E. E. ve Gül, O. (2013) "Kişisel Değerler ve Çevre Bilincinin Çevreci Ürünlerin Tercih Edilmesindeki Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Araştırma", 18. *Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, Kafkas Üniversitesi, Kars, s. 157-167.
- Dann, G. (1977) "Anomie, Ego-Enhancement and Tourism", *Annals of Tourism Research*, 4 (4), 184-194.
- Demir, Ş. Ş. (2010) Turizmde Tüketici Davranışları Modelini Oluşturan Aşamalar Arasındaki İlişki: Turistler Üzerine Bir Araştırma, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Demir, Ş. Ş. ve Kozak, M. (2011) "Turizmde Tüketici Davranışları Modelini Oluşturan Aşamalar Arasındaki İlişki", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22 (1), 19-34.
- Deniz, R. B. ve Yozgat, U. (2013) "Tüketicilerin İyi/Mutlu Olma Durumunun Hedonik Tüketime Etkilerinin Araştırılması", 18. *Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, Kafkas Üniversitesi, Kars, s. 619-629.
- Dost, M. K., İlyas, M. ve Abdul Rehman, C. (2015) "Online Shopping Trends and Its Effects on Consumer Buying Behavior: A Case Study of Young Generation of Pakistan", *NG-Journal of Social Development*, 5 (1), 1-22.

- Giritlioğlu, İ., İpar, M. S. ve Öksüz, E. N. (2017) "Gaziantep İlini Ziyaret Eden Yerli Turistlerin Özelliklerine İlişkin Bir Araştırma", 1. Uluslararası Turizmin Geleceği Kongresi Bildiriler Kitabı, Mersin, s. 1408-1419.
- Güçer, E., Yayla, Ö. ve Koç, B. (2013) "Konaklama İşletmelerinin Seçiminde Biyolojik Cinsiyete ve Cinsiyet Kimliğine Dayalı Reklam Etkisi", 14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, 05-08 Aralık, Kayseri, s.858-869.
- Güçlü, C. (2017) "Bilgi Kaynaklarının Seyahat Motivasyonları Üzerindeki Etkisi: Alanya Örneği", Alanya Akademik Bakış Dergisi, 1 (3), 61-79.
- Güllülü, U., Bilgili, B., Candan, B., Tayfur, G. (2013) "Tüketicilerin Yerli ve Yabancı Markalara Yönelik Marka Kişiliği Algısı ve Marka Bağlılığı İlişkileri Üzerine Bir Araştırma (Beyaz Eşya Sektöründe Bir Araştırma)", 18. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Kafkas Üniversitesi, Kars, s. 285-300.
- Gürbüz, A. ve Doğan, M. (2013) "Tüketicilerin Markaya Duyduğu Güven ve Marka Bağlılığı İlişkisi", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9 (19), 239-258.
- Hacıoğlu, G., Eren, S. S., Kurt, G. ve Çelikkan, H. (2013) "Tüketicilerin Düşmanlık Hissi ve Etnik Merkezçiliği ile Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişkiler: Türk Tüketicilerin Fransız Mali Ürünlere Yönelik Tutumlarına Dair Bir Araştırma", 18. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Kafkas Üniversitesi, Kars, s. 576-585.
- Hair Jr., J.F., Black, W.C., Babin, B.J. and Anderson, R.E. (2010) *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*, 7th Edition, Pearson Education, Upper Saddle River.
- Hsieh, A. T. ve Chang, J. (2006) "Shopping and Tourist Night Markets in Taiwan", *Tourism Management*, (27), 138-145.
- Hsu, C. H. C. ve Huang, S. (2008) "Travel Motivation: A Critical Review of The Concept's Development", In A.G. Woodside & D. Martin (Eds.), *Tourism Management: Analysis, Behaviour and Strategy*, (pp. 14-27), UK: CABI.
- İlban, M. O., Akkılıç, M. E. ve Yılmaz, Ö. (2011) "Tüketicilerin Beyaz Eşya Satın Alma Karar Sürecinde Marka Algılarına Yönelik Bir Araştırma", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 63-84.
- Jönsson, C. ve Devonish, D. (2008) "Does Nationality, Gender, and Age Affect Travel Motivation? A Case of Visitors To The Caribbean Island of Barbados", *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25 (3-4), 398-408.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 5. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kassean, H. ve Gassita, R. (2013) "Exploring Tourists Push and Pull Motivations to Visit Mauritius as a Tourist Destination", *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 2 (3), 1-13.
- Kayış, A. (2009) *Güvenirlilik Analizi*, Ed.; Kalaycı Ş. *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kim, S. S., Lee, C. K. ve Klenosky, D. B. (2003) "The Influence of Push and Pull Factors at Korean National Parks", *Tourism Management*, 24, 169-180.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (1996) *Principles of Marketing*, Prentice Hall.

- Kozak, N. (2012) *Genel Turizm Bilgisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2472.
- Kozinets, V. R. (1999) "E-tribes and Marketing: Virtual Communities of Consumption and Their Strategic Marketing Implications", *European Management Journal*, (17), 252-264.
- Köse, Ç. B. ve Özer, U. S. (2012) "Uzun Kuyruk" (Long Tail) Pazarlama Yaklaşımı ve Turizm Sektöründe Uygulanabilirliğine Yönelik Bir Değerlendirme", *13. Ulusal Turizm Kongresi*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, s.23-41.
- Lew, A. A. (2008) "Long Tail Tourism: New Geographies for Marketing Niche Tourism Products", *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25 (3 4), 409- 419.
- Mucuk, İ. (2009) *Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler*, Pazarlama İlkeleri, 17. Basım, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Nasibov, D., Göçmen, S. ve Üngüren, E. (2017) "Konaklama İşletmelerinde Çalışan Engelli Bireylerin Helâl Turizm Bağlamında Değerlendirilmesi", *1. International Halal Tourism Congress*, 07-09 April, Alanya-Turkey, s. 69-82.
- Ojo, Y. B. and Busayo, M. B. (2017) "Exploring the Relationship between Religion Tourism and Economic Development of a Host Community", *International Journal of Business and Management Invention*, 6 (9), 41-51.
- Orhan, T. ve Karahan, F. (2010) "Uzundere İlçesi ve Yakın Çevresinin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi", *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 27-42.
- Özer, E. Z. ve Çavuşoğlu, F. (2014) "Rekreasyonel Bir Faaliyet Olarak Yerel Etkinliklerin Kırsal Turizme Etkisi", *International Journal of Science Culture and Sport*, (Özel Sayı 2), 191-202.
- Park, K. S., Reisinger, Y. ve Kang, H. (2008) "Visitors' Motivation for Attending the South Beach Wine and Food Festival, Miami Beach, Florida", *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25 (2), 161-181.
- PSHE (2013) *Introduction to Tourism (Fine-tunedversion)*, Hong Kong: Tourism and Hospitality Studies.
- Rızaoğlu, B., Ayazlar, R. A. ve Gençer, K. (2013) "Yiyecek Deneyimiyle İlgili Bireysel Eğilimlerin Sosyo-Demografik Özellikler Açısından Değerlendirilmesi: Kuşadası'na Gelen Yabancı Turistler Örneği", *14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 05-08 Aralık, Kayseri, s.669-687.
- Sarı, Y. (2017) "Bir Alternatif Turizm Çeşidi Olarak "Tefekkür Turizmi" Üzerine Kavramsal Bir Çalışma", *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 56-62.
- Seçilmiş, C. ve Sarı, Y. (2013) "Etkinlik Yönetiminde E- Tanıtım Uygulamaları Eskişehir Türk Dünyası Kültür Başkenti Web Sitesi Örneği", *14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 05-08 Aralık, Kayseri, s.333-355.
- Sekaran, U. (2003) *Research Methods for Business*, Fourth Edition, John Wiley & Sons Inc.
- Serçek, Ö. G. ve Serçek, S. (2016) "Turizm Sektörünün Gelişmesi Önündeki Engel: Terörizm" *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 431-444.
- Sezgin, M. ve Ünüvar, Ş. (2009) "Kültürler Arası İletişimde Turizmin Önemi Alternatif Turizm ve Pazar Olgusu", *Dünyada Yeni Oluşumlar ve Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu*, BAKÜ, s. 392-404.

- Snepenger, D., King, J., Marshall, E., ve Uysal, M. (2006) "Modeling Iso-Ahola's Motivation Theory in the Tourism Context", *Journal of Travel Research*, 45 (2), 140-149.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013) *Using Multivariate Statistics*, Northridge: California State University Publish.
- Türker, N., Selçuk, Ş. ve Özyıldırım, A. (2016) "Turizmin Yerel Halkın Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: Safranbolu Örneği", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 1-13.
- Ünal, A. ve Demirel, G. (2011) "Sağlık Turizmi İşletmelerinden Yararlanan Müşterilerin Beklentilerinin Belirlenmesine Yönelik Bolu İlinde Bir Araştırma", *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 1 (1), 134-145.
- Üstün, N. Ş., Karaosmanoğlu, H. ve Turan, A. (2017) "Turizm Sektöründe Helâl Gıda Uygulamaları ve Riskleri", *1. International Halal Tourism Congress*, 07-09 April, Alanya-Turkey, s. 83-90.
- Vigolo, V., Simeoni, F., Cassia, F. ve Ugolini, M. M. (2018) "The Effects of Travel Motivation on Satisfaction: The Case of Older Tourists", *International Journal of Business and Social Science*, 9 (2), 19-30.
- Vuuren, C. V. ve Slabbert, E. (2011) "Travel Motivations and Behaviour of Tourists to A South African Resort", *International Conference on Tourism & Management Studies*, Algarve: Book of Proceedings, Vol. I, 295-304.
- Wong, M., Cheung, R. ve Wan, C. (2013) "A Study on Traveler Expectation, Motivation and Attitude", *Contemporary Management Research*, 9 (2), 169-186.
- Yıldız, Z. (2011) "Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 (5), 54-71.
- Yıldız, Z., Yıldız, S. ve Aytemiz, L. (2015) "Kara Turizm, Terör Turizmi ve Türkiye Potansiyeli", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 390-407.
- Yılmaz, H. ve Surat, H. (2015) "Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak En Uygun Ekoturizm Etkinliğinin Belirlenmesi", *Türkiye Ormancılık Dergisi*, 16 (2), 164-176.
- Yiamjanya, S. ve Wongleedee, K. (2014) "International Tourists' Travel Motivation by Push-Pull Factors and the Decision Making for Selecting Thailand as Destination Choice", *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences*, 8 (5), 1348-1353.
- Yoon, Y. ve Uysal, M. (2005) "An Examination of The Effects of Motivation and Satisfaction on Destination Loyalty: A Structural Model", *Tourism Management*, 26 (1), 45-56.

Türkiye’de Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi

Dilek Şahin*

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Turizm Fakültesi
orcid.org/0000-0003-4156-4526

Savaş Durmuş

Kafkas Üniversitesi
İBB Fakültesi
orcid.org/0000-0002-4830-8156

Öz

Bu çalışmanın esas amacı, 2003:01 ve 2018:06 dönemleri arasında Türkiye’de reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Değişkenlerin durağanlığı bir yapısal kırılmaya izin veren (Zivot-Andrews) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre; sabitte ve trendde kırılma dikkate alındığında, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiden bahsetmek mümkündür. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi ve Balcılar vd. (2010) Bootstrap Kayan pencereler nedensellik testi ile incelenmiştir. Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinde; reel efektif döviz kurundan ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca ihracattan reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür. Balcılar vd. (2010) nedensellik testinde değişkenler arasında farklı aylar itibariyle ilişki olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat, İthalat, Nedensellik Testi.

Analysis of Causal Relationship Between Real Effective Exchange Rate, Export and Import in Turkey

Abstract

The main purpose of this study is to analyze the relationship between real effective exchange rate, exports and imports in Turkey between the period of 2003: 01 and 2018: 06. The stability of the variables was analyzed by a structural break (Zivot-Andrews) unit root test. The long-term relationship between variables was investigated by Gregory-Hansen structural fracture cointegration test. According to Gregory-Hansen cointegration test results, considering the fixed and the trend breaking, it can be stated about the long-term relationship between the variables. The causality relationship between variables was determined by the Fourier Toda-Yamamoto causality test and Balcilar et al. (2010) Bootstrap Rolling Windows Test. In the Fourier Toda-Yamamoto causality test, it was observed that there is a one-way causality relation from real effective exchange rate to imports. Moreover, there is a one-way causality from exports to real effective exchange rate. Using the causality test of Balcilar et al. (2010), it was found that there is a relationship between months.

Keywords: Real Effective Exchange Rate, Export, Import, Causality Test.

1. Giriş

Küreselleşme eğilimiyle birlikte, ülkelerin birbirinin mallarına olan talepleri dolayısıyla dış ticaret hacimleri artış göstermiştir. Her ülkenin kendi para biriminin bulunması ve dış ticaret işlemlerinde ortak bir para biriminin olmaması nedeniyle döviz kuru kavramı ortaya çıkmıştır. Döviz kuru, bir ülke parasının yabancı ülke para biriminden fiyatını ifade etmektedir. Nominal döviz kuru, iki ülke parasının nispi fiyatını ifade ederken; reel döviz kuru iki ülkedeki malların nispi fiyatlarını göstermektedir. Ülkelerin dış ticaret rekabet gücünü ortaya koyan reel döviz kurudur. Döviz kuru politikaları, sektörlerin üretim ve dış ticaret performanslarında dolayısıyla ekonomik büyümenin sağlanmasında son derecede önemlidir. Sürdürülebilir büyüme odaklı bir sanayileşme stratejisi ile tutarlı bir döviz kuru rejimi, döviz kuru politikalarının temel şartlarından biridir. Döviz kuru politikaları genellikle dış ticaret dengesizliklerinin giderilmesi, rekabetin artırılması veya çıkar gruplarının isteklerinin karşılanması doğrultusunda belirlenmektedir. Ülkelerin uluslararası ödemelerini belirli bir düzen içerisinde tutmak ve dış ödeme dengesini etkileyebilmek için dış ticaret kısıtlamaları, döviz kontrolü, kur ayarlamaları gibi tedbirler aldığı görülmektedir. Bu tedbirler, çoğu zaman ülkelerin tek başlarına aldıkları kararlardan çok uluslararası para sisteminin yönlendirilmesine göre şekillenmektedir. Bu bağlamda, döviz kuru politikası, ülkelerin uluslararası ödemelerini belirli bir düzen içinde gerçekleştirmesi amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları tedbirlerin tamamıdır.

Bir ülkenin uluslararası alanda rekabet gücünün en önemli göstergelerinden biri de dış ticaret dengesidir. Döviz kuru, dış ticaret dengesini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Ülkelerin ithal ve ihraç ettiği malların döviz kuru karşısındaki değişimlerinin nasıl olacağı, dış ticaret politikalarını şekillendirmektedir. Bu nedenle, ülkelerin dış ticaret politikalarını belirlerken ihracat ve ithalatın döviz kurundan ne oranda etkilendiğini ortaya koymak gerekir (Karaş ve Karaş, 2017: 29). Bilindiği üzere, reel kur düşüşlerinin (ülke parasının değer kaybetmesi) gerek dış ticareti gerekse üretimi olumlu etkileyebilmesi için, Marshall-Lerner koşulunun geçerli olması ve ihracatçı sektörlerdeki üretim artışının diğer sektörlerdeki daralmadan fazla olması gerekir. Reel kur değişimlerinin sektörlerin dış ticaret ve üretim dinamiklerine etkileri, ürünlerin yetkinlik düzeyine ve teknoloji yoğunluğuna, sektörlerin üretim yapısına, uluslararası açıklanmış rekabet avantajına ve uluslararası dikey bütünleşme düzeyine göre farklılaşmaktadır. Marshall-Lerner koşulu sağlandığı sürece, reel kur düşüşü ihracatı artırıp toplam talebin ithal mallardan yerli mallara kaymasını sağlayarak ticaret dengesini olumlu yönde etkileyecektir. Reel kur düşüşlerinin ekonomiyi genişletici etkisi, ekonomideki kaynakları, diğer ürünlerden üretkenliği daha yüksek olan dış ticaret ürünlerine aktaracağı ve böylelikle ihracat ve büyümeyi olumlu etkileyeceği önermesine dayanmaktadır. Ticaret kanalı çerçevesinde, reel kur değişimlerinin genişletici etkisi, ülkelerin uluslararası ticarete olan açıklığı, ihracatçı sektörlerin ekonomideki göreceli ağırlığı ve üretimdeki yurt içi girdi oranı ile doğrudan ilişkilidir (Özmen, 2014: 4).

Günümüze kadar Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının dönemler itibariyle farklılaştığı görülmektedir. 1980 öncesi dönemde sabit kur sistemi uygulanırken; 1980 sonrası dönemde sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçiş olmuştur. Esasında 1980-1989 dönemi ile 1989 yılındaki tam konvertibilite sonrası dönemin birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Türkiye’de 1980-1989 dönemleri arasında sık sık devalüasyonlara başvurulmasıyla birlikte sabit kur sisteminin uygulandığı görülmektedir. 1989-1999 döneminde ise kontrollü serbest kur sistemi uygulanırken; 2000-2001 dönemlerinde sabit kur sisteminin benimsendiği görülmektedir. Şubat 2001 krizi sonrası yapılan düzenlemelerde bu yana Merkez Bankası müdahalelerinin sınırlandırıldığı serbest kur sistemi uygulanmaktadır.

Küresel krizin etkilerinin de ortadan kalkmasıyla birlikte, kriz öncesinde olduğu gibi bugünde Türkiye’nin önemli ekonomik problemlerinden birinin cari açık olduğu bilinmektedir. Cari işlemler açığı esasında dış ticaret açığından ötürü ortaya çıktığı için reel döviz kuru ile dış ticaret açığı ilişkisi yeniden ele alınmaktadır. Türkiye ekonomisi için reel döviz kurunun dış ticaret dengesinde önemli olduğu bilinmektedir. Reel döviz kurunun arttığı yani, ulusal paranın değer kazandığı dönemlerde bir yandan rekabet gücü kaybı nedeniyle ihracat düşerken, diğer yandan yerli mal yerine ithal malın tercih edilmesiyle ithalatın artması yoluyla dış ticaret açığının artacağı kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle, reel döviz kuru ile ithalat arasında pozitif; ihracatla negatif ilişkilidir (Öz, 2011: 1).

Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlı olması ve döviz kuru politikasının etkinliği konusu ele alınan önemli konulardan biridir. Literatürde bu konuları araştıran çalışmalar çoğunlukla ihracatın ithalata bağımlı olduğunu bulmasına karşılık, döviz kurunun ithalat ve ihracat üzerindeki etkileri konusunda farklı bulgulara ulaşmaktadır. Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda, reel döviz kuru değişimlerinin dış ticaret üzerinde etkili olduğu; ancak bu etkinin ithalat üzerinden gerçekleştiği reel döviz kuru değişimlerinde ihracata doğrudan ilişkinin saptanamadığını göstermektedir.

Bu çalışmanın esas amacı reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi tespit ederek politika önerileri sunmaktır. Çalışma, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine yapısal kırılmalı nedensellik testi ile bakılması ve değişkenler arasındaki aylık ilişkinin ele alınması bakımından literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Çalışmada, 2003:01-2018:06 dönemlerine ait aylık veriler kullanılmıştır. Analiz kapsamında reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri kullanılmıştır. Öncelikle değişkenlerin durağanlığına bir yapısal kırılmaya izin veren (Zivot-Andrews) birim kök testi ile bakılmıştır. Ardından değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi ve Balcılar vd. (2010) Bootstrap Kayan pencereler nedensellik testi ile bakılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünü takip eden ikinci bölümünde konu ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Veri setinin yer aldığı üçüncü bölümün ardından

metodoloji ve analiz bulgularının yer aldığı dördüncü bölüme yer verilmiştir. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. Literatür Taraması

Literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Zengin (2001), Türkiye’de 1994:I ve 2000:II dönemleri arasında ihracat fiyat endeksi, ithalat fiyat endeksi ve reel döviz kurları arasında ilişkiyi VAR analizi ile ele almıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Nedensellik analizinde, ihracat ve ithalat fiyat endeksinden reel döviz kurlarına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Döviz kurlarından, ithalat fiyat endeksine doğrudan bir etki söz konusu iken; aynı etkinin ihracat fiyat endeksi için geçerli olmadığı görülmüştür.

Yamak ve Korkmaz (2005), 1995:1 ve 2004:4 dönemleri arasında reel döviz kurundaki değişmelerin Türk dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi farklı mal gruplarını esas alarak incelemiştir. Analiz bulguları, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını göstermiştir. Kısa dönemde ise, reel döviz kuru ve ticari denge arasındaki ilişkinin esas olarak sermaye malları ticareti tarafından belirlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Aktaş (2010), 1989:1-2008:4 dönemi verileri kullanılarak Türkiye’de reel döviz kurları, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi VAR analizi ile ele almıştır. Değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları görülmüştür. Varyans ayrıştırma ve etki-tepti fonksiyonlarına ait sonuçlarda reel döviz kurundaki herhangi bir değişimin dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etki yapmadığını, reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağını göstermiştir.

Hepaktan vd., (2011), 1982:01 ve 2011:07 dönemi arasında Türkiye’de reel efektif döviz kurunun, dış ticaretin bileşenlerinden ihracat ve ithalat ile olan ilişkisi, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Granger nedensellik testinde; ihracat ve ithalatın, reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisinin, reel efektif döviz kurunun ihracat ve ithalat üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğu söylenebilir.

Yıldırım ve Kesikoğlu (2012), Türkiye’de 2003:1 ve 2011:9 dönemine ait ithalat-ihracat ve reel döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini ele almıştır. Yöntem olarak Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen kaldıraçlı bootstrap tekniğiyle düzeltilmiş MWALD testi kullanılmıştır. Toplam ihracat-toplam ithalat, toplam ihracat-ara malı ithalatı, toplam ihracat-sermaye malı ithalatı, toplam ithalat-tüketim malı ihracatı ve sermaye malı ithalatı-tüketim malı ihracatı arasında iki yönlü nedenselliğin olduğu görülmüştür.

Tapşın ve Karabulut (2013), 1980-2011 dönemleri arasında Türkiye’de reel döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini Toda-Yamamoto nedensellik testi ile ele almıştır. Analiz bulgularında ithalat değişkeninden ihracat

değişkenine doğru ve reel döviz kuru endeksinden ithalat değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Kızıldere vd., (2014), Türkiye'nin dış ticaretini etkileyen faktörler ve döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Çalışmada kullanılan seriler 1980 ve 2010 yıllarını kapsamaktadır. Analiz bulgularında, Türkiye'de dış ticaret üzerinde döviz kurlarının önemli bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldız ve Özdamar (2014), 2005:01 ve 2012:12 dönemi verileri kullanılarak Türkiye'de imalat sanayi sektörlerinin ithalat ve ihracatı ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz bulguları, çeşitli sektörlerin ihracat ve ithalatı ile reel efektif döviz kurunun uzun dönemde eşbütünleşik olduğu görülmüştür. Yine, çeşitli sektörlerin ihracat ve ithalatı ile reel efektif döviz kuru arasında nedenselliğin olduğu ve nedenselliğin çoğunlukla reel efektif döviz kurundan sektörlerin ihracat ve/veya ithalatına doğru olduğu tespit edilmiştir.

Değer ve Demir (2015), 1997:1-2014:12 dönemleri arasında Türkiye'nin dış ticaret hacmi ile reel efektif döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Nedensellik analizinde, reel efektif döviz kurundan dış ticaret hacmine doğru bir nedenselliğin olduğu görülmüştür. Ancak, dış ticaret hacminden reel efektif döviz kuruna doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Açıcı (2016), 1997:1 ve 2014:11 dönemleri arası reel döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Birim kök testi sonucunda değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları görülmüştür. Granger, Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker-Hatemi (2008) bootstrapa dayalı Granger nedensellik testlerinde reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat değişkeni arasında nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Doğan ve Kurt (2016), 2003:01- 2015:10 dönemleri arasında Türkiye'de döviz kurları ile yatırım malı ve tüketim malı ithalatı üzerinden yatırım tüketim etkileşimini analiz etmiştir. Yöntem olarak Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırmasının kullanıldığı çalışmada döviz kurlarındaki değişme ile yatırım ve tüketim malı ithalatı arasında nedenselliğin olduğu görülmüştür. Türkiye'de kur değişimleri döviz kuru, üretim ve ihracat yapan kesimi maliyet unsuru olarak etkilemektedir. Sonuç olarak döviz kurlarının yatırım ve tüketim malı ithalatı üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Hassan vd., (2016), 2003:06 ve 2015:06 dönemleri arasında Bangladeş'te reel efektif döviz kurunun uzun ve kısa dönemde reel ihracat kazançlarına etkisini analiz etmiştir. Birim kök testi, eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Analiz bulguları reel efektif döviz kurunun reel ihracat üzerinde uzun vadede önemli bir etkiye sahip olduğunu buna karşılık kısa vadede herhangi bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Begovic ve Kreso (2017), 2000-2015 dönemleri arasında Avrupa Geçiş ekonomilerinde, reel efektif döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Genelleştirilmiş momentler yönteminin kullanıldığı çalışmadan elde edilen

bulgular, reel efektif döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Karaş ve Karaş (2017), 2003:01-2017:06 dönemleri arasında Türkiye’de reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz bulgularında, serilerin birinci dereceden durağan oldukları, Johansen eşbütünleşme testinde ise uzun dönemli ilişkinin mevcut olduğu görülmüştür. Granger nedensellik analizinde ise, reel efektif döviz kuru ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Ayrıca ihracattan ithalat tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.

3. Veri Seti

Bu çalışmada 2003:01-2018:06 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Analiz kapsamında; reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri ele alınmıştır. Reel efektif döviz kuru 2003=100 tüketici endeksi olarak alınmıştır. Bu veriye TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sitesinden (EVDS) ulaşılmıştır. İhracat ve ithalat değişkenleri ise TÜİK resmi sitesinden alınmıştır. Türkiye için dolar bazında ve mevsimsellikten arındırılmış olan ihracat değeri ihracat birim değer endeksine bölünmesi ile reel hale getirilmiştir. Benzer şekilde dolar bazında ve mevsimsellikten arındırılmış olan ithalat değişkeni ithalat birim değer endeksine bölünerek reel hale getirilmiştir. Yine reel efektif döviz kurunu değişkeni de mevsimsellikten arındırılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve kaynaklarına Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişken	Kısaltma	Kaynak	Dönem
Reel Efektif Döviz Kuru Tüfe Bazlı (2003=100)	Kur	TCMB	2003:01-2018:06
Reel İhracat	İhracat	TÜİK	
Reel İthalat	İthalat		

4. Metodoloji ve Analiz Bulguları

4.1. Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Zivot ve Andrews testinde, ardışık ADF testi ile örnek içindeki olası olan her kırılma noktası için regresyon denklemi tahmin edilmekte ve tahmin edilen parametreler için t- istatistiği hesaplanmaktadır. Bilinmeyen bir zaman noktasında otonom ve trend fonksiyonu eğiminde tek zaman kırılmalı (T_B) trend durağan hipotezine karşın, birim kök temel hipotezi test edilmektedir. Zivot ve Andrews, yapısal kırılmanın testi için üç farklı model geliştirmişlerdir. Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testinde Model A düzeyde tek kırılmaya, Model B eğimde tek kırılmaya, Model C ise hem eğimde hem de düzeyde tek kırılmaya izin veren üç model tasarlanmıştır (Zivot-Andrews, 1992: 254):

Model A:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t + d(DTB)_t + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho} \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model B:

$$y_t = \alpha_0 + \gamma DT_t^* + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho} \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Model C:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t + d(DTB)_t + \gamma DT_t + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho} \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

şeklindedir.

Burada, Δ birinci farkı, ε_t beyaz gürültü hata teriminin varyansı, σ^2 [$\varepsilon_t : iid(0, \sigma^2)$] ve $t=1..T$ zaman endeksini göstermektedir. Δy_{t-i} ifadesi hata terimindeki otokorelasyonu ortadan kaldırmak amacıyla modele eklenmiştir. Sabit terime ait kukla değişken olan DU_t düzeyde değişimleri, eğime ait değişimleri de DT_t ve TB kırılma zamanını göstermektedir.

$$DT_t = \begin{cases} t-TB & t > TB \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

Kırılma tarihinin yaşandığı her bir gözlemde boş hipotezin testi için t istatistiği minimumudur. Her üç modelinde boş hipotezi birim kökün ve yapısal kırılmanın olduğu üzerine kuruludur. Alternatif hipotezler durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 2'deki Zivot-Andrews testi sonuçları incelendiğinde, tanımlı modelde yer alan tüm değişkenlerin Model A ve C'de seviye düzeyinde durağan olmadıkları görülmektedir. Bu durum Zivot-Andrews testlerinde değişkenler için hesaplanan test istatistik değerlerinin, kritik tablo değerlerinden mutlak olarak % 1, %5, %10 önem düzeyinde küçük olmasından anlaşılmaktadır. Bu nedenle, modelde kullanılan tüm değişkenler için Zivot-Andrews Birim Kök testlerinin her birinde fark alma yoluna gidilerek, % 1 veya % 5 önem düzeyinde tüm değişkenlerin test istatistiklerinin kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduğu görülmüş ve serilerin [I(1)] düzeyinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, bir yandan tanımlanan modelde kullanılan bütün değişkenlerin inceleme döneminde yapısal kırılmalara maruz kaldığını göstermekte, diğer yandan da bütün değişkenlerin yapısal kırılmalarla birlikte seviye değerinde değil birinci farklarında [I(1)] durağan olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Model	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği
KUR	A	2006:11	-3.445
	C	2010:10	-4.275
İHRACAT	A	2011:05	-4.397
	C	2008:08	-4.889
İTHALAT	A	2004:12	-3.554
	C	2008:01	-4.151
ΔKUR	A	2004:09	-5.341
	C	2005:12	-5.565
ΔİHRACAT	A	2009:04	-8.997
	C	2004:11	-9.186
ΔİTHALAT	A	2009:03	-4.485
	C	2009:03	-4.968

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike Bilgi Kriteri'ne (AIC) göre bulunmuş optimum gecikme sayılarıdır. Kritik değerlerin tümü Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır: Model A: %1,-5.34; %5,-4.80; %10,-4.58; Model C: %1,-5.57, %5,-5.08; %10,-4.58.

4.2. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi

Tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan olması, değişkenlerin birbirleriyle eşbütünleşik olup olmadığının incelenmesini mümkün kılmaktadır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşik ilişki tek yapısal kırılmalı Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testi, eşbütünleşik vektördeki katsayıların sabit olduğunu varsayan geleneksel eşbütünleşme yöntemlerinin yerine vektördeki katsayıların kırılma tarihlerinde değişime uğrayacağı fikrinden geliştirilmiştir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testi, tek yapısal kırılmalı bir testtir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testinde değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı üç farklı modelle incelenmektedir. Bunlar; sabitte kırılma modeli, sabit ve trendde kırılma modeli ve rejim değişikliği modelleridir. Model 1 sabitte kırılma (C), Model 2 trendli sabitte kırılma (C/T) ve Model 3 ise rejim değişikliği (C/S) şeklinde açıklanmaktadır.

Model 1: Sabitte Kırılma (C)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{tr} + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad (4)$$

Model 2: Sabitte ve Trendde Kırılma (C/T)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{tr} + \beta_t + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad (5)$$

Model 3:Rejim Değişimi (C/S)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{tr} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \varphi_{tr} + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad (6)$$

Model 1'de kırılmadan önceki sabit terim μ_1 ; kırılmanın sabit terimdeki yapmış olduğu değişiklik ise μ_2 ile gösterilmektedir. Model 2 sabit terimde ve trendde kırılmaları dikkate almaktadır. Model 3'te yer alan α_1 kırılma öncesi eğim katsayısını;

α_2 se kırılmadan sonraki eğim katsayısının değişikliğini açıklamaktadır (Gregory & Hansen, 1996: 102-103). Eşbütünleşmenin olmadığı şeklinde kurulan sıfır hipotezi, elde edilen test istatistiklerinin Gregory-Hansen’de hesaplanan kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olması durumunda reddedilmektedir.

Bu çalışmada; yapısal kırılma altında değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı test edilmiştir. Tablo 3’de modele ait kırılma tarihleri ile ADF test istatistik sonuçlarına yer verilmiştir. Model 1(C) ve Model 2 (C/T) ve Model 3 (C/S) için kırılma tarihleri 2015:10, 2007:06 ve 2013:09 olarak bulunmuştur. Bulgulara göre Model 1 ve Model 3 için hesaplanan test istatistiği kritik değerlerden mutlak değer olarak küçüktür. Bu durumda Gregory-Hansen eşbütünleşme testine göre, uzun dönemde reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri arasında Model 1 ve Model 3 sonuçlarına göre bir ilişki olmadığı görülmektedir. Ancak Model 2’de test istatistiği, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerden mutlak değerce daha büyük bir test istatistiğine sahiptir. Reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki bu üç modelden sadece sabitte ve trendde kırılma için %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde anlamlıdır. Sabitte ve trendde kırılma dikkate alındığında, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiden bahsetmek mümkündür. Bu model için kırılma tarihi 2007:06 olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi

Model	lnKur-lnİhracat-lnİthalat	
	Kırılma Dönemi	ADF İstatistiği
Sabitte Kırılma (C)	2015:10	-3.71
Sabitte ve Trendde Kırılma (C/T)	2007:06	-5.72
Rejim Değişimi (C/S)	2013:09	-3.98

Not: Sabitte Kırılma için ADF test istatistiği; %1, %5 ve %10 için; -5.44, -4.92, -4.69; sabit ve trendde kırılma için ADF test istatistiği; %1, %5 ve %10 için; -5.80, -5.29, -5.03 Rejimde değişim için ADF test istatistiği %1, %5 ve %10 için; -5.97, -5.50, -5.23.

4.3. Nedensellik Testi

Bu bölümde, reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisine; “Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik testi ve Balcılar vd., (2010) Bootstrap Kayan Pencere Nedensellik testi” ile bakılmıştır.

4.3.1. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Çalışmada ilk olarak, değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünün belirlenmesinde ve yapısal kırılmanın modellenmesinde kullanılan nedensellik testlerinden biri olan “Fourier Toda-Yamamoto nedensellik” testi uygulanmıştır. Analiz bulgularında, reel efektif döviz kurundan ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Buna karşılık reel efektif döviz kurundan ihracata doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmazken; ihracattan reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Ayrıca ithalat değişkeninden ihracat değişkenine doğru tek yönlü nedenselliğin varlığına rastlanılmaktadır.

Bu durum, Türkiye'deki ithalatın ağırlıklı olarak ara mallarından oluşması nedeniyle beklenen bir durumdur. Analiz bulguları, uygulanacak olan kur politikalarının ithalatı doğrudan, ihracatı ise ithalat bağlantılı olarak dolaylı yoldan etkileyeceği dikkate alınmalıdır. Diğer bir ifadeyle, ithalat ve ihracat arasındaki bağımlılığın döviz kuru politikasını etkisiz hale getirdiği söylenebilir. Çalışmanın bulgularına göre, reel döviz kurunun düşürülmesi halinde ithalat azalırken, buna bağlı olarak ihracat da azalacaktır.

Tablo 4. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Nedensellik	Asimptotik P –Değer	Nedensellik
Kur-İhracat	0.617	Nedensellik Yok
İhracat-Kur	0.019**	Nedensellik Var
Kur-İthalat	0.069***	Nedensellik Var
İthalat-Kur	0.301	Nedensellik Yok
İthalat-ihracat	0.002*	Nedensellik Var
İhracat-ithalat	0.375	Nedensellik Yok

Not: *, **, *** %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Akaike Bilgi Kriteri kullanılmış olup, Bootstrap p-değeri 1000 deneme ile elde edilmiştir.

Şekil 1. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Kaynak: Çalışmanın bulgularından yola çıkılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Not: Okun yönü, nedenselliğin yönünü belirtmektedir.

4.3.2. Balcılar vd.(2010)Bootstrap Kayan Pencereler Nedensellik Testi

Balcılar vd. (2010) çalışmasında “residual-based bootstrap” tekniğine dayalı “corrected likelihood ratio” (LR) nedensellik testi uygulamışlardır. Bootstrap sürecine dayalı LR Granger nedensellik test süreci iki değişkenli VAR(p) modelini $t=1,2,\dots,T$ olmak üzere (Balcılar vd., 2010: 1400).

$$y_t = \Phi_0 + \Phi_1 y_{t-1} + \dots + \Phi_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (7)$$

. $y_t = [y_{1t}, y_{2t}]_{2 \times 1}$ matris olmak üzere VAR(p) modelini;

$$\begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \phi_{10} \\ \phi_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \phi_{11}(L) & \phi_{12}(L) \\ \phi_{21}(L) & \phi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \quad (8)$$

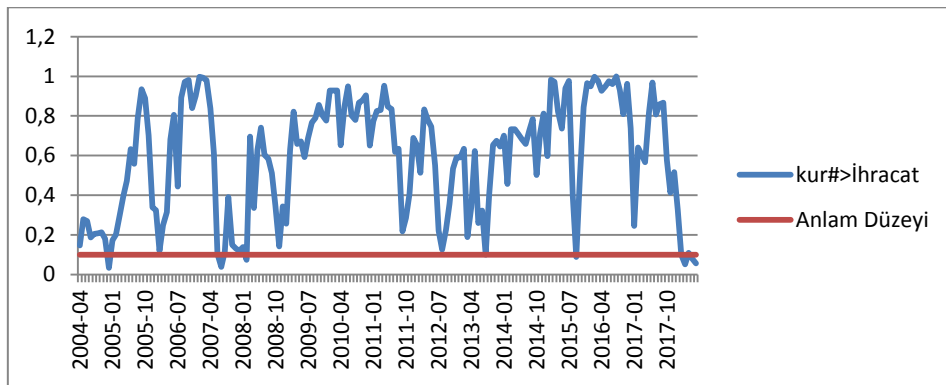
ifadesinde $\phi_{ij}(L) = \sum_{k=1}^p \phi_{ij,k} L^k$ olmak üzere $i,j=1,2$ ve gecikme operatörü

$L^k x_t = x_{t-k}$ şeklindedir. Testin sıfır hipotezi $\phi_{12,i} = 0$ olmak üzere y_{2t}, y_{1t} 'nin Granger

nedeni değildir veya tam tersi bir ifadeyle $\phi_{21,i} = 0$ olmak üzere y_{1t} , y_{2t} 'nin Granger nedeni değildir şeklindedir.

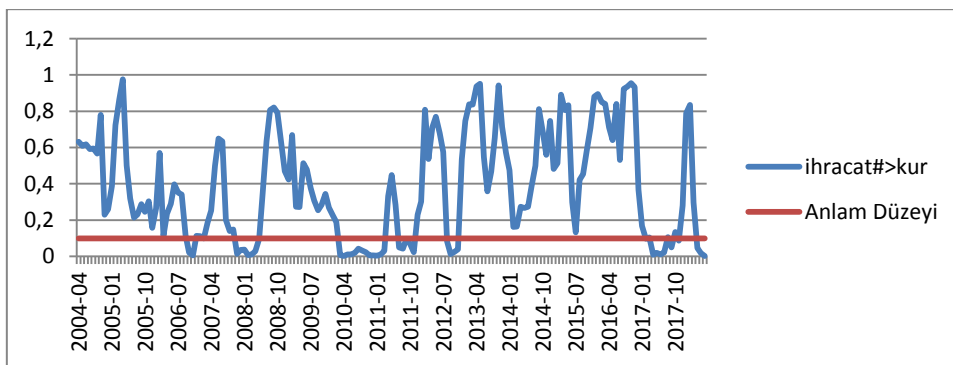
Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak incelemek amacıyla nedenselliği aylık periyotlar altında ele alan Balcılar vd., (2010) Bootstrap kayan pencereler nedensellik testinden faydalanılmıştır. Testin sonuçları; Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 5'de gösterilmiştir. Şekil 2'ye göre; 2004 Ekim, Kasım, Aralık, 2007 Mayıs, Haziran, Temmuz, 2008 Ocak, 2013 Temmuz, 2015 Ağustos, Eylül, 2018 Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran aylarında reel efektif döviz kurundan ihracata doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Balcılar Bootstrap Kayan Pencereler Nedensellik Testi (Kur-İhracat)

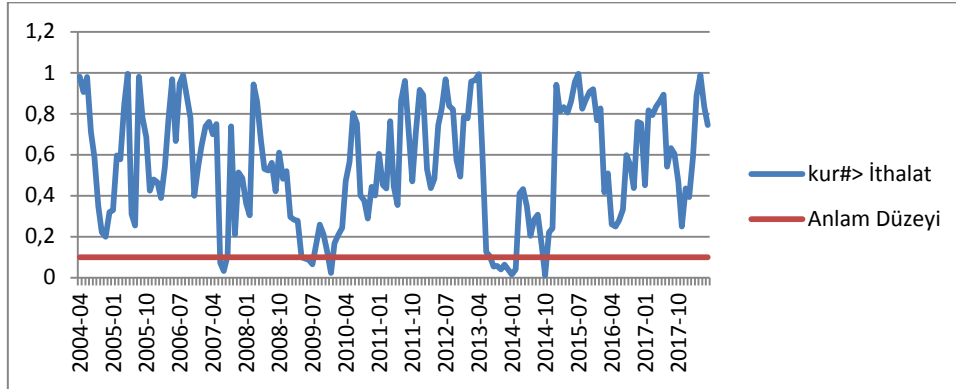
Şekil 3'e göre; 2006 Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim aylarında; 2007 Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık; 2008 Ocak, Şubat, Mart; 2009 Kasım, Aralık, 2010 Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık; 2011 Ocak, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül; 2012 Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül; 2016 Aralık; 2017 Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran; 2018 Ocak, Şubat, Mart, Nisan aylarında ihracattan reel efektif döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Balcılar Bootstrap Kayan Pencereler Nedensellik Testi (İhracat-Kur)

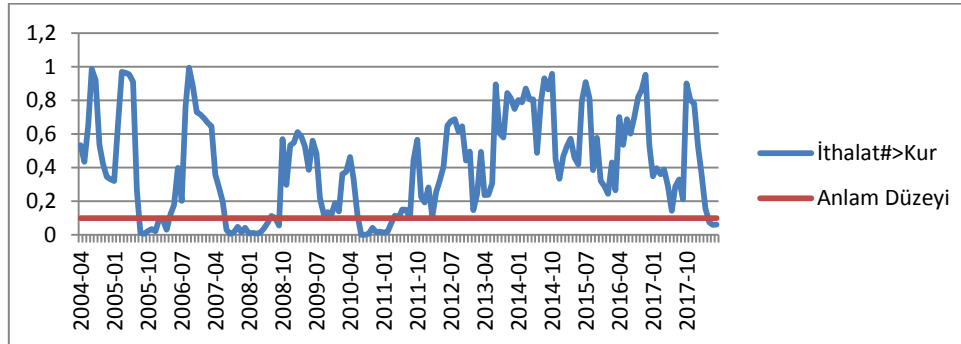
Şekil 4'e göre; 2007 Mart, Nisan, Mayıs, Haziran; 2009 Mart, Nisan, Mayıs, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık; 2013 Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık; 2014 Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim aylarında reel efektif döviz kurundan ithalata doğru nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Balçılar Bootstrap Kayan Pencereler Nedensellik Testi (Kur-İthalat)

Şekil 5’de; 2005 Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık; 2007 Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık; 2008 Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran; 2010 Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül Ekim, Kasım, Aralık; 2011 Ocak, Şubat; 2018 Ocak, Şubat, Mart, Nisan aylarında ithalattan reel efektif döviz kurunda doğru nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Şekil 5. Balçılar Bootstrap Kayan Pencereler Nedensellik Testi (İthalat-Kur)

5. Sonuç ve Değerlendirme

Döviz kurunda yaşanan değişimler en fazla yabancı paralarla işlem gören dış ticaret dengesi üzerinde etkili olmaktadır. Döviz kurlarında yaşanan bir artış veya azalış dış ticaret hacmini artırmakta veya azaltmaktadır. Bu nedenle döviz kuru politikalarının belirlenmesi son derecede önemlidir. Türkiye’de reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin 2003:01-2018:06 dönemleri itibariyle ele alındığı bu çalışmada, ilk olarak değişkenlerin durağanlığı Zivot Andrews birim kök testi ile analiz edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre; sabitte ve trendde kırılma dikkate alındığında, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiden bahsetmek mümkündür. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi ve Balçılar vd. (2010) Bootstrap Kayan pencereler nedensellik testi ile bakılmıştır. Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinde; reel efektif döviz kurundan ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca ihracattan reel

efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür. İthalat değişkeninden ihracat değişkenine doğru tek yönlü nedenselliğin varlığına rastlanılmıştır.

Balcılar vd.(2010) Bootstrap Kayan pencereler nedensellik testinde, reel kurdan ihracata (2004, 2007, 2008, 2013, 2015, 2018); ihracattan reel kura (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2016, 2017, 2018); reel kurdan ithalata (2007, 2009, 2013, 2014); ithalattan reel kura (2007, 2008, 2010,2011, 2018) farklı dönemler itibariyle nedenselliğin olduğu görülmektedir.

Analiz bulgularında yola çıkılarak, uygulanacak olan kur politikalarının ithalatı doğrudan, ihracatı ise ithalat bağlantılı olarak dolaylı yoldan etkileyeceği dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, dış ticaret politikasıyla uyumlu bir kur politikasının belirlenmesi ve kurdaki istikrarın sağlanması son derecede önemlidir. Ayrıca döviz kurlarında yaşanabilecek bir değişimin dış ödemeler dengesi üzerinde baskı oluşturarak cari açığın artmasına neden olacağı unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Açıcı, Y. (2016). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin VAR Analizi ile İncelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14): 41-53.
- Aktaş, C. (2010). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11):123-140.
- Balcılar, M. Özdemir, Z. ve Arslantürk, Y.(2010). Economic Growth and Energy Consumption Causal Nexus Viewed Through a Bootstrap Rolling Window. *Energy Economics*, 32:1398-1410.
- Begovic, S. ve Kreso, S. (2017). The Adverse Effect of Real Effective Exchange Rate Change on Trade Balance in European Transition Countries. *Zb. rad. Ekon. fak. Rij*, 35(2): 227-299.
- Değer, O. ve Demir, M. (2015). Reel Efektif Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hacmi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 52(604): 7-21.
- Dickey, D. ve Fuller, W. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Dickey, D. ve Fuller, W.(1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366): 427-431.
- Doğan, Z. ve Kurt, Ü. (2016). Türkiye Ekonomisinde Reel Döviz Kuru ve İthalat İlişkisi. *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, 45: 327-336.
- Gregory, A.W. ve Hansen, B.E.(1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts. *Journal of Econometrics*, 70: 99-126.
- Hassan, R. Chakraborty, S. Sultana, N. ve Rahaman, M. (2016). The Impact of the Real Effective Exchange Rate on Real Export Earnings in Bangladesh. Monetary Policy and Research Department Bangladesh Bank, *Workin Paper Series :WP No 1605:1-21*.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43: 447-456.

- Hepaktan, E. Çınar, S. ve Dündar, Ö. (2011). Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticaret ile İlişkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(5): s.62-82.
- Karaş, G. ve Karaş, E. (2017). Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki: Türkiye Özelinde Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10: 28-46.
- Kızıldere, C. Kabadayı, B. ve Emsen, Ö.S. (2014). Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişmelerine Duyarlılığı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 6(12): 40-54.
- Öz, S. (2011). Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret. *Ekonomik Araştırma Formu Politika Notu*, 1-6.
- Özmen, E. (2014). Reel Döviz Kuru ve Türkiye Dış Ticaret Dinamikleri. *ERC Working Papers*, 14(12): 1-138.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2): 335-34.
- Tapşın, G. ve Karabulut, A. (2013). Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 26: 190-205.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2005). Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2: 11-29.
- Yıldırım, E. ve Kesikoğlu, F. (2012). İthalat-İhracat-Döviz Kuru Bağımlılığı: Bootstrap ile Düzeltilmiş Nedensellik Testi Uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, 12(2): 137-148.
- Yıldız, H. ve Özdamar, G. (2014). Reel Döviz Kuru -Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayisi Sektörleri Üzerine Bir İnceleme (2005-2012). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 187-204.
- Zengin, A. (2001). Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular). *C.U İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2): 27-41.
- Zivot, E. ve Andrews, D.W.K. (1992). Further Evidence of the Great Crash, the Oil Price Shock and The Unit Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10: 251-270.
- TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.06.2018)
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.06.2018)

Marka Kimliği, Marka Kişiliği, Marka İmajı ve Marka Konumlandırma Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme

Metin İnce*

KOSGEB

Karabük Müdürlüğü

orcid.org/0000 0002 3464 7123

Hilal Uygurtürk

Karabük Üniversitesi

İşletme Fakültesi

orcid.org/0000 0002 6925 0150

Öz

Bu çalışmada, son yıllarda globalleşen ekonomi ile birlikte artan rekabet koşullarında giderek önem kazanan "marka" kavramı ile ilgili Türkiye'deki üniversitelerde yapılmış olan lisansüstü tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada "marka" kavramı ile ilgili olarak marka imajı, marka kimliği, marka kişiliği ve marka konumlandırma ana başlıkları ele alınmıştır. Araştırma bulgularına göre, marka ile ilgili tez çalışmalarının 2006 yılından sonra artış göstermeye başladığı, incelenen tezlerin %86'sının yüksek lisans tezi çalışması olduğu, en fazla Marmara Üniversitesi tarafından marka ile ilgili tez çalışması yapıldığı ve çalışmaların %70'inin işletme anabilim dalı tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. Çalışmalarda veri toplama yöntemlerinden en fazla anket yönteminin kullanıldığı ve en fazla çalışmanın da gıda sektöründeki markalar üzerine yapıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Marka Kimliği, Marka Kişiliği, Marka İmajı, Marka Konumlandırma

A Study about Post Graduate Theses on Brand Identity, Brand Personality, Brand Image and Brand Positioning

Abstract

In this study, it is aimed to examine the post graduate theses written about brand which gained importance in the competitive environment in parallel with the globalized economy. In this study, brand image, brand identity, brand personality and brand positioning are discussed. According to the findings, the dissertations about the brand started to increase after 2006, 86% of the theses were master's thesis, most of the studies were conducted at Marmara University and 70% of the studies were carried out at the department of Business Administration. It was determined that survey method was used as the data collection technique and the most studies were undertaken about the brands in the food industry.

Keywords: Brand Identity, Brand Personality, Brand Image, Brand Positioning

1. Giriş

Günümüzde marka, marka imajı, marka değeri ve marka sadakati gibi kavramlar artan rekabet şartlarında önemli bir rekabet unsuru haline gelmiştir. Hızla artan rekabet ortamında, ürün ve hizmetlerdeki gelişmelerde artmakta ve bu durum işletmelerin farklılaşmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak işletmelerin bu farklılaşma ve ön plana çıkma politikalarını, tüketicilere en iyi şekilde aktarabilmeleri ve müşteri zihninde önemli bir yer edinebilmeleri son derece önem arz etmektedir. Bu aşamada marka imajı, marka kimliği, marka kişiliği ve marka konumlandırma gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır.

Marka bir veya bir grup satıcının malları veya hizmetlerini saptamaya ve bu malları ya da hizmetleri rakiplerinkinden farklılaştırmaya yarayan ayırt edici isimler

veya sembollerdir (Aaker, 2009: 6). Keegan ve Green'e göre ise marka "müşterilerin zihnindeki imajların ve deneyimlerin karmaşık bir toplamı" olarak tanımlanmaktadır (Keegan, Warren, ve Mark, 2005: 330). Marka, işletmelerin ürün ve hizmetlerini belirlemekte ve tüketicilerin marka sayesinde işletmenin ürün ve hizmetlerini tanımalarını ve bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır. Bununla birlikte yine marka tüketicilere ürün ve hizmetler ile ilgili güven unsuru da sağlamaktadır. Markanın bu özellikleri ile işletmeler rekabette üstünlük sağlayarak satışlarını artırmakta ve varlıklarını daha uzun süreli olarak devam ettirebilmektedirler. Bu açıdan işletmelerin müşteri istek ve ihtiyaçları doğrultusunda, ürün ve hizmetleri ile ilgili olarak iyi bir marka kimliği ve marka kişiliği oluşturmaları ve bu marka kimliğini tutundurma ve konumlandırma faaliyetleri ile müşterilere aktararak, müşteri zihninde iyi bir marka imajı oluşturmaları önem arz etmektedir.

Bu çalışmada işletmeler açısından günümüzde son derece önemli hale gelen marka kavramı ile ilgili Türkiye'deki üniversitelerde yapılmış olan lisansüstü tezlerin incelenmesi ve bu sayede marka ile ilgili yapılmış çalışmaların özet halinde sunulması amaçlanmıştır. Bununla birlikte marka ile ilgili olarak gelecekte yapılması düşünülen çalışmalara kaynak ve örnek olabilecek özgün bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde çalışma kapsamında incelenen tezlerin ana konusu olan marka kimliği, marka kişiliği, marka imajı ve marka konumlandırma konuları incelenmiştir.

Marka, satıcı veya satıcı grubunun mal veya hizmetinin diğerlerinden ayırt edilmesi için tasarlanmış isim, terim, işaret, sembol, tasarım veya bunların bileşiminden oluşur (Kotler, 1991: 442). Marka; isim, sembol, dizayn ve işletmenin sunduğu ürünleri rakiplerinden ayıran tüm öğelerin toplamıdır. Bir marka adını, piyasadaki diğer işletmelerden ayırmak için kullanılan en önemli unsurdur. Marka; tüketici ve tüketicilerin satın alma ve karar sürecini etkileyen ve şekillendiren, birbirine benzer somut ürünleri birbirinden farklılaştıran önemli bir kavramdır (Vuran ve Afşar, 2016: 28).

Markalar hem tüketiciler hem de üreticiler için büyük rol oynamaktadır. Marka tüketiciler için, ürünün kaynağını belirtir, kullanıcının riskini azaltır, tüketici arama maliyetini düşürür, ürün veya hizmet üreticisiyle tüketici arasında ilişki kurar ve tüketiciye kalite konusunda garanti sağlar. Üreticiler içinse marka; ürün veya hizmetin rahat bir şekilde takip edilmesini ve ürünlerinin korunmasını sağlar. Marka doğal olarak işletmeler için avantaj kaynakları ve finansal getirilerini oluşturur (Keller, 2008: 7).

Marka, günümüzde artık sadece bir isim olmakla yetinmemekte, ürüne bir kimlik ve kişilik katan, tüketicilerin algılarıyla şekillenen, ürün tercihlerinde tüketicilere yol gösteren çok önemli bir kavram olarak görülmektedir. Markalar, mevcut ve potansiyel tüketicilere, üretici ya da satıcının kimliği hakkında bilgi vererek, tüketicinin bilinçlenmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar (Can, 2007:225-226).

Marka, yaşayan ve sürekli olarak değişen ve kişiler gibi belirli değişim süreçleri sonucunda tüketici profiline bağlı olarak değişim gösteren bir kavramdır. Bu açıdan her markanın kendine özgü kimliği ve marka kişiliği vardır.

2.1. Marka Kimliği ve Unsurları

Marka kimliği, diğer benzer ürünlerden farklılaşmayı yaratan, tüketiciye ürünü sahip olma, tutarlılık ve güven, duygusal bağ, markayı diğer tüketiciler ile paylaşma duygularını veren, üretici için ise pazarda güçlü bir konumlandırma olanağı sunan bir kavram olarak tanımlanmıştır. Marka kimliği, ürünün tüketiciler gözünde nasıl algılandıklarının özü olarak ifade edilmektedir. Güçlü bir marka kimliği ürünün değerini ve önemini artıran bir olgu olarak yansımaktadır (Aaker, 1995: 209). Marka kimliğini oluşturan unsurlar şu şekilde özetlenebilir.

A- Marka İsmi: Marka ismi, markanın ürün özelliklerini tüketiciye sunduğu vaatlerle birleştiren, marka konumlandırma ve marka kişiliğiyle bütünleşen bir ifade biçimidir (Kırdar, 2004, s. 239). Markanın kendisi kadar değerli ve markanın algılanmasına büyük etkisi olan marka isimleri, hedef pazara önemli bilgiler aktarmasından dolayı özenle seçilmesi gerekmektedir. Markanın değerlerini ve sözlerini her türlü iletişim yöntemiyle hedef kitleyle buluşturmayı sağlayan marka ismi, ayırt edici, söylenmesi ve anlaşılması kolay, akılda kalıcı özelliklere sahip olabilmesi gerekmektedir (Kotler ve Proertsch, 2010: 120-121).

B- Sembol ve Logo: Marka sembolü, markanın gözle görülebilen ancak sözle söylenemeyen kısmıdır. Örneğin Ferrari, marka adı; at ise onun sembolüdür. Güçlü bir sembol marka kimliğine güç verir; daha kolay tanınmasını ve hatırlanmasını sağlar (Çoroğlu, 2002:116-117). Logo, marka isminin ya da firmanın “*şekilsel görünümü*”dür. İyi tasarlanmış bir logo, hem şekilsel hem de işlevsel ihtiyaçları kapsamaktadır. Marka ve logo birlikte, kurumsal değerleri ve nitelikleri yansıtmalı ve konumlandırılabilir (Kotler ve Proertsch, 2010: 124).

C- Slogan: Slogan bir kuruluş veya marka için oluşturulmuş, markayı tanımlama ve betimlemeye yarayan, tüketiciye ikna olması için gerekli mesajı veren, kısa kelime grubu olarak ifade edilebilmektedir (Keller, 1998: 151).

D- Renkler: Renkler, tüketicinin zihninde markanın hatırlanmasına katkı sağlamakta ve markanın tüketicide oluşturmak istediği algıyı eksiksiz olarak oluşturmaya yardımcı olmaktadır (Künüçen, 2001:179). Marka renk seçiminde belirli kriterler göz ardı edilmemelidir. İlki, tüketiciye ulaştırılması istenen mesajdır. Bu konu ile ilgili renklerin anlamları konusunda uzmanlaşmış kişiler ile çalışılmalıdır. Bir marka için renk seçilirken tüketicide oluşturulmaya çalışılan ruh hali dikkate alınmalıdır. Bunun başlıca sebebi, renklerin müşteriler üzerinde kaliteyi ve kişinin psikolojik ihtiyaçlarını karşılama seviyesini etkileyen bir etkisinin olmasıdır (Eymen, 2007: 22-23).

E- Ambalaj/Paketleme: Görsel bir etki yaratmak amacıyla günümüzde ambalaj oldukça önemli bir yere gelmiştir. Ürünün bir iletişim aracı olan ambalaj, estetik açıdan beğenilmesi ve tüketiciyi cezbetmesinin yanı sıra ürünü de korumalıdır (Pira, Kocabaş,

ve Yeniçeri, 2005: 125). Ambalaj tasarımında yapılması gereken ilk şey markanın nasıl konumlandırıldığıнын bilinmesidir. İkincisi ise, ürün gurupları ile ilgili çalışmalarla tüketici beklentileri ve trendler gibi etkenler ele alınır. Üçüncü aşamada, rakiplerin ambalajlarının bilgileri her yönüyle analiz edilir. Dördüncü aşamada ise ambalajın tüketiciye markanın niteliği ve faydalarını iletecek özellikleri belirlenir (Pira, Kocabaş, ve Yeniçeri, 2005: 126-127).

2.2. Marka Kişiliği

Bir bireyin kişilik özellikleri gibi markalarında kişilik özellikleri belirlenmiş ve Aaker'e göre marka kişiliği, *"İnsani özelliklerin marka özelliklerine benzetilerek tanımlanması"* olarak ifade edilmiştir (Aaker, 2009: 159). Marka kişiliği markanın insansı yüzü olarak açıklanmakta ve müşterinin mal/hizmet ile marka kişiliği arasında bağlantı kurarak, markaya kendi zihninde canlanan ifadeler yüklemesiyle markayı diğer markalardan ayırt etmesi ve kullanması söz konusu olmaktadır (Doğanlı ve Bayri, 2012: 42).

Marka kişiliği, pazarlamacıların pazarlama bileşenleri aracılığı ile hedef kitleye ulaştırmak istedikleri bilgilerin, mesajların hedef kitle tarafından değerlendirilip algılanması sonucunda oluşmaktadır ve markanın piyasadaki rakip markalarla çeşitli özellikler açısından karşılaştırılması ile belirlenen ifadeler toplamıdır (Koç, 2013: 335).

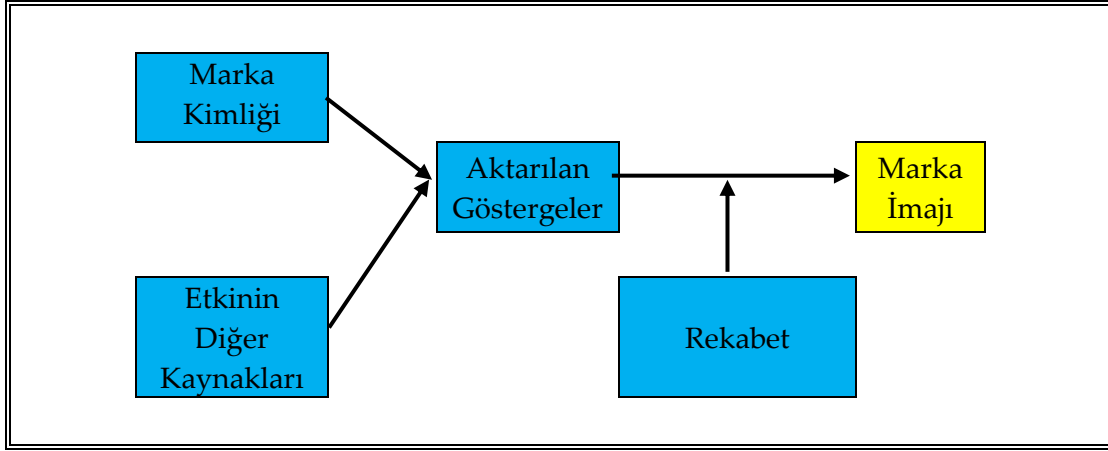
Marka kişiliği de, insan kişiliklerine benzer olarak güven, önemsenme, heyecan verici olma, ilham verici olma ve temel değerler gibi unsurları içerisinde barındırmaktadır (Ar, 2004, s. 74). Aaker 1997 yılında yayınladığı Dimensions of Brand Personality isimli çalışmasında ise marka kişiliği boyutlarını samimiyet, coşku, ustalık, seçkinlik ve sertlik olarak beş temel boyut üzerine odaklanmıştır (Aaker, 1997:352).

2.3. Marka İmajı

Marka imajı, Randall tarafından *"tüketicinin o marka hakkındaki deneyimlerinden, duyduklarından, reklâmlardan, paketlemeden, hizmetlerden edindiği enformasyon toplamının, seçici algı, önceki inanışlar, toplumsal normlar ve unutmama tarafından değişikliğe uğratılmış halidir "* olarak tanımlanmaktadır (Randall, 2005: 18). Marka imajı hakkında yapılan çalışmalarda, tüketicinin marka tercihi yaparken, satın aldığı ya da satın almayı düşündüğü belirli bir markanın kişilik özelliklerini kendi tarzı ve imajı ile ilişkilendirebiliyorsa, bu markaya öncelik verdiği ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, markanın ortaya koyduğu kişilik özellikleri sonucu ortaya çıkan marka imajı, müşterinin kendi imajı ile uyuşabiliyorsa, tüketicinin bu markayı sürekli olarak satın alma olasılığı da artmaktadır (Yılmaz, 2011:13-14).

Marka kimliği, marka imajına da katkı sağlayan bir unsur olduğu için pazarlama stratejileri açısından önemlidir, çünkü markanın hedef kitesine sunmak istediği imaj, marka kimliği sayesinde belirlenmektedir. Bu açıdan marka kimliği ile marka imajı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki Şekil 1'deki gibi ifade edilebilir (Uztuğ, 2008: 44).

Şekil 1. Marka Kimliği ve Marka İmajı İlişkisi

Markanın yaratıcılar ya da pazarlama iletişimleri (kaynak) tarafından gönderilen ve tüketiciye verilmek istenen tüm mesajlar (marka adı, görsel simgeler, ürün ve reklam gibi) tüketici zihninde marka hakkında belirli bir imaj yaratmaktadır. Bu durumda imaj, tüketicilerin markaya ilişkin olarak gerçekleştirdiği çözümlemenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Şekilde de görüldüğü gibi, pazarlama iletişim sürecinde marka kimliği, kaynağın (pazarlama iletişimcilerinin), imaj ise müşterilerin denetimindedir (Uztuğ, 2008: 44).

2.4. Marka Konumlandırma

Konumlandırma kavramı, bir ürünü/markayı tüketicinin zihninde bir yere yerleştirme çabası olarak tanımlanmaktadır. Tüm pazarlama stratejileri bölümlenme, hedefleme ve konumlandırma üzerine inşa edilmektedir. Bir işletme, pazardaki farklı ihtiyaç ve grupları belirler, bunlardan başarılı bir şekilde tatmin edebileceklerini hedefler ve ardından ürün ve hizmetlerini hedef pazara rakiplerinden özgün olacak şekilde konumlandırır. Konumlandırmada amaç, markayı işletmenin potansiyel faydasını maksimize etmek maksadıyla tüketicinin zihnine yerleştirmektir. İyi bir marka konumlandırma, markanın ruhunu açıkça yansıtarak tüketicinin pazarlama stratejisine rehberlik eder. Bu yolla tüketicinin elde edeceği faydayı ve bunu ne şekilde yerine getireceğini açıklamış olur (Kotler ve Keller, 2009: 308).

Marka konumlandırmayı işletmeler, pazarlama ve hedef müşteri grupları çerçevesinde aşağıdaki tabloda belirtilen stratejiler çerçevesinde belirleyebilmektedirler (Çakır, 2007: 362-365).

Tablo 1. Marka Konumlandırma Stratejileri

STRATEJİ	AÇIKLAMA
1. Ürün Özelliğini Vurgulayan Konumlandırma	Mal ve hizmetlerin, hem kendine has, hem de rakiplerine özgü özelliklerini ön plana çıkarmak.
2. Fiyat-Kalite İlişkisine Göre Konumlandırma	Mal veya hizmetin fiyat veya kalite boyutunun ön plana çıkarmak.
3. Ürünün Kullanımını Vurgulayan Konumlandırma	Mal veya hizmetin nerede, ne zaman, nasıl ve ne şekilde kullanılmasını vurgulamak.
4. Ürün Sınıfını Vurgulayan Konumlandırma	Mal veya hizmetin aynı ürün kategorisindeki ürünlerden farklı olan yönünü vurgulamak.
5. Ürünü Kullananları Vurgulayan Konumlandırma	Mal veya hizmeti kullanacak hedef kitlenin kimlik ve özelliklerinin net olarak vurgulanması.
6. Rakipler İle Kıyaslayıcı Konumlandırma	Mal veya hizmetin rakiplerin mal veya hizmetlerine göre sahip olduğu farklı özellikleri vurgulamak.
7. Kültürel Semboller İle Konumlandırma	Mal veya hizmeti kullanıcıları tarafından kabul görmüş örf, adet, gelenekler ve kültürel semboller ile vurgulamak.
8. Yaşam Biçimine Odaklı Konumlandırma	Toplumsal katmanın tüketim alışkanlıklarını göz önüne alarak vurgulamak.
9. Marka Kişiliğine Odaklı Konumlandırma	Mal veya hizmetlere insan kişiliklerinin özellikleri yüklenerek vurgulamak.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, işletmelerin markayı müşteri zihninde nasıl konumlandırmak istediklerine göre gerçekleştirmeleri gereken stratejiler de farklılık göstermektedir.

3. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmada, günümüz rekabet ortamında işletmeler açısından önemi giderek artan “marka” ile ilgili Türkiye’deki üniversitelerde yapılmış olan lisansüstü tezlerin incelenmesi ve bugüne kadar marka ile ilgili yapılan çalışmaların bir bütün halinde özetlenerek incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada YÖK Ulusal Tez Merkezi tarafından erişime açık olarak yayınlanan lisansüstü tezler incelenmiştir. İncelenen tezlerin türü, yazım dili, yürütülmüş oldukları üniversiteler, anabilim dalları ve örneklemelerinin alındığı sektörler gibi özellikleri özetlenmiştir. Bununla birlikte tezlerin yapıldıkları yıllara göre dağılımlarını ortaya koymak, marka ile birlikte ele alınan farklı konuları belirlemek, tezlerde kullanılan analiz yöntemleri ve istatistiksel teknikler ile veri toplama araçları ve veri kaynakları hakkında bilgiler sunmak amaçlanmıştır. Bu çalışma ile marka ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar kapsamında genel bir çerçeve sunulmaktadır.

Çalışma çerçevesinde aşağıda belirtilen sorulara cevap aranacaktır.

- Türkiye genelinde üniversitelerde marka ile ilgili erişime açık kaç adet lisansüstü tez çalışması yapılmıştır?

- İncelenen tezlerin özgün yazım dilleri ve lisansüstü düzeyleri nelerdir?
- İncelenen tezlerin yürütüldüğü üniversitelere ve anabilim dallarına göre dağılımları nasıldır?
- İncelenen tezlerde kullanılan veri toplama araçları ve veri kaynakları nelerdir?
- İncelenen tezlerde kullanılan veri analiz yöntemleri ve istatistiksel teknikler nelerdir?
- İncelenen tezlerde ele alınan marka kavramları nelerdir? Marka ile ilgili çalışmalar hangi yıllarda daha fazla yoğunluk göstermektedir?
- Çalışılan tezlerde marka ile ilişkilendirilerek incelenen diğer konular nelerdir? En fazla hangi konular marka ile ilişkilendirilerek incelenmektedir?
- İncelenen tezlerde ele alınan örneklemere ait dağılımlar nasıldır?

4. Yöntem

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde araştırma verilerinin elde edilmesinde Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinin veri tabanı kullanılmıştır. Tezlerin taraması 27 Kasım 2018 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma evrenini, Türkiye'deki üniversitelerde yürütülen, yıl olarak sınırlaması yapılmamış, erişime açık, tarama terimi "marka" olan 983 adet lisansüstü tez oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde bir takım kriterler kullanılmıştır. Bu kriterler doğrultusunda veri tabanının aranacak kelimeler bölümünde sadece "marka imajı", "marka kimliği", "marka kişiliği" ve "marka konumlandırma" kelimeleri ve izin durumu "izinli" olan tezler ile sınırlandırılmıştır. Belirlenen kriterler çerçevesinde araştırmanın örnekleme, Türkiye'deki üniversitelerde marka imajı, marka kimliği, marka kişiliği ve marka konumlandırma konuları ile sınırlı ve erişime açık 100 adet yüksek lisans ve 16 adet doktora olmak üzere 116 adet lisansüstü tezdendir.

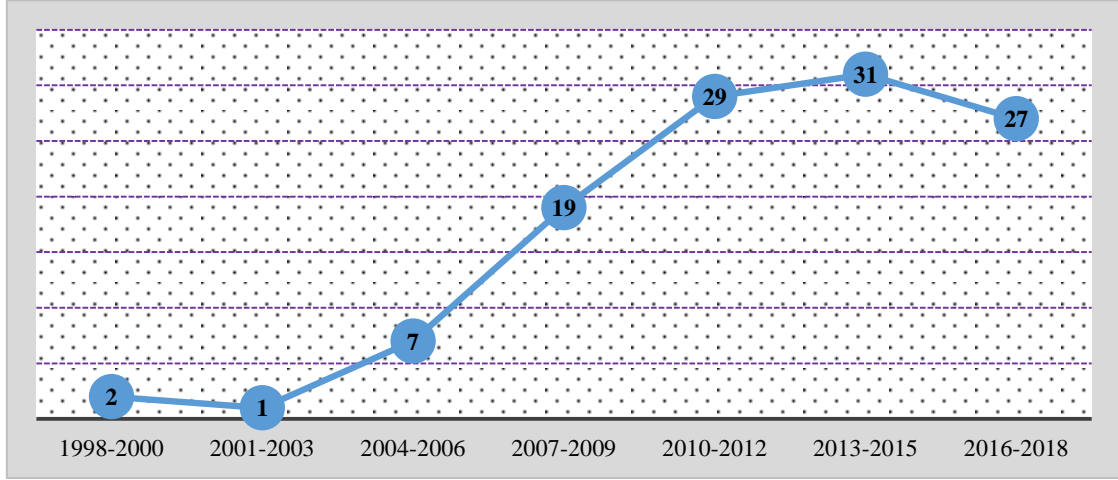
Araştırma kapsamında bulunan tezler, ana konuları olarak öncelikle marka imajı, marka kimliği, marka kişiliği ve marka konumlandırma olarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma yapıldıktan sonra tezler, yayımlandıkları yıllara, danışmanlarına, üniversitelerine, veri toplama yöntemlerine, özgün yazım dillerine ve lisansüstü tez düzeylerine vb. özelliklerine göre kodlanmıştır. Sonrasında yapılan sınıflandırmalar ve kodlamalar çerçevesinde analizler yapılmıştır.

5. Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın bu bölümünde araştırma kapsamında elde edilen bulgulara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

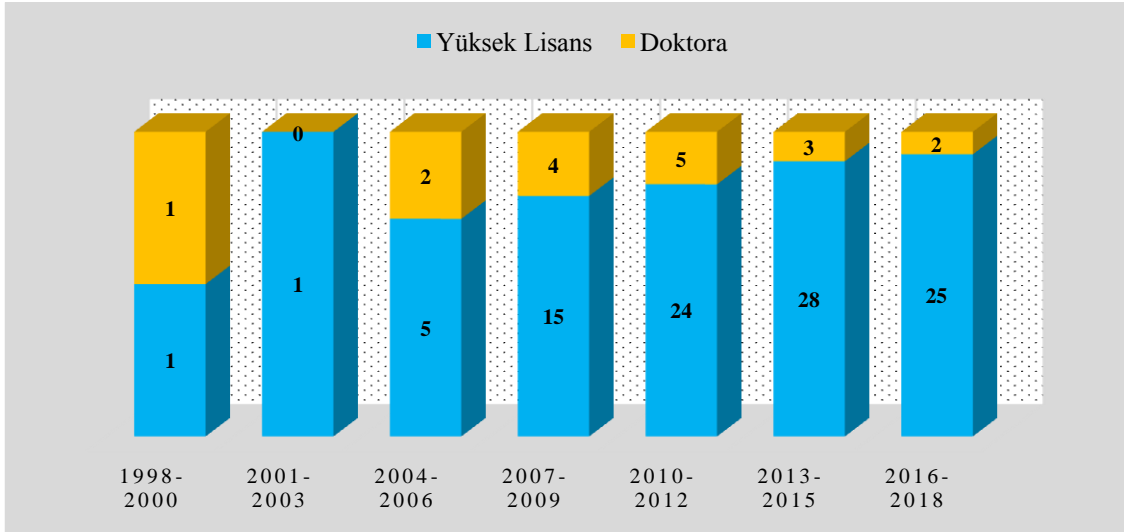
Grafik 1'de araştırma kapsamında incelenen tezlerin yıllara göre dağılımları gösterilmiştir.

Grafik 1. İncelenen Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

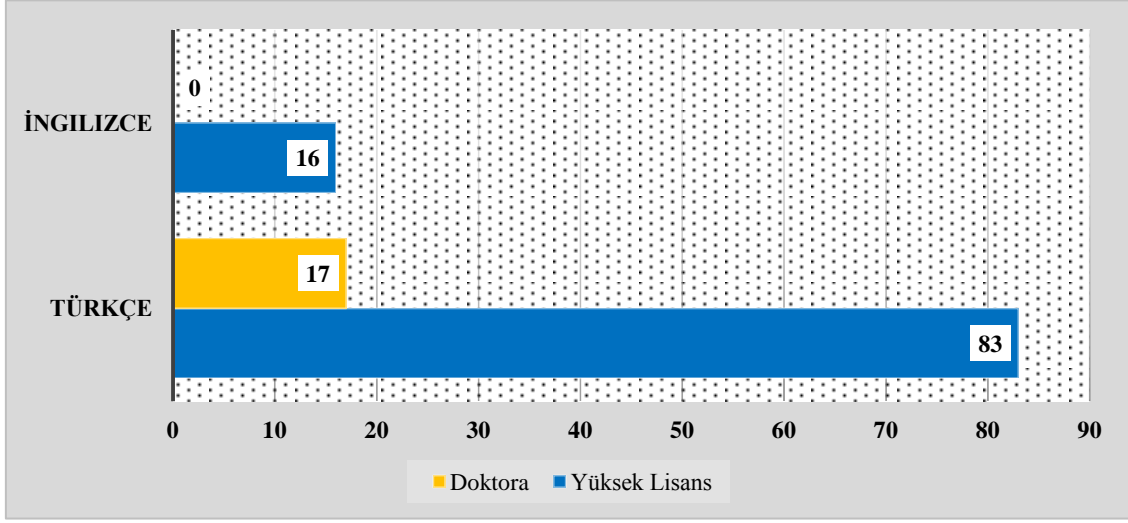
Marka imajı, marka kimliği, marka kişiliği ve marka konumlandırma konusunda yapılmış tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında en fazla tezin 2013-2015 yılları arasında yapıldığı (%27) görülmektedir. 2006 yılına kadar marka ile ilgili çalışma yapılan tez sayısının çok az olduğu ve özellikle 2007 yılından sonra hızlı bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Grafik genel olarak incelendiğinde ise 2003 yılından sonra marka ile ilgili tez çalışmalarının ivme kazandığı söylenebilir.

Grafik 2. İncelenen Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Grafik 2’de ise marka ile ilgili incelenen tezlerin türlerine göre dağılımları gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde 1998-2000 yılları sonrasında itibaren marka ile ilgili yüksek lisans tezlerinin fazla olduğu ve doktora tez çalışmalarının bütün yıllarda daha az olduğu görülmektedir. Tez türlerine genel olarak bakıldığında ise çalışma kapsamındaki tezlerin %86’sının yüksek lisans ve %14’ünün ise doktora tez çalışması olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 3. İncelenen Tezlerde Kullanılan Özgün Dil ve Tez Türlerine İlişkin Dağılım

Grafik 3'te çalışma kapsamında incelenen tezlerde kullanılan özgün diller hakkında bilgiler yer almaktadır. Grafikte görüldüğü üzere İngilizce dilinde yazılan çalışmaların tamamının yüksek lisans tezi olduğu ve İngilizce dilinde doktora tezinin yazılmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Türkçe olarak yazılan tezlerin %17'sini doktora tezi ve %83'ünü ise yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır.

Tablo 2'de çalışma kapsamında incelenen tezlerin üniversitelere göre dağılımları gösterilmektedir.

Tablo 2. İncelenen Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
Marmara Üniversitesi	15	13
İstanbul Üniversitesi	9	8
Gazi Üniversitesi	7	6
Selçuk Üniversitesi	5	4
Akdeniz Üniversitesi	4	3
Bahçeşehir Üniversitesi	4	3
Dokuz Eylül Üniversitesi	4	3
İzmir Ekonomi Üniversitesi	4	3
Ankara Üniversitesi	3	3
Dumlupınar Üniversitesi	3	3
Ege Üniversitesi	3	3
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	3	3
Yeditepe Üniversitesi	3	3
Anadolu Üniversitesi	2	2
Atatürk Üniversitesi	2	2
Balıkesir Üniversitesi	2	2
Çağ Üniversitesi	2	2
Çankaya Üniversitesi	2	2

Tablo 2. İncelenen Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı (Devamı)

Üniversite Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
Marmara Üniversitesi	15	13
İstanbul Üniversitesi	9	8
Fatih Üniversitesi	2	2
Karadeniz Teknik Üniversitesi	2	2
Kocaeli Üniversitesi	2	2
Maltepe Üniversitesi	2	2
Ufuk Üniversitesi	2	2
Yaşar Üniversitesi	2	2
Diğer Üniversiteler (Her biri 1'er tane toplam 27 üniversite)	27	23
TOPLAM	116	100

Tablo 2 incelendiğinde, çalışma kapsamında incelenen marka ile ilgili tezlerin en fazla olduğu üniversitenin Marmara Üniversitesi (%13) olduğu görülmektedir. Marmara Üniversitesinden sonra sıra ile en fazla tezlerin olduğu üniversiteler İstanbul Üniversitesi (%8), Gazi Üniversitesi (56) ve Selçuk Üniversitesidir (%4). Toplam 27 adet Üniversitede ise çalışma kapsamındaki marka konuları ile ilgili birer tane tez çalışması yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3'de ise çalışma kapsamında incelenen tezlerin Üniversitelerin Anabilim Dallarına göre dağılımları gösterilmektedir.

Tablo3. İncelenen Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

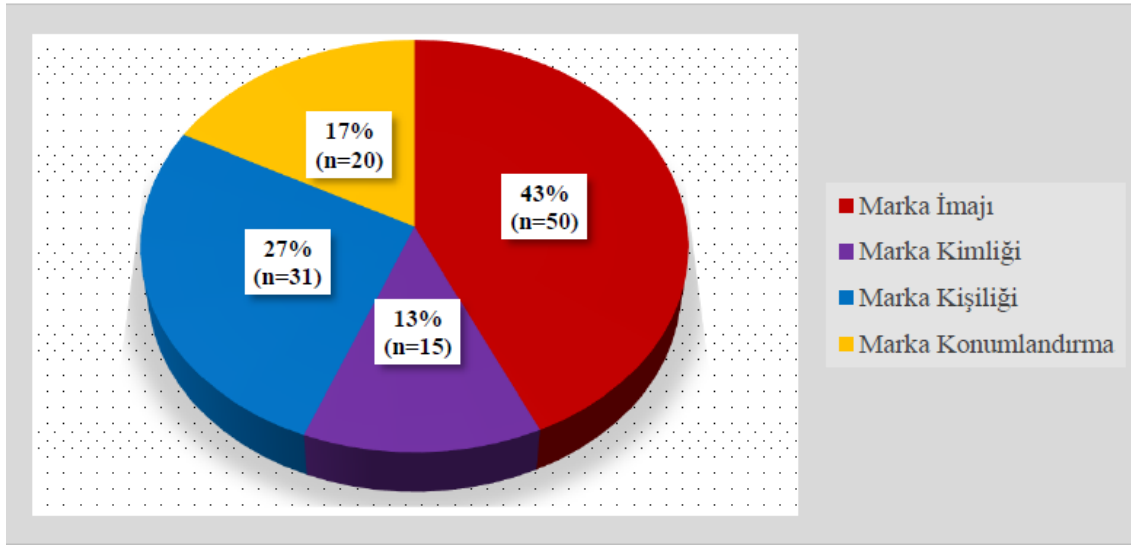
Anabilim Dalı ¹	Frekans (n)	Yüzde (%)
İşletme	81	70
Halkla İlişkiler	11	9,4
Turizm İşletmeciliği	6	5
Ekonomi	2	1,5
Grafik Tasarım	2	1,5
İletişim	2	1,5
Reklamcılık	2	1,5
Uluslararası Ticaret	2	1,5
Spor Yöneticiliği	2	1,5
Giyim Endüstrisi ve Giyim Sanatları Eğitimi	1	1,1
Güzel Sanatlar Eğitimi	1	1,1
Pazarlama	1	1,1
Radyo-Televizyon	1	1,1
Resim İş Öğretmenliği	1	1,1
Tasarım Çalışmaları	1	1,1
TOPLAM	116	100

¹ Halkla İlişkiler ve Reklamcılık ile Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalları Halkla İlişkiler altında; Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Turizm İşletmeciliği altında birleştirilerek tablo elde edilmiştir.

Tablo 3’de görüldüğü üzere marka ile ilgili incelenen tezlerin %70’i İşletme Anabilim Dalı tarafından tamamlanmıştır. İşletme Anabilim Dalını sırası ile Halkla İlişkiler (%9,4) ve Turizm İşletmeciliği (%5) takip etmektedir. Marka ile ilgili bu Anabilim Dalları haricinde çok farklı Anabilim Dalları tarafından da tez çalışmalarının tamamlandığı tablodan anlaşılmaktadır.

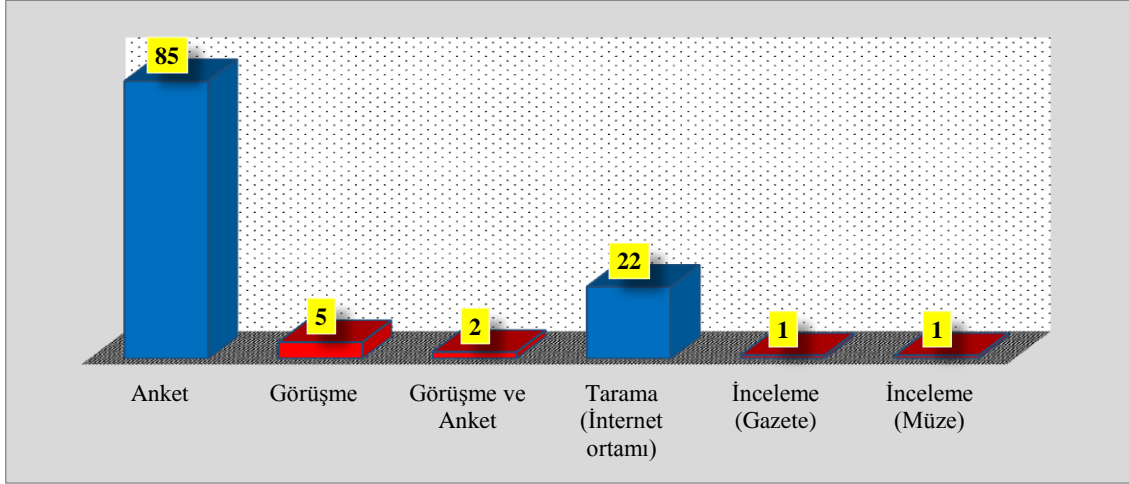
Grafik 4’te çalışma kapsamında incelenen tezlerin ana başlık olarak dağılımları gösterilmektedir. İncelenen tezlerin %43’ünde temel konu olarak marka imajı incelendiği, %27’sinde marka kişiliği, %20’sinde marka konumlandırma ve %13’ünde ise marka kimliği konusunun ele alındığı anlaşılmaktadır.

Grafik 4. İncelenen Tezlerin Ana Konularına Göre Dağılım

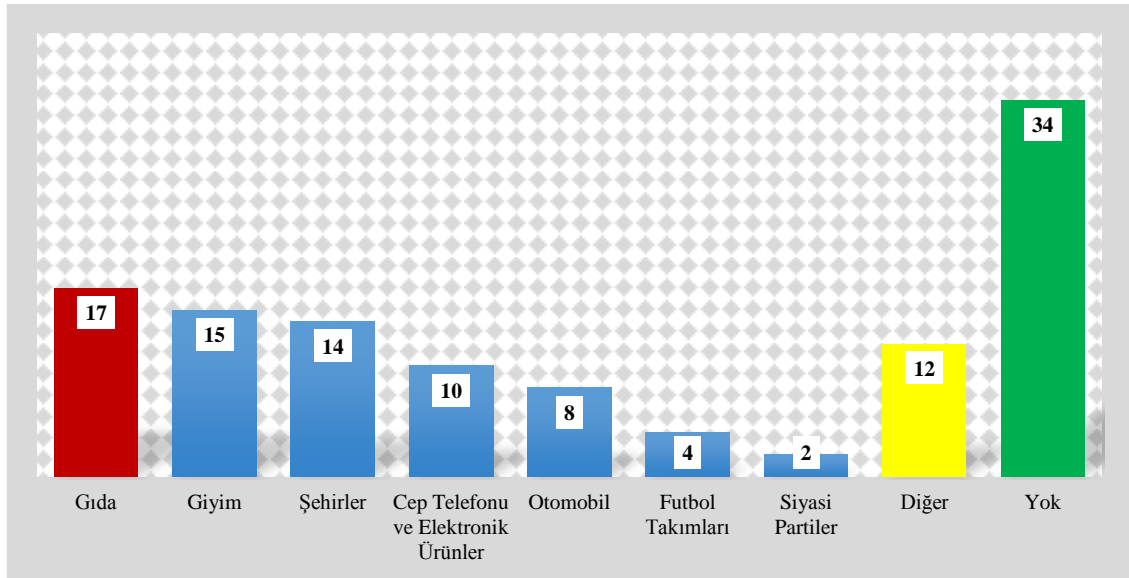
Grafik 5’te çalışma kapsamında incelenen tezlerde kullanılan veri toplama yöntemleri gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, marka ile ilgili incelenen lisansüstü tezlerin %73’ünde anket yönteminin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tarama yöntemi ile veri toplamanın %19, görüşme yöntemi ile veri toplamanın ise %4 oranında olduğu görülmektedir. Bunun haricinde 1 adet yerinde müze incelemesi yapılarak, 1 adet yayınlanan gazeteler incelenerek ve 2 adet çalışmada ise hem anket hem de görüşme yöntemi beraber uygulanarak çalışma verilerinin toplandığı anlaşılmaktadır.

Grafik 5. İncelenen Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Yöntemleri

Grafik 6'da çalışma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerde, marka ile ilgili incelemenin yapıldığı sektörel dağılımlar yer almaktadır. Grafik 6'dan anlaşılacağı üzere çalışmaların %29'unda herhangi bir marka ile ilgili çalışma yapılmadığı, doğrudan bir marka ele alınarak yapılan çalışmalarda ise ilk sırada gıda sektörünün yer aldığı görülmektedir. Gıda sektörünü sırası ile giyim (tekstil, ayakkabı vb.), şehir markası, cep telefonu ve elektronik eşyalar, otomobil markaları, futbol takımları ve siyasi partilerin markaları takip etmektedir. 12 adet çalışmada ise her biri ayrı ayrı olmak üzere 12 farklı sektördeki markaların ele alındığı anlaşılmaktadır.

Grafik 6. Yapılan Çalışmalarda İncelenen Markaların Sektörel Dağılımı

Tablo 4'te çalışma kapsamında incelenen tezlerde anket ve görüşmenin yapıldığı hedef kitle gösterilmektedir.

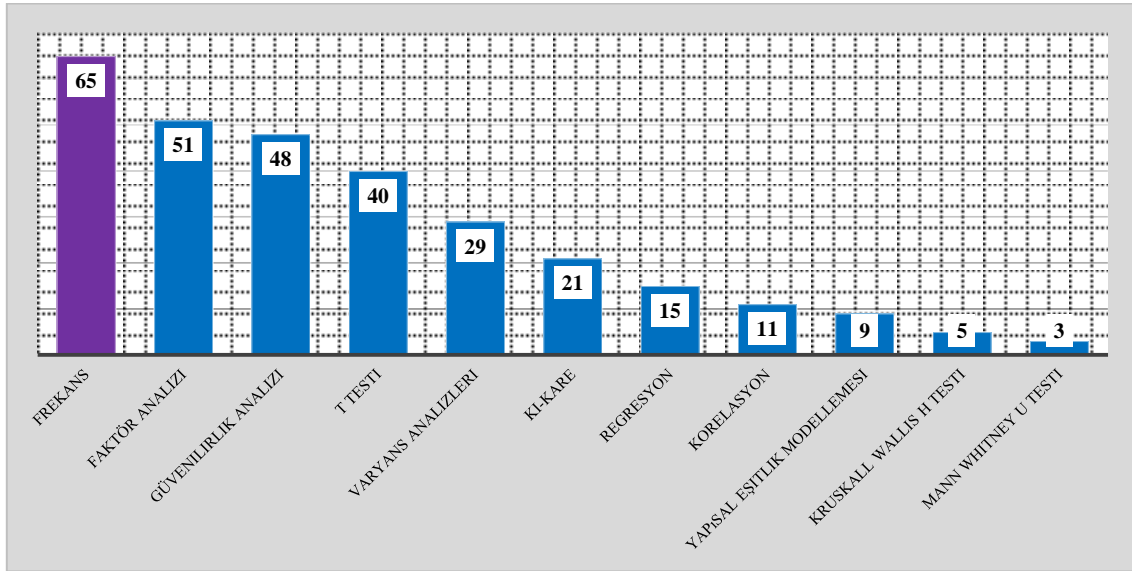
Tablo 4. Çalışma Kapsamında İncelenen Tezlerde Anket ve Görüşme Yapılan Gruplar

Anket ve Görüşme Yapılan Kesim	Frekans (n)	Yüzde (%)
Tüketiciler	47	51
Üniversite Öğrencisi ve Akademik Personel	22	24
İşletme Sahip/Yöneticisi	8	9
Turistler	7	8
Taraftar	4	4
Seçmen	2	2
Hastalar	1	1
İl Protokolü	1	1
TOPLAM	92	100

116 adet çalışmanın 92 adedinde anket ve görüşme ile veri toplandığı görülmektedir. Bu anket ve görüşme ile veri toplamada ilk sırayı %51'lik bir oranla tüketiciler oluşturmaktadır. Yine çalışmalarda veri toplanan kesimlerin %24'ünü üniversite öğrencileri ve akademik personel, %9'unu işletme sahip ve yöneticileri, %8'ini turistler, %4'ünü futbol taraftarları, %2'sini siyasi seçmenler, %1'ini hastalar ve diğer %1'ini ise il protokolü oluşturmaktadır.

Grafik 7'de çalışma kapsamında incelenen tezlerde kullanılan analiz teknikleri gösterilmektedir.

Grafik 7. İncelenen Tezlerde Kullanılan Analiz Teknikleri

Çalışmalarda özellikle ilk sırada frekans yönteminin yer aldığı ve en çok kullanılan analiz tekniğinin bu olduğu görülmektedir. Bu yöntemi sırası ile faktör analizi, güvenilirlik analizi, T testi, varyans analizleri (ANOVA, MANOVA), ki-kare testi, regresyon, korelasyon, yapısal eşitlik modellemesi, kruskall wallis ve mann whitney U Testi takip etmektedir.

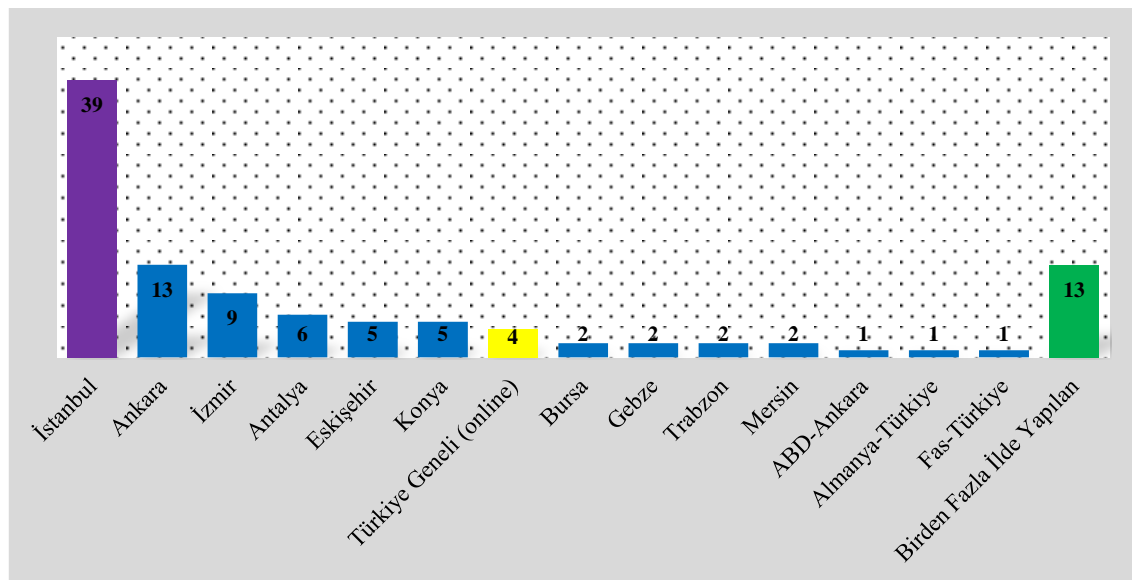
Çalışma kapsamında incelenen tezlerde ana tez konusu olan marka kişiliği, marka kimliği, marka imajı ve marka konumlandırma ile ilişkilendirilerek incelenen konular Tablo 5'te gösterilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde %33'lük bir oranla ilk sırayı tüketiciler almaktadır. Yani marka ile ilgili konuların özellikle tüketici algısı, tüketici memnuniyeti, müşteri sadakati ve tüketici satın alma davranışına olan etkisi tezlerde en çok incelenen konular olarak yer almaktadır. Çalışmaların %29'u ise marka ile ilgili bu konuların genel incelemesini kapsamaktadır. Çalışma kapsamında özellikle üçüncü sırada %9'luk bir oranla ülke imajı/ülke menşei/etnosentrizm konusunun ele alındığı, yani ürünlerin üretildikleri ülkelerin imajının/menşeinin marka açısından ilişkisinin incelendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Çalışma Kapsamında İncelenen Tezlerde Marka İle İlişkilendirilerek Çalışılan Konular

İlişkili Konular	Frekans (n)	Yüzde (%)
Tüketici, Algısı / Tüketici Memnuniyeti /, Tüketici İmajı / Müşteri Sadakati / Tüketici Satın Alma Davranışı Vb.	38	33
Marka İmajı / Marka Konumlandırma / Marka Kişiliği ve Kimliği Genel Araştırması (Sekörel İnceleme vb.)	34	29
Ülke İmajı / Ülke Menşei / Etnosentrizm	10	9
Reklam ve Reklam Faaliyetleri, Sosyal Reklam Araçları vb.	8	7
Kurumsal Kimlik / Kurumsal Sosyal Sorumluluk / Sponsorluk vb.	6	5
Destinasyon, Şehir Markalaşması vb.	6	5
Diğer (Marka Tasarımı / Sektör ve Pazar Seçimi ve Analizi vb.)	14	2
TOPLAM	116	100

Çalışma kapsamında incelenen tezlerin uygulamalarının ve veri toplamalarının nerelerde yapıldığı Grafik 8'de gösterilmiştir.

Grafik 8. İncelenen Tezlerde Veri Toplama Çalışmalarının Yapıldığı Yerler

İncelenen lisansüstü tez çalışmalarının 92 tanesinde anket ve görüşme yöntemi ile veri toplanmış olup, 24 adet tezde ise inceleme ve tarama yöntemi kullanılmıştır. Grafik 8’de anket ve görüşme yöntemi ile elde edilen verilerin, elde edildiği yerler dağılımı olarak gösterilmiştir. Grafik 8’den anlaşılacağı üzere çalışmaların 92 tanesinde anket ve görüşme yöntemi ile veri toplandığı ve bu verilerin %42’sinin İstanbul İlinden elde edildiği görülmektedir. Yine İstanbul’u sırası ile Ankara, İzmir, Antalya ve Eskişehir takip etmektedir. Bununla birlikte 4 adet çalışmanın Türkiye genelinde yapıldığı ve 13 adet çalışmanın ise birden fazla şehirde yapıldığı grafikten anlaşılmaktadır. Ayrıca 3 adet çalışmanın da Türkiye ile birlikte başka ülkelerde de yapılarak çalışma verilerinin toplandığı görülmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında tüketici satın alma karar sürecini ve işletmelerin rekabet üstünlüğünü önemli derecede etkileyen “marka” konusunu işleyen lisansüstü tezler incelenmiştir. Bu tezler içerisinde özellikle tüketici davranışı açısından önem arz eden ve işletmeye rekabet üstünlüğü sağlayan marka imajı, marka kişiliği, marka kimliği ve marka konumlandırma konulu incelenmiştir.

İnceleme neticesinde özellikle marka ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarının 2006 yılından sonra arttığı görülmektedir. Marka imajı, marka kişiliği, marka kimliği ve marka konumlandırma ile ilgili incelenen tezlerin %25’inin 2010 yılına kadar yapıldığı, %75’inin ise 2010 yılından sonra 2018 yılına kadar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum aslında küreselleşme ile birlikte artan rekabet ortamı ile markanın öneminin artmasına ve doğal olarak marka ile ilgili çalışmalarında önem kazanmasına vesile olduğunu ortaya koymaktadır.

Yine incelenen çalışmaların %14’ünün doktora çalışması kapsamında ve kalan %86’sının ise yüksek lisans çalışmaları kapsamında yapıldığı görülmektedir. Ayrıca bu lisansüstü tezlerin %13’ünün İngilizce olarak çalışıldığı ve %87’sinin ise Türkçe olarak yazıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte yine özellikle marka ile ilgili yapılan çalışmaların %25’inin Marmara, İstanbul, Gazi ve Selçuk Üniversitelerinde çalışıldığı ve yaklaşık %23’ünün ise birer tane olmak üzere 27 farklı üniversitede yapıldığı görülmüştür. Aslında bu veriler marka ile ilgili çalışmaları Türkiye genelinde Üniversitelerde homojen olarak dağılmadığı ve çalışmaların bazı üniversitelerde yoğunluk gösterdiğini göstermektedir.

Markanın özellikle işletmeler açısından önemli bir rekabet unsuru olması sebebi ile çalışmaların %70’inin Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dallarından gerçekleştirildiği, bununla birlikte halkla ilişkiler(%9,4) ve turizm işletmeciliği (%5) anabilim dallarında da sayı olarak kayda değer çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Çalışmaların temel konularında ise %43’ü marka imajı, %27’si marka kişiliği, %17’si marka konumlandırma ve %13 ise marka kimliği konularının temel alındığı görülmektedir. Çalışmalarda veri toplama yöntemlerinden özellikle anket (%73) yönteminin tercih edildiği ve ikinci sırada ise tarama (%18) yönteminin geldiği görülmektedir. Yine çalışmaların %30’unda herhangi marka ele alınmadan çalışma yapıldığı ve herhangi bir marka ele alınarak yapılan çalışmalarda ise ilk sırada %14 ile

gıda sektörünün olduğu ve onu giyim (tekstili ayakkabı vb.) sektörünün takip ettiği anlaşılmaktadır. Tezlerde anket ve görüşme yöntemi ile elde edilen verilerin %51'inin doğrudan tüketicilerden elde edildiği, %24'ünün üniversite öğrencileri ve akademik personelden elde edildiği ve %9'unun ise işletme sahip ve yöneticilerine uygulanarak elde edildiği görülmektedir. Yine elde edilen verilerin de %33'ünün İstanbul şehrinde uygulanarak elde edildiği, %3'ünün Türkiye genelinde yapılarak elde edildiği ve yaklaşık %3'ünde Türkiye ile birlikte başka ülkelerde de uygulanarak elde edildiği tespit edilmiştir. Elde edilen verilerin analizleri ise tez çalışmaları kapsamında oluşturulan hipotezleri test etmek amacı ile farklı analiz teknikleri uygulanarak yorumlandığı görülmektedir. Ve ilk sıra da ise frekans yönteminin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ele alınan tez çalışmalarının %33'ünün marka ile birlikte tüketiciler ile ilişkilendirilerek (tüketici satın alma davranışına etkisi, müşteri sadakati, müşteri memnuniyeti vb.) çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte yine çalışmaların marka ile birlikte özellikle ülke menşei (%9) ve destinasyon (%5) konuları ile de ilişkilendirilerek çalışıldığı tespit edilmiştir.

Bu çalışma ile Türkiye'de marka ile ilgili yapılmış olan lisansüstü tezlerin genel bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla bu çalışma çerçevesinde marka ile ilgili çalışma yapacak lisansüstü öğrencilere, akademisyenlere kısaca konuyla ilgilenen tüm araştırmacılara çalışmalarının daha özgün ve bilimsel olarak tasarlanabilmesi konusunda yol gösterici olacağı ve alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ortaya konan kategorik değerlendirmeler sonucunda, ileride marka kavramı ile ilgili yapılması planlanan çalışmalar için şu hususlar önerilmektedir.

- Marka kavramı ile ilgili olarak üniversitelerde, yüksek lisans tez çalışmalarının yanı sıra doktora tez çalışmalarında da marka kavramına ağırlık verilebilir.
- Çalışmalar özellikle eski üniversitelerde ve büyük şehirlerde yoğunlaştığı için bundan sonraki çalışmalarda diğer üniversiteler ve illerde de marka ile ilgili çalışmalar yapılarak küçük il ve bölgelerdeki tüketici marka algısı da ortaya çıkarılabilir.
- İnceleme kapsamındaki araştırmalar tüketiciler üzerine yoğunlaşmış olup, daha sonra yapılması düşünülen çalışmalar işletme sahip ve yöneticilerini kapsayacak şekilde yapılarak, işletmelerin marka algısı ve durum tespitleri ortaya çıkarılabilir.
- Lisansüstü tezlerde, diğer marka kavramlarına kıyasla daha az çalışma yapılan ve işletmeler için önemli bir rekabet unsuru olan marka kimliği ve marka konumlandırma kavramları ile ilgili çalışmalara da ağırlık verilebilir.

Kaynakça

- Aaker, D. (1995). *Strategic Market Management*. New York: John Wiley&Sons, Inc.,
- Aaker, D. (2009). *Marka Değeri Yönetimi*. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Aaker, J. (1997). Dimensions of Brand Personality. *Journal of Marketing Research*, 342-352.
- Aaker, J. (2009). *Building Innovarte Brandsi Stanford*. New York: Stanfor.
- Ar, A. (2004). *Marka ve Marka Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Can, E. (2007). Marka ve Marka Yapılandırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdarim Bilimler Fakültesi Dergisi*, 220-237.
- Çakır, M. (2007). Yeşil Ürün Grupları Çerçevesinde Marka ve Markalama Kararları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 333-378.
- Çoroğlu, C. (2002). *Modern İşletmelerde Pazarlama ve Satış Yönetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Doğanlı, B., ve Bayrı, O. (2012). Üniversitelerin Marka Kişiliklerinin Belirlenmesine İlişkin Ampirik Bir Araştırma: Adnan Menderes Üniversitesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 163-176.
- Eymen, E. (2007). *Marka Nedir?* İstanbul: Kaliteofisi Yayınları.
- Keegan, J., Warren, G., ve Mark, C. (2005). *Global Marketing*. New Jersey.
- Keller, K. (2008). *Strategic Brand Management Building, Measuring, and Managing*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Keller, K. L. (1998). *Strategic Brand Management*. New Jersey: Prentice Hall.
- Kırdar, Y. (2004). Marka Stratejilerinin Oluşturulması; Coca-Cola Örneği. *Review of Social, Economic & Business Studies*, 233-250.
- Koç, E. (2013). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri Global ve Yerel Yaklaşım*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kotler, P. (1991). *Marketing Management: Analysis, Planning and Control*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Kotler, P., ve Keller, K. L. (2009). *Marketing Management*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- Kotler, P., ve Proertsch, W. (2010). *B2B Marka Yönetimi Firmadan Firmaya Satışta (B2B) Marka Nasıl Yaratılır?* (O. Nezh, ve İ. Haydaroğlu, Çev.) İstanbul: MediaCat Yayıncılık,.
- Künüçen, Ş. (2001). Renklerin İletişimdeki İşlevleri ve Sinemada Bir Anlatım Ögesi Olarak Renk. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 160-205.
- Pira, A., Kocabaş, F., ve Yeniçeri, M. (2005). *Küresel Pazarda Marka Yönetimi ve Halkla İlişkiler*. İstanbul: Dönence Yayınları.
- Randall, G. (2005). *Markalaşma*. İstanbul: Rota Yayıncılık.
- Uztuğ, F. (2008). *Markan Kadar Konuş*. İstanbul: MediaCat Kiyapları.
- Vuran, Y., ve Afşar, A. (2016). İşletmelerde Marka ve Marka Stratejileri. *International Journal of Academic Value Studies*, 28-39.
- Yılmaz, E. (2011). *Marka İmajı*. İstanbul: Türkmen Kitapevi.

Kadınların Özel Hallerinde Mescide Girmesini İlgilendiren Rivâyetlerin Tahlili ve Değerlendirilmesi

Şule Soyal Şenol*

Diyanet İşleri Başkanlığı

Bartın Müftülüğü

orcid.org/0000-0002-9726-9924

Öz

Kadınların özel hallerinde mescide girip giremeyeceği İslâm'ın ilk dönemlerinden beri tartışılan konulardan olmuştur. Günümüzde kadınların toplumsal hayatın her alanına tekrar girmesiyle beraber, bu konu yeniden gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Kadınların camiye girmesi, Kur'an eğitimi almak veya vermek, çeşitli kültürel etkinliklere katılmak, toplantı yapmak, dinlenmek, turistik ziyaret yapmak gibi sebeplerle zorunlu hale gelmiştir. Bu konu İslam hukukçuları tarafından da ele alınmakta ve çözüm aranmaktadır. Konunun açıklığa kavuşması kadınlar ve bilim dünyasına adına zorunlu hale gelmiştir. Konuyla ilgili klasik fikhî mezheplerin farklı görüşler ortaya koydukları görülmektedir. "Hayızlı kadın kesinlikle mescide giremez" diyenler olduğu gibi "girmesi caizdir" de denilmiştir. Yine "mescidi kirletme endişesi yoksa sadece geçmesi caizdir" denildiği gibi günümüzde "kirletme endişesi yoksa tören izlemek, ziyaret etmek gibi durumlarda girebileceği" söylenmiştir. Her bir grup kendi görüşlerini destekleyen deliller ileri sürmüşlerdir. Bu noktadan yola çıkarak ilgili fetvalara delil olarak gösterilen rivâyetler derlenmiş ve senet kriterleri içerisinde incelenmiştir. Araştırma neticesinde elde edilen veriler, sonuç bölümünde belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hayız, Âdet, Lohusa, Mescid, Cami, Hadis

The Analysis and Assessment of Hadith Narrations related to the Entry into the Masjid During the Women's Special Circumstances

Abstract

Whether women are allowed to enter the mosque during their menstruation has been one of the topics discussed since the early days of Islam. Today, as women are entering into every aspect of social life again, this issue has re-emerged on the agenda. It has become unavoidable for women not to enter the mosque due to reasons such as receiving or teaching Quranic education, participating in various cultural activities, having meetings, resting, and touristic visits. This issue has also been addressed by Islamic scholars and the solution is being sought. It has become mandatory for women and the world of science to clarify this matter. It is observed that denominations of the classical Islamic jurisprudence have different opinions. While there are those who say that "by no means menstruating woman can enter the mosque", there are also those who say "it is permissible to enter". Nevertheless, while it has been traditionally said that "it is permissible to just pass through if there is no concern for contamination of the mosque", nowadays it is being said that "if there is no concern for contamination it is permissible during occasions such as watching ceremonies and visiting." Each group has put forward their evidences to support their own views. From this perspective, all narrations that were presented as evidence for these respective fatwas (Islamic rulings) were

examined and analyzed within the chain criteria. The data obtained from this study are shared in the Results section.

Keywords: Menstruation, Period (Special circumstances), Puerpera, Masjid, Mosque, Hadith .

1. Giriş

İslam dininde kulluk ve insan olma bakımından kadın ve erkeğin eşit olduğu tartışmasız bir gerçektir.¹ Bununla birlikte bazı dinî ve hukukî konularda her iki cins arasında farklı uygulamalar da görülmektedir. Örnel olarak Cuma namazı bu konuda örnek olarak zikredebilir.² Cinsiyet farklılığı ve bunun sonuçları, hayatın devamı ve düzeni için zaruridir. Erkek ve kadında cinsiyet farkları hem bedenî hem de ruhî yönden esaslı ve değişmez özelliklerdir.³ Bu durum İslâm açısından her iki cinsin aynı insanî değerleri taşımasını engellemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de⁴ insanlar arasında en büyük değer farkının, cinsiyet ayrılığı gözetmeksizin iman, amel, bilgi, takvâ gibi erdemlerdeki derecelerine bağlı olduğuna işaret edilmiştir. Bu yönden kadın ve erkek olarak her iki cinsin de Allah katında aynı değeri taşıdığı özellikle vurgulanmıştır.⁵ İslâm öncesi dönemde Arapların kadını aşağılayan anlayışları da şiddetle reddedilmiştir.⁶

Kadınların ve erkeklerin ibâdetlerini camide yerine getirmesi meşrudur. Hz. Peygamber kadınları mescide gitmeleri konusunda teşvik etmiş hatta engel olmak isteyenleri de uyarmıştır.⁷ Kadınların özel hallerinde mescide girmesini yasaklayan rivâyetlerin bulunması sebebiyle mezheplerin çoğu, kadınların mescidlere girmesini caiz görmemiştir.⁸ Ancak bu yasağın temel illeti konusunda aralarında görüş birliği yoktur. Mevcut ihtilaflar ve hükümler bu illete dönük görüşlere göre şekil almaktadır.⁹

Günümüzde kadınların camilere, eğitim ve sosyal-kültürel amaçlarla girmesi zorunlu hale gelmiştir. Mesela Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı kadın Kur'ân Kursu öğreticilerinin ve vaizlerin çalışma sahası çoğunlukla camilerdir. Yine Kur'ân eğitimi verme ve alma, kültürel etkinlikler ve toplantılar yapma, dinlenme, turistik ziyaret, mimari inceleme gibi birçok etkinlik, camilerde veya cami müştemilatında yapılmaktadır. Saydığımız bu ihtiyaçlar sebebiyle kadınların camilere girme zorunluluğu daha da artmıştır. Ne var ki toplumumuzda, hayızlı kadınların camiye

¹ el-Âl-i İmran, 3/195; en-Nisâ, 4/1; et-Tevbe, 9/71; en-Nahl, 16/97; el-Hucurat, 49/13.

² Şahin Osman, "Cuma Namazı Mükellefiyeti", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S: 25 (2015), s.419-451.

³ Hökelekli Hayati, "Cinsiyet", TDV İslâm Ansiklopedisi, C:VIII, S: 21-24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

⁴ el-En'âm 6 / 132; ez-Zümer 39 / 9; el-Mücâdile 58 / 11.

⁵ en-Nisâ 4 / 124; en-Nahl 16 / 97; el-Ahzâb 33 / 35.

⁶ en-Nahl 16 / 58-59; ez-Zuhruf 43 / 17; et-Tekvîr 81 / 8-9.

⁷ Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (Riyâd: Beytu Efkârî Düveliyye 1998), Salât 135.

⁸ el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2015), c.1, s.13; el-Abderî, Muhammed b. Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım b. Yûsuf, *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasari Halîl*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2002), c.1, s.462; eş-Şirbînî, Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâniel-fâzi'l-Minhâc*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2000), c.1, s.211.

⁹ Yüksek Ali, "İslam Fihna Göre Kadınların Âdet Ve Lohusalık Günlerinde Mescitlere Giriş Sorunu", Ondokuz İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 41 (2016), s. 77-97.

girmesi kesinlikle haram olduğu görüşü yaygındır. Hayızlı kadınların mescide girmesine cevaz veren âlimler¹⁰ olduğu bilgisinin gündeme gelmesi kadınlar tarafında şaşkınlıkla karşılanmıştır. İl ve ilçe müftülüklerine şahsen veya telefonla yöneltilen sorular arasında hayızlı kadınların camilere girmesinin hükmü de yer almaktadır.¹¹

Bu çalışmamızda verilen hükümlere mesned teşkil eden rivâyetler, senet tenkidi açısından ele alınacaktır. Böylece konuyla ilgili görüş belirten tarafların delilleri irdelenerek kadınların bu ihtiyacına çözüm üretmek hedeflenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Konunun daha iyi anlaşılması için ilgili bazı kavramların açıklanması yerinde olacaktır:

2.1. Mescid

Mescid kavramı, Arapça'da (سجد/secede) fiilinden türemiş ism-i mekân kalıbında bir isimdir. Sücûd (secde etmek) aynı kökten mastar olup "alını yere koymak" demektir. Buna göre mescid, "secde edilen yer, secde yeri" gibi anlamlar taşır.¹² İsfehânî ise sücûd kelimesine, tezellül anlamı yüklemiş ve "Allah'a karşı, boyun eğmek ve O'na kulluk etmek" anlamlarına geldiğini söylemiştir.¹³

2.2. Câmî

Câmî, köken itibarıyla (جمع/cemea) fiilinden türemiş "toplayan, bir araya getiren" anlamında bir ism-i fâildir. Câmî kavramı mescidden ayrı bir kavram değil, onunla ilişkili bir kavramdır. Câmî, mescidin bir sıfatı konumundadır. Buna göre, mescidin bir sıfatı olarak câminin (el-mescidu'l-câmi') "toplayan, bir araya getiren mescid" anlamına geldiği söylenebilir. İslâm'ın hızla yayılması, şehirlerin hızlı bir şekilde büyümesine neden olmuş, bunun bir sonucu olarak da belli merkezlerde pek çok mescid inşâ edilmiştir. Hal böyle olunca, Cuma ve bayram namazlarının kılındığı mescidleri diğerlerinden ayrı tutmak maksadıyla "câmi" sıfatı kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve ilk İslâm kaynaklarında cami kelimesinin yerine mescid kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.¹⁵ Biz bu çalışmamızda mescid kelimesini kullanmayı tercih ettik.

¹⁰ İbn Hazm, Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2015), c.1, s.400.

¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Aile İle İlgili Sıkça Sorulan Sorular*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2015), s.177; [https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/108/adetli-ve-lohusa-kadin-camiye-girebilir-mi-\(09.11.2018\)](https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/108/adetli-ve-lohusa-kadin-camiye-girebilir-mi-(09.11.2018)).

¹² İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalu'd-din Muhammed b. el-'İzz b. el-Mukerrem el-Ensârî, *Lisânü'l-arab*, (Beyrût: Dâru Sâdir 2003).

¹³ el-İsfehânî Rağîb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, Çev: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları 2012), s.239.

¹⁴ Gündoğdu Yusuf Bahri, "Mescidlerin Ayrılmaz Bir Unsuru Olarak Eğitim", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S:45 (2016), s.313-325.

¹⁵ Önkâl Ahmet - Bozkurt Nebi, "Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)", TDV İslâm Ansiklopedisi, C:VII, S: 46-56, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

2.3. Mescidin Fonksiyonu

Şüphesiz mabetlerin temel kuruluş amaçları ve en başta gelen ortak özellikleri ibadettir. Ancak başta sinagog, kilise ve cami olmak üzere büyük mabetlere bakıldığında onların birer ibadetgâh olmalarının yanında eğitim-öğretim fonksiyonları olan birer eğitsel kurum oldukları da görülmektedir. Mescidin tarihçesine göz atıldığında Asr-ı Saâdet'te kurulan ilk örneklerden başlamak üzere onun sadece bir ibadethane değil; aynı zamanda fonksiyonel bir eğitim-öğretim kurumu olduğu, zamanla burada dini olan ve olmayan birçok ilmin okutulduğu ve bu bağlamda cami eğitimine has bir terminolojinin doğduğu görülmektedir.¹⁶

Medine'de Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in kurduğu ilk mescid (Mescidü'n-Nebi) ibadet merkezi, ilim merkezi, eğitim ve öğretim merkezi olmanın yanında, toplumla ilgili her türlü çalışmanın ve faaliyetin merkezi olma özelliğini de taşımakta idi.¹⁷ Bütün bu özellikler mescide sahâbe hanımların da gelip gitmesine imkân vermektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in bizim için son derece önemli ve dikkat çekici olan bir tavır, mescide gelmek isteyen kadınlara mani olmak isteyen erkek sahâbîleri uyarması ve onları böyle bir davranıştan menetmesidir: *"Hanımlar gece (akşam, yatsı ve sabah) namazlarına katılmak için sizden izin istediklerinde izin veriniz."*¹⁸ buyurmuştur. Kadınların mescide devam etmelerine ve namazları cemaatle kılmalarına önem veren Hz. Peygamber, yine erkek ashâbına hitâben: *"Allah'ın hanım kullarını, Allah'ın mescidlerinden men etmeyiniz!"*¹⁹ buyurarak onların mescide devam etmelerinin önündeki muhtemel engelleri kaldırmıştır.

Kadınlar, Hz. Peygamber Efendimiz zamanında beş vakit namaz, Cuma namazı, bayram namazı ve cenâze namazlarına katılmışlardır. Hz. Peygamber, kadınların mescide rahat gidip gelmelerini sağlamak için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında, mescidin bir kapısının kadınlara tahsis edilmesi gelmektedir.²⁰

Hz. Peygamber, kadınlara yönelik nasihatleri ilk zamanlar mescidde vermiştir.²¹ Cuma namazına devam eden kadınların, Hz. Peygamber'den çok şeyler öğrendiklerini yine onlardan gelen haberlerden öğreniyoruz. Ümmü Hişâm bint Hârise şöyle demiştir: *"Ben, Kâf sûresini Cuma namazlarında Hz. Peygamber'den öğrendim. Çünkü O, her Cuma günü minberde Kâf sûresini okurdu."*²²

¹⁶ Yıldırım Kadri, *"İslam Kültüründe Mescidin Eğitim Öğretim Fonksiyonu Üzerine Bir İnceleme"*, Diyanet İlmî Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, C: 44, S: 4 (2008), s. 7-28.

¹⁷ Bozkurt Nebi - Küçükaşçı Mustafa Sabri, *"Mescid-İ Nebevî"*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C:XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 289.

¹⁸ Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'ffî el-Buhârî, *el- Câmiu's-Sahîh*, (Riyâd: Beytu'l-Efkâr 1998), Ezân 163, Salât 162.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, II, 76; Buhârî, Cum'a 13, Nikâh 116.

²⁰ Ebû Dâvud, Süleymân b. Eşâsî el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitabü'l-Sünen*, haz. Muhammed Avvâme, (Beirut: Müessesetü'r-Rayyân 2004), Salât 54.

²¹ Ebû Dâvud, Nikâh 49.

²² Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 436; Müslim, Cuma 51.

Bayram namazlarına ve cenâze namazlarına katılanlar da hem namazlarını cemaatle kılar hem de bir şeyler öğrenirlerdi. Hatta Hz. Peygamber, şer'an özürülü olan kadınların da bayram namazlarına katılmasını isterdi.²³ Hanım sahâbilerden Ümmü Atiyye, Medîne Mescidi dışında açık alanda kılınan bayram namazında, âdet gören kadınların, arka kısımlarda yer aldıklarını ve cemaatle birlikte tekbir getirdiklerini de haber vermektedir. Hz. Peygamber, bayram namazlarında kadınlara ayrıca nasihat etmiş ve onlardan yoksul Müslümanlar için sadaka toplamıştır.²⁴

Kadınlar, kendilerini ilgilendiren konularda Hz. Peygamber'e sorular sormuş ve bu konularda bilgi almışlardır.²⁵ Hz. Peygamber'in Medîne'de yaptırdığı mescidin arka tarafında kadınlara ayrılan bir bölüm bulunmaktaydı. Kadınlar namazlarını burada kılmışlar, Hz. Peygamber'in sohbetlerini de buradan dinlemişlerdir. Hz. Peygamber'in mihrabı ve minberi ile kadınlar bölümü arasındaki mesafenin uzak olması sebebi ile kadınlar, Hz. Peygamber'in sözlerini iyice dinleyemediklerinden şikâyet etmişler ve kendileri için ayrı bir zamanın tahsis edilmesini istemişlerdir. Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivâyet şöyledir: "Kadınlar, "Ey Allah'ın elçisi (sözlerinizi dinleyip iyice anlamak için) erkeklerden bize meydan kalmıyor. Kendiliğinizden bize bir gün ayırınız." dediler. Rasûlullah (s.a.v.) da onlara bir gün tayin etti. Kadınlar, o gün Hz. Peygamber'in huzuruna geldiler. O da kendilerine vaaz ve nasihat yaptı, yapmaları gereken şeyleri emretti."²⁶

3. Hayızlı Halde Mescide Girmek İle İlgili Rivâyetlerin Tahlili ve Değerlendirilmesi

Hayızlı kadınların mescide girmesi konusu tartışılan konulardan olmuştur. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür: "Hayızlı kadın kesinlikle mescide giremez" diyenler²⁷ olduğu gibi "girmesi caizdir"²⁸ de denilmiştir. Yine "mescidi kirletme endişesi yoksa sadece geçmesi caizdir" denildiği gibi günümüzde kirletme endişesi yoksa tören izlemek, ziyaret etmek gibi durumlarda girebileceği²⁹ söylenmiştir.

Bu konu ile ilgili rivâyetleri üç başlıkta sayabiliriz:

- Kadınların bayram namazına çıkış rivâyeti
- Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'den seccadeyi getirmesini istediği rivâyet
- Hz. Peygamber'in sahâbilere evlerinin kapılarının yönünü değiştirmelerini emrettiği rivâyet

²³ Buhârî, İdeyn 20; Ebû Dâvûd, Salât 247.

²⁴ Buhârî, İdeyn 19.

²⁵ Buhârî, Hayz 9.

²⁶ Buhârî, İlim 36.

²⁷ Şeyh Nizam, *Fetâvâ-yı Hindiyeye*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr 2009), c. 1, s. 92; el-Mevsilî, el-İhtiyâr, c.1, s.13; el-Abderî, *et-Tâc ve'l-İklîl*, c.1, s.462; eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, c.1, s.211.

²⁸ İbn Hazm, el-Muhallâ, c.1, s.400, İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed bin Aḥmed bin Muhammed, *Bidâyetü'l-Müctehîd ve Nihâyetü'l-Muktesîd*, (Beyrût: Dâru İbn Hazm 1995), I, 100.

²⁹ Dalgın Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Meseleler*, (İstanbul: Ensar Neşriyat 2014), s. 43.

3.1. Kadınların Bayram Namazına Çıkış Rivâyeti

Hayızlı kadınların namaz yerinden ayrı durarak bayram namazlarının kılındığı sahada hâzır bulunmalarını anlatan hadisi Buhârî,³⁰ Müslim,³¹ Nesâî,³² Tirmizî,³³ Ebû Dâvud,³⁴ İbn Mâce³⁵ ve Dârimî³⁶ rivâyet etmişlerdir.

أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ زُرَّارَةَ قَالَ أَنْبَأَنَا إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ حَفْصَةَ قَالَتْ كَانَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ لَا تَذْكُرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا قَالَتْ يَا أَبَا فَقَلْتُ أَسَمِعْتِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ كَذَا وَكَذَا قَالَتْ نَعَمْ يَا أَبَا قَالَ لِيَخْرُجِ الْعَوَاتِقُ وَذَوَاتُ الْخُدُورِ وَالْحَيْضُ فَيَشْهَدْنَ الْخَيْرَ وَدَعْوَةَ الْمُسْلِمِينَ وَتَعْتَرِلَ الْحَيْضُ الْمُصَلِّيَّ

“Bize Amr b. Zürrâre, İsmâîl'den, o da Eyyûb'tan, o da Hafsa'dan şöyle rivâyet etti: Ümmü Atiyye ile karşılaştım ve ona dedim ki: Peygamber (s.a.v)'den bizzat şöyle şöyle dediğini duydun mu? O da: Evet, dedi ve (Hz. Peygamber) 'akıl balığ olan ve olmayan genç kızlar bayram namazına ve Müslümanların davetine katılınsınlar, hayızlılar ise musalladan uzak dursunlar' dedi.”³⁷

Buhârî'nin, Hafsa'dan rivâyet ettiği bu hadisi, diğer kaynaklar Ümmü Atiyye'den rivâyet etmişlerdir. Bu isnâdı, rivâyeti eserlerinde nakleden müelliflerle birlikte şema üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür:

³⁰ Buhârî, Hayız 23; İydeyn 18.

³¹ Müslim, İydeyn 1.

³² Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, haz. Abdullah bin Abdu'l-Muhsin, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle 2001), Salâtü'l-İydeyn 3.

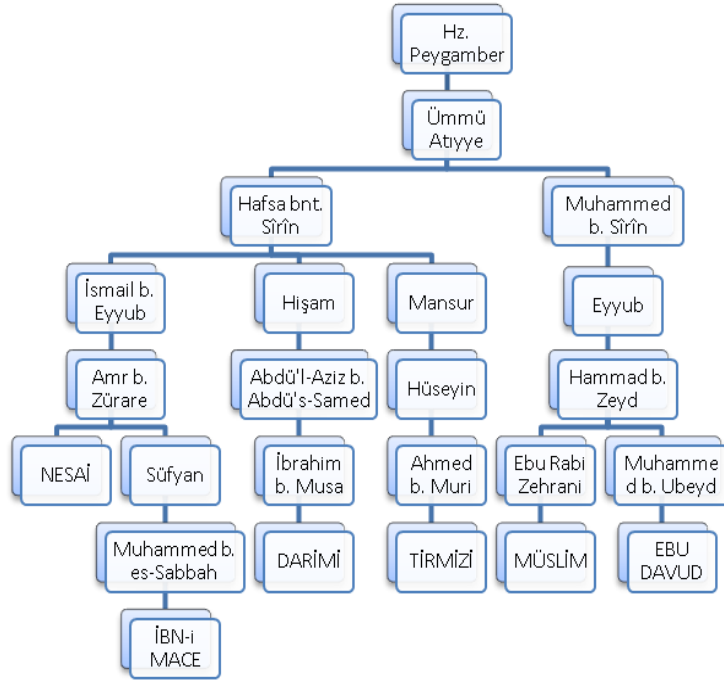
³³ Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Câmiu'l-Kebîr*, haz. Beşşâr Avvâme, (Beyrût: Dâru'l-Ğarabi'l-İslâmî 1996), İydeyn 388.

³⁴ Ebû Dâvud, Salât 238.

³⁵ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, (Riyâd: Mektebetü'l-Maârif tarih yok), Salât ikame 165.

³⁶ Dârimî, Ebû Abdullâh bin Abdu'r-Rahmân b. Fadl bin Behram, *Sünenü'd-Dârimî*, haz. Hasan Selim Esed, (Riyad: Dâru'l-Muğanni 2000), Salât 224.

³⁷ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, haz. Abdullah bin Abdu'l-Muhsin, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle 2001), Salâtü'l-İydeyn 3.

Rivâyeti Ümmü Atıyye'den, Hafsa bnt. Sîrîn ve Muhammed b. Sîrîn nakletmiştir. Hafsa bnt. Sîrîn 'den on râvi, Muhammed b. Sîrîn'den ise dört râvi nakletmiştir.

İsnâd şemasındaki bazı râvilerin güvenilirlik durumları şöyledir:

3.1.1. Râvilerin Değerlendirilmesi

Nesâî → Amr b. Zürrare → İsmâîl b. Eyyûb → Hafsa binti Sîrîn → Ümmü Atıyye → Hz. Peygamber

Ümmü Atıyye:

Ümmü Atıyye Nüseybe bint el-Hâris el-Ensâriyye, hadis râvilerinden Dubâa bint Hâris'in kardeşi olan kadın sahâbîdir.³⁸ Hz. Peygamber'den ve Ömer b. Hattâb'tan rivâyette bulunmuştur. Hicri 70 yılına kadar yaşadığı zikredilen Ümmü Atıyye, çok hadis rivâyet eden kadın sahâbîlerden olup Enes b. Mâlik, İbn Sîrîn, Hafsa bnt. Sîrîn, Abdülmelik b. Umeyr, âzatlısı Ümmü Şerâhîl, torunu İsmâîl b. Abdurrahmân b. Atıyye ve Ali b. Akmer kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur.³⁹ Ümmü Atıyye'nin *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki hadislerinin sayısı tekrarlarıyla birlikte 100'ü aşmaktadır.

³⁸ İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed bin Hibbân bin Ahmed el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât*, (Hindistan: Müessesetü Kütübî's-Sekafiyye tarih yok), III, 423; İbn Hâcer el-Askalâni, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed bin Alî bin Muhammed, *Et-Takrîbü't-Tehzîb*, (Riyâd: Dâru'l-Âsîme tarih yok.), s. 1374.

³⁹ Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, (Bejrût: Müessesetü'l-Risâle 2010), VIII, 581.

Hafsa binti Sîrîn:

Ümmü'l-Hüzeyl el-Ensârî, Enes b. Mâlik, Rabi b. Ziyâd ve Ebû Âliye'den rivâyetlerde bulunmuştur. Ondan kardeşi Muhammed, Katâde, Eyyûb gibi kimseler rivâyet almıştır. İclî, "tabiundan" olup "sika" olduğunu; Ahmed b Ebî Meryem de "sika ve hüccet" olduğunu söylemiştir. İbn Hibban, *Sikat'*ta onu zikretmiştir.⁴⁰ İbn Hacer, "üçüncü tabakadan olup sikadır" demiştir. Hicri yüz bir senesinde vefat etmiştir.⁴¹

İsmâîl b. Eyyûb:

Eyyûb b. Ebî Temîme Keysânî es-Sahtiyânî, *Kütüb-i Sitte* râvilerinden olup pek çok kimseden rivâyet almıştır. Yaklaşık sekiz yüz kadar rivâyeti olduğunu Buhârî nakletmiş, Bişr b. Âdem ise bin rivâyeti vardır demiştir.⁴² İbn Sa'd, "hadiste sika ve sebt, ilimlerin çoğuna hâkim, hüccet ve adildir" derken Nesâî de, "sika ve sebt" demiştir.⁴³ İbn Hacer, "sika, sebt, hüccet ve fakihlerin ileri gelenlerinden" olduğunu söylemiştir. Hicri 131 yılında vefat etmiştir.⁴⁴

Amr b Zûrâre:

Amr b Zûrâre b. Vâkid el-Kilâbî, Ebû Muhammed b. Ebî Amr en-Neysâbü'rî hafızdır. Ebû Bekr b. Ayyâş, Muâz b. Muâz, Süfyân b. Uyeyne gibi kimselerden rivâyetleri vardır. Buhârî, Müslim, Nesâî gibi pek çok kimse ondan rivâyette bulunmuştur.⁴⁵ Nesâî, "sika"; Ebû Amr el-Müstemli "sikatü's-sikat (çok güvenilir)" demişlerdir. İbn Hibban *Sikat'*ında zikretmiştir. Hicri 238 senesinde vefat etmiştir.⁴⁶

3.1.2. Senedin Değerlendirilmesi

Nesâî'nin *Sünen'*inde yer alan rivâyet, beş tabaka ile Hz. Peygamber'e ulaşmıştır. Senesinde sika râvilerin bulunması sebebiyle sahihtir.

3.1.3. Râvilerin Değerlendirilmesi

Müslim → Ebû Rabi' Zehrânî → Hammâd b. Zeyd → Eyyûb → Muhammed b. Sîrîn → Ümmü Atıyye → Hz. Peygamber

Muhammed b. Sîrîn:

Muhammed b. Sîrîn el-Ensârî; Enes b. Mâlik, Hz Âişe, Hasan b Ebî Tâlib, Semüre b. Cündeb gibi kimselerden rivâyette bulunmuştur. Ebû Tâlib, İbn Maîn, İbn Sa'd ve İclî "sika" olduğunu söylemiştir.⁴⁷ İbn Hacer "sika, abid" olduğunu söylerken

⁴⁰ Mîzzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, VIII, 526; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 657.

⁴¹ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 1349.

⁴² Mîzzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, I, 314; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 374.

⁴³ Buhârî, *Et-Târihu'l-Kebîr*, I, 381; Mîzzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, I, 315; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 375.

⁴⁴ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 158; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 375.

⁴⁵ Mîzzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, V, 414; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 31.

⁴⁶ Mîzzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, V, 415; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 32.

⁴⁷ Mîzzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, VI, 340-34; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 627.

“mana ile rivâyette bulunmadı” kaydını düşmüştür. Hicri yüz on senesinde vefat etmiştir.⁴⁸

Eyyûb: Eyyûb es- Sahtiyânî: (İsmâîl b. Eyyûb: Yukarıda hakkında bilgi verilmiştir.)

Hammâd:

Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî; Ebû İsmâîl el-Basrî, Amr b. Dinâr, Hişâm b. Urve, Ubeydullâh b. Ömer gibi pek çok kişiden rivâyet almıştır. İbn Mübârek, Kattân, Sevri gibi kimselerde ondan rivâyette bulunmuştur.⁴⁹ İbn Hacer “sika, sebt ve fakih” demiştir. Amr b. Ali, Abdurrahmân b. Mehdî’den rivâyette hadis âlimlerinin önde gelen dört isminden biri olduğunu söylemiştir.⁵⁰ İbn Hibbân, Basra’da ondan daha fakih kimseyi görmediğini söylemiştir.⁵¹ İbn Sa’d, İbn Şeybe’nin onun için sika dediğini nakletmiştir.⁵² Hicri yüz yetmiş dokuz senesinde vefat etmiştir.⁵³

Ebû Rabi’ Zehrânî:

Süleymân b Dâvûd el-Atekiyyü; Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne gibi pek çok kişiden rivâyet almıştır. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud çok kimseler ondan rivâyette bulunmuştur.⁵⁴ İbn Hacer “sika” demiştir.⁵⁵ Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür’a, Ebû Hâtim ve Nesâî “sika” olduğunu söylerken, Yahyâ b. Maîn “sadûk” olduğunu da eklemiştir.⁵⁶ Hicri iki yüz otuz dört senesinde vefat etmiştir.⁵⁷

3.1.4. Senedin Değerlendirilmesi

Müslim’in *Sahih*’inde yer alan bu rivâyetin senedinde cerh edilen bir râvinin bulunmaması münasebetiyle, rivâyet sahihtir.

3.1.5. Râvilerin Değerlendirilmesi

Ebû Dâvûd ➔ Muhammed b. Ubeyd ➔ Hammâd b. Zeyd ➔ Eyyûb ➔ Muhammed b. Sîrîn ➔ Ümmü Atıyye ➔ Hz. Peygamber

Muhammed b. Ubeyd:

Abdü’l-Azîz b. Muhammed b. Ubeyd b. Ebî Ubeyd ed-Derâverdî.⁵⁸ Yahyâ b. Maîn “bir sakınca yoktur” ve “hüccet” demiştir. Ebû Zür’a “hafızası kötü, kötü hafızadan dolayı hata yapabilir” demiştir. Nesâî “kuvvetli değildir” ve “bir sakıncası

⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 342; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 853.

⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 274; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 195.

⁵⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 274.

⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 196.

⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 196.

⁵³ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 268.

⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 277.

⁵⁵ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 407.

⁵⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 278.

⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 278; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 407.

⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 527.

yoktur, Ubeydullâh b. Ömer'den hadisi münkerdir (hadisi reddedilmiştir)" açıklamasını yapmıştır.⁵⁹

3.1.6. Senedin Değerlendirilmesi

Müslim'in eserinde yer alan senet zincirindeki râvilere ek olarak ilgili rivâyette Muhammed b. Ubeyd bulunmaktadır. Muhammed b. Ubeyd hafıza bozukluğu sebebiyle cerh edilmiştir. Senedinde yer alan râvinin zabt yönünden mükemmel olmaması fakat lafız ve mana yönünden diğer rivayetlerle desteklendiği için bu rivayeti, hasen olarak değerlendirmek gerekmektedir.⁶⁰

İbn Hacer, rivâyet ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Hz. Peygamberin "Yalnız hayızlı kadınlar namazgâhtan uzak dursunlar" emri, çoğunluk tarafından hayızlı kadının namazgâhlardan uzak durmasının müstehap olduğu şeklinde anlaşılmıştır. Çünkü namazgâhlar, câmi olmadığı için hayızlı kadınların buralara gitmesi yasaklanmamıştır. İbnü'l-Müneyyir şöyle demiştir: "Kadınların namazgâhlardan uzak durmalarındaki hikmet şu şekilde açıklanabilir: Kadınların namaz kılmadıkları halde namazgâhlarda bulunmaları, tavır olarak bir bakıma küçümseme anlamına gelir. Bundan dolayı hayızlı kadınların namazgâhlardan uzak durması müstehap olmuştur."⁶¹

Aynî şu nakillerde bulunmuştur: "Hayızlı kadın Allah'ı zikretmekten alikonamaz." Hattâbî ise "Kadınların hayırlı yerlerde, ilim meclislerinde bulunmaları gerekir. Fakat hayızlı iken mescide giremezler." demiştir. Nevevî; "Âlimler kadınların bayram namazına çıkmalarına izin vermişler ama bugün bu durum fitneye yol açmaktadır."⁶² demiştir.

Netice olarak Hz. Peygamber, hayızlılar da dâhil tüm kadınları bayram namazlarına çağırmıştır. Yağmurlu zamanlarda bayram namazını mescidde kıldıkları da bize ulaşan bilgiler arasındadır.⁶³ Eğer Hz. Peygamber hayızlı kadının mescide girmesinde bir sakınca görmüş olsaydı, yağmurlu günlerde mescidde toplanırlarken gerekli uyarıları yapardı.

3.2. Hz. Âişe'den Seccadeyi Getirmesini İsteddiği Rivâyet

Bu rivâyeti Müslim, Nesâî, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce ve Dârimî rivâyet etmişlerdir.⁶⁴

⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 529.

⁶⁰ İbn Salâh, Osmân b. Abdî'r-Rahmân eş-Şehrezûrî, *Ullûmu'l-Hadîs*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr 1986), s.30; el-Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'it-Tirmizî*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr 2008), c.3, s.91.

⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 504.

⁶² Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kâri fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrût: Dâru'l- Kitâbi'l-İlmiyye 2005), III, 452.

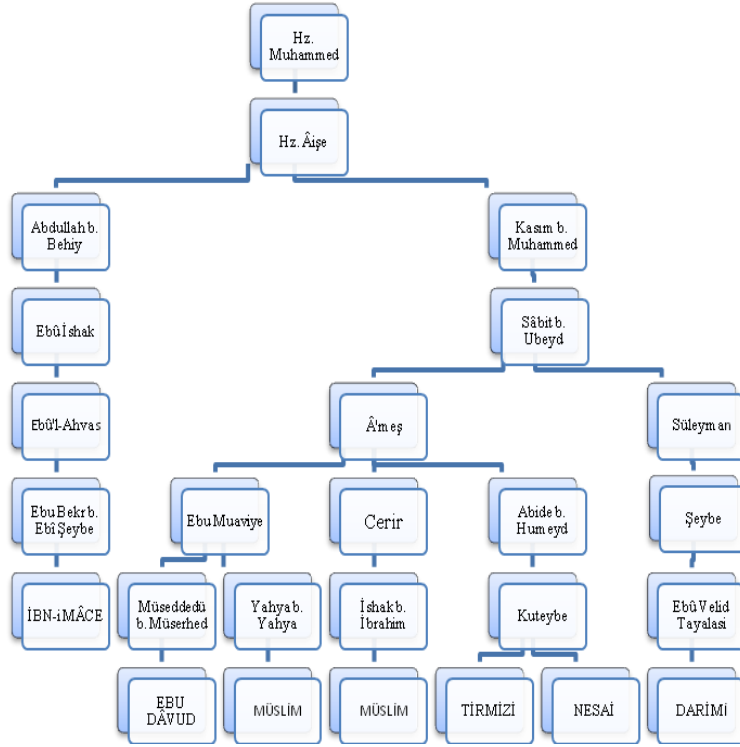
⁶³ Ebû Dâvûd, Salât 248-251.

⁶⁴ Dârimî, Tahâret 82; Müslim, Hayız 3; İbn Mâce, Tahâret 120; Tirmizî, Muhammed b. Âsâ, *Câmiu'l-Kebîr*, haz. Beşşâr Avvâme, (Beyrût: Dâru'l- Ğarabî'l-İslamî 1996) Tahâret 101; Nesâî, Tahâret 120; Ebû Dâvûd, Tahâret 102.

وحدثنا يحيى بن يحيى وأبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب قال يحيى أخبرنا وقال الآخرون حدثنا أبو معاوية عن الأعمش عن ثابت بن عبيد عن القاسم بن محمد عن عائشة قالت قال لي رسول الله ﷺ * ناوليني الخمرة من المسجد قالت فقلت إني حائض فقال إن حيضتك ليست في يدك

“Bize Yahyâ b. Yahyâ, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb, Yahyâ ve diğerlerinden, onlar da Ebû Muâviye'den, o da A'meş'ten, o da Sâbit b. Ubeyd'den, o da Kâsım b. Muhammed'den şöyle rivâyet etmiştir: Âişe (r.anhâ) demiştir ki: “Rasûlullah (s.a.v.) bana, “Mescidden seccadeyi alver.” dedi. “Ben hayızlıyım” dedim. Bunun üzerine: “Senin hayızın elinde değildir” buyurdu.”⁶⁵

Bu isnadı, rivâyeti eserlerinde nakleden müelliflerle birlikte şema üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür:

Hz. Âişe'den nakledilen hadis, Abdullah b. Behiy ve Kâsım b. Muhammed kanalıyla yayılmıştır. Abdullah b. Behiy kanalıyla ferd olarak gelen rivâyet, Kâsım b. Muhammed'den on dört râvi tarafından nakledilmiştir.

İsnâd şemasındaki bazı râvilerin güvenilirlik durumu şöyledir:

3.2.1. Râvilerin değerlendirilmesi

Kuteybe → Abide b. Humeyd → A'meş → Sâbit b. Ubeyd → Kâsım b. Muhammed → Hz. Âişe → Hz. Peygamber

Kâsım b. Muhammed:

Ebû Muhammed (Ebû Abdırrahmân) el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşî et-Teymî el-Medenî, Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden birisidir.

⁶⁵ Müslim, Hayız 3.

Kendisi halası Hz Âişe, Zeyneb bnt. Cahş, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Muâviye b. Ebî Süfyân, Abdullah b. Amr b. Âs ve diğer bazı sahâbîlerden hadis rivâyet etti. Kendisinden hadis nakledenler arasında Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Alî b. Ebî Talhâ, Şa'bî, Nâfi, Sâlim b. Abdillâh b. Ömer, Ebû Bekir b. Hazm, Mâlik b. Dînâr, İbn Şihâb ez-Zührî, İbn Ebû Müleyke, Rebiatürre'y, Ubeydullâh b. Ömer b. Hafz, Ebü'z-Zinâd, Abdullâh İbn Avn, Eyyûb es-Sahtiyânî gibi isimler vardır.⁶⁶ Kütüb-i Sitte râvilerinden olan Kâsım için Mus'ab ez-Zübeyrî "tâbiînin hayırlılarından" demiştir. İmam Mâlik onun "ümmetin fakihlerinden" olduğunu, Yahyâ b. Saîd el-Kettân da Medine'de Kâsım'dan daha faziletisini görmediklerini söylemişlerdir. Hicri 106 yılında vefat etmiştir.⁶⁷

Sâbit b. Ubeyd:

Sâbit b. Ubeyd el- Ensârî, Zeyd b. Sâbit'in kölesidir. İbn Ömer, Zeyd b. Sâbit, Muğîre b. Şube'den rivâyette bulunmuş, kendisinden de İbn Sîrîn, A'meş, Sevrî rivâyet almışlardır.⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, Yahyâ Saîd el-Kattân, Nesâî, ⁶⁹ İbn Hacer onu "sika" olarak değerlendirmişlerdir.⁷⁰

A'meş:

Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî, tâbiîn nesline mensup âlim olup hafızlığını tamamladıktan sonra öğrenimine kıraat ilmiyle başladı. Rivâyette bulunduğu meşhur muhaddisler arasında Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebî Hâzim, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme ve Şa'bî zikredilebilir. Kendisinden de Ebû Hanîfe, Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek gibi hicrî II. yüzyılın meşhur âlimleri hadis rivâyet etmişlerdir. Hicri 148 yılında vefat etmiştir.⁷¹

Ubeyde b. Humeyd:

Ubeyde b. Humeyd b. Suheyb et-Temîmî, künyesi Ebû Abdurrahmân el-Kûfî, Hazzâî olarak bilinir. Rivâyette bulunduğu muhaddisler arasında el-Esved b. Kays, Ömer b. Râşid, Mansur b. Mu'temir, İsmâîl b. Ebî Hâlid bulunmaktadır. Kendisinden Ahmed b. Hanbel, Hasân b. Sabbâh, Ali b. Hucr gibi râviler rivâyet almıştır.⁷² Ahmed b. Hanbel ve Nesâî "leyse bihi be's (onda bir sakınca yok-sika)", Yahyâ b. Maîn ve İbn Sa'd "sika" demişlerdir.⁷³ Hicri 190 yılında vefat etmiştir.⁷⁴

⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 83; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 309.

⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 84-85; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 794.

⁶⁸ İbn Hibban, *Sikât*, IV, 9; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 493;.

⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 493.

⁷⁰ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 186.

⁷¹ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 414.

⁷² İbn Hibbân, , *Sikât*, VII, 163; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 85; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 654.

⁷³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 85.

⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 86; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 654.

Kuteybe:

Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sekafî, künyesi Ebû Recâ'dır.⁷⁵ Leys b. Sa'd, İbn Lehîa, Ebû Avâne el-Vâsîtî, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne'den rivâyet almıştır. Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'den başka Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Nuaym b. Hammâd, Ali b. Medînî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve Ebû Bekir İbn Ebi Şeybe gibi âlimler de ondan hadis dinlemişlerdir. Rivâyetleri *Kütüb-ü Sitte'de* yer almaktadır.⁷⁶ Ahmed b. Ebî Heysemi, Yahyâ b. Maîn'den, Ebû Hâtim ve Nesâî, Kuteybe için "sika" demişlerdir. Ayrıca İbn Hırâş ve Nesâî, Kuteybe'nin "sadûk" olduğunu da eklemiştir.⁷⁷ Hicri 148 yılında vefat etmiştir.⁷⁸

3.2.2. Senetlerin Değerlendirilmesi

Tirmizî ve Nesâî'nin eserlerine almış oldukları rivâyetlerin senetlerinde yer alan râvilerin durumları incelediğinde, cerh edilen bir râviye rastlanılmamıştır. Bu durumda ilgili rivâyetleri sahih olarak değerlendirmek gerekir.

3.2.3. Râvilerin Değerlendirilmesi

İbn Mâce ➔ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ➔ Ebu'l-Ahves ➔ Ebû İshâk ➔ Abdullah el-Behiy ➔ Hz.Âişe ➔ Hz. Peygamber

İbn Mâce'de bulunan rivâyetin senet durumu da şöyledir:

Behiy:

Abdullah el-Behiy; Mus'ab b. Zübeyr'in kölesi olup Künyesi Ebû Muhammed'dir.⁷⁹ Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Zübeyr, Ebû Saîd el-Hudrî, Urve b. Zübeyr'den rivâyetleri vardır.⁸⁰ İbn Hacer, "sika" demiştir.⁸¹ İbn Hibban *Sikat'* ta zikretmiş, Buhârî *Edeb'* de ondan rivâyette bulunmuştur.⁸²

Ebû İshâk:

Amr b. Abdillâh b. Ubeyd, künyesi Ebû İshâk es-Sebî' olup tabiundandır.⁸³ Rivâyette bulunduğu muhaddisler arasında Erkâm b. Şurahbil, Heyseme b. Abdirrahmân, Alî b. Ebî Tâlib bulunmaktadır. Kendisinden Mansur b. Abdirrahmân, A'meş, Sevrî gibi pek çok kişi rivâyette bulunmuştur.⁸⁴ Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim ve Nesâî "sika" demişlerdir.⁸⁵ Hicri 127 yılında vefat etmiştir.⁸⁶

⁷⁵ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 799.

⁷⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 20; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 104; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 332.

⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 106; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 333.

⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 108.

⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 332; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 272.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 332.

⁸¹ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 272.

⁸² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 332.

⁸³ İbn Hibbân, *Sikât*, V, 177.

⁸⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 417; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 431-433.

⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 433.

⁸⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 417.

Ebu'l-Ahves:

Sellâm b. Süleym el-Hanefî, Ebû'l-Ahves el-Kûfî, *Kütüb-i sitte râvilerindendir*. Rivâyette bulunduğu muhaddisler arasında Esved b. Kays, A'meş, Ebû İshâk ve Mansûr bulunmaktadır.⁸⁷ Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a ve Nesâî "sika" demişlerdir.⁸⁸ İbn Hacer "sika ve mutkin" demiştir.⁸⁹

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe:

Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, pek çok kimseden rivâyet almış ve pek çok kimseye rivâyet vermiştir.⁹⁰ İclî, Ebû Hâtîm, İbn Hırâş⁹¹ ve İbn Hacer, " sika ve hafız"⁹² demişlerdir.

3.2.4. Senedin Değerlendirilmesi

Râviler üzerinde yapılan inceleme neticesinde cerh edilen herhangi bir râvinin bulunmaması sebebiyle bu rivâyetin sahih olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.3. Rivâyetlerin Genel Değerlendirilmesi

Hz. Âişe'den seccadeyi getirmesini istediği rivâyetler, muttasıl senetlerle Hz. Peygamber'e ulaşan merfu rivâyetlerdir. Hz. Peygamber'den sonra iki tabakada birer râvi tarafından rivâyet edildiği için rivâyetler ferttir. Râvilerin durumları incelediğinde, cerh edilen bir râviye rastlanılmamıştır. Bu durumda ilgili rivâyetleri sahih olarak değerlendirilmesi uygundur.

Peygamber Efendimizin Hz. Âişe'den mescidde olduğunu bildiği halde seccadeyi istemesi, bunun üzerine Hz. Âişe'nin "ben hayırlıyım" şeklinde karşılık vermesi, onda var olan bir takım kaygıları akla getirmektedir. Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye "Hayız senin elinde değildir" şeklinde vermiş olduğu cevabın, toplumda kadınlara karşı özellikle hayızlı kadınlara karşı mevcut olan olumsuz algının kaldırılmasına yönelik bir adım olduğunu düşünmek mümkündür.

Nitekim Hadis Kitaplarında Yer Alan; "Hayızlı Kadının, Kocasının Başını Yıkaması Ve Taraması Bâbı", "Erkeğin, Kadın Hayızlı İken Karısının Kucağında Kur'ân Okuması Bâbı", "Hayızlı Kadının Cildine Dokunmak Bâbı", "Hayz Elbisesi İçinde İken Hayızlı Kadınla Beraber Uyumak Bâbı", "Hayızlı Kadınlarla Birlikte Yemek Yiyip İçmek", "Hayız Gören Kadının Artığından İstifade Etmek", "Hayızlı Kadın Kocasına Hizmet Edebilir Mi?", "Lohûsa (İken Ölen) Kadın Üzerine Cenaze Namazı Ve Bu Namazın Sünneti Bâbı" gibi bâb başlıklarından hayızlı kadının günlük hayata katılımı ile ilgili konunun ne kadar detaylı olarak incelendiğini anlayabiliriz.

Şüreyh (r.a), babasından naklederek şöyle diyor: Hz. Âişe'ye: "Hayız gören kadın kocası ile yemek yiyebilir mi?" diye sordum: Âişe (r.anha): "Evet, Rasûlullah (s.a.v) beni

⁸⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 417; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 344.

⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 344.

⁸⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 417; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 425.

⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 265-266.

⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 266.

⁹² İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 540

çağırır, hayızlı olduğum halde O'nunla yemek yedim. Et parçasını alır bana verir bende ondan ısırırdım sonra sofraya bırakırdım. Rasûlullah (s.a.v), o et parçasını alır benim ısırduğum yerden yedi. İçecek bir şeyler ister, bana verir o içmeden ben içerdim ve kabı bırakırdım. Rasûlullah (s.a.v) de o kabı alır benim içtiğim ve ağzıma aldığı yerden içerdi."⁹³

Âişe (r.anha)'dan rivâyete göre, şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.v), başını bana uzatır ben de hayızlı olduğum halde O'nun başını itikafta olduğu halde yıkardım."⁹⁴

Hadis kitaplarında yer alan bu ve benzeri rivâyetleri okuduğumuz zaman aklımıza gelen hayızlı kadınlar hakkında toplumda farklı algılar olduğu yönündeki düşünce adeta perçinlenmektedir. Nitekim cahiliye döneminde insanlar, Yahudilerde olduğu gibi kadın adet olduğunda onunla yemezler, içmezler, oturmazlar, bir yatakta yatmazlar hatta aynı evde bile yaşamazlardı.⁹⁵ Hz Peygamber uygulamalarıyla hayızlı kadının temiz olmayan yönünün sadece âdet kanı olduğunu, tükürüğü ve terinin pis olmadığını, pişirdiği yemeğin yeneceğini ve yemek artığının da temiz olduğunu anlatmıştır. Yukarıda geçen hadis, hayızlı kadının artığının ve bedeninin temiz olduğuna delildir. Yahudilerin yaptığı gibi kadınları terk etmek değil, onlarla beraber olmak, yemek, içmek, şaka yapmak gibi hareketlerde bulunmak gerektiğinin ifadesi vardır.

Diğer bazı dinlerde ve toplumlarda görüldüğü gibi hayızlı kadın İslâmiyet'te pis sayılmamış, günlük hayattan, özel ve sosyal ilişkilerden uzak tutulmamıştır. Rasûlullah (s.a.v)'in bu konuda düzenleyici çeşitli hadisleri bulunmaktadır. "Bu hayız, Allah'ın, Âdem (a.s.)in kızlarına yazdığı bir haldir."⁹⁶ Âdet gören eşinden ayrı ve uzak mı kalacağını soran sahâbeye Allah'ın elçisi şöyle cevap vermiştir: "Cinsel ilişki dışındaki şeyler, normal zamanlardaki gibi yapılabilir.⁹⁷ Ancak, bu durumdaki bir kadının göbeği ile diz kapağı arasının örtülü olması yeterli görülmüştür."⁹⁸

Enes b. Mâlik (r.a.) demiştir ki; "Yahudiler, bir kadın hayız olduğunda, onu evden çıkarırlar, onunla beraber yemezler, içmezler ve aynı evde birlikte bulunmazlardı. Bu durum Rasûlullah (s.a.v.)'e soruldu. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah: "Sana kadınların ay hâlini de sorarlar. De ki, o bir ezadır. Onun için hayız zamanında kadınlardan ayrı kalın..." (Bakara 222) mealindeki âyeti indirdi; Rasûlullah da: "Onlarla birlikte evlerde oturunuz ve cinsî temastan başka her şeyi yapınız" buyurdu.

Bunun üzerine Yahudiler: "Bu adam, bizim (dinimizin) işinden hiçbir şey bırakmadan hepsine muhalefet etmek istiyor" dediler. (Bunu duyan) Üseyd b. Hudayr ve Abbâd b. Bîşr Peygamber (s.a.v.)'e geldiler ve: "Ya Rasûlullah, Yahudiler şöyle şöyle diyorlar (onlara muhalefet olsun diye) hayızlı kadınlarla (cinsî) temasta da bulunsak mı?" dediler. Rasûlullah (s.a.v.) (mübarek) yüzünün (rengi) değişti, hatta biz onlara kızdığını zannettik. Bu iki zat (Rasûlullah'ın huzurundan) çıkmışlardı ki Rasûlullah'a

⁹³ Müslim, Hayız 3; İbn Mâce, Tahâret 125; Nesâî, Hayız 14.

⁹⁴ Buhârî, Hayız 3; Nesâî, Hayız 3.

⁹⁵ Harman Ömer Faruk, "Havvâ", *DİA*, XVI, 543; Levililer, 15: 19-28.

⁹⁶ Buhârî, Hayız 1,7; Edahi 3,10; Müslim, Hacc 119, 120; Ebû Dâvûd, Menâsık 23.

⁹⁷ Müslim, Hayız 16; İbn Mâce, Tahâret 12; Nesâî, Tahâret 18.

⁹⁸ Dârimî, Tahâret 108; Buhârî, Hayız 5, Tahâret 175.

hediye olarak süt getiren biri ile karşılaştılar. Resûlullah (s.a.v) peşlerinden gönderip kendilerine (bu süttten) içirdi. Böylece biz de Rasûlullah'ın onlara kızmadığını anladık."⁹⁹

Hadis-i şeriften anlaşıldığına göre; Yahudiler ay hâli olan bir kadını evlerinden ayırırlar; onlarla birlikte yemeyi, içmeyi ve bir arada oturmayı terk ederlerdi. Müslümanlar Rasûlullah'a hayızlı kadınlara ait durumun ne olacağını sorunca Bakara Süresinin 222. ayeti nazil oldu.¹⁰⁰ Bazı Müslümanlar, bu ayetteki "aybaşı hâlinde kadınlardan ayrı kalın" ifadelerini görünce, bu ayrılmanın Yahudilerin yaptıkları gibi kadınları terk etmek şeklinde olduğunu zannettiler. Bir kısım sahâbiler Rasûlullah'a gelerek; "Ya Rasûlullah soğuk şiddetli, elbise az, eğer kadınları tercih edecek olursak, ev halkı helak olacak, ev halkını tercih edersek kadınlar zarar görecektir. Ne yapalım?" diye sordular. Rasûlullah (s.a.v.) kendilerine şu cevabı verdi: "*Sizin emrolduğunuz onlara yaklaşmamanızdır; onları evden çıkarmanız değil.*"¹⁰¹

Sahâbenin nassın delaletini yanlış anlamalarının tek örneği bu ayet değildir.¹⁰² Nitekim yine Hz. Peygamber'in "*Hayız senin elinde değildir*" sözündeki "el'in" delaletini farklı yorumlamışlardır. Bunun neticesinde hadisi "*Hz. Âişe'nin eli hayızlı değildir*" şeklinde anlayarak fetvalar vermişlerdir. Mesela Şâfiîler âdetli olan kadınların keyfi bir şekilde mescidlerde oturmalarını, mescidleri ihtiyaç dışında kullanmalarını haram olarak görmekle birlikte, içerisinden geçmek veya orada bir şeyi alıp bırakmak gibi herhangi bir ihtiyaçları olduğu durumlarda mescidlere girebileceğini ifade etmiştir. Ancak herhangi bir gerekçeleri olmadığı halde mescidin içerisinden geçmeyi de mekruh olarak görmüştür.¹⁰³ Şevkânî (ö.1250/1834) de mescidden geçmeyi caiz görmüştür.¹⁰⁴

Kısaca bu rivâyete dayanarak verilen fetvalarda, âlimlerimizin kılı kırk yararak özel hallerinde kadının mescide girmesi konusunu detaylandırmış oldukları görülmektedir. Özel hallerinde olan kadınların mescide ve müstemilatına girmelerinin kesin bir ifadeyle haram olduğunu belirtmişler ancak mescidin bahçesini ve cenaze namazı kılınan yerleri müstesna görmüşlerdir. Bununla birlikte bu mezhepler, düşman korkusu, yırtıcı hayvanlardan korunma gibi zaruri haller dolayısıyla kişinin teyemmüm ile mescide girmesini caiz görmüş,¹⁰⁵ hayızlı kadının mescidin bir kapısından girip diğerinden çıkması caizdir ama girdiği kapıdan çıkması mescide dolaşma anlamına geldiği için haramdır denilmiştir. Ayrıca gusül için gerekli su ve su

⁹⁹ Müslim, Hayız 3; Nikâh 46; Nesâî, Hayız 8; Ebû Dâvûd, Tahâret 102.

¹⁰⁰ Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri*, (Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ h. 1323), I, 340.

¹⁰¹ Zemahşerî, Cârullah Ebî'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer, *el-Keşşâf*, haz. Adil Ahmed Abdi'l-Mevcûd, (Riyâd: Mektebetü'l-Abîkân 1998.), I, 262; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, (Riyâd: Dâru's-Selâm 2000), I, 518.

¹⁰² Bkz. Bakara 187.

¹⁰³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 48.

¹⁰⁴ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali bin Muhammed el-Havlâni, *Neylü'l-Evtâr min Esrâri Münteka'l-Ahbâr*, haz. Enver el-Bâz, (Mısır: Dâru'l-Vefa 2008), I, 288.

¹⁰⁵ Cezîrî Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fikhi*, (İstanbul: Çağrı Yayınları 1993), I, 104.

kabı gibi lüzumlu bir eşya mescidde bulunursa oraya girip onu alabileceklerini de ifade etmişlerdir.¹⁰⁶

"Sana kadınların ay hâlini de sorarlar. De ki, o bir ezadır. Onun için hayız zamanında kadınlardan ayrı kalın..."¹⁰⁷ mealindeki âyet, kadınlarla özel hallerinde iken cinsel ilişkiyi haram kılmıştır. Âlimler, hayızlı kadının mescide girmesi konusunda gösterdikleri katı tutumu bu konuda göstermemişlerdir. Ebû Hanife de dâhil İslâm âlimlerinin çoğuna göre "bir kimse, henüz âdetini tamamlamamış olan eşi ile cinsel ilişkiye girerse günahkâr olur. Allah'a bol bol tevbe ve istiğfar etmekten başka yapabileceği bir şey yoktur." İbn Abbâs, Katâde, Evzâi ve Ahmed b. Hanbel'e göre fakir müslümanlara 1 (4,25 gr. altın) veya yarım dinar sadaka vermesi gerekir.¹⁰⁸ Yaşadığımız toplumda Kur'ân'da hayızlı kadınla cinsel ilişkiye girmenin haram olduğunu bildiren bir ayetin olduğunun son yıllarda öğrenildiğini de unutmamak gerekir. Buna karşılık "hayızlı kadın asla mescide giremez, büyük günahdır" bilgisi ise kızlara çocuk yaşlardan itibaren öğretilmektedir.

4. Hz. Peygamber'in Sahâbilere Evlerinin Kapılarının Yönünü Değiştirmelerini Emrettiği Rivâyet

Hz. Peygamber'in sahâbilere, evlerinin mescide açılan kapılarının yönünü değiştirmelerini emrettiği rivâyet, Ebû Dâvud ve İbn Mâce'de yer almaktadır.

4.1. Ebû Dâvud'da Bulunan Rivâyet

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ حَدَّثَنَا الْأَفْلَحُ بْنُ خَلِيفَةَ قَالَ حَدَّثَنِي جِسْرَةُ بِنْتُ دِجَاجَةَ قَالَتْ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا تَقُولُ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ - وَوُجُوهُ بَيْوتِ أَصْحَابِهِ شَارِعَةً فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ « وَجَّهُوا هَذِهِ الْبَيْوتَ عَنِ الْمَسْجِدِ ». ثُمَّ دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ - وَلَمْ يَصْنَعْ الْقَوْمُ شَيْئًا رَجَاءً أَنْ تَنْزَلَ فِيهِمْ رُخْصَةٌ فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ بَعْدُ فَقَالَ « وَجَّهُوا هَذِهِ الْبَيْوتَ عَنِ الْمَسْجِدِ فَإِنِّي لَا أَحِلُّ الْمَسْجِدَ لِحَائِضٍ وَلَا جُنُبٍ ».

"Bize Müsedded, Abdü'l-Vâhid b. Ziyâd'dan, o da Eflat b. Halîfe'den, o da Cesratü bnt. Dicâce'den, Âişe (r.anhâ)'nın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Sahâbilerin evlerinin kapıları mescide açılmış bir halde iken, Rasûlullah (s.a.v.) (Mescide) gelip "Şu evlerin yönlerini (kapılarını) mescidden çeviriniz" buyurdu ve (hucre-i saadetine) girdi. Ashab, kendileri hakkında bir ruhsat inmesini umarak bir şey yapmadılar. (Evlerin kapılarını çevirmedi.) Bir müddet sonra Rasûlullah onlar (ın yanına) tekrar çıktı ve "Şu evlerin (kapılarını) çeviriniz. Çünkü ben, mescidi hayız ve cünüp (olan)lara helâl görmüyorum" buyurdu."¹⁰⁹

Ebû Dâvûd ⇒ Müsedded ⇒ Abdü'l-Vâhid b. Ziyâd ⇒ Eflat b. Halîfe ⇒ Cesratü bnt. Dicâce ⇒ Hz. Âişe ⇒ Hz. Peygamber

Hanefilerin¹¹⁰ delil olarak gösterdikleri bu rivâyetin senedindeki bazı râvilerin güvenilirlik durumu şöyledir:

¹⁰⁶ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I, 105.

¹⁰⁷ Bakara 222.

¹⁰⁸ Bardakoğlu Ali, *İlmihal II*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2006), s.19.

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Tahâret* 94.

¹¹⁰ Mergînânî, Alî b. Ebî Bekr b. Abdi'l-Celîl el-Ferğânî, *el-Hidâye fî Şerhi'l Bidâyetü'l-Mübtedâ*, (Beyrût: Dâru Ahyâ'it-Türâsî'l-Arabî h.1417), 1, 209; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c.1, s.13.

Cesratü bnt. Dicâce:

Cesratü bnt. Dicâce el-Âmirî el-Kûfî'nin, Alî b. Ebî Tâlib, Ebû Zer Ğiffari, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'den rivâyetleri vardır. Kendisinden Ömer b. Umeyr b. Mahdûc, Efllet b. Halîfe rivâyette bulunmuştur.¹¹¹ Iclî, "tabîi ve sika"¹¹²; İbn Hacer ise "makbül" demiştir.¹¹³

Efllet b. Halîfe:

Efllet b. Halife el-Amirî ez-Zühî, künyesi Ebû Hasan el-Kûfî'dir.¹¹⁴ Cesratü bnt. Dicâce ve Düheyme bnt. Hassân'dan rivâyet etmiş; kendisinden de Süfyân es-Sevri, Ebû Bekr b. Ayyâş rivâyette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, "bir sakınca görmediğini"; Ebû Hâtim, "sika"; Dârekutnî "sâlih"¹¹⁵ İbn Hacer ise "makbül" olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁶

Abdü'l-Vâhid b. Ziyâd:

Abdü'l-Vâhid b. Ziyâd el-Abdî, el-Basrî, İbn'ü'l-Cevzî *ed-Duafâ* kitabında zikretmiştir. Yahyâ, Abdü'l-Vâhid için "leyse bişey"; Muhammed b. Sa'd, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Ebû Dâvud, Iclî¹¹⁷ ve İbn Hacer, "sika",¹¹⁸ Nesâî, "leyse bihi be's (zararı yok)" demişlerdir.¹¹⁹ Hicri 176 yılında vefat etmiştir.¹²⁰

Müsedded:

Müsedded b. Müserhed b. Müserbel el-Esedî, künyesi Ebû'l-Hasan Basrî'dir.¹²¹ Ebû Hâtim, Iclî, Nesâî ve İbn Hacer, "sika" demişlerdir.¹²² Hicri 176 yılında vefat etmiştir.¹²³

4.2. Senedin Değerlendirilmesi

Şevkânî¹²⁴ ve Zeylâî,¹²⁵ bu rivâyetin sahih olduğunu söylemişlerdir. Buna mukabil İbnü'l-Münzir (ö. 318/930), İbn Rüşd,¹²⁶ Hattâbî (ö. 388/998),¹²⁷ İbn Hazm (ö.

¹¹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 523; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 121.

¹¹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 523.

¹¹³ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 1348.

¹¹⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 88; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 151.

¹¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 281.

¹¹⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 88; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 151.

¹¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 7; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 278.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 630.

¹¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 8.

¹²⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 88.

¹²¹ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 200; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 83.

¹²² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 84; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 930.

¹²³ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 200.

¹²⁴ Şevkani, *Neylü'l-Evtar*, I, 324.

¹²⁵ Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylâî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, haz. Muhammed Avvâme, (Beyrût: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye 2010), I, 254.

¹²⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehîd*, I, 101.

¹²⁷ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamed bin Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî el-Büstî, *Meâlimü's-Sünen*, haz. Muhammed Ragîb et-Tabbâh, (Halep: Matbaâtü'l-İlmiyye 1932), I, 78.

456/1064),¹²⁸ Beğavî (ö. 516/1117)¹²⁹ ve İbn Receb (ö. 595/1198)¹³⁰ ise rivâyetin sahih olmadığını söylemişlerdir. Bu rivâyetin münekkitler tarafından sahih kabul edilmemesinin gerekçesi üç noktada toplanmaktadır:

- a- Efler b. Halîfe, bazılarında göre meçhuldür.
- b- Cesratü bnt. Dicâce ismindeki “د” harfinin, meftuh veya meksur okunması konusunda ihtilaf vardır. Buhârî, Dicâce için “acaib” demiştir.
- c- Hz. Âişe’den rivâyet edilen bu haber sadece Ebû Dâvud’un *Sünen*’in de yer almaktadır. Yine Ümmü Seleme rivâyeti de sadece İbn Mâce’de geçmektedir.¹³¹

4.3. İbn Mâce’de yer alan rivâyet

أم سلمة قالت: - دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم صرحا هذا المسجد . فنادى بأعلى صوته إن المسجد لا يحل لجنب ولا لحائض

“Ümmü Seleme (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) bu mescidin avlusuna girerek en yüksek sesiyle: “Şüphesiz mescid, cünüb adama ve hayızlı kadına helâl değildir.” buyurdu.”¹³²

Bu rivâyetin senedi şöyledir:

Ebû Bekr b. Şeybe ve Muhammed b. Yahyâ → Ebû Nuaym → Ebû Ğaniyye → Ebû'l-Hattâb el-Hecerî → Mahdûc ez-Zuheylî → Cesratü binti Dicâce → Ümmü Seleme

Râvilerin incelemesi şöyledir:

Mahdûc ez-Zuheylî:

Mahdûc ez-Zuheylî el-Bâhilî'nin, İbn Mâce’de tek rivâyeti bulunmaktadır.¹³³ İbn Hacer “meçhûl” demiştir.¹³⁴

Ebû'l-Hattâb el-Hecerî:

Amr veya Ömer b. Umeyr, İbn Mâce’de rivâyeti bulunmaktadır.¹³⁵ İbn Hacer, “meçhûl” demiştir.¹³⁶

¹²⁸ İbn Hazm el-Endelüsî, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), I, 401.

¹²⁹ Beğavî, Hüseyin bin Mes'ud bin Muhammed el- Ferrâ, *Şerhu's-Sünne*, (Beyrût: Dâru'l-Efkâr 2005), I, 349.

¹³⁰ İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşki, *Fethu'l-Bâri alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (Medine: Mektebü'l-Ğurebaü'l-Eseriyye 1996), I, 322.

¹³¹ Adve, Selman b. Fahd el-Adve, *Bulûğu'l-Merâm Şerhi*, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd 2006), III, 1139

¹³² İbn Mâce, Tahâret 126; Bu rivâyetin farklı metinleri de bulunmaktadır: Ebû'l-Kâsım Amidî, *Bedru'l-Münir*, II, 562: أم سلمة قالت: قال رسول الله صلى الله وسلم: «هذا المسجد حرام على كل جنب من الرجال والنساء إلا مُحَمَّدَ وأزواجه (و) عليّ (وفاطمة) أم سلمة عن النبي صلى الله عليه وسلم: «هذا المسجد حرام على كل جنب من الرجال وحائض من النساء, إلا مُحَمَّدَ وأزواجه وعليّ وفاطمة»

¹³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 46.

¹³⁴ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 923.

¹³⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 300.

¹³⁶ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 1140.

Ebû Ğaniyye:

Hamîd b. Ebî Ğaniyye el-Esbahânî, İbrâhîm en-Nehâî, Abdullah el-Muhârik'ten rivâyet etmiştir. Süfyan es-Sevrî de ondan rivâyet almıştır. Buhârî, *Edebü'l-Müfred*'te ondan bahsetmiştir.¹³⁷ İbn Hacer, "sadûk" demiştir.¹³⁸

Ebû Nuaym:

Adı İshâk b. el-Fürât b Ca'd b. Süleym et-Tüceddî olup künyesi Ebû Nuaym el-Mısrî'dir. Ebû Avâne, Ebû Nuaym'ın "sika"; Ebû Hâtim, "şeyhtir fakat meşhur değildir"¹³⁹ olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer, "sadûk" demiştir.¹⁴⁰

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe:

Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfi, pek çok kimseden rivâyet almış ve pek çok kimseye rivâyet vermiştir.¹⁴¹ İclî, Ebû Hâtim, İbn Hırâş¹⁴² ve İbn Hacer, "sika ve hafız"¹⁴³ demişlerdir.

4.4. Senedin Değerlendirilmesi

Hadis, Hz. Peygamber'den sonra her tabakada birer râvi tarafından nakledilmesi sebebiyle ferd/gariptir. Her ne kadar senette sika râviler bulunsa da Mahdûc ve Ebu'l-Hattâb'ın meçhul olması, Ebû Ğaniyye hakkında fazla bir malumatın olmaması sebebiyle bu rivâyet zayıftır. Metinle ilgili olarak da pek çok kimsenin duyduğu bir olayın meçhul râviler tarafından aktarılması da dikkate alınması gereken noktalardandır.

Hattâbî, bu hadisin âlimler tarafından zayıf kabul edildiğini, Efler'in rivâyetinin meçhul olduğunu bu sebeple âlimlerin Efler'in hadisiyle ihticac etmenin doğru olmadığını söylediklerini nakletmiştir.¹⁴⁴

5. Hayızlı Halde Mescide Girmek İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Yapılan senet incelemeleri neticesinde, "Kadınların bayram namazına çıkış" rivâyetleri ile "Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'den seccadeyi getirmesini istediği" rivâyetlerin sahih olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hz. Peygamber'in sahâbilere evlerinin kapılarının yönünü değiştirmeleri emrettiği rivâyet ise zayıftır. Bu bilgilerin neticesinde, hayızlı kadının mescide girmemesi konusunda delil olarak gösterilen rivâyet zayıftır. Ahkâm konusunda sahih hadislerin delil olarak gösterilmesi gerekir. Hz. Peygamber'in hayızlı kadınların mescide girmesinde bir sakınca görmediği diğer iki hadisten anlaşılmaktadır.

¹³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 306.

¹³⁸ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 275.

¹³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 196; İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 130.

¹⁴⁰ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 131.

¹⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 265-266.

¹⁴² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 266.

¹⁴³ İbn Hacer, *Et-Takrîb*, s. 540.

¹⁴⁴ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I, 255.

6. Sonuç

Kadınların özel hallerinde mescidlere girip giremeyeceği konusundaki İslam âlimlerinin görüşlerinin dayandıkları rivâyetleri yukarıda verildi. Özel hallerinde kadınların mescidlere girip giremeyeceği ile ilgili görüşler incelendiğinde bu görüşlerin birbirinden oldukça farklı olduğu görülmektedir.

Konu şer'î hüküm içerdiği için hüküm, Kur'an ve sünnet kaynaklı olmalıdır. Mescide girmeyi tamamen yasaklayanlar ile mutlak manada caiz görenlerin naslardan birtakım delilleri vardır. Bazen müçtehitler aynı nassı farklı yorumlayabilmektedir. Bazen de birinin sahih kabul ederek üzerine hüküm oluşturduğu rivayeti diğer bir mezhep veya âlim zayıf hatta yok saymaktadır. Yine âdetli kadınların mescidlere o halde girmelerini âlimler farklı farklı illetlere bağlamaktadır. Bazıları âdetli kanunun mescidi kirletme korkusunu, kimisi mescidlerin kutsiyetinin zedelenmesini illet saymakta, kimisi de nassın zahirine sığınmaktadır.

Konumuzla ilgili delilleri değerlendirmek gerektiğinde karşımıza ilk olarak İslam âlimlerinin görüşlerini dayandırdıkları Nisa Sûresi 43. ayet çıkmaktadır. Hanefî fakihlerin de bahsettiği üzere "*namaza yaklaşmayın*" ayetini "*namaz kılınan yere yaklaşmayın*" şeklinde yorumlamak Kur'an'ın zahirine aykırı görünmektedir. Açık delil de bulunmadığına göre bu ayete dayanarak kadınların özel hallerinde mescidlere giremeyeceklerini savunmak zordur. Hanefî fakih-müfessir Cessâs'ın da açıkladığı gibi Kur'an'ın hakikat manasını mecazî manaya hamletmek için delil bulunması gerekir.

İkinci olarak yapılan senet incelemeleri neticesinde, "Bayram namazına çıkış" rivayetlerin ve "Hz. Âişe'den seccadeyi getirmesini istediği" rivayetlerin, sahih olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu rivâyetler ışığında Hz. Peygamber'in, hayızlılar da dâhil tüm kadınları bayram namazlarına çağırması olduğu ve bayram namazlarını mescidin içinde değil de açık bir meydan olan musallâ denilen yerde kıldığı bilinmektedir. Musalla elbette mescid değildir ama namaz kılmak için toplanılan bir mekândır. Hz. Peygamber ise her durumda kadınları namaz kılınan bir mahalle davet etmiştir. Ayrıca yağmurlu zamanlarda bayram namazını mescidde kıldıkları bilinmektedir. Eğer Hz. Peygamber hayızlı kadınların mescide girmesinde bir sakınca görmüş olsaydı, yağmurlu günlerde mescidde toplanırlarken gerekli uyarıları yapardı. Yine Hz. Peygamber'in Hz. Aişe'den mescidde bulunan seccadeyi kendisine getirmesini istemesi ve onun hayızlı olduğunu belirtmesine rağmen Hz. Peygamber'in elinin temiz olduğunu belirtmesi kadınların mescidlere girebileceğine işaret etmektedir.

"Sahâbilere evlerinin kapılarının yönünü değiştirmelerini emrettiği rivâyet", Hz. Peygamber'den sonra her tabakada birer râvi tarafından nakledilmesi sebebiyle ferd/gariptir. Her ne kadar senette sika râviler bulunsun da Mahdûc ve Ebu'l-Hattâb'ın meçhul olması, Ebû Ğaniyye hakkında fazla bir malumatın olmaması sebebiyle bu rivâyet zayıftır. Metinle ilgili olarak da pek çok kimsenin duyduğu bir olayın meçhul râviler tarafından aktarılması dikkate alınması gereken noktalardandır. Bu bilgiler neticesinde, hayızlı kadının mescide girmemesi konusunda delil olarak gösterilen rivâyetlerin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Konuyla ilgili rivayetlere bir bütün olarak baktığımızda Rasulullah döneminde kadınların mescidlere devamlı olarak gittiklerini görmekteyiz. Hatta mescidlere gitme konusunda kadınlara engel olmak isteyenleri Hz. Peygamber uyarmıştır. Rasulullah'ın vefatından sonra fitne söylemi sebebiyle kadınlar toplumsal hayattan olduğu gibi mescidlerden de uzaklaştırılmıştır. Oysa bugün kadınlar, ibadet etme, vaaz etme ve vaaz dinleme, Kur'an dersi verme ve alma, kültürel etkinlikler, toplantı yapma, dinlenme, turistik ziyaret, konaklama gibi pek çok sosyo-kültürel amaç veya ihtiyaçlarla mescidlere girmektedirler.

Sonuç olarak kadınların özel hallerinde iken mescide girmelerini yasaklayan sahih bir rivayet bulunmamaktadır. Müctehitlerin fetva verirken görüşlerini zorunlu olarak bir ayet veya hadise dayandırmadıkları bilinmektedir. Âlimlerimizin fetvâ hazırlarken görüşlerini dinî yönden sağlam bir delile dayandırması ve Şâri'in maksadını karşılaması yanında halkın ihtiyacını da karşılıyor olması gerekmektedir. Aynı zamanda hades halinde mescidlere girilmesinin mutlak anlamda yasaklandığını savunmak, belirli olaylar üzerine varid olan nasların, nedenlerini ve niçinlerini göz ardı etmek anlamına gelmekte ve bu sahadaki ilk dönem uygulamaları ile çelişmektedir.

Bu sebeplerle kadınların özel hallerinde cami adabına dikkat edildiği takdirde mescide girmesinin, sosyal ve kültürel gerekçelerle orada bulunmasının, mescid ve müştemilatından faydalanmasının caiz olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adve, Selman b. Fahd el-Adve, *Bulûğu'l-Merâm Şerhi*, Riyâd: Mektebetü'r-Rüsd 2006.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el- Aynî, *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrût: Dâru'l- Kitâbi'l-İlmiyye 2005.
- Bardakoğlu, A. *İlmihal II*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2006.
- Beğâvi, Hüseyin bin Mes'ud bin Muhammed el- Ferrâ, *Şerhu's-Sünne*, Beyrût: Dâru'l-Efkâr 2005.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı Mustafa Sabri, "*Mescid-İ Nebevî*", TDV İslâm Ansiklopedisi, C:XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 281-290.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyâd: Beytu'l-Efkâr 1998.
- Cezîrî, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1993.
- Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Meseleler*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2014.
- Dârimî, Ebû Abdullah bin Abdu'r-Rahmân b. Fadl bin Behram, *Sünenü'd-Dârimî*, haz. Hasan Selim Esed, Riyad: Dâru'l-Muğanni 2000.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Aile İle İlgili Sıkça Sorulan Sorular*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Eşâsî el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitabü'-Sünen*, haz. Muhammed Avvâme, Beyrût: Müessesetü'r-Rayyân 2004.

- el-Abderî, Muhammed b. Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım b. Yûsuf, *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasari Halîl*, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2002.
- el-İsfehânî Rağıb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, Çev: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları 2012.
- el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2015.
- el-Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmiî't-Tirmizî*, Beyrût: Dâru'l-Fikr 2008.
- eş-Şirbînî, Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, Muğni'l-Muhtâc ilâ *Ma'rifeti Meâniel-fâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût 2000.
- Gündoğdu, Yusuf Bahri, "Mescidlerin Ayrılmaz Bir Unsuru Olarak Eğitim", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S:45 (2016).
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamed bin Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî el-Büstî, *Meâlimü's-Sünen*, haz. Muhammed Rağıb et-Tabbâh, Halep: Matbaâtü'l-İlmiyye 1932.
- Hökelekli, Hayati, "Cinsiyet", TDV İslâm Ansiklopedisi, C:VIII, S:21-24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- [https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/108/adetli-ve-lohusa-kadin-camiye-girebilir-mi-\(09.11.2018\)](https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/108/adetli-ve-lohusa-kadin-camiye-girebilir-mi-(09.11.2018)).
- İbn Hazm El-Endelüsî, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Hâcer El-Askalâni, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed bin Alî bin Muhammed, *Et-Takrîbü't-Tehzîb*, Riyâd: Dâru'l-Âsîme tarih yok.
- İbn Hacer El-Askalâni, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, Riyâd: Dâru's-Selâm 2000.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed bin Hibbân bin Ahmed el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât*, Hindistan: Müessesetü Kütübî's-Sekafiyye tarih yok.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, Riyâd: Mektebetü'l-Maârif tarih yok.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalu'd-din Muhammed b. el-'İzz b. el-Mukerrem el-Ensârî, *Lisânü'l-arab*, Beyrût: Dâru Sâdir 2003.
- İbn Receb El-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşki, *Fethu'l-Bâri alâ Sahihî'l-Buhârî*, Medine: Mektebü'l-Ğurebaü'l-Eseriyye 1996.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed bin Ahmed bin Muhammed, *Bidâyetü'l-Müctehîd ve Nihâyetü'l-Muktesîd*, Beyrût: Dâru İbn Hazm 1995.
- İbn Salâh, Osmân b. Abdi'r-Rahmân eş-Şeherzûrî, Ulûmu'l-Hadîs, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1986.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri*, Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ h. 1323.
- Mergînânî, Alî b. Ebî Bekr b. Abdi'l-Celîl el-Ferğânî, *el-Hidâye fi Şerhi' Bidâyetü'l-Mübtedî*, Beyrût: Dâru Ahyâ'it-Türâsî'l-Arabî h.1417.

- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, Beyrût: Müessesetü'l-Risâle 2010.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Riyâd: Beytu Efkârî Düveliyye 1998.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, haz. Abdullah bin Abdu'l-Muhsin, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle 2001).
- Önkâl, Ahmet - BOZKURT Nebi, "*Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)*", TDV İslâm Ansiklopedisi, C:VII, S: 46-56, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali bin Muhammed el-Havlâni, *Neylü'l-Eotâr min Esrâri Münteka'l-Ahbâr*, haz. Enver el-Bâz, Mısır: Dâru'l-Vefa 2008.
- Şeyh Nizam, *Fetâvâ-yı Hindiyeye*, Beyrût: Dâru'l-Fikr 2009.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsâ, *Câmiu'l-Kebîr*, haz. Beşşâr Avvâme, Beyrût: Dâru'l-Ğarabî'l-İslamî 1996.
- Yıldırım, Kadri, "*İslam Kültüründe Mescidin Eğitim Öğretim Fonksiyonu Üzerine Bir İnceleme*", Diyanet İlmi Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, C: 44, S: 4 (2008).
- Yüksek, Ali, "*İslam Fıkıhına Göre Kadınların Âdet Ve Lohusalık Günlerinde Mescitlere Giriş Sorunu*", Ondokuz İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 41 (2016), s.77- 97.
- Zemaşerî, Cârullah Ebî'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer, *el-Keşşâf*, haz. Adil Ahmed Abdi'l-Mevcûd, Riyâd: Mektebetü'l-Abîkân 1998.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, haz. Muhammed Avvâme, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye 2010.

36-72 Aylık Çocukların Dil Gelişim Özelliklerinin Çeşitli Değişkenler Bakımından İncelenmesi

Derya Eryılmaz

Karabük Üniversitesi
Sağlık Yüksekokulu
orcid.org/0000-0002-4089-8762

Mehmet Geyik

Karabük Üniversitesi
Sağlık Yüksekokulu
orcid.org/0000-0002-9523-3856

Gizem Uladı*

Karabük Üniversitesi
Sağlık Yüksekokulu
orcid.org/0000-0003-4023-5624

Merve Öztürk

Karabük Üniversitesi
Sağlık Yüksekokulu
orcid.org/0000-0002-4033-8562

Öz

Bu araştırmanın temel amacı; 36-72 ay çocukların cinsiyet, yaşadıkları bölge, kardeş sayısı ve öğretmenin deneyim süresinin alıcı dil becerilerine etkisini Peabody Resim Kelime Testi aracılığıyla incelemektir. Araştırmanın katılımcıları; Elazığ, Hatay, Kocaeli ve Konya illerindeki 36-72 ay normal gelişim gösteren 191(98 kız, 93 erkek) çocuktan oluşmuştur. Çocukların demografik bilgilerini belirlemek amacıyla araştırmacı çocuğun cinsiyet, kardeş sayısı, annenin öğrenim durumu, babanın öğrenim durumu, sosyal durum, gelir düzeyi, okul öncesi eğitime devam etme durumu ve öğretmenin deneyim süresi sorularını yöneltmiştir. Bu çalışmada, nicel araştırma türlerinden tarama modeli ve kesitsel yöntemden yararlanılmıştır. Araştırmada veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde; Normallik Testi, t-Testi ve ANOVA kullanılmıştır. Peabody Resim Kelime Testi'nden aldıkları puanlar dikkate alındığında, 36-72 ay çocukların dil gelişimlerine, cinsiyet, yaşadıkları bölge, öğretmenin deneyim süresi faktörlerinin etkili olduğu ($p<0.05$), kardeş sayısı faktörünün ise etkili olmadığı ($p>0.05$) saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Peabody Resim-Kelime Testi, Dil, Çocukta Dil Gelişimi, 36-72 Aylık Çocuklar

Examination of Language Developmental Characteristics of 36-72 Month Children in Terms of Various Variables

Abstract

The main aim of this research is to analyze the effect of children's gender, region of residence, number of siblings, and duration of the experience of the teacher on 36-72 month children's receptive language skills using Peabody Picture Vocabulary Test. The participants of the research consist of 191 children (98 female, 93 male) who show 36-72 month normal development in Elazığ, Hatay, Kocaeli and Konya. In order to determine demographic information about children, questions related to gender, the number of siblings, mother's educational background, father's educational level, social status, income level, pre-school education, the duration of the experience of the teacher were asked. In this study, survey method and cross-sectional method were used. Data were analyzed with SPSS program. In the analysis of data; Normality Test, t-Test and

ANOVA were used. Considering the scores obtained from the Peabody Picture Vocabulary Test, the language development of 36-72 months children were affected by gender, region of residence, duration of experience of teacher ($p < 0.05$), however the number of siblings has no effect in their language development ($p > 0.05$).

Keywords: *Peabody Picture Vocabulary Test, Language, Language Development of Child, 36-72 Month Children*

1. Giriş

36-72 ay gelişim dönemindeki çocuğun merak duyguları, öğrenme algıları, zıt kavramları kullanma, keşfetme ve soru sorma becerileri; uzun cümleler, benzerlikler ve farklılıklar, sebep-sonuç, zaman, şart, yer ilişkileri kurmaları; cümle yapılarının yetişkinlerle benzerlik göstermeleri, isteklerini ayrıntılarıyla anlatmaları, sohbet etmeleri, başkalarının kelimelerini taklit etmeleri, sorulan sorulara kendi çabaları ile cevap vermeye çalışmaları dil gelişim özelliklerindedir (Karakaya, 2007).

Dil gelişimini açıklayan birçok kuram vardır. Bunlar; davranışçı, biyolojik, bilişsel öğrenme, sosyal öğrenme ve sosyal etkileşim kuramlarıdır. Davranışçı kuram, dil kazanımında bebeklerin konuşulanları taklit etmesi ve erişkinlerin ödüllendirmelerle bebeğin çıkardığı sesleri pekiştirerek desteklemeleri ve çevrenin etkisiyle de geliştirilmesi üzerinde durur. Kurama göre, çocuk yaşamına dil tankı boş olarak başlar, çevresinden sağlanan deneyimler ile bu tankı zamanla doldurarak dil edinimi gerçekleşir (Topbaş, 2015). Biyolojik kuramın temeli ise çocukların dil kurallarını uygulamak için doğuştan getirdikleri kapasiteleri olduğuna ve kendi kendilerine dili edindiklerine dayanır (Baykoç Dönmez, 1986). Bilişsel öğrenme kuramı, dil gelişiminin, bilişsel gelişime paralel olduğunu, dilin dış dünyaya ilişkin bilişsel izlenimler yoluyla geliştiğini ve bu nedenle bilişsel gelişimin bir sonucu olduğunu savunur (Deniz, 2015). Sosyal öğrenme kuramı kişinin dil edinimini; doğduğu süreçten beri etrafındakileri taklit ederek, model alarak, çevresini izleyerek; pekiştirici ve düzeltici geri bildirimler vermesi ile gerçekleştiğini savunur. Çocuğun dil çevresinin rolü, gelişimi boyunca artarak devam eder. Sosyal etkileşim kuramcılarına göre biyolojik, davranışsal, bilişsel ve sosyal gibi birçok faktörün gelişim sürecini etkilediğini, birbirlerini etkileyerek geliştiğini ve karşılıklı birbirlerine dayanarak var olduklarını savunurlar (Deniz, 2015; Temel, Bekir, Yazıcı, 2014).

Dil gelişimi geçmişten günümüze deneysel ve kuramsal açıdan ilgi çekmiş ve çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Günümüzde halen dil gelişimi üzerine çalışmalar sürmektedir. Dil bilimciler dil gelişimini incelerken genetik mi, çevre mi yoksa biliş mi etkili sorusu üzerinde durmuşlardır (Topbaş, 2015). Bazı noktalarda görüş ayrılığına giderken bazı noktalarda ise ortak bir paydada buluşmuşlardır. Her bir kuramın dil gelişimine katkısı vardır. Bu yüzden ki her bir kuram ayrı ayrı düşünülemez, hepsine ihtiyacımız olmasıyla beraber bir bütün olduğunu görmekteyiz (Topbaş, 2015).

Dil gelişimini etkileyen birçok etmen vardır. Bunlar zeka, cinsiyet, beyin, sosyal çevre ve aile, sosyo-ekonomik etmenler, ailenin eğitim durumu, iki dillilik, oyun ve sağlık durumudur. Dil gelişimi zekâ ve zihin gelişimi ile doğru orantılıdır. Çünkü algı,

bellek, imgelem ve usamlama gibi zihin becerileri geliştiği kadar dil gelişimi gerçekleşmektedir. Somut algılardan soyut kavramlara yükselmek ve bu kavramları birbirleriyle ilişki içinde kullanmak, duygu ve düşünceleri ifade etmek zekâ yardımıyla olmaktadır. Bu sebeple zekânın geliştiği yıllar dilin de geliştiği yıllardır (Binbaşoğlu, 1990). Cinsiyet faktörü açısından bakıldığında, kız çocukları sözel uyaranlara, erkek çocukları ise görsel uyaranlara daha fazla tepki vermektedirler. Bunun etkisiyle erken dönemlerde, kız çocukları her koşulda, erkek çocuklardan daha çok sözcük sayısına sahip olmaktadır (Temel, Bekir, Yazıcı, 2014). Beyin gelişimi dil edinimi sürecinde önemli bir yapıtaştır. Çünkü beynin temel işlevlerinden biri de dildir. Bireyin doğuştan getirdiği bilişsel dil bilgisinin işlenebilmesi için diğer destekleyici beyin yapılarının da tamamlanması gerekmektedir (Bekir, Temel, Yazıcı, 2014).

Bebekler konuşmayı, genellikle kendi aile bireylerinin çevrelediği sosyal ortam içinde günlük dil alışverişleriyle öğrenmektedir. Bebeğin ailesi ve çevresi tarafından kullanılan kelimelerin çokluğu bebeklerin daha fazla öğrenmelerine olanak sağlamaktadır. Bebekler, bakıcıları tarafından ne kadar çok sözel uyaran alırsa, genellikle daha geniş bir kelime haznesine sahip olurlar. Çocuğa sunulan sözel uyaranların zenginliği dil gelişimine olumlu yönde etkilediği bilinmektedir (Bayhan, Artan, 2005). Dil gelişiminde ki en önemli etken ailedir. Çocukların dil gelişimleri ailelerin sosyoekonomik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Alt sosyoekonomik ailelerin çocukları sağlık, motivasyon (isteklendirme), zekâ ve dil gelişimleri açısından olumsuz etkilenmektedirler. Yüksek sosyoekonomik düzeydeki ailelerin çocuklarının ise kelime hazinesi, soru sayısı, cümle uzunluğu bakımından daha üstün oldukları bilinmektedir. Bu fark kısmen, yüksek zekâ düzeyinin göstergesi olduğu söylenebilir de, eşit zekâ seviyesindeki çocuklarda bile, yüksek sosyoekonomik ailelerden gelen çocuklar daha elverişli ortamlarda yetişmektedirler. Anne babasıyla birlikte zaman geçiren çocuklar daha düzgün konuşmaktadırlar. Ailelerin eğitim seviyeleri ve sosyoekonomik durumları arttıkça aileler konuşmaya daha çok önem verdiklerinden çocuklarına daha iyi model oluşturmakta, çocukların çabuk ve düzgün konuşmalarına önem vermektedirler (Yavuzer, 1993). İki ayrı dilin konuşulduğu ortamda büyüyen ya da farklı iki dili edinmek durumunda kalan çocuklar, başlangıçta tek dil öğrenen çocuklara göre daha yavaş bir gelişim göstermektedirler. Küçük çocuklar dilin ses ve duyuş özelliklerine karşın daha açık algılama potansiyellerine ve daha keskin kulağa sahip olduklarından ikinci bir dili öğrenmede yetişkinlerden daha üstün oldukları ileri sürülmektedir (Heuchert, 1989; Türker, 2000; Şimşek-Bekir, 2004; Bekir, Temel, Yazıcı, 2014).Çocuk oyun ortamında ses bilimi, söz dizim ve anlambilim kurallarını keşfetme imkânı bulur. Oyun oynarken farklı kişilerle çeşitli duygu, ton ve ritimde konuşurlar. Bu onların kendilerini kontrol etme ve öz düzenleme becerileri açısından farkındalıklarının geliştiğinin bir göstergesidir(Aksoy, 2014).Sağlık, dil gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Çocuğun hem psikolojik, hem de fizyolojik yönden sağlıklı olması, gelişmesini ve olgunlaşmasını sağlamaktadır. Çocuğun sağlık durumunun iyi olmasıyla beraber çocuk daha enerjik ve neşeli olacaktır. Buna bağlı olarak babıldama, gııldama, mırıldanma gibi aktivitelere daha çok yönelmektedirler. Bu aktiviteler çocuğun dil edinim sürecini hızlandırmaktadır (Aydın, 1997).

İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve onlardan üstün kılan en önemli niteliği, dilidir. Dilin insana özgü ve en etkin iletişim aracı olarak kabul edilmesi, birçok araştırmacının ve düşünürlerin ilgi odağı olmuştur (Ünal, 2012). Kültürel kimliğin kazanılması, kültürel mirasın aktarılması, sosyal iletişimin sağlanması, eğitimin sürdürülmesi, psikolojik davranışların ifade edilmesi ve evrensel bilgi aktarımları gibi birçok alanda fonksiyonel rolleri yüklenen dil, bilimin gelişmesiyle sosyal bilimlerdeki araştırmacıların ilgi odağı olup, araştırmalarda da özel bir konu alanı olarak bir bilim dalı haline gelmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, 36-72 ay çocukların alıcı dil becerilerini cinsiyet, yaşadıkları bölge, kardeş sayısı ve öğretmenin deneyim süresinin etkisi var mıdır sorularına yanıt aranmıştır:

- Çocukların dil gelişim puanları cinsiyete manidar düzeyde farklılık göstermekte midir?
- Çocukların dil gelişim puanları çocuğun yaşadığı bölgeye manidar düzeyde farklılık göstermekte midir?
- Çocukların dil gelişim puanları kardeş sayısına göre manidar düzeyde farklılık göstermekte midir?
- Çocukların dil gelişim puanları öğretmenin deneyim süresine göre manidar düzeyde farklılık göstermekte midir?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Nicel araştırma deseninde tasarlanan bu çalışmada, nicel araştırma türlerinden tarama modeli ve kesitsel yöntemden yararlanılmıştır. Nicel araştırma, en genel anlamda verilerin sayılar biçiminde olduğu görgül araştırmalardır. Bir teoriyi test etmek üzere, sayısal ölçümler ve istatistikî teknikler kullanılarak analiz edebilecek bir problem durumunu araştırmayı ifade etmektedir (Kıncal, 2015). Tarama modeli bir araştırma evreninin eğilim, tutum ya da görüşlerini bu evrendeki bir örnekleme çalışarak nicel ya da sayısal olarak tanımlamaya imkân sağlar. Bu araştırmalar, örneklemeden evrene genelleme yapmak amacıyla, veri toplamada yapılandırılmış mülakatları ve anketleri kullanan kesitsel ve boylamsal çalışmaları içerir (Creswell, 2013). Kesitsel yöntem, bir olgunun ya da örneklemin belli bir zamandaki durumunu tespit etmeyi amaçlayan araştırma türüdür. Kesitsel yöntem, yaşın artması ile oluşan değişimleri betimlemeye yardım eden gelişimsel çalışmalarda çok sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Özellikle, bebeklik ve çocukluktan itibaren gelişimsel süreçlerin değişimini incelemede kullanılmaktadır. Kesitsel yöntem; farklı yaşlardan bireylerin belirli davranışlarının aynı zaman içerisinde ölçülerek veya gözlemlenerek karşılaştırılmasını gerektiren yöntemdir. Araştırmacı, ilgilendiği yaşlardan her birini yansıtan birey gruplarını belirler. Bu yaş gruplarından aynı zamanda veriler toplanır ve bu yaş gruplarının verilerini karşılaştırır (Tanrıöğen, 2011).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2016-2017 yıllarında, Elazığ, Hatay, Kocaeli ve Konya illerinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'an kursuna ve T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı kreşlere giden ve bu kurumlara gitmeyen 32-76 aylık çocuklar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, Elazığ ilinden 22'si kız 21'i erkek, Hatay ilinden 26'sı kız 24'ü erkek, Kocaeli ilinden 25'i kız 25'i erkek, Konya ilinden 25'i kız 23'ü erkek olmak üzere toplam 191 çocuk oluşturmaktadır.

Tablo 1. 36-72 Ay Çocukların Dil Gelişiminin Yaşa, Bölgelere ve Cinsiyete Göre Dağılımı

		N	%	Toplam
Yaş	36-48 ay	45	23,5	191
	49-60 ay	63	32,9	
	61-72 ay	83	43,4	
Bölge	Elazığ	43	22,5	191
	Hatay	50	26,1	
	Kocaeli	50	26,1	
	Konya	48	25,1	
Cinsiyet	Kız	98	51,3	191
	Erkek	93	48,6	

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada gerekli verileri toplamak amacıyla Peabody Resim-Kelime Testi kullanılmıştır.

Peabody Resim-Kelime Testi: A.B.D'de Lloyd Dunn tarafından hazırlanıp geliştirilmiştir. Test, özellikle kelime bilgisinin gelişimini ve dil gelişim düzeyini saptamaktadır. Testin standardizasyonu 4200 kişilik bir grupta yapılmıştır. Test iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda çocuğa ve ailesine ait bir bilgi formu doldurulur. Bu bilgi formunda çocuğun cinsiyeti, kaç kardeş olduğu, okul öncesine gidip gitmediği, öğretmenin deneyim süresi, anne ve babanın eğitim düzeyi, gelir düzeyi ile ilgili bilgileri içerir. İkinci kısımda alıcı dil düzeyini belirleyen test maddeleri bulunur.

Testin türü performans testidir. Bireysel ve 2-12, 2,5 17,5 yaş çocuklarına uygulanır. Testin uygulama süresince zaman sınırlaması yoktur, ancak ortalama 10-15 dakikada yanıtlanabilir. Test üzerinde 4'er resim bulunan 100 karttan meydana gelir. Testin güvenilirliği 0,71 ile 0,81 arasında değişmektedir. Testin tekrarı güvenilirliği ise 0,52 ve 0,90 arasında bulunmuştur. Testin ölçüt bağımlı geçerliği; Stanford Binet Zekâ testi ile 82 ile 86; Weshler çocuklar için zekâ ölçeği ile 41 ile 74 bulunmuştur. Kaynaklarda Türkiye'de yapılan uygulamalara ait geçerlik ve güvenilirlik bilgilerine rastlanmamıştır. Testin puanlaması, her doğru yanıt için 1 puandır. Puanların toplamı testin hem puanını oluşturur (Akt. Kurnaz, 2006).

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırma sorularına ilişkin verilerin çözümlenmesinden elde edilen bulgular sırasıyla verilmiştir.

3.1. Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

“Çocukların dil gelişim puanları, cinsiyete göre manidar düzeyde farklılık göstermekte midir?” araştırma sorusuna yanıt aramak amacıyla elde edilen verilerin normallik testi sonuçları ve bağımsız örneklem için t-Testi ile çözümlenerek elde edilen bulgular Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 2. Çocukların Cinsiyetlerine Göre Peabody Resim Kelime Testi Puanlarının Normallik Testi Sonuçları

Cinsiyet	Ortalama	Kişi Sayısı	Standart Sapma	Basıklık	Çarpıklık
Erkek	68,441	93	7,9543	-,182	,041
Kız	65,388	98	9,2253	-,526	-,189
Toplam	66,874	191	8,7422	-,262	-,172

Tablo 2 incelendiğinde, puan ortalamaları ile erkek ve kız çocuklarının cinsiyetleri arasında normal bir dağılım görülmektedir. Testten alınan puanlara bakıldığında erkek çocukların puanlarının ortalamalarının, kız çocuklarının puan ortalamalarından yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Kız ve Erkek Çocukların Peabody Resim Kelime Testinden Aldıkları Puanların t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	sd	t	P
Kız	98	65,388	9,2253	189	-2,444	,015
Erkek	93	68,441	7,9543			

Kız ve erkek çocuklarının puan ortalamaları arasında manidar düzeyde bir fark göstermektedir ($p < .05$). t-Testi sonuçlarına göre erkek çocukları ($\bar{X}=68,441$) kız öğrencilerden ($\bar{X}=65,388$) daha yüksek puan almıştır. Bu bulgu dil gelişimi ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

3.2. İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

“Çocukların dil gelişim puanları, yaşadıkları bölgeye göre manidar düzeyde farklılık göstermekte midir?” araştırma sorusuna yanıt aramak amacıyla elde edilen verilerin normallik testi sonuçları ve bağımsız örneklem için tek yönlü ANOVA ile çözümlenerek elde edilen bulgular Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Çocukların Yaşadıkları Bölgeye Göre Dil Gelişim Puanlarının Normallik Testi Sonuçları

Şehir	Ortalama	Kişi Sayısı	SS	Basıklık	Çarpıklık
Elazığ	67,744	43	10,0002	,261	-,851
Hatay	62,420	50	5,8067	-,424	-,422
Kocaeli	71,500	50	7,7440	-,203	-,241
Konya	65,917	48	8,7418	-,630	,059
Toplam	66,874	191	8,7422	-,262	-,172

Tablo 4 incelendiğinde, puan ortalamaları ile bölgeler arasında normal bir dağılım görülmektedir. Testten alınan puanlara göre en yüksek ortalama Kocaeli

Bölgesinde iken en düşük ortalamaların da Hatay Bölgesinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elazığ ve Konya bölgeleri ise Kocaeli ve Hatay Bölgeleri arasında bulunmaktadır.

Tablo 5. Yaşadıkları Bölgeye Göre Çocukların Peabody Dil Gelişim Testinden Aldıkları Puanların ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	2138,452	3	712,817	10,765	,000
Gruplar içi	12382,533	187	66,217		
Toplam	14520,984	190			

Analiz sonuçları Tablo 5'te, çocukların puan ortalamaları ile bölgeler arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir, $F(3, 187)=10,765$, $p<.05$. Başka bir deyişle, çocukların dil gelişimleri, yaşadıkları bölgeye bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklar normallik testi sonuçlarına göre, Kocaeli bölgesinde ($\bar{X}=71,500$) çocukların dil gelişim puanları, Hatay bölgesinden ($\bar{X}=62,420$), Konya bölgesinden ($\bar{X}=65,917$) ve Elazığ bölgesinden ($\bar{X}=67,744$) daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

3.3. Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

“Çocukların dil gelişim puanları, kardeş sayılarına göre manidar düzeyde farklılık göstermekte midir?” araştırma sorusuna yanıt aramak amacıyla elde edilen verilerin normallik testi sonuçları ve bağımsız örneklem için tek yönlü ANOVA ile çözümlenerek elde edilen bulgular Tablo 6 ve Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 6. Çocukların Kardeş Sayılarına Göre Dil Gelişim Puanlarının Normallik Testi Sonuçları

Kardeş sayısı	Ortalama	Kişi Sayısı	Standart Sapma	Basıklık	Çarpıklık
1	65,929	56	10,1388	-,616	-,165
2	68,265	83	8,3346	-,344	-,074
3	65,673	52	7,5218	,107	-,311
Toplam	66,874	191	8,7422	-,262	-,172

Tablo 6 incelendiğinde, çocukların puan ortalamaları ile kardeş sayıları arasında normal bir dağılım görülmektedir. Testten alınan puanlara bakıldığında iki kardeş olan çocukların diğerlerine göre ortalamalarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. Kardeş Sayılarına Göre Çocukların Peabody Dil Gelişim Testinden Aldıkları Puanlara Göre ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p
Gruplar arası	285,659	2	142,830	1,886	,154
Gruplar içi	14235,325	188	75,720		
Toplam	14520,984	190			

Çocukların puan ortalamaları ile kardeş sayıları arasındaki fark, anlamlı bulunmamıştır, $F(2,188)=1,886$, $p>.05$. Sonuçlara göre, tek ($\bar{X}=65,929$) olan çocukların, iki kardeş ($\bar{X}=68,265$) olan çocukların ve üç kardeş ($\bar{X}=65,673$) olan çocukların dil gelişimleri arasında kardeş sayısının etkili olduğu görülmemiştir.

3.4. Dördüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular Ve Yorum

“Çocukların dil gelişim puanları, öğretmenin deneyim süresine göre manidar düzeyde farklılık göstermekte midir?” araştırma sorusuna yanıt aramak amacıyla elde edilen verilerin normallik testi sonuçları ve bağımsız örneklem için tek yönlü ANOVA ile çözümlenerek elde edilen bulgular Tablo 8 ve Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 8. Öğretmenin Deneyim Süresine Göre Dil Gelişim Puanlarının Normallik Testi Sonuçları

Deneyim süresi	Ortalama	Kişi Sayısı	Standart Sapma	Basıklık	Çarpıklık
0	66,500	42	8,2203	-,738	-,147
1-3 yıl	66,429	63	9,5861	-,048	-,289
4-7 yıl	61,563	32	6,5743	-,528	,094
8 yıl ve daha fazla	70,833	54	7,4549	,255	-,253
Toplam	66,874	191	8,7422	-,262	-,172

Tablo 8 incelendiğinde, çocukların puan ortalamaları ile öğretmenlerin deneyim süresi arasında normal bir dağılım görülmektedir. Testten alınan puanlara bakıldığında sekiz yıl ve daha fazla deneyimi olan öğretmenlerin, deneyim süresi daha az olan öğretmenlere göre ortalamalarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 9. Öğretmenin Deneyim Süresine Göre Çocukların Peabody Dil Gelişim Testinden Aldıkları Puanlara Göre ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler toplamı	F	p
Gruplar arası	1760,136	2	880,068	12,871	,000
Gruplar içi	9982,804	146	68,375		
Toplam	11742,940	148			

Tablo 9’da görüldüğü gibi çocukların puan ortalamaları ile öğretmenlerin deneyim süresi arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur, $F(2, 146)=12,871$, $p<.05$. Başka bir deyişle, çocukların dil gelişimleri, öğretmenin deneyim süresine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklar normallik testi sonuçlarına göre, sekiz yıl ve daha fazla ($\bar{X}=70,833$) deneyimi olan öğretmenlerin çocukların dil gelişimleri üzerinde, dört ve yedi yıl ($\bar{X}=61,563$) arasında deneyimi olan öğretmenden, bir ve üç yıl ($\bar{X}=66,429$) arasında deneyimi olan öğretmenden ve deneyim süresi bilinmeyen ($\bar{X}=66,500$) öğretmenden daha etkisi olduğu belirlenmiştir.

4. Tartışma

Çalışmadan elde edilen test sonuçları incelendiğinde, kız ve erkek çocuklarının Peabody Resim Kelime testlerinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında, cinsiyet faktörünün dil düzeyleri arasında farklılığa neden olduğu sonucu ortaya

çıkıştır. Ancak bu başarı oranındaki farklar değerlendirmeye alınacak kadar önemli değildir. Erkek çocukların kız çocuklarına oranla daha yüksek puan alma sebebinin cinsiyete göre değil, ele alınan örnekleme dayalı veya yaşantılar ile ilgili bir farklılaşma olduğu sonucuna ulaşılabilir. Yapılan başka araştırmalarda dil gelişimini etkileyen etmenler incelendiğinde, cinsiyet ile dil gelişimi arasında önemli bir ilişkinin olmadığı savunulmaktadır.

Öztürk (1995), okul öncesi eğitim kurumlarına giden ve gitmeyen 100 ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin alıcı ve ifade edici dil düzeyleri karşılaştırılmıştır. Araştırmasında kız ve erkek çocukların alıcı dil düzeylerini karşılaştırmış ve anlamlı bir fark bulmamıştır. Temel (2000) yaptığı çalışmada, çocukların dil gelişimleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucunu bulmuştur. Erdoğan ve arkadaşlarının (2005) araştırmalarında, alt sosyoekonomik çevreden gelen çocukların cinsiyete göre dil gelişimi puanları arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olmadığı sonucunu bulmuşlardır. Araştırma sonucuna göre 36-72 ay çocuklarında dil gelişim düzeyini etkilemede cinsiyetin önemli bir faktör olmadığı söylenebilir.

Test sonuçları incelendiğinde, yaşadıkları bölge faktörünün dil düzeyleri arasında farklılığa neden olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Test sonuçlarına bakıldığında en yüksek ortalama Kocaeli iken Elazığ, Konya ve Hatay illeri bu sırayı izlemektedir. Test uygulanan bölgeler incelendiğinde Kocaeli ilindeki veriler kurumsal bir kolejde, Elazığ ilindeki veriler özel kreşlerde, Konya ilindeki veriler özel bir kreşte ve Kur'an kursunda, Hatay ilindeki veriler ise köy okullarından toplanmıştır.

Okul öncesi kurumundaki ortam, uyarıcı zenginliği açısından önemlidir. Kolejlerdeki uyaranların devlet okullarına göre daha iyi durumdadır. Koleje giden çocukların üst sosyoekonomik düzeyde olduğu, diğerlerinin sırasıyla daha alt düzeye sahip olduğu düşünülmektedir. Üst sosyoekonomik düzeydeki öğrencilerin dil gelişimi puanları, alt sosyoekonomik düzey ve orta sosyoekonomik düzeydeki öğrencilerin dil gelişimi puanlarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca, çocuğun içinde bulunduğu sosyoekonomik düzey arttıkça dil gelişim puanlarında artış olduğu gözlenmiştir. Bu veriler eğitim eşitsizliğinin önemli bir göstergesidir. Çocukların dil gelişimi açısından gelişimsel bir geriliği olmamasına rağmen sosyoekonomik dezavantajları olmaları nedenleriyle puan farklılıkları olmuştur. Bu durum Türkiye'nin önemli bir sorunudur. Türkiye kolejlerdeki eğitim olanaklarını köy okullarına da sağlayabilirse dil gelişim puanları arasındaki fark azalabilir.

Ailenin ekonomik durumu faktörünün dil gelişimini etkilediği birçok araştırma sonucunda yer almıştır. Bu araştırmanın sonucunu destekleyen araştırmalar mevcuttur. Davaslıgil (1985), tarafından alt ve üst sosyoekonomik ve kültürel düzeyde bulunan ilkokul birinci sınıfa devam eden 100 öğrencinin dil gelişimine okulun etkisini incelemiştir. İki grup arasında sözcük bilgisi bakımından fark olduğu görülmüştür. Sosyoekonomik ve kültürel bakımdan düşük öğrencilerin tanıdıkları isimlendirme testinde, sosyoekonomik ve kültürel düzeyi yüksek öğrenciler kadar başarılı olmadıkları görülmüştür. Erkan(1990), araştırmasında, sosyoekonomik ve eğitim düzeyi düşük ailelerin 4-5 yaşlarındaki çocukları ile sosyoekonomik düzeyi yüksek

olan ailelerin 4-5 yaşlarındaki çocukların kullandıkları dil yapısı yönünden incelenmiştir. Alt sosyoekonomik düzeyden gelen çocukların ev ortamlarının dil kazanımını engellediğini belirtmiştir. Temel (2000), 0-72 ay çocuklarının dil gelimi ile sosyoekonomik düzey ilişkisini saptamak amacıyla yürüttüğü araştırmada, dil gelişimi ile sosyoekonomik düzey arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak ailelerin sosyoekonomik durumunun çocukların dil gelişim düzeylerinde önemli bir etken olduğu söylenebilir. Ailelerin ekonomik düzeyi yükseldikçe çocukların dil gelişim puanları yükselmektedir.

Test sonuçları incelendiğinde, kız ve erkek çocuklarının Peabody Resim Kelime testlerinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında, kardeş sayısı faktörünün dil düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Dil gelişimini etkileyen etmenlerden kardeş sayısı ile ilgili yapılan başka çalışmalar incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Öztürk (1995), araştırmasında okul öncesi eğitim kurumlarına giden ve gitmeyen 100 ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin alıcı ve ifade edici dil düzeylerini karşılaştırılmıştır. Kardeş sayısının çocukların alıcı dil düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Aydoğan ve Koçak (2003), anaokuluna giden çocuklar üzerinde yaptıkları çalışmalarında kardeş sayılarının dil gelişimi üzerinde etkili olmadığını saptamışlardır. Erdoğan ve arkadaşlarının (2005), yaptığı çalışmada alt sosyo ekonomik bölgeden gelen çocukların kardeş sayısına göre gruplar arası farkın önemli olmadığını saptamışlardır.

Aile içi nüfusun az olması durumunda anne babanın çocuklarına göstereceği ilgi ve zaman çok nüfuslu ailelere kıyasla daha fazla olmaktadır. Ancak burada önemli olan kardeş sayısından çok gösterilen ilginin ve harcanan zamanın niteliğidir. Bununla beraber çok nüfuslu ailelerde, çocukların ebeveynleri dışında iletişim ve etkileşim kurabileceği kişi sayısının daha fazla olması, dil gelişimini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca çocuklarda sözcük dağarcığı gelişimi aile ve yakın çevreyle ilgili olduğu kadar, çocuğun sahip olduğu kültürel olanaklarla ve zengin uyarıcı bir çevre ile de ilgilidir. Alt sosyoekonomik düzeyden gelen çocukların, dille ilgili deneyim geçireceği zengin uyarıcı bir çevrelerinin bulunmaması, ailede sözcük dağarcığının kısıtlı oluşu, dili kullanan iyi bir modelin olmayışı ve çocuklarla sözlü iletişimin yetersiz olması bu çocukların dil gelişiminde geride kalmalarına neden olmaktadır.

Öğretmenlerin deneyim sürelerine bakıldığında 8 yıl ve daha fazla deneyime sahip öğretmenlerin öğrencileri, deneyim süresi daha az öğretmenlerin öğrencilerine kıyasla testten aldıkları puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum gösteriyor ki deneyim süresi fazla olan öğretmenlerin uyguladığı yöntemlerin dil gelişimi üzerinde daha etkili olabileceğidir. Deneyimi olan öğretmenlerin materyal kullanım, çocukla iletişim, problem çözme ve sınıf yönetimi becerileri bakımından yeni başlayan veya deneyimi daha az olan öğretmenlere göre daha gelişmiş olabilir. Bu konuyla ilgili yeterince çalışmaya ulaşılmadığı için başka çalışmaların nasıl sonuçlandığı üzerine bir karşılaştırma yapılamamıştır.

5. Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre 36-72 ay çocukların dil gelişimlerine, Peabody Resim Kelime Testinden aldıkları puanlarda cinsiyet, yaşadıkları bölge, öğretmenin deneyim süresi faktörlerinin etkili olduğu ($p < 0.05$), kardeş sayısı faktörünün ise etkili olmadığı ($p > 0.05$) saptanmıştır. Ancak erkek çocukların kız çocuklarına oranla daha yüksek puan alma sebebinin cinsiyete göre değil, ele alınan örnekleme dayalı veya yaşantılar ile ilgili bir farklılaşma olabileceği, dil gelişim düzeyini etkilemede cinsiyetin önemli bir faktör olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaşadıkları bölgede üst sosyoekonomik düzeydeki çocukların dil gelişim puanları, alt sosyoekonomik ve orta sosyoekonomik düzeydeki çocukların dil gelişim puanlarından daha yüksek olması, ailelerin ekonomik düzeyinin, çocukların dil gelişimlerinde etken olduğu görülmüştür. Öğretmenin deneyim süresine bakıldığında ise, deneyim süresi fazla olan öğretmenlerin uyguladığı yöntemlerin dil gelişimi üzerinde daha etkili gözlemlenmiştir. Son olarak kardeş sayısı faktörü, çocukların dil gelişimi üzerinde doğrudan etkili olmayıp anne-baba, yakın çevre ve zengin uyarıcı ile farklılaşabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki genel öneriler geliştirilebilir:

- Dil edinimi ve gelişimi çok küçük yaşlarda başlaması, dil gelişimine okul öncesi döneminden önce de önem verilmesini önemli kılmaktadır. Bu yüzden evde ebeveynler okulda ise eğitimciler gereken özeni göstermelidirler.
- Çevre koşulları dil gelişimini olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Yetersiz çevre koşullarında yetişen çocuklar hem sözcük dağarcığı hem de genel olarak dil becerileri açısından kendilerinden daha iyi sosyoekonomik düzeydeki yaşlılarından geridedir. Sosyoekonomik düzeyi düşük çocukların dil gelişimi çevreden yeterince sağlanamıyorsa, okul öncesi dönemden başlayarak dili zenginleştirici programlar hazırlanabilir. Böylece bu çocukların dil gelişimleri arasındaki farklar azaltılabilir.
- Birey dili kullanırken anlayabilme ve kullanabilme yeteneğine sahip olursa yaşam boyu başarılı olmaktadır. Bu da dilin zengin sözcük dağarcığı, hatasız bir telaffuz ve anadilinin kurallarına uygun olacak biçimde kullanma ile mümkündür. Okulöncesi öğretmenleri ve ebeveynler bu konuda bilgilendirilebilir. Verilen bu eğitimin sonucu çocukların dil gelişim düzeylerinin etkisini belirlemeye yönelik araştırmalar planlanabilir.
- Çocuklar doğdukları andan itibaren iletişim içindedirler. Çocukların bezlerini değiştirme, banyo yaptırma, yemek yedirme, oyun oynama vs. sırasında konuşmak çocuğun günlük dil becerilerini kazanmalarına yardımcı olabilir. Eğer çocuğun kardeşleri varsa iletişimlerini desteklenerek model oluşturulabilir.
- Öğretmenlere, yıpranma payı ve tecrübeleri göz önüne alınarak dil gelişimi hakkında bilgilendirici seminerler düzenlenebilir.
- Dil gelişimi ile diğer gelişim alanları arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar yapılabilir.

- Alt sosyokültürel çevrede yaşayan ailelerin dil gelişimi konusunda Milli Eğitim Bakanlığı, Üniversiteler, Belediyeler, Sağlık Bakanlığı ve TRT bilgilenmeleri için programlar hazırlayabilir.
- Bu araştırmanın sonuçları dikkate alınarak bundan sonra yapılacak araştırmalara ışık tutması için geliştirilen öneriler ise,
- Bu araştırmada örnekleme 36-72 ay grubu çocuklar oluşturmuştur. Çalışmada cinsiyet, kardeş sayısı, yaşadıkları bölge ve öğretmenin deneyim süresi faktörleri üzerinde durulmuştur. Bundan sonra yapılacak çalışmada okul öncesine devam eden veya etmeyen, alt-üst sosyoekonomik ailelerden gelen çocukların dil gelişimleri incelenebilir ya da çalışmaya farklı şehirler eklenerek o bölgeye ait dil özellikleri de çalışılabilir.
- Bu çalışmada 36-72 ay grubu çocukların alıcı dil becerileri üzerinde çalışılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda 36-72 ay çocukların ifade edici dil becerileri çalışılabilir.

Kaynakça

- Aksoy, A. B. (2014). Her yönüyle okul öncesi eğitim ve okul öncesi eğitimde oyun (Birinci baskı). Ankara: Hedef CS Basın Yayın.
- Arslan, E. (2015). Erken çocukluk döneminde gelişim (Birinci baskı). Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi.
- Aydın, F. Ö. (1997). *Başbakanlık sosyal hizmetler çocuk esirgeme kurumunda bulunan 5-6 yaş grubu çocuklara uygulanan dil eğitim programının dil gelişimine etkisi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydoğan, Y. ve Koçak, N (2003). Okul öncesi çocukların dil gelişimlerine etki eden faktörlerin incelenmesi, *Milli Eğitim Dergisi*, 159, 76-81.
- Bayhan, P. ve Artan İ. (2005). Çocuk gelişimi ve eğitimi. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Baykoç-Dönmez, N. ve Meziyet, A. (1992). 12-30 aylık Türk çocuklarında dilin kazanılması, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 115-161.
- Berk, L. E. (2013). Çocuk gelişimi (Ed: Bekir, O. Çev: Dönmez, A.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Creswell, J. (2013). Araştırma deseni (Ed: Demir, S., B.). Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi.
- Cüceloğlu, D. (1999). İnsan ve davranışı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Davaslıgil, Ümit. (1985). Farklı sosyoekonomik ve kültürel çevreden gelen birinci sınıf çocuklarının dil gelişimde okulun etkisi. İstanbul: Eebiyat Fakültesi Basımevi.
- Deniz, E. (2015). Eğitim psikolojisi (Yedinci baskı). Ankara: Maya Yayın Dağıtım Eğitim Danışmanlık.
- Deniz, E. (2010). Erken çocukluk döneminde gelişim (İkinci baskı). Ankara: Maya Yayın Dağıtım Eğitim Danışmanlık.
- Diken, İ.H. (2014). Erken çocukluk eğitimi (İkinci baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Erdoğan, S. Bekir, H, Ş., Aras, S, E. (2005) Alt sosyoekonomik bölgelerde ana sınıfa devam eden 5-6 yaş grubundaki çocukların dil gelişim düzeylerine bazı faktörlerin etkisinin incelenmesi, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 231-246.

- Erkan, P. (1990). *Sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyleri farklı olan ailelerin 48-60 aylar arasındaki çocuklarının dil yapılarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Karacan, E. (2000). Çocuklarda dil gelişimi etkileyen faktörler. *Sürekli Tıp Eğitim Dergisi*. 7, 254-258.
- Karakaya, Ş. (2007). Dil gelişimi ve dil politikası. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Kıncal, R. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri (Beşinci baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kol, S. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 1-21.
- Kurnaz, F., B. (2006). Peabody resim kelime testinin madde yanlılığı açısından incelenmesi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Martinet A. (1998). İşlevsel genel dilbilim. İstanbul: Multilingual Yayınevi.
- MEB. (2013), Çocuk gelişimi ve eğitimi dil gelişim modülü. Ankara: MEGEP.
- Öztürk, H. (1995). *Okul öncesi eğitim kurumlarına giden ve gitmeyen ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin alıcı ve ifade edici dil düzeyleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Piaget. (2007). Çocukta dil ve düşünme (Ed: Günaydın Y. T. Çev: Siyavuşgil, S. E.). Ankara: Palme Yayınları.
- Tanrıoğen, A. (2011). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- TDK. (2011), Türkçe sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Temel, F.(2000). Erken çocukluk döneminde dil gelişimi: sosyoekonomik düzey ve cinsiyet ilişkisi, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 39-53.
- Temel, F., Bekir, H. ve Yazıcı, Z. (2014). Erken çocuklukta dil edinimi. Ankara: Vize Basın Yayın.
- Topbaş, S., S. (2015). Dil ve kavram gelişimi (Altıncı baskı). Ankara: Kök Yayınevi.
- Tural, A. (1979). Dil gelişimi ve eğitimi el kitabı. Ankara: Hacettepe Yayınları.
- Ünal Ş. (2012). Dil ve kültür (Beşinci baskı). Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Vardar B. (1999). Yirminci yüzyıl dilbilimi. İstanbul: Multilingual Yayınevi.
- Vygotsky. (1998). Düşünce ve dil (İkinci baskı). Ankara: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Yavuzer, H. (1993). Çocuk psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yazıcı, Z. (2015). Erken çocukluk döneminde gelişim. Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi.
- Yeşilyaprak, Binnur. (2017). Eğitim psikolojisi (18. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Investigation of the Alcohol Usage Habits of University Students by Logistic Regression Analysis

Gizem Kapanşahin
Karabük University

Department of Industrial Engineering
orcid.org/0000-0003-1639-7375

Taner Ersöz*

Karabük University

Department of Actuarial and Risk Management
orcid.org/0000-0001-5523-5120

Filiz Ersöz

Karabük University

Department of Industrial Engineering
orcid.org/0000-0002-4964-8487

Abstract

Alcohol is among the most addictive substances all over the world. It is a health hazard that has a high mortality rate, is easy to obtain and also causes other dependencies. University life is a risky process for alcohol use and dependence. During the university period when the age of proving that the individual is an individual, adverse situations can be encountered in student behaviours due to easy adaptation to the neighbourhood, care for the users of alcohol, and similar behaviour. Therefore, it is important to know the circumstances that lead students to use alcohol. The factors that lead students to use alcohol were researched by logistic regression analysis in this study and the results were interpreted.

Keywords: Alcohol Use, Logistic Regression Analysis, Odds.

Üniversite Öğrencilerinin Alkol Kullanma Alışkanlığının Lojistik Regresyon Analizi ile Araştırılması

Öz

Alkol, dünyada bağımlılık yapan maddeler arasında başta gelmektedir. Ölüm oranı yüksek olan, elde etmesi kolay olan ve beraberinde başka bağımlılıklara da yol açan sağlık tehdididir. Üniversite hayatı alkol kullanımı ve bağımlılığı için riskli bir süreçtir. Birey olduğunu ispatlama yaşı olan üniversite döneminde, bulunduğu çevreye kolay uyum sağlama, alkol kullananlara özenme, kendini kaptırma benzeri davranışlarla öğrenci davranışlarında olumsuz durumlarla karşılaşılabilir. Bu yüzden öğrencileri alkol kullanmaya yönelten durumların bilinmesi önem taşımaktadır. Öğrencileri alkol kullanmaya yönelten etkenler bu çalışmada lojistik regresyon analizi ile araştırılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alkol Kullanımı, Lojistik Regresyon Analizi, Olasılık

1. Introduction

The age of adolescence is a transition period between childhood and adulthood which is the beginning of developmental periods, a turning point in the development of the personality, a period in which all the childhood is reviewed and the emotions and characters that will shape the individual's future for a lifetime. The negative behaviors in the adolescence age are the problems of public health but may cause more serious problems. The behaviors which are risky for health are mostly acquired in this period. University education, which is the most important step of the new generations

for their future and for the peace of the country, has a great importance in the education process. The quality of the education received in this process is the basis for students to establish a good lifestyle, to walk more confidently to the future and to be successful in their business life. The determination of families, which is the main element of education, will be reflected on their children.

There are some important problems in improving the quality of education system and training of successful generations. At the beginning of these problems, parental discord, introversion, students' self-isolation, and efforts to prove themselves. Individuals with such problems may experience alcohol abuse, smoking and substance abuse as a result of relaxation, recovery, and self-isolation. Alcohol and substance use give a person a sense of well-being, happiness and self-confidence. Due to the characteristics of the youth period, it is seen as attractive among young people. The parents' careless attitude about alcohol use, the lack of role models by parents, and the use of alcohol by parents also play an influential role for both genders.

The scientific studies on the treatment of substance use problems during adolescence and university periods and the support to be provided during this process are progressing every day. Within the scope of the studies, the transformation of smoking, alcohol and drug use into habit is considered to be risky for adolescence and university life (Rogers et al. 1991). In the addiction process, adolescence is the beginning phase and psychological, social and cultural influences seem to be important. (Abrams and Wilson 1986, Doğan, 1982).

It is suggested that personality traits are related to smoking, alcohol and substance dependence (Dalack et al., 1993). In the formation of addiction, spiritual and physical characteristics vary from person to person (Doğan, 1982). It has been claimed that the idea of improving women's self-confidence and relationships in social life prevails in smoking and alcohol use (Clayton, 1991).

In this study, alcohol use and dependencies of university students were investigated by using logistic regression. It is seen that logistic regression has been used more recently in the fields of biology, medicine, economy, agriculture, veterinary and transportation. Breslow and Day (1980), Pastides (1985) public health, Abbott (1985), Efron (1988) have done studies in the field of life analysis.

Gardside and Glueck (1995), examined the effects of risk factors such as nutrition styles, alcohol use, physical activity on heart disease. Bonney (1987) studied the usage of logistic regression and how it could be improved. Duffy (1990), examined the distribution of error terms in the logistic regression model and the approximation of parameter values to real values.

In our country, a wide variety of studies have been carried out on this subject. Ünsal and Güler (2005), analyzed the banking sector by using logistic regression. Tatlıdil, Başarır and Hökmen (1990), examined the socio-economic development of the countries with logistic regression. Tobacco, which is often consumed as cigarettes, is one of the most harmful substances for both the individual and the community.

Nicotine is the active substance that causes the physical and psychological dependence of cigarettes. It is emphasized in terms of public health, since that smoking is addictive in a short period of time and can be easily obtained everywhere and it threatens not only the smokers but also the health of the people in the environment.

Alcohol, like cigarettes, is a threat, which is easily addictive, easily accessible at all times and permanently damaging to human health and the environment. The frequency of alcohol use varies from country to country and from year to year. In Turkey, the use of alcohol among young people in recent years has become quite widespread. In the report of the Organization for Economic Co-operation and Development on the damages of alcohol and its effects on public health, it was stated that the annual alcohol consumption in OECD countries is 9.1 liters per person. Between 2005 and 2015 it was recorded that, the lowest consumption per capita in Turkey was 1.31 liters of pure alcohol in 2005; the highest consumption was 1.55 liters of pure alcohol in 2012. There is a high degree of alcohol use, which should be intervened in a very serious way. The necessary interventions should include elements such as prevention of starting, teaching the damages, and supporting and controlling those who tend to drop. In the fight against alcohol use in Turkey, universities have an important place.

For this reason, this study was conducted for university students. The factors affecting the alcohol use of students and the elimination of these factors were studied. The remaining part of this paper is organized as follows. In the second part of the study, the studies conducted with this subject in the literature are examined. Research techniques of the studies have been mentioned. In the third part of the study, techniques and methods to be used for research were investigated. The techniques used in the research were examined in detail. In the application section, the study with university students is mentioned. Application style and application areas of the study were reported. In the conclusion section, the results of the study, the results and the benefits of the analyzes are reported. Afterwards, explanations were made in order to guide the studies.

2. Literature Review

Habits can be handled according to many criteria such as family structure, friend environment and psychological factors. In the literature research, various estimation techniques based on different number of parameters have been studied. Some of the studies can be summarized as follows;

In their study, (Güler at all, 2009) determine the incidence of smoking, alcohol use and suicidal tendency among high school students. Chi-square test was used in the study. In the study concluded between Turkey and other countries, that there are similarities in cigarette use, but the similarities in alcohol use has emerged that lower rate. In adolescence, suicidal tendency was found to be higher than the other study results.

In the study, the frequency of alcohol use was investigated in young people receiving apprenticeship training in Ankara. A questionnaire containing detailed questions to investigate alcohol use problems was conducted on a total of 581 young people from five apprenticeship training centers. They concluded that alcohol use in working young people is high, and that risk factors should be addressed in order to take necessary precautions against alcohol use (İlhan, Demirbaş and Doğan, 2005).

The relationship between smoking and alcohol use in university students and their relationship with familial problems. A total of 192 students from the Department of Psychology of the Near East University participated in the study. The form of sharing personal information prepared by the researchers, Family Structure Evaluation Tool and Family Problem Evaluation Scale in the Youth Period were included in the study. In the results, it was seen that there were negativities in the family environments of young people who tried cigarette and alcohol. It was understood that smoking and alcohol use prevention studies should be continued in the university periods and family effect should be taken into consideration (Akfert et al. 2009).

İnce, Doğruer and Türkçapar (2005), compared epidemiological data, characteristic features, mental disorders and psychological symptoms in early and late onset male alcoholics. 47 male patients who were admitted to a psychiatry clinic to discard alcohol, were evaluated by applying sociodemographic data set, Brief Symptom Inventory, Beck Anxiety Inventory and CIWA-Ar. A diagnosis was found in 66% of the patients.

Ögel and Aksoy (2007), they conducted a study on the imprisoned and convicted adolescents. In the scope of the research, 270 adolescents aged 18 and under 18 years of age were randomly selected in Istanbul, Ankara, Elâzığ and İzmir detention centers and prisons. The questionnaire form developed by the Once Again Health and Education Association was applied in the research. As a result of the study, it was seen that the frequency of substance use was high in detainees and convicted adolescents.

Görker (2010) investigated, as in the world, beginning to use alcohol at an early age starts to become a public health problem in Turkey. He reviewed alcohol use, alcohol dependence, epidemiological data, etiologic findings, clinical features, and preventive interventions before and during adolescence.

Akvardar (2009) investigated the knowledge, attitude and behaviour characteristics of General Practitioners in the health sector. A questionnaire was applied in the study and 135 general practitioners participated in the questionnaire. As a result of the study, it was seen that general practitioners needed more support and training for their important role in the intervention of alcohol use problem.

Alaçam et al. (2015) investigated the relationship between internet addiction and smoking and alcohol use in university students. 2096 students were included in the research. Students were given Internet Addiction Scale, CAGE Test and data form to obtain information about age, gender, alcohol and cigarette use, duration and mode of internet use. As a result of the study, the rate of internet addiction was 8.6%. The

rates of smoking and alcohol use in students with internet addiction were higher than those without internet addiction.

Tanrikulu (2009) aimed to determine the prevalence and risk factors for smoking and alcohol use and drug abuse in university students in Kars. It was found that, alcohol drug and smoking use were the risk factors for each other, and they were determinative for the environment and human relations.

In this study, they aimed to determine the prevalence of dissociative symptoms in alcohol and drug addicts and their relationship with childhood trauma, alcohol/substance use and depression. Thirty inpatient treatment patients diagnosed with alcohol dependence and 32 inpatient treatment patients diagnosed with alcohol dependence in Bakırköy Mental Health and Nervous Diseases Training and Research Hospital were included in the study. It has been observed that dissociative symptoms and disorder should be investigated as well as depression and anxiety in people with substance addiction (Evren and Ögel, 2003).

In this study, aimed to determine the relationship between substance use, personality traits and psychiatric symptoms and to determine the effect of gender difference in this relationship. In the study, it was found that the social relations of the smoking girls were good, but the interpersonal sensitivities were impaired; there was no change in interpersonal sensitivity scores of female students using alcohol and drugs (Herken, Bodur and Kara, 2000).

In their study (Vals, Kiivet and Leinsalu, 2013), studied that alcohol and smoking are common risk factors for weight problems and health problems and the relationship between these factors with health services. Data for 6500 people aged 25-64 were taken from a survey in Estonia in 2004, 2006 and 2008. The effects of alcohol, smoking and weight problems on primary and specialist care services, hospitalizations and ambulance calls were analyzed separately for men and women using dual logistic regression. As a result of the study, it has been revealed that excessive weight and smoking should be directed to healthy lifestyles in order to reduce the burden of disease and decrease health care costs.

In Giresun province, the factors that cause the teachers who perform their duties to get pleasure from their profession are examined. As the results of the data obtained for the study were in binary status, the study was concluded with the help of logistic regression analysis (Logit). At the end of the analysis, it was determined that teachers had a desire to renew themselves continuously. In addition, it was also noticed that many variables, one of the factors that cooled teachers from their professions, had no significant effect on teachers (Özkan, 2013).

Ng and Su (2017), investigated the prevalence and correlations of metabolic syndrome (MS) among Hong Kong / Chinese adults. Random cluster sampling and International Diabetes Federation (IDF) MS criteria were carried. 737 adults participated in the study. ANOVA analysis revealed that men, marital status, low education level, occupation as manager or housewife, and alcohol consumption

significantly correlated with central obesity. At the end of the study, the prevalence of MS was 14.1% and alcohol consumption was the strongest risk factor of MS.

Orak and Solakoğlu (2017), examined the alcohol consumption of Turkish adolescents with the lens of general strain theory of Agnew. In this study, alcohol consumption and related factors in Turkey were researched and generality of the general strain theory was tested by using the data from the 2008 European Youth Survey. Sequential Logistic Regression Analysis was used in the study. The results showed that apart from family, the stress types were significantly related to the negative emotions and drinking behaviors of the students.

Kumar et al. (2017), investigated the relationship between sociodemographic characteristics and alcohol consumption in India with multivariate logistic regression models. The questionnaire was used to collect data on the socio-demographic characteristics and alcohol consumption of the participants. Both alcohol consumption and consumed alcoholic beverage types and socio-demographic relationship are aimed to be revealed. Significant differences were found in sociodemographic relationships with alcohol consumption and alcoholic beverages in India.

Xavier, Brown and Benoit (2017), compared the risks of long-term poor mental health outcomes in pregnant and non-pregnant women and investigated whether cultural factors change these risks. Dual logistic regression analysis was used in the study.

In this study, emphasized that alcohol use disorder is a public problem. The study was conducted with the participation of 597 persons. In this study, individuals' own errors in fact are mentioned. There was a significant relationship between alcohol use and violence (Kirouac and Witkiewitz, 2017).

In this study (Nagy, Verres, and Grevenstein, 2017), investigated that addiction is vital in adolescence. It is aimed to control health institutions, diseases and operations. 753 persons are participated in the study. It was mentioned that the scales were a valid measure of different aspects of risk adequacy in coping skills with psychoactive substances.

Pogue and Sloan (2017), aimed to investigate health problems and alcohol dependence together, and to determine that alcohol-related disorder was not associated with reliability. The data were derived from the acquisition of alcohol and related diseases. It has been shown that, there is limited empirical support for the treatment of depression in men who do not show signs of alcohol use, however, it has been demonstrated that for people with depression and alcohol use disorders, treatment of depression should be taken to a treatment, which does not overreact quickly and acts rapidly.

In the study of Jongenelis and Johnston (2018), aimed to determine the factors associated with parents' belief in the appropriateness of giving alcohol to minors. The parents of Western Australia (n = 443) conducted a survey of their alcohol use habits and their behaviors, beliefs and attitudes, and their children's alcohol consumption and

demographic characteristics. At the end of the study, it was observed that approximately half of the parents participating in the survey (44 %) would allow their minors to use alcohol. The change of faith has emerged that parents will be able to create thoughts on young people's alcohol-related harms and can be facilitated by the implementation of public education campaigns that prevent alcohol use. It is emerged that the faith can create ideas for parent's young people's alcohol-related harms and can be facilitated by the implementation of public education campaigns that prevent alcohol use.

Phillips at al. (2018), aimed to conduct a new analysis of the relationships between online activity and alcohol and monitoring the interactions of students with online course materials over time. The mean age of the 63 participants was 20.11 and all were enrolled in the psychology course. Participants completed a questionnaire that hosted Blackboard and was supported by personal charm and online course announcements. It was observed that 31.8% of this participant needed a short intervention or training about alcohol use and 9.6% of them could benefit from the consultant. Although approximately half of these students were exposed to risky alcohol consumption, the relationship between alcohol use and monitored activity was not strong.

Hoffmann (2018), used this study to assess the relationship between coexistence and substance use for the estimation of co-living and the use of drug and heavy alcohol among young adults as a representative sample of young adults in the United States and the equivalent treatment effects. There is little evidence that coexistence has a causal effect on substance use in general. However, among young women, it was observed that those living together used more drug than those who were single.

Regression analysis is the most frequently used technique to explain the relationship between variables in research. Linear, non-linear, simple, multiple, parametric, nonparametric, logistics, etc. There are many regression models. Regression models have been used a lot in the studies.

3. Material and Method

The aim of the study is 18-35 age group. The basis of the selection of this group is the fact that this age group is continuing its education and that it is not too young to use alcohol. In our country, 18-35 age group is mostly in university education. In other studies, similar age groups were included in similar analyses and provided opportunities for comparison and analysis. The questionnaire questions used for the research are the questions prepared for the purpose of analysis. The research was conducted in a private university in Istanbul. It was conducted and completed in November and December of 2017. In the questionnaires, the name information was not asked and collected randomly. The survey data was transferred to the system by Microsoft excel. Logistic regression analysis was performed by using IBM SPSS 22.0 statistical software program and the results were tried to be interpreted.

3.1. Logistic Regression Analysis

There are several methods to group observations according to the structure of the data within the scope of study to be investigated. Based on these methods there are; Logistic Regression Analysis, Discriminant Analysis and Cluster Analysis.

Logistic regression analysis aims to estimate the value of the categorically dependent variable. Here, an attempt is made to estimate the membership of two or more groups. It can be clearly stated that the objectives of the analysis are to investigate the relationships between classification and dependent and independent variables (Mertler and Vannatta, 2005). Logistic regression analysis is more widely used over time. The reasons for this; (Mertler and Vannatta, 2005; Seven, 1997; Tabachnick and Fidell, 1996):

- In logistic regression analysis, while there is no restriction for independent variables, dependent variable must be categorical (Discrete, discontinuous).
- It is easy to interpret logistic regression model parameters and produces functions which are mathematically simple to use and easy to understand.
- There are many computer programs that can make analyzes based on logistic regression model.
- Since there is no limitation on the distribution of probability functions of independent variables, many tests can be applied.
- Since logistic regression does not produce negative predictive probabilities, all probability values are positive and range from 0 to 1.
- In logistic regression analysis, the relationship between independent and dependent variables does not need to be linear. The relationship may be exponential or polynomial. Since logistic regression analysis accepts a logistic relationship between dependent and independent variables, it can produce nonlinear models.
- The logistic regression analysis is the analysis that is especially used when it is known or expected that the distribution of the dependent variable data shows a nonlinear relationship with one or more independent variables (Çokluk, 2010).

4. APPLICATION

In this section, independent variables which can cause alcohol use of students in a private university were determined and analyzed with the help of variables. Logistic regression analysis was used because the dependent variable was two-level categorical variable. The study aimed to determine the most important variables in alcohol use. 150 students were randomly selected from the campus according to the determined variables. Logistic regression analysis was performed by using SPSS 22.0 Statistical Software.

Independent variables;

x_1 =Age,

x_2 = Gender (1- Female/ 2- Male),

x_3 = Family monthly income,

x_4 =Monthly Allowance,

x_5 = Accommodation type (0- Student house / 1- Private dormitory / 2- CDI (Credit and Dormitories Institution) / 3- With family),

x_6 = Is the mother alive? (1-Yes / 2- No),

x_7 = Is the father alive? (1-Yes / 2- No),

x_8 =Are parents together? (1-Yes / 2- No),

x_9 = Does the mother drink alcohol? (1-Yes / 2- No),

x_{10} = Does the father drink alcohol? (1-Yes / 2- No),

x_{11} = Is there anyone in the family who smoke? (1-Yes / 2- No),

x_{12} = Does the student smoke? (1-Yes / 2- No),

x_{13} =Is there anyone who drinks alcohol among friends? (1-Yes / 2- No),

x_{14} = Does the student do sports? (1-Yes / 2- No),

x_{15} = Do you think that alcohol pushes away from stressful thoughts? (1-Yes / 2- No),

x_{16} = Do you think alcohol brings status? (1-Yes / 2- No),

The “ γ_i ” variable indicating whether the students participating in the survey use alcohol or not, is indicated as the described variable. Data are coded to SPSS as 1: Uses alcohol. 2: Not uses alcohol.

As descriptive variables; age, gender, total monthly income, monthly allowance, type of accommodation, mother's survival, father's survival, parents living together, mother's alcohol use, father's alcohol use, smoking members in family, student smoking, having alcohol in friends environment, doing sports, idea of alcohol pushes away from stressed thought, idea of alcohol to give status have been determined.

Table 1. Case Processing Summary

Unweighted Cases	N	Percent
Included in Analysis		
Selected Cases	150	100
Missing Cases	0	,0
Total	150	150
Unselected Cases	0	,0
Total	150	100

Table 2. Classification Table

	Does the Student Use Alcohol?		% Right	
	Yes	No		
Does the Student Use Alcohol?	Yes	61	11	84,7
	No	8	70	89,7
Overall Rate				87,3

The classification table shows the estimations in the model. According to this table, 19 people were estimated incorrectly. Eleven participants who said that they used alcohol were estimated not to use alcohol; 8 students who used alcohol were estimated to be drinking alcohol. 61 individuals who stated that they used alcohol and 70 people who did not drink alcohol were estimated correctly. When evaluated proportionally, it can be seen that 84.7% of the students who use alcohol and 89.7% of the students who do not use alcohol are estimated correctly. In general, the model correctly predicted 87.3% of 150 students were using alcohol. In other words, the correct classification rate was found to be 87.3%. The classification table is used when any classification process is to be performed in the analysis.

Table 3. Table of Equations in the Equation

Variable	β_i	S.Ê(β_i)	Wald	df	Sig	Exp (β_i)
Constant	-5,244	2,517	4,341	1	,037	,005
Age	-,038	,082	,212	1	,645	,963
Gender	-,749	,575	1,694	1	,193	,473
Parents' living together	-,357	,586	,372	1	,542	,700
Fathers' alcohol drinking	,301	,467	,416	1	,519	1,351
Mothers' alcohol drinking	-,262	,559	,219	1	,640	,770
Friends' alcohol drinking	,079	,585	,018	1	,893	1,082
Idea of alcohol brings status	2,688	,510	27,809	1	,000	14,696
Idea of alcohol pushes away from Stressful thoughts	2,351	,512	21,063	1	,000	10,495

According to the results, it was found that the factors influencing students' use of alcohol were age, type of accommodation, parents' living together, Mother's alcohol drinking, Father's alcohol drinking, smoking cigarettes, friends' alcohol drinking, Idea of alcohol pushes away from stressful thoughts and Idea of alcohol brings status.

Therefore, the equation to be used for classification is as follows;

$$\gamma_i = -5,244 - 0,038 * x_1 - 0,749 * x_2 - 0,357 * x_8 + 0,301 * x_{10} - 0,262 * x_9 + 0,079 * x_{13} + 2,688 * x_{16} + 2,351 * x_{15}$$

The variables expressed in Table 3 are β values for explanatory variables and constant values. β values are used in logistic regression analysis to determine the possibility of making one job or the other while are used to obtain the predictive

function in multiple regression analysis (Çevik, 2004). The positive or negative values of B indicate the direction of the relationship. When the β values of the model are examined, it is observed that the maximum affect that students use alcohol is the idea that alcohol gives status (2,688). When B values were examined, it can be seen that age, gender, parents living together, father's alcohol drinking, mother's alcohol drinking, friends' alcohol drinking, the idea of alcohol brings status, the idea of alcohol pushes away from stressful thoughts independent variables, in 0.05 significance level, statistically significant. $\text{Exp}(\beta)$ values are odds ratios. The odds value represents $\text{Exp}(\beta)$. In order to understand the logistic coefficients, the events should be evaluated in terms of odds ratios (Çevik, 2004). When the odds values of the values that are found to be significant in Table 3 are observed, in 0.05 significance level, it is seen that odds increased by 0.700 units when there is one unit increase in "are parents together" variable; odds increased by 14,696 units when there is one unit increase in "idea of alcohol brings status" variable; odds increased by 10,495 units when there is one unit increase in "idea of alcohol pushes away from stressful thoughts" variable and odds increased by 1,082 units when there is one unit increase in "friends' alcohol drinking" variable.

5. Conclusion

In this study, the factors that lead students to use alcohol were researched by logistic regression analysis in this study and the results were interpreted. Logistic regression analysis which is used as a differentiation model of the dependent variable's two-level assignments to groups that are categorical variables between independent variables and independent variables.

Nowadays, there is an increase in alcohol use among students. Therefore, it has been tried to determine the independent variables that may have an effect on alcohol use. An application, which covers students of a private university, has been made with these independent variables. The correct classification percentage of the equation γ_i is too high. As a result of the tests, the findings were found to be significant. Our equation can be used as a separation equation in the most appropriate way.

According to the results obtained from logistic regression analysis, it was seen that the important variables affecting the alcohol use of the students were "age", "gender", "parents' living together", "father's alcohol drinking", "mother's alcohol drinking", "friends' alcohol drinking", "the idea of alcohol brings status", "the idea of alcohol pushes away from stressful thoughts". According to the odds ratio, the most important factor affecting the alcohol use of students is the idea of alcohol brings status. This value shows that believing in the idea of alcohol brings status is 14,696 times higher than the disbelief of the idea of alcohol brings status. This factor is high enough to require immediate control. Students should be informed with lectures and seminars. It should be explained in seminars and conferences that the status can be won by education, work and effort, and alcohol in work life harms physical functions. Based on the $\text{Exp}(\beta_i)$ values, this value is followed by ve the "the idea of alcohol pushes away from stressful thoughts ". Alcohol and other addictive substances minimize the thinking functions, mind-gathering, because it numbs the body and the

brain. Even though it may seem that the effect of pushing away from stressful thoughts, since it is reducing the level of perception and preventing the focus, this is only perception disorder, brain numbness. Young people should be taught in the family that problems can be solved by speaking. Parents should be open to their children so that they can communicate their problems to their families without any communication problems, and problems that can cause distress and stress should be able to reach a solution among the family. The simplest stress management should begin with the simple responsibilities that parents give to their children. Responsibility should teach to be able to reach a solution and manage the situation.

It can be seen that "father's alcohol drinking", "friends' alcohol drinking", "age", "mother's alcohol drinking" and "parents' living together" factors follow the sequence. Family is the main factor that influences the growth of children in their development. The attitudes and behaviors of parents in front of their children are examples. Parents should not use alcohol and addictive substances while their children are around. They should not take their children to the environments where alcohol is used. The habits gained during childhood, eye familiarity becomes unpreventable at later ages.

As a result; smoking, alcohol drinking and substance use, due to sociocultural and economic reasons, is a serious problem starting in childhood and can reach a solution in cooperation with family, school, social media, artist, medical staff and government.

Fight with alcohol should not be limited to the studies carried out only at universities. Along with universities, studies should be done to draw attention to the harms of alcohol, smoking and substance addiction in high schools, associations and working areas. In order to protect young people against alcohol dependence and to prevent use, programs should be made starting from secondary school and concentrating on the university period before the high school age, precautions should be taken continuously with visual films and posters and trainings should be taken. In visual and educational programs, it should be clearly stated that alcohol does not provide any gain or status and that it does not correct the stress and loneliness.

It should be made clear to the students that they do not make friends with people who use alcohol and/or are addicted to drugs. In addition, family members should not use alcohol next to their children. It is very important that children should be informed about the harmful effects of alcohol use.

In this study, alcohol use habits of university students were examined in terms of age, family, friends and psychological factors. Different criteria can be examined for university students. In a similar study, it can be examined by comparing the criteria for high school students or middle age people.

References

- Abrams, D., Wilson, G. (1986). "Clinical Advances in Treatment of Smoking and Alcohol Addiction", Amerikan Psikiyatri Birliği: Yıllık İnceleme, Vol. 5 Washington, DC: Amerikan Psikiyatri Basını.
- Akdavar, Y., Uçku, R., Ünal, B. (2010). "Pratisyen Hekimler Alkol Kullanım Sorunları Olan Hastaları Tanıyor ve Tedavi Ediyorlar mı?", Türk Psikiyatri Dergisi 2010; 21(1): 5-13.
- Akfert, S., Çakıcı, E., Çakıcı, M. (2009). "Üniversite Öğrencilerinde Sigara-Alkol Kullanımı ve Aile Sorunları ile İlişkisi", Anadolu Psikiyatri Dergisi 2009; 10:40-47
- Akgül, A., Çevik, O. (2004). "İstatistiksel Analiz Teknikleri-SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları", Ankara: Emek Ofset Ltd. Şti.
- Akkuş, Z., Çelik, M. Y. (2004). Lojistik Regresyon ve Diskriminant Analizi Yöntemlerinde Önemli Ölçütler. VII. Ulusal Biyoistatistik Kongresinde sunulan bildiri. Mersin Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Biyoistatistik Anabilim Dalı, Mersin.
- Alaçam, H., Ateşçi, F., Şengül, C. (2015). "Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığının Sigara ve Alkol Kullanımı ile İlişkisi", Anadolu Psikiyatri Dergisi 2015; 16(6):383-388.
- Bircan, H. (2004). Lojistik Regresyon Analizi: Tıp Verileri Üzerine bir Uygulama. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, 185-208.
- Budak, H., Erpolat, S. (2012). "Kredi Riski Tahmininde Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon Analizi Karşılaştırılması".
- Clayton, S. (1991). Gender Differences in Psychosocial Determinants of Adolescent Smoking. J Sch Health, 61:115-20.
- Çokluk, Ö., (2010), "Logistic Regression: Concept and Application", Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice 10 (3), 1357-1407.
- Çolak, E., Özdamar, K. (2004). "Ölümlerle Sonuçlanan Trafik Kazalarında Risk Faktörlerinin Koşullu ve Sınırlanmış Lojistik Regresyon Yöntemleri ile İncelenmesi", OGÜ Tıp Fak. Dergisi, 26, 1, 7-14.
- Coşkun, S. (2004). "Lojistik Regresyon Analizinin İncelenmesi ve Diş Hekimliğinde Bir Uygulama", Cumhuriyet Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi, Cilt:7, Sayı: 1, 42-50.
- Doğan, Y.B. (1982). Drinking Behavior in a Changing Country. Br J Addict, 77:209-210.
- Evren, C., Ögel, K. (2003). "Alkol/Madde Bağımlılarında Dissosiyatif Belirtiler ve Çocukluk Çağı Travması, Depresyon, Anksiyete ve Alkol/Madde Kullanımı ile İlişkisi", Anadolu Psikiyatri Dergisi 2003; 4:30-37.
- Gök, C., Özdemir, A. (2011). "Lojistik Regresyon Analizi İle Banka Sektör Paylarının Tahminlenmesi", İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2011, 43-51.
- Görker, I. (2010). "Çocuk ve Ergenlerde Alkol Kullanımı ve Alkol Bağımlılığı", Türkiye Klinikleri Psikiyatri Özel Dergisi; 2010;3(3):100-106
- Güler, N., Güler, G., Bekar, M. (2009). "Lise Öğrencileri Arasında Sigara, Alkol Kullanımı ve İntihar Düşüncesi Sıklığı", Cumhuriyet Tıp Dergisi 2009; 31: 340-345.

- Herken, H., Bodur, S., Kara, F. (2000). "Üniversite Öğrencisi Kızlarda Madde Kullanımı ile Kişilik ve Ruhsal Belirti İlişkisi", Klinik Psikiyatri Dergisi 2000; 3:40-45.
- Hoffmann, J. (2018). "Cohabitation, Marijuana Use, and Heavy Alcohol Use in Young Adulthood", Substance Use & Misuse, 53:14, DOI:10.1080/10826084.2018.1480037. [Taylor & Francis Online], [Web of Science ®].
- İnce, A., Doğruer, Z., Türkçapar, H., (2002). "Erken ve Geç Başlangıçlı Erkek Alkol Bağımlılarında Sosyodemografik, Klinik ve Psikopatolojik Özelliklerin Karşılaştırılması", Klinik Psikiyatri Dergisi 2002;5:82-91
- Jongenelis, M., Johnston, R., Stafford, J. (2018). "Factors Associated with Parents' Belief in the Appropriateness of Providing Alcohol to their Child", Substance Use & Misuse, Vol.53, No.14, 2281-2290.doi:10.1080/ 0826084.2018.1473433. [Taylor & Francis Online] , [Web of Science ®].
- Kirouac, M., Witkiewitz, K. (2017). "Toward the Operationalization and Examination of "Hitting Bottom" for Problematic Alcohol Use: A Literature Review", ISSN: 0734-7324, DOI: 10.1080/07347324.2015.1050934
- Kılıç, S. (2000). Lojistik Regresyon Analizi ve Pazarlama Araştırmalarında bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kumar, K., Kumar, S., Singh, A. (2017). "Prevalence and Socio-Demographic Correlates of Alcohol Consumption: Survey Findings from Five States in India", Drug and Alcohol Dependence.
- Man Ng, S., Su, X. (2018). "Prevalence and Correlates of Metabolic Syndrome in Hong Kong Chinese Adults—A Random Community Sample Study", Psychology, Health & Medicine, 2018 Vol. 23, no. 4, 485–495.
- Mertler, C.A., Vannatta, R.A. (2005). Advanced and Multivariate Statistical Methods: Practical Application and Interpretation. 3rd Edition, Pyrczak, Los Angeles.
- Nagy, E., Verres, R., Grevenstein, D. (2017). "Risk Competence in Dealing with Alcohol and Other Drugs in Adolescence", doi.org/10.1080/10826084.2017.1318149.
- Oğuzlar, A. (2005). "Lojistik Regresyon Analizi Yardımıyla Suçlu Profilinin Belirlenmesi", İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 19 Nisan 2005 Sayı: 1.
- Orak, U., Solakoğlu, Ö. (2017). "Alcohol Consumption Among Turkish Adolescents: An Empirical Test of General Strain Theory", Journal of Child&Adolescent Substance Abuse 2017, VOL. 26, NO. 4, 293–302.
- Ögel, K., Aksoy, A. (2007). "Tutuklu Ve Hükümlü Ergenlerde Madde Kullanımı", Bağımlılık Dergisi 2007; 8: 11-17.
- Özkan, M. (2013). "Lojistik Regresyon Analizi ile Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama". Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD). Yıl 2013, Cilt 4, Sayı 7: 43 – 48.
- Özgür, İ., Demirbaş, H., Doğan, Y. (2005). "Çıraklık Eğitimine Devam Eden Çalışan Gençlerde Alkol Kullanımı Üzerine Bir Çalışma", Türk Psikiyatri Dergisi 2005; 16(4):237-244.

- Phillips, J. Landhuis, C., Ogeil, R. (2018). "Risky Alcohol Consumption and Online Activity Levels", *Substance Use & Misuse*, 53:14, 2350-2358. doi: 10.1080 / 10826084.2018.1474227. [Taylor & Francis Online], [Web of Science ®].
- Pogue, Y., Hakes, J., Sloan, F. (2017). "Is Major Depression Linked to Alcohol-Impaired Driving?", *Substance Use & Misuse*, Vol.52, No.14.
- Rogers, PG., Sillings, SM., Adams, LR. (1991). Adolescent Chemical Dependence. A Diagnosible Disease. *Psychiatric Annals*, 21:91-97.
- Seven, Z. (1997). Değişken Seçimi Yöntemi Olarak Adımsal Lojistik Regresyon ile Adımsal Diskriminant Analizinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şenel, S. Alatlı, B. (2014). "Lojistik Regresyon Analizinin Kullanıldığı Makaleler Üzerine Bir İnceleme", *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Yaz 2014, 35-52.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. (1996). *Using Multivariate Statistics* (3rd ed.). New York: Harper Collins.
- Tanrkulu, Ç., Çarman, B., Palancı, Y., Çetin, D. (2009). "Kars İl Merkezinde Çeşitli Üniversite Öğrencileri Arasında Sigara Kullanım Sıklığı ve Risk Faktörleri" *Tur Toraks Dergisi* 2009; 11:101-6.
- Tatlidil, H. (1996). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Cem Web Ofset, Ankara.
- Vals, K., Kiivet, R., Leinsalu, M. (2013). "Alcohol Consumption, Smoking and Overweight as a Burden for Health Care Services Utilization: A Cross-Sectional Study in Estonia", *BMC Public Health* 2013, 13:772.
- Yilgör, A. (2005). "İşletmelerin Borçlanma Düzeylerindeki Değişimin Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 15-28.
- Xavier, C., Brown H., Benoit, A. (2018). "Teenage Pregnancy and Long-Term Mental Health Outcomes Among Indigenous Women in Canada", *Archives of Women's Mental Health* 21:333-340.

Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Türk Destanlarında Kurt Ata Kültürünün Anadolu'ya Yansıması: Safranbolu Örneği

Fahri Dağı*

Karabük Üniversitesi
Safranbolu Turizm Fakültesi
orcid.org/0000-0002-2222-1192

Taşkın Deniz

Karabük Üniversitesi
Safranbolu Turizm Fakültesi
orcid.org/0000-0003-1293-5404

Öz

Bugün çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türkler, gelenek göreneklerini, kültürlerini ve inançlarını bu yeni coğrafyalara götürmüş, çok küçük değişikliklerle eski inançlarını muhafaza etmeyi başarmışlardır. Her milletin kendine ait kültür kodları vardır. Bu kodlar, ait oldukları milletle diğer milletler arasında farklılıkları ortaya koyar. Türkleri diğer milletlerden ayıran kültür kodlarının başında atalar kültü ve buna bağlı olarak kurt (bozkurt) kültü gelir. Atalar kültü ve kurt (bozkurt) kültü Türk inanç sisteminde çok önemli bir yere sahiptir. Bazen atalar kültüyle kurt (bozkurt) kültü karışmış ve aynı kökte birleşmiştir. İslamiyet'ten önceki Oğuz Kağan, Türeyiş, Ergenekon, Bozkurt gibi Türk destanlarında kahramanından sonra en önemli motif "bozkurt"tur. Atalar kültüyle aynı kökten gelen kurt kültü günümüz Anadolu coğrafyasında canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu çalışmada kökeni MÖ önceki asırlara dayanan kurt ve atalar kültü ile Safranbolu'da bulunan Kurt Dede Türbesi çevresinde oluşan kurt ve atalar kültü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Atalar Kültü, Kurt Kültü, Kurt Dede.

The Reflection of Wolf Ancestor Cult in Turkish Epics on Anatolia within the Context of Intangible Cultural Heritage: The Example of Safranbolu

Abstract

Today, Turks, which have spread over a wide geography, have taken their traditions, cultures and beliefs to these new geographies and managed to maintain their old beliefs albeit minor changes. Each nation has its own cultural codes. These codes distinguish nations from the other nations. Cults of ancestors and grey wolf are among the cultural codes peculiar to Turkish nation. These cults hold an important place in the Turkish belief system. Sometimes, the cult of ancestor and the grey wolf cult merged at the same root. Grey wolf is one of the most important motif in the pre-Islamic Turkish legends, such as Oghuz Khan, Ergenekon, or Grey Wolf legends. The cult of wolf, which stems from the same root as the cult of ancestors, has been an essential part of the today's Anatolian culture. In this paper the cult of the wolves and ancestors which dates back to the ages BC and Kurt Dede Tomb in Safranbolu will be examined.

Keywords: Safranbolu, Cult of ancestors, Cult of grey wolf, Kurt Dede.

1. Giriş

Kurt, Avrasya ve Kuzey Amerika halkların kozmolojilerinde (evren biliminde) ortak bir motiftir. Özellikle Avrasya bozkırı ve Kuzey Amerika düzlüklerindeki göçebe halklarının kültür ve dinlerinde büyük öneme sahiptir. Pek çok kültürde, savaşının kurtla özdeşleşmesi, insan ve kurdun efsanevi veya ritüel tanımlaması olan Likantropoloji kavramına yol açmıştır (californiawolfcenter.org, 2017).

Kurt ve dede kavramları, Türkler için önemli bir yere sahiptir. Türkler, tarihin çok eski dönemlerinden itibaren kurda (daha doğrusu bozkurda) kutsallık atfetmiş,

*Bu makale 29-31 Mart 2018 tarihleri arası düzenlenen 6. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*Yazışma adresi. Email: fahridagi@gmail.com

kimi araştırmacılar (Köprülü, 1981: 57-58; İnan, 1987: 57; Banarlı, 1971: 32; Ögel, 2003/I: 111) bozkurdun Türklerin totemi olduğunu belirtmişlerdir. Türk halklarının mitolojisinde kurt, saygıdeğer bir hayvandır. Asena efsanesi, Türk halkının nasıl yaratıldığını anlatan eski bir Türk efsanesidir. Kuzey Çin'de küçük bir Türk köyü Çinli askerler tarafından basılır, ancak küçük bir bebek geride kalır. "Asena" adlı gök mavisi yelesi olan yaşlı bir dişi kurt bu bebeği bulup emzirerek Türk neslinin devamını sağlar. Ayrıca Türk mitolojisinde bir başka inanış da boz bir kurdun Türklere efsanevi anavatanı Ergenekon'dan çıkışında yol gösterdiği, dünyaya yaymalarını ve cihanı fethetmelerini sağladığı yönündedir (californiawolfcenter.org, 2017).

Türkleri diğer milletlerden ayıran kültür kodların başında "atalar kültürü" ve "kurt (bozkurt) kültürü" gelmektedir. Günümüzde de çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türkler, diğer gelenek-göreneklere gibi inançları kapsamında bu kültürü bir kültürel öge olarak gittikleri coğrafyalara taşımışlardır. İslamiyet'ten önceki Oğuz Kağan, Türeyiş, Ergenekon, Bozkurt gibi Türk destanlarında kahramanından sonra önemli motif "bozkurt" olmuştur. Atalar kültürüyle aynı kökten gelen kurt kültürü, diğer coğrafyalarda olduğu gibi Anadolu coğrafyasına da taşınmıştır. Kurt motifi, Anadolu'da birçok yerde (Konya, Safranbolu/Karabük, Amasya, Devrakani/Kastamonu) canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu çalışmamızın amacı kökeni kurt ve atalar kültürü ile ilişkilendirilen ve kültür turizmi kapsamında yerli ve yabancı turistler için önemli bir varış noktası olan Safranbolu-Eflani yolu üzeri 15. km'deki "Kurt Dede Türbesi"ni incelemek ve somut olmayan kültürel miras kapsamında mekânın turizme sunumuna katkı sağlamaktır.

2. Safranbolu

Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde Karabük iline bağlı bir ilçe olan Safranbolu tarihi süreçte Pers, Helen, Roma, Bizans, Danişmendliler, Çobanoğulları, Anadolu Selçuklu, Candaroğulları ve Osmanlı gibi önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Safranbolu kent merkezi, Roma ve Bizans dönemlerinde Paflagonya adı ile anılacak olan coğrafi bölge içerisinde MÖ 3000'li yıllarda İyon Prensi Theodora tarafından Theodorapolis adı ile kurulmuştur. Tarih boyunca Paflagonya'ya sırası ile Gasgaslar, Etiler, Paflogonlar, Bitinyalılar, Romalılar, Bizanslılar ve Türkler egemen olmuştur. Safranbolu- Kastamonu yolu üzerindeki Çavuşlar, Eyciler, Hacılar Obası, Bürnük, Bağlıca, Ilbarıt (Üçbölük) ve Gündoğan gibi yerleşmeleri kapsayan Kuzyaka Mevkiinde bulunan tarihi kalıntılar, Safranbolu'nun bu dönemlere ilişkin kadim tarihine ışık tutmaktadır (Karabük Valiliği, 2012: 29; Tunçözgür, 2012: 15-18).

Anadolu Selçuklu Türkleri'nin 1196 yılında Safranbolu ve çevresini fethetmesiyle yeni adı Zalifre olan Safranbolu'da Türklerin egemenliği başlamıştır. Bu dönemde Safranbolu'da Rumlar yaşamaktaydı. Zalifre ve çevresi 1213 yılında Anadolu Selçuklu Devleti tarafından Çobanoğlu Beyliği'ne bağlanmıştır. 1326 yılında Çobanoğulları Beyliği'ni yenilgiye uğratan Candaroğulları Beyliği, 1354 yılına kadar Zalifre'yi yönetmiştir. Aynı yıl Zalifre ve çevresi Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir. Fetih sonrasında Zalifre adı, kenti çevreleyen tarak şeklindeki burçlarına ithafen burç anlamındaki Borglu-Borlu-Taraklı Borlu olarak değiştirilmiştir. Bu isim

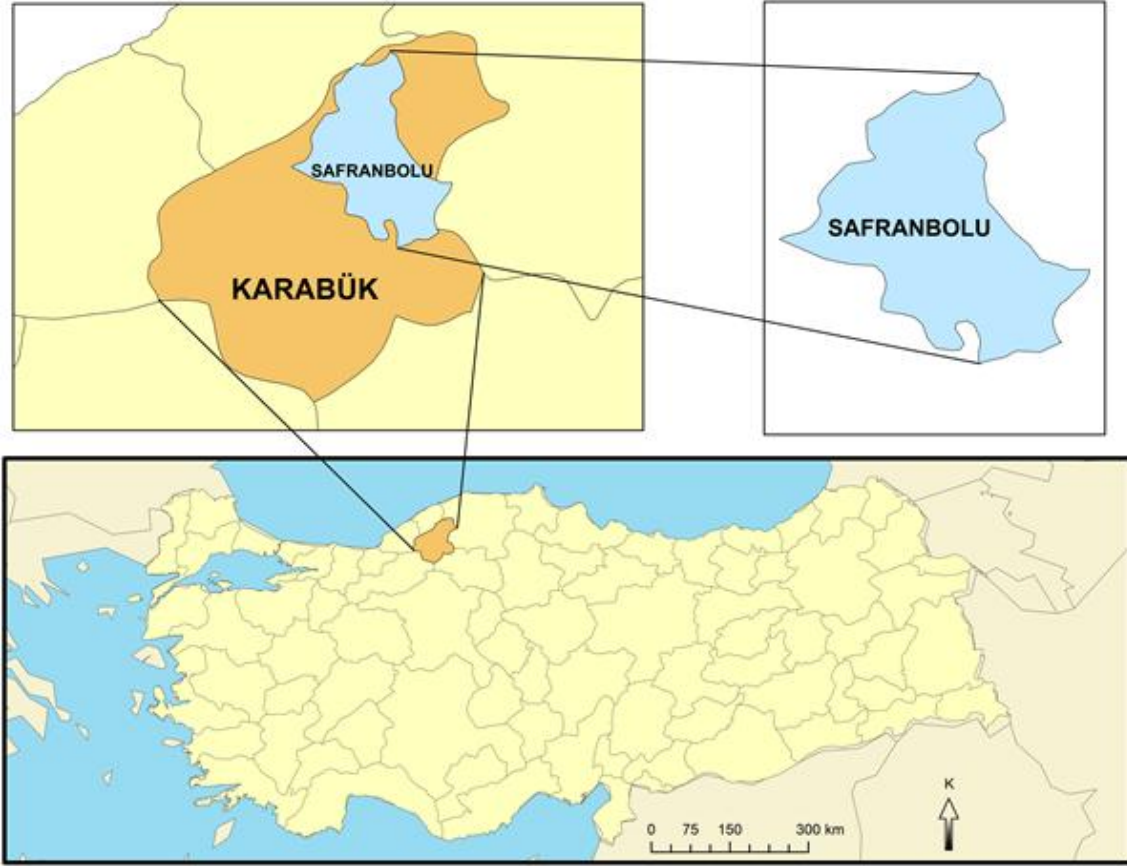
1871 yılına kadar resmen kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Safranbolu, Zonguldak iline ilçe olarak bağlanmış, 1995 yılında Karabük'ün il olması ile Karabük'ün ilçesine dönüştürülmüştür (Tunçözgür, 2012: 15-18).

Safranbolu tarih boyunca değişik adlarla anılmıştır. Kentin ilk adının Theodorapolis/Germia olduğu bilinmektedir. Bizans döneminde "Dadybra", Anadolu Selçuklu zamanında "Zalifre" adıyla anılan Safranbolu, Beylikler ve Osmanlılar döneminde "Borglu-Borlu" olarak anılmıştır. 16. yüzyılda yöreye yerleşen Taraklı Aşiretinden dolayı Borlu adı "Taraklıborlu" olmuştur. 1749 yılında Zağfiran-ı Benderli'ye dönüşen isim, 19. yüzyılda önce Zaferanborlu sonrada Zaferan-ı Benderli olarak ifade edilmiştir. 19. yüzyılda Zağfiranbolu, Zafranbolu olarak adlandırılmıştır. Bu isimler zamanla Zağfirenbolu ve Zaferanbolu'ya evrilir. 1940'tan sonra ise Safranbolu olur (Karabük Valiliği, 2012: 29). Safranbolu, adını sınırları içerisinde yetiştirilen dünyaca ünlü safran bitkisinden almaktadır.

Araştırma sahasını oluşturan Safranbolu, 41° 14' - 43° 31' kuzey enlemleri ile 32° 41' - 36° 25' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. İlçenin toplam yüzölçümü 1013 km² olup, 2016 yılı sonu itibari ile nüfusu 63.965'tir. 48.500 kişi ilçe merkezinde, 15.465'i ise köylerde yaşamaktadır (Safranbolu Belediyesi, 2016). Şehrin en alçak noktasının rakımı 300 m iken en yüksek noktası 1750 m ile Sarı Çiçek Tepesidir. Yıllık ortalama sıcaklık 12.5 °C iken, yıllık ortalama yağış miktarı ise 700 mm civarındadır.

Araç Çayı'na karışan Tokatlı (Gümüş), Bulak ve Akçasu dereleri tarafından derince yarılmış ve parçalanmış kanyon vadilere sahip ortalama 500-600 m yükseltiye sahip bir plato özelliğindedir. Safranbolu Platosu'nun güneyi Araç Çayı tarafından çevrelenmiştir. Ilgaz Dağları'nın batı uzantısının kuzey yamaçlarından doğan küçük derelerin birleşmesiyle ortaya çıkan Araç Çayı, plato sahasına Araç ilçesine bağlı Kayabaşı Köyü yakınlarında girmekte ve Safranbolu'ya bağlı Bostanbükü Köyü civarında terk etmektedir (Özdemir ve diğerleri, 2002: 135,136). Safranbolu, karasal iklim ve Karadeniz ikliminin karşılaşma sahasında bulunması sebebi ile iklim çeşitliliğine bağlı olarak flora ve fauna açısından oldukça zengindir.

Bu coğrafi özellikleri doğrultusunda sahanın ekonomik yapısını, tarım ve hayvancılık faaliyetleri oluşturmakla birlikte, orman ürünleri ve işçiliği de önemli bir yer tutar. Araç Çayı etrafındaki alçak verimli alanlarda toprak, yükselti ve iklim şartlarına bağlı olarak sebze ve meyve tarımı gelişirken, ürünlerin de çeşitlendiği görülmektedir. Buna karşılık kuzeydeki yüksek plato düzlüklerinde ise, yetiştirilen ürün türlerinin azaldığı ve hayvancılığın geliştiği görülmektedir (Özdemir ve diğerleri, 2002: 137).

Harita 1: Safranbolu Lokasyon Haritası

Görüldüğü üzere yerleşimin uzun bir tarihsel sürece dayandığı Safranbolu sahası kültürel bakımdan geniş bir yelpazeye sahiptir. Bunun yanında sahanın coğrafi özellikleri, iklim çeşitliliği ve hâkim olan tarım hayvancılık şartları Safranbolu'da halk takvimi ve sayılı günlerin varlığı ile günlük hayatta kullanımı sonucunu doğurmuştur.

3. Kurttan Türeme ve Atalar Kültü

Tarihin ilk dönemlerinden beri doğa ile iç içe bir hayat yaşayan Türklerin günlük hayatlarında ve folklorunda hayvanlar çeşitli şekillerde yer bulmuştur. Yaradılış mitinden, destanlara ve efsanelere, masallara birçok edebi metinde ve halk hekimliğinden halk baytarlığına birçok yerde hayatın kaçınılmazları arasına girerek bir kült haline dönüşmüştür (Alptekin ve Alptekin, 2017: 2010). “Mesela, at motifi evrensel, ‘Kırat’ motifi Türk destanlarına özgüdür. Akıllı ve kurnaz çocuk motifi evrensel, ‘Keloğlan’ motifi Türk masallarına özgüdür. Cengâver kız motifi evrensel, ‘Arabüzengi’ Türk halk hikâyelerine özgüdür. Kurt motifi evrensel, ‘Bozkurt’ motifi Türk kök efsaneleri ve destanlarına özgüdür.” (Aslan, 2010: 87).

Kurt, daha doğrusu bozkurt, tüm Türkler için kutsal bir varlıktır. Kurt, tarih öncesi devirlerde Türklerin totemi olmuştur (Köprülü, 1981: 57-58; İnan, 1987: 57; Banarlı, 1971: 32; Ögel, 2003/I: 111; Roux, 2005: 300-3002). Hatta Oğuzlar, bu varlığa eski dönemlerde *böri* derken onu bir “tabu” haline getirmiş ve *kurt* adını vermişlerdir

(Roux, 2005: 300). Türklerde, köken miti ile ilgili hiç şüphesiz en fazla anlatı kurttan türeyişle ilgilidir. Türkler arasında kurttan türeyiş ve ata kurt etrafında oluşan birçok efsane vardır. Türk Destanlarında hem dişi kurttan hem de erkek kurttan türeme motifleriyle karşılaşılmaktadır. Bu konuda birkaç örnek verilebilir.

Kurttan türeyiş yani “kurt ata” ile ilgili ilk efsaneye MÖ II. yüzyılda Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Hun-Çin savaşlarını anlatan Çince bir yıllıkta kurt tarafından emzirilen bir çocuğun efsanesi anlatılmaktadır. Mitolojik anlatı kısaca şöyledir: Vusunlar’la Ta-yu-çu’lar arasında çıkan savaşta tüm Vusunlar öldürülür. Sadece Vusun hakanının yeni doğan oğlu öldürülmez. Onun da kollarını ve bacaklarını keserek sazlığa atarlar. Dişi bir kurt gelerek çocuğu emzirir. Bu durumdan haberdar olan Hun hakanı, çocuğun kutsal bir kişi olduğunu düşünerek yanına alır ve büyütür. Çocuk büyüyünce de onu ordusunun başına geçirir (Ögel, 2003/I: 14; Roux, 2005: 301).

Yukarıda anlatılan efsanede dişi bir kurt tarafından beslenme ve korunma motifi görülmektedir. Bu anlatıda kahramana yardım eden kurt dişidir. İkinci efsanede ise erkek bir kurttan türeme motifleriyle karşılaşılmaktadır. Çinlilerin Kao-çı olarak adlandırdıkları Kagnılı Türk boyunun ortaya çıkış serüvenini anlatan destan kısaca şöyledir:

“Koa-çı Kağanının iki kızı vardır. Bu kızlar çok güzel, akıllı ve iyilermiş. Kağan kızlarını insanlarla evlendirilmeye razı olmamış. Kızlarının ancak Tanrı’yla evlenebileceğini söylemiş. Böyle düşünen Kağan, kızlarını bir dağın tepesine bırakmış. Uzun bir bekleyişten sonra yaşlı ve ihtiyar bir kurt ortaya çıkmış. Kızların küçüğü “İşte bu Tanrıdır.” diyerek kutla evlenmiş. Kagnılı halkı, bu hükümdarın kızıyla kurttan türemiş.” (Ögel 2003/I: 17-18). Yukarıda anlattığımız erkek kurttan türeme efsanesinin çeşitli varyantları Türk boylarının arasında oldukça yaygın bir şekilde anlatılmaktadır (Eberhard, 1942: 72-73).

Köktürkler de soylarının bir dişi kurttan geldiğine inanmaktadırlar. Köktürklerin soyunu oluşturan bu boyun adı A-şi-na (Asena)’dır. Efsane kısaca şöyledir:

“Hun soyundan gelen Köktürklerin atalarına Lin adında bir memleket saldırır. Küçük bir çocuk dışında bütün Türkleri öldürürler. Bu çocuğu küçük olduğu için öldürmeye kıyamazlar. Bacaklarının keserek bir bataklık içindeki otlar arasına atarak giderler. Bu sırada dişi bir kurt ortaya çıkarak çocuğun etrafında dolaşmaya başlar ve et getirerek onu besler. Çocuk, kurt tarafından büyütülür. Çocukla kurt evlenirler ve kurt hamile kalır. Lin memleketinin hakanı çocuğun ölmediğini haber alınca çocuğu öldürmeleri için askerlerini gönderir. Bu durumu hisseden kurt kaçarak bir mağaraya sığınır. Mağara büyük bir vadiye açılmaktadır. Kurdun on çocuğu olur. Çocuklar dışarıdan kızlar getirerek onlarla evlenirler. Köktürkler bu A-şi-na ailesinden gelmektedir.” (Ögel, 2003/I: 20- 23).

Köktürklerin kurt başlı bayraklar taşıdığı tarihi kaynaklarca sabittir. Köktürkler döneminde devlete hizmet etmiş kişileri taltif etmek için onlara kurt başlı sancıklar

verilmekteydi. Çin kaynakları Köktürklerin kendilerinin kurttan türediklerine inandıklarını yazmaktadır (Çoruhlu, 2014: 74). Ayrıca Orhun Abideleri'nin Kül Tigin Yazıtı'nın üst kısmında bir kurdu emen çocuk resmi vardır (Sertkaya-Alyılmaz, 2001).

Bir Türk boyu olan Başkurtlar da soylarının bir avcıyla evlenen dişi bir kurttan geldiğine inanmaktadırlar (Çoruhlu, 2014: 73). Kurttan türeme ile ilgi diğer Türk boylarında da birçok mitik anlatılar mevcuttur. Türkler soylarının ister dişi olsun ister erkek kurttan geldiğine inanmaktadırlar. Yukarıdaki öreklerden de anlaşılacağı üzere kurt türemenin sembolüdür (Çoruhlu, 2014: 70).

Kimi tarihçiler MÖ 209-174 tarihleri arasında hükümdarlık yapmış olan Hun hükümdarı Mete'nin Oğuz Kağan olduğunu iddia ederler (Bang-Arat, 1936: 18-30). Bizce Oğuz Kağan Mete'den çok daha eski tarihlerde yaşamış olmalıdır. Konumuz bu olmadığı için bu konuyu burada kapatmak istiyoruz. Oğuz Kağan, Bozkurt, Ergenekon, Türeyiş gibi birçok Türk destanında kurt, önder, kılavuz, yol gösterici ve rehberdir. Oğuz Kağanla konuşan kurt, Oğuz'a sözünü dinlemesini emreder. Kurtun sözünden çıkmayan Oğuz Kağan dünyayı fethederek cihan devleti kurar (Bang-Arat, 1936: 18-30). Oğuz'a yol gösteren kurt gökten ışık huzmesi olarak iner. Destanda olay şöyle tasvir edilmektedir:

"Tan ağarınca Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeveli bir büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağan'a hitap etti ve:

'Ey Oğuz, sen Urum üstüne yürümek istiyorsun; ey Oğuz ben senin önünde yürümek istiyorum.' dedi ve gitti.

Ondan sonra çadırını dürdü ve gitti. Gördü ki ordusunun önünde gök tüylü ve gök yeveli bir büyük bir erkek kurt yürümektedir ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir." (Bang-Arat 1936: 18-19).

Yukarıda kurt ile ilgili mitolojik anlatıların tamamı İslamiyet'ten önceki dönemlere aittir. Görüldüğü üzere kurt (bozkurt) Tanrı veya tanrısallık özelliklerine sahiptir. Oğuz Kağan Destanında Oğuz'a yol gösteren kurt gökten inmiş, gök yeveli ve gök rengindedir. Bu da onun aslında bizzat Tanrı olduğunu veya Tanrı tarafından gönderildiğini gösterir. Türkler göğün rengi için boz kelimesini de kullanıyorlardı. Aslında burada gök yeveli gök kurt, bugünkü bozkurttur. Zamanla "gök" kelimesinin kullanımı daralarak "bozkurt" tabiri öne çıkmıştır.

Oğuz Kağan destanı başta olmak üzere türeme ile ilgili destanların çoğunluğunda kurttan türeme motifi temel unsurdur. Hun ve Köktürkler döneminde yaşayan Türk boyları, bazen dişi bir kurttan bazen de erkek bir bozkurttan türediklerine inanmaktaydılar. Yukarıda da söylediğimiz gibi aslında bozkurt, Tanrı'dır. Yaratıldığı günden itibaren kaosu (kargaşayı) sona erdirerek kozmosu (düzeni) kuracaklarına inan Türkler, kendilerinin Tanrı soyundan geldiğine inanmaktadırlar. Aslında bu inanç İslamiyet'ten sonra da kaybolmadan günümüzü kadar gelmiştir. Selçuklular ve Osmanlılardaki nizam-ı alem ilâ-yı kelimetullah fikri bu inancın devamıdır. İslamiyet'ten sonra da Türk hakanları, kendilerini Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olarak görmüşlerdir.

İslamiyet'ten sonraki döneme ait olarak düşündüğümüz Dede Korkut Hikâyelerinde de kurt kutlu sayılmıştır. Kazan Bey'in evinin yağmalandığı destanî hikâyede, Kazan, kurtla karşılaşır ve onunla soylaşır. Kazan Bey'in "kurt yüzü mübarektir" (Ergin, 2008/I: 101) demesi bu çağda da Oğuz Türkleri arasında kurdun hâlâ kutsal olarak algılandığını gösterir.

Türkler Anadolu'ya geldikten sonra da kurda duydukları saygı azalmamıştır. 16. yüzyılda yaşadığına inanılan bir destan ve halk kahramanı olan Köroğlu, kendisini ve koçaklarını bir şiirinde bozkurda benzetir:

"Yiğitler silkinip ata binerse

Derelerde bozkurlara tün olur.

Yiğitler döne döne döğüşür,

Kötüler kavgada kaçır hun olur" (Kaplan, 2007: 94).

20. yüzyıl Anadolu Türklüğü kurttan korkmakla birlikte ona büyük bir saygı da beslemektedir. Günümüzde dahi Anadolu'nun birçok yerinde kurdun adı tabudur. Halk onun adını doğrudan doğruya anmayarak "canavar" demektedir.

1920'lerin sonu 1930'ların başında Anadolu'nun güney bölgelerini gezerek bölgede yaşayan Türkmenler arasında alan araştırması yapan Alı Rıza Yalman (Yalın), "Cenupta Türkmen Oymakları" adlı eserinden bölgeye ait halk bilimi unsurlarını derlemiştir. Bu çalışmasında Çukurova'da yaşayan Sarıkeçili aşiretinden Ömer Ağa'dan derlediği şu bilgi konumuz açısından oldukça önemlidir:

"Yamandır bozkurt yamandır. Kurdun dişini cebinden taşıyan adam nazar görmez, hem uykuda sayıklamaz. Bozkurtun dişi kurutulur ve toz edilerek sürme gibi göze çekilirse o göz çok görür ve ağrımaz." (Yalman, 1993/II: 133).

Anadolu'nun hemen hemen her coğrafyasında kurt, saygın ve kutsaldır. "Kurda kurşun atılmaz; Kurt avı uğurlu değildir; Kurdun boğazladığı hayvan yenilmez; Hz. Yusuf menkıbesinde bozkurda iftira edildiği; bozkurdun diğer, kurtlardan yiğit ve soyca üstün tutulduğu," gibi inanışlar Anadolu'da yaşamaya devam etmektedir (Yalman, 1993: 32-34).

Kurt Dede adı, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde soy isim ve yer adı olarak oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bölgelerde alan araştırması yapan Prof. Dr. Necati Demir, "Kurt Dede" isminin bölgede çok yaygın bir şekilde kullanıldığını, yörede bulunan yüzlerce yerleşim biriminin bu adla anıldığını ve binlerce insan soyunun "Kurt Dede" den geldiğini tespit etmiştir¹ (<http://www.necatidemir.net>). Bu ve benzeri inançları Anadolu'nun ve Türk Dünyasının genelinde görmek mümkündür.

Konunun daha iyi anlaşılması için "dede" kelimesi hakkında da kısa bilgi vermek gerekir:

¹ Geniş bilgi için bk. Prof. Dr. Necati Demir, "Kurt Dede ve Tarihî Bağlantısı", http://www.necatidemir.net/images/demir/bkosem/kurt_dede.pdf

Dede kelimesi Oğuz Lehçesine ait olup Eski Türkçe Dönemi’den itibaren takip edilebilmektedir. Divânu Lugâti’t-Türk’te kelime bugünkü şeklinde olup; *dede: Baba. Oğuzca* (Kaşgarlı Mahmud, 2006/III: 220) anlamındadır. 15. yüzyılın sonunda yazıya aktarıldığı düşünülen Dede Korkut Oğuznamesinde kelimenin anlamı “ata, büyükbaba, ananın veya babanın babası, dervişlerin piri, ihtiyar, yaşlı” (Ergin, 1963: 79; Gökyay, 2006:263) anlamlarına gelmektedir. Günümüzde de “ata, babanın veya annenin babası” (Türkçe Sözlük, 2005:140) anlamında kullanılmaktadır. Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü’nde kelimenin anlamı şu şekildedir: “Dede: mahalli bir Alevî ocağının başında bulunan kişi. Peygamber soyundan geldiklerine inanılır ne ‘seyyid’ olarak bilinirler. Ayin-i cemleri yönetirler... Alevilikte dede olmak doğrudan soyla ilgili bir durumdur. Bir başka deyişle dede olmanın şartı seyyid olmaya, yani Hz. Hüseyin soyundan gelmeye bağlıdır” (Kaya, 2014: 230). Tasavvufta da dedelik makamı çok önemlidir.

“Dede: 1. Mevlevilikte muhip, dede, şeyh ve halife şeklinde sıralanan tarikat mensupları arasında ikinci mertebe sahibi. Dede dervişliğe ikrar vermiş dergâhta hizmet görerek bin bir gün çilesini doldurmuş bir derviş. O artık hücre güzün ve hücre-nişindir (hücre sahibidir). Dedelere dedegah da denir; örn. Galib Dede, Dede Efendi ünlü Mevlevî dedeleridir. 2. Bazen Mevlevî olmayan şeylere de dede denir; Dede Sikkın, Dede Ruşeni gibi. Özellikle son dönem Melami şeyhlerine dede derler. 3. Yatır, ermiş kişilerin gömülü oldukları mezar veya türbe. Ruhaniyetlerinden ve manevi güçlerinden faydalanmak için ziyaret edilen ve çevresinde mum yakılan yatırırlar. 4. Alevilikte din adamı. Alevilikte dedelik soy güder, bu soya dede soyu derler.” (Uludağ, 2016: 100-101).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Türkler soylarının bozkurttan geldiğine inanmaktadırlar. Dede kavramı da ata, baba anlamındadır.

4. Safranbolu ve Kurt Dede Türbesi Etrafında Oluşan İnançlar

Safranbolu, Türk kimliğinin ve kültürünün yaşadığı Anadolu’nun güzel beldelerinden biridir. Evleri, sokakları, hanları ve türbeleriyle yüzyıllardır Türk kimliğini içinde barındırarak günümüze gelmiştir. Her toplumun kimlik kodları vardır. Bu kodlar, mensup oldukları milletlere hayat verir. Eğer bunlar unutulursa o toplum zayıflar veya tarih sahnesinden silinir. Türk milletinin de sahip olduğu kimlik kodları vardır. Bu kodlardan biri de atalara duyulan saygı ve hürmettir. Türkler, çok eski çağlardan günümüze kadar atalarına karşı çok saygı duymuş, yüceltmişlerdir. Ancak her ecdat saygıya layık değildir. Türklerde ancak millete ve devlete hizmet eden devlet adamları ve dinî şahsiyetler bu saygıya layıktır. Safranbolu da tarihî kimliği ile birçok din ulularını bağrında barındırmaktadır. İşte bu kutlu kişilerden biri de Kurt Dede adıyla bilinen veli kişidir.

Kurt Dede Türbesi Safranbolu Eflani yolu üzeri 15. km’dedir. Kurt Dede adıyla anılan bu veli zatın Horasan erenlerinden olduğuna inanılır. Asıl adı Seyyid Hüseyin Efendi’dir. Yine lakabı Kurt Dede olan kardeşi Ali Efendi ile birlikte Horasan’dan 1737 yılında gelerek bu bölgeye yerleşmişlerdir. Kardeşi Ali Efendi’nin türbesi bugün Sine köyündedir.

Kaynak kişilerden elde edilen bilgilere göre Kurt Dede, kurtlarla konuşmakta kurtlara emirler verebilmektedir. Hatta kötü insanları cezalandırmak için kurtları kullanmaktadır. Kurtlar, Kurt Dede'nin sözünden çıkmamakta ve ne derse onu yapmaktadır (Kaynak şahısların tamamı).

Görüldüğü üzere hem Seyyid Hüseyin hem de kardeşi Seyyid Ali'nin lakapları Kurt Dede'dir. Her ikisinin de bu adla anılmaları tesadüf değildir. Her ikisi de kurtlarla konuşmakta, emirler vermekte ve kötü insanları kurtları kullanarak cezalandırmaktadırlar. Bu motif göstermektedir ki her iki kardeş de kurt soyludur. Her tür kendi diliyle anlaşır. Kurt Dedelerin kurtların dilinden anlaması, kurtlara emirler vermesi onların kurt soyundan geldiğinin işaretidir. Ayrıca dede sıfatıyla anılmaları dedelerin, kurtlarının atası olduğunu gösterir. Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız üzere Türklerde kurt soyundan gelme oldukça yaygın bir motiftir. Dedeler ya kurtların atasıdır ya da dedeler kurt soylu kişilerdir.

Bölge halkı bu ulu kişilere eskiden olduğu gibi bugün de derin saygı duymaktadır. Yılın her mevsimi yurdun değişik bölgelerinden gelen insanlar, Kurt Dedelerin türbeleri ziyaret ederek onlardan çeşitli istek ve dilekte bulunmaya devam etmektedir.

Bir diğer ilginç olay da dedelerin seyyid olmalarıdır. Yani her iki dede de Peygamber soyundandır. Hem seyyid olmaları hem de kurtlarla konuşmaları ve onlar hükmetmeleri aslında Türklerin İslam'la birlikte eski inançlarını unutmayarak yaşattıklarını göstermektedir. Bugün bile halk, bu iki unsura karşı derin bir saygı duymaktadır.

Somut olmayan kültürel mirasın güzel örneklerinden biri olan bu durum turizm açısından da önem arz etmektedir. Günümüz insanı, kültür turizmine gittikçe önem vermeye başlamıştır. İnsanlar seyahat ettikleri yerlerin doğal güzellikleriyle birlikte o yerde bulunan somut olmayan kültürel değerleri de merak etmekte, yerel halkın inançlarını, yaşam tarzını anlamaya çalışmaktadır. Hem yerli hem de yabancı turistler, Kurt Dede gibi efsanevî şahsiyetler hakkında anlatılan menkıbeleri ilgiyle dinlemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Kurt (bozkurt) motifi İslamiyet'ten önceki Türk destanlarının birçoğunda Tanrı, rehber, hem dişi hem erkek eş, tanrısal özelliklere sahip bir varlık olarak çok sık karşımıza çıkmaktadır. Aşina (Asena) soyundan geldiklerine inan Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra ve gittikleri yeni coğrafyalara da bazı küçük değişikliklerle bu inançlarını taşımışlardır. Bu bağlamda. Anadolu Türk'ü, tarihin çok eski çağlarından süzülüp gelen kurt ata inancını canlı bir şekilde yaşatmakta ve bundan bir rahatsızlık duymamaktadır. Hatta veli olarak kabul ettikleri ulu kişilere kurt soylu olduklarına inanarak "Kurt Dede" sıfatını lâayık görmüşlerdir.

Günümüz insanı her geçen gün kültür varlıklarını daha fazla merak etmekte ve önemsemektedir. Turistler, ziyaret ettikleri yerlerin somut ve somut olmayan kültürel

mirası hakkında bilgi edinmeye çalışmaktadırlar. Ziyaret ettikleri şehirlerin kültürel dokusu ve inançları onları cezbetmektedir.

Safranbolu'da çeşitli kişiler, yerler ve olaylar hakkında birçok efsaneler anlatılmaktadır. Kültür turizmin hızlı bir şekilde geliştiği Safranbolu'da Kurt Dede gibi somut olmayan kültür varlıklarının ziyaretçilere tanıtılması bölgeye olan ilginin artmasına vesile olacaktır.

Kaynakça

- Alptekin, M. ve Alptekin, Z. D. (2017). İskender Pala'nın Şah ve Sultan adlı romanında halk bilimi unsurları. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2):193-224.
- Aslan, Namık (2010). Kurt motifinin Türk menşee efsanelerdeki menşee üzerine. *Millî Folklor*, (87), 72-77.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bang, W., R.R. Arat (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basım Evi.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Konya: Kömen Yayınları.
- Eberhard, W. (1942). *Çinin Şimal Komşuları* (çev. N. Uluğtuğ), Ankara.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay, O.Şaik (2006). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1987). "Börü=Kurt ve Yok=Hayır Üzerine". *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaplan, M. (2007). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar/Tip Tahlilleri 3*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Karabük Valiliği (2012). *Karabük-Safranbolu Gezi Rehberi*. Ankara: Anıt Matbaası.
- Kaşgarlı M. (2006). *Divânü Lugati't Türk*, (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, D. (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özdemir, Ü., Güner, İ. ve Kopar, İ. (2002). Safranbolu Platosu'nda geçici kır yerleşmeleri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, (7), 133-152.
- Sertkaya, O. F., Alyılmaz, C. ve Battulga, T. (2001). *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü*. (çev. Işık Kuşçu) Ankara: TİKA Yayınları.
- Ögel, B. (2003). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Roux, J. Poul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Türkçe Sözlük (2005), Anka: Türk Dil Kurumu.
- Tunçözgür, Ü. (2012). *Dünden Bugüne Safranbolu*. İstanbul: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Yalman (Yalgın) A.R. (1993) Cenupta Türkmen Oymakları I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnternet Kaynakçası

<https://www.californiawolfcenter.org/downloads/TSRWolvesinfolkloreReligionandMythology.pdf> [Erişim Tarihi: 13.03.2017].

Safranbolu Belediyesi (2016). <http://www.safranbolu.bel.tr/?safranbolu/cografi-konum-94> [Erişim Tarihi: 13.02.2016].

http://www.necatidemir.net/images/demir/bkosem/kurt_dede.pdf [Erişim Tarihi 08.02.2018].

Kaynak Kişiler

Hatice Savaş, 1938, Safranbolu, Okuma-yazma biliyor, Annesinden dinlemiş.

Sıdika Yılmaz, 1946, Safranbolu, İlkokul mezunu, Annesinden dinlemiş.

Yılmaz Savaş, 1948, Safranbolu, Ortaokul mezunu, Annesinden dinlemiş.

Vergi Hukukunda Uzlaşma Kurumu ve Komisyonları

Sevil Şin*

Yalova Üniversitesi

Çınarcık Meslek Yüksekokulu

orcid.org/0000-0003-4454-9209

Öz

İdare-mükellef arasındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesi noktasında uzlaşma kurumu hem yöntem, hem de zaman niteliği ile ön plana çıkmakta ve diğer uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden ayrılmaktadır. Vergi hukukunda pek çok yönden önemli bir yere ve özelliklere sahip bir kurum olan uzlaşmanın en önemli özelliklerinden birisi uzlaşma komisyonlarına tanınmış olan takdir yetkisidir. Vergi hukukunda takdir yetkisi kanunilik ilkesi gereği istisnai bir yetkidir. Komisyonların uzlaşma sürecini yürütme sürecinde asli yetkileri bağlı yetki olup takdir yetkisi istisnaidir. İstisnai niteliğine rağmen uzlaşma komisyonlarına vergi hukukundaki (belki de) en geniş takdir yetkisi tanınmıştır. Uzlaşma komisyonları da bağlı yetki ve takdir yetkisi sınırları kapsamında uzlaşma kurumunun işletilmesini sağlarlar. Bu çalışmanın amacı uzlaşma kurumunun etkin bir şekilde işleyip işlemediğinin belirlenmesi, varsa aksayan yönlerinin tespit edilmesi suretiyle kurumun vergi hukukuna katkısının artırılmasıdır. Bu amaçla konu ilgili yasal düzenlemelerin ışığında, vergi yargısına dava konusu edilmiş vakalardan da yararlanarak teorik açıdan incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda uzlaşma başvurusuna ilişkin yasal düzenlemenin gözden geçirilmesi (tarhiyat sonrası uzlaşma özelinde), kurumun hukuki statüsüne belirlilik kazandırılması (özellikle tutanakla tespit edilen hususlarla ilgili sonradan ortaya çıkan ve düzeltilmesi gereken işlemler bakımından), uzlaşma komisyonlarına tanınan takdir yetkisinin sınırlarının belirlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Hukuku, Uzlaşma Kurumu, Uzlaşma Komisyonları.

Reconciliation Institution and Commissions in Tax Law

Abstract

In the reconciliation for the solution disagreements between the administration and the taxpayer, the reconciliation institution has great importance on both method and time and it diverges from the other dispute resolution methods. One of the most important features of the reconciliation institution which is important in the tax law in many aspects and has many important qualities is the discretionary power given to the reconciliation commissions. The discretionary power in tax law is an exclusive power due to the law. The fundamental power of the commissions in carrying out the reconciliation is a legal power, and the discretionary power is exceptional. In spite of its exceptional feature the reconciliation commissions are given (maybe) the widest power in tax law. The reconciliation commissions provide the functionality of the reconciliation organization within the limits of the legal power and discretionary power. The purpose of this study is to determine whether the settlement institution operates effectively and to enhance its contribution to the tax law by determining the deficiencies if any. For this purpose, in the light of the relevant legal regulations, the tax judgment has been examined from a theoretical point of view by taking advantage of cases that have been the subject of litigation. As a result of the investigation, it was concluded that the legislative regulations regarding the application for reconciliation should be reviewed (specific to reconciliation after assessment), the legal status of the institution (especially in respect of the transactions which should be established and corrected

after the issues determined by the minutes) should be determined and the limits of the discretionary commissions granted to the reconciliation commissions should be determined.

Keywords: Tax, Tax Law, Reconciliation Institution, Reconciliation Commissions.

1. Giriş

Yasal düzenlemelerinde kavramsal bir tanımı yapılmamış olan uzlaşma, birden çok kişinin aralarında mevcut ya da ileride çıkması muhtemel düşünce ve çıkar ayrılığını karşılıklı ödümler vererek gidermelerini veya bu konuda anlaşmalarını anlatan bir kavramdır (Kızılot, 2007:1288). Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu (DİBK), bir kararında uzlaşmayı “vergi idaresi ile mükellefler ya da adlarına ceza kesilenler arasında, vergi kanunlarının uygulanması nedeniyle doğan uyuşmazlıkların; tarafların karşılıklı görüşmeleri yolu ile, daha başlangıçta ödenecek olan vergi ve ceza miktarı üzerinde mutabakat sağlanarak ortadan kaldırılması, yargısal yol ve usullerin uygulanmasına gerek bırakılmaksızın çözüme kavuşturulması” şeklinde tanımlamıştır¹. Vergi Usul Kanunu (VUK) gerekçesinde uzlaşmanın amacı, vergi uyuşmazlıklarının süratle çözümü ve böylece mükelleflerin tereddütlerinin bir an önce giderilmesi suretiyle onların huzura kavuşmalarının sağlanması, mükellefle idare arasında vergi yönünden ortaya çıkan uyuşmazlıkların mümkün olan en kısa sürede çözüme bağlanması² olarak ifade edilmiştir.

VUK, ek-1, ek-11 maddeleri ile Tarhiyat Sonrası Uzlaşma- Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Yönetmelikleri³ ile bunlara ilişkin düzenlemelerin yer aldığı VUK Genel Tebliği uzlaşma kurumunun yasal zeminini oluşturmaktadır. Uzlaşma kurumunun vergi sistemimizde ilk düzenlenmesi tarhiyat sonrası uzlaşma ile olmuştur.1963 yılında 205 sayılı kanunla getirilen düzenleme ile uzlaşma vergilendirme sürecinin tarh aşaması ile tarh edilen vergi /ceza hakkında mümkün bulunmakta idi. 1985 yılında 3239 sayılı kanunla getirilen düzenleme ile uzlaşma kurumuna tarhiyat öncesi uzlaşma eklenmiş, böylelikle mükellef-idare arası uzlaşma zeminine tarhiyat öncesi dönem de dahil edilmiştir. Tarhiyat sonrası uzlaşma kurumu 205 Sayılı Kanunla ek madde-1 ile ek- 9.maddelerde yer alan düzenlemeler zaman içinde çeşitli değişikliklere uğramış nihayetinde ek- 2-5.maddelerin yürürlüğüne 4369 sayılı kanunla son verilmiştir. Tarhiyat öncesi uzlaşmanın düzenlendiği ek madde-11 ise kabulünden sonra muhtelif sayılı kanunlarla bazı değişikliklere tabi tutulmuştur. İl Özel İdareleri ile Belediyelere ait vergi, resim ve harçlar için Uzlaşma Yönetmeliği İçişleri Bakanlığınca düzenlenirken⁴ , gümrük vergileri 2011 yılında 4458 sayılı Gümrük Kanunu 244.maddenin verdiği yetkiye dayanılarak çıkarılan Uzlaşma Yönetmeliği ile uzlaşma kapsamına alınmıştır⁵.

¹ DİBK, E. 1986/2,K. 1986/2

² VUK Gerekçesi, D.4.D. 1997/4651 E.,1998/4546 K.

³ 3.2.1999 tarih 23600 Numaralı Resmi Gazete ile Tarhiyat Sonrası Uzlaşma Yönetmeliği ile 31.10.2011Tarih 28101 Numaralı Resmi Gazete ile Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Yönetmeliği.

⁴ 1.8.2003Tarih 25186 numaralı Resmi Gazete

⁵ 27.8.2011Tarih 28038 Numaralı Resmi Gazete. Gümrük Vergileri ile bunlarla ilgili para cezalarıyla ilgili Uzlaşma bu Yönetmelik esasları çerçevesinde yürütülür.

Etkin bir şekilde işleyip işlemediğinin tespit edilerek vergi hukukuna katkısının artırılması amacıyla uzlaşma kurumu; kapsamı, uzlaşma komisyonları, tarafları, süreci, takdir yetkisi kullanımı, uzlaşma kurumunun değerlendirilmesi yasal düzenlemeler ve yargı kararları ışığında teorik çerçevede incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, başvuru şartları arasında (tarhiyat sonrası uzlaşma için) yer alan tarhiyatın hangi sebeple yapıldığının tespiti hususunun ayrı bir uyuşmazlığa neden olabilme potansiyeli olası uzlaşma zeminini ortadan kaldırdığı gibi yeni bir uyuşmazlık konusunun doğumuna da neden olabileceği, uzlaşma tutanağında düzeltilmesi gereken hususların tespiti (sonradan) durumunda bunun ne şekilde düzeltilebileceği hususunun belirsizliği, ayrıca, uzlaşma komisyonlarının takdir yetkisi sınırlarına yönelik bir belirleme yapılmamış olması üzerinde durulması gereken önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır. VUK, ek-1.maddedeki uzlaşma başvurusuna ilişkin yasal düzenlemenin gözden geçirilmesi, tutanakla tespit edilen hususlarla ilgili sonradan ortaya çıkan ve düzeltilmesi gereken işlemlerin niteliği ile uzlaşma komisyonlarına tanınan takdir yetkisinin sınırlarının belirlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

2. Uzlaşma Kapsamı

Genel bütçeye giren vergi, resim, harçlar ile bunlara bağlı vergi ziyai cezaları uzlaşma kapsamındadır. Bu vergi, resim, harç ve bunlara ait vergi ziyai cezaları için başvurulabilecek uzlaşma tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası uzlaşma olarak düzenlenmiştir. Tarhiyat öncesi uzlaşma konusuna, vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlarca yapılan vergi incelemelerine dayanarak tarh edilecek ve Bakanlık vergi dairelerinin tarha yetkili oldukları bütün vergi, resim ve harçlar ile bunlara ilişkin olarak kesilecek vergi ziyai cezası⁶ dahildir. Tarhiyat sonrası uzlaşma kapsamına ikmalen, resen veya idarece tarh olunan ve Bakanlık vergi dairelerinin tarha yetkili olduğu bütün vergi⁷, resim ve harçlar ile bunlara ilişkin olarak kesilecek vergi ziyai cezaları girer. VUK ek-1 ve ek-11.maddelerinde yer alan yasal düzenlemede .. “ikmalen, resen veya idarece tarh edilen vergilerle bunlara ilişkin vergi ziyai cezalarının...(VUK ek-1)”, “...vergi incelemesine dayanılarak tarh edilecek vergilerle bunlara ilişkin kesilecek vergi ziyai cezalarında...(VUK ek-11)” ifadelerinden komisyonların vergi aslı ve vergi ziyai cezası bakımından uzlaşma yetkisine sahip oldukları anlaşılmaktadır. VUK, ek-11.madde “...vergi incelemesine dayanılarak tarh edilecek vergilerle...” ibaresinden tarhiyat öncesi uzlaşmanın vergi denetim sisteminde yer alan denetim mekanizmalarından sadece vergi inceleme aşamasını kapsadığı anlaşılmaktadır.

Vergi cezaları açısından VUK/ 359.maddede yazılı fiillerle vergi ziyaya sebebiyet verilmesi halinde tarh edilen vergi ve kesilen ceza, bu fiillere iştirak edenlere kesilen ceza uzlaşma kapsamı dışında tutulmuştur. Usulsüzlük ve özel usulsüzlük

⁶Usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezaları 7103/15.madde ile uzlaşma kapsamından çıkarılmışlardır. Böylelikle tarhiyat öncesi uzlaşma ve tarhiyat sonra uzlaşma arasında usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezaları arasında ayırımı gidilmesine yönelik uygulama farklılığı ve eleştiriler çözümlenmiş oldu.

⁷Beyanına baz almak üzere takdir komisyonundan matrah takdir talebinde bulunan mükellef takdir komisyonu kararı üzerine tarh edilen vergi/ceza üzerine uzlaşma talebinde bulunabileceği hk. D.4.D,2009/8579E, 2012/1452K.

cezaları 7103⁸ sayılı kanunla yapılan düzenlemeden sonra uzlaşma kapsamı dışına alınmışlardır. VUK, 359. madde kapsamındaki cezaların kapsam dışı bırakılmasının Uzlaşma Kurumunun getiriliş amacıyla örtüştüğü ifade edilebilir.

3. Uzlaşma Komisyonları

Uzlaşma Kurumunun işlerliği özel olarak oluşturulmuş uzlaşma komisyonlarınca sağlanır. Uzlaşma toplantısında vergi idaresi uzlaşma komisyonları aracılığıyla temsil edilir. Mükellef ile vergi idaresinin uzlaştırılması görevinin, uzlaştırıcı olarak tanımlanan bir kişiye/ arabulucuya değil bir komisyona yüklenmiş olması vergi hukukunda uygulanmakta olan uzlaşma kurumunu diğer hukuk dallarındakinden ayırt edici unsurlarından biridir. Komisyonların oluşumu uzlaşma başvurusunun tarhiyat öncesi aşamaya veya tarhiyat sonrası aşamaya ilgili olmasına göre değişir.

3.1. Uzlaşma Komisyonlarının Oluşumu

Tarhiyat öncesi uzlaşma, vergi tarhiyatına hazırlık işlemi niteliğindeki vergi denetim mekanizmasının sadece vergi inceleme aşamasına özgü olduğundan olsa gerek uzlaşma komisyonları da vergi incelemesi yapmaya yetkililerden oluşmaktadır. Bu komisyonların oluşumu vergi incelemesini yapanların vergi müfettişleri ya da vergi incelemesi yapmaya yetkili diğer yetkililer olmasına göre değişmektedir⁹. Tarhiyat öncesi uzlaşma komisyonları vergi inceleme yetkililerinin geçici çalışma yerlerinde de oluşturulabilir.

Tarhiyat sonrası uzlaşma komisyonları, ikmalen, resen veya idarece tarh edilen vergi/ cezalar hakkında uzlaşma yetkisi verilen komisyonlardır. Komisyonların yetki alanları parasal sınırlar itibarıyla tanımlanmıştır. Bu komisyonların uzlaşmaya yetkili oldukları parasal sınırlar VUK Genel Tebliğlerinde düzenlenmiştir. Tarhiyat sonrası uzlaşma komisyonları; vergi dairesi uzlaşma komisyonu, defterdarlık uzlaşma komisyonu, vergi dairesi başkanlığı uzlaşma komisyonu, vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonu ve merkezi uzlaşma komisyonundan oluşur. Yetkili uzlaşma komisyonunun hangisi olduğu, tarh edilen vergi ve cezanın parasal miktarına göre ayrıştırılmıştır¹⁰.

3.2. Uzlaşma Komisyonlarının Toplanması

Komisyonun toplanabilmesi mükellefin kanunun aradığı şartlara sahip yazılı başvurusuna bağlıdır, böyle bir başvuru olmadan komisyon toplanamaz. Uzlaşma toplantısı yasal şartlara sahip uzlaşma başvurularının mükellefle pazarlık esasına göre değerlendirildiği aşamadır. Uzlaşma komisyonları komisyon üyeleri ile mükellefin hazır bulunması üzerine toplanır. Uzlaşma komisyonları (tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası), üyelerinin tamamının katılımı ile toplanır. Komisyon üyelerinden birinin toplantıya katılmaması durumunda bunlara vekalet eden üye komisyonda görev alır

⁸ 7103 Sayılı Kanun,m.15, 27.3.2018T, 30373 nolu mük. RG

⁹ Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Yönetmeliği, 31.10.2011Tarih 28101 Numaralı Resmi Gazete, m.5-6.

¹⁰ Uzlaşma Yönetmeliği, m. 3. 2.1999Tarih, 23600Numaralı Resmi Gazete ile 4. 4.2015Tarih 29316 Numaralı Resmi Gazete.

(TÖUY, m.14/2, TSUY,m.6). Uzlaşma komisyon üyesi ile uzlaşma başvurusunda bulunan arasında VUK/6.madde kapsamında vergi mahremiyeti kapsamında kalan bir bağlantı durumu tespit olunursa ilgili mükellefle ilgili Komisyon toplantısına başka bir üyenin katılması sağlanır.

Uzlaşma komisyonu toplantısı, komisyon üyelerinin tamamı ile mükellef, temsilcisi, mükellefin dilemesi durumunda bağlı olduğu meslek odasından bir temsilci ile 3568 sayılı yasa uyarınca yetki almış bir meslek mensubunun katılımı ile yapılır. Ancak bunlar toplantıda sadece görüş açıklayabilirler, uzlaşma sonunda düzenlenecek uzlaşma tutanağını imzalama yetkileri bulunmamaktadır (TÖUY, 14).

Uygulamada zaman zaman belirlenen yer ve zamanda komisyonların toplanamadığı durumlarla karşılaşmaktadır. Uzlaşma toplantısının komisyondan kaynaklanan nedenle yapılamaması durumunda İdarenin yasal prosedürü tamamlama ve mükellefe yasayla tanınan bir haktan mahrum edilmemesi için mükellefe yeni bir toplantı gününün belirlenerek bildirilmesi gerekir (Kızılot, 2000:1076).Uzlaşma komisyonları uzlaşma komisyonunu toplama görevinden kaçınamayacakları gibi, mükelleflere tanınan hakları sınırlayamazlar, mükelleflerin bu haklarını kullanmalarını engelleyemezler. Uzlaşma komisyonu mükellefin mücbir sebep hali olarak kabul edilen bir durum nedeniyle toplanamamış ise, mükellefe uzlaşma toplantısı için yeni bir gün belirlenerek bildirilir (TÖUY, 14/3). Mükellefin herhangi bir bildirimde bulunmaksızın veya mazeret belirtmeksizin toplantıya katılmaması durumunda uzlaşma toplantısı için yeni bir zaman belirlenmez.

Uzlaşma görüşmelerinin genel olarak belirlenen günde sonuçlandırılması esastır. Bunun mümkün olmaması veya daha ayrıntılı inceleme yapılmasını gerektirmesi durumunda başka bir gün de belirlenerek ertelenebilir (TSUY, 11). Komisyonun defter, kayıt ve belgeleri vergi incelemesi kapsamında inceleme yetkisi olmadığından komisyonun yapacağı inceleme uzlaşma başvurusunu tamamlama amacıyla sınırlı niteliktedir.

Uzlaşma konusu verginin matrah farkları itibarıyla bölünebildiği durumlarda uzlaşmanın sadece toplam matrah farkının bölünebilen kısmına isabet eden tutar için yapılabileceği esasını benimseyerek kısmi uzlaşmaya imkan tanınmıştır (VUK, ek-1; TÖUY, 16/6). Böylelikle, birden fazla nedenle vergi ve cezaya muhatap kalan mükellefin, nedenlerden birisine karşı çıkması, diğerlerini kabul etmesi mümkün kılınmıştır. Bu nedenle komisyonda karara bağlanacak uzlaşma konusunun kapsamı kanunda belirtilen ve mükellefin başvurduğu kısım ile sınırlıdır.

Tayin edilen uzlaşma gününde mükellef/ vekili ve dilemesi durumunda 3568 Sayılı Yasaya göre yetki almış bir meslek mensubu ve üyesi olduğu Oda'nın bir temsilcisiyle belirlenen yerde komisyon toplantısına katılır (TSUY, m,10; TÖUY,15). Komisyon mükellefe tarh edilen /edilecek olan vergi/ceza tutarıyla ilgili olarak terkin edilecek tutar üzerinden teklifini sunar, pazarlık esasında bu teklif görüşülerek bir karara bağlanmaya çalışılır.

Uzlaşma toplantısının sonucu (tarhiyat öncesi veya tarhiyat sonrası) uzlaşmanın sağlanması veya sağlanamaması şeklinde görünüm kazanır.

3.3. Uzlaşma Komisyonlarının Kararları

Uzlaşma komisyonları mükellefe teklif edecekleri tutarı belirlerken ölçülülük ilkesine¹¹ aykırılık oluşturmayacak biçimde, anayasa genel ilkeleriyle birlikte 73.maddesindeki vergi ödevini düzenleyen maddede belirtilen ilkeleri ve hukukun genel ilkelerini göz önünde bulundurmakla yükümlüdürler. Bu çerçevede komisyon, kararının uzlaşma kurumunun amacıyla uyumlu ve orantılı olmasına, makul bir süre içinde verilmesine ve gerekçeli olarak ortaya konulmasına dikkat etmelidir (Gerçek, 2010: 37).

Komisyonunda mükellefe teklif edilen tutar komisyon üyelerinin ortaklaşa kararını oluşturur. Komisyon üyeleri arasında teklif edilecek kısım üzerinde görüş birliği sağlanamasa dahi kararın alınması için çoğunluk kararı yeterli olacağından (TÖUY, 14/1) üç kişilik komisyon üyelerinden ikisinin, kararı oluşturacak tutar üzerinde görüş birliği içinde olmaları yeterlidir.

Komisyon kararının kapsamı mükellefin başvurusunda belirtilen kısımla sınırlıdır, başvuruda belirtilmeyen vergi/ceza kısmı hakkında olamaz. Komisyon kararı vergi uygulamasıyla ilgili konu hakkında vergi/cezanın ne kadarlık kısmın terkin edilebileceği ile ilgili bir hesaplama işlemi sonucunu ifade eder.

Uzlaşma komisyonları mükellefe önerilecek vergi/ceza tutarını belirlemeden önce toplantıya katılan mükellef ve temsilcisini dinlerler. Komisyon üyeleri mükellefle yapılan uzlaşma görüşmesini değerlendirerek teklif edecekleri tutarı belirler ve bu tutar üzerinde uzlaşılacak vergi/ ceza tutarı komisyonun kararını oluşturur. Karar bu aşamada komisyonun mükellefe teklifi mahiyetindedir. Komisyonun teklif ettiği tutar uzlaşma tutanağına yazılır ve kesin niteliği kazanır. Mükellefin tutanağı imzalamaması veya teklifi reddetmesi düzenlenen tutanağın kesinlik niteliğini etkilemez, sadece uzlaşma sağlanamamış olur.

4. Uzlaşmanın Tarafları

Uzlaşma toplantısının muhatabı vergi mükellefi ile vergi idaresini temsilen yetkili uzlaşma komisyonlarıdır. Vergi mükellefi ile komisyonun yasa da belirtilen şartlara sahip olarak belirtilen zamanda hazır bulunmaları ile uzlaşma görüşmesi yapılır.

¹¹ Orantılılık, elverişlilik, ve gereklilik unsuru bulunan ölçülülük ilkesi, kişilerin çıkarları ile kamu yararı arasında makul bir denge kurulması ve adaletin sağlanmasını ifade eder (Gerçek, a g m, s.27). Anayasa madde 13 “temel hak ve hürriyetlere ilişkin yapılabilecek sınırlamaların hak ve hürriyetlerin özüne dokunmadan Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabileceği ve bu sınırlamanın da Anayasanın sözüne, ruhuna ve demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamayacağı hakkında”.

4.1. Vergi Mükellefi

VUK, 8.maddesinde mükellef kavramının vergi sorumlusu kavramını kapsadığı belirtilmiştir. Buna uygun olarak Uzlaşma Yönetmeliği (tarhiyat sonrası) tanımlar bölümünde mükellef, kendisine vergi borcu düşen gerçek veya tüzel kişilerle sorumluları ve müteselsil sorumluları kapsar biçimde ifade edilmiştir.

Normal şartlarda verginin mükellefi ilgili vergi itibarıyla cezanın da muhatabıdır. Ancak vergi uygulamaları açısından vergi mükellefi ile ceza muhatabının farklı kişiler olması mümkündür. Vergi mükellefi ile ceza muhatabının farklı kişiler olması durumunda mükellef/ceza muhatabı olan kişinin doğru tespiti önem taşımaktadır. Vergi hukukunda vergi mükellefi olabilmek için kanuni ehliyet şartı aranılmamıştır (VUK, 9). Buna göre hak ehliyetine sahip olup fiil ehliyetine sahip olmayan kişiler de vergi mükellefi olabilmektedir. Küçükler, kısıtlılar gibi gerçek kişiler ile tüzel kişiliği bulunmayan vakıf ve cemaatler gibi varlıkların vergi ödevleri veli, vasi, kayyum veya vakıf ve cemaat varlıkları idare edenler gibi kanuni temsilcileri aracılığıyla yerine getirilir. Kanuni temsilcilerin ödevlerini yerine getirmemeleri nedeniyle mükellefin varlığından alınamayan vergi aslı ve asla bağlı alacaklar için öncelikle vergi mükellefine müracaat edilir, vergi mükellefinden alınamaması durumunda bu alacaklar için kanuni temsilciye müracaat olunur. Kanuni temsilcinin ödemek durumunda kaldığı tutarlar için vergi mükellefine rücu etme imkanı bulunmaktadır. Kanuni temsilcilerin vergi kanunlarına aykırı hareketleri nedeniyle kesilecek vergi cezaları (idari para cezası niteliğine sahip olanlar veya hürriyeti bağlayıcı nitelikteki cezalar) vergi mükellefi adına değil, kanuni temsilci adına kesilir ve kanuni temsilcinin bunlar için mükellefe rücu imkanı da bulunmamaktadır. Tüzel kişilerin kanuni temsilcilerinin vergi kanunlarına aykırı fiilleri nedeniyle kesilen vergi aslına bağlı alacak ve vergi cezaları kanuni temsilci adına değil tüzel kişilik adına kesilir. Kesilen vergi cezası hürriyeti bağlayıcı nitelikteki ceza ise bu ceza cezaların şahsiliği ilkesi gereğince ilgili kanuni temsilci adına kesilir¹².

4.2. Uzlaşma Komisyonları

Uzlaşma komisyonları uzlaşma sürecinin aksamadan yürütülmesi ve uzlaşma kurumunun amacına ulaşması göreviyle yükümlendirilmişlerdir. Mükelleflerce yapılan uzlaşma başvuruları ilgili sekretarya tarafından incelenerek yasal açıdan uygun şartları taşıyanlar uzlaşma toplantısına davet edilir. Belirlenen tarihte mükellef/temsilcisinin katılımıyla toplanırlar. Uzlaşma toplantısının sonunda tutanak düzenleyerek uzlaşma toplantısını sonlandırırırlar.

¹² VUK,10-332-333

5. Uzlaşma Süreci

Tarhiyat öncesi uzlaşma ile tarhiyat sonrası uzlaşma kurumu açısından uzlaşma sürecinin işleyişi bazı konular bakımından farklılaştırılmıştır¹³. Ancak her iki uzlaşma süreci de mükellefin uzlaşma başvurusunda bulunması ile başlayıp başvurunun değerlendirilmesi, uzlaşma toplantısının yapılması ve komisyon kararının alınması ile sonuçlanır.

5.1. Uzlaşma Başvurusu

Tarhiyat öncesi uzlaşma başvurusu, mükellef veya vekili tarafından, incelemeyi yapana veya bağlı bulunduğu birime yada Grup Başkanlığına, inceleme tutanağının imzalanmasına kadar yapılabilir (TÖUY, m.8).

Tarhiyat öncesi uzlaşma başvurusunda bulunma kararı mükellefin kararı üzerine alınabileceği gibi vergi inceleme yetkilisinin önerisi üzerine de alınabilir (TÖUY, 9/2). Tarhiyat öncesi uzlaşma başvurusunda bulunma kararını mükellef kendi iradesi ile almışsa (herhangi bir davet almaksızın) bu başvuruyu incelemenin başlangıcından vergi incelemesiyle ilgili son tutanağın düzenlenmesine kadar geçen süre içerisinde yapılabilir (TÖUY, 9/1). Eğer mükellefe uzlaşma daveti vergi inceleme yetkilisince yazılı olarak yapılırsa, (ancak sonuçlanmak üzere olan vergi incelemelerinde tarh zamanaşımının dolmasına üç aydan az bir zaman kalmışsa mükellef uzlaşmaya davet olunmaz(TÖUY,9/3), mükellef davet yazısının tebliğ edildiği tarihten itibaren onbeş gün içerisinde uzlaşma başvurusunda bulunabileceği belirtilmiştir (TÖUY, 9/2). Mükellefin bilgisi dışında yürütülmekte olan, harici bilgilere dayanılarak yapılan inceleme sonucunda vergi incelemesi yapanın mükellefi uzlaşmaya davet etmesi de mümkündür. Bu durumda mükellefe davet yazısının uzlaşma gününden en az onbeş gün önce tebliği gerekir (TÖUY, 11). Uzlaşma başvurusunun dilekçe ile yazılı olarak yapılması esastır. Ancak, inceleme yetkilisinin davetinin kabulü üzerine yapılacak başvurular için zorunlu ve geçerlilik şartı olarak kabul edilen yazılılık şartı inceleme tutanağında başvurunun belirtilmesiyle yerine getirilmiş sayılır (TÖUY, 8/1-2). Burada önemli olan bir diğer husus uzlaşma başvurusuyla birlikte vergi inceleme raporunun da ilgililere tebliğ edilmiş olmasıdır.

Tarhiyat sonrası uzlaşma için mükellef¹⁴ vergi/ceza ihbarnamesinin tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde başvurusunu yapması gerekir (VUK, ek-1). Uzlaşma başvurusunun yetkili uzlaşma komisyonuna yapılması gerekmektedir. Tarhiyat sonrası uzlaşma komisyonlarının uzlaşma yetkileri parasal limitler şeklinde

¹³ DVDDK¹³ bir kararında Tarhiyat sonrası uzlaşma kurumu ile tarhiyat öncesi uzlaşma kurumunu farklı kurum olarak nitelemiştir. Buna göre, tarhiyat sonrası uzlaşma kurumunun düzenlenme amacıyla planlanan hedefin istenen ölçüde sağlanamaması üzerine 3239 Sayılı Kanunla VUK. ek 11.maddesi ile buna tarhiyat öncesi uzlaşma kurumunun kabul edildiği, her ne kadar söz konusu kurum uzlaşma kurumu olsa dahi getiriliş amacındaki farklılık nedeniyle uygulama esaslarında farklılık olması (uzlaşmanın konusu, komisyonların oluşturulması, uzlaşma başvuru süresi, uzlaşma davetine uyulmaması gibi) ve uygulamanın da bu farklı esaslara göre yapılmasının olağan olduğu ifade edilmektedir.

¹⁴ Şirket tüzel kişiliğini birlikte imza ile yönetmeye yetkili olanlarca yapılacak uzlaşma başvurusunun da birlikte imzalı dilekçeleriyle yapılması gerektiği hakkında karar için bkz. D3D.E.1990/1800,K.1992/259

belirlenmiştir. Yetkili komisyonun hangisi olduğuna dair tespit mükellefçe tarh edilen vergi/ceza tutarına göre yapılması gerekmektedir. Kanuni niteliklere sahip uzlaşma başvuruları mükellefin bağlı olduğu vergi dairesine veya yetkili uzlaşma komisyonunun ilgili sekretaryasına verilir.

Tarhiyat sonrası uzlaşma başvurusunun ikmalen, resen veya idarece vergi ve vergi ziyai cezasının Kanunun saydığı durumlar nedeniyle meydana çıkmış olması şartı aranmaktadır. Bu şartlar kanunun ek-1.maddesinde sayılmak suretiyle şu şekilde belirtilmiştir; kanun hükümlerine yeterince nüfuz edememek, VUK, 369. maddede yazılı yanılma halinin bulunması, VUK/ 116, 117 ve 118. maddelerinde yazılı vergi hataları ile bunun dışında her türlü maddi hata bulunması, uyuşmazlık konusu olayda yargı kararları ile idarenin görüş farklılığı olduğunun iddia edilmesidir.

5.2. Uzlaşma Başvurusunun Değerlendirilmesi

Uzlaşma başvurusunun yasal başvuru şartlarına sahip olup olmadığı incelenmeden uzlaşma başvurusu cevapsız bırakılamaz. Tarhiyat öncesi uzlaşma başvurusunun alınması üzerine uzlaşma günü belirlenir. Onbeş günden az olmamak üzere, uzlaşma günü ve saati mükellefe yazı ile bildirilir. Vergi inceleme raporunun da mükellefe tebliğ edilmesi gerekir. Mükellefin kabul etmesi durumunda süreye bağlı kalınmaksızın daha önceki bir tarih de uzlaşma günü olarak belirlenebilir (TÖUY, 10). Belirlenen uzlaşma tarih, gün ve saatinin mükellefe tebliğ edilmesi gerekir.

Tarhiyat sonrası uzlaşma başvurusu, talebin yasaya uygun şekilde ve süresi içinde yapılıp yapılmadığı, uzlaşma başvurusunun komisyonun yetkisi içinde bulunup bulunmadığı, uzlaşma başvurusunda bulunanın uzlaşma başvurusunda bulunma yetkisine sahip olup olmadığı, tarh edilen vergi/ cezanın uzlaşma kapsamına girip girmediği gibi konular bakımından incelenir. Başvuru şartlarının bulunup bulunmadığının tespitine yönelik bu inceleme ilgili sekretarya tarafından yapılır¹⁵. Sekretarya inceleme sonucuna ilişkin raporunu yetkili uzlaşma komisyonuna sunar. İlgili sekretaryanın “nitelikli karar verme yetkisi”¹⁶ bulunmadığından nihai değerlendirme yetkili uzlaşma komisyonunca yapılır. Yapılan değerlendirme sonucunda yasal şartlara sahip bulunan uzlaşma başvuruları için uzlaşma günü tespit edilerek mükellef uzlaşma görüşmesine davet olunur. Uygun bulunan uzlaşma başvuru talebi için onbeş günden az olmamak üzere uzlaşma tarih, gün ve saati belirlenir ve mükellefe bildirilir (mükellefin istemesi durumunda komisyon toplantısı onbeş günlük süreye bağlı kalınmaksızın daha önceki bir tarih uzlaşma günü olarak da belirlenebilir (TSUY, m.8-10). Başvuru şartlarına sahip olmadığı tespit olunan uzlaşma

¹⁵ Sekretarya hizmetleri; Vergi dairesi uzlaşma komisyonlarında vergi dairesi müdürlükleri, bağımsız vergi dairesi bulunmayan ilçelerde mal müdürlükleri, defterdarlık uzlaşma komisyonunda gelir müdürlükleri, vergi dairesi başkanlığı uzlaşma komisyonunda ilgili grup müdürlükleri, vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonu ve merkezi uzlaşma komisyonunda gelir yönetimi daire başkanlığınca yerine getirilir(TSUY,8); Tarhiyat öncesi uzlaşmalarda vergi müfettişlerinin dahil oldukları Grup Başkanlıklarının bulunduğu yerlerde yaptıkları vergi incelemeleri için oluşturulan komisyonlar için Grup Başkanlıklarınca, geçici çalışma yerlerinde yaptıkları incelemeler için oluşturulan komisyonlar için Ekip Başkanlıklarınca yürütülür(TÖUY,20).

¹⁶ D7D,E.1986/973, K.1988/529

başvurusuna ilişkin talep reddedilir. Uzlaşma başvurusunun reddi, başvurudan vazgeçme ile uzlaşmanın sağlanamaması doğrudukları hukuki sonuçlar bakımından farklı anlam taşırlar. Uzlaşma başvurusunun reddi uzlaşma başvurusunda bulunma yasal şartlarına sahip olmadığı halde yapılan başvuru taleplerinin uzlaşma komisyonun toplanmasına gerek kalmadan reddedilmesidir. Bu durumda başvurusu uzlaşmadan yararlanma şartlarına sahip bulunmadığı için reddedilen mükellef genel hükümler çerçevesinde dava açma süresini de kaçırmış olabilir. Uzlaşmanın sağlanamaması durumunda uzlaşma toplantısının tarafını oluşturan mükellefe dava açma süresi bitmiş veya onbeş günden az kalmış olması durumunda dava açma süresinin onbeş gün daha uzaması hakkı tanınmıştır (VUK, ek.m.7). Başvurusu reddedilen mükellefler ise bu haktan yararlanamazlar. Böyle bir durumla karşılaşmak istemeyen ve başvurusunun uzlaşma başvuru şartlarına sahip olup- olmadığından emin olamayan mükellef belki de dava açma hakkından mahrum kalmamak adına aynı anda dava açma ve uzlaşma başvurusunda bulunmayı düşünebilir. Böyle bir başvuru için yasal bir engel bulunmadığı gibi mükellefe ek bir maliyeti de bulunmamaktadır¹⁷.

Tarhiyat öncesi uzlaşma başvurusunda bulunan mükellef belirlenen uzlaşma tarihinden önceki bir tarihte yazılı olarak vergi inceleme raporunu düzenleyene veya Komisyona başvuruda bulunarak uzlaşma başvurusundan vazgeçtiğini bildirmesi durumunda uzlaşma başvurusunda bulunmamış sayılır¹⁸. Uzlaşma başvurusunda bulunmamış sayılma ile uzlaşmanın sağlanamamış olması arasında mükellefin tarhiyat sonrası uzlaşma başvurusunda bulunma hakkını kaybetmesi açısından önemli bir fark ortaya çıkmaktadır¹⁹.

5.3. Uzlaşmanın Sonuçlanması ve Uzlaşma Tutanağının Düzenlenmesi

Uzlaşma toplantısı (tarhiyat öncesi veya tarhiyat sonrası) hiçbir zaman sonuçsuz bırakılmaz, uzlaşmanın sağlanması veya sağlanamaması şekillerinden biri ile sonuçlandırılır.

5.3.1. Uzlaşmanın Sağlanması

Komisyonun teklif ettiği vergi/ ceza tutarının mükellefçe kabul edilmesi uzlaşmanın sağlanması durumudur. Mükellefin uzlaşma toplantısında komisyonca önerilen vergi/ceza tutarını komisyonda değil ancak dava açma süresinin sonuna kadar kabul etmesi de uzlaşmanın sağlanması olarak kabul edilir (TÖUY, 16/9, TSUY, 10). Bu uygulama mükellefe uzlaşma toplantısı sona erdikten sonra konu üzerinde tekrar düşünerek kararını irdelemesi konusunda zaman vermesi açısından önemli bir uygulamadır. Uzlaşmanın sağlanması durumunda; üzerinde uzlaşılan vergi/ceza kesinleşmiş olur. Komisyon uzlaşma görüşmesini yaparak üzerine kanunla yüklenen bir görevi yerine getirmiş olur. Mükellef, komisyon ile üzerinde anlaşmış oldukları

¹⁷ Mükellef tarafından aynı vergi ve ceza için uzlaşma talebinden önce dava açılmışsa dava, uzlaşma işleminin sonuca bağlanmasından önce vergi mahkemelerince incelenmez, herhangi bir sebeple incelenir ve karara bağlanırsa bu karar hükümsüz sayılır(TSUY,13).

¹⁸ Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Yönetmeliği, m.12/ 3

¹⁹ VUK/ek-m.11-son

vergi/ceza miktarını ödemeyi kabul etmiş olur. Bu durumda mükellef uzlaşılan vergi/cezayı ödemek veya teminat göstererek daha sonraki bir tarihte ödemek durumunda kalır (VUK/112 çerçevesinde). Tanınan yasal süre içerisinde mükellefin uzlaşılan tutarı ödememesi uzlaşma görüşmesini geçersiz kılmaz. Mükellefin bunu yasal süresinde ödememesi durumunda idare 6183 sayılı kanun hükümleri çerçevesinde mükellef hakkında cebri takibat sürecini başlatır. Uzlaşmanın sağlanamaması durumunda ise mükellef alternatif yasal yollardan hangisini izlemeye karar vermişse o doğrultuda hareket eder.

5.3.2. Uzlaşmanın Sağlanamaması

İlgili yasal düzenlemede mükellefin komisyonun davetine icabet etmemesi, uzlaşma tutanağını imzalamaması veya ihtirazi kayıtla imzalamak istemesi durumunda uzlaşma sağlanamamış kabul edileceği ifade edilmiştir (TÖUY, 16/3, TSUY,10). Uzlaşma başvurusunda bulunan mükellefin belirlendiği tarihte nedensiz olarak uzlaşma toplantısına katılmaması da uzlaşmanın sağlanamaması olarak kabul edilir. Mükellefe uzlaşmaya davet yazısının mükellefin bilinen adresine tebliğ edilememesi durumunda uzlaşma temin edilmemiş sayılır (TÖUY,12). Uzlaşmanın sağlanamadığına ilişkin tutanak hem mükellefe hem de incelemeyi yapana tebliğ edilir. Vergi incelemesini yapan kişi uzlaşmanın sağlanamadığına ilişkin tutanakla birlikte vergi inceleme raporunu vergi dairesine gönderir(TÖUY,13-16).

Harici bilgilere dayanılarak yapılan vergi incelemesi yapan yetkilinin uzlaşma davet yazısının mükellefe tebliğ edilememesinin Tarhiyat öncesi uzlaşma sağlanamaması olarak niteleneceği belirtilmiştir (TÖUY,2/1-2). Bu şekilde uzlaşmanın sağlanamamış sayılması nedeniyle mükellef tarhiyat öncesi uzlaşma toplantısından haberdar dahi olamadan (mükellefin bilgisi dışında yapılan vergi incelemesine davet edilmesinde olduğu gibi) mahrum kalmanın dışında bunun akabinde tarh edilecek vergi/ ceza hakkında tarhiyat sonrası uzlaşmaya başvurma imkanından mahrum olma gibi bir sonuçla karşılaşmaktadır.

Uyuşmazlığın çözümünde uzlaşma yolunu seçen ancak komisyonla uzlaşma sağlayamayan mükellefin yetkili vergi mahkemesinde yasal süre içerisinde dava açma hakkı bulunmaktadır. Uzlaşma başvurusunda bulunan mükellef cezada indirim talebinde bulunamaz. Ancak, uzlaşma başvurusunda bulunduktan sonra uzlaşma başvurusundan vazgeçtiğini bildiren mükellef yasal süresi içerisinde kalmak şartıyla cezada indirim talebinde bulunabilir. Uzlaşma başvurusunda bulunan mükellef uzlaşma sağlanamadığına dair tutanağı imzalayacağı tarihe kadar bundan vazgeçerek cezada indirim talebinde bulunabilir (Cezada indirim yasal başvuru süresi içinde kalmak şartıyla).

5.3.3. Uzlaşma Tutanağının Düzenlenmesi

Uzlaşma tutanağı yapılan uzlaşma toplantısı sonucunda uzlaşma komisyonunca düzenlenen bir belgedir. Uzlaşma tutanağının kapsamı mükellefin uzlaşma başvuru kapsamıyla sınırlıdır. Düzenlenen uzlaşma tutanağında mükellef kimlik ve adres bilgileri, ünvanı, uzlaşma talebi, konusu, uzlaşma sağlanan vergi-ceza

miktari, uzlaşma sağlanamaması durumunda komisyonun nihai teklifi, tarhiyat öncesi uzlaşmada incelemeyi yapana ait kimlik bilgilerine yer verilir.

Uzlaşma sağlansa da sağlanmasa da tutanağın toplantının taraflarını oluşturan komisyon üyeleri ve mükellef/veya vekili tarafından imzalanması gerekir. Tutanağın mükellef tarafından imzalanmaması durumunda tutanak mükellefe posta aracılığıyla tebliğ edilir. Tarhiyat sonrası uzlaşma toplantısı sonucunda düzenlenen uzlaşma tutanağı biri komisyonda kalmak, diğeri mükellefin bağlı olduğu vergi dairesine gönderilmek, diğeri de komisyonda mükellefe tebliğ edilmek üzere üç nüsha düzenlenir (TSUY, 10/6). Mükellefin imzadan kaçınması durumunda iki nüsha gerekli işlem yapılmak üzere vergi dairesine gönderilir. Tarhiyat öncesi uzlaşma tutanağı komisyon başkan ve üyeleri ile mükellef veya vekilince imzalanmasının ardından bir nüshası mükellefe derhal verilir, bir nüshası vergi inceleme raporuyla birlikte vergi dairesine gönderilir. Tutanakla tespit edilen vergi/ceza kesinleşmiş olur ve bu nedenle ödenmesi gerekir. Genellikle fiili/maddi durum tespiti amacıyla düzenlenen tutanaklar, tarafların karşılıklı okuyup imzalamalarını gerektiren belgelerdir. Zira tutanakta belirtilen hususlar bir haktan yararlanılmasına /hakkın kaybedilmesine yol açabilecek durumun tespitini/ hukuki zeminini içerirler. Vergilendirme sürecinde düzenlenen tutanakların(yoklama- vergi inceleme tutanakları gibi) içeriğine vergi mükelleflerinin itirazlarının bulunması durumunda bunu düzenlenen tutanakta belirtmeleri gereği daha sonraki aşamalarda haklarını arayabilmelerinin temel şartı olarak öngörülürken uzlaşma tutanaklarına şerh düşülerek imzalanmak istenmesi yasal açıdan uzlaşmanın sağlanmadığı anlamını taşıyacağından buna imkan tanınmamıştır ki bu da uzlaşma tutanaklarını diğer tutanaklardan ayırt edici bir unsurdur.

Tarhiyat öncesi uzlaşma toplantısı henüz herhangi bir vergi/ ceza tarhiyatı yapılmadan önce vergi inceleme raporlarına dayanılarak, tarhiyat sonrası uzlaşma toplantısı ise vergi dairesince düzenlenen vergi/ ceza ihbarnamesine dayanılarak yapılmaktadır. Tarhiyat öncesi uzlaşmanın sağlanması sonucunda düzenlenen uzlaşma tutanaklarının “tahakkuk fişi” mahiyetine sahip olduğu belirtilmektedir (TÖUY, 19). Bu belirlemeyle, tahakkuk fişinin kesinliğini düzenleyen VUK/ 27.maddesi ile uzlaşma tutanaklarının kesin olma özelliği örtüşür niteliktedir. Ancak, tahakkuk fişi, beyan esasına dayanılarak verilen beyannamelerin tarh ve tahakkukunda düzenlenen bir belgedir (VUK, 25). Böylelikle verilen beyannamelerde yer alan vergi matrahlarına ilişkin bildirimlerle ilgili sürecin ödenecek aşamaya geldiğini ve bu işlemin kesin niteliğe sahip olduğunu (ihtirazi kayıt ve vergi hataları hariç) belirten bir belgedir. İkmalen- resen veya idarece tarh edilen vergi/ cezaların mükellefe bildirilmesinde kullanılan belgeler ise ihbarnamelerdir(vergi/ ceza) (VUK, 34).

Uzlaşma tutanaklarının kesin niteliğe sahip (tarhiyat öncesi veya tarhiyat sonrası uzlaşmada) olması tutanakta yer alan vergi/cezanın hiçbir mercie şikayet konusu edilmemesini ve vergi ve cezanın tahsili konusunda hem vergi idaresini, hem de mükellefi bağlayıcı niteliğe sahip olmasını ifade eder. Tarhiyat öncesi uzlaşmanın sağlanamaması durumunda düzenlenen uzlaşma tutanağı ise kesin ve yürütülmesi zorunlu işlemlerden olmadığından (Karakoç, 1995:126) idari işlem niteliği

bulunmamaktadır. İdari işlem mahiyetine bürünmesi ancak vergi/ceza tarhiyatının vergi dairesince tarh edilmesinden sonra mümkün olabilmektedir.

Tarhiyat sonrası uzlaşmanın sağlanamaması durumunda, mükellefin alternatif çözüm yöntemlerine başvurusu ancak uzlaşma tutanağının tebliğ edilmesi ile işlerlik kazanabilir. Uzlaşma sonucunu içeren uzlaşma tutanağına istinaden vergi dairesince ayrıca vergi/ceza tarhiyatına dair ihbarname düzenlenmez, tutanak doğrudan mükellefe tebliğ edilir.

Uygulamada zaman zaman uzlaşma şartlarına sahip olmadığı halde üzerinde uzlaşılacak vergi/cezalarla karşılaşılabilir. Vergi dairesi uzlaşma şartlarına sahip olmadığı halde üzerinde uzlaşılacak²⁰ veya yetkisiz uzlaşma komisyonunca karara bağlanan uzlaşma tutanağı yöntemde paralellik ilkesi uyarınca tutanağı imzalayan taraflarca karşılıklı olarak geri alınmadıkça veya vergi dairesinin bunu hukuki uyumsuzluk konusu yapıp yargı organınca iptalini sağlamadıkça söz konusu tutanak ve tutanakla üzerinde uzlaşılacak konu hüküm ifade edecektir²¹.

Kanun koyucu, bazı müesseseleri vergi sistemi içine yerleştirirken bu kurumların hukuki niteliğinden evvel pratik faydalarını ve iktisadi olgularını dikkate almaktadır (Yılmaz, 2009:335). Uzlaşma kurumunda da böyle bir fiili durumla karşılaşmaktadır. Hukuki statüsünün²² belirlenmemiş olması düzenlenen uzlaşma tutanaklarında eleştiri konusu yapılacak hususların bulunması halinde bunların çözümlenmesinde belirsizlik ve duraksamaya neden olmaktadır. Şöyle ki, İdare hukukunda bir işlemin idari işlem olarak nitelenebilmesi için idari işlemin yetki, şekil, sebep, konu, amaç unsurları bakımından taşınması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Eğer, uzlaşma toplantısı sonucu düzenlenecek uzlaşma tutanağının idari işlem niteliğine sahip olduğu kabul edilirse idari işlemin kuruluşundan sonlandırılıncaya kadarki her aşamada idari işlemlere ilişkin prosedür uygulanacaktır. Bu durumda idare ile mükellef arasında çıkan ve üzerinde uzlaşılacak vergi/cezalarla ilgili tutanakların iptal edilmesine yönelik taleplerin değerlendirilmesinde söz konusu uyumsuzluk idari işlemlerin tabi olduğu geri alma hükümlerine göre düzeltilecektir. Ancak, uzlaşma bazı Danıştay kararlarında da ifade edildiği gibi "sözleşme" niteliğine sahip kabul edilirse, uzlaşma sonunda düzenlenecek tutanak için idari işleme özgü geri alma şartları işletilemeyecektir (Yaltı/Özgenç, 2007:202). Bu nedenle konunun uygulanma sürecinde karşılaşılan problemler-özellikle uzlaşma tutanağının iptalinin talep edilmesi durumunda- yargı kararlarıyla aşmaya çalışılmaktadır. Vergi Dava Daireleri Kurulu'nun (VDDK)²³ bir kararında uzlaşma tutanağı tutanaktaki hususlarla sınırlı olmak üzere "bağlayıcı bir sözleşme" niteliğinde olduğu ifade edilmiştir(hem mükellef hem vergi idaresi açısından). Uzlaşma tutanakları iki tarafın karşılıklı özgür iradeleriyle imzalanmış sözleşme olarak tanımlanmış olması, tutanakların

²⁰ D7D,E.1986/973, K. 1988/529

²¹ D9D,E.2002/805, K.2004/4955

²² Uzlaşma kurumunun hukuki niteliğinin idari işlem, bir tür idari sözleşme(Öncel vd:2016,175), nev'i münhasır bir uygulama(takdir yetkisinin kullanımı açısından-Gerçek:2010,36) olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır.

²³ DVDDK, E.2002/592,K.2003/333

imzalanmasından sonra bunlarla ilgili olarak tespit edilecek hukuki aykırılıkların giderilebilmesinde her iki tarafın ortak iradesini gerektirecektir (Yaltı / Özgenç, 2007:201). Komisyon ile mükellefin uzlaştıkları vergi/ ceza üzerinde daha sonra yapacakları düzeltme, değiştirme, kaldırma talebiyle ilgili itirazlar uzlaşma tutanaklarının kesinliği ilkesi çerçevesinde her iki tarafı bağlayıcı niteliğe sahiptir. Ancak, uzlaşma kapsamında kalmayan bir konu üzerinde uzlaşmaya varıldığı sonradan anlaşılabilir. Böyle bir durumda dahi İdare tek taraflı olarak uzlaşma tutanağını iptal etme yoluna gidemez (kaldı ki bu uzlaşma tutanaklarının kesinliği ilkesine de aykırıdır). Ancak hukuken batıl bir konu üzerinde uzlaşıldığının anlaşılması halinde bu durum konunun yargı merciine götürülebilmesi için "haklı sebebin" varlığını oluşturacaktır²⁴.

6. Takdir Yetkisi Kullanımı Açısından Uzlaşma Kurumu

Takdir yetkisinin, herkes tarafından kabul görmüş bir tanımı bulunmamakla birlikte, bir hukuki durumla ilgili olarak kanunla, İdareye serbestçe faaliyette bulunabileceği bir hareket alanı tanınması, İdare'nin bu hukuki durumla ilgili olarak çeşitli davranış şekillerinden birisini seçebilme imkanına sahip olması olarak tanımlanabilir (Akyılmaz, 2000: 165).

İdare'ye belli bir davranışta bulunurken, yada belli bir görevi yerine getirirken az yada çok bir hareket serbestliği tanınmış ise "takdir yetkisinden" söz edilir (Gözübüyük, 1999:274). Bu anlamda takdir yetkisi ancak bir Kanunun düzenlediği herhangi bir Kanunun boş ve eksik bıraktığı veya İdareye bırakmakta isabet gördüğü noktalarında söz konusu olur. Takdir yetkisinde İdare, hukuk kurallarının belirlemiş olduğu sınırlar içinde ve işin icaplarına göre, çeşitli çözüm yollarından birini seçme veya tercih etme (ilkelerle sınırlı olmak üzere) yetkisine sahiptir (Gerçek, 2006: 25).

İdare takdir yetkisini Kanun Hükmünde Kararname, Tüzük, Yönetmelik, Bakanlar Kurulu Kararı, Genel Tebliğ, Genelge, Özelge, Sirküler gibi genel düzenleyici işlemler ile Uzlaşma, ilgili kanunlarda düzenlenmemiş sürelerin belirlenmesi, resen vergi tarhını gerektiren durumların varlığı, tecil, haciz, ihtiyati haciz, ihtiyati tahakkuk, teminat isteme gibi sübjektif bireysel işlemlerde kullanabilir. İdarenin Kanun Hükmünde Kararname, Bakanlar Kurulu Kararları, Tüzük, Yönetmelik gibi genel düzenleyici işlemleri yapabilmesine ilişkin takdir yetkisinin kaynağı Anayasa iken, Maliye Bakanlığına tanınan takdir yetkisinin kaynağı ilgili vergi kanunlarıdır. Maliye Bakanlığı kendisine ilgili vergi kanununa dayanarak tanınan takdir yetkisini Genel Tebliğ, Genelge, Özelge, Sirküler gibi genel düzenleyici işlemler aracılığıyla kullanabileceği gibi sübjektif bireysel işlemlerde de kullanabilir. Anayasa 73/3 hükmü gereği vergiler kanunla konulur, değiştirilir ve kaldırılır. Kanunilik ilkesi olarak tanımlanan bu ilkenin vergi hukukunda esas olması İdarenin takdir yetkisini sınırlandırmaktadır. Kanunilik ilkesi sonucu vergi idaresi bağlı yetkiyle donatılmış olup, takdir yetkisini istisnai hale getirmiştir (Şenyüz vd, 2017: 72).

²⁴ D4D,E.1999/653, K.1999/4781

Yapılışı itibarıyla kolay olmayan üstün bir hukuk kaynağı olan vergi kanununun ilgili konuyu bütünü ve ayrıntılarıyla düzenlemesi mümkündür. Ancak teknik gerekler, değişkenlikte hız gereksinimi bu kaynaktan uzaklaşılmasına yol açmaktadır. Nitekim yönetimin bağlı düzenleme yetkisi yalnızca yasal metinlerle oluşturulamaz (Güneş, 1998:151). Kanun koyucunun her konuda çok ayrıntılı düzenleme yapamaması vergi idaresine takdir yetkisi tanımmasının başlıca nedenini oluşturmaktadır. Düzenleme yapılacak hususların teknik konu veya detaylarla ilgili olması da bir başka nedenidir. İdareye takdir yetkisinin tanınmasının zorunluluk olduğu hususunda öğretilerde bir uzlaşma söz konusudur (Çelik, 2015:144). Yasal düzenlemenin durabileceği noktalar ödevliye masraf getirmemek, sosyal ve psikolojik maliyet yüklememek koşuluyla uygulamaya, ayrıntıya, tekniğe ve uzmanlığa ilişkin konulardır (Güneş, 1998: 134).

Takdir yetkisi idareye hukuka aykırılık yönünde bir istisna tanımaz, aksine idarenin hukuka bağlılığını arttıran bir unsurdur (Çelik, 2015:143). Takdir yetkisinin kullanılmasında ve sınırlandırılmasında hukuk devleti ilkesi, sosyal devlet ilkesi, eşitlik ilkesi, kararın gerekçeli olması ilkesi, kamu yararı amacı doğrultusunda ve hizmet gereklerine uygun olarak ve özel koşullar öngörülmüşse idarenin bunu dikkate alarak, kamu görevinin gereklerini dikkate almak suretiyle yasal çerçevede kullanma yükümlülüğünü kapsar (Akyılmaz, 2000:176-182; Gözübüyük-Tan, 2016:500). Takdir yetkisinin kullanımında İdarenin dikkat etmesi gereken bu ilkeler takdir yetkisi kullanımının sınırlarını oluşturmaktadır.

İdare'ye tanınan takdir yetkisi idari işlemin ancak "sebebe" ve "konu" unsurunda olabilir, idari işlemin amaç, yetki ve şekil unsurlarında olamaz (Gözübüyük-Tan, 2016:512). İdare bu yetkisini hukuka uygun olarak kullanmak durumundadır. Takdir yetkisinin hukuka uygunluğu yapılan işlemin yetki, şekil kurallarına aykırılık, yetki veren kanun hükmüne aykırılık ve hukukun temel ilkelerine aykırılık noktalarından incelenerek tespit edilir (Gerçek, 2006: 30).

Vergi Usul Kanunu vergi idaresinin takdir yetkisini vergilendirmeye ilişkin ikincil sorunlara özgü olması kuralının bir istisnası olarak uzlaşma kurumunu kabul etmiştir (Güneş,1998: 178). Vergi idaresine sübjektif bireysel işlemlerle ilgili olarak tanınan takdir yetkisi genellikle vergi matrahının tayin edilmesi(resen vergi tarhi gibi) veya vergi/ceza alacağının güvenceye alınması konularında kullanılırken uzlaşma kurumunda vergi/ ceza miktarını (tarh edilen/edilecek olan) değiştirebilme (azaltılması) yönünde kullanılması söz konusudur.

Vergi hukukunda idareye en geniş takdir yetkisi verilen müesseselerin başında uzlaşma gelmektedir (Gerçek, 2006:36).Uzlaşma kurumunda takdir yetkisinin hem genel düzenleyici işlemlerde hem de üzerinde uzlaşılacak vergi/ceza miktarının tayin edilmesi suretiyle sübjektif bireysel işlemlerde kullanımı söz konusudur. Şöyle ki; uzlaşma kurumunun yasal dayanağı VUK ek-1-11. maddeleridir. Bu maddelerde uzlaşma konusu, başvuru şartları, uzlaşma konusunun kapsamı/sınırları, başvuru süresi, uzlaşma sonucu- uzlaşma sağlanması/ sağlanamaması, ve bu durumlarda yürütülecek işlemler, bu süreçte uzlaşma kurumunun işlerliğini sağlayan

komisyonların görevleri, uzlaşma sonucunda uzlaşma tutanağı düzenlenmesi ve bunun niteliği, mükellefin hakları kanunilik ilkesi gereği yasa ile düzenlenerek kurumun işlerliği sağlanmıştır. Kanunda düzenlenen bu konular hakkında Uzlaşma Komisyonları “bağlı yetki”²⁵ ile donatılmışlardır. Bu hususlar hakkında “takdir yetkisi” yoktur. Maliye Bakanlığı, VUK, ek-1-11.maddelerince kendisine tanınan takdir yetkisini kullanarak tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası uzlaşma yönetmeliklerini ve genel tebliğleri hazırlayarak uzlaşma kurumunun yürürlüğüne işlerlik kazandırmıştır. Bu yönetmeliklerde uzlaşma komisyonlarının oluşumu, uzlaşma başvurusunda bulunmaya yetkili olanlar, uzlaşmanın şekli, uzlaşmaya konu edilebilecek vergi, resim ve harçların belirlenmesi, uzlaşma komisyonlarının yetkileri, uzlaşma yapılmasına ilişkin usul ve esaslar gibi konular düzenlenmiştir.

Vergi Usul Kanununun uzlaşma kurumunu düzenleyen hükümlerinde “üzerinde uzlaşılacak vergi/ceza miktarının tespiti hususunda herhangi bir belirleme yapılmamış olması uygulamaya sınırları belirlenmemiş takdir yetkisinin subjektif bireysel işlemlerde kullanımı şeklinde yansımaktadır.

7. Uzlaşma Kurumunun Değerlendirilmesi

Bu bölümde teorik ve uygulama esaslarını incelediğimiz uzlaşma kurumu ve komisyonlarının genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Uzlaşma kurumunun, kavramsal olarak verginin tanımlanmasında ifade edilen, vergiyi diğer kamu gelirlerinden ayıran iki temel özellikten birisi olan, tüm vergilendirme sürecinde geçerliliğini koruyan ve kanunilik ilkesinin idareyi vergi tahsil ile yükümlendirdiği “cebiri” unsuruyla çeliştiği ifade edilmektedir (Güneş, 1998: 180) . Cebiri unsuru devlet yönünden vergiyi doğuran olayın vukuu bulması halinde vergilendirme sürecinin işletilmesi ve vergi gelirin devlet kasasına girmesine kadar olan tüm aşamalarla ilgili görevlerini kapsar, vergi mükellefi bakımından bu verginin ödenmesine ilişkin zorunluluğu ifade eder. Uzlaşma kurumu ile devlet tahsil etmek zorunda olduğu vergi/cezanın bir kısmından vazgeçerken mükellef de tarh edilen /edilecek olan bir kısım vergi borcunun terkinin nedeniyle ödeme zorunluluğundan kurtulmaktadır. Ayrıca, ülkemizdeki uygulama esası gereği uzlaşma kurumuna başvurunun zorunlu olmaması da bir başka özellikli durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, uzlaşmaya başvuru dava şartının veya uyuşmazlığın çözümünde takip edilebilecek işlemlerin ilk basamağı olarak da düzenlenmemiştir sistemimizde.

Uzlaşma kapsamına VUK/359. madde dışındaki sebeplerle tarh edilen/ edilecek vergi ziyayı cezaları girer. Usulsüzlük cezaları uzlaşma kapsamından çıkarılmıştır. İdare’nin mükellefin (tarhiyat sonrası uzlaşma için) vergi cezalarını yeniden tayin

²⁵ İdare’nin takdir hakkı, işlem yaparken “bağlı yetki” ve “takdir yetkisi” şeklinde karşımıza çıkar. İdare Kanunda öngörülen şartlar meydana geldiğinde işlem yapmakla bağlıdır. Bu durumda İdarenin işlem yapmak zorunda olmasına “bağlı yetki” denir(Şenyüz vd.,2016:71). Bağlı yetki, yönetilenler için, keyfi yönetime karşı bir korunma, bir güvencedir. (Güneş, 1998: 151). Bağlı yetkinin kullanımında İdarenin işlemin “konu” unsuruna ilişkin seçme hakkı bulunmamaktadır. Yasal dayanağa bağlı olarak vuku bulmuş “konu” üzerinden işlemi yapmakla yükümlüdür. Bu durumda İdare işlemin konu unsurunu yok sayarak işlem yapmama veya daraltıcı-genişletici nitelikte işlemi değiştirici bir fiilde bulunamaz.

etmesine yönelik yönüyle Anayasa 73/3 ve 38. maddelerine aykırıdır (Saban, 2014: 568). Gerçek anlamda vergi suçları ve cezaları ancak anayasa ilkeleri çerçevesinde yetkili organlarca affedilebilecekken uzlaşma kurumu aracılığıyla vergi cezalarının önemli bir kısmının terkin edilmesi ile vergi suç ve cezalarının, ceza hukuku anlamında ihlal ve yaptırım niteliği taşımayıp, idari yaptırım- idari kabahat oldukları yönündeki doktrindeki görüşe ağırlık kazandırmaktadır (Öncel vd, 2016: 175). Kaldı ki, Vergi Usul Kanunu 359. maddesinde sayılan fiillerle sebebiyet verilen vergi suçları ve cezaları uzlaşma kurumunun kapsamı dışında tutulmuş olması da bu görüşü destekler niteliktedir.

Kendilerine aynı tür ve miktarda vergi/ceza tarh edilen mükelleflerin uzlaşma kurumu karşısındaki durumlarının genel olarak görünümü şöyledir. Kendilerine aynı tür ve miktarda vergi/ceza tarhiyatıyla karşılaşan mükellefler yasal açıdan uzlaşma başvurusunda bulunma hakkı bakımından eşit konumdadırlar. Tarhiyatın durumu, mükellefin bu konuda tercih edeceği yöntemin gereği doğrultusunda şekillenecektir. Başvuru şartlarına sahip mükelleflerin birinin uzlaşma başvurusunda bulunup, diğerinin bulunmaması ve tarhiyat tutarını doğrudan ödemesi veya dava konusu yapması mükellefin kararının neticesini yansıtır. Aynı tür ve miktarda vergi/ceza tarhiyatıyla karşılaşan ve uzlaşma talebinde bulunan mükelleflerin farklı komisyonlarda farklı miktarlar üzerinde uzlaşmış olmaları veya bunlardan biriyle uzlaşma sağlanırken, diğeriyle sağlanamaması (her ne kadar pazarlık esasına dayalı da olsa) anayasal eşitlik ilkesine aykırılık teşkil edecek niteliktedir (Öncel vd, 2016: 175). Bu durumun önlenmesi komisyonun uzlaşabileceği vergi aslı ve cezasının belirli bir yüzdesi olarak veya hiç değilse uzlaşılabilir alt ve üst sınırların belirlenmesi isabetli olacaktır. Böylelikle hem eşitlik ilkesi yönünden, hem de kanunilik ve hukuki güvenlik ilkelerine uygunluk sağlanabilecektir. Ancak, uzlaşma kurumunun temel işleyiş mekanizmasının pazarlık esasına dayalı olması faktörü de unutulmamalıdır²⁶.

8. Sonuç

Uzlaşma, uygulama esasları farklılık göstermekle birlikte pek çok ülkede (ABD, Fransa, İngiltere vb) yaygın ve etkin şekilde uygulanmaktadır²⁷. İdare-mükellef arasındaki vergi/ceza uyuşmazlığını en kısa zamanda ve yöntemle çözme iddia ve amacıyla düzenlenmiş bir kuruma ilişkin yasal düzenlemenin uygulama esaslarını kolaylaştırması gerekir. VUK, ek-1.maddesi uzlaşma başvurusunda bulunabilmek için çeşitli sebeplerin varlığını (kanun hükümlerine yeterince nüfuz edememe, yanlış halinin bulunması, vergi hatası veya bunun dışında maddi hata bulunması, yargı kararları ile İdare'nin ihtilaf konusu olayda görüş farklılığının bulunması) aramaktadır. Bu ise uygulamada zaman zaman problem yaratmaktadır. Örneğin, vergi/ceza tarhiyatıyla karşılaşan ve tarhiyatta vergi hatası olduğunu iddia eden mükellef, hatanın düzeltme mekanizması aracılığıyla düzeltilmesi yerine tarhiyat sonrası uzlaşma kurumuna başvuru yolunu seçebilmektedir. Bu durum uzlaşma

²⁶ Gerçek, a.g.m.36

²⁷ Hocaoglu, Celal, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155581>.Erişim.3.12.2018; Bu kurum Almanya'da Anayasaya aykırı bulunarak iptal edilmiştir(Öncel vd.a.g.e.s.174).

kurumuna vergi hatalarının çözümünde başvurulacak başka bir alternatif yol (VUK düzeltme dışında) niteliği kazandırır mı?²⁸ Kanımızca bu iki kurumun getiriliş amacındaki farklılık böyle bir nitelemeye imkan tanımamaktadır. Üzerinde uzlaşma sağlanmış olan bir vergi/cezada VUK 116-117-118 kapsamında vergi hatası bulunması durumunda ve bu konuyla ilgili verilmiş yargı kararı bulunmaması şartıyla bunun VUK madde 124'te yer alan düzeltme hükümleri kapsamında ve düzeltme zamanasını süreci içinde düzeltilmesi talebinde bulunulabileceği konusunda yerleşik görüş bulunmaktadır²⁹. Benzeri karışıklık diğer uzlaşma başvuru şartları için de söz konusu olabilmektedir. Oysaki, uzlaşma başvurusunda bulunabilmek için çeşitli sebeplerin varlığını aramak yerine, "İdare'nin vergi ziyası tespitiyle (359.maddede fiillerle neden olunanlarla bunlara iştirak edenler hariç) vergi/ceza tarhına muhatap olanlarla[beyan esasları hariç (ihtirazi kayıt ve vergi hataları dışında)] uzlaşabilmesinin" mümkün kılınması uygulama esaslarını kolaylaştıracaktır.

Uzlaşma kurumunun hukuki statüsü yasal düzenlemede belirtilmemiştir. Uzlaşmanın hukuki statüsünün yasal düzenlemede belirlenmemiş olması sonradan meydana çıkan problemlerin çözümü konusunda uzlaşma tutanaklarıyla ilgili işlemin nasıl yürütüleceği hususunda uygulamada belirsizliğe neden olmaktadır.

Uzlaşma kurumu ile tarh edilen/edilecek vergi/ceza miktarı değişmektedir. Kanunilik ilkesi gereği vergi miktarını değiştiren işlemlerin kanunla düzenlenmesi gerekirken İdarenin bu konuda takdir yetkisi kullanmasına sessiz kalınmıştır. İdareye takdir yetkisi verilebilir. Takdir yetkisi verilmesi işin doğası gereği olmakla birlikte sınırları tayin edilmemiş takdir yetkisi verilmesi kanunilik ilkesine aykırı nitelik taşımaktadır³⁰.

Çalışmamız sonucunda uzlaşma başvurusuna ilişkin yasal düzenlemenin gözden geçirilmesi(tarhiyat sonrası uzlaşma özelinde), hukuki statüsüne belirlilik kazandırılması (özellikle tutanakla tespit edilen hususlarla ilgili sonradan ortaya çıkan ve düzeltilmesi gereken işlemler bakımından) , uzlaşma komisyonlarına tanınan takdir yetkisinin sınırlarının belirlenmesi suretiyle bu kurumun vergi hukukuna sunacağı katkılar arttırılabilir.

²⁸ Bu durumda uzlaşma başvurusunun mükellef bakımından makul bir yöntem olmadığı hakkında görüş için bakınız Yavaşlar, a.g.m.324

²⁹D.3.D.,2005/2364E.,2006/942K. GİB, VUK.m.ek-1 hakkındaki Özelgesi.www.gib.gov.tr; ayrıca bkz. GİB, VUK.m.ek-6 hakkındaki Özelgesi.www.gib.gov.tr

³⁰ Yetkili tarhiyat sonrası uzlaşma komisyonlarının uzlaşmaya yetkili oldukları parasal sınırlar genel tebliğlerle belirlenmektedir. Ancak belirlenen bu parasal tutarlar uzlaşma görüşmelerinde üzerinde uzlaşılacak tutarlar olmayıp, tarh edilen vergi/ceza miktarına göre yetkili olan uzlaşma komisyonun belirlenmesiyle ilgili tutarlardır.

Kaynakça

- Akyılmaz, B.(2000). İdari Usul İlkeleri Işığında İdari İşlemin Yapılış Usulü. Ankara: Yetkin Yayınları
- Çelik, N. K.(2015).İdarenin Takdir Yetkisinin Türk Vergi Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, <https://docplayer.biz.tr/8699143-Idarenin-takdir-yetkisinin-turk-vergi-hukuku-acisindan-degerlendirilmesi.html> (Erişim,3.12.2018).
- Gerçek, A.(2010). Vergi Hukuku Alanındaki Takdir Yetkisinin Kullanılmasında İdarenin ve Memurun Sorumluluğu. Bursa: Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, C. XXIX, S. 2
- Gözübüyük, Ş. ve Tan, T.(2016). İdare Hukuku. Ankara: Turhan Kitabevi, C.2
- Güneş, G. (1998). Verginin Yasallığı İlkesi. İstanbul: Alfa Yayıncılık
- Hocaoğlu, C. Vergi Hukukunda Uzlaşma: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155581>. Erişim. 3.12.2018
- Karakoç, Y. (1995). Vergi Yargılaması Hukuku . İstanbul: Alfa Basım Dağıtım
- Karakoç, Y. (2013). Anayasal Vergilendirme İlkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.15, Özel Sayı
- Kızılot, Ş. (1998, 2000, 2002, 2007). Vergi Uyuşmazlıklarıyla İlgili Danıştay Kararları ve Özelgeler (Muktezalar).Ankara: Yaklaşım Yayınları
- Kızılot, Ş. (2000). Vergi İhtilafları ve Çözüm Yolları. Ankara: Yaklaşım Yayınları
- Öncel M., Akkaya M., Çağan, N. (2016). Vergi Hukuku. Ankara: Turhan Kitabevi
- Saban, N.(2014), Vergi Hukuku. İstanbul: Beta Yayıncılık, 8.Baskı
- Şenyüz, D., Yüce, M., Gerçek, A.,(2016).Vergi Hukuku. Bursa: Ekin Kitabevi
- Yaltı B. ve Özgenç S.(2007). Vergi Hukuku Pratik Çalışma El Kitabı. İstanbul: Beta Yayıncılık
- Yavaşlar, F.B. (2008). Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma. İstanbul: Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, C.XXV, S.2
- Yılmaz, E. (2009). Uzlaşma Müessesesinin Hukuki Niteliği ve Temel Vergilendirme İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi. Ankara: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C.XIII Danıştay Kararları, D.D.S.127
- İlgili Resmi Gazeteler. 4721 Sayılı Medeni Kanun. Uzlaşma Yönetmelikleri. 213 Sayılı VUK. VUK Gereçesi. GİB, VUK.m.ek-6 hakkındaki Özelgesi.www.gib.gov.tr.

Mersin Folklorunda Püse (Kara Hekim) İle İlgili Tespitler

Mehmet Alptekin*

Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0003-2387-2576

Öz

Mersin; doğuda Adana, kuzeyde Konya ve Karaman, batıda Antalya ile komşu olup güneyde Akdeniz sahil şeridiyle çevrilidir. Mersin'in yerli halkını büyük ölçüde Oğuzların Sarıkeçili, Karakeçili, Boynu İnceli, Ceritli, Aşar, Menemenci ve Tekeli Türkmenleri oluşturmaktadır. Mersin, bu sebeple Orta Asya'yla benzer kültürel değerlere sahip bir yerleşim yeridir. Güney sınırını Akdeniz'in oluşturduğu Mersin, bitki örtüsü açısından önemli bir çeşitliliğe sahiptir. Bu bitkiler içerisinde çam ağaçları en dikkat çekenidir. Bu çalışmada; temiz hava, bol oksijen kaynağı, hayvanların barınak yeri ve insanların ısınma kaynağı olan çam ağaçlarının kuruyan çıralı kısımlarından elde edilen püse (kara hekim) hakkında tespitler sunulmuştur. Püse; geçmişten günümüze kadar ulaşan önemli kültürel öğelerimiz arasındadır. Bu sebeple konu; püsenin elde edilişi, halk sağlığı, geçiş dönemleri, halk inançları ve söz varlığındaki yeri olmak üzere beş ana başlık altında değerlendirilmiştir. Çalışmadaki veriler görüşme yöntemi ve doküman incelemesiyle elde edilmiş olup kültür analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu sayede, bir dönem kültür hayatının önemli unsurları arasında olan püsenin Mersin folklorundaki önemine de dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mersin, kültür, püse.

Designation of the Püse (Kara Hekim) in the Folklore of Mersin

Abstract

Mersin is surrounded by Adana in the east, Konya and Karaman in the north, Antalya in the west and the Mediterranean coast in the south. The residents of Mersin are mostly composed of Sarıkeçili, Karakeçili, Boynu İnceli, Ceritli, Aşar, Menemenci and Tekeli Turkmens. For this reason, Mersin is a settlement having similar cultural values with Central Asia. Mersin, where the southern border is formed by the Mediterranean Sea, has an important diversity in terms of vegetation. Among these plants, pine trees are the most striking ones. In this study, evaluations on püse (kara hekim) that obtained from the dry branches of pine trees which are the sources of fresh air and abundant oxygen, used for heating and as an animal shelter are presented. Püse; from past to present is among our important cultural elements. For this reason; this study was evaluated on five main dimensions: the acquisition of püse, public health, transition periods, beliefs of the people and the place in the vocabulary. The data were obtained using interview method and document analysis and analyzed by culture analysis method. Thus, it was attempted to draw attention to the importance of püse in Mersin folklore which is one of the important elements of cultural life.

Keywords: Mersin, culture, püse.

Giriş

İnsanlar, tarihin ilk dönemlerinden beri atlı-göçebe hayat tarzına bağlı olarak doğa ile iç içe olmuş, günlük hayatlarını buna göre şekillendirmişlerdir. Doğa ile barışık bir hayat süren insanoğlu, doğanın kendilerine sunduğu iyilikleri unutmamış ve doğayı "anne" olarak kabul etmişlerdir. Bu durum Türkler için de geçerlidir.

Doğa ile iç içe hayat süren Türkler, zamanla her şeyde olduğu gibi çeşitli hastalıkların tedavisinde de doğaya başvurmuştur. Doğadaki bitkilerden çeşitli şekillerde ilaçlar elde ederek hastalık tedavisinde bunları uygulamışlardır. Günümüzde alternatif tıp olarak geçen bu uygulamalar elbette ki, modern tıbbın temellerini oluşturmaktadır. İnsanların hayvanları ehlileştirilmesiyle birlikte halk baytarlığı ortaya çıkmış ve hayvanları sağaltma yöntemlerinde yine doğadaki bitkilerden faydalanmışlardır. Doğadaki bitkilerden ilaç yapılması anlık bir durum olmayıp elbette uzun tecrübeler sonucunda elde edilmektedir.

Orta Toroslar üzerinde yer alan Mersin'de birçok yayla, otlak ve meranın bulunması, yüksek rakımı, Asya tipi yaşam koşullarına elverişli olması; buranın 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelen Türkmenlerin başlıca yaşama alanı olmasına vesile olmuştur. Bu bölgeye yerleşen Türkmenler yani Yörükler konargöçer yaşam tarzı benimseyip göçerlik ile yerleşik hayat arasında bir ara yaşam tarzına sahiptirler. Yarı göçer yarı yerleşik bir yaşam tarzı benimseyen konargöçerler yaşamlarını devam ettirmek ve sağlıklarını korumak için gerekli unsurları doğadaki bitkilerden temin etmişlerdir.

Toroslarda yaşayan konargöçerlerin ilaç yapımında kullandıkları bitkilerden biri de çam ağaçlarıdır. İlk düşünüldüğünde "Çam ağacından insanlar hangi tür ilaçları yapmışlardır?" diye sorabiliriz. Ancak yaşamlarını hayvancılıkla devam ettiren insanlar için belki de doğanın onlara verdiği en büyük hediyelerinden biri çam ağaçlarıdır. Hem kendilerinin hem de yetiştirdikleri hayvanlarının tedavisinde büyük çapta bu ağaçlardan faydalanmışlardır. Öyle ki halk arasında çam ağacını reçinesinden elde edilen püseye "kara hekim" adı bile verilmiştir.

Halk arasında daha çok "püse/ pise/ katran" adlarıyla bilinen halk hekimliği mucizesi olan "kara hekim" in başlangıçtan beri Türk kültür hayatında önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Püse, ilk Türkçe sözlüğümüz olan Divan-ü Lügat-it Türk'te de yer almaktadır. Divan-ü Lügat-it Türk'te ağaç özü, yığaç özü şeklinde de izah edilen püse, hurma ağaçlarının başında peyda olan hurma göbeği denen ve tadı süte benzeyen (Atalay, 1985: 46) sıvı olarak ifade edilmektedir.

Çalışmanın amacı; başta halk hekimliği ve baytarlığında karşımıza çıkan püsenin yapım aşamasından başlanarak değişik uygulamalardaki yerini ve önemini Mersin folklorundan tespit etmektir.

Çalışmanın yöntemi; çalışmadaki veriler görüşme yöntemi ve doküman incelemesiyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler kültür analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Çalışmanın sonucunda, bir dönem göçebe kültür hayatının önemli unsurlarından olan püsenin Türk kültüründeki önemine de dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

1. Püsenin Elde Edilişi

1.1. Hazırlık Aşaması

Püsenin ham maddesi çam ağacıdır. Püse, çam ağacının gövdesindeki çıra¹dan elde edilmektedir. Bunun için ağacın gövdesinden çıkarılan çıranın kalitesi önemlidir. Bu çıralar, genellikle büyük çam ağaçlarının gövdesinden elde edilmektedir. Bu ağaç, kuru olup özünü tutmuş olması gerekmektedir. Bu nedenle ağacın kuruduktan sonra yaklaşık iki sene beklemiş olması uygun görülür.

Mersin ve yöresinde püse, genel olarak çam ağacından elde edilen sıvılar için kullanılmaktadır. Benzer özelliklere sahip katran ise ardıç ağacından elde edilmektedir. Toros Dağları'nın kuzeydoğu uzantısını oluşturan Binboğa Dağları'nda yaşayan konargöçerler arasında da katran kamalak² ağacından elde edilen maddeler için kullanılmaktadır. Öyle ki Ali Rıza Yalın, Binboğa'da katran yapımında "kamalak" ağacının önemine dikkat çekerken çam ağacına da değinmektedir. "Dağların kadısı kamalak, müftüsü çamdır." (Yalın, 1977: 175).

Mersin-Silifke konargöçerlerinin günlük yaşamında püse önemli bir yer teşkil ettiği için püsenin yapım aşaması da önemlidir. Püse havuzu, büyük bir sayın (taş) meyilli yamacına yapılır. Taşın üzeri leğen şeklinde çamurla oval olarak sıvanır. Sıvama işleminde kullanılan çamur genellikle killi topraktan elde edilir.

Püse yapımı için hazırlanan yer, görüntü itibarıyla büyük bir leğeni andırmaktadır. Buraya püse havuzu ya da "püse şıranası" adı verilir. Ayrıca bu havuzun meyilli kısmında biriken suyun akması için "şırana" adı verilen meyilli bir oluk/akma yeri de vardır. Burada biriken püselerin kaba akması sağlanır (KK. 1, KK. 2).

Tarsus'un Sandal köyü ile Kadirli'nin Tahta köyünde püsenin ikinci bir yapım şeklinin de olduğunu görüyoruz. Her iki yerde de püse yere açılan ocağın haricinde, çıraların teneke içine yerleştirilmesiyle elde edilebilmektedir (KK. 4).

1.2. Yapım Aşaması

Silifke'de çam ağacının gövdesindeki çıralar küçük parçalar hâlinde püse havuzuna yerleştirilir. Çıraların boyutu 30-40 cm arasında değişmektedir. Çıra parçaları, havuzun içerisine dikey olarak bırakılır. Bu çıraların üstü taze çam pürleriyle kaplanır. Daha sonra pürlerin üzeri de toprak ile sıvanarak kapatılır. Püse havuzunun üzerine getirilen odunlar havuzun üzerini kaplayacak şekilde yerleştirilerek yakılır ve bu ateş duruma göre 2-3 gün yanar. Püsenin oluşum aşamasında ortaya çıkan ilk su bir kaba alınır. Bu suya "püse suyu" denir. Bu su ile genellikle göveğen adı verilen sineğe karşı deveyi korumak için kullanılır. Püse havuzundan akan sıvı madde, zeytinyağından daha koyu bir hâle gelmesiyle püsenin esas kıvama geldiği anlaşılır. Bu madde daha sonra birçok amaçla özellikle hayvan ve insanların tedavi sürecinde kullanılır.

¹ Çıra: Çam vb. reçineli ağaçların yağlı ve yanmaya elverişli bölümü.

² Kamalak: Adana ve civar yerleşim yerlerinde sedir ağacına verilen isimdir.

Püse yapımında, havuzun üzerindeki ateşin içerideki çıralara ilişmemesi (tutuşmaması) için bir kişi ateşin başında 2-3 gün bekler. En sonunda ise artık püsenin akması durunca püse ocağı bozularak havuzun içerisindeki çıralar da yakılır. Püse, tenekelere doldurulduktan sonra herhangi bir işlem yapılmaksızın saklanır. Püse yapıp bunun ticaretini yapan kişilere “püseci” adı verilir. Bu kişiler işin erbabı olduğu için hangi çamdan ne kadar püse çıkabileceğini tahmin etmektedir (KK. 1).

Püsenin Kadırlı'nın Tahta köyündeki yapım şekli ise şöyledir:

Tahta köyünün Taraklık Mahallesi'nde yaşayan ve püsecilik yapan 78 yaşındaki Nuri Yağız, sarı ve kara olmak üzere iki türlü püsenin olduğunu ifade etmektedir. Sarı püsenin kamalak (katran ağacı) yapıldığından daha çok katran adıyla bilindiğine; kara püsenin ise çamdan yapıldığına dikkat çekmektedir. Nuri Yağız, sarı püsenin kara püsedenden daha iyi olduğuna değinmekle birlikte püsenin ocak veya teneke vasıtasıyla iki şekilde elde edildiğini belirtmektedir:

Ocak yapmak için yamaç bir yere huni biçiminde bir çukur kazılır. Bu çukurun büyüklüğü püsesi çıkarılacak çıranın miktarına göre ayarlanır. Çukur kazıldıktan sonra içi güzelce killi toprak çamuruyla sıvanır. Ocağın huni gibi olan alt kısmına bir oluk, oluğun altına da bir kap konur (KK. 5).

Püse çıkaracak kişi, omuzuna bir heybe alarak ormanın içine çıra toplamaya gider. Çamların gövdelerinde bulunan “ballı budak” denilen çıralı kuru dalları keser. Ballı budakları heybenin boyuna göre keserek ocağın olduğu yere getirir. Bu dalların içinin rengi bal rengidir. Ağacın gövdesinde kendiliğinden kurumuş bu dallara içinin renklerinden dolayı “ballı budak” denir. İstenilen kadar çıra toplandıktan sonra toplanan dallar parmak kalınlığında yarıdır. Bunlar ocağın içine aşağıdan yukarıya birbirine çatılarak dizilir. Ocak ağzına kadar çırayla doldurulduktan sonra üzeri samanla kapatılır. Samanın üzerine ateş yakılır. Böylece, bir yandan çıraların ısınarak sakızlarının akması, diğer yandan çıraların yavaş yavaş içten içe yanması sağlanır. Akan püse oluktan kaba dolar (KK. 5).

Elde edilen çıralar bir tenekenin, fıçının veya varilin içine doldurulur. Yere tekne gibi derince bir çukur kazılır. Çukurun üzerine ortası delik bir saç konur. İçine çıra doldurulan teneke sacın üzerine ters çevrilir. Bu tenekenin etrafı çamurla sıvanır. Tenekenin etrafına odun yığılarak ateş yakılır. Tenekenin içinde terleyen çıraların suyu önce sacın içine, sacın deliğinden de alttaki kaba akar. Kapla saç arasındaki mesafenin yakın olmaması gerekir. Aksi takdirde sacın ısısından alttaki kaptaki püse tutuşabilir.”(KK. 5).

Tarsus'un Sandal köyünde de püse Nuri Yağız'ın anlattığı gibi yakılmaktadır. Meslektaşımız Cengiz Gökşen'in şahit olduğu bir püse yakma eylemi beş kilogramlık bir teneke kutuya doldurulan çıraların yukarıda anlatıldığı gibi yakılmasıyla yapılmıştır (KK. 4).

2. Halk Sağlığında Püse

2.1. Halk Hekimliğinde Püse

Halkın olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü (Boratav, 1984: 122) halk hekimliği olarak adlandırılmaktadır. Halkın, hekimlere ulaşamadığı ve ulaşmasının zor olduğu durumlarda, halk kendi hekimlik yöntemlerini ortaya çıkarmıştır. Bu hekimlik maddelerinden biri de püsedir ki konargöçer halkın hayatında özellikle de sağlık alanında kullanılmasından ötürü “kara hekim” olarak bilinmektedir. Mersin halk kültüründe ilk dönemlerde olduğu gibi hâlen çeşitli hastalıkların tedavisinde püsedan faydalanılmaktadır.

Mersin ve yöresinde püsenin halk hekimliğinde kullanım yerleriyle ilgili tespitler şunlardır:

Ağrıyan yerlerin tedavisi

Mut'ta kabakulak hastalığı sırasında hastalığın verdiği ağrıyı hafifletmek için püsedan faydalanılmaktadır. Hastanın boynunda şişen yerlere tuz ve püsedan oluşan karışım sürülerek şişen yerin üzeri deve yünü ile sarılmaktadır (Atlay, 1990: 23). Deve yünü bölgeyi sıcak tuttuğu gibi püse de yakıcılık özelliği sayesinde derinin altına temas ederek ağrıyı kırmaktadır (KK. 1).

Tarsus'un dağ köylerinde kulak ağrısını durdurmak için yapılan uygulamalardan biri de pamuğun üzerine püse damlatıp ağrılı kısmın üzerine koymaktır (Öger, 2003: 344). Benzer bir uygulama Aydın'da görülmektedir. Kulakta ağrı olması durumunda katranla (püse) zeytinyağı karıştırılarak pamukla kulağın üzerine konur (Ülger, 2013: 76).

Mersin'de püsenin kullanım alanlarından biri de karın ağrısı tedavisidir. Tütün ve ezilmiş ardiç tohumu püse ile karıştırılıp oyulan bir soğan içerisine konularak toprağa gömülür ve gerektiğinde topraktan çıkarılarak tedavi amacıyla kullanılır (Ak, 2017: 396). Püsenin derinin altındaki ağrıyan yerlere etki ettiğine inanılmaktadır (KK. 3).

Soğuk havalarda bademciklerin şişmesi sonucunda boğazda meydana gelen ağrılara (boğaz inmesi) karşı Silifke'de püse kullanılır. Bademcik şişliğinin olduğu kısım püseye ovulduktan sonra bir tülbent ile sıkıca sarılır. Sargı üç gün boyunca açılmaz. Püsenin verdiği ısının bademcikleri tedavi edeceğine inanılır (KK. 1). Boğaz ağrısının tedavisiyle ilgili benzer bir uygulama Antalya'da görülmektedir. Gazipaşa'da boğaz ağrısı tedavisinde, çam püsesi (kara hekim) bir bezin üstüne incecik sürülür. Bunun üstüne de bal konur ve koyun veya deve yünü ile birlikte boğaza bağlanır (Uysal, 2008: 169).

Basur tedavisi

Basur (mayasıl) olan hastanın tedavi sürecinde; bir kiremitin üzerine püse dökülerek üstü kâğıt ile örtülür. Daha sonra hasta bunun üzerine oturur (Öger, 2003:

344). Kiremitin üzerindeki püsenin buharının mayasılı bölgeyi tedavi edeceğine inanılmaktadır. Bunun yanında bir miktar pamuk püseye batırılarak mayasılı kısımda bekletilir (KK. 1).

Böcek ısırması veya sokması tedavisi

“Katrana geleneksel olarak antihistaminik, antiseptik ve antimikrobiyal işlevleri ile hayvanların yaralanan yerlerinin tedavisi, haşerelerin kovulması, yılan akrep gibi sürüngenler ile kene vb. hayvanların uzak tutulması amacıyla kullanılmaktadır.” (milliyet.com.tr, 2019).

Hayvancılıkla uğraşan halkın problemleri arasında keneler önemli yer teşkil etmektedir. Keneler hem insanlara hem de hayvanlara musallat olup ölümlerine sonuçlanacak vakalara neden olmaktadır. Keneye karşı kullanılan yöntemlerden biri de kenenin üzerine püseye sürmektir. İnsan ve hayvanların vücudundan kan emdiği tespit edilen kenenin üzerine bir miktar püseye damlatılır. Böylece kene ya ölür ya da bulunduğu yerden uzaklaşır (KK. 1). Püseye kenenin hoşlanmadığı bir maddenin olduğu söylenmektedir.

Antibiyotik özelliği olduğu söylenen püseye ayrıca böcek ısırması gerçekleşen bölge için de kullanılmaktadır. Erdemli’de arı sokması durumunda şiş bölge sabunlu suyla temizlenip sonrasında püseye sürülür (Kırmızı, 2015: 158).

Püsenin etrafa yaydığı kokunun böceklerin hoşuna gitmemesinden ötürü çeşitli böceklerin istilasına karşı da püseye kullanılmaktadır. Mut’ta, karınca istilasına uğrayan bir eşya, etrafına püseye aktılarak önlem alınmaktadır (Atlay, 1990: 24).

Silifke’de ağaçtan yapılmış ev eşyalara tahtakurusunun ve diğer haşerelerin gelmesini önlemek için püseye kullanılır. Püseye, bu haşereleri öldürmez ancak sürüldüğü bölgeden uzak tutar. Bu sayede insanlar bu haşerelerden korunmuş olur hem de evdeki ağaçtan yapılan eşyalarına bu haşerelerin zarar vermesi önlenmiş olur (KK. 1).

Deri hastalıklarının tedavisi

Vücutta şişlik ve kızarıklarla kendini belli eden egzamanın genetik ve çevresel faktörler gibi birçok sebebi söz konusudur. Bir deri hastalığı olmasından ötürü halk hekimliğinde genellikle çeşitli maddelerden elde edilen karışımlar sürülür. Mut’ta; egzama tedavisinde püseye, tuzsuz inek yağı ve yumurta sarısı karıştırılıp pomat yapılarak her gün egzamalı bölgeye tatbik edilir (Atlay, 1990: 24).

Parmak iltihaplanması olarak da bilinen dolama hastalığının tedavisinde de püseye yararlanılmaktadır. Dolama olan parmaktaki iltihaplı yer sıcak su ile iyice temizlendikten sonra iltihaplı kısma püseye sürülür. Püseye yaranın olduğu kısmı biraz yaksa da yara kısa süre de kendini toparlayarak iyileşir (KK. 3).

İshal tedavisi

Vücutta yoğun su kaybı şeklinde ortaya çıkan ishale karşı erken önlem alınmadığı zaman ciddi problemler ortaya çıkabilmektedir. Mut’ta, ishale karşı kuru kahveyle püseye karıştırılıp nohut büyüklüğünde yuvarlak tabletler yapılır. Bu nohut

büyükliğindeki tabletler hastaya yutturulur (Atlay, 1990: 23). Bu tabletlerdeki karışımın bağırsaktaki mikropları kıracağına ve hastanın 5-6 saat sonra iyileşeceğine inanılır (KK. 3).

Mut'ta, kurbağacık hastalığına (çocuk yaz ishali) yakalanan çocuğun karnına yağ ile karıştırılan püseye iyice masaj yapılır. Yağlı püseye batırılmış bir kompres çocuğun karnına konarak sarılır (Atlay, 1990: 23).

Solunum yolu hastalıklarının tedavisi

Püsenin farklı bir şekli olan ardıçtan elde edilen katran da göğüs ağrısı çekenlerin tedavi de başvurdukları doğal bir yöntemdir (KK. 1). Çok sigara içmekten dolayı solunum güçlüğü çeken kimselere ardıç katranı ile baldan elde edilen karışım yedirilir. Bu karışım 10-15 gün yedirildikten sonra kişinin göğüs ağrıları iyileşir ve nefes alması kolaylaşır (KK. 1).

Solunum kaynaklı göğüs ağrılarına karşı da göğüs kafesinin üzeri püse ile iyice yağlanır. Daha sonra püseli kısmın üzeri ince bezle örtülür. Bezin örtülü olduğu kısmın üzerine ısıtılmış kiremitler yerleştirilir. Bu işlem bir hafta kadar uygulanır. Böylece göğüs ağrılarının geçeceğine ve nefes alıp vermenin kolaylaşacağına inanılır (KK. 3).

Yaraların tedavisi

Doğrudan olduğu gibi diğer nesnelere de karşı yapılarak püse, yaraların tedavisinde kullanılmaktadır. Mut'ta; püse, soğuk suda rengi açılıncaya kadar yıkanır, biraz tuzsuz inek yağı ile karıştırılıp iyice dövülerek pomat yapılır her çeşit yara tedavisinde güvenle kullanılır (Atlay, 1990: 24).

Silifke'nin dağ köylerinde vücutta oluşan çıbanların olgunlaşması (yetirilmesi) için arpa unuyla püse karıştırılarak hamur hâline getirilip yaranın üzerine sarılır. Bir gün bekleyen yara kendiliğinden olgunlaşır (KK. 1). Benzer uygulama Adana'da söz konusu olup burada püsenin içerisine zift ve kükürt karıştırılmaktadır (Özgen, 2007: 43).

Vücutta herhangi bir darbeden dolayı şişme veya morarma olması durumunda kepek ıslanarak içine biraz tuz atılır ve şişen bölgeye sarılır. Şişen kısım jiletle kesilerek pis kan akıtılır daha sonra koyunun kuyruk yağıyla kuru üzüm dövülerek kesilen kısmın üzerine sarılır. İçine püse konmuş hamur veya soğan pişirilerek şişen kısma sarılır (Öger, 2003: 345). Püseli hamur yaranın mikrop kapmasını önlemektedir. Gazipaşa'da, berelenme ve ezilmede ise soğan, püse, un tavada ısıtılır ve hamur kıvamına gelinceye kadar karıştırılır. Elde edilen karışım, sıcaklığı tamamen kaybolmadan ezilen bölgeye sarılır (Uysal, 2008: 162).

2.2. Halk Baytarlığında Püse

İnsanların yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte yaşamlarının bir parçası olan hayvanların tedavisinde başlangıçtan beri halk baytarlığı önemli bir yere sahiptir. Öyle ki değişen yaşam şartlarıyla birlikte baytarlık müstakil bir bilim hâline dönüşüp hâlen kırsal kesimlerde halk baytarlığı uygulamaları da devam etmektedir.

Yörüklerin uğraş alanı içerisinde hayvancılık önemli bir yer tutar. Hayvancılıkla uğraşan halk besledikleri hayvanlarını bazen evin bir bireyi kabul edip onlarla her yönüyle ilgilenmişlerdir. Onların doğumlarından isim almalarına³, çiftleştirilmesinden hastalıklarının tedavi edilmesine her konuda zengin kültürel birikim meydana getirmişlerdir.

Besledikleri hayvanlarda görülen hastalıkları geleneksel olarak teşhis eden Yörüklerde zengin bir halk baytarlığı bilinci bulunduğu gibi hayvanları bitki ve hayvan kaynaklı ürünler yanında çeşitli yöntemlerle tedavi ederler ve gerekli koruyucu tedbirleri de alırlar (Ak, 2017: 52). Mersin Yörüklerinde bu tedbirlerden biri de “kara hekim” olarak adlandırılan püsedir. Püsenin Mersin halk kültürü baytarlığında kullanım alanları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Böcek ısırması veya sokması tedavisi

Develerin yaz aylarında üzerlerindeki tüyleri dökülür. Bu durumda deveye güveğen sineği musallat olur ve onu rahatsız eder. Devenin tüyünün dökülen yerlerine püse sürülerek güveğen gelmesi engellenir (KK. 2). Gazipaşa’da güveğen sineğinden farklı olarak bügelek adı verilen daha çok büyükbaş hayvanların üzerlerine yapışarak, hayvanların kanını emen ve hayvanı rahatsız eden bir sinek türü vardır. Hayvanı bu sinekten korumak için, hayvanın üzerine katran veya püse sürülür (Uysal, 2008: 179).

Deri hastalıklarının tedavisi

Hayvanlarda yaygın görülen deri hastalıklarının başında uyuz gelmektedir. Uyuzun tedavisinde halk baytarlığında püse karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu durum halk anlatılarına da yansımıştır⁴. Nasreddin Hoca’ya uyuz olan keçisini tedavi etmesi için gelen köylüye Nasreddin Hoca püsenin (katran) önemini kısaca şu şekilde özetlemektedir: Köylünün biri, uyuz keçisini Hoca’ya getirmiş. “Nefesin keskindir, bir okuyuver Hocam.” demiş. Hoca da “Nefesim keskindir amma katransız tesir etmez. Ben nefes edeyim, sen de nefesime biraz katran ekle, keçiyeye sür.” demiş. (Gölpınarlı, 1993: 30).

Mut’ta da uyuz hastalığına yakalanan hayvanların tedavisinde yağlı püse kullanılmaktadır (Atlay, 1990: 24). “Koyun, keçi, eşek ve köpeklerde görülen uyuz hastalığında hayvanın tüyü dökülür, sürekli kaşınır ve deri üzerinde yaralar oluşur. Uyuz olan hayvan sarı püse ile yağlanıp tedavi edilmeye çalışılır.” (Seyirci, 2000: 189; Çabuk, 2008: 182; Ak, 2013: 41). Gazipaşa’da hayvanlarda görülen uyuz hastalığının da tedavisinde püsedden yararlandığı görülmektedir. Uyuz olan hayvan ilk önce güzelce yıkanır. Daha sonra püse ile yağ karıştırılarak bir kabın içerisinde kaynatılır. Kaynatılan sıvı, yakıcılığı geçtikten sonra, hafif sıcak hâldeyken, hayvanın uyuz olan bölgelerine sürülür (Uysal, 2008: 180). Düziçi’nde uyuz hastalığını tedavi etmek için

³ Toroslarda yaşayan konargöçer halkın yaşamında keçiler önemli yer tutar. Keçi yetiştiriciliği ve bu alandaki uygulamalarla ilgili olarak bkz: Gökşen, C. (2007). Sandal Köyü Tarsus ve Çevresinde Keçilerle Verilen Adlar ve Davarcılıkla İlgili Bazı Uygulamalar, *Milli Folklor*, 19 (76): 134-148.

⁴ Bu konuda ayrıntılı olarak bkz: Dağı, F. (2013). Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma (*Basılmamış Doktora Tezi*). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

kamalak ağacından elde edilen sarı katran, hastanın uyuz olan yerlerine sürülür. Bu katran o bölgede bulunan biti de öldürür (Kurum, 2008: 28).

Çamurlu ve ıslak yerlerde çokça gezdirilen koyunlarda görülen çatalaksak hastalığında koyunun ayaklarının arasında sulu yaralar belirirken fazla kayba yol açmaz ancak hayvanı oldukça zayıflatır. Bu sulu yaralar nedeniyle koyunun ayağına kurt düşmemesi için tırnak aralarında oluşan yaranın üzeri su ile yıkanıp temizlendikten sonra püselenerek tedavi edilmeye çalışılır (Güngör, 1941: 37; Ak, 2013: 41).

Şap tedavisi

“Yörükler arasında genellikle tabak hastalığı olarak bilinen şap hastalığı deve, koyun, keçi ve sığır gibi çift tırnaklı hayvanlarda görülen bir hastalık olup hayvanın tırnaklarının arasında ve ağzında yaralar oluşur.” (Seyirci, 2000: 191; Çabuk, 2008: 182; Gönüllü, 2004: 296). Bu nedenle hayvan yere basamaz, sürü ile dolaşamaz ve otlayamaz. Böylece bir şey yiyemeyen hayvan zayıflar Mersin'de hayvanların tırnaklarının arasında çıkan yaralara “tabak” adı verilir. Bu durumdaki hayvan ayağının üzerine basamaz. İyileşmesi için yaranın üzerine limon sıkılır, yağ ya da çam püsesi sürülür (Bali, 2015: 375).

Erdemli 'de hayvanların tırnaklarda oluşan dolama hastalığının tedavisinde de püse kullanılır (Kırmızı, 2015: 156). Benzer uygulamalar Antalya'da da vardır (Gönenç, 2011: 76).

Kırık tedavisi

Erdemli 'de koyun, keçi gibi hayvanların ayağı kırıldığı zaman, kırılan bacak genelde ince tahta parçalarıyla sarılır. Tahtaların etrafı da kaymayı önlemek için keçeyle (kepenek) sarılır. Bu yöntemde yörede “seyikleme” adı verilir. Kırılan ayağa püse sürülür. Püse hem kırık bacağa gelecek sinekleri uzaklaştırır hem de doğal bir antibiyotik özelliği gösterir. Hayvanın ayağı bu yöntemle yaklaşık on gün sarılı kaldığında tedavi süreci tamamlanmış olur (Kırmızı, 2015: 163).

Kıl kurdu tedavisi

Kıl kurdu koyun ve keçi hastalığı olup hayvanın yeterli beslenememesinden ve soğukta kalıp üşümesinden kaynaklanır. Kıl kurdu hastalığına yakalanan hayvanın gırtlığında ve akciğerinde kurtçuklar teşekkül eder ve bundan dolayı hayvan zayıflayarak devamlı öksürür (Ak, 2017: 55). Koyun ve keçilerin bağırsaklarına kıl kurdu musallat olduğu zaman hayvanları çok zayıflatır. Kıl kurdu tedavisinde hayvanların su, yem ve tuzuna püse karıştırılarak yemesi sağlanır. Hayvanlar bu yiyecekleri yiyince püse hayvanın bağırsağındaki parazitleri temizler (KK. 1).

Kuzu ve oğlakların sıcak dönemlerde aşırı süt emmesinden kaynaklandığı düşünülen öyken hastalığında hayvan sürekli öksürür. Mut çevresindeki Sarıkeçili Yörükleri, öyken hastalığına tutulan oğlaklar için püse ile şapı karıştırıp nohut büyüklüğünde yuvarlak hâline getirir ve oğlağa yuttururlar. Bu işlemden sonra eğer

oğlak ötürürse tedavi edilir ki muhtemelen püse ve şap karışımı bağırsaklardaki paraziti temizler (Dulkadir, 1997: 160; Ak, 2017: 54).

Davarların ciğerlerinde kelebek hastalığı olduğunda hayvanlar sürekli öksürür. "Püse malası" adı verilen yassı ekmeğe şişine benzeyen ucu bezle kaplı çubuk püse çanağına batırıldıktan sonra hayvanın boğazına zorla da olsa sokulur. Püseyi yemek istemeyen hayvan bunu yutmuş olur ve tedavi gerçekleşir (KK. 1, KK. 2). Zayıf olan hayvana katran yalattığı zaman hayvanın iştahı açılır ve karaciğer temizlenir (Kurum, 2008: 84).

Soğuk algınlığı tedavisi

Hayvanların terleyip soğumaları sonucunda ortaya çıkan sangırılama (soğuklama) tedavi edilmezse hayvanın halsizleşip ölmesine neden olmaktadır. Soğuk algınlığı olan (sangırılaman) hayvanların burnu püseye iyice ovulup kızgın şiş ile dağlanır (KK. 1). Püsenin hayvanın burnunu yaktığı ve bu yakma sayesinde soğuk algınlığını geçirdiğine inanılmaktadır.

Yaraların tedavisi

Hayvanların vücutlarında meydana gelen yaralar mikrop kapmaya meyillidir. Bunu için yaranın bulunduğu kısma çeşitli uygulamalar yapılarak mikrop kapması engellenmeye çalışılır.

Silifke'de iş hayvanlarının boyunları bazen boyunduruk tarafından vurularak yağır (yara) olur. Bu tür yaraların geçmesi çok zordur. Yağır olan kısma iç yağı ile püse karıştırılarak sürülür (KK. 2). Böylece hem yara mikrop kapmaz hem de yara kısa sürede iyileşir. Benzer uygulama Tarsus'ta da karışımıza çıkmaktadır. At, eşek veya katırların semer (palan) vurma sonucu sırtlarında oluşan yağırın (yaraların) iyileşmesi için püse sürülür (KK. 4).

Tarsus'ta yaz gününde yaralanan hayvanların yaralarının iyileşmesi ve özellikle sineklerin kurt atmaması için püse sürülür (KK. 4).

Mut'ta atların ayaklarına olan bıçılğan (akıntılı bir yara) hastalığının tedavisinde püse kullanılır (Atlay, 1990: 24).

Mut'ta keçilerin ağzında "eski" denen kuru, kabuklu bir yara oluşur. Bu hastalığın tedavisinde de püse kullanılmaktadır (Atlay, 1990: 24).

Hayvanların çeşitli nedenle vücutlarında meydana gelen iltihaplı yaralar temizlenerek yaranın olduğu kısım pansuman yapıldıktan sonra püse ile iyice doldurulur (KK. 1).

Mersin'in dağlık yerleri engebeli coğrafi yapıya sahip olduğundan hayvanlar taşlı yerde hareket ederken ayaklarında kesikler meydana gelir. Bu durumda püse ile kül karıştırılarak merhem yapılır. Yaralı kısma elde edilen karışım sürülerek mikrop kapması engellenmeye çalışılır. Köpeğin vücudunda meydana gelen yaralara ise püse sürülmez eğer sürülürse köpeğin öleceğine inanılır (KK. 1).

Zehirlenme tedavisi

Yanlış ot yemekten dolayı zehirlenen hayvanlara uygulanan tedavi yöntemlerinden biri de püse yutturmaktır. Püse yuttuktan sonra hayvan ishal olup midesindeki zararlı zehirleri atar. Ayrıca hayvanın arkasından da püse sürülür (KK. 1).

3. Geçiş Dönemlerinde Püse

Geçiş dönemi adı verilen doğum, evlilik ve ölüm insan hayatının kritik dönemlerini teşkil etmektedir. Püse, konargöçer toplumların hayatında önem teşkil etti için hayatın her döneminde de karşımıza çıkmaktadır. Mersin halk kültüründe püsenin bu dönemlerden doğum ve ölümle ilişkili kullanıldığı tespit edilmiştir.

Doğum

Mersin’de çocuk sahibi olmak isteyip de olamayan aileler birçok uygulama gerçekleştirmektedir. Bu amaç doğrultusunda kadınlar için toprağa yalak kazılır, bu yalağın içine ardıç ağacının yakılmasıyla elde edilen püsenin kaynatıldığı su dökülür ve kadın bu suyun buharına oturtulur (Bali, 2015: 170).

Bebek doğduktan sonra göbek bağından hava aldığı ve bu nedenle karnının sancıldığı düşünülür. Bunu engellemek için iç yağı ve püsedden elde edilen karışım bebeğin göbeği üzerine yerleştirilir. Böylece bebeğin göbeğinden hava almayacağına ve göbeğin çabuk kaynayacağına inanılır (KK. 1).

Mut’ta, küçük bebekler ağladığı zaman kulağı sancıldığına hükmedilir, bebeğin kulağına yağlı püse akıtılır (Atlay, 1990: 23).

Ölüm

Bilinmezliklerle dolu olduğu için dünya üzerindeki bütün toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da ölümle ilgili çeşitli ritüeller ortaya çıkmıştır. Bu ritüeller toplum tarafından uygulandığı zaman toplum yapısında bir memnuniyet ve rahatlama, uygulanmadığı zamanlarda ise bir sıkıntı olmaktadır.

Silifke’de, ölen kişinin mezarının hece taşına bir miktar püse dökülür. Bu uygulamadaki amaç; “sin kurdu” adı verilen kedi büyüklüğündeki bir yaratığın mezarı açmasını önlemektir. Mezar taşına püse sürülmesi durumunda bu hayvanın mezara gelemeyeceğine inanılır (KK. 1).

Mersin’deki inanışa göre; bu hayvan, kedi büyüklüğünde olup taze mezarları kazarak cesedin kafasını yemektir. Bundan korunmak için Gülnar’daki mezarların üzerine halk tarafından dikenli ağaçların dalları ve büyük kayalar bırakılmaktadır (KK. 3).

Tarsus’ta, Silifke’den farklı olarak mezara gelerek açtığına inanılan canlıya “zırtlan” adı verilmektedir. “Zırtlan”ın mezarı açarak cenazeyi yememesi için de hece taşının üzerine püse bulunan bez konur. İnanca göre püsenin kokusundan dolayı bu hayvan kabre yaklaşamaz (Öger, 2003: 328-329).

4. Halk İnançlarında Püse

Toplum hayatında, özellikle sağlık açısından, kendisine önemli bir yer edinen püse hakkında çeşitli inançların var olduğunu görmekteyiz. Toplum hayatında püse etrafında çeşitli inançların ortaya çıkması püsenin kültür hayatındaki yerini göstermesi açısından önemlidir.

Akşam vakti evden dışarıya püse verilmez. Eğer zorunlu bir durum olup evden dışarıya püse verilirse püsenin alındığı yere bir tutum tuz serpilir (KK. 2).

Püse ocağının yapımı öncesinde ocağın yapılacağı yere genellikle metal paradan arılık⁵ atılır. Böylece püsenin verimli olacağına inanılır (KK. 1).

Püse ocağı kurulurken kimsenin görmemesi sağlanır. Eğer püse hazırlama sırasında bir kişi gelirse, ocak yanarken bozulacağına inanılır (KK. 2).

Yaşar Kalafat Bey'in belirttiğine göre, ahırlarda atları kullanan üç harflileri yakalamak için de atların sırtına püse sürülür (KK. 6).

Tarsus dağ köylerinde; dünürlüğe gidildiği anda "Kız evindekilerin başı dönsün de kızlarını versin." diye oğlan evinin önüne bir ip asılır ve bir kişi o yumağı devamlı çevirir. Bunun yanı sıra oğlanın annesi eline mum veya ayağının altına püse sürer (Öger, 2003: 306).

5. Söz Varlığımızda Püse

Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil; deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlamak gerekmektedir (Aksan, 2004: 7). Bu bölümde Mersin ve yöresinde püse ile ilgili söz varlığımıza giren kavramlar hakkında bilgi verilmiştir:

- Pardı: Püse yapımı için kesilen çıra parçaları,
- Püseci: Püse yapıp satarak hayatını devam ettiren kişi,
- Püse yalağı: Püse yapımı için hazırlanan çukur, eşik,
- Püse çanağı: Püsenin yapım aşamasında toplandığı kap,
- Püse kabağı: Evlerde veya çadırlarda püsenin içerisinde saklandığı su kabağı,
- Püse malası: Hayvanların boğazına püse dökmeye yarayan ucunda bez bulunan çubuk,
- Püse şırası: Püsenin hazırlanışı sırasında ilk çıkan sulu ve güzel kokulu kısım,
- Katran: Genellikle ardıç ağacının reçineli elde edilen siyah sıvı,
- Zift: Püsedan yapılan bir maddedir. Püse teneke kutularda alevsiz ateş (köz) üzerinde kaynatılır, akide kıvamına gelince ateşten alınır. Bu karışıma zift adı verilip biraz daha katı bir yapıya sahip olup ve koy siyah bir görünümü vardır (Atlay, 1990: 23-24).

Tarsus dağ köylerinde; *ayağının altına püse çalmak*, birisinin işini engellemek anlamında kullanılır (Öger, 2003: 270).

⁵ Bir hastalığı ilaç veya okuyup üfleterek geçirmeye çalışan kimseye verilen ücret, bahşiş.

Silifke’de “Püse ocağının yüzü karadır.” derler ve bu ocağı kimsenin görmemesi sağlanır (KK. 1).

Mut’ta köyler evlerinde mutlaka bir kabak (Su kabağından özel hazırlanmış bir kap) püse bulunurdu. Püse kabakları kırılıp, dökülüp heder olmaması için evin en kuytu gözden, ayaktan irak yerlerine konurdu. Buna göre bir de bilmece düzenlenmiş “Karanlık yerde kadı oturur: Püse kabağı.” (Atlay, 1990: 23).

Sonuç

İnsanların uzun tecrübeleri sonucunda ortaya çıkardıkları ve halk sağlığının önemli bir unsuru olan püse, ülkemizde özellikle konargöçer halkın yaygın olarak yaşadıkları kıyı şeridinde bilinmekte ve hâlen uygulama alanı bulmaktadır.

Zahmetli ve sabır isteyen bir yapım aşamasından geçen püse, doğumdan ölüme kadar hayatın her evresinde kendine yer edinmiştir. Öyle ki insanlar püseye ilgili kendileri için uyguladıkları tedavi yöntemlerini zamanla hayvanlarına da tatbik etmişler. Hem insanların hem de hayvanların tedavisinde bir doktor gibi her yerde faydalandığı için püse, kara hekim adıyla da anılmaktadır.

Divanı Lügati-t Türk’te püsenin kendine yer bulması kültürel hayatımızda ne kadar eski bir geçmişinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Halk hekimliği ve baytarlığında püse, tek başına kullanıldığı gibi yardımcı bir unsur olarak da kullanılmaktadır.

Gelişen ve değişen teknolojiye rağmen hâlâ halk belleğinde püsenin unutulmaması kültürel değerlerimizin devamlılığını sağlaması açısından önemini göstermektedir. Halk mutfağına ve halk tababetine ait birçok gıdanın endüstriyel ortamda üretilmeye başlandığı günümüzde yakın bir gelecekte püsenin de endüstriyel üretimine geçilmesi muhtemeldir.

Kaynakça

- Ak, M. (2013). Yörüklerin Günlük Hayatında Püse, *Yörtürk*, 18 (108):40-43.
- Ak, M. (2017). Yörüklerde Halk Hekimliği, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, (57): 395-405.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Atalay, B.(1985). *Divanı Lügati-t Türk I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atlay, Doğan (1990). Mut Folklorundan Damlalar (Püse–Zift–Kül), *İçel Kültürü*, (11): 23-24.
- Bali, A. (2015). Mersin Konargöçerlerinin Halk Kültüründe İnanışlar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar (*Basılmamış Doktora Tezi*). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çabuk, H. H. (2008). *Çukurova’da Yörükler*. Adana: Ekrem Matbaası.

- Dağı, F. (2013). Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma (*Basılmamış Doktora Tezi*). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dulkadir, H. (1997). *İçel'de Son Yörükler Sarıkeçililer*. Mersin: İçel Valiliği Yayınları.
- Gökşen, C. (2007). Sandal Köyü Tarsus ve Çevresinde Keçilere Verilen Adlar ve Davarcılıkla İlgili Bazı Uygulamalar, *Milli Folklor*, 19 (76): 134-148.
- Gölpınarlı, A. (1993). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gönenç, A. (2011). Antalya İli Korkuteli İlçesinde Halk İnanışları ve Halk Hekimliği (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gönüllü, A. R. (2004). Alanya Folklorunda Veteriner Hekimliği, *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, Alanya: Alsav Yayınları, 296-298.
- Güngör, K. (1941). *Cenubî Anadolu Yürüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki*, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü Neşriyatı.
- Kırmızı, Ö. (2015). Erdemli Halk Kültürü Araştırması (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurum, U. (2008). Düziçi'nde Halk Hekimliği (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öger, A. (2003). Tarsus Yöresi Dağ Köylerinde Geleneksel Halk Kültürü Üzerine Bir İnceleme (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgen, Z. N. (2007). Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seyirci, M. (2000). *Batı Akdeniz Bölgesi Yörükleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uysal, Y. (2008). *Gazipaşa'da Folklor ve Halk Edebiyatı Ürünleri* (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülger, Z. (2013). Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalgın, A. R. (1977). *Cenup'ta Türkmen Oymakları II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- <http://www.milliyet.com.tr/antibiyotik-direncine-karsi-katran-pembenar-detay-genelsaglik-2164523/>

Kaynak Kişiler

- KK. 1: Cennet Alptekin, 1960, Silifke-İmamuşağı, Okuma-yazma yok, Ev hanımı.
- KK. 2: İsmail Alptekin (Âşık İmamoğlu), 1938, Silifke-İmamuşağı, İlkokul mezunu, Emekli.
- KK. 3: Münevver Barı, 1959, Gülnar-Kayrak, Okuma-Yazma Yok, Ev hanımı.
- KK. 4: Cengiz Gökşen, 1969, Tarsus-Sandal, Yükseköğrenim, Öğretim üyesi.
- KK. 5: Nuri Yağız, 1940, Kadirli-Tahta, ilkokul, Çiftçi.
- KK. 6: Yaşar Kalafat, 1939, Kars, Yükseköğrenim, Öğretim üyesi

A Holistic View on Contemporary Art Museums in the Context of Accessible Tourism - Case Studies from Central Europe¹

Selin Yıldız*

Yıldız Technical University
Faculty of Architecture
orcid.org/0000-0001-6913-6940

Abstract

The issues for the societies where all people live and receive service equally without discrimination, are growing rapidly nowadays in the world and also studies in Accessible Tourism (Tourism for All) are carried out on this principle, too. According to World Health Organization 15% of the world's population is disabled. Disability is now accepted as an "umbrella term", covering impairments, activity limitations, and participation restrictions. New definition of disability including temporary obstacles (new age diseases, pregnancy, aging, etc) has changed the size of target audience. In addition, the integrity of the tourism chain, which consists of accessible information, accessible transportation, accessible infrastructure and accessible service, has removed Accessible Tourism from niche market. As an innovative and human-centered design, which serves tourism and cities, Contemporary Art Museum topic has become attractive for persons with disabilities who have increased opportunities to participate in life around the world. It is especially important that these museums have to be accessible and inclusive to serve the public on equal terms. Because the dialogue of contemporary art museums with today's society, distinguishes them from other museums via awareness, interpretation, feedback and interactive education (public programs) and takes the program beyond the building and collection. The aim of this study is; to generate ideas about building and urban programming for national museums in the light of analysis of the museology practices in Europe considering accessible tourism. Within the scope of the study, accessible tourism practices in Vienna, Budapest and Prague were examined, and case studies were applied on contemporary / modern art museums selected in those cities. Physical accessibility of the museums was evaluated according to the Access-audit forms and supported by visual records. After the synthesis of the obtained data, comparative analyzes were done based on accessible tourism principles. This study will provide a comprehensive overview about Museum for All via integrating single building with the urban scale in the light of the Universal Design Principles beyond listing limited current accessibility information about selected museums.

Keywords: Tourism for All, Accessible Tourism, Design for All, Contemporary Art Museums.

Çağdaş Sanat Müzelerine Engelsiz Turizm Bağlamında Bütünsel Bir Bakış - Orta Avrupa'dan Örnek İncelemeleri

Öz

Dünyada ayırım gözetmeksizin tüm insanların eşit şartlarda yaşayabildiği ve hizmet aldığı toplumlar için çalışmalar hız kazanmakta ve engelsiz turizm (herkes için turizm) kapsamında bu ilkeye yönelik gelişmeler yaşanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre dünya nüfusunun % 15'i engellidir. Günümüzde engelli tanımının genişlemesi ile geçici engeller, yeniçağ hastalıkları, hamilelik ve yaşlılık kapsama alınarak hedef kitlenin boyutu değişmiştir. Bunun yanında erişilebilir bilgi, erişilebilir ulaşım, erişilebilir altyapı ve erişilebilir hizmet içeriğinden oluşan turizm zincirinin bütünlüğü Engelsiz Turizmi niş pazar olmaktan çıkarmıştır.

¹This study is developed over the paper that has been presented in "1. International Conference on Tourism and Architecture" between 24-27 October 2018 in Safranbolu.

*Corresponding address. Email: selinydz@gmail.com

Turizme hizmet eden ve kentleri ön plana çıkaran, yenilikçi, insan odaklı oluşumlardan biri olarak çağdaş sanat müzeleri dünyada hayata katılım fırsatları artan engelli bireyler için de ilgi çekici hale gelmiştir. Kamuya eşit şartlarda hizmet için bu müzelerin erişilebilir ve kapsayıcı olması ayrıcalıklı önem taşımaktadır. Çünkü çağdaş sanat müzelerini diğer müzelerden ayırtıran, günümüz toplumu ile farkındalık, yorumlama, geri bildirme ve interaktif eğitim (kamusal programları) gibi yollarla diyalogu onları bina ve koleksiyonun ötesine taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı; Avrupa'daki müzecilik uygulamalarının "herkes için turizm" bağlamında analizi ile ülkemizde yeni yapılacak olan müzeler için bina ve kentsel programlama alanında bilgi üretmektir. Çalışma kapsamında Viyana, Budapeşte ve Prag kentlerinde Herkes İçin Turizm uygulamaları incelenmiş, aynı kentlerde seçilen üç adet çağdaş/modern sanat müzesinde saha çalışması yapılmıştır. Saha çalışması için müzelerin fiziksel erişilebilirlikleri ölçmek amacıyla access-audit formları oluşturulmuş, görsel kayıtlar alınmıştır. Elde edilen verilerin sentezinin ardından, erişilebilir turizm ilkelerine temellendirilerek karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır. Bu çalışma, incelenen müzelerin erişilebilirlik durumu hakkında sınırlı güncel bilgi vermenin ötesinde Herkes İçin Müze alanında, Evrensel Tasarım İlkeleri ışığında kentsel ve tekil bina ölçeğinde kapsamlı bakış sunacaktır.

Anahtar kelimeler: Herkes İçin Turizm, Engelsiz Turizm, Herkes İçin Tasarım, Çağdaş Sanat Müzeleri.

1. Introduction

More than a billion people in the world today experience disability according to World Health Organization (WHO) report on disability (2011). Disability which is now accepted as an "umbrella term", covering impairments, activity limitations, and participation restrictions, is defined to be complex, dynamic, multidimensional, and contested. Plus, it is now accepted as not only a public health issue, but also a human rights and development issue. The transition from an individual, medical perspective to a structural, social perspective has been described as the shift from a "medical model" to a "social model" in which people are viewed as being disabled by society rather than by their bodies (WHO, 2011). In this context, universal design is presented as a solution to survive against any obstacle. Ron Mace defines Universal Design to be the design of products and environments to be usable by all people from all ages to the greatest extent possible, without the need for adaptation or specialized design. Universal Design is examined under seven principles: Equitable use, flexibility in use, simple and intuitive use, perceptible information, tolerance for error, low physical effort, size and space for approach and use. The products and spaces is expected to be designed through related principles. In recent years, parallel to design area tourism sector also raises awareness on services which are inclusive and accessible for all people. It is possible to adapt the universal design philosophy that accommodates the necessary infrastructure for accessible tourism at various scales. These can include the dimensions of the tourism facility in the destination in the macro scale, its relation with the urban planning, the micro-scale, that is to say the facility specific. As an innovative and human-centered design, which serves tourism and cities, Contemporary Art Museum topic has become novelty for working and well educated people with disabilities. It is especially important that these museums have to be accessible and inclusive to serve the public on equal terms. Because the dialogue of contemporary art

museums with today's society, distinguishes them from other museums via awareness, interpretation, feedback and interactive education (public programs) and takes the program beyond the building and collection.

This study aims to generate ideas about building and urban programming for national museums in the light of comprehensive analysis of the museology practices in Europe, considering Tourism for all via superposing Universal Design with Accessible Tourism theory. Within the scope of the study, inclusive tourism practices in Vienna, Budapest and Prague were examined, and case studies were applied on contemporary / modern art museums selected in those cities. Physical accessibility of the museums was evaluated according to the Access-audit forms and supported by visual records. After the synthesis of the obtained data, comparative analyzes were done based on accessible tourism principles. This study will provide a comprehensive overview about Museum for All via integrating single building with the urban scale in the light of the universal design principles beyond listing limited current accessibility information about selected museums.

2. Literature Review

From the tourism perspective, the universal design is addressed to Tourism for All (also known as "Accessible Tourism", "Universal Tourism", "Inclusive Tourism" and in some countries such as in Japan "Barrier-free Tourism"). These terms of tourism mean to be accessible to all people, with disabilities or not, including those with mobility, hearing, sight, cognitive, or intellectual and psychosocial disabilities, older persons and those with temporary disabilities" (UNESCAP, 2009) It is mostly about making it easy for everyone to enjoy tourism experiences.(European Commission definition) Tourism authorities have reconstructed disability definitions again and added the term of "tourism for all" to the tourism literature. The European Union conducts co-funding projects related to the design, implementation and marketing of accessible tourism itineraries. The main aims are: to increase the travel opportunities available for people with special access needs, to promote social inclusion and to improve the skills of staff in the industry. Also World Tourism Organization working in cooperation with ONCE (Organización Nacional de Ciegos Españoles) and ENAT (European Network for Accessible Tourism) to develop knowledge and expertise on accessibility issues in the European tourism field. ENAT addresses Accessible Tourism under four headings: Accessible information, Accessible transportation, Accessible infrastructure and Accessible service.

Accessible information: Disabled tourists need precise and reliable information on accessibility conditions in destinations, accessibility conditions for transportation and accommodation. Although the accessibility levels of the destinations are at the highest level, the inaccessibility of this information may cause the disabled tourists to go and limit their activities.

Accessible transportation: It means all kind of transportation such as land, sea and air, which is one of the basic elements of participation in tourism activities used for all.

Accessible infrastructure: It can limit the movement of the environmental conditions in the outdoor activities by individuals with movement, vision and other sensory and perceptual disabilities. Therefore, infrastructures of destinations should facilitate the access of disabled people to services or activities.

Accessible service: Tourism activities in touristic destinations should be provided with satisfactory level of services provided by trained personnel by taking into consideration the support that will be needed by children and learning-impaired adults as well as mobility-disabled, fully or partially visually impaired and hearing-impaired persons.

Parallel to headings determined by ENAT, European Commission also arranges The Access City Award is the European prize for making cities more accessible to people with disabilities and older people. Lyon from France has been rewarded for its inclusive and universal accessibility this year according to the statement: "Lyon's public **buses are 100% accessible**, and access to culture for all is also ensured, thanks to the **inclusion of accessible equipment in libraries**, such as reading machines, audiobook readers and magnifying screens. The city has also developed **digital tools for people with disabilities**, and in terms of **work integration**, 7.8% of civil servants are people with a disability. This is significantly higher than the legal minimum quota of 6% required by the French legislation." (Access City Award, 2018). These values for the cities provide great convenience not only for the people living in the city but also for the visitors of the city and contribute to the tourism for all.

Undoubtedly, web sites and social media are of great importance in European tourism. An example of individual entrepreneurship in which travel researchers share their experiences in a systematic order, Sage traveling serves realistic information about the obstacles before the visiting a city. They don't only give clues about obstacles, they also offer comprehensive, detailed, and organized disabled travel information on accessible European tourist attractions, ports, hotels, and transportation. (Sage traveling - The European Disable Travel Experts) Barcelona tourism serves as a corporate site that provides information on public and private transportation, various tourism services and accommodation for the unhindered tourism with its Accessible Barcelona Guide and its infrastructure; visual, auditory, operational and cognitive are classified under 4 categories (Visit Barcelona). Paris has designed a guide for wide range of disabilities that includes accessible keys from planning a trip (transportation info) to accommodation, eating out, museums and monuments, outings, entertainment and leisure (Paris guide). The difference of Britain from other European countries is both economic and social efforts for accessibility in historical buildings (Accessible Britain).

3. Contemporary Art Museums and Accessibility

Art museums are recognized as essential to the marketing of destinations, and are at the core of urban tourism (Horner & Swarbrooke, 2004; Li & Wall, 2004).

Due to the increase in the number of educated and disabled people, disabled individuals are actively involved in tourism activities in the context of leisure activities (ITB, 2012/2013). The obligation of museums to be accessible extends to the decision of the UNESCO dated 1960s "Recommendation concerning the Most Effective Means of Rendering Museums Accessible to Everyone".

"II. General principles:

2. Member States should take all appropriate steps to ensure that the museums on their territory are accessible to all without regard to economic or social status. "

Nowadays the act of using museums is a social event, and that the atmosphere as a setting for differentiated learning opportunities plays a decisive role in citizens' use of museums. Therefore, museums also can be considered as a social learning space for knowledge producing processes. For contemporary society, the participation of people with disabilities in all aspects of life is an important indicator. (Lundgaard, 2014) The European understanding of museums is not only object-oriented, it is visitor-oriented and is shaped not only by protection, but also by cultural policy, which envisages sharing and participation (Enlil et al., 2011). In his book, in which he depicts the change in the concept of a contemporary art museum from a historical and geographical perspective, Lorente (2011) examines the Museum of Modern Art in New York as a pioneering institution that model the others (Lorente, 2011). People of all ages in contemporary society learn more effectively through participation. The museum can be a matter of course evaluate the success of a particular activity in a written report or case study via this participation (Ambrose & Paine, 1993). MOMA as a striking example, not only in terms of contemporary art culture, but also as a decisive mission for the culture of contemporary society, takes care in developing its events and programs up to people for all ages with different abilities. They offer variety of free programs and services to make itself accessible to visitors (MOMA, 2018). MOMA is still developing programs for individuals with developmental or learning disabilities, with dementia, who are blind or partially sighted, deaf or hard of hearing and for wheelchair access.

The accessibility mechanism for its museums should be handled with an inclusive perspective. Not only physical accessibility, but also the requirements of services and infrastructure should be questioned. In the framework of 4 main titles of accessible tourism as mentioned before; access to museums, web services, advertising and communication systems, location, architectural conditions, services to individuals from different ages and skills and security infrastructure should be programmed with a holistic approach.

4. Methodology

The museums and art centers that are exemplified within the scope of the case study are examined within the framework of the holistic understanding required by "tourism for all". For this purpose, contemporary examples were selected from Vienna, Budapest and Prague that are leading cities of central European tourism. The author

visited the buildings using an umbrella stroller for her kid for a realistic experience and she implemented checklists (physical accessibility) on-site. The checklist design has 3 groups of questions to check architectural conditions of a building: 1. approach and entrance (entrance, doors, hall, info desk) 38 questions 2. Services (restrooms, multipurpose hall, cafeterias, restaurants, gift shops) 68 questions 3. Circulation (stairs, elevators, ramps and corridors) 69 questions. International standards were taken to evaluate physical accessibility. Next, web sites of sampled museums have been visited. In particular, accessible services in these museums have been examined not only for the disabled but also for all kinds of people with any kinds of skill loss. The physical accessibility data is supported by social services data obtained from web in the final table of the study. Since it is the aim of this study to integrate Accessible Tourism with Universal Design theory, spatial needs, transportation, facility services and information titles in the final table constitute the infrastructure of the holistic view of accessible tourism by meeting the same principles.

5. Discussion of Findings

Case 1: Accessible Budapest and LUDWIG MUSEUM

The European Award for Accessible Cities was launched in May 2010 by the European Commission and has run on an annual basis since then. As such, the competition covers accessibility in the everyday lives of city residents and, to some extent, the accessibility of tourist offers. However, *accessible tourism products, services and marketing* are not specifically included in the award criteria (ENAT accessible cities list). In 2015 Budapest received a special mention for its work in the field of transportation. In Budapest, tours, festivals and awareness activities are organized, museums and various centers serve for families with children and people with disabilities in the context of accessible tourism.

Ludwig Museum opened in 2005 dates back to 1982. Its core activities are museum activity and protection of the cultural heritage. Scope of collection is post-1960s general and Hungarian art, particularly in the new media (film, video, computer art, photography) (Ludwig Museum- History) Museum is located near city center and around other museums. It is possible to provide transportation in different ways such as by public transport (railway / boat), bike and car. There is also carpark information. Web page includes "accessibility" title which gives information about programs for disabled persons and physical conditions. The entire museum is mentioned to be accessible for wheelchair user (Ludwig Museum-Location). The entrance of the building has an accessible route for everyone and the information desk is easily noticeable by its color. The lobby has an adequate space for seating and resting areas and includes locker boxes. Vertical connections such as ramps, elevators and stairs are accessible and well-maintained. Accessible restrooms are located on every floor level of the building.

Case 2: Accessible Vienna and Mumok Museum

“More information, less frustration.” This is the motto for these guidelines for Vienna’s visitors with special needs. Vienna provides well organized web page and tourist guide giving info about accessible services such as hotels, sights, opera, theatre, concerts, cinemas, cafes, restaurants, public restrooms, specialized tours etc. (Accessible Vienna) Vienna has more than 100 museums. These include important collections of world renown as well as small establishments that impress with original exhibits. Vienna’s museums have found a number of ingenious ways to make their exhibitions more accessible to visually impaired and deaf visitors. In the exhibited elements only the status of being a visual element has been overcome and transformed into tactile works. Information about the works are described in sign language with videos.

The Mumok, opened in 2001, is mentioned to be the largest museum in Central Europe for art since modernism. It makes the various aspects of the international and Austrian avant-garde accessible to everyone interested in the arts. It is located in Museums Quartier which is packed full of historical culture and public transportation, lifts and access at the heart of the city. The Mumok gives art education to people from all ages and organizes family activities. Accessibility status, including main entrance doors, elevators, accessible restrooms and restaurant information, is provided on the website (Mumok).

A very simple and clear schematic map for the Museums Quartier allows easy access to the building. Also the building can be easily distinguished from its surroundings by its facade’s texture and color. When the details of the building are examined, it is concluded that the technology used is obsolete. Although the building has an accessible route to the entrance door, the use of the revolving door with alternative doors at the entrance is not inclusive. Toilet doors require great effort to open. Vertical and horizontal circulation elements have sufficient width and equipment but don’t have sufficient lighting.

Case 3: Accessible Prague and DOX Contemporary Art Center

A website for travelers for whom with special needs thinking of coming to Prague, is available in French, English, German, Czech, and discusses Prague's accessible services (Accessible Prague). In this web site, accessible Monuments, museums, galleries, music and theaters, public transport, restaurants are listed, physical and economic accessibility information of museums are given. Also, there a brochure was prepared intended primarily for people using manual or mechanical wheel chairs, it can also be a source of inspiration for parents with strollers or anyone with physical limitations. Accessible routes in the city was drawn diagrammatical way in the brochure (Accessibility Brochure for Prague).

First of all, DOX provides visitors a detailed digital and hardcopy map which includes diagrammatic information about floor plans and significant points in the building. The vertical access of the building is provided with a ramp which makes

DOX easy to host everyone, can also be used for exhibition area. Entrance (automatic sliding) door is accessible and inclusive. The information desk with different heights appeal to different types of users. Wide elevators include seating for mobility impaired people. The exhibition units are made of suitable size, especially for wheelchair users. In the cafeteria, a play unit was set up to make the children's times fun while the parents were relaxing.

6. Conclusion and Suggestions

The ways in which tourism can be made enjoyable by everyone are being investigated and the arrangements of the museums on this issue are progressing day by day. As contemporary learning places, organizing contemporary art museums to host all kinds of individuals, whether or not they have a disability, is very important for the sustainability of today's society. This study examines the practices of the museums in Central Europe that will contribute to tourism for all and tries to catch common principles in a holistic sense. Tourism cannot be considered independent of city policies and legislation. In this context, the studies that practical knowledge relates to politics will shed light on tourism research. Limited studies focus on accessible tourism related to Universal Design Theory. This study contributes to greater understanding of barrier free or accessible tourism with respect to Design for All through contemporary art museums. After the synthesis of on-site examination and the data obtained from sampled museums' website, (Table 1) a conceptual table has been created in order to synthesize the information in a new perspective. This have emerged addressing the concept of "museum" from urban scale to building scale, superposing the concept of transportation, services, infrastructure and access to information with Universal Design Principles. According to the table,

- **Accessible Information** shows several ways of giving info about the facility before, during and after the visit. These ways should consider different types of visitors from all over the world.
- **Accessible Transportation** should serve different profiles of passengers choosing various methods of travelling. The system starts from the location of the facility and should be transferred to the user in a simple and convenient way.
- **Accessible Infrastructure** consists of architectural spaces which can benefit directly from Universal Design. It should consider various types of user with different ability loss.
- **Accessible Service** relates to social services most. Visitors should be served equally and in a flexible way.

This model gives clues not only about planning but also the actors involved in the planning of accessible museums. This interdisciplinary work may refer to a collaboration environment of many professions such as; design, tourism, politics, economics, medicine, sociology, psychology, technology, advertising, business, education and engineering. At the same time, this model produces information that will provide an infrastructure for monitoring accessible museums. An investor or a

manager who wishes to make a tourism facility accessible can benefit from the basic business items. It should be noted that the sustainability of museums as a tourism facility depends on the cooperation of social, physical and economic environments. With the assumption that the model can be further developed, the application, which corresponds to each principle, may shed light on further studies.

Table 1. Superposing Model Suggestion for “Museum For All” Based On Universal Design Principles

MUSEUM FOR ALL Superposing model	equitable use	tolerance for error	flexibility in use	size and space for approach and use	low physical effort	perceptible information	simple and intuitive use
Accessible information <ul style="list-style-type: none"> • Web page • Printed Guide • Web guide • Advertisement • Links to tourism offices 	Visual-written-voice-in all languages etc, Braille alphabet	-----	different media sources such as web sites, printed guides, advertising, media	Convenient to hand size, light, printed guide etc.	Access to information platforms - web environment	Simple interface, simple language	Intuitive-web site and guide designs
Accessible transportation <ul style="list-style-type: none"> • Land (car-taxi-bus-railway, subway etc) • Sea • Air 	Public and custom, group or individual	-----	Flexibility of transportation or transferring, suitable for variable weather conditions	Means of transport according to the standards of disability	easy access, central location	Sketches, routes, reference points around	Easy to understand maps, schemes
Accessible infrastructure <ul style="list-style-type: none"> • location • entrance & info desk • restrooms • multipurpose hall • cafeterias-restaurants • gift shops • stairs-elevators-ramps • corridors • exits 	Material, equipment, auxiliary technology suitable for all types of obstacles	Precaution against dangerous points	Approaches to different uses	Suitable dimensional requirements for use	Designs that do not need much power in the use of space and reinforcement	Location and equipment to be compatible with the user's perceptual capabilities	Simple but qualified design
Accessible service <ul style="list-style-type: none"> • services to individuals and groups from different ages and skills. 	Equal service to everyone, Employment of Disabled Persons	Compatible with customers' requests Staff education	Flexibility in time, budget and other systems	-----	Easy accessible service	service transparency and ease of use	-----

References

- Access City Award (2018) 5 Aralık 2018 tarihinde <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1141&eventsId=1208&furtherEvents=yes> adresinden erişildi.
- Accessibility Brochure for Prague 5 Aralık 2018 tarihinde https://www.prague.eu/file/edee/universal/download/brozury/prochazky-bez-barier/4ppbezbarier_en.pdf adresinden erişildi.
- Accessible Britain 5 Aralık 2018 tarihinde <https://www.visitbritain.com/us/en/plan-your-trip/getting-around-britain/accessible-britain> adresinden erişildi.
- Accessible Prague web site 5 Aralık 2018 tarihinde <http://www.accessibleprague.com/index.html> adresinden erişildi.
- Accessible tourism definition, European Commission 5 Aralık 2018 tarihinde http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/accessible_en adresinden erişildi.
- Accessible Vienna 5 Aralık 2018 tarihinde <https://www.wien.info/en/travel-info/accessible-vienna> adresinden erişildi.
- Ambrose T. & Paine C. (1993). *Museum Basics*, ICOM, Routledge, Great Britain.
- ENAT Accessible cities list 5 Aralık 2018 tarihinde <http://www.accessibletourism.org/?i=enat.en.accessible-cities> adresinden erişildi.
- Enlil, Z., Dinçer, İ., Evren, Y., Seçkin E. (2011). *"Innovative Strategies for Cultural Tourism in Istanbul"*. Istanbul Bilgi University Press.
- Horner, S., & Swarbrooke, J. (2004). *International cases in tourism management*. Amsterdam: Elsevier ITB (2012/2013). ITB world travel trends report. [5 Aralık 2018 tarihinde http://www.itbberlin.de/media/itbk/itbk_media/itbk_pdf/WTTR_Report_2013_web.pdf] adresinden erişildi.
- Lorente, P. (2011). *Çağdaş Sanat Müzeleri*, (Şeyda Öztürk Çev.), Koç Üniversitesi, İstanbul.
- Ludwig Museum Official site – History 5 Aralık 2018 tarihinde <https://www.ludwigmuseum.hu/en/history-0> adresinden erişildi.
- Ludwig Museum Official site – Location- getting here- 5 Aralık 2018 tarihinde <https://www.ludwigmuseum.hu/en/location-getting-here> adresinden erişildi.
- Lundgaard, I., B. (2014). *Museums Social Learning spaces And Knowledge Producing Processes*, Slossog Kulturstyrelsen.
- MOMA (2018). official web site, visit accessibility : <https://www.moma.org/visit/accessibility/>
Mumok official web site 5 Aralık 2018 tarihinde <https://www.mumok.at/en> adresinden erişildi.
- Paris guide, Official website of the Convention and Visitors Bureau 5 Aralık 2018 tarihinde <https://en.parisinfo.com/practical-paris/visiting-paris-with-a-disability/accessible-paris-guide> adresinden erişildi.
- Recommendation concerning the Most Effective Means of Rendering Museums (1960) Accessible to Everyone 5 Aralık 2018 tarihinde http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13063&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html adresinden erişildi.

Sage traveling - The European Disable Travel Experts 5 Aralık 2018 tarihinde <https://www.sagetraveling.com/about> adresinden erişildi.

UNESCAP (2009).Takayama Declaration – Appendix 5 Aralık 2018 tarihinde <http://www.accessibletourism.org/?i=enat.en.faq.744> adresinden erişildi.

Universal Design definition: Ron Mace, The Center for Universal Design NC State University College of Design 5 Aralık 2018 tarihinde https://projects.ncsu.edu/design/cud/about_ud/about_ud.htm) adresinden erişildi.

Visit Barcelona 5 Aralık 2018 tarihinde <https://www.barcelonaturisme.com/wv3/en/> adresinden erişildi.

World Report On Disability: World Health Organization (2011) 5 Aralık 2018 tarihinde http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/ adresinden erişildi.

The Use of Hedging Strategies in Research Articles: A Corpus Comparison of Native and Non-Native Researchers

Elif Tokdemir Demirel*

Kırıkkale University

Faculty of Science and Literature

orcid.org/0000-0003-1280-2679

Abstract

Research writing in the academia has various important functions such as providing a means of sharing research findings across the world, creating opportunities for discussion of ideas and allowing for researchers to develop their reputation. Thus, research writing and publications in academic journals have become important means of communication among researchers. This communication through research papers has its own norms and conventions which are generally indicated by the academic journals themselves. Skilled research writers follow this scientific style with ease while novice and non-native research writers have to learn this type of rhetoric in order to get published in academic journals. While non-native research writers may have the necessary research writing skills in their native language, they may have difficulty transferring these skills into a non-native language. To this end, the purpose of the present study explores the use of hedging strategies by non-native Turkish researchers writing in the English language and their native peers from a comparative perspective. The genre used for comparison was published social sciences articles. In the scope of the study, two sub-corpora consisting of 100 lexico-grammatically tagged articles each extracted from the AAC-corpus and the TAC corpus were used in the study which were compiled by the researcher. AntConc concordancing program was employed to compare the hedging strategies quantitatively.

Keywords: Research Paper, Hedging, Native Researchers, Non-Native Researchers, Corpus Linguistics

Araştırma Makalelerinde Yumuşatma Stratejilerinin Kullanımı: Anadili İngilizce Olan ve Olmayan Araştırmacıların Derlem Yoluyla Karşılaştırılması

Öz

Akademik dünyada araştırma metinleri yazımının dünya çapında araştırma sonuçlarını paylaşmak, fikirlerin tartışılması için olanak yaratmak ve araştırmacıların tanınırlıklarını geliştirmesine yardımcı olmak gibi önemli işlevleri vardır. Bu sebeple, akademik dergilerdeki araştırma metinleri ve yayımlar araştırmacılar arasındaki iletişimin önemli bir aracı haline gelmiştir. Araştırma makaleleri yoluyla yapılan bu iletişimin genellikle akademik dergiler tarafından belirtilen kendi normları ve kuralları vardır. Deneyimli araştırmacılar bu bilimsel stili kolaylıkla takip eder ve kullanırken, deneyimsiz yazarlar ile anadilinde yazmayan araştırmacılar akademik dergilerde yayın yapabilmek için bu söylem türünü öğrenmek zorundadırlar. Buradan yola çıkarak bu çalışma anadili İngilizce olmayan Türk araştırmacılar ile anadili İngilizce olan araştırmacıların İngilizce araştırma makalesi yazarken kullandıkları yumuşatma stratejilerini karşılaştırmaktır. Karşılaştırmada kullanılan tür yayınlanmış sosyal bilimler makaleleridir. Çalışma kapsamında araştırmacı tarafından derlenmiş olan AAC (Amerikan Akademik Derlemi) ve TAC (Türk Akademik Derlemi) derlemlerinden ayrılan ve sözcüksel ve dilbilgisel olarak etiketlenmiş 100 er makalelik alt derlemler kullanılmıştır. Yumuşatma stratejilerinin kullanımını sayısal olarak karşılaştırmak amacıyla AntConc veri işleme programı kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Araştırma Makalesi, Yumuşatma, Anadili İngilizce Olan ve Olmayan Araştırmacılar, Derlem Dilbilimi

1. Introduction

An important characteristic of today's academia is that with the influence of globalization, English has been widely accepted as the lingua franca of research writing. A majority of the academic journals published in the world today are published in English and these publications predominantly accept research papers written in English. To get acceptance in the academic world as researchers, make their voice heard and research findings to be acknowledged in the world, non-native researchers should write their research in English. This brings about challenges not only in the use of language at the surface but also in the use of the appropriate scientific rhetoric when making claims based on research findings. Thus, non-native researchers should express themselves in a foreign language both in linguistically and rhetorically acceptable ways.

Research papers follow certain rhetorical conventions among which the objectivity of claims is a major one. Researchers should use an objective language when they are writing about the findings of their research in the form of an academic research article since they should persuade their reader without making unsupported claims. The following quote by Hyland (2005) highlights the importance of rhetorical choices in research writing:

Academic knowledge is now generally recognized to be a social accomplishment, the outcome of a cultural activity shaped by ideology and constituted by agreement between a writer and a potentially skeptical discourse community... Academic writers do not only need to make the results of their research public, but also persuasive, and their success in gaining acceptance for their work at least partly depends on manipulating various rhetorical and interactive features (p. 99).

An important feature of academic language is the use of hedging strategies to increase the credibility of claims. A commonly used definition of hedging has been provided by Hyland (1998) as "the means by which writers can present a proposition as an opinion rather than a fact". This definition highlights the idea that propositions in research articles are to be accepted as writers' opinions rather than facts unless they have been proven by experimental results. In social sciences, however, it is still difficult to introduce a research finding as a fact since the variables used are not easily controllable. Also, all statements which express new ideas presented by research are usually hedged in research papers since they have not gained acceptance (Myers, 1989). Academic writing is not only informative and content-oriented but also aims at convincing the reader.

Hedging is an important strategy in academic writing since in essence academic writing is a scientific activity which involves "cognition" and "discretion" (Hyland, 2000). The term was originally introduced by Lakoff (1972) as "words whose job is to make things more or less fuzzy". As a pragmatic dimension of academic prose, hedging has several functions:

It reduces the possibility of claims being rejected by other researchers,

It increases the credibility of the research,

It is used as a politeness strategy through which the writers of research acknowledge possible flaws in their claims. To express hedging, research writers utilize certain lexico-grammatical items. Among meta-discourse markers used for hedging are modal auxiliaries such as *might*, *could* or *would*; epistemic lexical verbs such as *seem*, *assume* and *suggest*; epistemic adjectives and adverbs such as *perhaps*, *likely* and *mainly* and other miscellaneous items such as *in general* and *assumption that* (Hyland & Tse, 2005). Other constructions commonly used for hedging are reference to limiting conditions of the research at hand, reference to method, model or theory, reference to lack of knowledge and use of modal nouns such as *possibility*, *assumption* and *estimate*. Research studies on hedging examine intercultural differences between research writers of various language backgrounds in terms of hedging strategies in their native language (e.g. Chinese, Turkish and Persian) versus in their non-native language (English).

In response to the issues identified above; the study explores the cultural based influences on the use of hedges by comparing published social sciences articles published in leading Turkish and American journals written in the English language by Turkish NNS research writers and NS research writers. Specifically, the study seeks to answer the following research question:

“Are there any differences or similarities in the use of hedges in published social sciences articles written in the English language by Turkish NNS research writers and NS research writers?”

A commonly used definition of hedging is Hyland’s (1998, p. 5), which states that hedges are “the means by which writers can present a proposition as an opinion rather than a fact” inspired by Lyon’s definition of epistemic modality, “[a]ny utterance in which the speaker explicitly qualifies his commitment to the truth of the proposition expressed by the sentence he utters ...is an epistemic modal, or modalized utterance” (Lyons 1977, p. 797), I will define epistemic modality markers as linguistic expressions that qualify the truth value of a propositional content (for example, *perhaps*, *probably*). Epistemic modality markers, thus, mark to what extent one can rely on the information which is being conveyed by the proposition.

According to Meyer’s definition, hedging, or the mitigation of claims, is a rhetorical device used to convince and influence the reader and is crucial to the writer of scientific texts. Holmes (1988) defined hedging as such: “Hedges are self-reflective linguistic expressions employed to express epistemic modality and modify the illocutionary force of speech acts.” There are various uses of hedges in research articles; hedges can be used to: qualify the writer’s commitment to a proposition (Vande Kopple, 1985), show uncertainty about the truth of an assertion (Crismore, et al., 1993), withhold commitment and open dialogue (Hyland, 2005).

Referring to academic research articles, the knowledge they contain is predominantly new knowledge, therefore hedging is a common strategy used in this type of texts. Myers (1989) explains this phenomena indicating that all statements conveying new knowledge are hedged because they have not yet gained acceptance.

Academic writing in essence is not only informative and content-oriented but also aims at convincing the reader. Hedging contributes to the claims made in the research paper by adding credibility to the writer/researcher since the strategy shows the reader that the writer is well aware that the new knowledge presented should be backed up by research evidence. This kind of approach also reflects the ethics of the research paper.

Hyland (1996) categorized eight main types of hedges. His categories and examples are shown in Table 1.

Table 1. Types of Hedges (adapted from Hyland, 1996)

Types of hedges	Examples
Lexical verbs	appear, believe, ...
Adverbials	possibly, apparently, ...
Adjectives	likely, possible, ...
Modal verbs	may, should, ...
Limiting conditions	under these conditions, so, it is difficult to conclude whether, ...
Modal nouns	Possibility, assumption, estimate, ...
Model, theory, method	If this scheme is correct, then the orientation, ...
Lack of knowledge	It is not known whether such a weak temperature response, ...

Hu & Cao (2011) put hedging devices into four major categories: modal auxiliaries (*might, would, could, etc.*), epistemic lexical words (*seem, assume, suggest, etc.*), epistemic adjectives and adverbs (*perhaps, likely, mainly, etc.*) and miscellaneous (*in general, assumption that, etc.*). This categorization decreased the number of categories by combining categories together such as adverbs and adjectives. These categories help researchers to investigate and compare the use of hedging across cultures and disciplines.

The academic field has become one of the most diverse communities of our times since it embraces research from all around the world. The common ground that brings together all researchers from different language backgrounds is the language of communication which is English. A second unifying factor is the conventions of academic writing which apply to the research paper as a genre. In this respect, it becomes important to understand cultural differences in academic writing as Vold (2006) states: "Awareness of cultural differences within academic discourse, such as the differences in the use of hedges, is important for researchers who want to express themselves and read academic texts in languages other than their own." (p. 63) Vold (2006) investigated the existence of cultural identity in academic prose and whether these identities are national or discipline-specific in nature in the scope of the KIAP project (Kulturell Identitet i Akademisk Prosa = 'Cultural Identity in Academic Prose'). He compared epistemic modality markers with a cross-cultural and cross-linguistic perspective between French and English researchers. His findings suggested that there were differences between English and French speakers in respect to their preference of epistemic modality markers; namely, English speaking researchers use significantly more epistemic modality hedges compared to French speaking colleagues. On the other hand, he concluded that while disciplinary affiliation and gender had little

influence, disciplines made a difference. The research had implications for teaching academic writing since it could contribute to the cross-cultural understanding between academics.

Generally, very little research has been done on hedging in languages other than English. Recent research on hedging has reached various conclusions such as that cross-cultural and cross linguistic differences affect the use of hedges and boosters (Hu & Cao, 2011), that second language learners' ability or inability to use hedges is related to socio-cultural factors, classroom instructions, disciplinary culture and disciplinary appeals (Kim & Lim, 2015) and that cross disciplinary differences affect the use of hedges, thus there are differences between journals of different disciplines (Taşpınar, 2017).

2. Methods

In the present study, two sub-corpora extracted from two parallel corpora compiled by the researcher were used to investigate the use of hedges by native and non-native researchers. The TAC (Turkish Academic Corpus) consisting of research articles written by Turkish researchers in the English language and published in refereed journals and the AAC (American Academic Corpus) consisting of research articles written by native English speaking researchers comprised the data for the comparison. The following steps were followed in the study.

- Two sub-corpora of 100 files each were randomly selected from the main Corpora.
- Both sub-corpora were tagged with the Biber (2000) tagger for lexico-grammatical categories and this made analyses easier.
- The sub-corpora were analyzed by using AntConc concordancing program.
- For each lexico-grammatical category, tags were searched and frequencies were calculated. These frequencies were compared between the two Corpora.
- Frequency counts were normalized to per 1000 words since the word counts of the two sub-corpora were not the same.
- For the statistical analysis, Mann-Whitney U test was used to test whether there is a significant difference between the frequencies of hedging devices by NS and NNS researchers.

Table 2 below shows the sources included in the TAC corpora and the word counts.

Table 2. The composition of TAC corpora

Journal	# of texts	# of words
Anadolu University Journal of Social Sciences	8	60791
Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences	1	5985
Çukurova Üniversitesi School of Education Journal	3	18714
Hacettepe University Journal of the Faculty of Education	15	62402
Journal of Sociology*	1	7924
Blacksea Research Journal	2	9876
Middle East Technical University Journal of the Faculty of Architecture	20	152183
Turkish Online Journal of Distance Education	33	157347
The Turkish Online Journal of Educational Technology	41	174203
Trakya University Journal of Social Sciences	4	21859
Turkish Journal of Psychiatry**	85	348822
Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences	4	20342
Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal	15	13482
Balikesir University Journal of Social Sciences Institute	2	9876
Cukurova University Social Sciences Journal	1	4073
EKEV Academy Journal***	8	50239
Journal of Social Sciences****	4	15681
Journal of Theory and Practice in Education	23	114773
Turkish Journal of Psychology	12	25944
Total	282	1.274.516

As can be seen in Table 2, the TAC consists of approximately 1,274,516 words compiled from published research articles written in English by Turkish non-native speakers of English. All research articles were chosen from among research carried out in the social sciences. More corpora of Turkish non-native researchers could help comparisons of academic writing by Turkish writers across disciplines.

Table 3 below shows the sources included in the AAC corpora and the word counts.

Table 3. The composition of TAC corpora

Journals	# of texts	# of words
American Educational Research Journal	56	663.226
American Journal of Community Psychology	27	227.816
American Journal of Distance Education	37	149.723
American Journal of Economics and Sociology	81	576.513
American Journal of Philology	44	517.669
TESOL Quarterly	24	208.021
Arts and Social Sciences Journal	9	51.049
Educational Planning	4	25.963
Educational Research Quarterly	10	32.219
ELT Journal	49	187.705
Total	341	2.639.904

In the study, lexico-grammatical items used for hedging were put into five main categories: modal auxiliaries, epistemic lexical verbs, adverbials, adjectives and nouns.

These categories were then divided into sub-categories according to the lexico-grammatical tags provided by Biber (2000). Since the sub-corpora used in the analyses were tagged by using the Biber tagger, it became easier to find frequencies of each category in the sub-corpora. The categories and the codes used to identify each lexico-grammatical item are provided in Table 4.

Table 4. Categories of Hedging Used in the Study

Hedging category	Code
Modal auxiliaries	
Possibility modals	^md+pos+++
Prediction modals	^md+prd+++
Epistemic lexical verbs	
Base form of private verbs (believe, feel, think)	^vb+vprv
Base form of verb + seem/appear	^vb+seem+++
Past tense form of private verbs (believe, feel, think)	^vbd+vprv++xvbn+
Past tense form of verb + seem/appear	^vbd+seem+xvbn+
Present progressive form of private verbs (believe, feel, think)	^vbg+vprv++xvbg+
Infinitive verb + private verb (believe, feel, think)	^vbi+vprv++xvbg
3rd person singular form of private verbs (believe, feel, think)	^vbz+vprv+++
3rd person singular form of verb+seem/appear	^vbz+seem+++
Adverbials	
Multi-verb adverbs	^rb"++++
Adverb+downtoner	^rb+down
Adverb+hedge	^rb"+hdg"+++
Adjectives	
Attributive adjectives (possible, general, common, probable, likely, etc.)	^jj+atrb++
Nouns	
Noun that complement	^tht+ncmp

3. Findings

The word counts of hedging devices from each category were found by using the AntConc concordancing program and then normalized to per 1000 words. Frequencies for each category were compared separately. In this section, the comparisons of frequencies are compared and examples from corpora are provided for each category. Table 5 below shows the comparison of the frequencies of modal auxiliaries used as hedges.

Table 5. Comparison of Modal Auxiliaries as Hedges

MODAL AUXILIARIES	Native-AAC			Non-native-TAC			
	tag code	raw numbers	items per 1000 words	%	raw numbers	items per 1000 words	%
POSSIBILITY MODALS	^md+pos+++	4707	200	20	248 3	229	23
PREDICTION MODALS	^md+prd+++	1963	83	8	907	84	8

A comparison of the use of modal auxiliaries by native and non-native researchers in terms of frequency showed that there was only a small difference which

was not very significant. While native researchers used 200 possibility modals and 83 prediction modals as hedges, non-native researchers used 229 possibility modals and 84 prediction modals as hedges. Therefore, we can conclude that native and non-native researchers show a similar tendency in using modal auxiliaries as hedges.

Some examples of the use of modal auxiliaries extracted from the corpora are provided below:

Examples of possibility modals used as hedges:

1a. Other things being equal, **we might expect** students who completed a particular mathematics curriculum in high school to perform well on a placement test whose content and structure tend to match the high school mathematics curriculum, but there appears to be little evidence one way or the other (NS Corpus soc.sci.ns.001.txt).

1b. the way that mathematics placement information is used **can mean** different initial course placement recommendations (NSCorpus: soc.sci.ns.001.txt).

1c. with the results of this study, the practical **implications may be** considered numerous such that online (NS Corpus: soc.sci.ns.108.txt).

In 1a, 1b and 1c the use of modal auxiliaries as hedges creates a sense of tentativeness instead of expressing direct judgements.

Examples of prediction modals used as hedges:

2a. prepared, the interpretation of our course-taking findings **would be quite different**. In short, our results suggest (NS Corpus:soc.sci.ns.001.txt).

2b. such that pooled SDs **would no longer represent** the measurement scale and would tend to bias estimates (NS-Corpus :soc.sci.ns.057.txt).

2c. would no longer represent the measurement scale and **would tend to** bias estimates (NS-Corpus :soc.sci.ns.057.txt).

In 2a, 2b and 2c the use of prediction modals gives the meaning that the statement which is to be made is connected to a condition.

Table 6. Comparison of Epistemic Lexical Verbs as Hedges

epistemic lexical verbs	tag code	Native AAC			Non-native TAC		
		raw numbers	items per 1000 words	%	raw numbers	items per 1000 words	%
base form of private verbs (believe, feel, think)	^vb+vprv	7677	326*	33	3196	295*	29
base form of verb + seem/appear	^vb+seem+++	580	25	2	241	22	2
past tense form of private verbs (believe, feel, think)	^vbd+vprv++xvbn+	2031	86	9	918	85	8
past tense form of verb + seem/appear	^vbd+seem+xvbn+	132	6	1	49	5	0
present progressive form of private verbs (believe, feel, think)	^vbg+vprv++xvbg+	548	23	2	256	24	2
infinitive verb + private verb (believe, feel, think)	^vbi+vprv++xvbg	1076	46	5	468	43	4
3rd person singular form of private verbs (believe, feel, think)	^vzb+vprv+++	378	16*	2	306	28*	3
3rd person singular form of verb+seem/appear	^vzb+seem+++	185	8	1	102	9	1

Another lexico-grammatical item commonly used for hedging is epistemic lexical verbs such as believe, feel, seem, appear etc. As shown in Table 6, except for base form of private verbs and 3rd person singular forms of private verbs, there is a similar tendency to use epistemic lexical verbs as hedges between native and non-native speakers. Whereas native researchers tend to prefer to use the base form of private verbs slightly more frequently, non-native researchers tend to use 3rd person form more frequently.

Examples of Epistemic Lexical Verbs Used as Hedges:

3a. averages (GPAs) in the year before the inquiry. It seems highly likely that there is an association (soc.sci.ns.002.txt).

3b. So the court’s decision specifically to define science **appears to have effectively mitigated** much of the claims (soc.sci.ns.003.txt).

In 3a and 3b, the use of seems and appear as a hedge contributes to the meaning by mitigating the claims made in the statements so that the researcher avoids making direct and strong claims.

Table 7 shows the comparison of the use of adverbials as hedges by native and non-native researchers in their research papers. When we compare the normed counts, we can see that there is a similar tendency of native and non-native researchers regarding the use of adverbials as hedges. There are only slight differences in the normed counts.

Table 7. Comparison of Adverbials as Hedges

ADVERBIALS	Native speaker (AAC)				Non-native speaker (TAC)		
	tag code	raw numbers	items per 1000 words	%	raw numbers	items per 1000 words	%
MULTI-VERB ADVERBS	^rb"++++	837	36	4	350	32	3
ADVERB+DOWNTONER	^rb+down	1915	81	8	937	86	9
ADVERB+HEDGE	^rb"+hdg"+++	227	10	1	112	10	1

Examples of Downtoners Used as Hedges:

4a -based care settings. Although scores were **slightly lower** for the control-group classes soc.sci.ns.008.txt.

4b. Course of each of these curricula, **which generally took** 5 or 6 years. At the soc.sci.ns.001.txt.

4a and 4b are examples of downtoners, slightly and generally used as hedges. In 4a, the writer cannot state a definite difference between the scores, so he chooses to mitigate by using slightly. In 4b, the writer uses generally to show a common trend which does not include every case.

Table 8. Comparison of Adjectives as Hedges

ADJECTIVES	Native speaker (AAC)				Non-native speaker (TAC)		
	tag code	raw numbers	items per 1000 words	%	raw numbers	items per 1000 words	%
attributive adjectives (possible, general, common, probable, likely, etc.)	^jj+atrb++	396	17	2	153	14	1

Table 9 shows the comparison of the use of nouns (noun that complements) as hedges by native and non-native researchers. In this category also, there is a similar tendency of both groups in the use of this hedge strategy. There is just a small difference between the normed counts. This shows that both native and non-native speakers use this category of hedges with the same frequency in their research papers and that there is not a difference between the two groups.

Table 9. Comparison of Nouns as Hedges

NOUNS	Native speaker (AAC)				Non-native speaker (TAC)		
	tag code	raw numbers	items per 1000 words	%	raw numbers	items per 1000 words	%
Noun That Complement	^tht+ncmp	564	24	2	318	29	3

To compare the normed frequency of the hedging devices, Mann-Whitney U test was employed. The normed counts in a total of 18 categories were compared between native and non-native speakers. The results of the Mann-Whitney U test are provided in Table 10. The results showed that there was no significant difference between the two groups in terms of the use of g-hedging devices.

Table 10. Results of Mann-Whitney U test

	Mann- Whitney U test		
	Sum of Ranks	Count	U Statistics
NNS	332	18	161
NS	333,5	18	162,5
critical value	99		

4. Results and Discussion

This study investigated whether there were differences in the use of hedging devices in research articles between native and non-native researchers. Both groups of researchers used English as the language of publication. While one group were non-native Turkish researchers who wrote in English, the other group consisted of native speakers of English. The use of hedges were compared in five main categories: modal auxiliaries, epistemic lexical verbs, adverbials, adjectives and nouns. For each category, normed counts of hedging devices were compared.

As a result of the comparisons, except for slight differences in the use of hedging devices, no significant difference was found. For example in the AAC, slightly more private verbs, reference to limiting conditions and adverbs were used. On the other hand, in the TAC, adverb downtoners and noun+that complements were slightly more frequent. However, the differences were very small and not statistically significant.

Therefore, it can be concluded that Turkish researchers have a similar tendency to use hedging as a rhetorical device compared to American native researchers in English research papers. The results could be an indication that, when researchers use the same language, in this case English, they could be adopting the rhetorical conventions of that language and succeed in using similar strategies with the native speakers of that language. In other words, when researchers are using a language other than their native language when they are writing, they seem to apply the pragmatic conventions of that culture, not their own cultural norms. However, research which compares hedging strategies cross-culturally have examined strategies in the researchers' native languages. For this reason, it would be interesting to examine research papers written in Turkish to see whether there are different strategies employed in terms of hedging.

In terms of capability of complying to the conventions of research paper writing, Turkish researchers seem to follow similar patterns compared to native speaker researchers, which is an indication that their awareness of academic writing conventions with regard to the use of hedging is high.

References

- Crismore, A., Markkanen, R. & Steffensen, M.S. (1993). Metadiscourse in persuasive writing: a study of texts written by American and Finnish university students. *Written Communication*, 10, 39–71.
- Hyland, K. (1996). Writing Without Conviction? Hedging in Scientific Research Articles. *Applied Linguistics*, 17(4), 433-454.
- Hyland, K. (1998). *Hedging in Scientific Research Articles*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hyland, K., (2005). *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. London: Continuum.
- Hyland, K. & Tse, P. (2005). Hooking the reader: a corpus study of evaluative that in abstracts. *English for Specific Purposes*, 24, 23–139.
- Hu, G. & Cao, F. (2011). Hedging and boosting in abstracts of applied linguistics articles: A comparative study of English- and Chinese-medium journals. *Journal of Pragmatics*, 43, 2795–2809.
- Kim, L. C. & Lim, J. M. (2015). Hedging in Academic Writing - A Pedagogically-Motivated Qualitative Study. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 197, 600 – 607.
- Lakoff, G. (1972). Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts. *Chicago Linguistic Society Papers*, 8, 183-228.
- Lyons, J. (1977) *Semantics*. New York: Cambridge University Press.
- Myers, G. (1989). The Pragmatics of Politeness in Scientific Articles. *Applied Linguistics*, 10 (1), 1-35.
- Taşpınar, H. K. (2017). Epistemic Modality in Academic Writing: A Discipline-Based Analysis. *The Literacy Trek* 3(1), 47-65.

- Vande Kopple, W.J. (1985). Some exploratory discourse on metadiscourse. *College, Composition and Communication* 36, 82–93.
- Vold, E.T. (2006). Epistemic modality markers in research articles: a cross-linguistic and cross-disciplinary study. *International Journal of Applied Linguistics*, 16, 61–87.

Antioksidan Baharatların Osmanlı Saray Mutfağındaki Yeri

Sibel Ayyıldız*

Karabük Üniversitesi
Eflani Meslek Yüksekokulu
orcid.org/0000-0003-0701-2445

Fulya Sarper

Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Turizm Fakültesi
orcid.org/0000-0001-6386-9385

Öz

Baharat, tarih boyunca toplumların kültürel yaşamları, ekonomileri, politikaları, dini davranışları ve gelişmeleri üzerine etkili olmuştur. Gıdalara lezzet vermek amacıyla kullanılan baharatlar antimikrobiyal ve antioksidant etkileriyle de gıdaları koruyucu özelliğe sahiptir. Araştırmanın temel amacı, antioksidan baharatların Osmanlı mutfak kültüründe kullanımlarının envanterini çıkarmak ve Osmanlı yemek türlerinin antioksidan baharatlarla ilişkisini incelemektir. Çalışma Osmanlı mutfaklarında yer alan çorbalar, kebaplar, yahni ve pilakiler, sebze yemekleri ve dolmalar, pilavlar, tatlılar, şerbetler ve hoşafalarda kullanılan antioksidan baharatlarla sınırlandırılmıştır. Araştırmada antioksidan özellik gösteren, Karabiber, Kişniş, Kimyon, Safran, Tarçın, Zerdeçal, Zencefil ve Karanfil gibi baharatların Osmanlı mutfak kültüründe kullanımları incelenmiştir. Osmanlı mutfağında baharat kullanımı genel olarak incelendiğinde en çok karabiber ve tarçın baharatlarının kullanıldığı görülmektedir. Karabiber tuzlu yemeklerde kullanılırken, tarçın hem tuzlu hem de tatlı yemeklerde kullanılmıştır. Zerdeçal baharının, kebab, pilav ve tatlılarda kullanıldığı, zencefil baharının ise yalnızca tatlılarda kullanıldığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mutfağında Baharatlar, Antioksidan Baharatlar ve Kullanımları

The Importance of Antioxidant Spices in Ottoman Cuisine

Abstract

Throughout history, spice has influenced the cultural life, economies, politics, religious behaviors and the development of societies. The spices used for flavoring the foods have antimicrobial and antioxidant effects. The main aim of the study is to determine the use of antioxidant spices in the Ottoman cuisine and to examine the relationships between the antioxidant spices and Ottoman cuisine. The study is limited to the antioxidant spices which is used in soups, kebabs, meat stews, vegetable dishes and tuffed peppers, pilafs, desserts, sherbets, and fruit stews. In this study, the use of antioxidant spices in the Ottoman cuisine such as Black Pepper, Cilantro, Cumin, Saffron, Cinnamon, Turmeric, Ginger and Clove, was examined. When the use of species in Ottoman cuisine was examined it was seen that pepper and cinnamon spices are commonly used. Black pepper was used in salty dishes, while cinnamon was used in both salty and sweet dishes. Turmeric was used in kebabs, rice dishes and desserts, while ginger was used only in desserts. While Turmeric spring are used in kebab, pilav and desserts, it is determined that ginger spring is only used in desserts.

Keywords: Spices in the Ottoman Cuisine, Antioxidant Spices and their Uses

1. Giriş

'Bahar' kelimesi Arapçada 'koku' demektir. Çoğul bir kelime olan baharat kokular anlamına gelir ve Türkçe'de baharata 'ıssı ot' denilmiştir (Yerasimos, 2014: 51). Baharat, tarih boyunca toplumların kültürel yaşamları, ekonomileri, politikaları, dini davranışları ve gelişmeleri üzerine etkili olmuştur. Columbus, Vasco da Gama ve Portekizli denizci Ferdinand Magellan gibi kaşifleri doğudaki zengin baharat

kaynaklarını aramak üzere maceraya atmış, hatta baharat kaynaklarını arama macerası birçok savaşın nedeni olmuştur (Mete, 2017: 15). Her ne kadar eski uygarlıklarda, tüm aromatik bitki ürünleri otlar olarak bilinmiş olsa da günümüzde otlar ve baharatlar arasında keskin bir ayırım vardır. Kişniş, nane ve fesleğen gibi küçük aromatik ılıman yapraklı bitkiler (Latince 'herba' anlamına gelen 'ot' veya 'yeşil saplar' sözcüğünden türetilmiştir) otlar olarak belirlenirken, çiçeklerden elde edilen kuru kırıntı malzemeler, meyveler, tomurcuklar, tohumlar, kabuk ve karabiber, karanfil, tarçın gibi belirli tropik kök sap bitkiler baharat olarak bilinir (Narsimhan, 2009: 121). Baharatlar, insanoğlunun yemeklerinin aroma ve lezzetini düzeltmek, artırmak amacıyla binlerce yıldır yararlandıkları doğal gıda katkılarıdır (Yeşilada, 2012: 39). Fakat yalnızca lezzetlendirici olarak değil aynı zamanda tedavi amaçlı da kullanılmıştır. Örneğin zencefil, biber, kişniş, kimyon, tarçın gibi baharatlar sıcak tabiatlı besinler olarak adlandırılmaktadır ve bu özelliklerinden dolayı ilaç olma vasıfları ön plana çıkmaktadır (Gürsoy, 2012: 32). Demirçivi ve Altaş'a göre (2016) ise baharatlar; "bütün, parçalanmış ya da öğütülmüş biçimde olabilen; yemeklerdeki birincil işlevi besleyicilikten ziyade lezzetlendirici özelliği olan; yiyecek ve içeceklerdeki lezzete yada keskinliğe katkı veren; herhangi bir uçucu yağ bulundurmeyen; tatlandırıcı kullanılmamış; katkı maddesi eklenmemiş; kurutulmuş güzel, kuvvetli veya keskin kokulu sebze veya bitki özleridir".

Tarihi boyunca 'Yükte hafif, pahada ağır' olma özelliğiyle, uzun mesafeli ticaretin en önemli kalemi haline gelen baharat, Suriye ve Mısır'dan Anadolu ve Avrupa'ya dağılmıştır. Uzakdoğu ve Hint kökenli olan baharat Yemen vasıtasıyla Suriye ve Mısır'a ulaşıp buralardan diğer Osmanlı topraklarına ve Avrupa'ya ihraç edilmiştir (Bilgin, 2004: 220). Coğrafi konumu, iklim ve bitki çeşitliliği, tarımsal potansiyeli, geniş yüzölçümü sayesinde Türkiye tıbbi ve aromatik bitkiler ticaretinde önde gelen ülkelerden biri olmuştur. Türkiye Florası'na göre, 174 familyaya ait 1251 cins ve 12.000'den fazla tür ve tür altı taksonu (alt tür ve varyete) ile oldukça zengin bir flora sahiptir. Bu taksonların 234'ü yabancı kaynaklı ve kültür bitkisi iken, geriye kalan diğer türler ise yurdumuzda doğal yayılış gösteren bitkilerdir (Faydaoğlu ve Sürücüoğlu, 2011: 53). Dünya genelinde yaklaşık 100 ülkeye tıbbi aromatik bitki ihracatı yapan Türkiye kekik, defne, kimyon, kebere, çay ve haşhaş tohumu ve alkaloidlerin önemli tedarikçi ülkesi konumundadır. Ayrıca dış satımın önemli bir kısmını Kuzey Amerika, Avrupa Birliği, Latin Amerika, Uzak Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapmaktadır (Keykubat, 2016: 15).

Bu çalışma Osmanlı mutfağında kullanılan antioksidan baharatlar ve o dönem yemeklerindeki kullanımı hakkında yapılmış olan çalışmalar derlenerek, listeler ve tablolar şeklinde sunulmuştur.

2. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Yöntemi

Araştırmanın temel amacı, antioksidan baharatların Osmanlı mutfağında kullanım durumlarını değerlendirmek ve bu kapsamda varlığı boyunca Osmanlı yemek çeşitlerinin antioksidan baharatlarla ilişkisini incelemektir. Osmanlı Mutfağında kullanılan bu önemli baharatlar, kullanılan yemeğin türüne göre incelenecektir. Hangi

baharatların hangi yemeklerde kullanıldığı ile ilgili detaylı bir inceleme olacağından dolayı çalışmanın mutfak kültürü ile ilgilenen araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma ayrıca konuyla ilgili olan okuyuculara baharatlarla lezzet uyumu hakkında bilgi sağlayacaktır.

Çalışma Mart 2018-Temmuz 2018 tarihleri arasında iki araştırmacı tarafından yapılmıştır. Bu araştırma nitel araştırma yönteminde doküman incelemesi yoluyla yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2016: 189)'e göre doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte kullanılabilir. Çalışma ikincil veri türlerinden olan yazılı belgelerin incelenmesiyle elde edilmiştir. İkincil veriler olarak Osmanlı Saray Mutfak Kayıtlarından ve Seyahatnamelerden elde edilen yazılı kaynaklar ile 7 adet Osmanlı mutfağı yemek kitapları kullanılmıştır. Kullanılan bu kaynaklar, veriler ile oluşturulan tablolarda ve çalışmanın kaynakça kısmında yer almaktadır. İkincil veriler hem nitel hem de nicel araştırmalarda; hem betimleyici hem de açıklayıcı çalışmalarda kullanılabilir. İkincil veri türleri; belgeler (yazılı olan: kitaplar, dergiler, raporlar, vb; yazılı olmayanlar: televizyon radyo, teyp kayıtları vb.), çok kaynaklı çalışmalar ve anket olarak sınıflandırılır (Coşkun vd., 2017: 81).

İki kısımdan oluşan çalışmada öncelikle Osmanlı mutfağında yer alan yemeklerde kullanılan antioksidan baharatların neler oldukları ilgili yazında birikmiş bilgiden yararlanma suretiyle araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırma çerçevesinde literatürde bulunan yazılı kaynaklar ve web temelindeki açık erişimli kaynaklarda yer alan Osmanlı Mutfak kültürü ile ilişkili çalışmalar ve Osmanlı yemek kitapları araştırmanın kaynağını oluşturmuştur. Çalışmada antioksidan baharatların özellikleri ve kullanım alanlarına değinildikten sonra antioksidan baharatlar antropolojik açıdan ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında ise, alan yazınında yer alan 7 adet Osmanlı mutfağı yemek kitaplarındaki tarif ve reçeteler detaylı bir şekilde taranarak yemeklerde yer alan antioksidan baharatların kullanımını incelenmiştir. Osmanlı mutfağı yemek kültüründeki yemekler, incelenen kitaplarda yer alan yemek başlıklarına göre kategorize edilmiştir. Çorbalar (8 adet), Kebaplar (8 adet), Yahni ve Pilakiler (8 adet), Sebze yemekleri ve Dolmalar (8 adet), Pilavlar (8 adet), Hamur işleri ve Börekler (8 adet), Tatlılar, Şerbetler ve Hoşafklar (8 adet) şeklinde kategorilere ayrılmıştır. 8'er yemek çeşidinin incelendiği bu araştırma, Osmanlı mutfağında kullanılan ve antioksidan özellik gösteren, Karabiber, Kişniş, Kimyon, Safran, Tarçın, Zerdeçal, Zencefil ve Karanfil baharatları ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada elde edilen veriler ile aşağıda yer alan Bulgular kısmı oluşturulmuştur.

3. Antioksidan Bitki ve Baharatlar

Gıdalarda daha çok lezzet amaçlı kullanılan baharatlar son yıllarda özellikle antimikrobiyal ve antioksidan etkileriyle de gıdaları koruyarak raf ömrünü arttırmaktadır. Günümüzde minimal işlem görmüş, herhangi bir katkı maddesi içermeyen gıdaların tüketimine yönelik potansiyel talebin artması, baharat ve özütlerinin gıda maddelerinde koruma amaçlı kullanımlarını da arttırmıştır (Göncü ve

Akın, 2017: 44). Oksidatif bozulmayı önleyen veya geciktiren bileşikler için kullanılan antioksidan terimi, daha geniş bir ifadeyle gıdalarda oksijenle reaksiyona girerek, gıdalar içindeki olumsuz etkileri engelleyen maddeler olarak tanımlanabilmektedir (Çolak ve Ulusoy, 2005: 43, Erbaş vd., 2008: 1052). Fenolik ve flavonoidlerce zengin baharatların güçlü antioksidan(oksitlenmeyi engelleyici) etkileri vardır. Baharatların günlük belirli oranlarda tüketilmesi vücudun gereksinim duyduğu antioksidan aktivitesini desteklemektedir (Yiğit, 2016: 219). Antioksidanlar, çoğunlukla serbest radikal süpürme özelliği nedeniyle hücresel hasarı geciktirir veya inhibe eder (Lobo vd., 2010: 117). Erken yaşlanmayı önlemek, kanser ve diğer hastalıklara karşı koruma sağlamak ve vücudun direncini arttırmak için bu desteklerin önemi oldukça büyüktür (Yiğit, 2016: 219). Koca ve Karadeniz'in yapmış olduğu bir çalışmaya göre (2005: 234), Diyetle yer alan antioksidanlar zihinsel performansı geliştirirken, sinirsel dejeneratif rahatsızlıkların oluşumunu engellemektedir. Parkinson ve Alzheimer gibi yaşa bağlı dejeneratif hastalıklardan korunmaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca kalp hastalığı ve kanseri önlediği de düşünülmektedir.

Antioksidan özellik gösteren birçok bitki ve baharat labiatae(Lamiaceae) familyasına aittir. Labiatae familyasına ait cinsler özellikle terpenik bileşikleri, flavonoid, fenolik asitleri içermesi nedeniyle önemli fizyolojik aktivitelere (antioksidan ve antimikrobiyel) sahip bitkileri içermektedir (Öğüt, 2014: 27, Çoban & Patır, 2010: 8). Labiatae familyası, özellikle Akdeniz ülkelerinde doğal olarak yetişen ve ılıman iklim kuşağında yer alan, birçok ülkede de kültürü yapılan bitkilerin oluşturduğu, 200 kadar cins ve 3000'in üzerinde türü içeren zengin bir familyadır. Labiatae familyasına ait bitkilerin çoğu antik çağlardan bu yana halk ilacı olarak çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmalarının yanı sıra tıpta, gıda endüstrisinde, parfümeri ve kozmetikte yer alan bitkilerdir (Göncü ve Akın, 2017: 46). Bitki ve baharatların kimyasal bileşenleri farklı olduğu için göstermiş oldukları antioksidan etkiler de birbirinden farklıdır. Türkiye'de yetiştirilen 31 çeşit aromatik bitkinin antioksidan etkisinin ayçiçeği yağında incelendiği bir çalışmada en güçlü antioksidan etkiye sahip bitkisinin biberiye olduğu, bunu sırasıyla adaçayı, sumak ve kekik gibi bitkilerin izlediği görülmüştür (Çoban ve Patır, 2010: 10). Çalışmaya dahil edilen Karabiber, Kişniş, Kimyon, Safran, Tarçın, Zerdeçal, Zencefil ve Karanfil baharatları olmuştur. Bu baharatların Osmanlı mutfağında oldukça önemli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışma kapsamına alınan bu baharatların antioksidan özellik gösterdiği ifade edilmiştir (Paur vd. 2011, Lobo vd. 2010). Çalışmada değerlendirilen baharatlarla ilgili bilgiler Tablo 1'de ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Tablo 1. Antioksidan Baharatların Özellikleri ve Kullanım Alanları

Baharatlar	Özellikleri	Kullanım Alanları	Kaynakça
<p>Tarçın (<i>Cinnamomum zeylanicum</i>)</p> 	<p>Tarçın gerçek ya da Seylan tarçını olarak adlandırılır. Odunsu kokusu ve tatlımsı lezzeti vardır. Çin tarçını ise yalancı tarçın (nagkesar) olarak adlandırılır, daha acı ve yoğundur.</p>	<p>Tarçın kabuğu yağı değerli lezzet vericilerden biridir. Ayrıca iştah açıcı, keskin ve orta sıcaklıkta bir baharattır. Tatlı, şekerleme, pasta, bisküvi, sütlü tatlılarda, boza sahp gibi içeceklerde, sos ve çeşitli içeceklerin yapımında yaygın kullanılmaktadır.</p>	<p>Gürson ve Özçelik, 2005:175 Stanwey, 2013: 47 Yığıt, 2016: 226</p>
<p>Karanfil (<i>Eugenia caryophyllata</i>)</p> 	<p>Yaprak dökmeyen ağaçlardan elde edilir. Çiçeklerin kurutulmuş tomurcukları “karanfil” adını alır. Karanfile koku ve lezzetini veren “eugenol” adındaki uçucu yağdır.</p>	<p>İştah açıcı tatlı yiyecekler ile sıcak şarap gibi içeceklerde lezzetlendirici olarak kullanılır. Ayrıca Et ve balık haşlamalarında, av etlerinde, salamuraya yatırılan meyve ve sebzelelerde, çeşitli Kompostalarda, tatlılarda, reçellerde kek ve kurabiyelerde lezzetlendirici olarak da kullanılmaktadır.</p>	<p>Çoban ve Patır, 2010: 12 Stanwey, 2013:31 Meşe, 2017: 70 Yeşilada, 2012: 42</p>
<p>Kişniş (<i>Coriandrum sativum</i>)</p> 	<p>Tatlı ve yakıcı tadı vardır, ayrıca kendisine has kokuya sahip olabilmesi için bitki tohumunun olgunlaşması gerekmektedir. En önemli özelliklerinden biri antimikrobik olmasıdır.</p>	<p>Yeşil yaprakları sos, salata, çorba ve sebze yemeklerinde, zeytinyağlılarda, mezelerde, bazı soğuk soslarda kullanılırken, kurutulmuş meyveleri gıdalara aroma kazandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca kişniş tohumları turşulara, salamuralara, balık konservelerine aroma katmak için kullanılmaktadır.</p>	<p>Bezzi ve Güneş, 2017: 146 Tunçtürk, 2011: 90 Meşe, 2017: 209 Türkan, 2010: 196</p>
<p>Safran (<i>Crocus sativus</i>)</p> 	<p>Mor çiçekli, sonbaharda açan çiğdem bitkisine safran denilmektedir. Önemli bir gelir kaynağı olan bitki, Avrupa devletlerinde ve Osmanlı devletinde önemli bir yere sahip olmuştur.</p>	<p>Soslara, Şekerlemelere, keklere, pastalara, kurabiyelere ve birçok yöresel tatlılara aroma ve rengi zenginleştirmek için kullanılır. Ayrıca, soslu balık yemeklerinde, pilavlara, çorbalara, likörlere ve olmazsa olmaz zerde tatlısına baharat olarak katılmaktadır.</p>	<p>Inolkong, 2016: 223 Meşe, 2017: 271 Türkan, 2010:196</p>

<p>Karabiber (<i>Piper nigrum</i>)</p> 	<p>Çok yaygın olarak kullanılan karabiber olgunlaşmış biber meyvelerinden elde edilir. Antioksidan, antimikrobiyel ve ateş düşürücü özelliğe sahiptir.</p>	<p>Karabiber klasik tatlılar hariç hemen hemen tüm yemeklerde kullanılabilir. Acı tat vermek için kullanılan karabiber, Et suları, ızgara ve kızartmalarda, her türlü çorba, bakliyat ve midye yemeklerinde, kümes hayvanı etlerinde, salatalarda ve sebze yemeklerinde kullanılmaktadır.</p>	<p>Çoban ve Patır, 2010: 14 Aschl, 2010: 94 Mete, 2017: 182</p>
<p>Kimyon (<i>Cuminum cyminum</i>L.)</p> 	<p>Maydanöz/havuç familyasından yeşilimsi kahverengi meyveleri olan biberli, tatlımsı, miskli, hafif acı bir baharattır.</p>	<p>Kimyon daha çok pastırma ve sucuk yapımında kullanılırken, peynirlerin yapımında, kek, ekmek, kurabiye, bazı likör türleri ve etli yemeklere çeşni vermesi için kullanılmaktadır. Izgara et ve ciğer kebablarında da kullanılır.</p>	<p>Uğur ve Kan, 2016: 206 Stanwey, 2013: 32 Baldurk, 2013: 373</p>
<p>Zerdeçal (<i>Curcuma longa</i> L.)</p> 	<p>Zencefil ailesine aittir ve uzun ömürlüdür. Zerdeçal büyüme sürecinden sonra kökü topraktan çıkarılır. Daha sonra pişirilerek kurutulmuş zerdeçal toz haline getirilerek kullanılır.</p>	<p>Et yemeklerinde, Balık çorbası, pilav, soslar, tavuk bulyon, peynir turşusu, söğüş ve çeşitli sebze yemeklerine çeşni olarak katılır. Tahıl yemeklerinde, hardal ve turşu yapımında, tatlı kek yapımında kullanılır. Kimi zaman safranın yerine de kullanılmaktadır.</p>	<p>Çoban ve Patır, 2010: 15 Aschl, 2010: 180 Yiğit, 2016:224 Yalçın, 200:249</p>
<p>Zencefil (<i>Zingiber officinale</i>)</p> 	<p>Anavatanı Endonezya olan Zencefil, genellikle kökleriyle çoğalan aromalı, keskin ve acı bir baharattır. Taze, kuru ve öğütülmüş kuru kökünden yararlanır.</p>	<p>Zencefilden genellikle şerbet, meşrubat, likör, şarap, turşu, reçel yapımında yararlanır. Ayrıca çorbalarda, sosis ve çeşitli dolmalarda, kümes hayvanları, deniz mahsuller, etli yemekler, salatalar, soslar, kompostalarda, çeşitli beyaz peynirlerde, meyve salatalarında, pastalarda, turşu ve salamuralarda ve çöreklerde kullanılır.</p>	<p>Mete, 2017: 365 Aschl, 2010:174 Yiğit, 2016:224 Yalçın, 2000:247</p>
<p>Biberiye (<i>Rosmarinus officinalis</i>)</p> 	<p>Anavatanı Akdeniz olan bu bitki özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde yaygın olarak yetiştirilir. Özellikle yaprakları ve uçucu yağı kullanılmaktadır.</p>	<p>En çok sebze çorbalarına ve soslara ve domatese yakıştığı düşünülmektedir. Ayrıca kuzu av hayvanları, tavuk eti, balık, ızgara etlerde, sebze yemeklerinde ve salatalarda kullanılmaktadır.</p>	<p>Aschl, 2010: 48 Mete, 2017: 94 Yalçın, 2000: 90 Çoban ve Patır, 2010: 9</p>

<p>Kekik (<i>Thymus vulgaris</i>)</p> 	<p>Kendine özgü kokusu ile tanınan kekik, çimenlik, tarla, orman ve çayırlarda görülür. Türkiye’de daha çok doğada kendiliğinden yetişmektedir.</p>	<p>Av hayvanları, balık, tavuk gibi et türlerinin yanında ve marinasyonunda, çorba, dolma, çeşitli soslarda, domates peynir gibi ürünlerin çeşnilendirilmesinde, ekme, kurabiye ve bisküvi gibi hamur işlerinde de kullanılır.</p>	<p>Yalçın, 2000:143 Aschl, 2010:102 Yiğit, 2016:227 Mete, 2017: 200</p>
<p>Adaçayı (<i>Salvia officinalis</i>)</p> 	<p>Anavatanı Akdeniz olan, Türkiye’de 90’a yakın türü yetişen Adaçayı, yaprakları ve çiçekleri kullanılan bir baharattır.</p>	<p>Balık ve deniz ürünleri, av hayvanları ve kuzu yemeklerinde, salam sucuk ve köfte çeşnilendirmesinde, ızgaralarda, çorba ve tencere yemeklerinde, soslarda, salatalarda ve dolma içlerinde kullanılır.</p>	<p>Yalçın, 2000: 57 Mete, 2017: 28-29 Aschl, 2010: 15</p>
<p>Sumak (<i>Rhus Coriaria</i>)</p> 	<p>Bir ağaççık olan sumak bitkisi, Doğu Akdeniz ülkelerinde yetiştirilen hafif ekşi ve sıcak bir baharattır. Meyvesi ezilerek, toz halinde getirilip, baharat olarak kullanılır.</p>	<p>Et, balık ve tavukları marine etmek amacıyla kullanılırken, kebab, döner, çorba, güveç, pilav ve lahmacun gibi yemeklerde de kullanılır. Ayrıca Türkiye ve İran’da çiğ soğanla birleştirilerek yemek yanına aperatif amaçlı getirilir.</p>	<p>Stanwey, 2013: 45 Mete, 2017: 305 Yalçın, 2000: 222</p>

4. Baharat Kullanımının Tarihçesi ve Osmanlı Mutfak Kültüründe Baharatlar

Sümer tableti (MÖ 3000), Çin tıbbı Pen T'Sao Ching (MÖ 2700), Hindistan'ın Ayurveda adlı metinlerinde, Charaka Samhita, Susruta Samhita ve eski yazılara dayanan Ebers Papirüsü (MÖ 1550) gibi hayatta kalan en eski tarihi kayıtlarda baharatların ilaç, kozmetik, merhem, parfüm, tütsü ve mumyalamada kullanıldığı tespit edilmiştir (Narsimhan, 2009: 121). Başlangıçta baharat yalnızca insanın tat alma zevki için değil, temelde dinsel (örneğin tütsüde) ve tedavi amacıyla kullanılmıştır. Taş devri insanların haşhaş, melek otu ve kimyonu bildikleri belirlenmiştir (Tez, 2015: 138). M.S 5.yy’dan kalma “ İskenderiye tarifesi ” isimli Roma belgesi, gümrük vergisine tabi maddeler başlığı altında toplanan, 54 kalem maldan meydana gelen bir listeden oluşmaktadır. Listede tarçın, sinameki, zencefil, beyaz biber, uzun biber, kakule gibi baharatlar yer almaktadır (Standage, 2016: 87). Baharatın gıdalarda kullanımı ile ilgili ilk yazılı kayıt Mısır’da yapılan kazılarda bulunmuştur. MÖ 1500 yıllarına ait bu kayıtlarda hardalın hem yemeğe çeşni veren bir madde hem de koruyucu olarak kullanıldığı bildirilmiştir (Demirçivi & Altaş, 2016: 90). Baharat ve diğer ticari malların en önemli aktarım yerleri, İskenderiye, Konstantinopolis ve Venedik’tir. 8.yy’dan 15. yy’a kadar Venedikliler Orta doğu ile baharat ticareti alanında tekel olmuş, bu malları diğer İtalyan kent devletlerine aktarmış ve baharat ticareti bölgeyi çok zengin yapmıştır. Başta karabiber (kara altın) olmak üzere, tarçın, muskat egemen sınıfın statü simgesi ve güç göstergesi olmuştur. Hükümdarlar birbirine ‘karabiber’ armağan etmiş, kimi zaman ödemeler altın yerine karabiber baharatıyla yapılmıştır (Tez, 2015: 140).

Baharatlar ile yemek pişirmenin Romalılarından ve Müslümanlardan dünyaya miras kaldığını belirtilmiştir. Dahası Romalı askerler Yunan-Roma dünyasının en kuzey ve batıya ulaşan bölgelerine baharat taşıyarak, kıtaya baharat kullanımlarını yaygınlaştırmıştır. Ortaçağ ve ortaçağ sonrası Avrupa'dan farklı olarak, Osmanlı mutfağında baharatlar aşırı tüketilmemiş dahası ılımlı kullanmıştır. Osmanlı aşçıları yiyeceklerin doğal lezzetini arttırmak için ürünlerini hafifçe baharatlamışlardır. Baharatın bu ılımlı kullanımı Osmanlı mutfağının sofistikeliğinin sembolik bir ifadesi haline gelmiştir (Lewicka, 2011: 142). Yerasimos (2014)'da bu görüşü desteklemiş ve Osmanlı mutfağında her ne kadar pahalı baharatlar kullanmışsa da ölçü ve özellikle karışım konusunda aşırıya kaçılmadığı vurgulamıştır. Yemekler antik Roma, Avrupa ya da Arap mutfağının tersine, ne karışık baharatlı ne de çok salçalı olmuştur. Hatta 18. yy'dan sonra yemekler, baharat karışımları açısından da iyice sadeleşmiştir (Yerasimos, 2014: 55).

Selçuklu mutfağında safran, kimyon, susam baharatları kullanılıyorken, Fatih Sultan Mehmet'in Saray Mutfağında Tüketilen baharatları; Misk, safran, zeytin, maydanoz, hardal, sarımsak, kişniş, nane, kimyon, Eflak tuzu (eflak bölgesinden elde edilen tuz), sakız, sirke, fülül (karabiber), tarçın, karanfil, amber olmuştur (Kızıldemir, 2014: 197). Bu çeşitliliğin artma sebebi; Ana üretim merkezlerinin ve baharat yollarının denetimlerinin fetihlerle birlikte Osmanlı Devletine geçmesiyle, Osmanlı mutfağına giren ürün çeşidi artmış bu da damak zevkinin daha da fazla gelişmesini sağlamıştır. Baharat ve bitkiler Osmanlı mutfağında genel olarak macunlar başta olmak üzere, yemeklerde ve Helvahane mamullerinde kullanılmıştır. Fırınlara da susam, anason, çörekotu, sakız ve kimyon baharatları tahsis edilmiştir (Bilgin, 2004: 221, Samancı, 2016: 74). Osmanlı mutfağının en vazgeçilmez baharatı neredeyse tüm et yemeklerinde kullanılan karabiber olmuştur. Karabiberi ise safran baharatı takip etmiştir. Pilavlarda, yahnilerde hatta tatlılarda hem lezzetlendirici hem de renklendirici olarak kullanılmıştır (Yerasimos, 2014: 54). Karabiber, tarçın, karanfil, kakule, sakız, kimyon, safran, kırmızıbiber, yenibahar, sumak, kekik, Cevz-i hindi (Hindistan cevizi) saray mutfaklarında Osmanlı mutfağında baharat olarak kullanılırken, özellikle 19.yy'da en çok tercih edilen baharat tarçın ve karabiber olmuştur (Samancı, 2016: 176). 14. ve 15. yy'larda tatlandırıcı olarak misk, safran, kişniş, nane, kimyon, tarçın, karanfil ve amber kullanılmıştır (Gürsoy, 2013:107). 15. ve 16. yy'da ise hemen hemen tüm et yemeklerinde kişniş, kimyon ve tarçın kullanılmıştır. Bu üçlünün dışında yemeğin malzemesine göre, zencefil ile karanfil baharatları da Osmanlı mutfağında yer almıştır (Yerasimos, 2014: 54).

Osmanlı mutfak kültüründe yer alan yemekler; Çorbalar, Kebaplar, Yahniler ve Pilakiler, Pilavlar, Hamur İşleri ve Börekler, Tatlılar, son olarak Şerbetler ve Hoşafklar olarak kategorize edilmiştir. Bu kategorize yapılırken kaynak olarak kullanılan Osmanlı mutfağı ile ilgili yemek kitapları örnek alınmıştır. Osmanlı mutfağında yer alan yemekler antioksidan baharatlar ile ilişkilendirilerek detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Araştırma antioksidan baharatların Osmanlı mutfak kültürlerinde yer alan kullanım durumlarını değerlendirmek ve bu kapsamda bu mutfağın varlığı boyunca Osmanlı yemek türlerinin antioksidan baharatlarla ilişkisini incelemektir.

5. Antioksidan Baharatların Osmanlı Saray Mutfağındaki Yeri

Osmanlı Mutfağı ile ilgili yemek kitaplarında yer alan yemeklerde kullanılan antioksidan baharatlar tablolar halinde aşağıdaki şekilde incelenmiştir. Osmanlı Mutfağı'nda yer alan yemekler Çorbalar, Kebaplar, Yahniler ve Pilakiler, Sebze Yemekleri ve Dolmalar, Hamur İşleri ve Börekler, Tatlılar, Şerbetler ve Hoşafklar başlıkları altında incelenmiştir.

5.1. Çorbalar

Türk mutfağının demirbaş yemeklerinden biri olan çorbalar diğer ülkeler tarafından yanlış anlaşılmaktadır. Türk mutfağının tencere yemekleri yabancılar tarafından çorba olarak adlandırılmaktadır (Şavkay, 2000: 49). Türklerin başyemeği olan çorbalarda geçmişten günümüze doğru daha farklı baharat tüketimi mevcuttur. Örneğin tavuk çorbasına tarçın ilave edilirken, işkembeci esnafında yapılan kelle paça çorbalarına tarçın ve karanfilli baharatlar serpiştirilmiştir (Samancı, 2016: 61). Osmanlı döneminde ekşili çorbalardan çok hoşlanılırdı. Bu nedenle tüm çorbalara bolca koruk (olgunlaşmamış üzüm)suyu, erik suyu, sirke ya da limon kullanılmıştır. Erken dönemde çorbalarda baharat olarak karabiber (fülül), safran, kişniş, kimyon, 18.yüzyılda sonra ise; çoğunlukla tarçın, bol maydanoz ve nane kullanılmıştır (Yerasimos, 2014: 64). Genel olarak çorbalarda; Kırmızı pulbiber, nane, karabiber (fülül) tüketilirken, bunlara ilaveten Ekşili lohusa çorbası, Dügün çorbası ve Yoğurtlu çorbada; kuru reyhan, kuru maydanoz, Patates çorbasında da tarçın kullanılmıştır (Şavkay, 2000: 49).

Yapılan çalışmada Osmanlı mutfağında önemli yeri olan çorbalardan Ekşili Lohusa çorbası, Dügün çorbası, Yoğurtlu çorba, Patates çorbası, Mercimek çorbası, Pirinç çorbası, Terbiyeli Tavuk çorbası ve Balık çorbası Tablo 2' deki şekilde incelenmiştir.

Tablo 2. Osmanlı Mutfağında Çorbalarda Kullanılan Antioksidan Baharatlar

Çorbalar	Karabiber	Kışniş	Kimyon	Safran	Tarçın	Zerdeçal	Zencefil	Karanfil	Kaynakça
Ekşili Lohusa Ç.	X				X				Şavkay, 2000: 52 Yerasimos,2014: 65, 66, 72 Efendi,2015: 12 Kamil,2015: 61 Akkor,2016: 52 Akkor,2017: 37
Buğday Çorbası	X				X				
Badem Çorbası	X								
Patates çorbası					X				
Mercimek çorbası	X	X	X						
Pirinç çorbası	X			X					
Terbiyeli Tavuk çorba	X			X					
Balık çorbaları				X	X				

Mercimek çorbasında kişniş, kimyon, Ak çorbada kuru tarhun, Pirinç çorbası ve terbiyeli tavuk çorbasında safran baharatı kullanıldığı tespit edilmiştir. Şehriyeli çorba, Ekşili çorba, Terbiyeli Ciğer çorbası, Nohut çorbası ve Patates çorbasında tarçın kullanıldığı belirlenmiştir. Kaynaklarda yapılan incelemelerde de özellikle balık çorbası çeşitlerinde safran baharatının daha yaygın kullanıldığı tespit edilmiştir.

5.2. Kebaplar

Doğrudan ateşte veya çömlek içinde susuz pişirme yöntemini belirten Kebab sözcüğü Ortadoğu mutfak geleneğinde ızgarada veya kömürde pişirilmiş et olarak algılanmaktadır. Fakat Osmanlı mutfağında kebab sözcüğü daha geniş bir anlama sahiptir. Su katmadan pişirildiği sürece et, tavuk, balık, sebze hatta herhangi bir yiyecekten bile Osmanlı mutfağında kebab yapılabilmektedir (Yerasimos, 2014: 84, Şavkay, 2000: 65). Kebaplarda en çok kullanılan baharatlar tarçın ve kimyondan oluşmaktadır (Yerasimos, 2014: 85). Ayrıca koyun eti, kuyruk yağı, köfte ile hazırlanan kalyelerde kişniş, karabiber, tarçın, zencefil, safran gibi baharatlar kullanılmıştır (Samancı, 2016: 82).

Osmanlı Mutfağı'na yer alan Kebaplar; Adi Şiş Kebabı, Gömlek Kebab, Zırbaç, Kuş Kebabı, Muhzır Kebabı, Süt Kebabı, Tavuk Külbastı, Salma Aşı şeklinde kategorize edilmiştir. Bu yemeklerin antioksidan baharatlar bakımından incelenmesi aşağıda yer alan Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3. Osmanlı Mutfağında Kebaplarda Kullanılan Antioksidan Baharatlar

Kebaplar	Karabiber	Kişniş	Kimyon	Safra	Tarçın	Zerdeçal	Zencefil	Karanfil	Kaynakça
Adi Şiş Kebabı	X				X				Şavkay, 2000: 68 Yerasimos, 2014: 107 Efendi,2015: 23,24 Kamil,2015: 65,66 Güldemir, 2016: 102 Akkor,2016: 126
Gömlek Kebab	X	X							
Zırbaç	X	X		X	X				
Kuş Kebabı	X		X		X				
Muhzır Kebabı	X				X				
Süt Kebabı	X				X				
Tavuk Külbastı	X				X				
Salma Aşı				X		X			

Kebab çeşitlerinde daha öncede değinildiği gibi karabiber kullanımının daha yaygın olduğu belirlenmiştir. Kebab yemeklerinde karabiberi tarçın baharatının takip ettiği tespit edilmiştir. Gömlek kebabı olan "zırbaç" yemeğinde kişniş ve tarçın ve safran baharatının kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Salma aşısı yemeğinde safran ve zencefil baharatının kullanımı dikkat çekmiştir.

5.3. Yahniler ve Pilakiler

Yahniler susuz pişirilen kebabların aksine çeşitli et, sebzelerin baharat ve otlarla çeşnilendirilerek sulu bir şekilde pişirilmesidir. Yahniler genellikle, soğan, sarımsak ve

sirke ile lezzetlendirilmiştir (Şavkay, 2000: 89). Buna ilaveten özellikle 18.yy'da balık yahnileri bol soğanlı, sirkeli, tarçınlı ve tereyağı ile pişirilmiştir. Yunanca bir sözcük olan Pilaki, zeytinyağı ile pişirilen, bol soğan ve sarımsaklı, maydanozlu ve domatesli yemek anlamına gelmektedir (Yerasimos, 2014: 169). Osmanlı dönemi mutfağında pilakilerde kullanılan baharatlara biber, tarçın, yenibahar ve bazen de mastika olarak adlandırılan sakız örnek verilebilir (Anonim, 2018).

Papaz Yahnisi, Uskumru Yahnisi, Sarımsaklı Yahni, Tavşan Yahnisi, Midye Pilakisi, Uskumru Pilakisi, İstiridye Pilakisi, Yalancı Pilaki yemekleri Osmanlı mutfak kültürü kapsamında, kullanılan antioksidan baharatlar bakımından aşağıda yer alan Tablo 4'teki şekilde incelenmiştir.

Tablo 4. Osmanlı Mutfağında Yahniler ve Pilakilerde Kullanılan Antioksidan Baharatlar

Yahniler ve Pilakiler	Karabiber	Kışniş	Kınyon	Safran	Tarçın	Zerdeçal	Zencefil	Karanfil	Kaynakça
Papaz Yahnisi	X		X		X				Yerasimos,2014:100 Efendi,2015: 40, 41 Kamil,2015: 76, 85 Şavkay,2000: 102, 104
Uskumru Yahnisi	X				X				
Sarımsaklı Yahni	X		X						
Tavşan Yahnisi		X	X						
Midye Pilakisi	X								
Uskumru Pilakisi	X				X				
İstiridye Pilakisi	X								
Yalancı Pilaki					X				

5.4. Sebze Yemekleri ve Dolmalar

Türklerin göçebe yaşamı nedeniyle, et, süt ürünleri ve bakliyatları içeren beslenme şekilleri yerleşik hayatla birlikte sebze ve meyveleri de beraberinde getirmiştir (Şavkay,2000: 163). Sebzeler gerek yahni, tava, mücver, dolmalar şeklinde gerekse sebze yemeği şeklinde tüketilmiştir. Baharatlar bakımından incelendiğinde Osmanlı mutfağında sebze yemeklerinde genel olarak karabiber (fülül) ve tarçın yer almıştır (Yerasimos, 2014, Şavkay, 2000, Samancı, 2016, Efendi, 2005, Kamil, 2015).

Osmanlı Mutfak Kültüründe yer alan Sebze Yemekleri ve Dolmalar; Bamya Bastısı, Güveç Bastısı, Kabak Kalyesi, Medfunne, Tavuk Dolması, Halep Dolması, Kavun Dolması, Vişneli Yaprak Dolması antioksidan baharatlar bakımından aşağıda yer alan Tablo 5'te incelenmiştir.

Tablo 5. Osmanlı Mutfağında Sebze Yemekleri ve Dolmalar Kullanılan Antioksidan Baharatlar

Sebze Yemekleri ve Dolmalar	Karabiber	Kişiş	Kımyon	Safran	Tarçın	Zerdeçal	Zencefil	Karanfil	Kaynakça
Bamya Bastısı	X				X				Şavkay,2000: 164, 188, 190 Yerasimos,2014: 194, 202 Efendi, 2015: 86 Kamil, 2015: 123 Güldemir, 2016:105
Güveç Bastısı	X				X				
Kabak Kalyesi	X				X				
Medfunne					X				
Tavuk Dolması	X				X				
Halep Dolması	X			X	X				
Kavun Dolması	X	X							
Vişneli Yaprak Dolması	X				X				

Yapılan çalışmada sebze yemeklerinde genellikle karabiber ve tarçın baharatlarına rastlanırken, bunlara ilave olarak kavun dolmasında kişiş, Halep dolmasında safran, kullanıldığı belirlenmiştir.

5.5. Pilavlar

Pirinç pilavı zengin Osmanlı sofralarının başyemeği olmuştur. Ulaşılması zor ve pahalı bir ürün olduğu için 15. yy'ın başlarından itibaren "elit" bir kesimin yiyeceği olmuştur ve bulgur pilavına göre daha fazla tüketilmiştir (Yerasimos, 2014: 113). 15.yy'da Osmanlı pilavlarında safran baharatı yer alırken, 16. yy'da biberli ve meyveli pilavlar yapılmaya başlanmıştır (Akkor, 2016: 227). Yerasimos (2014: 133)'a göre 18.yy'da patlıcanlı pilav tarçınlı, safranlı ve sakızlı pişirilmiştir. Ayrıca başlı başına "ağır yemek" kategorisine giren iç pilavlarda kuru meyveler ve yemişlerin yanı sıra kakule, karanfil, yenibahar ve tarçın baharatları kullanılmıştır. Son olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde pilavlarda fülül (karabiber), karanfil, safran kullanıldığı belirtilmiştir (Yerasimos, 2011: 141).

Osmanlı Mutfağı'nda yer alan pilavlar; Nohutlu Pilav, Acem Pilavı, Patlıcanlı Pilav, Özbek Pilavı, Domates Pilavı, İç Pilavı, Lüfer Pilavı, Kestaneli Bulgur Pilavı şeklinde 8 kategoride incelenmiştir. Bu yemeklerin antioksidan baharatlar bakımından değerlendirmesi aşağıdaki Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Osmanlı Mutfağında Pilavlarda Kullanılan Antioksidan Baharatlar

Pilavlar	Karabiber	Kışniş	Kimyon	Safran	Tarçın	Zerdeçal	Zencefil	Karanfil	Kaynakça
Nohutlu Pilav				X		X*			Şavkay, 2000: 210, 112 Yerasimos, 2014: 120,137 Efendi, 2015: 110 Kamil, 2015: 130 Güldemir, 2016: 108 Akkor, 2017: 115
Acem Pilavı	X				X			X	
Patlıcanlı Pilav	X			X					
Özbek Pilavı					X			X	
Domates Pilavı	X								
İç Pilavı	X				X				
Lüfer Pilavı					X				
Kestaneli Bulgur Pilavı			X						

* Safranın yerine ikame olarak zerdeçal baharatının kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmaya göre; pilavlarda çoğunlukla kullanılan baharatın karabiber ve tarçın olduğu belirlenmiştir. Her iki baharatın da birlikte bulunduğu yemekler, Acem pilavı ile İç pilavı olarak tespit edilmiştir. Safran baharatı Nohutlu Pilav ve Patlıcanlı Pilavda kullanılırken, Karanfil baharatının Acem Pilavı ve Özbek Pilav'ında kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca nohutlu pilavda zerdeçal, Kestaneli bulgur pilavında ise kimyon baharatı kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada safranın yerine ikame olarak zerdeçal baharatının kullanıldığı belirlenmiştir.

5.6. Hamur İşleri ve Börekler

Piruhi, Mantı, Tatar Böreği, Pırasa Böreği, Soğan Böreği, Tas (Kapak Böreği) Böreği, Reştiyye, Salma Aşı, Vetrica, Peynir Lokması, Kalacoş, Türk Böreği (Alt-Üst börek), Nemse (Gelincik) Böreği, Su böreği, Tavuk Böreği, Paça Böreği, Fincan Böreği, Puf Böreği, Peynirli Pide, Mihtap (Kol) Böreği, Akıtma Böreği, Laganda, Peynirli Katmer gibi hamur işleri ürünleri antioksidan baharatlar açısından incelenmiştir. Bu yemek ürünlerinden mantı yemeğinde ve kıymalı iç harçlarında genellikle baharat olarak karabiber kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan farklı olarak Soğan böreği ve Tas (Kapak) böreğinde baharat olarak karabiberin yanı sıra tarçının da kullanıldığı belirlenmiştir (Akkor, 2016, Efendi, 2005, Şavkay, 2000, Kamil, 2015, Yerasimos, 2014).

5.7. Tatlılar

Osmanlı mutfak kültüründe yer alan Zerde, Mesir Macunu, Helva-i Hakani, Badem Kurabiyesi, Ayva ve Armut Tatlısı, Patlıcan Tatlısı, Tavuk Göğsü, Cevizli Tel Kadayıf tatlıları kullanılan antioksidan baharatlar bakımından aşağıda yer alan Tablo 7'da incelenmiştir.

Tablo 7. Osmanlı Mutfağında Tatlılarda Kullanılan Antioksidan Baharatlar

Tatlılar	Karabiber	Kişniş	Kımyon	Safran	Tarçın	Zerdeçal	Zencefil	Karanfil	Kaynakça
Zerde				X		X			Şavkay, 2000: 238,248 Yerasimos, 2014: 271, 281, 284 Efendi, 2015: 136,184, Kamil, 2015:136
Mesir Macunu		X			X		X	X	
Helva-i Hakani					X				
Badem Kurabiyesi					X			X	
Ayva ve Armut Tatlısı					X			X	
Patlıcan Tatlısı					X				
Tavuk Göğsü					X				
Cevizli Tel Kadayıf					X				

Yapılan bu incelemede tatlı türlerinde en çok kullanılan antioksidan baharatın tarçın olduğu tespit edilmiştir. Tarçından sonra mesir macunu, badem kurabiyesi ile ayva ve armut Tatlısında kullanılan karanfil olduğu belirlenmiştir. Ayrıca zerde tatlısında safran ve zerdeçal kullanılırken, mesir macununda kişniş ve zencefil kullanıldığı tespit edilmiştir.

5.8. Şerbetler, Hoşafklar

Yapılan incelemede şerbet ve hoşafalarda baharat kullanımının yaygın olmadığı tespit edilmiştir. Yalnızca Vişne şerbetinde karanfil baharatının kullanıldığı belirlenmiştir (Şavkay, 2000, Yerasimos, 2014, Efendi, 2015, Kamil, 2015, Akkor, 2017).

6. Sonuç ve Değerlendirme

Temelde dinsel (örneğin tutsüde) ritüellerde kullanılan baharat aynı zamanda geçmişte ve günümüzde insanların tat alma zevkine hitap etmiş ve sağlıklı yaşam amacıyla da kullanılmıştır. Ortaçağ ve ortaçağ sonrası Avrupa'dan farklı olarak, Osmanlı mutfağında baharatlar aşırı tüketilmemiş dahası ılımlı bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı aşçıları yiyeceklerin doğal lezzetini arttırmak için ürünlerini hafifçe baharatlamışlardır. Çalışmada da belirtildiği gibi Osmanlı Saray yemekleri antik Roma, Avrupa ya da Arap mutfağının tersine, ne karışık baharatlı ne de çok salçalı olmuştur. Hatta 18. yy'dan sonra yemekler, baharat karışımları açısından da iyice sadeleşmiştir.

Antioksidan baharatlar insanlığın var olduğu dönem boyunca kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı saray mutfağında kullanılan antioksidan baharatlar, yemeklerde hem lezzetlendirici hem de renklendirici amacıyla kullanılmıştır. Antioksidan baharatların Osmanlı Saray mutfağındaki yerini vurgulamayı amaçlayan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır;

- Araştırmada Osmanlı yemeklerinde kullanılan baharatlara bakıldığında en çok karabiber ve Tarçın baharatlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Karabiber tuzlu yemeklerde kullanılırken, tarçın hem tuzlu hem de tatlı yemeklerde kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle et yemekleri, pilavlar ve dolmalarda en çok karabiber

ve tarçın baharatları görülmüştür. Tez (2015: 140)'e göre; başta karabiber(kara altın) ve tarçın egemen sınıfın statü simgesi ve güç göstergesi olmuştur. Hükümdarların birbirine 'karabiber' armağan ettiği, kimi zaman ödemelerin altın yerine karabiber baharatıyla yapıldığı belirtilmiştir. Karabiber ve tarçın baharatının bu kadar önemli olması yemeklerdeki kullanım sıklığı ile ilişkilendirilebilir.

- Zerdeçal baharatının kebab ve pilav yemeklerinde ve tatlılarda kullanıldığı, zencefil baharatının ise yalnızca tatlılarda yer aldığı tespit edilmiştir.
- Yapılan çalışmada safran baharatının yerine ikame olarak zerdeçal baharatının da kullanıldığı saptanmıştır. Bu durum zerdeçal ve safran baharatlarının lezzet olarak birbirine benzer olduğundan değil, yemeklere aynı renkleri verdiği için kullanıldığı düşünülmektedir.
- Karabiber baharatının muhakkak görüldüğü çorbalarda safran ve tarçının da önemli olduğu belirlenmiştir. Kaynaklarda yapılan incelemelerde balık çorbası çeşitlerinde özellikle safran baharatının kullanıldığı tespit edilmiştir. Yerasimos (2014: 54)'a göre safran baharatı pilavlarda, yahnilerde hatta tatlılarda hem lezzetlendirici hem de renklendirici olarak kullanılmıştır. Fakat burada safran baharatının özellikle balık ürünlerinde görülme nedeninin balıktaki ağır kokuyu giderme ve tatlandırma amaçlı olabileceği düşünülmüştür.
- Kebaplarda önemli rol üstlenen baharatlar karabiber ve tarçın olmuştur. Kişniş, safran, kimyon ve zerdeçal gibi antioksidan baharatların da kebablar da yer aldığı belirlenmiştir.
- Osmanlı mutfağında pilavlarda kullanılan baharatlar, karabiber, tarçın ve safran olarak belirlenmiştir. Bunların dışında, Acem pilavı ve Özbek pilavında karanfil, kestaneli bulgur pilavında da kimyon baharatının kullanıldığı tespit edilmiştir.
- Tatlılarda en çok kullanılan antioksidan baharatların tarçın ve karanfil olduğu belirlenmiştir. Diğer antioksidan baharatlardan kişniş, zerdeçal, zencefil ve safranın da tatlılarda kullanıldığı saptanmıştır. Tarçın, karanfil, zencefil ve zerdeçal gibi sıcak baharatların aromatik yoğunluğunun tatlılara daha çok yakıştığı düşünülmüş olabilir. Aynı zamanda bu sıcak baharatların ilaç olma vasıfları ön planda olduğundan (Gürsoy, 2012; 32) tedavi amaçlı tatlılara katıldığı da düşünülebilir.
- Son olarak Osmanlı yemekleri ile ilgili incelenen kaynaklarda yemeklerde kullanılan baharatların tanımlanmasında 'antioksidan' terimine rastlanmamıştır. Baharatların daha çok lezzetlendirme, var olan lezzeti güçlendirme, renklendirme ve tedavi amaçlı (ilaç) olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akkor, Y.E. (2016). *Gelenekten Evrensel Osmanlı Mutfağı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akkor, Ö. (2017). *Ömür Akkor ile Osmanlı'dan Günümüze Türk Mutfağı*. İstanbul: Olimpos Yayınları.
- Anonim, (2018). Yahniler ve Pilakiler Hakkında Bilgi, <http://osmanlisofrasi.blogspot.Com/2010/12/yahniler-ve-pilakiler-hakkinda-bilgi.html>(10.02.2019).
- Aschl, M. (2010). *Baharat ve Otlarla Şifalı Yemek Tarifleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aydın, H. (2011). *Bazı Baharatların Farklı Ekstraktlarının Antioksidan Özelliklerinin Belirlenmesi*(Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Beyzi, E. ve Güneş, A. (2017). Kışniş (*Coriandrum sativum* L.) Bitkisinin Uçucu Yağ Bileşenleri Üzerine Bor Uygulamasının Etkileri, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 34 (1): 146-152.
- Bilgin, A. (2004). *Osmanlı Mutfağı(1453-1650)*. İstanbul: İstanbul Kitapevi Yayınları.
- Bulduk, S. (2013). *Gıda Teknolojisi*, Ankara: Detay Yayınları
- Coşkun, R., Altuışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Çoban, Ö.E. ve Patır, B. (2010). Antioksidan Etkili Bazı Bitki ve Baharatların Gıdalarda Kullanımı, *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 5(2): 7-19.
- Çolak, H. ve Ulusoy, B.H. (2005). Bitkisel Orijinli Gıdalarda Bulunan Bazı Antioksidan Maddeler ve Etkileri, *Gıda ve Yem Bilimi Teknolojisi*, 8: 43-48.
- Demirçivi, B.M. ve Altaş, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Baharatlara İlişkin Bilgileri ve Tüketim Tercihleri: Aksaray Üniversitesinde Bir Uygulama, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, (4)4: 88-112.
- Efendi, T. (2005). *Osmanlı Mutfağı*, İstanbul: Dönence Yayın Yayınları.
- Faydaoğlu E. ve Sürücüoğlu M.S. (2011). Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi, *Kastamonu Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi*, 11 (1): 52 – 67.
- Güldemir, O. (2016). Yemekler: Uygulama Örnekleri, *Osmanlı Mutfağı*(Ed: Bilgin, A. ve Önçel, S.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Göncü, B. ve Akın, M.S. (2017). Baharat Çeşitlerinin Peynirde Kullanımı, *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 1: 44-53.
- Gürsoy, D. (2012). *Baharat ve Güç*, İstanbul: Oğlak Yayınları
- Gürsoy, D. (2013). *Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz*. İstanbul: Oğlak yayınları.
- Gürson, O. ve Özçelikay, G. (2005). Tarçın'ın Tarih Boyunca ve Günümüzdeki Kullanımı, dergipark.ulakbim.gov.tr/otam/article/view/5000085247(5.05.2018).
- İnoltong, T. (2016). *Bir Ot Masalı*. İstanbul: İletişim yayınları
- Kamil, M. (2015). *Melceü't- Tabbâhin Aşçılarının sığmağı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

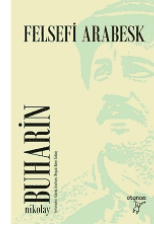
- Kar, Y., Şen, N. ve Tekeli, Y. (2007). Samsun Yöresinde ve Mısır Ülkesinde Yetiştirilen Çörekotu (*Nigella sativa* L.) Tohumlarının Antioksidan Aktivite Yönünden İncelenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Fen Dergisi*, 2(2): 197-203.
- Keykubat, B. (2016). *Tıbbi Aromatik Bitkiler ve İyi Yaşam*. İzmir: Ticaret Borsası Ar-Ge Müdürlüğü.
- Kızıldemir, Ö., Öztürk E. ve Saruşık, M. (2014). Türk Mutfak Kültürü'nün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3): 191-210.
- Koca, N. ve Karadeniz, F. (2005). Gıdalardaki Doğal Antioksidan Bileşikler, *Gıda Dergisi*, 30(4): 229-236.
- Lewicka, P.B. (2011). Flavorings in Context: Spices and Herbs in Medieval Near East, *Rocznik Orientalistyczny*, T. LXIV, Z., 1: 140-149.
- Lobo, V., Patil, A., Phatak, A. and Chandra N. (2010). Free radicals, antioxidants and functional foods: Impact on human health, *Pharmacogn Rev.*, 4(8): 118-126.
- Mete, O. (2017). *Baharatlar Soframızın Lezzeti, Ağzımızın Tadı*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Narsimhan, S. (2009). Plants and Human Civilization: Indian Spices, *Comparative Civilizations Review*, 60(8): 120-149.
- Paur, I., Carlsen, M.H., Halvorsen, B.L. ve Blomhoff, R. (2011). Antioxidants in Herbs and Spices: Roles in Oxidative Stress and Redox Signaling. *Herbal Medicine: Biomolecular and Clinical Aspects*, (Ed: Benzie, I. F. F. and Wachtel-Galor). CRC Press/Taylor & Francis.
- Samancı, Ö. (2016). Halk Mutfağı, *Osmanlı Mutfağı*. (Ed: Bilgin, A. ve Öncel, S.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Stanwey, P. (2013). *Baharatlar, Mucize Gıdalar* (Serpil Demirci Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Şavkay, T. (2000). *Osmanlı Mutfağı*, İstanbul: Şekerbank.
- Uğur, Ş. ve Kan, Y. (2016). Ankara (Gölbaşı) Şartlarında Farklı Ekim Zamanlarında Yetiştirilen Kimyon (*Cuminum cyminum* L.)'un Verim ve Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi, *Selçuk Tarım Bilimleri Dergisi*, 3(2): 205-209.
- Tez, Z. (2015). *Lezzetin Tarihi Geçmişten bugüne yiyecek, İçecek ve Keyif Vericiler*, İstanbul: Hayy Kitap.
- Tunçtürk, R. (2011). Kişniş (*Coriandrum sativum* L.) Çeşitlerinde Değişik Ekim Mesafelerinin Verim ve Kalite Üzerine Etkisi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 21(2): 89-97.
- Türkan, C. (2010). *Mutfak Teknolojisi*, Bolu: Sistem Ofset.
- Öğüt, S. (2014). Doğal Antioksidanların Önemi, *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 11(1): 25 – 30.
- Yalçın, A. (2000). *Baharat Dünyası, Baharat ve Popüler Otlar Ansiklopedisi*. İstanbul: Geçit Kitabevi.
- Yerasimos, M. (2011). *Evluya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü, Yorumlar ve Sistematik Dizin*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yerasimos, M. (2014). *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Yeşilada, E. (2012). *İyileştiren Bitkiler*, İstanbul: Hayykitap.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yiğit, A. (2016). Baharatlar. *Gıda Coğrafyası*, (Ed: Aktaş, S.G.). Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir.

KİTAP İNCELEMESİ

Philosophical Arabesques / Felsefi Arabesk

Nikolay Buharin

Çev. Gizem Kurtsoy ve Doğan Barış Kılıç, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2017, 372 s.

1917 yılındaki Bolşevik Devrimi siyasi tarih içerisinde tüm dünyanın adeta nefesini keserek izlediği bir olaydır ve her toplumsal ve siyasi olayın ardında olduğu gibi, Bolşevik Devrimi'nin de ardında o günü şekillendiren fertlerin etkisi büyüktür. Nikolay Ivanovich Buharin de Bolşevik devrimi'nin ardındaki isimlerden birisidir.

Nikolay Buharin 1888 yılının Moskova'sında öğretmen bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya gelir. Daha lise yıllarında Marksist broşürler ilgisini çekmeye başlar, 18 yaşına geldiğinde de (ölümüne kadar takip edeceği) Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin Bolşevik hareketine üye olur ve aktif olarak görev almaya başlar. Devrimi takip eden yılların ardından ise o artık önemli bir siyaset adamıdır. Öyle ki; Lenin kendisi için "partinin gözbebeği" ismini kullanır. Fakat siyasi tarihin çalkantılı bir dönemine isabet eden hayatı onu 1938 yılında idama sürükler.

Buharin'in 1937 yılında Moskova'daki hapisane yıllarında ölümünü beklerken yazmış olduğu kitap olan Felsefi Arabesk 2017 yılında Otonom yayıncılık tarafından Türkçemize kazandırılmıştır. Yoğun bir anlatımla bilgi birikimini kâğıda döken Buharin, bu kitapta; doğa felsefesi ve ontoloji, etik ve siyaset, toplum, tarih, ekonomi ve bu kavramların birey ile ilişkisini ele almaktadır.

Marksizm tarihi açısından dönüm noktası olan Bolşevik ihtilalini gerçekleştirilmesine önemli katkılar sağlayan Buharin'in hapisanede olmasına rağmen yapmış olduklarına duyduğu güveni ve Marksizime olan bağlılığı kitabının daha giriş bölümünde fark edilir. Bu kitabı ile fikirle silahlanmış olarak fenomenalistlere, Kantçılara sesleneceğini söylemektedir.

Buharin kitabında emprizm eleştirisine geniş bir yer ayırmaktadır. O, insanın dış dünyayı anlamlandırma aracına salt güven duyulmasını öngören empirizmin hatalı olduğunu düşünür. Ona göre duyular insanın kendisinden soyutlanamaz. Katı empirizm bilimi metafiziğe ve idealizme götürmektedir. Dolayısı ile bir empiristin istikameti daima agnostisizm ve tekbencilik olacaktır. Onun emprizm yerine tercih ettiği, belirli koşullar altında meşru kabul ettiği Aristoteles realizmidir. Gerçeklik ile kuracağımız ilişki duyularım karşısında pasif bir edim olmaktan ziyade duyularımız ile elde ettiğimiz verileri özne ve nesne arasında dinamik bir ilişki olmalıdır. Algı, özne ile nesne ile ilişkiden doğar ve algılanan algılanabilir olmalıdır. Özne tikeli duyumsar ve bilişsel bir süreçle gerçekleşen analizden sonra tümelin bilgisine sahip olur. Düşünmek, duyuları tutarlı bir şekilde okumak demektir.

Buharin'in kitabı ön bir okuma ile çeşitli konulara giriyor gibi görünse de o materyalizmin epistemolojik ve ontolojik savunusudur. Buharin'in hayatının tekabül

ettiği yıllarda modern bilimde teorik fizik alanındaki yeni gelişmeler meydana gelmektedir ve Buharin de tüm bu gelişmeleri yakından takip ederek (Kuantum ile Parçacık teorilerinin) diyalektik materyalizmin bir ispatı olduğunu düşünmektedir. Ona göre modern bilimin ispatladığı, Hegel'in kendi idealizmine kurban ettiği diyalektik; metafiziği bu teoriler aracılığıyla bertaraf etmiştir.

Ayrıca Buharin bilim tarihinin de maruz kaldığı, afroz etme aracı olarak kullanılan "ırksal düşünce" yi eleştirir. Irkçı yaklaşımlar; ari bir ırktan bahsetmenin imkânının olmadığını ispatlayan bilimsel çalışmalar olmasına rağmen, kâh toprağa kâh coğrafyanın tikel faktörlerine takılıp kalarak insanlık tarihini keşmekeşe sürüklemişlerdir. Kaldı ki ırklar ve uluslar oldukça kompleks nedenler karşısında sürekli yer değiştirmektedir (s. 213). Bu göz önünde bulundurularak ırklar ya söz konusu edilmemeli ya da asgari bir önem derecesine sahip olmalıdır.

O kitabının son bölümlerinde ise nesne ve özne ilişkisini irdelemektedir. Ona göre "Bir özne olmaksızın bir nesne yoktur." demek bizi bir dizi felsefi spekülasyona sürükler. Gerçek dünya bir özne tarafından yaratılmadığından var olmak için bir özneye gereksinim duymayacaktır. Özneye yaklaşımlardaki idealist tavır akıl dışıdır. Öznedeki düşünsel işleve ayrı bir varlık veren idealist felsefe bu düşünsel işlevi yaşamsal etkinlik bağlarından koparmakta, yalıtılmış bilişsel bir işlevin öznesini yaratmaktadır.

Reddedilemez bir gerçek olan özne ve nesne arasındaki ilişki; tarihsel zaman içerisinde değişen koşullar altında farklılık gösterse de genel bir bakışla o öznenin nesneye hükmetme tarihidir. Elbette bunlardan toplumu soyutlamanın ihtimali yoktur toplum da egemen olmanın bir nesnesi ve öznesidir. Örneğin kapitalist toplum ortaya çıktığı andan itibaren bilginin nesnesi olmuş onun karşısına konan özne de egemen sınıfın ideologları olmuştu.

Sonuç olarak; Buharin'in karmaşık konuları iç içe işlemesine rağmen çeviri yalın ve akıcı bir üsluba sahiptir ve felsefe tarihinde önemli bir yeri olan diyalektik materyalizmin bir perspektifini sunması açısından kitabın Türkçemize kazandırılmış olması oldukça önemlidir.

Gülsüm Esen*

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
orcid.org/0000-0001-9909-8017

*Yazışma adresi. Email: gulsum_esen87@hotmail.com